

ІВАН МІККИТОВИЧ ІВАНКО

ТВОРИ
В ЧОТИРЬОХ
ТОМАХ

ТСМ 4

ІВАН
МИКИТЕНКО

4

ТВОРИ
В ЧОТИРЬОХ
ТОМАХ

Іван
МИКИТЕНКО

ТВОРИ
В ЧОТИРЬОХ
ТОМАХ

Іван МИКИТЕНКО

ТОМ 4

П'ЄСИ

ПУБЛІЦИСТИКА

ПРО СЕБЕ
І СВОЮ ТВОРЧІСТЬ

ЛИСТИ

КИЇВ
ВИДАВНИЦТВО
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ
«ДНІПРО»
1983

У2 + 83. ЗУк7
М59

В том вошли пьесы писателя
«Маруся Шурай», «Дни юности»,
«Когда вставало солнце»,
его статьи о литературе,
театре, письма,
автобиографические материалы.

Упорядкування,
підготовка текстів та примітки
О. І. Микитенка

Редакційна колегія:

С. А. КРИЖАНІВСЬКИЙ (*голова*),
Д. Т. ВАКУЛЕНКО, О. Ф. КОЛОМІЄЦЬ,
О. І. МИКИТЕНКО, Є. С. ШАВЛІОВСЬКИЙ,
М. З. ШАМОТА

Редактор тому *С. А. Крижанівський*

МАРУСЯ ШУРАЙ

Музична драма
на 4 дії, 5 картин

*(За народними мотивами
та п'єсою М. Старицького
«Ой не ходи, Грицю,
та й на вечерниці»)*

ДІЙОВІ ОСОБИ

Маруся Шурай — дівчина бідного роду.
Гриць Шандура — парубок з козацької голоти;
чумакує у Хоми Недобитого.
Галина Шеньова — донька місцевого багатія.
Потап — парубок з неможливих.
Дарина — молода дівчина, Грицева сестра.
Хома Богданович Недобитий —
сіельський багатій, лихвар, господар чумацьких валок.
Дмитро — наймит.
Хведько — молодий парубок, з сіельської голоти.
Семен — його брат, парубітько років 16.
Вустя Шурай — Марусина мати.
Степаніда — права рука Хоми.
Десяцький.
Писар.
Домка } наймички Галини.
Катруся }
Чумаки 1-й та 2-й.
Жінка чумакова.
Парубки, дівчата, чумаки, діти.

ДІЯ ПЕРША

1

Зима. Заходить святковий вечір. Глухе українське село, заметене снігом. Із кучугур блимають жовті прямокутники вікон. Ближче — хата сільського багатія Хоми Недобитого,— на початку дії в ній темно. В глибині з крутого берега на санках та на громаках спускається м о л о д ь. Гомінко, весело.

Д м и т р о (на горі, сідаючи в санки). Роздайсь, море, роздайсь, бідо, не хто-небудь — Дмитро їде!

Г а л и н а. Дивись, яка птиця. Он спина гола.

Д м и т р о. Не твоя біда, дівко, самі полатаємо.

Г а л и н а. Та вже ж я тобі латати не буду.

Д м и т р о. Отож я й кажу. Моя спина, моя й дірка. А ти одійди, щоб я тебе проти різдва та не зачепив везом...

Г а л и н а. Я думала, що ти мене в свої сани візьмеш, а ти бач який добрий.

Д м и т р о. Другий, може, і взяв би, а я не візьму.

Г а л и н а. Чого ж?

Д м и т р о. А того, що багатому до річі, то бідному на плечі.

Г а л и н а. Пхи!

Д м и т р о. От тобі «пхи», та ще й з затичкою.

М а р у с я. А мене візьмеш у свої сани, Дмитре?

Д м и т р о. Тебе? Ех, Марусю, взяв би я тебе не в сани, а в своє серце... Там тепліше...

М а р у с я. Так чого ж. Візьми хоч на часинку. А то так змерзла, що аж зуби цокотять...

Д м и т р о. Не візьму, а то Гриць мене так нагріє, що аж чуб мокрий стане.

В с і. Ха-ха-ха!

П о т а п. Без Гриця вода освятиться. Я тобі сам подякую так, що ти й про Гриця забудеш, не тільки про Марусю.

Д м и т р о. Он чуєш, що Потап каже? А він же молодець проти овець.

М а р у с я. Хоч проти молодця і сам вівця.

В с і. Ха-ха-ха!

М а р у с я. О, Потап за мене завжди постоїть. Ти ж мене любиш, Потапochку?

Пот ап. Сідай у мої сани, все тобі скажу...

Всі. Ха-ха-ха!

Галина. Ха-ха-ха! Бач, як за нею аж двоє побиваються.

Маруся. А тобі заздро!

Галина. Пхи! Я своє візьму. Скоріше за тебе.

Маруся. Авжеж. Де нам проти вас, багатирів...

Пот ап. Марусю... Сідай до мене...

Дмитро. Потапочку, заплач у тряпочку, може, вона й сяде.

Всі. Ха-ха-ха!

Пот ап. Дмитре, одійди від гріха. Не сердь мене...

Дмитро. Та ні, я краще од'їду. Прощавайте, хлопці! Приїздіть у гості. Посидимо з бідою, почастую вітром та водою... *(Летить униз)*.

Галина. Сторч головою.

Дмитро. Черга за тобою.

Галина. Не дїждеш, щоб я перекинулась. *(Летить униз, перекидається)*.

Всі. Ха-ха-ха!

Дмитро. От бачиш, і дїждався.

Хлопці і дівчата. Ха-ха-ха!

Галина. Тю!

Дмитро. Та ще й на кутю.

Маруся. Потапе, лови мене! *(Летить униз)*.

Дмитро. Не женись, Потапе, бо не ввіймаєш.

Семен *(згори)*. А я наздожену.

Дмитро. Ану ж, ану...

Семен. Стережись, Марусю! *(Летить і перекидається)*.

Дмитро. Ох! Котись, як горох! *(Загальний сміх, збуджені викрики)*.

Семен. Аж закололо. Наче шпичцями.

Дмитро. Ото не ганяйся за жар-птицями...

Хведько *(здалеку)*. Семене! Хлопці! Там немає Семена?

Дмитро. Є! Віп тут Марусю сватає.

Хведько. Харциз! У моїх чоботях. А ще брат називається. Віддай чоботи, пробийголово...

Семен. Це Хведько. Рятуй, Дмитре, бо вб'є.

Дмитро. Хіба це його чоботи?

Семен. Наші. Позавчора батько взували, учора я, а сьогодні випадала йому черга, а я взяв та й пішов...

Входить Хведько.

Хведько. Де він? А-а! *(Харає Семена за груди)*. Ти навіщо взяв чоботи? Га? Учора козирав у чоботях і сьогодні хочеш? Чоботи й свитку надів...

Семен. І надів... То що?

Хведько *(трусить його)*. То що... Паном хочеш бути? Учора в чоботях і сьогодні. А я, значиться, повинен на печі сидіти?

Галина. Та для чого ж? Ти ж і так по снігу бігаєш, як той кінь. Навіщо тобі чоботи?

Сміх.

Хведько. Мовчи. У тебе все одно не позичатиму.

Дмитро. Правильно, Хведько. Ти танцюй, щоб підошви не попримерзали, от і все.

Хведько. Віддай чоботи!

Семен. Не віддам.

Хведько. Віддай, харцизе, чоботи!

Семен. Не лайся проти Нового року. Святий празник, а ти причепився... Люди ковбаси їдять, а ти лаєшся...

Хведько. Скидай чоботи, я тобі кажу! Бо я з тебе самого ковбасу зроблю.

Хлопці і дівчата. Ха-ха-ха!

Галина. Допарубкувалися пани, на двох одні штани.

Хведько. Хоч і на трьох, та все одно твоїх не надіну. *(До Семена)*. Скидай чоботи!

Семен. От нещастя. *(Сідає на сніг, починає скидати чоботи)*.

Дмитро. Знаєш що, Хведько... Не зачіпай хлопця...

Хведько. Як то «не зачіпай»? Значить, хай козирав другий день, а я буду босий?

Дмитро. Та ні. Я тебе виручу.

Хведько. Як то виручиш? Свої скинеш, чи що?

Дмитро. Цих не скину, а старі в мене є, ті можу дати...

Хведько. Старі. *(Дивиться на його драни чоботи, з яких вилазить солома)*. А це в тебе нові, чи що?

Регіт.

Дмитро. Це? Бачиш, це в мене парадні, тільки на свято взуваю. А ті трохи старіші... Хазяїн носив сім років, а потім мені замість грошей.

Хведько. А я з них не випаду?

Дмитро. Та ні, якщо мотузком підв'язати, то й танцювати можна.

Хведько *(зрадівши)*. Так ми підв'яжемо. Чого ж? Це можна.

Семен. То не скидати?

Дмитро. Не треба. Ходім до мене, ми так узуємо Хведька, що зразу всі дівчата закохаються.

Хведько. Ще й колядувати підемо.

Хлопці. Ходім. Ну вже й Дмитро. Штукар!..

Хведько. Ух... зразу тепліше стало. *(Обняв Дмитра, пішли пританцьовуючи)*.

Ходить гарбуз по городу,

Питається свого роду...

Ой чи живі, чи здорові

Всі родичі гарбузові?!

Парубки *(йдучи за ним)*

Ой чи живі, чи здорові

Всі родичі гарбузові?!

Дівчата *(вслід їм)*. Ха-ха-ха!

1-а дівчина. Здоровенькі бувайте!

2-а дівчина. Та й до нас повертайте!

3

Хутко заходить ніч. У Хоминій хаті блиснуло світло.

1-а дівчина. А гляньте-но, дівчата, у Хоминій хаті засвітилося.

Маруся. А й справді. Довго сидів відьмак у темряві, мабуть, смальцю шкодував на каганець...

Галина. Бо він хазяїн, то й береже.

Маруся. Атож. Може, з того й багатство своє нажив.

1-а дівчина. А звісно, з того. Батьки були здирщики, з людей смальцю натопили, а він береже та й собі обдирає.

Маруся. То правда. Яка тільки душа лиха від нього не зазнала!

Галина. Уже й лиха! Чим він тобі завгорив? Що грошей багато має? То це й кожному не завадило б... А вже скільки тих грошей у нього! Лелечко! Він до бать-

ка мого такий ласкавий та іноді й прохопиться яким словом. Казали батько, що вже в того Хоми грошей, то й дідько їх не перелічить. У скринях торби з п'ятаками аж репаються.

1-а дівчина. Хай господь одводить. Аж страшно...

Галина. А карбованці в землю закопує... Присей-бо! Ось ходім до нього щедрувати. Як добре заспіваємо, то він для нас не пошкодує... брязне грошиками, побачите.

Маруся. Хай він подавиться п'ятаками. Не дїжде, щоб я йому співала.

Галина. І чого б то я гордилася? У самої копійки нема за душею, а теж гордиться.

Маруся. Зате хоч душа є, то з мене й того досить. А в іншого п'ятак у грудях, та й то видраний з чужої душі!

Галина. Пхи...

Чутно — лунають у селі щедрівки.

1-а дівчина. Деся хлопці колядують...

2-а дівчина. І дівчата...

Дарина. Може, таки підемо, Марусю?

Маруся (*стойть замріявшись*). А за той п'ятак людина вік побивається... Та, може, може, й з милою розлучається...

1-а дівчина. Та про що це ти, Марусю, таке сумне згадуєш?.. Годі-бо... А то аж плакати хочеться...

Маруся. Ет! Киньмо лихом об землю, слухайте сюди, дівчатка! Я намислила веселу розвагу. Защедруємо Хомі, а як він вийде з хати, тоді ми йому заспіваємо такої, що він аж затанцює...

Дівчата. Ха-ха-ха!.. Ходім же! Ходім!..

Підходять до Хоминої хати. Співають.

Ой в ліску, в ліску,
Та на жовтім піску,
Ой дай боже!

Там пава ходе,
Пір'ячко роне,
Святий вечір!

З рукавця бере,
На стілець кладе,
Ой дай боже!

А з стільця бере,
Віночок плете.
Святий вечір!..

М а р у с я . Щедрик-ведрик, дайте вареник, грудочку кашки, кільце ковбаски, а як не дасте, самі не з'їсте. Добрийвечір! Виносьте дохід, бо понесем хату на лід. (До дівчат). Ви ж глядіть піддержуйте мене, як він вийде...

Д а р и н а . Та вже не турбуйся...

4

Т і ж і Х о м а .

Х о м а (виходить з хати). Чую, під моїм вікном щедрують чисті голосочки. Вухам не повірив, та коли ж очі бачать...

М а р у с я . То мені дякуй, бо я без тебе й щедрувать не хотіла.

Х о м а . Смієшся, дівчино, ох, смієшся...

М а р у с я . От розпитайся, коли не віриш.

Д а р и н а . Правда, правда. Там просто гине за тобою, так закохалася.

Х о м а . Смійтеся. Я перетерплю...

М а р у с я . Та як же з тебе сміятися, коли ти багатий?

Х о м а . Багатий я, дівчино, на щире серце.

М а р у с я . А я думала, на гроші...

Х о м а . А як вони в мене і є, то для тебе не пошкодую.

М а р у с я . Невже?

Х о м а . Пташиного молока дістану.

М а р у с я . За що?

Х о м а . За твоє серце, дівчино...

М а р у с я . Що ж, діставай!

Х о м а . А далі?

М а р у с я . Серце в мене м'яке, а після пташиного молока, може, й зовсім розкисне.

Д і в ч а т а . Ха-ха-ха!

Х о м а . Смійтесь... А я перетерплю. Хома Недобитий уміє терпіти від людей кривду.

М а р у с я . Що й казати! Нікому кривди не робить, тільки сам терпить... Що ж, пива-меду давай, срібла-злата підсипай!

Г а л и н а . Атож, атож... Срібла-злата, присвй-бо... Ото найкраще в світі.

Д а р и н а . Та швидше, бо ніколи.

Х о м а. Зараз; зараз, дівчатка. *(До вікна)*. Бабусю, бабусю! *(У вікно подають)*. А хто у вас за міхоношу?

Г а л и н а. Я.

Х о м а. Наставляй торбочку.

Г а л и н а. А гроші, гроші? Однією свинею не одкаси-нешся.

Х о м а *(до Марусі)*. Заспівай мені, ясочко, то повну жменю одсиплю.

М а р у с я. О?!

Х о м а. Правду кажу. Ось і гроші. *(Дістає повну жменю мідяків)*.

Г а л и н а. Ого! За це слід пошанувати.

М а р у с я. Пошануємо, пошануємо! Ми для тебе й пісеньку склали. Сховай гроші, ми й так заспіваємо — від щирого серця. Підхоплюйте, дівчата!

Чумарочка рябесенька
Пригортає злегесенька.
Той мене пече, ріже,
Що не люблю, в вічі лізе.
Той мене порива,
Кого люблю, та й нема!

Д і в ч а т а.

Той мене порива,
Кого люблю, та й нема!

Д а р и н а.

Та й цей, пробі, гарнесенький,
Як кілочок, рівнесенький,
Ніженьки, як цівки,
Брівоньки, як п'явки,
Ніс тільки похилився,
На губу, бач, задививсь.

Д і в ч а т а.

Ніс тільки похилився,
На губу, бач, задививсь.

М а р у с я.

На тарілці два лини,
Прийди, серце, пригорни,
До струнного твого стану,
Може, я таки дістану.
Тільки, орле, не барись,
Тополею розігнись.

Д і в ч а т а.

Тільки, орле, не барись,
Тополею розігнись.

Маруся.

А як же я пригорну
Твою гору — не спину
До серденька щирого
Хорошуна милого.
Бо я дівчина лиха,
Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Дівчата.

Бо я дівчина лиха,
Ха-ха-ха! Ха-ха-ха!

Хутко виходять.

5

Хома сам. Протягом цієї сцени здалеку ледве чутно дівчачу щед-
рівку.

Хома. Смійся, дівчино... Смійся з свого дурного
серця, бо як здобуду його, то засміється воно так, як я того
схочу. А здобуду! Всю силу свою, всі скарби підніму із
скринь. Побачимо, що на світі дужче — твоє серце горде
чи мій розум. Грицькове кохання чи моє дзвінке золото...
Поборемось іще, дівчино... Поборемось...

6

Входять Маруся та Дарина. Хома зникає у себе на подвір'ї
за ворітьми, які він не зовсім прихилив.

Маруся. І де б ті парубки колядували?

Дарина. Не видно щось... а ти до наших не вер-
нешся?

Маруся. Нехай самі... Обридло, та й холодно...

Дарина. Не так, кажи, холодно, як невесело...

Маруся. Та такі й невесело самим... Що це твого
брата, Гриця, віде не видно? Може, занедужав?

Дарина. Та ні, здоровий. Та все ж по заробітках.
Оце із місяць ходив з хурою. Хома посилав. Таки заробив
дещо...

Маруся. Тож я й кажу... П'ятак перебіг нам до-
рогу, чи що... Уже ж буде з тиждень, як він повернувся,
а й у хату не ступить, очей не покаже... Не знаєш ти,
серце, з якої б причини?

Дарина. Хто його знає... Я й сама помічаю, що
брат якось змінився... Усе сумний якийсь ходє... часом
закине про тебе слово та й замовкне.

Маруся. Сердиться б то чи так?.. Може, не хоче і згадувати?

Дарина. Мабуть, сердиться.

Маруся. Поговір якийсь...

Дарина. Ти бачиш, Марусю, ти таки часом необачна, жартуєш з усіма...

Маруся. Ну, так що ж?

Дарина. Так ото й негаразд... може, через те й брат сумує...

Маруся. Ні, сестрице, Грицько мене знає: коли я полюбила його, то до смерті не викину з серця... а то, що я весела, жартівлива, то така моя влада... Я, може, часом сміюсь і співаю, а отут у мене клеkotять слези...

Дарина. Чого ж тобі журитися? Хороша, як сонце, щаслива... всі за тобою гинуть... То кому іншому, так, може, тільки подушка знає...

Маруся. Ех, голубонько моя, у всякого своє горе. А що братові твоєму — нема чого думати: не перемію я, кого вибрала, хіба сам одкинеться. Тільки й дати посміятись над собою — нікому не дам. Краще мені живій у землю лягти.

Дарина. Слухай, Марусс... я б тебе попросила...

Маруся. А що?

Дарина. Давно хотіла... та якось ніяково... трудно... Знаєш, голубко, я за Потапом... мука моя, погибель моя... Як це лихо мені сталося... і незчулася... Перше й він упадав за мною, а тепер, бачу, за тобою гине... Пропавша я. *(Плаче)*.

Маруся. Заспокойся, Даринко, не плач. *(Обнімає її)*.

Дарина. Коли ти мене жалієш хоч краплю... не жаргуй з Потапом, не дратуй його. Адже ти його не любиш?

Маруся. Та заспокойся ж, Дарино. Я так жартувала з ним, як і з іншими. Я не знала, що ти його любиш... тепер обминатиму третьою вулицею... Ну розвеселися ж. Засмійся... *(Кругить Дарину)*. Давай краще йому пісню зложимо.

Ой Потапе-джигуне,
Який ти ледащо:
Ведуть тебе до пана,
Сам не знаєш за що!
Тоді будеш знати,
Як будуть карати —

І на руки, і на ноги
Дибки надівати.
Ой на руки дибки,
На ноги дибци:
Оце ж тобі, джигуне,
Гарні молодиці!
А на руки дибки,
На ноги диб'ята,
Оце ж тобі, джигуне,
Молоді дівчата!
На вулиці не була,
Конопельки терла,
Не бачила джигуна,
А таки не вмерла!
Не бачила джигуна,
І журби чорт має:
Нехай же він, волоцюга,
До двох не ходжав!
От так йому й справді!

Чутно здалеку пісню.

Чи не Гриць?

Д а р и н а. Він, здається, він.

М а р у с я. Пождім, він сюди йтиме.

7

Ті ж і Гриць.

Г р и ц ь (*іде співаючи*).

Добривечір тобі, зелена діброво!

Переночуй хоч ніченьку мене молодого.

Не переночую, бо славоньку чую

Та про твою, козаченьку, голову буйную.

М а р у с я. Чи не вгледів, чи не хоче й привітатися?

Д а р и н а. Грицю, Грицю!

Г р и ц ь. Хто там? Це ти, Дарино? (*Повергається*).

Д а р и н а. Я та ще хтось.

Г р и ц ь (*підійшов*). А, здорові були! З Новим роком!

М а р у с я. Спасибі. Хоч на спігу здибались, а то не
знали б, що сьогодні й свято.

Д а р и н а. Хіба ти у них не був?

Г р и ц ь. Та якось... то за сим, то за тим...

М а р у с я. І то — тепер і хату трудно знайти.

Гриць. Може, кому й легко, коли стежка протоптана.

Маруся. Була протоптана, та, либонь, хуртовиною замело.

Гриць. Прошеному гостю прометуть і замети, а не прошений — за татарина здасться.

Маруся. На прошеного гостя багато треба. А ми люди не з перцем, а тільки з щирим серцем: хто приїде — раді, хто забува — бога ради!

Гриць. Ну що ж! До бога позиватись не підемо. Зоставайтесь щасливі!

Дарина. Та куди ж ти?

Гриць. Ніколи. Треба додому, діло єсть. *(Пішов)*.

Маруся. За віщо ж? За віщо? Душно мені!

Дарина. Я допитаюсь у нього... Ходім швидше... *(Пішли)*.

8

Хома сам.

Хома *(входить)*. Ха! Закрутилася дівка, як муха в окропі... Душно, кажеш? Почекай, серденько. Ще й не так закрутишся... І розмовляти не скотів... Ха-ха! Пречудесно. А все ж треба його здихатись... Його й Потапа — обох разом до чорта. Щоб зосталася сама собі без помічі, без поради, а я тоді — один, без супротивників... Думай, Хома! Думай, Недобитий!.. Та скоріше.

9

За сценою гомін і сміх.

Дмитро. Скоріше, скоріше! Та глядіть же, робіть все як слід. *(Входить)*. Скоріше, Іродо!

Хведько *(за коном)*. Так кобила пристас.

На сцену в'їздить Хведько, одягнений Іродом. У паперовій зубчатій короні, верхи на бутафорській конячнині.

За ним парубки.

Хведько. Семене, підганяй кобилу, харцизе!

Семен. Як вона хвицяється!

Дмитро. Ну, починаємо. Ти ж не підгадь, Хведько!

Хведько. Хто? Я? Ніколи. Мені царя приставлять — раз плюнуть. Що я, не знаю?

Семен. Хведько, я слова забувся.

Хведько. Який я тобі Хведько? Я — Ірод.
Дмитро. Слухайте сюди, хлопці. Я спочатку буду проказувать, щоб ви не збивалися. (*Проказує перший куплет*).

Ірод-цар за Христом ганявсь,
Він за ним дуже побивавсь,
На сидельці не вдержавсь,
З кобильчини увірвавсь
Та й упав на шлях...

Хор співає цей куплет.

Хведько. Но! Гайда! Но! Семене, потягни її ззаду чим-небудь. (*Іздить по сцені*).

Дмитро. Та падай же! Падай на шлях!

Хведько. Еге, як високо. (*Падає*).

Дмитро (*проказує*).

Іродиха як сее зачула,
Що ввірвалася у царя мачула,
Схопилася з ліжка боса
І, як в, простоволоса,—
Йому навздогін.

(*Пов'язується хусткою, надіває фаргух і удає Іродиху*).

Хор співає цей куплет.

Хведько (*стогне*). Ой... ой... ой-ой-ой-ой...

Семен. Забився?

Хведько. Не лізь! Я царя приставляю, а він лізе!

Дмитро (*в образі Іродихи проказує, ламаючи руки*).

Він лежить, ледве дух одводе,
Кобильчина кругом його ходе,
Йому в вічі заглядає
Та й приска на вид...

Хор співає, а кобильчина робить все, що співається.

Хведько (*схоплюється*). Та не прискай же так! всю морду обприскав... Хіба ж так можна робити з царями?

Кобила. Та з ними всяко роблять...

Дмитро. Ну, оце й все. Вітайте, хлопці, хазяїна.

Парубки. Вечір добрий, Хомо, з святками!..

Хома. Спасибі вам, панове молоді, за честь і за шану.

Хведько. Авжеж, пани. Хіба не бачите, що я в сап'янових чоботях?.. Стоять, як березові... Ще й мотузком підперезані...

Потап. А вже й Іродиху привели до тебе, як намацьовану, та таку палку, що й взиму спалить.

Дмитро. Мені соромно, бо я дівчина.

Хома. Відро горілки ставлю. Чи вистачить?

Усі. Згода, згода!

Іродиха. Їм відро, та й мені відро, тоді, може, й вистачить.

Кобила. Мало.

Усі. Ого, мала мила, мало й запросила!

Хома. Добре ж! Погуляємо на вечорницях у Степаньди. Згода?

Усі. Згода!

Хома. Ну, пішли далі. Хведько, сідай на жеребця.

Хведько. Я враз. Тільки нехай нагнеться.

Парубки рушають далі.

Хома. Потапе. Я маю тобі щось сказати.

Потап (*до парубків*). Ідіть, я зараз.

Парубки пішли, пісні ще довго розлягається здалеку.

10

Хома і Потап.

Хома. Стрічали дівчат?.. Не бачили між ними Марусі?

Потап. Стрічали, але Марусі нема: кажуть, додому вернулась, чи що.

Хома. А Гриць з вами?

Потап. Ні, й не приходив.

Хома. Гм... я так і думав.

Потап. Що думав?

Хома. А то, що коли Гриця та Марусі в гурті нема, то, значить, вони десь-інде.

Потап. А! Вона знову до Гриця? Вернувся, каторжний, і знову до його. Ну, попаду їй!

Хома. Не стоїть того, голубчику. Ти от краще Грицеві переламай ноги — то так.

Потап. Та й Грицеві. О, йому я б не знаю що зробив... тільки він здоровший...

...Хома: А ти візьми для помочі товариша в халяву... Ти ж гарячий, завзятий. Страх отаких шалених люблю, що нікому, мовляв, не спустить, не дасть насміятися з себе. Я не знаю, і як тій Марусі мінять такого козака на таку голоту, як Грицько?

Потап. Та воно, положим, і я не багатий...

Хома. А я навіщо? Та я ж тобі як побратим усе одно. Завжди допоможу якимось карбованцем... А вже що весілля справимо — нічого не пожалію...

Потап. Та невже правда?

Хома. Заприсягаюсь свят-вечором, братику мій... От тільки Гриць отой на перешкоді. Ненавиджу його за те, що з нього такий хвалько: похвалявся оце, що насміється з дівчиною над дурнем, тобто над тобою, та ще, каже, й кістки поламаю...

Потап (*спалахнув*). Похвалявся! Невже похвалявся? Ну, не животіти йому.

Хома. Ти тільки не гарячись: лучче тихесенько, потайки... вірніше діло, братику, вірніше...

Потап. Та що ж мені робити? У мене аж горить...

Хома. А ти притуши до часу. Гвалтом дівочого серця не візьмеш, а лисицею — прокрадешся... Тобі треба, щоб Маруся зненавиділа Гриця. Значить, треба інакше повернути... Та що тобі казати! Ти ж не послухаєш...

Потап. Їй-їй, послухаю. Кажки тільки. Навчи, що робити?

Хома. Слухай же: у Гриця, я довідався, закохана Галина Шеньова, і Грицеві вона більше під пару, бо багаті, і мати Грицева за неї ухопиться обома руками. Коли б сьогодні на вечорницях була Галина... Вона сусідка ваша, постарайся, а я приведу Гриця...

Потап. Та це я можу...

Хома. А коли прийде Маруся, то ти не відступайся від неї і не підпускай Гриця. Він тоді удариться до Галини напевно... а це тобі буде на руку ковінька.

Потап. Так, так...

Хома. А коли він присікається до тебе, то ти ж не встоїш за себе?!

Потап. Хто? Я? Горло перетну!

Хома. Гарячий, гарячий... Та ти тільки на язичі більше... А на ділі, то, мовляв, хоробрий, як заць.

Потап. Побачиш!

Хома. Значить, допік!

Потап. Ну, вже ж або мені, або йому!

Х о м а. Ох-ох-ох! Так ти ж поведи діло хитро. І виду не подавай. Марусі, що сердишся. Розумієш? А на складчину ж у тебе є що дати?

П о т а п. Є сім копійок...

Х о м а. То мало, братику... Гриць — той має більше. На, візьми карбованця, щоб не соромитись перед людьми. *(Дає гроші)*.

П о т а п. Спасибі тобі, Хомо Богдановичу, за раду і за все. А гроші, як зароблю, віддам.

Х о м а. Та не клопочись, братику. Я від того не збіднію. Ой, забалакався та й забув: я давно тобі купив у городі дорожнього ножа, що ти прохав, та й забув віддати... Ось на!

П о т а п *(роздивляється)*. О, славний, здоровий! От спасибі.

Х о м а. Носи здоров... Так постарайся ж за Галину... а вже я допоможу тобі здобути ті чорні брівки, ті карі оченята як терночок, той стан тонкий та хисткий... Господи, та щоб обняти його, то можна весь світ перевернути!

П о т а п. Не дражни мене, бо я й так роздражнений. Зараз біжу! *(Побіг)*.

Х о м а. Ха-ха-ха! Поставив чортові свічку. Побачимо, як начадить! *(Хутко йде)*.

II

Проходять Дарипа та Маруся.
Дарипа йде, а Маруся зостається.

М а р у с я. Чи це не мати?
В у с т я *(співає)*.

Поїду по добрій поросі,
Пошукаю, де хлопці хороші...
Присіла я на заметі, молода,
Щоб не було, серденько, ні сліда.
Підсковзнулась на льоду я двічі,
Як глянула парубкові в вічі.
А він давай реготатись на весь ріт,
Побий його лихо аж на вісім літ!
Що ж мені на світі робити,
Що не хочуть хлопці любити?
Ой зберіться, хлопці, по грошу,
Купіть мені плахту хорошу!

А як не купите, то й без того обійдуся. От іще Марусю, дочку мою, за такого висватаю, що еге! Та й дочка ж у мене хороша: вилита я. От, ей-ей, не брешу. Хто мені сміє не вірити?

Маруся (*підходить*). Мамо! Ходім додому: тут не-гаразд...

Вустя. Ти думаєш, доню, що я п'яна?

Маруся. Та ні, мамо... а так. Ходім додому.

Вустя. А що в ній є, в тій домі? Хай вона завалить-ся. Мені й тут весело. Он скоро тебе, голубку, заміж віддам...

Маруся. Мамо, годі про це...

Вустя. Не годі. Такого зятя висватаю, що тільки тпру! Та й нікуди! Уже ти, доню, хоч сердься, хоч не сердься, а на весілля погуляємо.

Маруся. Онде люди йдуть.

Вустя. А що мені люди? Нехай люди знають, який у мене зять. Хоч небагатого роду, зате чесного... А ми й самі такі... Шаную Гриця, шаную...

Маруся. Хоч мене пожалуйте!

Вустя. Ото ще! (*Співає*).

Ішов Гриць з вечорниці
Темненької ночі,
Сидить гуска на купині,
Витріщила очі.

Маруся хутко виходить.

Я на неї — гиля, гиля!
А вона й присіла.
Коли б мені не сопілка —
Вона б мене з'їла.

Коли б мені не сопілка
Та не тая дудка...
Ой пропала б я навіки,
Сизая голубка.

12

Парубки, дівчата, Галина, Дарина, Дмитро та інші.

Хведько. Гля! Якась баба танок водить.

Дівчата. Сама танцює. От чудасія!

Всі. Славно, славно!

Д а р и н а. Це ж тітка Вустя!
Д м и т р о. Святий вечір, тіточко!
В у с т я. Мої милі! Заспівайте ж мені, звеселіть! Да-
рино, серденько, попроси їх.

Д а р и н а. Добре, добре.
Х в е д ь к о. А ми ще й потанцюємо! Я тепер у чо-
боях козирую, тітко Вусте. Прошу вас на танок...

Дарина заводить, всі підспівують. Дмитро, Галина,
Хведько танцюють. Вустя з ними пританцюває.

Д а р и н а.
Чи пішла я по супиці у ліс,
Причепився до мене рябий біс!

Х о р.
А ти, дівко, не дивись, не плошай
Та червоні сунички збирай!

Д а р и н а.
Він до мене близьенько присів
І хотів мені дати відро слив.

Х о р.
Дурна була, коли слив не взяла,
Гуляючи б смоктала, смоктала!

Д а р и н а.
Так і я ж немала, немала,
На йому ягідки потовкла!

Х о р.
Ця навчить і самих молодичь,
Тільки жалко їй солодких суниць.

Д а р и н а.
Так і він, не взяв кат, не взяв кат,
Замість слив — мені в руки дукат.

Х о р.
Ну, дукат, що робити, взяла
І його обняла, обняла...

З а в і с а

ДІЯ ДРУГА

Середина просторої хати. По-святковому прибрано.
Степанида пораяється коло печі.

1

Степанида й Хома.

Хома (*входить*). Здорова була, паніматко, з празником!

Степанида мовчить.

Хома. Кажу, здорова, паніматко!

Степанида мовчить.

Хома. Та здорова ж!! Чи не чуєш?

Степанида (*обергається від печі*). А грім би на тебе, старий дідьку! Забув, як звать? Чи, може, молоду знайшов, що мене паніматкою величаєш?

Хома. Не репетуй!

Степанида. Як то «не репетуй»?

Хома. А так, мовчи та диш. Горілку принесли?

Степанида. Та он же твоє барило, не бачиш?

Хома. От і добре. Будемо у тебе сьогодні складчиву справляти.

Степанида. А я ж не від того. Бачиш — готуюся. Чи, думаєш, мені не кортить погуляти?

Хома. Ну, готуйся. Парубків буде багато. І Гриць прийде.

Степанида. Хіба він вернувся?

Хома. Та вже ж. Там за ним Галина побивається... Та й він за нею.

Степанида. Гриць... Та він же за Марусею пропадав. Вони ж любилися, як голубків пара.

Хома. Мало чого не було... А тепер розійшлися, як чорна хмара...

Степанида. Ой, не крути мені, парубче, проти святого празника. Я тебе наскрізь бачу...

Хома. А коли бачиш, то й розмова коротка... Не для такої голоти бог створив таку дівку, як Маруся...

Степанида. А для кого ж? Для кого, я питаюся?!

Хома. А це вже діло моє.

Степанида. Може, для тебе?

Хома. А хоч би й так.

Степанида *(гвалтом)*. Рятуйте!

Хома. Цить!

Степанида. Як то «цить»? На все село кричати-му... Ой боже мій... Проби!

Хома. Та замовч ти, стара відьмо. На, та замовчи. *(Дає капшук з грошима)*.

Степанида *(раптом замовкає, зважає капшук і знову кричить)*. Рятуйте! За одеї капшук хоче, щоб я йому свою дівоцьку честь продала. Облестив, обдурив мене, сизую голубку, а тепер хоче одним капшуком одкупитися... Не вийде!

Хома. А скільки ж тобі?

Степанида. Не вийде! У самого дванадцять чу-мацьких валок... півсела на тебе хуру возить... Воли такі, що рогами небо дістають... У землю п'ять тисяч золотих закопав! А мені за Марусю один капшук? Рятуйте! Грабують!

Хома. На. *(Кидає другий капшук)*.

Степанида. Мало!

Хома. На! *(Кидає третій капшук)*.

Степанида. Мало! Маруся більше варта. Давай ще, бо знайду охотника, що заплатить десять капшуків...

Хома *(кидає четвертий капшук)*. На... Їж... Та мовчи ради бога... Заміж віддам за двівця, тільки допоможи мені... Будь порадицею, помічницею, бо все одно ж я тебе не візьму, на дідька лисого ти мені здалася... Слухай сюди та роби так, як я тобі скажу.

Степанида *(зважає капшуки)*. Бачить бог, як мені важко здушити своє серце. Ну, та нехай. Будемо вважати, що ти заплатив завдаток, а решту доплатиш. Говори, що я мушу зробити.

Хома. Розраяти Гриця з Марусею. Потап у неї закоханий. То як побачиш Гриця, скажи йому, що в Марусі з Потапом діло вже до рушників доходить...

Степанида. Так, так...

Хома. А щоб вона до нього не кинулась із розмовами, то Гриця треба звести з Галиною. Пусти чутку серед людей та й Грицеві шепни на вухо. Галина багата, горя з нею не зазнаєш. Не будь дурнем, мовляв... доки тобі чужі хури возити? Сам можеш стати хазяїном... А я вже їй і на посаг щось підкину, бо в неї батечко скупенький, нівроку йому...

Степанида. Так, так... розумію. А коли й це не допоможе?

Х о м а. Тоді... тоді зілля зварить...

С т е п а н и д а. Привороту?

Х о м а. Та вже ж... Такого привороту, щоб не було для Гриця повороту. Зрозуміла?

С т е п а н и д а. За це заплатиш окремо.

Х о м а. Не бійся. Не обдурю.

С т е п а н и д а. А з Потапом що робити?

Х о м а. Цього я сам прибору. Сьогодні погуляв, а завтра сидітиме там, звідки не скоро повертаються. А може, може, й з Грицем не доведеться більше клопотатись після цих вечорниць. Побачимо... Тепер готуйся, а мені треба заскочити додесяцького, попередити його. Та нікому не кажи, що я тут був... *(Пішов)*.

2

С т е п а н и д а *(сама, перебирає кашуки)*. Оце святвечір, дай боже щороку. Заробила. Та ще й зароблю... І Галина багата. Коло неї теж можна буде погріти руки. *(Кладе кашуки до скрині)*. Ложіть же тут, мої любовсенькі... Ну, Грицю, приходь на вечорниці... Ми тебе посватаємо, все життя будеш щасливий...

3

Степанида й Гриць.

Гриць *(входить)*. З Новим роком будьте здорові!

С т е п а н и д а. Спасибі, от несподіваний гість. Сідай же. Яким це вітром тебе занесло?

Гриць. Своїм рідним. Хіба ви мене вже до чужосторонців записали?

С т е п а н и д а. Та, либонь, так, бо ти все десь по світах вештаєшся, а дома не сидиш.

Гриць. Я з хурою ходив.

С т е п а н и д а. Що ж, заробив?

Гриць. Та копійка яка перепала. Хома, спасибі йому, непогано заплатив.

С т е п а н и д а. Хома — добрий чоловік. А ти дивись, на чужині, може, що заробиш чи не заробиш, а дома то проробиш.

Гриць. Це ви, паніматко, про що?

С т е п а н и д а. Невже такий недогадливий?

Гриць. Ви про Марусю?

Степанида. Може, про неї, може, й про другу.
Гриць. Слухайте, паніматко, скажіть мені про неї щиру правду.

Степанида. Багато казати, та мало тобі слухати.

Гриць *(з усміхом)*. Невже вона подала слово Потапові?

Степанида. Чула, що вже й між старими погоджено.

Гриць *(схоплюється, б'є кулаком об стіл)*. Ач, гадина! А як присягалася! Змалку ще. *(Ходить схвильований)*. Закохалась би то так?

Степанида. Певно.

Гриць. Чим же він їй приподобався так, скажіть на милість?

Степанида. Вже, значить, чимсь догодив.

Гриць. Ну, догджу ж і я їй!

Степанида. Та ти не побивайся, Грицьку. Може, ще знов привернеш її до себе, адже кохала вона тебе перш.

Гриць. Не треба мені її перекупного кохання, нехай вона ним на базарі торгує.

Степанида. Ти б все-таки побалакав з нею.

Гриць. Що ж мені у неї Христа ради ласкавого слова прохати? Чи навколішках благати, щоб зглянулась надо мною, одуреним, щоб не міняла мене на Потана? Не на такого напала. Надо мною не погордує, не потішить пихи! Хто мені раз наступив на ногу, другий раз не підставляю... А! *(Ходить)*. Та звідки ви взяли, що я побиваюсь за нею? Аніже. Байдужісінько! Варт вона того? Хіба тільки й світла, що в вікні? За вікном більше.

Степанида. Оце-то правда, ще які єсть дівчата, як вугірочок!

Гриць. Наприклад?

Степанида. Та от Галина Шеньова. Що то за дівчипа! Гарнесенька, живесенька, багата ж яка! Це ж тобі не Маруся, що тільки горда, а за душею пі шеляга. З цією горя не зазнаєш. Багата. Візьмеш великий посаг, не будеш ходити з чужою хурою, заведеш свої воли та вози, ото життя! Чого ти тремтиш, чи не змерз? Може, чарку горілки вип'ємо?

Гриць. Дайте!

Степанида. Зараз. *(Наливає)*.

Гриць. Ви і в голову собі не кладіть, що я за Марусею гиву. Начхав я на неї! *(П'є)*. Спасибі. Чи не

можна з ласки ще одну, бо щось холодно? (П'є). Спасибі. Тепер гаразд. А у вас сьогодні цієї... Галини Шеньової не буде?

Степанида. Мабуть, з колядниками прийде... Я вже давно помітила, що ти їй у око впав.

Гриць. Якщо так, тоді... хай буде. Хоч серце одведу...

Степанида. О, ця вже не зрадить певно.

Гриць. Правда, не паленої вдачі, що спалахне полум'ям, аж тебе осяє і огіє, а через хвилину й полетить за буйним вітром.

4

Маруся (*увиходить весело*). Здорові були, паніма-точко, з святим днем! Ще наших нікого нема?

Гриць, побачивши Марусю, сумно закурив люльку.

Степанида. Сідай. Незабаром будуть.

Гриць (*до Степаниди*). Що ж, багато сподіваєтесь? І Потап причвалає?

Степанида. О, той буде.

Гриць (*сплюнувши*). Ха-ха! Звичайно, без його й свято не в свято.

Степанида. Та він веселий, його дівчата люблять.

Гриць. Веселий, кажете?

Степанида. Як ще додять до нього Дмитра, то, здається, і мертвий не влечав би.

Гриць. Такий би то язикатий став? Ха-ха-ха! Хто ж це йому язика розв'язав?

Степанида. Він парубок пічого собі, друзяка!

Гриць. Як спить, то не балака.

Маруся. Не знаю, Грицьку, в якій ти речі так уївся на Потапа?

Гриць. А, й заступниці знайшлись. Вибачайте, я вас не примітив.

Маруся. Спасибі за ласку.

Гриць. Та, знаєте, зайшла річ за таку персону, що пам'ять і підступати страшно. Ви вибачте мені, що насміялись, уразили ваше серце... таке упадливе до веселих парубків...

Маруся. Мого серця не чіпай. Може, воно справді дурне... не вмів розпізнати людину, але на зневагу не дається.

Гриць. Хіба?

Маруся. Побачиш.

Степанида. Та годі вам. Щось таке завели. І чого ти, Гриць, справді присікався? Хіба Марусі зажадено заступатися за Потапа? Ну, він тобі таким здається, а їй — іншим...

Маруся. Тут не в Потапі діло, а коли чоловік може з доброго дива, з великого чуда ламати все, не розп'явись... то такого не слід і шанувати...

Гриць. Ха-ха-ха! Пропаци, значить, ми... Чи нема у вас, паніматко, хусточки очі втерти...

Степанида. Схаменись та перепросись краще.

5

Ті ж, Дмитро, Хома, Хведько та парубки.

Дмитро. Вітаймо зразу піснею (*співають*).

Ой у лузі, та ще й при березі

Червона калина...

Вечір добрий, дайте пам пиріг довгий, а коли скупі на плату, то пустіть хоч у хату.

Степанида. Спасибі, спасибі. Милості просимо. На чім стоїте — сідайте, що принесли — вживайте, нашим гостюванням не гребуйте.

Хведько. Де там гребувати — понаставляли з ласки, що й не поїмо. (*Показує на порожній стіл*).

Дмитро. Не журись! На поміч дяка покличемо, той стіни погризе.

Сміх.

1-й парубок. От у нас паніматка, другої такої нема на світі.

Хведько. А сипи ж які! Один я чого варт?!

Дмитро. Що й казати. Сім літ хліб не родився, поки ти на світ появився!

Хведько. А як появився, ти зразу мене взув у такі чоботи, що й цар не носив...

Дмитро. Атож.

Степанида. Ну, роздягайтесь же та грійтесь: певно, померзли?

Хведько. Та де там! У цих чоботях — як на печі...

Веселий сміх. Хто гріється коло печі, хто тупає. Гриць вітається з хлопцями. Маруся де з ким кланяється, чутно: «Здоров був!», «З Новим роком!», «Як ся маєш?»

Потоп (підходить до Марусі). Здрастуй, моя кра-
лечко! Спасибі, що прийшла.

Маруся. Нема чого дякувати. Прийшла сама для
себе.

Потоп. Хоч і для себе, а нам утіха.

Маруся. Малий мені в тім клопіт.

Потоп. То-то й наше горе. (Говорить тихо).

Маруся понуро.

Хома (на другім боці кону, про себе). Маруся тут
була з Грицем... Досадно. (До Гриця). Здоров, Грицьку!
Що балакав з Марусею, порозумілись?

Гриць. Порозумілись, як коса об камінь.

Хома. Жалько мені тебе, голубчику. Якого парубка
запурала!

Гриць. Ет, байдуже!

Хома. Та й то правда: не до пари вона. А що ти, не
думаєш після свят на Дін по рибу?

Гриць. З твоєю хурою?

Хома. Та поки що з моєю. А там далі ти б уже й
про свою міг подумати.

Гриць. Е, де там! Не нашому брату голяку виря-
джати хури.

Хома. Братику, та про це діло можна поміркувати.
Адже я твій приятель... допоможу...

Ідуть у глибину, тихо балакаючи.

Дмитро (од нечі). Ой, замерзну, замерзну. Уже
я коло печі труся та мнуса, зверху мов і одтав, а всере-
дині самий лід, чиста ковзанка. Дайте, тітко, чого не
чого туди влити, щоб розмгло, а то пропаду.

Маруся. А, бідний Дмитро! Та порятуйте-бо його
справді, на пробі ж кричить.

Дмитро. Спасибі тобі, Марусечко, що зглянулась...

Хведько. Як за нього, то й заступаються, а нас хі-
ба корчі не беруть?

Хома. Паніматко! Котить барило!

Степанида. Не помрут, хай заждуть трохи: дів-
чат нема та й в посудину треба перелити.

Хведько. Я поможу!

Дмитро. Куди тобі. Молодий ще: підірвешся...

Парубки. Ось ми допоможемо!

Кидуються до Степаниди, сміх, метушня. Чутно голоси:
«Не штовхайся», «Перевернеш», «Розіб'єш», «Та геть к бісу».

Хома (*тихо до Потапа*). Не дайся ж на посміх.

Потап. Аж очмаріє.

Гриць. А у вас оце, хлопці, без мене новина сталася?

Хведько. Яка?

Гриць. Кажуть, що одному молодцеві, у якого ще малку дев'ятої клепки бракувало, якась ласкава душа свинячу вставила!

Всі. Ха-ха-ха-ха!

Хведько. І що ж, прийшлась?

Гриць. Прийшлась акурат... тепер такий балакучий став: одне хрюка...

Потап (*схоплюється*). Не тільки, кажуть, хрюка, а й сам вибива клепки з лоба тому, хто його зачепить.

Гриць. Цікавий би це свинородіє здибати. (*Засукує рукава*).

Дмитро. Не треба, Грицю. Краще вдар кого іншого...

Гриць. Кого ж?

Дмитро. Не знаю. Коли в мене руки сверблять, то я шукаю винного. А якщо не знайду, то краще вдарю себе, щоб був розумніший.

За дверима чути веселий дівчачий гомін.

Дмитро. Стійте, стійте! Дівчата йдуть, постривайте ж, я їм за жданки штуку устругну. (*Лягає коло порога*).

Двері раптом відчиняються.

Дівчата входять і падають через нього. Дмитро тікає.

Голоси. Ой, рятуйте!

Регіт у хаті.

6

Ті ж, Галина, Дарина, дівчата.

Галина. А хто це з вас, каторжний, трохи голови не провалив?

Дехто. То не я, то не я!

Дарина. Ловіть його, сестрички, та нагірємо!

Дмитро. Не буду!

Біганина, вигуки: «Держи!», «Ось він!»

Степанида. Ой лихо! Трохи мене не звалили.
(*Настилає стіл, Маруся їй допомагає*).

Галина (*хоче вдарити Дмитра, але налігає на Гриця*). Ось тобі, ось тобі!

Гриць (*хапає Галину*). А це за віщо?

Галина. Ой, це Гриць!

Гриць. Е, за помилку треба віддячити. (*Цілує*).

Маруся на авапсцені — остовпіла, з мискою в руці.

Галина (*засоромившись*). Пусти! Пусти-бо! А то ще скажуть, що я того й хотіла...

Гриць. Голубонько! Це вже мое таке щастя.

Маруся упустила на діл миску.

Хома. Молодець, Грицько, тільки оком накинув дівчину, уже й його.

Хведько. Забісований.

Дмитро. А ти, Хведю, більше помовчуй, поки розуму не набрався.

Хведько (*наївно*). А хіба що?

Маруся (*отямившись*). Потапе, голубчику, підбери оці черепки, я така незручна... мене отой паливода штовхнув... Не сердьтесь, тіточко, я вам крацу принесу. (*Жартівливо штовхає Потапа*). Збирай, збирай, лебедяку, я тобі віддячу...

Потап. Для такої зіроньки і голки вночі збирати-му...

Хома. Час уже частувати, паніматочко.

Усі. Час, час!

Степанида. Та й сількісь! А де ж ваша щедрівка?

Дарина. А ось! (*Кладе на стіл всячину*).

Хведько. Чи ба, як мало!

Дарина. А ви й того не нащедрували, то й мовчїть...

Потап. А я ось карбованця кладу. На горілку...

Гриць. Чи ба... Оце багатир знайшовся... Ха-ха-ха...

Голоси. Гулять, так гулять!

Частуються у дві руки, закушують біля столу. Маруся заграє з дівчатами та парубками, пайбільше з Потапом, раз у раз сміється, дає йому свою чарку, той п'є до парубків.

Степанида. А ти, Дарино, чому не п'єш?

Дарина. Спасибі, не хочу.

Степанида. Чому?

Дарина. Голова болить... певно, додому піду...

Степанида. Ото лихо...

Хома (до Гриця, тихо). Так мені шкода, братику, твої сестри,— сидить он бідненька... Потап поводив, поводив, а тепер Маруся закрутила йому памороки...

Гриць. Я йому сьогодні віддячу по-своєму. Горілки давай! Галино, за твоє здоров'ячко! Дарино, випий зі мною горілки та плюнь межі очі кому слід.

Хома. Пийте, братці, пийте! Ще два відра ставлю.

Усі. Спасибі!

Хома. Хто б побіг за горілкою?

Хведько. За цим і я можу. Я тепер у чоботях. (Бере у Хоми гроші).

Дмитро (докірливо). Ех ти, друзяка... Хіба ж я тебе на те взував...

Хведько. Та це ж для товариства, Дмитре...

Дмитро. Ну, хіба що для товариства. На ось і мій п'ятак — на товариство. Тепер іди сміливо і нікому не кланяйся.

Хведько. Ні! Хіба що спіткнуса. (Побіг).

7

Ті ж, без Хведька.

Хома. А ти, Дмитре, норовистий, як я бачу.

Дмитро. Вибачай, пане Хома, таким мати споридила.

1-й парубок. А хто хоче в орлянку?

Голоси. Давай, давай!

На однім кінці збирається невелика купка, чутно голоси:
«Орел!», «Решка!» Денгі пари тихо розмовляють.

Гриць (до Галини). Не віриш хіба, що ти мені любя?

Галина. Не дратуй мене, Грицю.

Гриць. Чому?

Галина. Не дратуй, бо я можу не встояти...

Маруся. Ха-ха-ха! Давайте танцювати, співати... Мені так весело. А що, товариство, будуть музики?

Хома. Будуть, будуть, моя ясочко.

Маруся. Ох, і потанцюю ж я. З ким би ж з вами, парубки, піти горлиці?

Голоси. Зі мною, зі мною!

Дмитро. Ні, мабуть, вона піде зі мною...

Х о м а (до Потана). І як ти йому змовчав за кленку?
П о т а п. Пожди. Знатиме!
Г р и ц ь. Галино! Утни мені якої веселої.

8

Вбігає Хведько з барилом, за ним музика.

Хведько. Не чоботи, а скороходи. Від самого десятицького втік.

Дмитро. Чи ти при своїх? Де ти бачив десятицького проти святого празника?

Хведько. Еге, де? Отут близенько, коло хати ходить. Каже, порядку доглядаю. А ти чого, лобурлю, шапки не скидаєш перед начальством? Так у мене ж, кажу, шапки нема. У мене, кажу, бриль... та як дремену, аж земля загула... А він там і досі стоїть.

Степанида. І таке плете, казна-що. Це тобі приви-ділось.

Голоси. Та мабуть.

Дмитро. Ну, щоб йому, сердешному, не так нудно було доглядати порядку, давайте веселої. (Ханас барил-ло). Розступіться! Дорогу!.. (Співає).

Ой дівчина-горлиця
До козака горнеться,
А козак як орел,
Як побачив, так і вмер!

А цур же тій горлиці,
Коли лихо коїтья,
Краще мина така
Звеселить козака!

Ой дівчата-зрадоньки,
Нема у вас правдоньки.
Ой була, не була,
Та за вітром загула...

Усі пританцьовують. Ліворуч — Гриць з Галиною,
праворуч — Маруся з Потаном, просто — всі інші.

Х о м а. Ех, гуляй, душа! Рубай метелиці!
Усі. Метелиці, метелиці!.. (Приспівують і беруться
за руки).

Ой надворі метелиця,
Чому старий не жениться?
Як же йому женитися,
Будуть люди сваритися!..

Маруся (*танцює з Дмитром, тихо Потапові*). Візьми Дарину, потанцюй в нею.

Потап (*бере Дарину за руку*). Ходім танцювати!

Дарина (*з плачем*). Не піду!

Потап. Ходім! Чого огинаєшся? (*Тягне силоміць*).

Дарина (*плачучи*). Пустити! Що ж це? Ще й знущасться?..

Хома (*до Гриця*). Невже ти отаке стерпиш?

Гриць. Яка собака сміє знущатися?

Потап. Та, що кусається!

Хома. Овва, який хоробрий!

Гриць. Ти мене вкусити? (*Кидається*). Харцизе!

Потап. Так ось же тобі! (*Вихоплює з-за халяви ножа і б'є Гриця в груди. Той устиг наставити руку, в яку і влучає удар*).

Дмитро. Стійте! Божевільні! Свій свого б'є...

Гриць. Ха! Він хизується, що мою покидьку взяв!..

Маруся. Ай... (*Зомліла*).

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

КАРТИНА ПЕРША

Берег річки. В глибині — старі верби й водяний млин Хоми.
На передньому плані — кладки, протікає вода.

1

Дарина та дівчата перуть на березі білизну. Співають.

Хор.

Ой коли б я, молодая, та крилечка мала,
То я б свою Україну кругом облітала;
То я б свою Україну кругом облітала,
То я б свого миленького по шапці пізнала.

1-а дівчина. Що правда, то правда...

2-а дівчина. Якби ж воно так, як у тій пісні...

Дарина. Хоч мовчіть, дівчата, не нагадуйте.

3-я дівчина. Горе, та й годі...

Мовчать.

Дарина (*замислившись, співає*).

Ой і повій, повій,
Та буйнесенький вітре,
Та з глибокого яру,
Ох, і прибудь, прибудь,
Мій миленький,
Та з далекого краю...

1-а дівчина (*по паузі*). Невже й досі нема від Потапа ніякої звістки? Коли ж йому буде той суд?

Дарина. Нічого не відомо. Сидить в острозі п'ятий місяць, і кінця-краю не видно. Ходив Дмитро за свідка аж до прокурора, та не допустили. Кажуть, самі покличемо, як треба буде. А вдруге пішов, та після того я його ще й не бачила, не знаю, яку новину він мені принесе. А більше нема кому заступитись. Гриць, може, й помирився б, та коли ж він з того часу, як пішов на Дін, то й досі нема...

1-а дівчина. Клятий Хома, це він запакував Потапа...

2-а дівчина. Та ще й Галина Шеньова допомогла. Коли б вона хоч не встрявала між Гридем та Марусею — через неї й Маруся гине.

3-я дівчина. Бачила оце її недавно. Така стала, аж страшно дивитись. Нездужав з того часу...

1-а дівчина. Та ще й бідують вони з матір'ю. Так же бідують, що вже далі нікуди.

2-а дівчина. Цитьте, дівчата... Он іде стара Вустя, а їй же прикро слухати про своє бідкування.

2

Ті ж і Вустя.

Вустя (*спускається з гори, з відрами*). Здорові були, дівчатка, з суботою!

1-а дівчина. Спасибі, будьте й ви здорові!

Д а р и н а. Самі, паніматко, й по воду ходите? Тяжко ж вам ці відра на гору носити...

В у с т я. А кому ж його при нашім убожестві носити? Маруся моя... бідна дитина... *(Плаче)*. Ох, коли б ви знали, як тяжко...

Д а р и н а. Як то, тіточко, не знати, коли й в самої того горя, що не знаю вже, як і ношу його. Поставте відра. Я ось кінчу це шмаття та й принесу вам води.

В у с т я. Спасибі тобі, дитино моя, за твою ласку. А мені ще треба до Хоми у млин дійти, може, змилується та дасть хоч пів-оклуночка борошна... Два дні вже як хлібом і в хаті не пахне... Мені хоч би для хворої... *(Пішла плачучи)*.

3

Ті ж, без Вусті.

1-а дівчина. Отак подумаєш — за що мучиться сердешна жінка?..

2-а дівчина. Її шкода, а Марусі ще дужче.

3-я дівчина. Та хіба тільки Маруся мучиться? А Дарина... Всім нелегко...

Д а р и н а. Мовчіть краще...

2-а дівчина. Ох, я б ту Галину Шеньову живцем із'їла.

3-я дівчина. То спробуй. Ось вона йде. Бач, яка пишна: наймички шмаття несуть, позгинались удвоє, а вона горішки лузає...

Всі поглянули в той бік,
нахилились і сердито застукотіли праниками.

4

Ті ж і Галина з двома наймичками.

Г а л и н а *(наймичці)*. Рівненько мені, рівненько йди. Чого зігнулася? Ще сорочки попадають. Клади... *(До дівчат)*. Здорові були, дівчата!

Д а р и н а *(буркнувши)*. Здорова!

Дівчата ще сердитіше застукотіли праниками.

Г а л и н а. Присей-бо, тут у вас весело. Праники аж лопотять. *(Хрумкає горіхи)*. А вода холодна?

2-а дівчина. Спробуй.

Галина. Пхи, ще буду пробувати! Хіба вони самі не поперуть?

2-а дівчина. Ну, то чого ж і питаєш?

Галина. Та то я так. *(Хрумкає горіхи)*. Чого ж ви не співаєте?

2-а дівчина. Щось голосу нема.

Галина. Пхи, охляли, чи що?

3-я дівчина. Сама співай. Бач, вирядилась, як на весілля... Може, Гриця дожидаєш?

Галина. А як Гриця, то що? *(Хрумкає)*. Може, й дожидаю! *(Хрумкає)*. Не знаю, за скільки день, а скоро повернеться... А про Потапа *(хрумкає)* така звістка *(знову)*, що, мабуть, аж у Сибір запліють... душогуба... От мені Марусі жалко... *(Клацнула горіхом)*.

Дарина *(голос її зривається)*. Ти... мовчи... Як ти смієш... Дівчата, візьмете котра моє шмаття. Я піду. *(Зачерпнула води й пішла на гору, сумно схилившись під коромислом, з повними відрами)*.

2-а дівчина. Ходімо й ми. Годі вибивати, біліше не стане.

Дівчина. Та й то правда.

Дівчата, зібравши своє шмаття, пішли.

5

Галина й наймички.

Галина. Пхи! Розсердилися, чи що?

Наймички мовчки перуть.

Все на мене за того Гриця. А хіба я не маю права вибирати собі парубка, якого схочу? От схотіла — найкращого вибрала. Пхи! Хто ж тоді має право? Чого мовчите? Кажіть!

Наймичка. Діло хазяйське.

Галина. Чи, може, Маруся має право вибирати?

2-а наймичка. Може, й Маруся...

Галина. Балакай мені!

2-а наймичка. Та ні, я вже краще мовчатиму.

Степанида. Галинко! Я тебе шукаю... А йди-но скоріше сюди...

Галина. Що там таке?

Степанида. Хома переказував... *(Одводить Галину остороно)*. Гриць повинен сьогодні неодмінно повернутися. Поспішай, щоб першій його зустрінути. Хома постарасться привести його до вас.

Галина. Правда? А хто ж це сказав, що він повертається?

Степанида. Та чумак один... у нього вил Хоми пропав, то приходив проситися. Сказав, що дві чумацькі валки повертаються і Гриць із ними.

Галина. Тепер моє буде зверху!

Степанида. Та вже там діло ваше. А я для твого добра стараюся... бігаю, як собака... хоч би розщедрилась на якого карбованця...

Галина. Віддячу, тітко. Побачите. *(До 1-ї наймички)*. Домко! На одній нозі катай до хати, поприбирай усе як слід і скатерть нову на стіл поклади. А я зараз прийду. *(Домка мовчки пішла)*. А ти тут сама попереши. *(До Степаниди)*. Ходім же, та по дорозі мені розкажете. Натє ось вам поки що жменю горіхів, батько з базарю привезли півлантуха... *(Пішла з Степанидою)*.

7

Друга наймичка й Хведько.

Наймичка *(услід Галині)*. Іди, щоб ти ноги на-трос попереламувала... Щоб тобі зуби повипадали від тих горіхів...

Хведько *(йде до річки, приспівує)*.

Ой де ти була,
моя, не чужая?
За валом брала льон,
собою старая.
Ой де ти була,
забарилася?
На дірявім мосту
провалилася.

Ой біс тебе віс
на дірявий міст.
Було б тобі хапатися
хоч собаці за хвіст.

Наймичка (*зраділо*). Хведько!
Хведько (*зрадіє, побачивши її*). Катруся!
Наймичка. Ти чого?
Хведько. А ти чого?
Наймичка. Та я нічого.
Хведько. Ну, тоді й я нічого.
Наймичка. Ну, то йди собі, як нічого.
Хведько. Еге.
Наймичка. Що «еге»?
Хведько. Мені й тут добре.
Наймичка. Чого?
Хведько. Не скажу.
Наймичка. Чому?
Хведько. Бо тоді ти визнаєш, що я тебе люблю, та й проженеш...
Наймичка. Іди... бо й справді прожену.
Хведько. От бачиш, так і знав. А ще, коли б я хотів, щоб ти мене поцілувала... Що б тоді було?
Наймичка. От я тебе оцим жмутом по губах поцілую. Відчепись, бо так і шелесну.
Хведько. Не шелеснеш!
Наймичка. Побачиш.
Хведько. Не шелеснеш.
Наймичка. Та чому ж то?
Хведько. Бо тоді я визнаю, що ти мене любиш, а ти почервонієш і втечеш. А тобі он треба ще скільки прати...
Наймичка. Відчепись ти від мене.
Хведько. Не відчеплюся, бо я по ділу прийшов.
Наймичка. По якому там ділу?
Хведько. Дмитро прислав.
Наймичка. Та що там таке?
Хведько. Він довідався, що сьогодні Гриць повертається. То, може б, ти забігла до Марусі та сказала їй? Зроби ласку... бо мені незручно заходити. Я, знаєш... парубок.
Наймичка. Тепер я розумію, чого це прибігла Степанида. Вона тут шепотілася з Галиною, а потім удвох із нею і подалися...

Хведько. От бачиш. То скорій же. Треба зробити так, щоб Маруся перша його зустріла, поки він не побачиться з Галиною, бодай їй на тім світі мої чоботи приснилися...

Наймичка. То я зараз. *(Миттю ополіскує шмаття)*. Поможі мені тільки, голубчику, донести це шмаття.

Хведько. Давай. За голубчика я і тебе саму одпесу. *(Наймичка кладе йому на голову шмаття)*. Ой, за шию тече.

Наймичка. Нічого. Терпи, коли взявся.

Хведько *(підхоплює її, йде пригупуючи)*.

Ой ходила дівчина бережком,
Загавляла селезня батіжком.
Іди, іди, селезню, не барись,
На чужії горлиці не дивись...

8

З млина виходять Хома, Вустя й десятицький.

Хома. Песіть, матусю, цей клупочок та знайте мою добрість. Півмірки житнього борошна не кожний дасть. Десяцький. А не кожний...

Вустя. Спасибі тобі за ласку... спасибі...

Хома. Даю, бо шкода вас і Марусечку вашу, так шкода, що й серце мені розривається. Так насміявся з неї той клятий Гриць...

Вустя. Ох, насміявся... Покидькою назвав... *(Плаче)*.

Хома. Не плачте, матусю, не журіться... Світ не без добрих людей... Може, знайдеться яка щира душа, не подивиться на той глум та й пригорне Марусечку до свого серця... *(Тихо їй)*. Ви ж скажіть їй, що я допомагав-вам і ще допоможу...

Вустя. Спасибі за твою добрість... ти нас жалієш... А ті здирщики... подушне вимагають... Хату хочуть продати за подушне... А де ж ми його візьмемо?

Хома. Не турбуйтеся, моя ненько... не турбуйтеся, моя рідна. Покладіть на мене всю надію, то я вже нікому не дам зобидити вас. Хай тільки Марусечка знає про моє вболівання за нею...

Вустя. Та я скажу їй...

Хома. І за подушне скажіть.

Вустя. Скажу, скажу.

Х о м а. І за хату скажіть, що продадуть, коли не сплатите подушне.

В у с т я. Про все скажу.

Х о м а (на прощання, тихо). І про мов щире серце...

В у с т я (плаче). Скажу й про це... будьте здорові!
(Пішла).

9

Хома й десяцький.

Х о м а. Клопоту скільки... боже мій, скільки мені того клопоту з цим народом!

Д е с я ц ь к и й. Та воно звісно.

Х о м а. Ти, братику мій, за подушне прикрути її так, щоб вона захищала. Хай знає, з якої біди мушу її вичирчати. Зрозумів?

Д е с я ц ь к и й. Та прикрутить можна. А як же з моїм борошном?

Х о м а. Прикрути спочатку, а потім приходь, бери хоч і п'ять мішків. Не пожалію.

Д е с я ц ь к и й. П'ять мішків! Хомо Богдановичу, та за п'ять мішків я її так прикрутю, що вона в мене не захищить, а завіє...

Х о м а. Ото ще краще, братику мій... Нема гірше, коли в простого народу гордощі заведуться... Чекай! А це ще хто чвалає сюди? Здається, знову той грабіжник. Ти не йди, будеш мені потрібний.

Д е с я ц ь к и й. Та я до послуг, Хомо Богдановичу.

10

Ті ж і чумака та його жінка.

Х о м а. Ти знову?

Ч у м а к. Знову, хазяїне.

Х о м а. Що ж ти мені новенького скажеш?

Ч у м а к. Простіть, Хомо Богдановичу. Я ж тут не винен.

Х о м а. Ти, братику мій, не виправдуйся. Ти в мене вола пограбував, а за грабунок, сам знаєш, що буває.

Д е с я ц ь к и й. Закон.

Ч у м а к. Та де ж я його грабував? Занедужав від і пронав. Я ж його доглядав, як малу дитину... Поволі

їхав, напував чистою водою... Пане Хомо, це ж усі чумаки бачили...

Хом а. Доглядав! Якби доглядав, то все було б гаразд, братику мій. А то й лихо, що чужого добра не бережеш. А за це одвітиш перед законом або купи мені такого самого вола...

Десяцький. Вірно. По закону.

Жінка чумакова. Та згляньтесь, пане Хомо! За що ж ми його купимо? У нас же хата, самі знаєте, небом укрита. Під дощем стоїть, як старчиха обідрава...

Чумак. Кланяйся... Кланяйся, кажу тобі, може, помилюють.

Хом а. Ха-ха! Небом укрита. А ти вкрий очеретом, он як у мене.

Десяцький. Вірно. Очерет дощу не боїться...

Чумак. Та за віщо ж я вкрию, коли в мене й душа гола? (Розкрива сорочку). На! Бери за твого вола! Оце моє добро. Душу бери за те, що ходив з твоїми хурами замалечку, поки й лихо доходив на свою голову! Бери!

Хом а. Е, братику, не вийде! Посидиш в острозі, то знатимеш, як берегти хазяйське добро...

Десяцький. Там научать.

Чумак (падає на коліна). Змилуйся!

Жінка чумакова. Хоч діток малих пожалійте.

11

Ті ж і Дмитро.

Дмитро (похитає головою). Ех, пане Хомо, у тебе, як бачу, лихо... Одного вола не дочитався...

Хом а. Еге, братику. Найкращого вола зазнакував... Такий був круторогий, як вилитий. Пропав! Сорочку скоро здеруть... Та ще й просить: змилуйся! Ха!

Дмитро. То велике лихо. А он слухай. (Чути пісню). То чумаки твої повертаються. Товариша везуть. Помер у дорозі на твоїх харчах. (Скинув шапку). Ех, життя бурлацьке. (До чумака). Встань, чумаче, та подивись...

Хом а. Як помер?

Дмитро. А так... здох, як віл, та й по всьому. Чим ти тепер заплатини чумаковій жінці та дітям?.. А їх у нього шестеро зосталось... як горох при дорозі.

Все ближче чумацька пісня:

Ой ходив чумак та ходив бурлак
Та сім год по Дону...
Ой та не случалось пригодоньки
Ніколи йому...

12

Входять чумаки. На ярмах несуть мертвого товариша, вкритого старою синьою китайкою.

1-й чумак. Здоровий був, добродію хазяїне! Прийми сердегу товариша на своє хазяїське поховання.

Всі скинули шапки.

Хома. Від чого ж він помер?

1-й чумак. Твої хазяїської риби наївся та й оддав богу душу.

Хома. Рибу крав?.. Та-ак... Ну, то ми ж тепер з ним квити... Більше не братиме того, що йому не належить.

Дмитро *(стиснувши кулаки, робить крок до Хоми)*. Ти...

Хома. Ну? Що?..

Дмитро. Я б тобі сказав, коли б не одей закон з бляхою.

Десяцький. Вірно. Бляха по закону. А за кулаки по закону в Сибір... Ти це собі запам'ятай. Ідїть же, чого ви стоїте?

Дмитро. То правда. Нема чого тут нам стояти, братове. Нічого не вистоїмо. Несіть цей подарунок на лаву до вдови.

Підіймають на плечі сумні ноші і тихо виходять.

13

Хома і десятицький.

Хома. Та-ак... Кулаки підіймає, голота чортова. А сама й померти не вміє вчасно. Тут клопоту повна голова, а ти ще й про вдову думай. Доведеться дати якийсь клунок, щоб заткнути пельку.

Десяцький. Та ви їм висівок дайте. Пожеруть, ще й спасибі скажуть. А за Дмитром я погляну...

Хома. Ходи за ними. Щоб був порядок.

Десяцький. Та вже буду старатися, щоб сповнитися. *(Пішов)*.

44

Хома сам.

Хома. Сповниш, голубчику, все сповниш, бо даром тобі п'ять мішків борошна ніякий дурень не дасть. Тепер коли б Гриця перехопити та відправити до Галини... А це хто? Маруся... Невже довідалась, що він повернувся?.. Ох, все тремтить, коли бачу дівчину. Хай завалиться увесь світ, а я мушу здобути її. *(Підходить до млина).*

Маруся й Дарина.

Маруся *(бліда, змучена, за руки з Дариною)*. Невже я побачу його, Дарино? Ох... не можу йти...

Дарина. Спочинь трошки. Ти б давно проходжува-лась, зараз би поздоровішала.

Маруся. Не знаю... Та я так нічим і не хвора. А так просто... од вітру валюся... От тут у мене щось під серцем... і день і ніч не втиха...

Дарина. А ти не потурай, ще, може, вийде на добре... Брат, знаєш, чоловік запальний... Згарячу й не отямився, що сказав.

Маруся *(з запалом)*. Ох, що ж сказав! Покидькою мене назвав. Та він би краще пожем мене вдарив, ніж цим словом. Згадаю, серце скинається кров'ю...

Дарина. Заспокойся. Я не хотіла тобі нагадувати. Тільки чого ж і ти тоді його весь вечір дратувала?

Маруся. Коли він не захотів і слова мого вислухати... і підняв зараз на глум... Та ще з ким? З Галиною... З багатиркою, що сміється з нас... одного тільки хотілося: не показати перед миром своєї муки, а йому дозволити чим-небудь...

Дарина. Ну, так йому ж так само: коли б він тебе не любив, так чого ж би йому було сатаніти?

Маруся. Згадаймо, що тоді так сталося, а потім, потім? Коли я лежала без пам'яті, у нього не одійшло серце, він навіть не прийшов провідати.

Дарина. Чудна ти. Та його ж на допит взяли. А далі він, оправдавшись, поїхав знов із хурою. Треба ж щось їсти... Без хліба ж сиділи...

Маруся. Та знаю... Ти скажи ж мені, чи правда тому, що він сватає... Шеньову?

Д а р и н а. Про його ще не знаю... а що батько й мати того хочуть і силують, то то правда.

М а р у с я. Ні, не можна... Не можна... чувш? (*Стискає Дарині руку*). Не перенесу я цього. Люблю ж його... так люблю, що, здається, і душа у мене стеряється.

Д а р и н а. От бачиш, Марусе, як то тяжко одривати від серця того, хто миліший йому за весь світ! Навіщо ж тобі було чіпати Потапа? Тобі за жарт це було. А цей жарт розраїв мене з милим і самій тобі надломив щастя.

М а р у с я. Дарино, забудь... Хіба я хотіла? Ми ж свої... Не хотіла я проти тебе... За життя хапалаоя, як за соломинку...

Д а р и н а. Знаю, знаю... Та як же мені забути? У тебе ще є надія: ти можеш побачитись, погодитись... а я? (*Плаче*).

М а р у с я. Прости, прости мене, голубко.

Д а р и н а. Така мука... ні провітку, ні порятунку. (*Ридаючи, виходить*).

16

Маруся сама.

М а р у с я. Пішла... не простила... не може простити. Гряцю, де ж ти? Прийди... Врятуй мене від цієї муки...

17

Маруся й Хома.

Х о м а (*нишком підкрадається*). Сумуєш, Марусечко, завжди сумуєш... Горе моє...

М а р у с я. Чого воно твоє? Мені невесело, а тобі який з того клопіт?

Х о м а. Сушать мене твоя журба, сушать... Та ще як подумаю про вашу бідність, не можу заспокоїтись. От і сьогодні матуся приходила з мішечком.

М а р у с я. Знаю. Спасибі. Ми віддамо. Ось видужаю...

Х о м а. Та я, Марусе Андріївно, нічого для вас не пожалію. Я не те, що подушне... Я вам нову кату збудую, комори поставлю, повіточки...

М а р у с я. З якого ж то доброго дива? Ні, такої поки ми повернути не зможемо. Та й не треба нам її...

46

Х о м а. Пождемо, пождемо... Може, господь милосердний дасть і повертати не доведеться...

М а р у с я. Як же то?

Х о м а. Та об тім не турбуйся... янось-то буде; я тобі, моя ясочко, і перше казав, і тепер кажу, що для тебе радий би і птичого молока дістати. Вір мені, моя голубочко. Кажу тобі, поможу, поможу, у всьому поможу.

М а р у с я. Дивно. Ну, коли в тебе така щира душа, то поможи мені в одному.

Х о м а. У чому ж саме?

М а р у с я. Ти знавш... Сьогодні Гриць повернувся...

Х о м а (збентежено). Ти й досі його не забула?

М а р у с я. Не забула.

Х о м а. І не забудеш?

М а р у с я. Ні.

Х о м а. Коли він до другої горьдеться, з другою думає одружитися?

М а р у с я. Ще гірше, Хомо. Ще гірше. О, ти не знаєш, що то значить любити до загину.

Х о м а. За віщо ж йому таке щастя?

М а р у с я. За віщо? Хіба про це питають? Поможі ж мені, коли ти такий щирий, приверни до мене Гриця. Одбий його від Галини.

Х о м а. Мене просиш? Добре. Я радий, що ти мене просиш. Перш ти мною гордувала, а тепер просиш. Добре... Я все для тебе зроблю...

М а р у с я. Правда? Я не знаю, як тобі і дякувати, коли ти мене врятуєш, коли вернеш мені моє щастя... Я всім скажу, що ти добра людина...

Х о м а. Я все... все для тебе зроблю... Я його приговорю, улещу... Шеньову засміємо, у мене є спосіб певніший...

М а р у с я. О, невже? Якою я буду щасливою! Одна твоя надія повертає мені здоров'я. Та ні, життя повертає, світ сонця й радість, що не вміщуються в грудях. Чекай! Я піду скажу матері. Хай вона радіє зі мною разом... Я прийду... прийду зараз... (Пішла).

Х о м а. Так так? Усі мої зусилля, усі мої безсонні ночі пішли тільки на те, щоб мене попросили привернути другого, милого? Велика ласка. Ха-ха-ха! Не знаєш же

ти Хоми Недобитого. Не знаєш, голубонько моя, не знаєш. Щоб з півдороги звернути й своїми руками віддати тебе своєму щасливому наймиту?... Щоб милуватися з вашої любові, а самому залишатися в дурнях?.. О, я пораджу тебе, Марусе, пораджу. Ми вирядимо твого драного лицаря в божу дорогу! Там він буде щасливий... *(Йде)*.

19

Гриць сам.

Гриць *(співає здалеку)*.

Ой у полі криничеька — з неї вода протікає,
Ой там чумак сірі воли пасе, ще й з криниці напуває.
Воли ревуть, води не п'ють, бо в Крим доріженьку чують.
Ой хто знає та хто відає, де чумаки ночують?
Ой умер же та чумаченько в неділеньку вранці
Ой поховали та чумаченька в зеленому байраці.

20

Гриць, Маруся, а далі — Хома.

Маруся *(хитаючись, вийшла йому назустріч)*. Гриць-ку! Ти прийшов. Ти повернувся.

Гриць *(кинувся, бере її за руку, підтримує, щоб не впала)*. Марусю, що з тобою? Ти слаба? Ледве на ногах стоїш...

Маруся. Я почула твій голос... і так... так зраділа... вибігла...

Гриць. Правду кажеш: вибігла, зраділа?

Маруся. Грицю!

Гриць. Чого ж ти за тим... так побиваєшся, що аж занедужала?

Маруся. За ким?

Гриць. Та мені не хочеться ймення його пом'янути...

Маруся. Грицю, слухай... тобі всю правду скажу...

Хома *(що ховався за кущами, виходить)*. От бач, несподівано як. Я з Марусею частенько балакав про тебе... От і сьогодні... Я ще й запевняв, що ти швидко повернешся. Тут його, мовляв, Галиноцька жде... аж на вигін біга все виглядати...

Гриць. Та то... мало чого...

48

Х о м а. Слухай, Грицю, от я тобі правду скажу, при Марусі. Не до пари тобі буде Галина... Хоч вона тебе й без душі любить, хоч і багата й красива...

Г р и ц ь. Та годі про це.

Х о м а. Ні, стривай. Хоч і тобі вона до вподоби... аж гинеш за нею, але тобі ще рано женитись: у тебе ж серце на всі боки, сьогодні одну полюбиш, завтра другу...

Г р и ц ь. Про те мені знати, яке в мене серце, хазяїне! Я тобі наймаю руки та ноги, а не своє серце. До нього прошу не чіпатись!

Х о м а. Вибач мені, голубчику. Я так, тільки по щирості... вір мені. От що думаю, те й кажу. Не сердься! Я оце зараз добру повину прочув: Потап повертається.

М а р у с я і Г р и ц ь. Потап...

Х о м а. Еге ж. І його діло на добре вийшло. Випустили його з острогу.

М а р у с я. Правда?..

Х о м а. Бачиш, голубонько... Сядь краще, сядь... Аж пополотніла й тремтиш уся... Заспокойся. Я ж кажу, випустили Потапа... тепер ти його скоро побачиш...

М а р у с я. Яка ж я рада... що через мене не постраждав віп даремно...

Х о м а. А так, так... Я знав, що я цією новиною обрадую тебе.

М а р у с я. Чого ж мені не радіти? Ні одного кривого слова я від його не чула, за що ж би мала на нього злобу?

Х о м а. Не маєш, не маєш... знаю... хе-хе-хе!

Г р и ц ь. Прощайте!

М а р у с я. Куди ж ти?

Г р и ц ь. Піду...

М а р у с я. Зостанься хоч на часинку... побалакаєм...

Г р и ц ь. Ніколи.

Х о м а. Певно, до Шенів?

Г р и ц ь. То вже моє діло! *(Пішов)*.

21

Маруся й Хома.

М а р у с я. Знов не захотів словом перекинутись зі мною. Що ж це, Хома? Ти ж бачив...

Х о м а. Туди тягне; але ти не бійся, порятую, тільки слухайся.

49

Маруся. Я слухатимусь! Кажі тільки, що я мушу робити, щоб повернути його? Кажі ж! Ти обіцяв мені...

Хома. Оце тобі моя вірна порада. Приходь уночі в ліс — до знахарки. Вона знається на всьому і дасть тобі певного привороту. А я вже сам їй за все заплачу.

Маруся. Страшно мені... та ще й нездужаю...

Хома. Але ж треба наважитись. Вона знає такий приворот, що й лютого ворога примусить твій слід цілувати...

Маруся. О, то я буду, буду! І мертвою ветану та піду!

Хома. Та не турбуйся ж і не журися: все буде по-нашому, вір мені! Я все для тебе зроблю... *(Іде)*.

22

Маруся сама.

Маруся. На край світу піду, зберу останні сили, а дійду до знахарки! Я дістану зілля! Дістану й буду щасливою!.. *(Іде)*.

Завіса

КАРТИНА ДРУГА

Ліс. Руїни, що поросли мохом. Глухе місце. Ніч.

1

Виходить Потап, змучений, обдертий з далекої дороги.

Потап. Уже, здається, й близько, а от... бракує сил... відбився... Знайома стежка... дійти б... та подякувати Хомі Богдановичу за ласку... За науку... Вже близько, зовсім близько... Тільки відпочити хвилинку... *(Сідає під деревом в напівзабутті. Подальшу сцену спостерігає, наче прикований до місця)*.

2

Виходить Степаніда, озираться.

Степаніда. Здалось, чи що? Пху, пху, пху. Та й пристунимо до діла, бо Хома жартувати не любить. *(Розпалює огнище, ставить на нього казанок, запинається чорною хусткою, що затуляє їй майже все лице)*.

Входить Маруся.

Степанида. Чую людську кість, чую... Чую... Озовись, хто прийшов? Я хоч і сліпа, а бачу тебе... бачу... бачу... тебе й твою долю.

Маруся. Це я...

Степанида. Молода... вродлива... кохання сунить... Знаю, чого прийшла. Дай руку...

Маруся. Ось, бабусю.

Степанида. Було в цій руді щастя... було, еге... Тільки зрадливий одниха його...

Маруся. Яка ж мені доля судилась? Скажіть...

Степанида. Де шукаєш щастя, там знаходиш зраду. Кохаєш чорнявого, з карими очима й топкою бровою.

Маруся. Гриця.

Степанида. Чекай... ще не вияснилося. *(Уся сцена освітлюється зеленим світлом)*. Бачу, бачу,— він!..

Маруся. Чи кохає ж він мене?

Степанида. Хай освітиться йому серце. Щось у йому чорне... мов робак якийсь порушиться... тепер він кохає другу...

Маруся. Ой, пропаца я!

Степанида. Не умлівай! Слухай до кінця. За чорнобривим стоїть русявий парубок...

Маруся. Потап?

Степанида. Він тебе любив і через тебе муку прийняв... тільки ти не любиш його, ніколи й не зійдешия. Між вами лежить і гадиною зивається горе.

Маруся. Страшно мені, страшно. Краще вмерти, ніж не мати провітку.

Степанида. Смійся! Я бачу третього... не вродливого, але багатого та щирого. У нього серце світиться, як кришталь, і в тому серці стоїш ти... отам твоє щастя!

Маруся. Це Хома, ви його бачите?.. Але... ні, ні. Я ж не за тим прийшла! Мені б Грицеве серце привернути.

Степанида. Знаю... все знаю...

Маруся. Без його мені не жити!

Степанида. Бачу, бачу! У твоєму серці кипить кров, аж вогнем жарів.

Маруся. Приверніть же до мене Гриця! Одверніть його од Галини... я не переживу їхнього щастя...

Степанида. Так, так... Правда. Жаль мені тебе молодой, ой, як жаль. Допоможу твоїй пригоді. Варись, зілля, на щастя, на згубу, на дідькову губу. Понеділок, вівторок, середа, четвер, п'ятниця, субота, неділя — на всі дні і вночі, як затужать сичі, моя в тім сила, моя... Очі, одверніться, люди, не дивіться! Чорти, доглядайте, а відьми, вітру піддувайте! Варись, зілля, не барись, тії сили візьмись, що я хочу днись!.. *(Дмухає)*. Що я хочу днись! Що я хочу днись!.. Слухай же: ось тобі шкляночка, а в ній зелений труноф. Дай йому цього трунку випити, і він спалахне таким вогнем, що піде за тобою аж на край світу!

Маруся. О, як же я вам віддячу! Всім своїм життям...

Степанида. Не треба мені подяки, бо роблю це з жалю до тебе, щоб ти не мучилась...

Маруся. Спасибі, спасибі, бабусю!

Степанида. Ховай же шкляночку обережно, та нікому не кажи, де була, що бачила, бо як скажеш кому, то сила трунку в ту мить пропаде.

Маруся. Ні, ні! О, я цей порятунок під саме серце покладу, нікому не скажу ні слова і напою ним його...

Степанида. А тепер повернись на північ і прокажи до себе тричі: «На всі дні і вночі, як затужать сичі, моя в тім сила, моя...»

Маруся обертається,
Степанида, захопивши казанок, заходить у руїни.

4

Маруся *(озирається навколо з жахом)*. Все щезло, ні духа нема... Куди вертатись? Швидше, швидше від цього страшного місця! *(Іде)*.

5

З руїн виходить Степанида.
Потап бачить її і не може сказати слова.

Степанида *(вслід Марусі)*. Неси здорова та напувай милого. За твоє ж щастя дбаю, а ти й не знаєш. Ой, які то люди невдячні, грім на вашу голову! Хоч би додому втрапити... *(Пішла)*.

По та п (*підводиться*). Чи мені привиділось, чи все це справді було... тут... передо мною?... Ще не дійшовши села, я взяв усе, чим мучився... І знову Хома... знову його щирість... його порада... Нехай... нехай же буде щасливий, коли так... Сам прийду у хату, сам привітаю з щастям... Може, тоді стане легше. Може, знайдеться у когось і для мене щире слово... (*Пішов*).

6

Здалеку чутно пісню, йдуть Хведько,
Дмитро, Семен і парубки.

Набирали некрутиків у неділю вранці,
Гей, гей, гей, гей! У неділю вранці.

Поливали доріженьку, щоб не курилася,
Гей, гей, гей, гей! Щоб не курилася.

Розважали дівчиноньку, щоб не журилася.
Гей, гей, гей, гей! Щоб не журилася.

Хведько. Куди ж це ти нас, Дмитре, завів? Отут, чи що, отаборитись?

Дмитро. А чим же не місце? Тут і річка, і лісочок, і млин. І поговорити можна хоч раз од щирого серця, поки нема Хоми. А поговорити нам, братця товариство, є про що.

Семен (*намагається триматись, як дорослий*). Та то діло таке. Поговорити можна, а от дівчата сюди навряд чи прийдуть. А хіба то гулянка без дівчат?

Хведько. Хто там цвірінькає? Молоко на губах не обсохло, а теж — про дівчат.

Семен (*скипів*). Сам такий!

Хведько. Хто? Я? Кажи — я?

Дмитро. Та киньте ви, півні! Хведько, ти ж таки розумніший!

Хведько. То нехай він це знає, що я розумніший.

Дмитро. Годі вже! Слухайте сюди.

Парубки. Кажи, Дмитре. Послухаємо.

Дмитро. Не вмю красно говорити, товариство, а накіпіло отут... ох, накіпіло. Взяв би отак... задушив, і квіт...

Голоси. Та кого ж? Кого?

Дмитро. Питаєте — кого?.. Хіба самі не бачите? То придивіться краще. Продеріть очі. Біда моя, що я латаний, увесь латаний, куди не повернісь. А сила в руках у того, хто жере за все село і крутить людьми, як своїми волами. Та де! Гірше! Бо за вола він людської душі не пожалує. А що він зробив з Марусею, з Грицем, з Потапом! Ну, та ось... повернеться Потап...

Голоси. А коли ж він повернеться?

Дмитро. Як навідував я його в тюрмі, то казав, є надія. Щось він там мав розказати суддям...

1-й парубок. А з Грицем справді коїться лихо.

2-й парубок. Коли б його помирити з Марусею.

Хведько. Галині треба дати одноша.

3-й парубок (*Хомин полигач*). Це ти їй даси?

Хведько. А що ж? Хоч би й я.

3-й парубок. Сливи мої зелені, нема на вас прив'яного мішка! Проти кого губу розпустили? Та Хома вас усіх, як кошенят, передушить.

Дмитро (*з презирством*). А ти йому допоможеш? Мовляв, якби свині роги, вона б усіх людей переколола...

Хведько. А ми й проти свині спосіб знайдемо...

Голоси дівчат (*здалеку*). А де ви там? Го!

Семен. Дівчата! Хрест мене побий.

2-й парубок. Сюди!

7

Ті ж, Галина з дівчатами, Гриць і Хома.

Галина (*іде перша з Грицем*). Та куди вас занесло? Присей-бо, не хочу й zostаватись, тут така страховина!

Гриць. Чи вже й во мною боїшся?

Галина. З тобою ні.

Гриць. І в млин би пішла?

Галина. А що ж! Пхи!

1-а дівчина. Ні, мене далі не зрушайте.

2-а дівчина. І який дідько сюди завів?

3-я дівчина. Та Хома ж.

4-а дівчина. Якраз до своїх родичів, у бомото.

Дмитро. А нас і не помічаєш?

4-а дівчина (*зраділа*). Ой, здоров був, Дмитре!

Хведько. Катрусю! І ти тут!..

Хома. Еге ж, еге, я всіх привів, усіх... Постарався для товариства. (*До 3-го парубка тихо*). Гавроне, що тут було без мене? (*Відходять*).

2-й парубок. Чого так пізно?

2-а дівчина. Дякуй, що хоч тепер прийшли.

Хведько (до Катрусі). Скучила?

Катруся. Не питай...

4-а дівчина. Дмитре, хочеш, ми тобі «Зіроньки» за-співаємо?

Дмитро. Коли ваша ласка.

4-а дівчина (починає).

Ох і зійди, зійди

Ти, зіронько та вечірняя!

Ох і вийди, вийди,

Дівчинонько моя вірная!

Аж до кінця розмови з Грицем співають останні куплети.

Гриць (одводить Хому набік). Ти казав, що Маруся прийде, а її нема.

Хома. Невже не пішла?.. Вернулась би то... не сподівався я...

Гриць. Досадно. Мені треба з нею побачитись, це все гризе мене... Як глянув на неї, душа переверпулася.

Хома. Так би то шкода? А Галина ж як?

Гриць. Та Галина... це втече. Тільки як подумаю про Марусю... Слухай, Хомо, коли б я допевнивсь як. Невже вона за Потапом гине?

Хома. Рад би я тобі, голубчику, всю правду з'явити, так дівоче ж серце — колодязь! Ти ж сам помітив, як я сказав про Потапа, так у неї з радості аж очі засяли.

Гриць. Помітив... бодай би краще не помічати ясного дня.

Хома. Так отож тобі й треба прикинутись байдужим до неї, щоб роздратовати її серце.

Дмитро (підійшов). Не дратауй, Хомо, бо вже й так роздратовані... Чуєш? Не дратауй!..

Хома. Ой Дмитре... шануйся!

Дмитро. Ой Хомо, стережися!

Хома. Ой, стережись краще ти, хлопе!

Галина. Ото завели! Скрізь той Дмитро причепиться. Давай краще співати!

Мовчать.

Не хочете? То я й сама заспіваю. (Починає без оркестру).

Леле, мамо, леле, тату,

Леле, коваленьку...

Несподівано з'являється Маруся.

Маруся. Здорові, сестрички!
 1-а дівчина. Марусе, голубочко!
 2-а дівчина. От несподівано!
 Дмитро. Здрастуй!
 Маруся. Здоров, Дмитре!
 2-й парубок. Давно була.
 Маруся. Давно. Все нездужала.
 Хведько. Без тебе й гулянка не гулянка.
 Маруся. Про мене, певно, й забули?
 1-й парубок. Всі кислі.
 Маруся. Та я й сама не та.
 1-й парубок. Та й змарніла ж ти, Марусенько!
 Дмитро. Лихо, кажуть, тільки рака красить.
 Хома (*підійшов*). А, здрастуй, голубко! А я думав,
 що злякаєшся та й не прийдеш.
 Маруся. От бачиш, не злякалася.

Хома підходить до Галипи, щось шепотить їй на вухо.

Гриць. Здрастуй, Марусе!
 Маруся (*зрадівши*). Здрастуй, здрастуй! А я тебе
 шукала!
 Гриць. Хотіла бачити?
 Маруся. Для того й прийшла!
 Гриць. Спасибі.
 Маруся. Мені треба поговорити з тобою...
 3-й парубок (*підбігає*). Грицю, тебе Галина кличе.
 Гриць (*нетерпляче*). Потривай!
 3-й парубок. Там якесь цильне діло. На одну тільки
 хвилинку!
 Маруся. Що ж це? Не дадуть і слова сказати!
 Гриць. Я зараз. Тільки довідаюсь що, та й вернуся.
 Маруся (*до себе*). Туди його більше тягне.
 Хома. Папове товариші, тепер якраз час смикнути
 по чарці за здоров'ячко нашої ясної зіроньки, що зійшла
 і аж усіх звеселила. (*Дістає з кишені пляшку*).
 3-й парубок. Річ до діла. Давайте, пане Хома, я бу-
 ду коло чарки порядкувати.
 Хома. Порядкуй, порядкуй!

Дехто підходить, по черзі п'ють. Інші примовляють:
 «Хай вибрикує», «За здоров'я Марусі».

Г а л и н а (*до Гриця*). Ти знов до Марусі лізеш? А я? Що ж це тобі, шуточки? Ти гляди, я не така...

Г р и ц ь (*сухо*). Мені треба з нею побалакати.

Г а л и н а. Та вона тим-то тепер і упала до тебе, що Потапа нема!

Г р и ц ь. Потап буде: вона зна це!

Г а л и н а. А я кажу — не буде. Прийшла бумага до волості, що Потап у тюрмі сидить. Присей-бо. А ти думаєш, чого Маруся прийшла? Вона б тепер рада за тебе й реп'яхом учепитись.

Г р и ц ь. А! Вір вам після цього!

Д м и т р о (*підходить*). А ти кому віриш, на кого зв'яряєшся, Грицю? Мовчиш?

Г а л и н а. А тобі яке діло? Чого ти в'язнеш?

Д м и т р о. Мені до нього більше діла, ніж тобі, дівко.

М а р у с я. Грицю! Діждусь я тебе?

Г р и ц ь (*сухо*). Тривай! Чарку-другу горілки вип'ю. (*Відходить*).

Х о м а (*відводить Галину*). Не хвилюйся, Галинко, не хвилюйся... він од нас не втече...

Д м и т р о (*підходить до Марусі*). Не журись... перемелеться...

М а р у с я. Ох, щемить у мене тут. Яка-небудь Галина наступає на горло... Дмитре, одне тебе прошу: зроби так, щоб він зайшов до мене завтра. Нам треба побачитись... треба! Чусш? Коли б тільки він зайшов до мене, тоді все буде добре... все...

Д м и т р о. Я скажу йому, заспокойся... Ех, яка ти стала... петривка. Хочеш, ми тебе зараз розважимо такою піснею, що ти зразу повеселішаєш?

М а р у с я. Добре, Дмитрику... спасибі тобі.

Д м и т р о (*до парубків*). Братця товариство. Слушайте сюди. Давайте заспіваємо з вимахом.

1-й п а р у б о к. Як «з вимахом»?

Д м и т р о. Та ото, бачите, як був у місті, то й бачив, як там один до півчих махав, і виходить чудово.

Х в е д ь к о. Ну, давай і з вимахом!

4-а д і в ч и н а. Уже Дмитро щось вигадав! Без штукерії не обійдеться.

Д м и т р о. Дайте ж мені карментона.

Х в е д ь к о. Чого?

Д м и т р о. Ет, не розумієш! Такий голосничок єсть, як виделко.

Х в е д ь к о. На ось моє кресало!

2-й парубок. Ану, що воно вийде?

Дмитро. Станьте ж так: дівчата по цей бік, а хлопці по той; менші попереду, високі ззаду. Голови всім повернуть до мене і дивитись на кармента. Тихо! (*Б'є кресалом по закаблукі, підносить до вуха*). Вірно. А тепер слухайте: як поведу руками, дівчата, до вас, то ви й починайте; як буду махати ними, як голубка крильцями, то виводьте, а як я буду руки підніматися, то й ви беріть голосніше та вище. Коли ж повернусь, хлопці, до вас і замахаю, то й ви почніть; як нижче спускатиму руки, то покотіть баса, як грім по небу, а як вище, то гукніть, мов вовки-сіроманці; коли ж присідатиму до землі, то придавіть і стипште,— щоб шепотіли, як листя уночі; а коли випрямлюсь і розведу руками, то розгортайтеся на всі груди й співайте так, щоб аж земля дрижала, а під нашими ворогами вона взяла та й запалась. Зрозуміли?

Усі. Гарзд!

Дмитро. Ну, слухайте! Почнемо!

Співають.

На городі калинонька,
Під горою терен... і т. д.

Дмитро. Бачите, як славно?

Всі. Таки чудово вийшло!

Гриць. Справді, хороше!

Дмитро. А тепер, Грицю, йди сюди, хочу тобі сказати двоє слів. (*Відходить з ним осторонь. Тихо*). Тобі треба побачитись і поговорити з Марусею. Зрозумів? Хома крутить тобою, невже ти цього не бачиш? Коли ж тобі нарешті відкриються очі?

Гриць. Та чого ти причепився? Думаєш, я за нею побиваюсь?

Дмитро. Ні, я думаю, що тебе треба побити. Ходи сюди. (*Підводить його до Марусі*).

Маруся. Грицю...

Гриць. Ну, що?..

Маруся. Грицю, одне слово... Не знаю... може, тобі судилася Галина...

Гриць. А-а... Знову...

Маруся. Ні, ні! Слухай, я тебе прошу тільки ось що: не зневажай мене перед людьми, не дай на посміх,

не врази вкінєць моїх гордоців. Покажи всім, що ми з тобою не вороги, зайди до нас завтра! Ну що, зайдеш?

Д м и т р о. Зайде!

Г р и ц ь. Зайду. (*Прояснів*). Зайду, Марусечко!

М а р у с я. Зайдеш? Не одуриш? Не насмієшся?

Г р и ц ь. Зайду, слово козацьке.

М а р у с я. Ну, спасибі, спасибі! Тепер прощай!

Г р и ц ь. Марусечко, яка ти... та я ж...

М а р у с я. Годі тепер... Завтра. Любий... Ждатиму ж. Прощай!

Х о м а (*вийшов з-за млина, на цих словах прожогом кинувся до них*). А-а-а... Помирились? Який я радий, мої голуб'яточка! (*Погирає руки*). Який я радий, що ви нарешті помирилися... Такий радий, такий радий. То ти до неї зайдеш?

Г р и ц ь. Сказав, зайду, значить, зайду.

Г о л о с и. Час додому! Збирайтеся!

Всі виходять.

М а р у с я (*проводжа очима Гриця*). Прийдеш, прийдеш, мій любий. Завтра увечері вже рушників Галина не даватиме... завтра вранці ти будеш зі мною... Ми помиримось... Одна тільки ніч розділяє мене з тобою. Мій любий, мій єдилий! Завтра!

Іде.

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Середина хати Вусті Шурай.

..1

М а р у с я (*сама*). Приберу хату, як веселку, і тут, і тут, скрізь! Підлогу встелю м'якеньким килимом, свіжим та зеленим... Узійде він і скаже: «Здрастуй, Марусе! Прийшов до тебе на розмову, щирю та одверту». Ох... бідне моє серце. Чи зможеш ти вмістити таке щастя? Вже скоро... скоро прийде... мамо!

В у с т я (*входить*). Чого тобі, доню?

М а р у с я. Я все позабувала, поки нездужала. От і серпа не могла знайти.

В у с т я. Серпа? А павіщо тобі серп? Що ж ти ним жатимеш, бідна ти моя?

М а р у с я. А вже я знаю... Приберу хату любистком та чорпобривцями, усю підлогу застелю килимом свіжим-свіжим... таким, що в казці тільки й бував,— свіжим та зеленим, на всю хату...

В у с т я (*з болем*). Що тобі діється, дитино моя?

М а р у с я. Коли б ви знали!

В у с т я. Таке чудне говориш... Де ж у нас той килим? І зроду не було.

М а р у с я (*весело*). Еге, то ви не знаєте? Я ось покажу... я принесу, тоді побачите.

В у с т я. Опам'ятайся, Марусе! Чи тобі яка причина сталася?

М а р у с я (*збуджено*). Авжеж!

В у с т я. Бач, голова палає, очі блищать... Ти знову занедужала!

М а р у с я. Аж нітрішки, мамо! Я ще ніколи не була така дужа, як зараз.

В у с т я. Де ж ти вчора була? Звідки ти повернулась так пізно?

М а р у с я. Була? У лісі. Атож. Тепер усе буде гаразд. Ворожбитка сказала... я вже знаю, знаю...

В у с т я. Яка ворожбитка?

М а р у с я. Та, що все знає і від усього має порятунок. Зпайдіть же мені серп, коли ваша ласка... не перечте... а тоді й побачите... (*Мрійно*). Увійде він, вклониться, гляне в вічі й промовить тихо-тихо: «Здрастуй, моя люба...»

В у с т я. Хто увійде?

М а р у с я. А Гриць. Сьогодні ж Гриць прийде, а ви нічого й не знаєте!

В у с т я. Чого ж він прийде?

М а р у с я. Миритися. Я вже з ним бачилась... І говорила. Слово козацьке дав мені на прощання... Сьогодні прийде... ще й медом зап'ємо нашу згоду. Ось я взяла ту пляшку, що ви для мене зберігали... тепер вона мені на радість...

В у с т я. Чи ж правда? Щось непевне ти кажеш.

Маруся (*екзальтовано*). Ні, я певна! Певна! Не журіться, мамо! Бачте, яка я весела. Та ще як приберусь... доброго намиста надіну разочок той, що з Гріцем купувала на ярмарку... Отоді буду гарна... дайте мені його...

Вустя. Та хіба ж я шкодную? Візьми, прибирайся. (*Дістає із скрині разок намиста*).

Маруся. Сьогодні у мене свято, мамо! Таке свято, яке тільки раз на віку буває... (*Поханцем прибирається, дивиться в люстерко*). Бачите, я сьогодні не така бліда. Правда? Скажіть же мені: я гарна чи ні?

Вустя (*з сльозами*). Гарна, моя доню. Й сказати не можу.

Маруся. Ну от. Тепер дайте мені серп. Я зараз...

Вустя. Ох ти, горішню моє... що ж мені з тобою робити, нещасливою? (*Виходить*).

Маруся. ...Здрастуй, моя любачка... а я відповім йому... що ж я відповім? Де ж візьму тих слів? Хіба самі прилетять до мене...

Вустя (*входить з серпом*). На ось тобі... Коли вже так хочеш.

Маруся (*в надзвичайному, радісному збудженні*). І прилетять слова... прилетять слова... на крилах... я скажу йому: «Здрастуй, мій соколе, мій козаче...» — посаджу його отут, біля столу, сама коло нього сяду... Ех, мамо! Нічого, нічого ви не знаєте. (*Взяла серп і вийшла з хати. За вікном мелькнула її легка постать*). А сонця скільки! А який же пишний килим розіслався... (*Зникає десь за деревами*).

3

Вустя (*сама*). Ох, непритомна вона. Мати божа, зглянься над обездоленими, не осироти віконець нещасної матері!

4

Входять десятицький і писар.

Десяцький. Здрастуйте в хату!

Писар. Вітаємо!

Вустя. Пан десятицький!

П и с а р. І пан писар.
Десяцький. Приступимо до діла. Сповний закон,
пане писарю.

П и с а р. *(розгортаючи папери)*. На ім'я — Вустя?

В у с т я. Та хіба ж ви не знаєте?

Десяцький. Не розмовляти. Сповний закон.

П и с а р. Вустя, питаюся? На ім'я.

В у с т я. Та вже ж... Вустя.

П и с а р. На прізвисьце?

В у с т я. Шурай.

П и с а р. Рік народження?

В у с т я. Бог його святий знає.

П и с а р. Ну, скільки вам років? Це ви знаєте?

В у с т я. Та це знаю. П'ятдесят вісім.

Десяцький. Так би й казала, а то ще й розбала-
кує тут. Сповний далі.

П и с а р. Слухайте, що я читатиму. «Вустя Шурай,
вдова, п'ятдесят вісім років, не заплатила подушного в
розмірі вісім карбованців і сорок чотири копійки, спри-
чиняючи важку уйму і збитки можновладному пану пол-
ковнику Харитон-Харитоненку і казні государевій...»

В у с т я. Мати пречиста! Де ж я візьму вам?

Десяцький. Мовчать! Сповний далі.

П и с а р. ... і казні государевій. А тому, виходячи з
вищенаведеного, на підставі статті закону і в наказу
пана старости, майно Вусті Шурай списати і продати
на покриття вищезгаданого боргу в сумі вісім карбо-
ванців і сорок чотири копійки. Десяцький Антін Па-
сюга, а за нього руку приложив писар Варфоломій Си-
ниця».

Десяцький. Все?

П и с а р. Все. Що свідчиться законною печаткою.

Десяцький. Чула?

Вустя мовчить, завінівши з горя.

Десяцький. Чула, я питаю?

В у с т я. Чула... *(Плаче)*. Змилуйся... не здужаю за-
робити... а дочка... ви ж знаєте, яке їй лихо...

Десяцький. Закону до цього немає діла.

В у с т я. Та хоч почекайте ж... видужав вона... заробить... тоді сплатимо...

Десяцький. Списуй майно.

П и с а р. За цим діло не стане. Хата, скриня, стіл...

Десяцький. І посуд запиши.

Писар. Можна й посуд. Записано. Всього на суму вісім карбованців і сорок чотири копійки.

Вустя (*в розпачі*). Схаменіться! Людожери ви! Куди ж я піду на старості літ? Під тин викидаєте!..

Десяцький. А то вже діло твоє... Заплати подушне, ніхто не викине. Даю тобі термін до завтрашнього. Запам'ятай це. Ходім, пане писарю.

Писар. Ну, ще раз завітаємо. Бувайте здоровенькі!

Обидва виходять.

Вустя (*сама*). Зглянься ж, боже праведний! Зглянься на мене. Не дай загинути... визволи... визволи, благаю тебе! За що ж така тяжка кара?! (*Стає навколішки*).

Хома (*просуває у вікно голову, дивиться на схилену постать Вусті, скорботно*). Журитесь, матусю?

Вустя (*злякано*). Хто це?

Хома. Все журитесь...

Вустя. Хома? Як ти підійшов... Тихо.

Хома. За ласкою.

Вустя. Чого ж це ти до нас?

Хома. Та так, навідатись. Може, чого треба. Може, допомогти в чому? Отож ви вчора скаржились, а я й думаю: треба одвідати стареньку... бо хто ж за них потурбується?

Вустя (*роззублено*). То заходь же в хату, коли твоя ласка.

Хома. А зайду, зайду. (*Пішов у хату*).

Вустя. А може... може, справді він порятує? Обіцяв же...

Хома (*входить*). Мир дому сему.

Вустя. Сідай, Богдановичу... не погребуй нашим убожеством.

Хома. Та що там! Аби душа, а то все пусте. Чого ж це ви, матусю, така заплакана? Знов янесь лихо скоїлось?

Вустя. Десяцький приходив... і писар. Хату списали. Викидають... усе продадуть... що діяти? Куди подітись на старості літ... з хворою дочкою?..

Хома. Ото харцизи! Нема в них серця. Та ви не журіться. Я не дам їм знущатися з вас. Порятую. От що Маруся нездужає — це більше лихо. Щось я її і в хаті не бачу.

В у с т я. Непевне з нею коїться...

Х о м а. З Марусею? Що ж таке? Де вона?

В у с т я. Учора кудись ходила, вернулась аж світом... та, либонь, недужа: її там чи налякано, чи їй наврочено.

Х о м а. То, може, так... перший раз вийшла... може, од слабості. Адже вона не лежить?

В у с т я. Ні, не хоче й слухати. Якась аж надто жвава стала. А голова палає, очі блищать...

Х о м а. Голова — то пройде... не бійтесь... аби не лежала.

В у с т я. Все Гриця дожидає. Чи тому ж то правда, що вони помирились і що він прийде?

Х о м а. Правда, правда, матусю. Він-то прийде, тільки боюсь, чи не думає він образи якої вчинити?

В у с т я. Образи? Іще образи? Хай йому душа зчорніє, коли він має такий лихий намір!

Х о м а. А коли скаменеться й зробить її щасливою, то хай йому господь милосердний усе простить і допомагає на всякім ділі! І ви, матусю, не суперечте їм, нехай прийде, побалакають, погодяться...

В у с т я. Нехай, нехай. Тільки коли пасміється, то я йому сама очі видеру з лоба!

Х о м а. А от коли з Грицем у них вийде розрада, то... потім... як Маруся заспокоїться трохи... чи не замовили б ви їй словечко за мене?

В у с т я. За тебе? Хіба ти... думаєш?..

Х о м а. Матусенько! Та коли бог пошле мені таке щастя... та мені на тім світі й раю не треба. А вже ви тоді й за подушне не турбуйтеся... житимете, як у Христа за пазухою!

В у с т я. Так ось чому ти так турбуєшся... не знала ж я, Хомо... не відала того... і що тобі сказати, не знаю. В твоїх руках наша доля, бачу тепер... та подумай тільки: чи справиться вона зі своїм серцем?

Х о м а. Ох, що й казати! Коли другий пєсвата милий, любий та вродливий, то нехай раює. Я тільки ж про Марусине щастя й дбаю... тільки про її щастя. Адже всі знають, яким словом назвав її Гриць. Кому ж вона тепер потрібна?

М а р у с я *(входить, під одною рукою — оберемок свіжої зеленої трави, під другою — сніп розкішних квітів, через плече перекинула серп, весела, збуджена)*. А ось вам, мамо, і килим! Та який розкішний! *(Розкидає по хаті траву)*.

Х о м а. Марусечко!

М а р у с я. А, Хома Богданович!.. Дивись, як зустрічаю милого. Дивіться, мамо! Чорнобривці... гвоздики... волошки, а тут покладу любисток... *(Розкидає квіти)*. Увійде і скаже: «Здрастуй, моя люба!» Він же прийде, Хома, прийде?

Х о м а. А певно. Я оце з ним бачився. Там збирається виряджати сватів до Галини, то казав, що заїде сюди.

В у с т я. До Галини? Господи! Що ж це діється! Чого ж йому тоді сюди й заходити?

М а р у с я. Ні, ні, до Галини він не піде. Не пошле сватів... коли б тільки зайшов сюди...

Х о м а. Заспокойся, голубочко. Певно, не піде. *(Тихо їй)*. Ти ж дістала привороту? Напувай же його сміливо, поки не пізно.

М а р у с я. Не піде він до Галини. Я знаю... не піде! Мамо, і ти, Хома, лишіть мене саму тут, я хочу на самоті з ним розмовляти.

Х о м а *(до Вусті)*. Справді, нехай вони собі побалакають... тихо та любо... Не будемо заважати... А ми ходім... заїдемо до мене та й доведемо розмову до кінця — і про подушне, і про все.

В у с т я. Ох, доно моя! Бідна моя!.. Чує моє серце... *(З риданням виходить)*.

М а р у с я. Мамо! Чого ви? Заспокойтесь! Я свята чекаю, а ви... *(Вибігла за нею)*.

Х о м а *(сам)*. Свято наближається. Довго я чекав на нього, та вже скоро... скоро я дістану тебе, моя горда красуне! Отруту перевірено. Від неї навіть мій собака здох за одну ніч. А твій коханий, може, дві прокачається. Та й кінці у воду! А там... настане мені жаждана година!

5

М а р у с я *(входить)*. Ледве заспокоїла. А ти ж чого стоїш?

Х о м а. Та не хотів заважати тобі поговорити з матір'ю. А тепер піду... Ми вже там з старенькою побалакаємо про всі справи, а ти роби своє. Роби сміливо, і все буде гаразд! *(Виходить)*.

Маруся (*сама*). А буде... все буде так, як сказала ворожбитка... «Він вип'є і спалахне таким вогнем, що піде за тобою аж на край світу! Тільки нікому, нікому не кажи ні слова...» (*Майже гарячково дістає трунок*). Нікому... нікому... тільки тобі, любий... тільки тобі... (*Виливає трунок у пляшку з медом*)... Здрастуй, мій соколе, мій вірний козаче... здрастуй... чого ж ти так забарився?

7

Гриць (*входить*). Здрастуй, Марусе!

Маруся. Гриць?! Прийшов! Здрастуй! Не одурив... Прийшов! Здрастуй, козаче!

Гриць. Коли б ти мене так дурила, як я тебе!

Маруся. Бороць боже! Я тебе ніколи... Сідай же, сідай тут. І я сяду коло тебе. Давно ми не сиділи вкупі. А пригадуєш, як тоді було?.. Пахли квіти... чорнобривці... любисток...

Гриць (*оглянув хату*). Квіти... Ех, Марусю, якби не ти, ми б ніколи не розраялись. А тепер... хіба можна поправити те, що перетліло в серці?..

Маруся. Хіба я цього хотіла? Ні, не хотіла. Чого ж воно так сталося химерно?

Гриць. Хто ж винен?

Маруся. Може, так судилося? Яксь неборима сила. Тільки не сердься на мене, Грицю! Я ж тобі нічого не вчинила. Бач, яка я тепер весела. А то ж така нудьга... спалахне вогнем і піде за тобою аж на край світу...

Гриць. Що ти говориш, Марусю? Ти наче не при собі... чи, може, звістка про Потапа так тебе вразила? Тобі ж його жаль?

Маруся. Жаль? А звісно. Так усе вийшло... А от... чим жаліти, коли отут камінь? Було б тобі не ходити на ті вечорниці, пригадуєш, що ти сказав мені? Як ти мене тяжко образив...

Гриць. Після того я ні разу не був і, певно, вже до смерті не піду.

Маруся. Не підеш? І до тієї не підеш? До Галини... Чуєш? Розраяли нас, а ми помирилось. Я все тобі прощу, всі твої образи, всю муку і сльози мої. Тільки не треба мене ненавидіти. Не треба! Не будеш?

Гриць. Тебе ненавидіти? Та за віщо ж? За віщо?
(*Раптом з болем, з образою*). Хіба за Потапа?

Маруся. І за нього не треба! Я жартувала з ним. Тільки жартувала і от як тяжко заплатила за це. Давай же помирилось. Давай поговоримо щиро, одверто... як колись говорили...

Гриць. Я ж не від того...

Маруся. Згода?

Гриць. Та згода! Коли б міг сказати, як хочеться...

Маруся. Так випий же, любий мій! Випий меду за нашу щирю згоду. Для тебе зберігала... (*Виливає все в кухоль*). Випий... за щастя!

Гриць. За щастя? (*Взяв кухоль*). П'ю, Марусечко! Будь здорова! Будь завжди така, якою я знав тебе колись... (*П'є хильцем*).

Маруся. Все, все. Пий до дна... До дна. Щоб щастя наше не було щербате!

Гриць (*кидає додолу кухоль*). Що це ти мені дала?

Маруся. Це мед.

Гриць. Віп гіркий!

Маруся. Гіркий? Чого ж віп гіркий? Ні, ні! Аж на край світу! Любий!

Гриць (*хапаючись за груди*). Рятуйте, хто в бога вірує!

8

Входять Дмитро, Потап і Хведько.

Дмитро. Здрастуй, Марусю! Приймай гостей!

Гриць. Рятуйте! Пече мене!

Дмитро. Грицю!

Потап. Що тут діється?

Гриць. Це ти... це через тебе... погибель моя... Вогнем палить!.. Що ти зробила?.. Я любив тебе... любив... ми були б щасливі... а тепер... Смерть... смерть!..

Дмитро. Чим ти напоїла його???

Маруся. Мед...

Потап. Отрута! Я знаю! Грицю... вона це винна!.. Йї одурено. І всіх нас одурено... всіх!

Гриць. Одурено... Марусе... кохана... дай руку... Вмираю...

Дмитро. Клич народ!

Хведько. Зараз! (*Вибігає*).

По та п. Рятуйте! Люди! Рятуйте!
Дмитро. Грицю, Грицю! Ти чуєш? Прокляття! Він мертвий!

Маруся (*тихо, божевільно сміючись*). Неправда. Він мій. Бач. (*Обіймає Грицеву голову, загортає її в квіти і тихо співає*).

Ой не ходи, Грицю, та на вечорниці,
Бо на вечорницях дівки-чарівниці.
Котра дівчина та чорнобривая,
То ж чарівниця справедливая...

Дмитро уткнувся головою в стіну,
плечі йому здригаються від беззвучних ридань.

9

Хома (*вбігає*). Що тут сталося?! Він помер? Марусю, ходім звідси! (*Хоче одвести її від мертвого*).

Маруся. Не дам! Не дам! Він мій тепер! Мій!..

Хома. Збожеволіла. Диявольське кодро! Все пропало! Геть ізвідси! Тікати!

Дмитро (*одриваючись від стіни, з нелюдською силою*). Стій, душогубе!

Хома. З дороги!

З вулиці чуто наростаючий гул народу.
Чуто голоси: «Людину отруєно», «Гриця Шавдуру», «Пробі!»

10

В хату вбігають Вустя, Дарина, Потап, Хведько,
Семен, селянин, парубки, дівчата, діти.

Вустя. Марусе!
Дарина. Грицю, братику мій!

Обидві кинулись до мертвого, що лежить на руках у Марусі,
обсипаний квітами.

Голоси. Мертвий!
— Боже мій!
— Що вдіяно!..

Дмитро. Що вдіяно? Убито людину. Убито найміта, що насмілився покохати дівчину, яка припала до смаку хазяїну... Осьому... виродкові... що запряг нас у свої дубові ярма... Це він дав їй отруту. Вія! Потане, розповідай! Все кажи. Як було в лісі. Як Степанида з наказу Хоми Недобитого зварила цю отруту, як одурено цю дівчину, цю стару матір, і Гриця Шандуру, й тебе, і Дарину, і весь світ як обмотав цей павук своїм павутинням...

Голоси. Кажи, Потане! Годі терпіти знущання! Кажи!

Хома. Розійдіться! Що за насильство? В тюрму захотіли? *(Хоче втекти)*.

Потанп. *(кидається до нього)*. Стій! *(Вихопив ножа)*. Пізнаєш?

Голоси *(злякано)*. Ніж!

Потанп. Пізнавш цей ніж, я тебе питаю? Говори, душоубе!

Хома. Що ти од мене хочеш? Божесвільний!

Потанп. Щоб ти сказав, як ти вклав у мої руки цей ніж, як ти радив загнати його в серце Гриця, як ти розрадив мене з Дариною... А я ж любив її всією душею і люблю... Як ти оббрехав нас одного перед одним і насміявся з нас... Говори, звірюко, бо все одно цей ніж ти приготував для себе! *(Підносить над ним ніж)*.

Внатопі. Ах!

Дарина. Потане!

Дмитро. Опам'ятайся!

Хведько. Десяцький!

11

Десяцький *(вступив у хату)*. Душоубство? Це зноу ти? А-а-а! З ножем! На кого підняв ніж? В острого його! Чого дивитесь?

Дмитро. Одійди, посіпако!

Десяцький. А, й ти тут? Беріть їх обох! Усіх беріть! Тут усі співучасники! А цю Марусю Шурай, що отруїла свого полюбовника, на каторгу! Батогами її! Чого стоїте? З наказу пана старости.

Дмитро. Заткніть йому горлянку. Убивця — Хома Недобитий! Його бери, коли ти стоїш при законі. Бери його! *(Хома тим часом зник)*. Де він?

Потанп. Утік!

Хведько. Побіг городами!
Голоси. Держіть його!
Дмитро. Не дайте втекти від правди! За мною!
Вибігають.

12

Маруся, Вустя, Дарина.

Вустя (*біля вікна, розіп'явши руки*). Не дайте втекти від правди!

Маруся (*тихо співає, і її голос зливається з далеким гулом народного обурення*).

У неділю рано Маруся тужила.

— Ой нащо ж ти, доню, Гриця отруїла?..

— Ой мамо, мамо, жаль ваги не має,

Нехай Гриць разом двох не кохає...

Завіса тихо падає.

[1934 р.]

ДНІ ЮНОСТІ

Комедія на 4 дії,
6 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ

Іван Цупрун — учень 10-го класу середньої школи,
потім — студент хімічного інституту.
Люба Василенко — учениця 10-го класу тієї ж таки школи,
потім — студентка авіаінституту.
Сава Журавель } учні 10-го класу, потім —
Панько Серeda } робітники заводу; товариші
Тодось Баклажаненко } Івана та Люби.
Микола Ярош — студент індустріального інституту.
Дід Шумейко — член колгоспу «Червоний борець», 67 років.
Оксана Шумейко — його онука, ланкова колгоспу
«Червоний борець», 17 років.
Андрій Васильович Ярош — батько Миколи Яроша,
професор столичного університету, 50 років.
Бабуся Миколи — років 70.
Вася Цупрун } учні 5-го класу, піопери.
Петрунь Василенко } Вася — брат Івана, Петрунь —
Галя Чагайда } брат Люби.
Богатенко — інструктор аероклубу.
Тарасов — начальник льотної частини.
Штольц — лейтенант.

Молодь, публіка на аеродромі.

Перша і друга дії відбуваються в периферійному місті. Третя й четверта — в столиці Республіки. Між другою і третьою діями мапає півтора року.

Час дії — наші дні.

ДІЯ ПЕРША

I. НАЗУСТРІЧ МАЙБУТНЬОМУ

В квартирі Цупрунів. Кімната Івана та Васи. Географічна карта, шкільне приладдя, на столі — «хімічна лабораторія»: кілька банок з реактивами тощо.

1

Вечір під Новий рік. В а с я, засукавши рукава й заткнувши в пазаху піонерський галстук, доробляє модель авіапланера «безхвостки» — власної конструкції і наспівує:

Наш гострий зір проймає кожен атом,
І кожен з нас — гартований пілот.
І вірте нам — на кожен ультиматум
Готує відсіч наш повітрофлот.
Всє вище, вище і вище...

Чути стукіт у двері.

В а с я. Хто там? *(Спокійно поравється коло моделі).*
Хтось терплячий... Треба відчинити... *(Виходить і за хвилину повертається з відом Шумейком).*

2

Шумейко. Драстуйте вам у хату.

В а с я *(трохи здивовано)*. Піонерський салют.

Шумейко. Взаїмно. А чи туди ж я потрапив? Бо на воротах номер трохи затертий, а за прикметами виходить, що це й є той будинок, де живуть Цупруни.

В а с я. Так. А хто ж ви такий?

Шумейко. Я? А я єсть Київської області, колгосп «Червоний боєць», дід Шумейко.

В а с я. «Червоний боєць»? А я — член піонерзагону імені Наркома оборони, Василь Цупрун.

Шумейко. Аякже, знаю. Великий рости та щасливий будь.

В а с я. А звідки ж ви знаєте?

Шумейко. Е, звідки. Я такий, що все знаю. Я ось тут записочку приніс.

В а с я. А батька немає дома, пішов до театру, на стахановський вечір. Він же в Москві був. А що йому орден Леніна дали, знаєте?

Ш у м е й к о. Аякже, звісно. В газетах прочитував, та вже й тут хвалилися люди. Батька твого знаю... геройський чоловіча. Тільки записочка не до нього, а до братухи твого. Та ще й записочка важна... (*Розгортає хусточку, дістає*).

В а с я. Від кого ж це?

Ш у м е й к о. А від дівчини одної...

В а с я. От комедія. А його теж немає дома: пішов до кравця і, мабуть, не скоро й прийде. Йому ж костюм перешивають. Купили костюм, а він на нього — як торба. А сьогодні ж бал у Люби, зустріч Нового року. А він же на цей бал знаєте як збирається? У-у! У них же з Любою знаєте яка дружба? У-у. Як день не зустрінуться, то й не підходить. І не їсть нічого.

Ш у м е й к о. А чого ж то? Опетиту нема, чи що?

В а с я. Та ні. Така сильна дружба. А це котра пише записку?

Ш у м е й к о. А це ж вона й пише.

В а с я. Як? Люба Василенко? А звідки ж ви Любу знаєте?

Ш у м е й к о. Е, звідки. Я такий, що й Петю знаю.

В а с я. Як? Петруня Василенка? Так це ж мій перший друг! Ми ж з ним у п'ятому класі.

Ш у м е й к о. І це знаю.

В а с я. Та ні!

Ш у м е й к о. От тобі й ні. Я й те знаю, що ти — конструктор. Літаки робиш.

В а с я (*зовсім уже здивований*). Це дійсно... Ось... (*Показує планер*).

Ш у м е й к о. Ловка штука. От тільки чого він у тебе без хвоста?

В а с я. Хто — він? Це ж — вона! Безхвостка — власної конструкції, а ви кажете, чому без хвоста.

Ш у м е й к о. А, тож-то і воно. А я думаю, чого воно куде. І полетить?

В а с я. Хай спробує не полетіти. Хіба в хвості сила?

Ш у м е й к о. І то правда. Не все те й літає, що хвостом махає.

В а с я. От бачите. А Ваня ось хімію розводить. Хочете понюхати? (*Підіймає кришку на одній банці*).

Шумейко (*нюхав і відскакує геть*). Пху! Це так хімія! Трохи з ніг не звалило. Кислота, чи що?

Вася. Не знаю. А правда — здорово б'є в ніс?

Шумейко. Та куди. Ну, я такий, що й сам люблю придумувати. Раніш то бувало не дуже-то, а тепер таке пішло, що як не придумаєш чого, то наче тобі і в головах низько... От у нас у колгоспі вигадав я таку машину — зерно очищати. Наче віялка, тільки ж не така, бо ця з сукном на валочках. Тоді й кажу до своєї онуки: ану, качай, Оксанко. А я отак заглядаю. Іде зерно? Іде, та не туди. Ага. Ану, крути назад. Покрутила, іде зерно як слід, а остюки чіпляються за сукно і лізуть угору. Що ж його робити, щоб остюки назад не повертались? Поставив я дощечку ребром до валка, щоб остюки з сукна обтеріблювались. Крути, Оксанко, качай! Вона крутить, а я дивлюся. Остюки одтеріблюються, і зерно йде чисте, хоч кутю вари. А то ще зробив дощомір власної конструкції...

Вася (*з повагою*). Значить, ви теж випахідник?

Шумейко. Авжеж. Бач, заговорився й про записочку забув. Ти ж передай, бо Люба турбуватиметься. (*Взяв за шапку*).

Вася. Добре. Тільки скажіть, звідки ви все знаєте?

Шумейко. А от приходь до Петі, там і скажу.

Вася. Як? Хіба ви й на балу будете у Люби?

Шумейко. Аякже, щоб я та не був!

Вася. Та хто ж ви такий тоді?

Шумейко. А я ж сказав: Київської області, дід Шумейко.

Виходять.

3

Вася (*за хвилину повертається сам*). От дід! Красота. Качай, Оксанко. Тепер я догадуюсь. Це, мабуть, той дід, що Петрунь мені казав. А чого ж це Люба записку посилася, коли Ваня все одно збирається на бал? Мабуть, щось трапилось. (*Дивиться проти світла на записку*). Не видно крізь конверт, що там написано, та потім ще й читати не можна, бо, може, там секрет якийсь. Хоча конверт ось трішки одліплений. Тільки ж читати не можна... Піовери ніколи не читають чужих листів... Хоча ось і з другого боку відліплено... (*Гуркіт у двері*). О... (*Слухає*). А це ще хто? (*Знову гуркіт*). Це ти, Ваню? Зараз! (*Віжить з кімнати. Дальшу розмову чути з коридора*).

В а с я. Ну й гуркав же ти.

І в а н. А ти що тут робив? Чого так довго не одмикав?

В а с я. А хіба ти змерз? Ну, заходь. Ого, пакунки. Це костюм?

І в а н. Обережно! Не пожмакай... Я сам візьму.

4

Входять Вася та Іван Цупрун, стрункий юнак, у якого перші ознаки мужності ще переплітаються з залишками хлоп'ячого. Зовнішній вигляд теж відбиває цю переходову грань. Школярська одежа на нього вже мала; руки ще хлоп'ячі, руками він розмахує, як крилами, але голос уже наламується на баритон і чуприна має нахил лягати мальовничою хвилею. В руках у нього пакунки.

В а с я. А я думав — літак гуркоче.

І в а н (*сміється*). Який літак? Мабуть, заснув, от і приверзлося.

В а с я. Атож. А наші пішли на урочисті збори.

І в а н. Знаю, брат. Навіть чув, як батько виступав. Оце йшов містом, а радіо гримить на всі вулиці. Слово надається знатному складачеві поїздив, орденоносцю Трохиму Семеновичу Цупруну. Я так і став біля гучномовця з пакунками. Чую, батько вийшов на трибуну і як почав, як почав... «Є така любов на світі, що не гасне ні вдень, ні вночі, горить, як зоря над землею, — любов до народу й до рідного краю...» А тут оплески — аж не вміщаються в гучномовець. «І от життя біжить уперед і з кожним днем ширшає. Зацвітають поля, і городи, і села...»

В а с я. От батько! На повний клапан.

І в а н. Атож. І взагалі, що робиться? Який рух! Повні вулиці народу! Автомобілі... Життя таке, що й краю не видно... Вікна, розумієш, освітлені... На небі — зорі...

В а с я. А в нас був дід з колгоспу «Червоний борець».

І в а н. Дід? Який дід?

В а с я. Що віялку зробив, остюки одтеріблює, дощомір власної конструкції і записку тобі приніс.

І в а н. Записку? Від кого?

В а с я. Сам подивись. Я не читав.

І в а н (*розриває конверт*). Люба! «Дорогий Ваню! Мені треба тобі сказати щось дуже важливе... Гляди ж, не забудь. Приходь. Я жду тебе. Люба». У-ра! (*Кружить його по хаті*). У-ра, Васю! Вона мені хоче щось сказати.

Та я, може, сам два роки вже хочу їй щось сказати, ало це не так легко, Васю. Але тепер — скажу! Васюк, скажу!..

В а с я. Та почекай. Ти спочатку покажи костюм.

І в а н *(розгортає)*. Ось, брат, дивись, яка красота.

В а с я. Ох і жилетка! На виліт.

І в а н. Так і треба. А ось піджак! Одвобортний!

В а с я. Ох і піджак! На два гудзики.

І в а н. А ось штани, брат...

В а с я. Двобортні, ще й дві пряжки по боках!..

І в а н. А що ти думав? *(Розвішують на стільцях)*. Як одягнуся, як прийду на бал... У справжньому костюмі... Не те що оцей, школярський. Ось і коліна пооддувались.

В а с я. Атож. Понадувались, як бульби. Ти їх підсмикуй, як сідаєш. Я бачив, як один підсмикував.

І в а н. Та куди ж їх підсмикувать? Хіба це штани? А піджак! Куди він годиться? Пожмаканий... От це костюм. І лежить на мені тепер, як прилитий. Ось побачиш. Ось ще й галстук. *(Дістає з кишені)*. І сорочка. *(Дістає з маленького пакунка)*. Шовкова, і черевики нові. *(Виймає з шабатурки)*. А що ж? За кілька місяців кінчасмо десятий клас — і прямо в студенти! З Любою! Починається життя!

В а с я. Одягайся ж скоріше, бо не встигнеш.

І в а н. Я зараз. Повним ходом. А це хто відкрив банку?

В а с я. Та я тільки трішки. Дід Шумейко понюхав та трохи не влав.

І в а н. А навіщо відкривати? *(Скидає черевик)*. От якби мені лабораторія більша. Я б, розумієш... Ми з Любою я не знаю що... А Баклажаненко та Панько Серета не приходили?

В а с я. Ні.

І в а н. І Журавля не було?

В а с я. Ні. А хіба що?

І в а н. А те, що цього тобі знати не можна.

В а с я. Чому? Я ж нікому не скажу. Чесне піонерське.

І в а н. Все одно. Те, що я хочу сьогодні сказати Любі, Баклажаненко збирається сказати Полі Орленко, що фрезеровщицею на заводі.

В а с я. А що ж ви хочете їм сказати?

І в а н. Що? Ну, цього вже тобі знати не можна.

В а с я. Чому?

І в а н. Тому, що... ти ще тільки в п'ятому класі.

В а с я. А це проходять в десятому?

І в а н. Що проходять? Цього зовсім ніде не проходять. Воно само. Це, розумієш, така штука... Ну, от є дружба, а то ще більше. Навіки.

В а с я. Це, мабуть, любов.

І в а н. А ти звідки знаєш?

В а с я. У четвертому класі читав — в одній книжці. Він її любить, а вона його — ні. А чому — не сказано.

І в а н. Нічого ти не розумієш. У Баклажаненка складна ситуація. Він раз уже казав Полі, але невдало виклав думки і провалився. А сьогодні вона обіцяла кататися з ним на лижах, і він повинен виправити свою помилку. А я скажу просто... (*Гуркіт*). О! Може, наші повернулися?

В а с я. Чого ж би вони повернулися?

Знову гуркіт. Вася вибігає до коридора.

Звідти чути тупіт і гомін.

А! Це ви. А я думав, хто це наступає...

Г о л о с и. Здоров, Васюк!

В а с я. Заходьте! Іван одягається. Ого, лижі! (*Вбігає*). Вони! Сава Журавель, Панько Середа й Тодось Баклажаненко. Роздягаються. А Баклажаненко — в комбінезоні, прямо з лижами.

І в а н. Сюди! Заходьте, хлопці!

5

Журавель, Середа й Баклажаненко входять.

Журавель. А ось і ми. Здоров, Ваню! Ого, лабораторія збільшилась аж на дві посудини!..

Середа. Привіт і кращі побажання!..

І в а н. Ну? Які новини? Катався?

Журавель. Катався, та не так, як хотілось.

І в а н. Як? Знову провалився?

Журавель. Гірше. Вона зовсім не явилась. Так що Тодосю довелось виробляти всі фігури самому.

Середа. Я помру від сміху, не кінчивши десятого класу.

В а с я. А які ж ти фігури виробляв?

Б а к л а ж а н е н к о. Та які там фігури. Я стояв на місці й чекав.

В а с я. А чого ж Панько сміється?

Б а к л а ж а н е н к о. Це в нього од природи.

В а с я. А стояв довго?

Б а к л а ж а н е н к о. Та чого там довго. Дві години сорок сім хвилин.

Всі сміються.

Чого ви смієтесь? Від смішного до великого — один крок. І я таки свого дочекався.

І в а н. Вона прийшла?

Б а к л а ж а н е н к о. Не зовсім вона, але це справи на мій час. Мені передано, що вона буде сьогодні на балу. Я маю повну можливість зустрітись з нею, якщо захочу. Ж у р а в е л ь. Але поки що у нього такого бажання немає.

С е р е д а. Ще б пак! У такому костюмі.

Б а к л а ж а н е н к о. Чекайте! А це що за Піфагорові штани?

В а с я. Так це ж Іванові!

І в а н. Дивись, яка краса. Щойно від кравця. Мій перший справжній костюм. От! Розумієш?

Б а к л а ж а н е н к о. Ідея. Чом би мені справді не піти з вами на бал?

І в а н. Ну, звичайно. Я ось уже збираюся. Ми зараз же й підемо.

Б а к л а ж а н е н к о. Бачиш, тобі й збиратись нічого, бо ти уже одягнений, тільки другий черевик надінь. А от мені з цього становища вийти трудніше. Не піду ж я справді в цих черевиках і в комбінезоні. Як ти думаєш?

Ж у р а в е л ь. Черевики. Це землечерпалки, а не черевики. Як же в них розмовляти з дівчиною? Ти повинен зустрітись з Полею тільки в новому костюмі. А його в тебе нема.

С е р е д а. І виходить навпаки: од великого до смішного — один крок.

І в а н. Ага, так що ж робити?

Б а к л а ж а н е н к о. Як — що? Я надіну оцей костюм, от і все. Я певен, що він на мене прийдеться.

Ж у р а в е л ь. Правильно. У Івана справа цілком певна. Він може розмовляти з Любою і в цьому костюмі, а Тодосю потрібні додаткові засоби. І потім костюм як на тебе шитий.

С е р е д а. І подивись, який рубчик на штаних!

Ж у р а в е л ь. А ось і жилетка.

І в а н. Атож. Я все привіс. Осьде й галстук.

Ж у р а в е л ь. Увесь агрегат.

Б а к л а ж а н е н к о. Значить, я йду з вами на бал. Де тут можна переодягнутись? *(Згрібає костюм в оберемок)*.

І в а н. У тій... у тій кімнаті можна.

Ж у р а в е л ь. Ану, Васю, показуй дорогу. Панько, захови сорочку.

І в а н. Атож. Проведи, Васю.

В а с я. Красота! Ходім! Там і дзеркало є.

Виходять до другої кімнати,
несучи з собою всі частини нового туалету.

6

І в а н *(розгублено дивиться їм услід)*. Конвейером понесли. От... *(Оглядає свій костюм)*.

В а с я *(повертається)*. А ти знаєш, Ваню? Цей піджак у тебе не дуже-то й пожмакалий.

І в а н. Ти думаєш?

В а с я. Чесне піонерське. Навіть непомітно. І потім коліна на штанах зовсім не повитягалися.

І в а н. А оці бульби?

В а с я. Думаєш, вони великі? От я бачив у одного — ото бульби! Отакі.

І в а н. І пічого?

В а с я. Анічогісінько. Ще й насвистує.

І в а н. А знаєш, справді, Васюк, не в цьому річ. І потім — треба ж виручити товариша. А він, розумієш, хороший хлопець...

В а с я. У-у! На повний клапан. Дві години сорок сім хвилин простояв.

Ж у р а в е л ь *(з другої кімнати)*. Васюк, а йди-но сюди, покажи, де тут умивальник.

В а с я. Зараз! *(До Івана)*. А бульби ти отак... візьми й зроби з них пружок. *(Побіг до другої кімнати)*.

7

І в а н *(сам, пробує робити «пружок»)*. Е, що там! Це все дурниці. Я скажу їй так: «Любо! Вже два роки, як...» Ні, це не годиться. Так у пісні співається. «Вже два роки, як в кайданах терпим тяжкі муки». А я так скажу: «Любо! Те, що я тобі скажу, має серйозне значення». Дурниці. При чім тут серйозне значення? Це просто смішно й бездарно. От. Я просто скажу: «Любо! Я тебе...» *(Стукіт*

у двері). От... Ще хтось прийшов... (*Виходить і за хвилину з коридора чути його радісні вигуки*). Люба! Це ти? Красота!

Г о л о с Л ю б и. Авжеж, я. Не чекав?

8

Входить Люба, в шубці, обсыпана снігом, весела, збуджена.
І в а н коло неї ніби весь осяяний.

Л ю б а. Ух, як чудово надворі! Ти був? Здрастуй. Я тобі фізику принесла...

І в а н. Дякую... А я вже дістав...

Л ю б а. Ну, то й добре. А сніг який! Гострий, гострий, як іскри. Знаєш, про що я думала? Чому так приємно бачити людей, обсыпаних снігом?

І в а н (*дивиться на неї*). А справді. (*Отямившись*). Взагалі я помічав, що коли рухаєшся, тоді приходять у голову різні думки. Правда? А я оце записку твою одержав та до тебе збираюсь. А ти ж це?..

Л ю б а. А я забігла, по-перше, нагадати ще раз, щоб ти не спізнився.

І в а н. Та ні! Я готовий.

Л ю б а. Як готовий? Так і підеш?

І в а н. А як же?

Л ю б а. А ти ж казав, що в тебе новий костюм. Де ж він?

І в а н. Та тут, розумієш... Він у кравця... Не встиг перешити. А він на мене, розумієш, великий... І потім — хіба в цьому річ? Кінець кішчем я надіну новий костюм іншим разом. От і все.

Л ю б а (*на свої думки*). Ну, звичайно, справа не в цьому.

І в а н. У тебе очі так блищать. Це, мабуть, з морозу?

Л ю б а. Не знаю. Може. (*Пауза*). Слухай, Ванюшо. У мене, здається, починається серйозна справа.

І в а н. Що? У тебе? Яка? Це дуже цікаво. Скажи.

Л ю б а. Ми ж з тобою друзі, Ваню? Ми ж все повинні говорити одне одному?

І в а н. От так запитання! Я сам хотів...

Л ю б а. Ні, я цілком серйозно. По-справжньому. Ніщо і ніколи в світі не може зламати нашої дружби. Так же, Ваню?

І в а н. Любо! Ти розумієш... ми з тобою десять років в одній школі... Разом у піонерах були. В лагерьх. Разом

колоски збирали. Пам'ятаєш, як куркулі хотіли стоги підпалити, а ми підняли тривогу в селі? До комсомолу разом подавали. І... і взагалі... те, що я тобі скажу, має серйозне значення... Пху! Що я кажу... Одним словом, я тебе... не розумію!.. (Палко). Немає нічого в світі, чого я для тебе не зробив би!

Л ю б а (серйозно). Це хороше, Ваню. У мене теж таке почуття до тебе. Я тобі все скажу, але потім. На вечорі. Добре?

9

С е р е д а (з'являється на дверях другої кімнати). О! (Здивувався, але його не помітили).

Л ю б а. Між іншим, ти знавш, Микола Ярош теж буде у нас на балу.

І в а н. Це той, що з столиці приїхав?

Л ю б а. Ага. Він тут канікули проводить. А батько його — професор столичного університету. Ти ж знаєш його?

І в а н. Як? Це син професора Яроша?

Л ю б а. Ну да. А ти й не знав?

С е р е д а страшенно зацікавлений.

І в а н. Ну, це, знаєш, прекрасно. Ярош — знаменитий професор.

Л ю б а. Ага. (Посміхається). Да, Ваню, я ж і забула. Сьогодні ж у театрі вітають наших стахановців. Це ж твоєго батька оваціями зустріли. Яка я рада за тебе! (Стиснула руку). Отак. Іще міцніше. Як же хороше жити на світі!

С е р е д а задоволений зникає.

Л ю б а. Мій батько теж хороший майстер і стахановець — перший у депо.

І в а н. У тебе прекрасний батько. Я певен, що й його нагородять орденом. От побачиш.

С е р е д а знову на дверях.

Л ю б а. Ваню... А той Микола Ярош, він, знаєш, розумний хлопець. І красивий.

У Середи витяглося обличчя.

І в а н. Да? Цікаво буде познайомитись.

Л ю б а. Він тебе вже знає. Я йому говорила.

І в а н. Ага... Я такий радий, що ти зайшла.
Л ю б а. Я теж скучила за тобою.

Середа задоволений.

І в а н. Правда?
Л ю б а. Ну, звичайно. *(Пауза)*. І знаєш... очі у нього
якісь такі... глибокі, глибокі.

І в а н. У кого?

Л ю б а. Та в того ж... У Миколи Яроша.

У Середи знову витяглось обличчя. Зникає.

10

І в а н. Да? Це дуже цікаво. Я люблю інтересних товаришів.

Л ю б а. Як це чудово, що ми з тобою друзі! Знаєш, мені хочеться закріпити нашу дружбу однією умовою.

І в а н. Якою ж саме?

Л ю б а. Ну, от такою. Коли в твоєму житті трапиться щось дуже важливе, то де б я не була, я обіцяю в ту хвилину прийти до тебе й розділити з тобою твою радість чи твоє горе. І ти повинен так само зробити зі мною. І насамперед пообіцяй мені, що в ту хвилину мого життя, коли здійсниться моя мрія і я поведу в небо власною рукою машину, — де б ти не був і що б з тобою не було, ти прийдеш і розділиш мою радість. Хай це буде символом нашої вічної дружби.

І в а н. Любо! Я з радістю! Обіцяю. Хай наша дружба буде як парус, закріплений в наших серцях! Хай вітер дме в нього як завгодно! Не страшно. Ми тільки скорше будемо посуватись уперед. Аби тільки ми не зробили якогось нехорошого вчинку, з яким дружба не може миритись. Такого, що підриває довіру. Ось одне доповнення до твоєї умови.

Л ю б а. Прийнято!

Тиснуть одне одному руки.

11

Середа з'являється задоволений.

Л ю б а. Знаєш, Микола Ярош теж якось мені казав: «Я повинен знати, чи можу довіряти людині!..»

Середа розводить руками і в крайньому незадоволенні зникає.

Люба (*посміхнулась*). А я знаю, що можу. Ну, от, наприклад, я ж можу довіряти тобі все, все, як є?..

12

Входить Баклажаненко, одягнений в новий костюм, вимитий, причесаний, красивий.

Баклажаненко. Безперечно, можеш. Іван Цупрун на це цілком заслуговує.

Люба. Тодось! Не може бути!

Баклажаненко. Ти в цьому сумніваєшся? Нада-ремно.

Люба. Та ні, я сумніваюсь тільки в тому, що це ти стоїш передо мною. Не можу повірити. Який чудовий костюм! Ти як Аполлон.

Баклажаненко. Ну, положим, Аполлон ходив без костюма, а от що він був такий красивий, як я, це можливо. І за це я мушу дякувати, знаєш, кому?

Іван моргає і показує знаками, щоб не говорив.

Люба. Кому ж?

Баклажаненко. Кравцю, звичайно, а кому ж? Люба. От. А Ваню кравець підвів.

Баклажаненко. Ну, що ж? Буває. Але, як бачиш, він не падає духом. Я чув усю вашу розмову і повинен сказати, що Іван тримався геройськи.

13

Входить Середя.

Баклажаненко. Правда, Панько? Ти згоден?

Люба. О, і він тут! Здрастуй!

Середя. Хто це «віп»? Я не «він», а Панько Середя. Здрастуй. (*До Баклажаненка*). А ти за мене теж не турбуйся. Я сам знаю, з чим я згоден, а з чим я не згоден. (*До Івана*). Можна в тебе клаптик паперу?

14

Журавель (*входить*). Панько, здається, хоче записати дотеп, що несподівано блиснув у нього в голові.

Люба. Савка!

Середа. А може, й блиснув. То що?

Журавель. Обов'язково запиши. Геніальні думки не повинні пропадати. Здрастуй, Любо. Як тобі подобається Тодосів костюм?

Люба. Чудовий.

Іван (до Середи). Візьми там на столі.

15

Вася (входить, одягнений у все празникове; яскрава червона краватка виглядає з-під нового пальта). Салют, Любо! Будь наготові.

Люба. Васюк! Завжди наготові! Як твій планер?

Вася. Все в порядку. (Взяв планер, підніс його над головою).

Люба. О, які міцні крила!

Вася. Слабкі для нас не годяться. Беру з собою.

Іван. Чекай. Куди це з собою?

Вася. Як — куди? На бал. Там буде вся наша конструкторська бригада.

Іван. Ну, тоді...

Люба. Пішли. Да, забула сказати. У нас же будуть і з села гості.

Баклажаненко. Та й не тільки з села, а й з столиці, наскільки я міг розібрати.

Люба. Так. Буде Микола Ярош. Так що ви з ним познайомитесь.

Баклажаненко. Це дуже цікаво. Правда, Ваню?

Іван. Ну, звичайно. Аякже. Я тебе не розумію.

Баклажаненко. А я тебе розумію. Правда, Любо?

Люба. А я тебе не розумію.

Всі сміються.

Середа. Тодось завжди так: як що скаже — відразу заплутає справу.

Журавель. І ти помреш, не кінчивши десятого класу й не розплутавши тієї справи.

Середа. Ну, це ще ми побачимо, хто помре і хто не розплутає. Думавш, як Журавель, то й велика птиця.

Журавель. Чого ж. Є ще птиця Середа, звать її Паньком. Як орел той вигляда і рівняється з жуком...

З Панька сміються.

Середа. Ну, це ще ми побачимо, хто вигляда, а хто не вигляда, і хто Середа, а хто — срунда. Ага. Ха-ха!

Всі сміються.

Журавель. Да, такий дотеп варт було записати. Люба. От ми справді спізнимось. Ходімо нарешті.

Середа. Ідть, а я на хвилинку одлучусь. Мені треба забігти додому.

Журавель. Забув захопити нову збірку своїх дотепів? Біжи скорше.

Середа. Ну, хто з нас дотепніший, це історія потім скаже.

Іван. Чекайте. Добре, що ти нагадав. Мені теж треба одлучитись. Я прийду потім прямо на бал. Добре, Любо?

Люба. Ну, от. Може, й вам треба одлучитись?

Журавель. Від тебе? За кого ти нас приймаєш?

Баклажаненко. У мене завжди був твердий принцип: поспішай назустріч майбутньому і нікуди не одлучайся. Пішли! *(Виходять з піснею: «Все вище, вище і вище!..»)*

16

Середа *(затримує Івана)*. Слухай, Ваню. Ти... ти знаєш що? Ти не журись. То нічого, що Тодось надів твій костюм! Ну, йому треба, а ти й так найрозумніший із нас. І ти не журись і ні про що не думай... Я тобі такий друг, Ваню! От побачиш, як все буде добре. Думаєш, я забуду коли-небудь, що ти мені весь час допомагав у заняттях і витяг на передову лінію? Ніколи! От побачиш. Колись, може, визнаєш, який я був тобі друг...

Іван. Та хіба ж я не знаю, Панько? Я тільки не розумію, чого ти тривожишся.

Середа. Ех, Ваню! Чого я тривожусь... Ну, добре. Потім колись ти визнаєш, який був у тебе друг — Панько Середа.

Іван. Та що з тобою? Був друг... був Панько Середа. Хіба ти вмирати зібрався чи відлітаєш на Марс?

Середа. Ех, Ваню! Навіщо мені Марс, коли я знаю, що я повинен зробити на землі? Але я мовчу. Від мене не визнаєш ні слова. Іди, я зараз...

Іван. Нічого не розумію. *(Виходить)*.

Середа (сам). Хоч це й ризковано, але заради друзьби, заради твоєї перемоги, Ваню, я готовий на все. (Бере з стола аркуш і, не звернувши уваги, що на звороті записка Люби, щось пише на чистій стороні аркуша. Перечитує). От. Ага! (Кладе в конверт і ховає в кишеню). І ніхто ніколи не дізнається, Ваню, що твоєму щастю допоміг не хто інший, як твій найкращий друг, Панько Середа!.. (Виходить).

Завіса

ДІЯ ДРУГА

II. ВИСОКА МЕТА...

1

В квартирі Василенків. Кімната Люби.
З інших кімнат чути веселий гомін, уривки пісні, сміх, когось вітають.

Баклажаненко (входить звідти з гітарою, збуджений, розкланюється в двері, потім став перед дзеркалом і милується з себе). Ні, ти таки красивий. Чуєш, Баклажаненко? Ти красивий і небезпечний у цьому костюмі, як крокодил. Одним своїм виглядом ти можеш покоряти найкращих дівчат цілого світу. Та що там вигляд? Історія перед тобою, Баклажаненко! (І пройшовся на закаблучках). Яка б не була Поля Орленко прославлена фрезерувальниця, а я мушу завоювати її не пізніше сьогоднішнього вечора, і я це зроблю!..

2

Журавель (увійшов). Тодосю! Ти що тут робиш? Баклажаненко. Тренуюсь. Поклич сюди Полю Орленко і зникни.

Журавель. А що мені за це?

Баклажаненко. Братерський поцілунок (той скрикнувся) і мої ліжкі на додачу! Тільки скажи їй (б'є себе

в груди), що в цих грудях б'ється серце лева, а в жилах тече благородна кров спортсмена.

Журавель. Добре. Ти тут тренуйся, а я поговорю з нею.

Баклажаненко. Тільки покажи, як ти скажеш.

Журавель. Так і скажу: «Полю!»

3

Входить Поля Орленко.

Баклажаненко. Полю!

Журавель (*б'є себе в груди*). В цих грудях б'ється серце лева, а в жилах тече благородна кров спортсмена!

Поля. Та що ти кажеш?

Баклажаненко. Савко! (*Тихо, ласкаво*). Іди к свиням і не повертайся.

Журавель. Так би й казав відразу. (*Виходить*).

4

Баклажаненко. Полю!

Поля. Що? В цих грудях б'ється серце лева?..

Баклажаненко. Серце Баклажаненка має самостійну вартість і не потребує порівнянь з хижакками. Вислухай мене. Полю...

Поля. Що трапилось?

Баклажаненко. Дві години сорок сім хвилин.

Поля. Де?

Баклажаненко. На снігу.

Поля. Що на снігу?

Баклажаненко. Стояв.

Поля. Хто?

Баклажаненко. Я.

Поля. Чого?

Баклажаненко. Чекав.

Поля. Кого?

Баклажаненко. Тебе.

Поля. Коли?

Баклажаненко. Сьогодні, вчора й позавчора.

Поля (*сміючись*). Герой Радянського Союзу.

Баклажаненко (*суворо*). Кожен робить, що може. Я знаю, що дві години сорок сім хвилин — це ще не рекорд. Але я готовий півроку стояти на кризі в Арктиці...

Поля. Аби тільки не вчити алгебри?

Баклажаненко. Що таке алгебра, коли я в душі розв'язую інтеграли, хоч ми їх ще й не проходили.

Поля. В душі, може, й розв'язуєш, а от у школі по алгебрі в тебе «ензе».

Баклажаненко. Полю! Я обіцяю вивчити всю алгебру напам'ять і декламувати тобі квадратні корені замість віршів! Тільки скажи мені одне слово.

Поля. Ні! Ти спочатку вивчи та покажи себе на ділі, а тоді вже й давай декламацію. Добре? *(Пішла)*.

5

Баклажаненко. Полю! Пішла. Бач, вони встигли прославити себе на фрезерних станках, поки ми протирали штани на шкільній парті. Ну, чекайте ж! За кілька місяців ми покинемо парту і станемо до тих самих станків. Начувайтесь, герої, бо ми теж не схочемо бути в хвості історії. *(Ударив по струнах і заспівав)*.

На світі ще так не любили
І молодість так не цвіла.
Ми — паростки юної сили,
Що землю огнем обняла.

Нам сонце безмежним розливом
У жилах юнацьких тече,
І голову юність щаслива
Схилила на наше плече.

Так дай же мені приголубить
Твоє яснозоре лице,
У вічі заглянути ніжно
І в пісні сказати про це.

Виходить.

6

Люба, сміючись, швидко входить до кімнати, на ній невеличка маска; чути вигуки: «Любо, Любо! Куди ж ти? Твоя черга».

Люба. Я зараз, зараз, товариші! Одну хвилинку. *(Зачиняє двері, підходить до вікна, прохукує на замерзлій шибі кружальце і дивиться крізь нього на вулицю)*.

Входить І в а н. На ньому велика розмальована маска.

І в а н. Любо!

Л ю б а (*озирнувшись*). Ох! Хто це?

І в а н. Та це ж, розумієш, я! (*Скидає маску, сміється*).
А ти злякалася?

Л ю б а. Ваня! Який же ти був смішний... А правда ж, хороше на балу? Всі якісь такі незвичайні. І здається, ніби ти кудись летиш. А серце стискається. (*Скидає маску*). Це моє давнє передчуття польоту. Чуєш, Ваню? Бути пілотом. Летіти над землею... крізь хмари і бурі... А внизу — поля, річки, озера, зелені гаї, міста й долини... (*Пауза*). Скажи, Ваню, від чого люди бувають щасливі? І потім — від чого буває так, що серце ніби перестало битись?

І в а н. Це, знаєш, так не скажеш відразу. По-моєму, люди бувають щасливі тоді, коли в них є сильні бажання. І взагалі щастя — це невмируще бажання. Ну, от ти хочеш бути пілотом. А станеш пілотом, захочеш бути стратонавтом. А станеш стратонавтом, захочеш бути міжпланетним мандрівником. От. Вічно хотіти і вічно горіти — ось що значить бути щасливим. Я, знаєш, буду хіміком. Я винайду такий газ, що людям не треба буде так багато спати.

Л ю б а. А як же це?

І в а н. Дуже просто. Газ матиме властивість нейтралізувати отруйні токсини, що вироблюються в людському організмі. Зараз люди що роблять? Сплять двадцять або й тридцять років свого життя, щоб видихати з себе ці токсини. Земля летить круг сонця, в природі, як у великому театрі, відбуваються різні штуки, а люди в цей час хропуть під ковдрами і нічого не бачать. А тоді вже ні. Коли людина стомиться, вона подише кілька хвилин приемним нейтралізуючим газом і знову почуває себе прекрасно, голова свіжа, мозок працює, серце як дзвінок, і їй знову хочеться творити.

Л ю б а. Це наче казка. Але я вірю... (*Пауза*). А чого іноді плакати хочеться? Ну, от усе ж, усе таке чудове. У мене майже всі дисципліни «відмінно», тільки дві — «добре», а жодної «посередньо», ти ж знаєш. Потім ми поступимо в виш. Я — в інститут авіації, а ти — в хімічний. Перед нами життя. І потім вся країна — така прекрасна. От у Шевченка було:

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!

Так то ж була убога, нещасна Україна. А тепер — яка совієчна Республіка, яка могутня вітчизна — Радянський Союз! Тільки подумати... Знаєш, коли я дивлюсь на людей, на наших героїв, мені хочеться кожному сказати — здрастуй, хоч і незнайомий.

Обоє сміються.

Розумієш... А потім — ніби хто за серце взяв і здушив його. Що це, Ваню? Скажи.

І в а н. Це... це, знаєш, таке питання... *(Пауза)*. Любо, ти хотіла мені щось сказати. Я... я давно...

8

Входять Вася, Петрунь, Галя й дід Шумейко.

Петрунь. А ви чого тут сидите? Там вас чекають. Вася. Народ хвилюється.

Люба. Нехай ще трошки, Ваню, і я тобі все скажу. Ходім туди. *(Виходить з Іваном)*.

9

Шумейко. І навіщо було людей тривожити? Може, у них на порядку денному якісь діла стоять, а ми потривожили.

Петрунь. Так і в нас же діла.

Вася. Можна перед вами поставити деякі питання?

Шумейко. А чого ж? Це можна. А які ж саме питання?

Галя. Ми вас хочемо у програму вставити.

Шумейко. Он як! А що ж ваша програма предвищує?

Галя. Ну, от, наприклад, ким ви хочете бути?

Шумейко. О, це сурйозне питання. *(Думає)*. Думки передо мною конкуріують. І тим, і тим хочеться бути. Ну все ж таки, якби на те пішло, то я б найперше хотів бути членом вашої конструкторської бригади.

Вася. Красота. Записуємо.

Петрунь. А казки про минуле?

Шумейко. Це теж можна. От можу вам про Кармалюка розказати, що був ще при царях, як була наша Україна в неволі.

Галля. При феодалізмі, капіталізмі та імперіалізмі?

Шумейко. Еге ж, еге, всіх я вже й не пам'ятаю, а було їх до біса. І життя при них було бідному чоловіку таке, що цїнь-цїнь та-рара, усюди діра, а вилізи нікуди. От за це він панів убивав, а бідних награвдав, отакий був той Устим Кармалюк. Одного разу одержує пан листа, що йде Кармалюк на нього...

10

Входять Журавель, Середда й Баклажаненко.

Журавель. Друзі, там виникла суперечка. Дехто каже, нібито безхвостка зроблена неправильно.

Вася. Що? Неправильно? Діду Шумейко, будьте напоготові!

Шумейко. Аякже, завжди напоготові.

Піонери і Шумейко виходять.

11

Журавель *(сміється)*. Ну, тепер почнетсья.

Баклажаненко. В чім річ? Що сталось?

Журавель. Розуміш, з Любою дітєсья щось незвичайне. Ми помітили, що в неї небезпечно блищать очі і що вона раз у раз то блідне, то червоніє, мов охоплена полум'ям.

Середда. Мабуть, занедужала. Треба викликати швидку допомогу.

Журавель. Панько, запам'ятай на все життя: коли я говорю, ти повинен мовчати. Тоді всі думатимуть, що ти розумніший, ніж є в дійсності.

Середда. Нічого. Я мовчу. Хай Журавель думає, що він розумніший.

Баклажаненко. Дай йому висловитись до кінця, а потім уб'єш одним словом, коли схочеш.

Середда. Я мовчу.

Журавель. Так от. По-моєму, Люба переживає той факт, що ось уже одинадцята година, а Яроша немає. Побіцяв і не прийшов.

Середа. Я мовчу.

Баклажаненко. А чого ж ти мовчиш? Тепер ти міг би сказати свою думку.

Середа. Я мовчу, бо знаю, що цього не може бути.

Баклажаненко. Не може бути? Ні, брат. За цей вечір я переконався, що на світі все може бути. Хіба можна зрозуміти дівчину? Ти їй одне, а вона тобі друге. Ти для неї готовий уже всю алгебру вивчити напам'ять і декламувати квадратні корені замість віршів...

Журавель. А вона ще не задоволена?

Баклажаненко. А вона каже, що декламація їй відо чого.

Журавель. А костюм?

Баклажаненко. Не звернула на нього ніякої уваги.

Журавель. Дивно. І ніякої надії?

Баклажаненко. Що ж надія? Надію дозволяється мати кожному. Але я все-таки постараюсь з'ясувати, чого вона од мене хоче.

Журавель. Так ти з'ясуєш. А тим часом як же буде з Любою та Іваном? Коли ти не добився ефекту, то треба ж хоч йому допомогти.

Баклажаненко. Я готовий зробити що завгодно. Але що? Що можна зробити? Я знаю, Іван — талановитий винахідник, прекрасний товариш, багато років дружить з Любою, і, наскільки я розуміюся в природознавстві, любить її в душі з восьмого класу. А вона все-таки чекає Миколу Яроша, це абсолютно ясно.

Середа. Та як же це? На якій підставі? Я пропоную, щоб той Ярош не являвся сюди зовсім, хай їде собі до столиці. Я навіть двері замкну і ключ сховаю під дівку з фікусом.

Журавель. Браво! Ти, нарешті, вбив мене, і я падаю мертвий.

Баклажаненко. Шкода, Панько. Як можна діяти за Івана проти Люби, коли вони обоє — наші друзі? Ви ж самі бачите, як Люба страждає.

Середа. А Іван не страждатиме, коли вона зустрінеться з Ярошем?

Баклажаненко. Але мужчина повинен терпіти більше, ніж жінка.

Середа. Вибач, я теж мужчина! Але в нас рівноправність, і тому я стою за Івана — проти Яроша.

Журавель. Але Івану від цього ні холодно, ні жарко. От якби ти родився не мужчиною, а дівчиною, була б інша річ.

12

Хутко входить Люба. Не помітивши товаришів, підходить до вікна, затуляє обличчя.

Баклажаненко. Любо! Я попереджаю, що в цій кімнаті, крім тебе, є ще Журавель, Панько Середа і я. Люба. А ну тебе зовсім. Ти завжди так.

Баклажаненко. Але ти не звертай уваги і почувай себе як дома. А хочеш, ми тобі заспіваємо пісні, і ти побачиш, що такі випадки в житті бувають.

Тихо співають:

Та де ти, милий, скривсь,
Та де ти, милий, скривсь,
Де тебе шукать...

Де тебе шукать,
Та десь поїхав милий
За море гулять.

Та плывуть кораблі,
Та на тих же кораблях
Машуть паруса...

Та машуть паруса,
Та один парус білий,
Другий голубий...

Та другий голубий,
Та третій парус красний,
Та то ж милий мій...

Люба затулила долонями лице, похилила голову.

Баклажаненко. Любо!
Середа. Ну, от. Доспівалися. Ходім краще, може, присутність Журавля її тільки дратує.
Журавель. Неправда. Вона заплакала, коли подивилась на тебе, бо, співаючи, ти скривився, як середа на п'ятницю.

Б а к л а ж а н е н к о. Ходім. Кожна людина іноді любить подумати, що її становище — найгірше. Але ти, Любо, так думати не повинна. (*Виходить*).

Л ю б а. Нічого я не думаю... (*Хутко виходить у другі двері*).

13

С е р е д а (*затримуючи Журавля*). Почекай, Савко, я хочу тобі щось сказати.

Ж у р а в е л ь. Що таке? У тебе блиснула якась ідея? Говори ж скорше!

С е р е д а. Не тільки блиснула, а я вже виконав її. Ага! А ти думаєш, що тільки ти розумний? Ні, брат, в розумніші за тебе. І не такі пасивні, як ти з Баклажаненком.

Ж у р а в е л ь. Та кажи ж нарешті, ти, Шерлок Холмс нещасний! Що ти зробив?

С е р е д а. А от і Шерлок. От не схотів, щоб Ярош був тут, і нема. А що! Думаєш, я не знав, чого то в Люби очі блищать? Не знав, кого вона чекає? Думаєш, я не чув, про що вона говорила з Іваном, як Баклажаненко перелягався? Якраз! Я зразу змиктив, що в неї до Яроша нездоровий інтерес. Ну, думаю, чекай же. Побачиш ти свого Яроша аж двічі.

Ж у р а в е л ь. Та що ж ти зробив? Не доводь до гріха.

С е р е д а. А от і зробив. Думаєш, куди то я одлучався? Додому? Якраз. Я, брат, хитрий, щоб ти знав. То я... (*Озирається і щось шепоче Журавлеві на вухо*).

Ж у р а в е л ь. Що?!

С е р е д а. Угу. І знаєш як? (*Знову шепоче*).

Ж у р а в е л ь. О нещасний! Невже це правда?

С е р е д а. А що ж? Буду я терпіти, щоб він Івану свипю підкладав? Ну, ні. Це вже вибач. Я свого товариша на поталу не дам. Я не такий...

Ж у р а в е л ь. Та ти розумієш, що ти наробив?

С е р е д а. А що?

Ж у р а в е л ь. Ти ж прислужився Іванові, як криловський ведмідь.

С е р е д а. Нічого подібного. Я поважаю Івана, і я все зробив ради дружби. Побачиш, як буде все прекрасно. Я од природи щасливий, от побачиш. Мені везе. Тільки не кажи Баклажаненку.

Входять піонери і дід Шумейко.

Вася. Журавель! Ми всім довели. Принцип же той самий, що і в звичайних фюзеляжних моделях. Повітряні динамічно-висхідні потоки...

Журавель (*перебиває*). Що всім! Ти спробуй щонебудь довести Паньку, тоді я скажу, що ти винахідник.

Серед а. Мовчи.

Журавель. Та що ж тепер казати? Я мовчу, як риба перед затемненням сонця.

Виходять.

Галля. Чого це вони?

Петрунь. Та. В десятикласників завжди якісь секрети.

Вася. Кажіть далі, діду.

Галля. Далі, далі.

Шумейко. От іде Кармалюк з своїми хлопцями. Побачили люди, поприпадали до землі. Ніхто й голови не підведе, лежать і не поворухнуться.

Входить Люба, слухає.

Пройшов Кармалюк селом аж до панських покоїв. Торкнув одні двері — відчинилися, торкнув другі — відчинилися, торкнув треті — відчинилися, торкнув четверті — відчинилися. Я — Кармалюк!

Галля. Ох!

Петрунь. Не перебивай.

Шумейко. Пани з страху так і попадали. Тут він їх і доконав. Пишуть пани скаргу аж до царя і просять покарати Кармалюка, бо панам від нього життя немає. Прочитав цар скаргу і дав такий наказ: зловити Кармалюка, заслати в далеку сторону, аж за Сибір, за великі моря. І ще пише, щоб Кармалюкові ніхто не давав ані корабля, ані човна...

Галля. От лютий!

Шумейко. Еге. Побув Кармалюк за великими морями місяць, побув другий, нудно стало, тужить за рідною стороною. Рветься, бідолашний, додому, а тут і кораблів не дають, і документів не пишуть... Але не в панів ради-

тись, як з неволі вириватися. Підійшов Кармалюк до першого двору, відчинив ворота, поклав на воду і переплив Чорне море, та й знову появився на Україні, в своїй стороні*.

Всі сидять, мов зачаровані.

Петрунь. От.

Галя. У мене аж на руках куріпки виступили.

Шумейко. Отаких героїв мав український народ, та не мав волі. А тепер і воля, і герої, і життя таке, що на воротах його вже й не перепливеш.

Вася. Та куди. Я вам скажу, діду, що тепер — криголами. Лінкори. Підводні човни. Як тільки що — бах, бабах! А танки! Я танкістом буду, Петрунь — капітаном, Галя — комісаром дивізії. А ви, діду?

Шумейко. А я так що, мабуть, на той час в неба стрибатиму.

Вася. На парашуті? Красота!

Шумейко. Авжеж. Прямо на ворога.

Люба. Торкнув одні двері — відчинилися. Торкнув другі...

З другої кімнати чути початок пісні, потім — гамір.

16

Вбігає юнак — прожогом до діда.

Юнак. Діду Шумейко!

Шумейко. Що трапилось?

Юнак. Нещастя!

Шумейко. Та що таке?

Юнак. Я делегат!

Шумейко. Ой лихо!.. Що ж там трапилось?

Юнак. Ой, там таке, що соромно й казати.

Шумейко. Та що ж там таке, хоч не лякай.

Юнак. Пісня не виходить... Просимо передати ваш досвід.

Шумейко. А, щоб ти скис...

---

* З розповіді колгоспника Кіндрата Козака, с. Косовська Будя, Летичівського району. «Літературна Вінниччина», 1936.— І. М. (Виноски, не позначені авторськими ініціалами — І. М.— палюють упоряднику).

Входять Баклажаненко, Серед а, Журавель,
кілька дівчат.

Г о л о с и. Діду Шумейко! Просимо вас!
Б а к л а ж а н е н к о. Не виходить...
Ш у м е й к о. Давайте. Я проведу голос, а ви за мною.
А виводить же є кому?
С е р е д а. Я буду виводить. У мене голос нічого.
Ш у м е й к о. Так ти ж бери, синку, вгору.

Співають:

Ти, машино, ти, залізна,
Куди милого завезла?
Ой, гей-гей, охо-хо-хо...
Куди милого завезла?

Ти, машино, ти, свисточок,
Подай, милий, голосочок...
Ой, гей-гей, охо-хо-хо...
Подай, милий, голосочок.

Давай, мати, стакан чаю,
Бо я їду, уїжджаю.
Ой, гей-гей, охо-хо-хо...
Бо я їду, уїжджаю.

Давай, мати, стакан рому,
Бо я їду до прийому...
Ой, гей-гей, охо-хо-хо...
Бо я їду до прийому...

З пісню виходять до другої кімнати.

Л ю б а (*загримуючи піонерів*). Почекайте, товариші.
П е т р у н ь. Що таке?
Л ю б а. У мене до вас велике прохання. Можна на вас
покластись?
В а с я. Як на кам'яну гору.
Г а л я. Кажі який завгодно секрет.
Л ю б а. А ти, Петрунь?
П е т р у н ь. У нас одна бригада.

Люба. Тоді слухайте. Підіть на вулицю Енгельса. Це подалеко. Номер 36, квартира 9. Спитайте Миколу Яроша і скажіть йому...

Вася. Це той, що ти у нас про нього казала?

Люба. Так.

Вася. Розуміємо. Забуксував. А що йому сказати?

Люба. Скажіть... що всі гуляють... і спитайте, чого не прийшов. Може, що трапилось...

Вася. Єсть. Реб'ята, вийдемо через ці двері. *(Таємниче зникають)*.

19

Люба *(сама)*. Ну, тепер стане все ясно.

20

Іван *(входить)*. Любо, ти сама? Мені треба з тобою поговорити. Ти якась стривожена.

Люба. Ваню! Чому до цього часу нема Яроша? Як ти думаєш?

Іван. Яроша?

21

Входить Оксана, смуглява польова дівчина в білій кофтинці, навколо шиї два разки намиста, гладенька зачіска перев'язана вишневою стрічкою.

Люба. Оксанко! Яка ти гарна. Це моя товаришка, Ваню. Бач, яка геройська ланкова? Ви ж познайомились уже?

Оксана *(ніяково)*. Уже. Вас звать Ваня?

Іван *(ніяково вклоняється, не знаючи, куди подіти руки)*. Атож.

З другої кімнати чути вигуки:
«Чекайте! Як же це?», «Любо, Любо!»

Люба. Зараз, товариші. *(До Івана та Оксани)*. Вибачте, я на хвилинку. Мене кличуть. *(Вийшла)*.

Залишившись удвох з незнайомою дівчиною, Іван почуває себе, як теля на льоду. Оксана ж дивиться на нього, як квітка на сонці: швидко і пізно.

Оксана. А ви самі з села чи з города?

Іван. Що? Ні, ми з Любою в одному класі. В десятому. Оце весною кінчаємо — і прямо в студенти.

Оксана. Люба така хороша. Я її дуже люблю.

Іван. Да?

Оксана. А ви?

Іван. Я? Так, знаєш... У нас з нею дружба. Але така... справжня. Така, що віколи не ламається.

Оксана. Звісно. Як справжня, то чого ж їй ламатись?

Іван. Правда? Ну, от. *(Пауза)*. А ти справді ланкова? Чи то Люба так?

Оксана. Ні, ланкова. З колгоспу «Червоний борець». А в лавах комсомолу я недавнечко, оце тільки восени прийняли мене. А ти?

Іван. Уже два роки, третій. Ще з восьмого класу.

Оксана. Ого. А я в полі працюю. Як дали мені призначення лапкової, то всі сміялися, що я молода, а я собі думаю — смійтесь. А тепер на моїй ланці досліди провадяться.

Іван. Да?

Оксана. Якби ти бачив, Вавю! А це нічого, що я так кажу на вас — ти... і Ваню?

Іван *(не знаючи, куди себе подіти)*. От причепилася.

Оксана. Що ви кажете?

Іван. Та що ж я такого кажу? Я ж нічого, будь ласка.

Оксана. Ну, от. Бо в нас у колгоспі всі так кажуть на хлопців. І знаєш, хто провадить досліди на моїй ланці? Орденоносець Вершигора. Він у комсомолі з двадцять восьмого року. Учений.

Іван. Я про нього читав. Інтересна людина, правда? А які досліди?

Оксана. Як вирощувати багаторічне жито. Ми вивели, знаєш, яке жито? Шестигранне. В кожному куці 60—70 стеблин. Високе. А зернята отакі. Та ловке, ловке, як море, красується. Тепер будемо збирати два урожаї на рік, у липні перший раз, а потім воно знов одростає і до осені зацвітає вдруге. Я трохи навчилася в хаті-лаборато-

рії. У нас щовечора всі ланкові і бригадири там збираються. Ми й з академіком листуємось. А тепер мене, мабуть, на агронома пошлють учитися. Вершигора каже: «Оксано, будеш се-лек-ці-о-не-ром». Таке ж ловке слово... дуже мені подобається.

І в а н (*спідлоба на неї*). Селекціонер?

О к с а н а. Атож. Це той, що найкращі рослини виводить.

І в а н. А ти хімію знаєш?

О к с а н а. Аякже. Ми й досліди робимо в хаті-лабораторії. Тільки приладів не вистачає. А хімія дуже цікава наука, тільки трудна сильно.

І в а н (*гаряче*). Та ні! Її тільки зрозуміти треба. Як хочеш, то я тобі допомагатиму... Я, знаєш, хочу знайти такий газ, щоб пшениця не вимерзала...

О к с а н а. От ловко! А як же це?

І в а н. Це, розумієш, поки що — проблема. Американці пробували соломою притрушувати, щоб мороз не брав, ну, в них не виходить. Через капіталізм, розумієш. Не зацікавлені. А я думаю, щоб не соломою, а газом укривати пшеницю. От як вона посходить, і якщо снігу немає, щоб пускати такий нешкідливий газ, який заплутується в рослинах і не пропускає морозу. Розумієш?..

У другій кімнаті велике збудження.

23

Л ю б а (*входить схвильована*). Ваню! Це неможливо. Там таке робиться. Засперечались про дружбу, а самі мало не б'ються. Панько навідає, по-моєму, з невірних позицій...

Вигуки: «Товариші, тихше», «Де Цупрун? Нехай скаже Цупрун!»

24

Входить кілька чоловік молоді — хлопців і дівчат,
Баклажаненко, Середа, дід Шумейко.
Всі схвильовані суперечкою.

Ж у р а в е л ь. Почекайте! Дайте сказати!

Середа. Ні, дайте мені довести мою думку! Я хочу сказати, що бувають друзі, які на словах хороші, а на ділі готові підкласти своєму другу свиню. Такі друзі бувають.

101

не тільки серед хлопців, а й серед дівчат. І особливо серед дівчат.

Вигуки. Зарапортувався! Годі!

Середа. А я кажу — бувають!

Іван. Тоді це не друг, а зрадник.

Середа. Або зрадниця. Я кажу принципіально. А справжній друг скорше підкладе свиню комусь іншому, а свого друга на поталу не дасть. Це буде справжній доказ дружби.

Шум, вигуки.

Іван. Це вже ти, Панько, дурниці кажеш.

Середа. Нічого подібного. А через що ж буває так, що дружба ламається?

Вигуки. Через що? Яка дружба? Це не конкретно!

Гамір.

25

Увійшли піонери й Микола Ярош. Його ніхто не помічає.

Іван. Ламається тільки те, що збудовано на фальшивій основі. Де є хоч крихта брехні, вона неодмінно виявиться. А де все ясно, як воно може поламатись? Дружба — це союз. От що. Коли він існує між людьми чесними, то їм докази не потрібні, бо їхня дружба збудована на тому, що вони допомагають один одному бути справжніми людьми. І для них головне — віра, а не якісь докази. Взагалі на світі немає більшої сили, як віра в людину. Вона окрилює, підтримує, допомагає в роботі, з нею тільки й можна жити на світі. А де ж може бути більша віра в людину, як у нас?

Люба. Правильно, Ваню!

Голоси. Це по-моєму! Це інша річ. Тихше! Кажі далі, Ващо!

Іван. Що ж тут казати? По-моєму, у нас в житті в основному все ясно, і немає потреби підкладати один одному свиню. Кожен може знайти своє щастя, не заважаючи іншому.

Середа. А коли двоє хочать одного й того самого?

Іван. Наприклад?

Середа. Наприклад, один дружить з дівчиною, а другий хоче примазатись і перебити.

Люба. Що перебити? Справжньої дружби ніколи не можна перебити!

Ярош. Пробачте, але дозвольте й мені взяти участь у вашій дискусії.

Люба. Коля!

Ярош. Вибач, Любо. Я увійшов і слухав. Мене ввели сюди оці слідопити. *(На піонерів)*.

Вася. Усе в порядку, Любо.

Люба. Товариші! Це ж Микола Ярош! Будь ласка...

Середа. Як Микола Ярош?

Журавель *(тихо)*. Мовчи, Шерлок Холмс нещасний, це в тебе галюцинація.

Люба. Колю! Це мої друзі! Це — Ваня... Панько Середа... Тодось...

Ярош *(підходить до Івана. Пауза)*. Дуже радий. *(Вітається)*. Ярош.

Іван. Цупрун.

Ярош. Здорово. Слухав тебе з великою цікавістю. Я, правда, спізнився... не з своєї провини... Але твою промову чув, — і згоден. Хочу тільки додати, що віра в людину не повинна бути сліпою. Я, наприклад, за те, щоб контролювати її фактами.

Іван. А я теж не прихильник маніловщини. Наша віра вся збудована на фактах.

Ярош. Ну, значить, тим краще.

Шумейко. А чий же ти, синку, будеш?

Ярош. Моє прізвище — Ярош. Вам воно, звичайно, незнайоме.

Шумейко. Та ні, прізвище мені знайоме, та ще й добре. Ото ж Люба каже — Ярош, а я собі й думаю...

Ярош. Бачите, мій батько — професор столичного університету, так що навряд чи...

Шумейко. От таке! Чи ж не Андрійовичем його величають?

Ярош *(здивовано)*. Так, батька звать Василь Андрійович. А ви звідки знаєте?

Вася. Хто, дід Шумейко? Він такий, що все на світі знає.

Сміх.

Шумейко. Як же не знати, коли ми з твоїм покійним дідом Андрієм товаришували колись років тридцять, коли б не більше... І служили, бувало, в одній економії...

А вже батько твій, той на студента пішов. Ну, тут поліція його з студентів і забрала. А тепер, бач,— на професора вийшов, дай йому бог здоров'я, хоч я, положим, у бога не вірю...

Сміх.

Г о л о с и. Оце знайомство!

Ш у м е й к о. А вже що з дідом твоїм скуштували гіркої, так куди... Я в нього й за боярина був. Чи ж бабуся твоя, Катерина Микитівна, ще жива-здорова?

Я р о ш (*трохи ніяково*). Бабуся здорова... Але ви — справжня енциклопедія щодо моєї родословної. (*Вітається з Середою*).

С е р е д а. Панько Середя. Учень десятого класу тушньої повної середньої школи. Член ЛКСМУ.

Я р о ш. Це приємно. (*Вітається з Журавлем*).

Ж у р а в е л ь. Сава Журавель, так само учень і так далі, крім того, друг Панька Середи.

Я р о ш (*сміється*). Дуже приємно. (*Вітається з Баклажаненком*).

Б а к л а ж а н е н к о. Тодось Баклажаненко, друг двох попередніх промовців, позапартійний, по алгебрі «ензе», репга більш-менш в порядку. А от щодо фактів, то я повинен взяти слово й розповісти тут про один факт, який показує, на що здатен справжній комсомолец і справжній друг.

Я р о ш. Це дуже цікаво.

Г о л о с и. Давай, Тодосю.

Б а к л а ж а н е н к о. Спочатку дивіться на мій розкішний костюм. (*Демонструє на всі боки*). Бачили?

Г о л о с и. Костюм чудовий.

Б а к л а ж а н е н к о. А тепер подивіться на Івана Цупруна. Костюмчик не витримує серйозної критики. А хіба він не хотів би прийти до Люби в такому художньому костюмі, як от у мене?

І в а н. Це, Тодосю, просто смішно, от і все.

Б а к л а ж а н е н к о. Ні, не все. Бо й Люба теж хотіла б бачити Івана Цупруна в новому костюмі.

С е р е д а (*до Журавля*). Молодець! Він її засипле перед Ярошем.

Л ю б а. Ну що за комедія, Тодосю? Не розумію.

Б а к л а ж а н е н к о. Комедія, справді, без усякого ефекту, але ефект, як відомо, не головне в житті. І тому я продовжую. Іван Цупрун не тільки хотів прийти до Лю-

би в новому костюмі, а й купив цей костюм, перешив його і вирасував так, що й мені приємно було одягти.

П о л я. Як?

Б а к л а ж а н е н к о. А так, що я забрав у Івана цей костюм і одягся за останньою модою, а ти не звернула ніякої уваги на такий костюм! Я ж ради тебе залишив Івану бульби на колінах, як сказав Вася...

В а с я. Але ж бульби не великі. От я бачив...

Б а к л а ж а н е н к о. Суть, Васю, не в тому, яких вони розмірів, а в тому, що Іван Цупрун побачив скрутний стан свого товариша й віддав йому те, що було в нього тоді найдорожче, віддав свій перший справжній костюм, причому зробив це абсолютно спокійно і настрій у нього не зіпсувався, і я не забуду цих штанів до гробової дошки! І взагалі я б розцілював тебе за твою прекрасну промову, якби ти не дивився на мене так сердито хтозна-чого.

І в а н. Після цього ти свипя, а не товариш, і ще б я мав в тобою цілуватись.

Б а к л а ж а н е н к о. Після цього я Мефістофель, а не свиня... *(Одягає маску)*. Слухайте...

Б'є годинник.

Г о л о с и. Привіт новому стахановському року!

Летять срібні й золоті стрічки серпантину,
кофетті, спалахують різнокольорові огні.

Музика.

Б а к л а ж а н е н к о. Ех! Ланкова, махніть мені хусточкою! Журавель, давай ефекти.

Ж у р а в е л ь. Єсть, ефекти. Помічники, за мною! *(Виходить з піонерами, відкривають завісу до другої кімнати; там спалахнула ялинка)*. Бал починається!

Музика, тапок.

Всі, крім Яроша та Люби, виходять до другої кімнати.

26

Я р о ш. Любо!

З другої кімнати чути музику.

Л ю б а. Чого ж ти так довго не приходив? Я вже думала, ти зовсім не прийдеш. А ти так несподівано: «Дозвольте й мені взяти участь у вашій дискусії».

Обое сміються.

А Ваня Цупрун прекрасно говорив, правда ж? Чого ж тебе не було так довго?

Я р о ш. Чого? Бачиш, я одержав лист.

Пауза.

Л ю б а. Від кого?

Я р о ш. Лист... від однієї дівчини, яка не хотіла б, щоб я був тут, з тобою...

Л ю б а. Та що ти кажеш? Колю!

Я р о ш. Кажу те, що є. Але я не давав їй прав на такі листи. І я написав їй відповідь, що наше знайомство припиняється.

Л ю б а. Але ж ви товаришували з нею?

Я р о ш. Так.

Л ю б а. Для чого ж було припинити знайомство? Це мені дивно.

Я р о ш. Але ж мені прислано листа, щоб я не приходив до тебе, Любо! Невже ти не розумієш?.. Любо! Ти казала мені, що ми не знаємо одне одного, але це не так. Я не згоден... У нас одне життя... одні прагнення. Що ж нам ще треба знати, коли... коли я люблю тебе, Любо!

Л ю б а. Ох...

Пісня затихає. Пауза.

Я р о ш. Мені хочеться вічно бути з тобою... Разом творити життя... Я люблю тебе, як пісню... Відколи ми зустрілись, моя душа співає... Любо...

Л ю б а. Я вірю тобі... вірю і люблю... мабуть, люблю... Так! Люблю! Бо піколи ж такого не було зі мною...

Я р о ш. Ніколи?

Л ю б а. І не знала, що таке може бути. А тепер... паче мене щось на крилах підіймає... Я так чекала тебе... так чекала...

Я р о ш. А чого ти про того... Цупруна згадуєш?

Л ю б а. Про Ваню? Так ми ж з ним друзі. Ти побачиш, який він чудовий товариш.

Я р о ш. Я буду тобі й другом, і товаришем... Я люблю тебе більше за всіх... Люблю!

Чути — хтось декламує. Люба й Микола сидять, тримаючись за руки й дивлячись одне одному в вічі. Кохання зачарувало їх, скувало слова.

Г о л о с.

Ніч міська за вікном. Деся кричать поїзди,
протинає той крик мої мрії,
і на склі, наче відблиск холодний слюди,
янтаревий вогонь пломеніє.
Рветься пісня в вікно, б'ється птицею в скло
і крилами призивно тріпоче...

Л ю б а. Рветься пісня в вікно, б'ється птицею в скло...
(*Розширеними очима дивиться на Яроша*).

Г о л о с.

Знов гуркоче літак... Там безсонний пілот
розвиває невидану скорість,
і в холодному морі бездонних висот
мужній край мій підносить під зорі! *

Л ю б а. Мужній край мій підносить під зорі... Так!
Ми будемо підносити наш великий і мужній край...

Я р о ш. Ти будеш учитися в столиці. Ми будемо разом...
Я люблю тебе!.. Любо!..

Л ю б а. Як хороше вірити й любити!.. Милій...

Я р о ш. Люба! (*Цілує*).

27

Входить І в а н. Вражений, стоїть одну мить. Повертається,
виходить.

28

Л ю б а. Колю! Що ж це? Що це зі мною? Ходім... туди
ходім, до товаришів.

Стрічка молоді пробігає через кімнату з вигуками: «Любо! Сюди!»
Б а к л а ж а н е н к о: «Ярош! На пару слів». Всі вибігають зі сміхом
до другої кімнати. Входить І в а н. Метнувся до дверей,
зупинився.

29

Л ю б а (*входить*). Ваню... на одну хвилинку... Тепер
я тобі все скажу...

---

* Рядки з поезії В. Сосюря.

І в а н. Не треба. Потім. Не треба, Любо. Там товариші...

Л ю б а. Нічого. Я мушу тобі сказати. Я люблю Микола Яроша. Люблю! Це таке почуття... ти не знаєш, Ваню... І я не знала раніше... тільки тепер... Крім тебе, я нікому не могла б сказати. Але тобі, як брату, ні, ще дорожчий ти мені. Як другу, навіки! Так же, Ваню? Чого ж ти мовчиш?

І в а н. Я, Любо... я не мовчу... Я просто беру на увагу. І все. Я буду хіміком, а ти — пілотом. Ми назавжди залишимося друзями, і... ніщо в наших взаєминах не зміниться.

Л ю б а. Ваню! Дай руку. Яка я щаслива, що мені є з ким розділити радість... Як ти сьогодні про колоски хороше згадував... Дійсно, як золоті колоски, були наші дні юності...

Чути вигуки: «Любо! Любо! Де ти там?»

Л ю б а. Ходім!

І в а н. Іди. Я побуду. Іди... будь щаслива!

Люба вибігла.

30

І в а н (*сам, стоїть якусь хвилину непорушно*). Як брату. Як другу... Ніч міська за вікном, деś кричать поїзди... Як золоті колоски — дні юності. Ох, кричати хочеться... Я буду хіміком, а ти — пілотом...

31

Входить Оксана.

І в а н. А ти, Оксано, будеш се-лек-ці-о-не-ром, правда?

О к с а н а. Атож. Я всі сили покладу. Якби ти чув, як ти говорив про віру в людину, що підіймає, окрилює... У мене аж серце зайшлося і сльози на очах виступили.

І в а н. Да?

О к с а н а. Атож. Дивлюся на тебе і нічого не бачу.

І в а н (*набік*). От причепилася. (*До неї*). А жито буде шестигранне?

О к с а н а. Буде, Ваню! (*Глянула на нього*). Ти, мабуть, смієшся з мене? Ну, от... А я тобі, дурна, все розказувала, думала, що тобі цікаво. (*Заплакала*).

І в а н (*розгубився*). От тобі й на... Селекціонер. Чого ж ти плачеш? Хіба я сміюсь? Ти зрозумій мене... Я не сміюсь... Дивись... я зовсім не сміюсь... Я кажу: треба себе тримати в руках... Треба працювати. Треба йти вперед і вперед. У всіх нас — велика мета, вищої за неї немає на світі. І ми повинні йти до неї... Йти, не зупиняючись. А ти кажеш, що я сміюсь. Ні! я не сміюсь. Я кажу цілком серйозно: йти вперед, незважаючи ні на що, йти, поки не зацвіте шестигранне жито...

О к с а н а (*дивиться на нього зачарованими очима*). Я буду йти, Ваню! Буду йти... І ланка моя зацвіте... Я знаю... вірю... у мене повне серце тієї віри!.. Повне серце — до краю.

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

ІІІ. ПОМИЛКА В ІНТЕГРАЛІ

Невеличкий будинок професора Яроша. Веранда. Густе мереживо хмелю. На веранді — стіл для креслення з неприбраною роботою. Пара плетених кріселок. Двері і вікна в будинок відтиснені. На підвіконні — телефон. На стіні — невеличка класна дошка. Веранда вбігає кількома сходами в сад, прибраний першими фарбами золотого вересня. П'ята година вечора.

1

М и к о л а (*входить засмаглий, змужнілий, під рукою книжки, зошити*). Еврика! Любо! Знайшов формулу! (*Кидає книжки на стіл, кепку — на крісло*). Тепер я знаю, в чім річ! Дивись сюди! (*Пише на дошці математичну формулу*). Любо!

Б а б у с я (*крізь вікно з кімнати*). Люба ще не приходила. Мабуть, затрималась в інституті.

М и к о л а. Як — не приходила? Лекції кіпчилися дві години тому. (*Дивиться в розклад*). Ну да. Після третьої години в неї сьогодні нічого немає.

Б а б у с я (*з кімнати*). А може, якісь збори. Мало що може затримати.

М и к о л а (*якусь мить стоїть мовчки, барабанить пальцями по бар'єру, потім прямує до саду. На сходах зупи-*

няється, думає. Підходить до вікна, знімає трубку телефону, набирає номер). Авіаінститут? Скажіть, у вас там нема зараз ніяких позачергових зборів? Студентських, звичайно. Ну, мені треба знати... Чого ви хвилюєтесь? Нема?.. Дякую. (Поклав трубку. Підійшов до стола. Побачив складену четверо газету). Ах, ось воно що! Ну да, цього й треба було чекати. (Читає). «Цінні роботи студента хімічного інституту Івана Цупруна»... Ха! Навіть червошим олівцем підкреслила. (Кинув газету, хутко йде в будинок і за мить повертається з рушником — витирє руки, потім жбурляє рушник у двері, хапає книжку й виходить у сад).

2

Бабуся (входить). Буря, а не чоловік. Тільки буря дуби вириває, а цей рушники об землю кидає. І скажіть на милость, у кого такий удався! Ач, приборай після нього. Це вже, мабуть, якась муха вкусила. Мабуть, на Любу розсердився, що запізнилась. Ну, призначили б мене на комсомольського начальника, я б вас навчила, як женитися в 18 років. А то ж поспішають, як на пожежу, паче воно від них утече або кризь землю провалиться. Ти спочатку вбийся в колодочки, розуму наберись та в Червоній Армії послужи, а тоді й жінку веди до хати. А то, бач, не з рушниці, а з рушника стріляє... і крейду нґами топче. (Прибирає). Чистий тобі Бова Королевич. (Виходить).

3

Чути сміх і голоси Люби та Івана. Вони підходять до веранди.

Люба. А дуже заінтригувала моя телеграма?

Іван. О, я не знав, що й подумати. Але як це щасливо вийшло: ми закінчили свої досліді на заводі, і я вже мав повертатись до інституту. Коли це — бах, — твоя телеграма: «Чекаю». Ну, я зразу на поїзд, і вже тут.

Виходять на веранду.

Люба. Ну, от ми й дома.

Іван. То скажи ж хоч тепер, — що трапилось?

Люба. Е, ні. Спочатку про себе розкажи. Бо ти ж он який добрий: за ціле літо — два листи надіслав.

І в а н (*посміхаючись*). Чого ж два, як три.

Л ю б а. Та вже ж. В одному було п'ять слів: «Живий, здоровий, чого й вам бажаю». Та це лист?

І в а н. А чим же це не лист? І все сказано, і коротко.

Л ю б а. Аж надто коротко. Міг би й щедрішим бути.

І в а н. Коли ж я не майстер на розгорнуті формули. От у нас є один студент — з літературними нахилами. Так він хоче, наприклад, сказати, що новин ніяких немає, і пише так: «Щодо різних подій, які можуть трапитись кожної хвилини в зв'язку з різними виявами життя і творчості кожної людини зокрема і колективу в цілому, то згаданих подій та інших випадків на сьогоднішній день — не трапилось». (*Сміється*). А серйозно кажучи, не було часу писати. Працювала наша бригада на прекрасному хімічному заводі, і працювали ми так, що аж дим ішов. Про всі спостереження я сповіщав свого професора, а оце зайшов до інституту — запитати, чи воно щось варте. Професор обняв мене, знаєш... «Ну,— каже,— молодий чоловіче, проглянув я ваш щоденник. Вітаю». А в самого очі блищать під бровами, як іскри. «Ваша ідея посищеного дихання рослин і збільшення їх кінетичної енергії — це щаслива ідея. Тільки працювати ще доведеться багато»...

Л ю б а. Чула, Ваню, чула від товаришів. Рада за тебе й вітаю тебе від усього серця. А сьогодні прочитала в газеті й думаю: «Ну, тепер до нього не приступити. Зовсім стає знаменитою людиною».

І в а н. Де в газеті? Я нічого не знаю.

Л ю б а. А ось. «Цінні роботи студента хімічного інституту Івана Цупруна».

І в а н (*глянув*). Ну, що за срунда! Це вже хтось з хлопців устругнув.

Л ю б а. Та ні, тут хлопці ні при чому, бо ось підшисано — професор Гайдовський.

І в а н. Невже професор? (*Глянув*). Да, це приємно. А все-таки, Любо, це не основна моя робота. Скажу тільки тобі. У мене виникла думка про одну штуку, яка може мати серйозне оборонне значення. Я вже подав свої попередні міркування на розгляд учених військових фахівців, і мені сказали, що думка заслуговує на увагу. От це мені, правду кажучи, дуже приємно.

Л ю б а. Да, Ваню... Ще раз і це раз безконечно рада за тебе. Ми тебе часто згадували. Коли раз у раз питан, чи не одержала я від тебе листа. Дуже цікавилися. Навіть

не вірив іноді, що листа немає. Ти, каже, не хочеш мені показати. Такий чудний, аж сердився часом. Ніби мені самій не хотілось одержати від тебе листа.

І в а п. Сердився? Чого б же то? Ну, та це діло його. А ти ж як? Про себе нічого й не кажеш... Як живеш, як працюєш?

Л ю б а. Та, здається, добре. Зараз в інституті вивчаємо пові конструкції літаків. Живу теж, як би тобі сказати... дуже щасливо. Літом ми трохи подорожували по Кавказу. Лазили по горах. На морі були. Купалися. Коля теж засмаг чудово. От він скоро прийде, ти його побачиш. І він тебе радий буде бачити. Влітку він теж багато працював. Все шукає свого надпотужного струменя...

І в а н. І як посувається його праця?

Л ю б а. Та так... працює. А я тепер вся в пілотажі. Всі вільші дні на аеродромі...

І в а н. Чекай! Я починаю догадуватись, що значить твоя телеграма.

Л ю б а. Так. Пригадай нашу умову, яку ми склали дома, під Новий рік. Так от, можу тебе повідомити, що довгождана хвилинка мого життя наближається. Я не хотіла, щоб ти бачив мої учнівські вправи. Але завтра наш столичний аероклуб випускає чергову партію пілотів. Завтра — іспит.

І в а н. Як? Завтра? І ти могла до цього часу мовчати? Коли ж саме? Де? О котрій годині?

Л ю б а. На учбовому аеродромі, о сьомій ранку.

І в а н. Це ж колосально! Колись ми бігали з тобою, задравши голови, і кричали в небо: «Гуся, гуся, гусенята, візьміть мене на крильця», — як побачимо літака... А тепер ти сама будеш пілотом. Завтра я побачу тебе в небі! Я ладен прийти на аеродром за п'ять годин до початку.

Л ю б а. Вартовий не пустить. Краще приходь у призначену годину.

І в а н. Єсть, товаришу пілоте!

Л ю б а. Дякую, друже. Тепер я буду зовсім спокійна. Символ нашої дружби, наша давня умова — здійснюється. З цього приводу я тебе почастию смачними грушами. Добре? Почекай хвилинку. *(Пішла в будинок).*

І в а н (*сам*). От груші — це вже зайве. (*Дивиться на годинник*). І регламентом не передбачено. (*Підходить до дошки, читає формулу Миколи*). Чекай, чекай. Щось я не розберу...

Входить бабуся, стеле на стіл скатертину.

І в а н. Е, ти знаєш, тут помилка!

Б а б у с я. Хіба? А я й не помітила.

І в а н (*не обертаючись*). Ну, звичайно! Дивись. Інтеграл... Ікс... Неправильно. Тут мусить бути так. (*Пише зверху*). От. V не тут, а ось де.

Б а б у с я (*підійшла до дошки*). Бач, гонору то й на генерала вистачило б, а *ве* поставити куди слід — не вміє.

І в а н (*обернувся*). Бабусю! Це ви? Пробачте. А я думав... (*Розсміявся*). Як же ви поживаєте? Давно вас не бачив...

Б а б у с я. Та так, воюю потроху. Супротивник із рушника стріляє та крейду топче, а я щіткою одбиваюся.

Входить Микола, побачив і оstownів. Слухає.

І в а н. З рушника? Хто ж це такий войовничий? (*Сміється*).

Б а б у с я. Та хто ж, Микола наш. Там просто огонь-хлопець. Хоч увесь ярмарок сходи, такого не побачиш.

М и к о л а. Бабусю, ваша протекція мене захоплює. Але йдіть краще спочиньте трохи.

Б а б у с я. А, це ти, голубчику. Ти не хвилюйся. Ми ось тут знайшли в тебе маленьку помилку. *Ве* не туди поставив.

М и к о л а. Дякую. Я вам за це чавунний моцумент поставлю.

Б а б у с я. О, так це ж тобі доведеться трошки почекати, бо я не менше, як до повного комунізму доживу. (*Виходить*).

Микола. Здрастуй, Цупрун. І вибач за це... сумне свідоцтво минулого.

Іван. Ну, що ти! Навпаки. Це просто золота бабуся. Пронести через важке минуле і зберегти в собі такий живущий струмінь, таку ясну душу — це героїзм.

Микола. Дякую за комплімент моїй бабусі. А також за компетентну допомогу. *(Показує на дошку)*. Тільки дозволь уже мені не погодитись. *(Бере крейду, перевертлює і пише так, як було)*. Так буде краще.

Іван *(посміхнувся)*. Як знаєш. А я оце приїхав...

Микола. Дуже, дуже радий. Як же твої досліді? Люба читала мені твої листи, так що я, до певної міри, в курсі справ.

Іван. Ага. Це присмно.

Микола. Вона, звичайно, буде дуже рада побачити тебе, якщо ти її почкаєш. Вона, певне, затрималась в інституті.

Іван. Та ні, вона... Ми прийшли разом.

Микола. Ах, он що. Ви прийшли разом? Це дуже мило з твого боку.

Іван *(пробурмотів)*. Ну, дійсно... Це ж завтра у неї іспит. Вона стає пілотом.

Микола. Да, да! Значить, вона вже встигла тобі про все розповісти?

Іван. Ну, звичайно. Вона викликала мене телеграмою.

Микола. О, навіть телеграмою!

Люба *(входить з вазою, на якій фрукти)*. Ну, Ванюшо, ось і груші. *(Побачила Миколу)*. О, Коля. *(Розсміялась)*. А я й не бачу. Ти вже звільнився? Як це чудово. Бачиш, який у нас дорогий гість.

Микола. Ну, як же. Ти, виявляється, догадливіша за мене і при тому умієш робити сюрпризи. Викликала нашого друга телеграмою і нічого мені не сказала.

Люба. Ти знаєш? Забула! І йшла ж учора додому з цією думкою, а потім заговорила з тобою та й забула. Ну, нічого! Тепер він приїхав і буде завтра на аеродромі. Це наша давня умова з ним. А сьогодні ми чудово проведемо вечір. Правда? Згадаємо наш новорічний бал. Ваця розкаже пам про товаришів. Так же, друзі?

Микола. Ну, звичайно. Я в захопленні від цієї перспективи. Я вже давно нічого не чув про Панька Середу, про Савку Журавля й Тодося Баклажаненка...

Іван. Дуже вдячний, але, на жаль...

Люба. Ну, ну. Гляди, ще почни відмовлятися. Ми не випустимо тебе.

Микола. Які можуть бути розмови? Я навіть скажу, щоб зачинили ворота! І двері замкну!

Люба *(сміючись)*. І ключ сховаєш під діжку з фікусом.

Микола. Блискуча ідея! Ключ схочу під діжку з фікусом, як хотів зробити вигадливий Панько Середа, а мені розповів дотепний Тодось Баклажаненко.

Іван. Ключ під діжку? Це дуже цікаво. Я цієї історії не знаю і з великою охотою послухав би. Але, на жаль, я все-таки мушу йти.

Микола. Як? Цього не може бути.

Люба. І не думай.

Іван. Пробач, Любо. Вечір у мене сьогодні не вільний. *(Взяв кепку)*.

Микола *(стримано)*. Як шкода. А то б ми чудого провели час.

Люба. Як тобі не сором? Скільки не бачились. І Коля тебе просить.

Микола. Да, да, і я прошу! Але, зрештою, що ж я можу зробити?

Іван. Не можу. До побачення. *(Прощається)*.

Люба. А, йди вже, коли такий добрий.

Іван. Значить, завтра, о сьомій ранку, на аеродромі. *(Виходить)*.

Микола. Будь здоров! Я проведу тебе! *(Йде за ним)*.

9

Люба *(мовчки перегортає книжку. Повертається Микола, якусь мить вони дивляться одне одному в вічі)*. В чім річ, Колю?

Микола. Про це я хочу спитати тебе. *(Пауза)*. В чім річ, Любо?

Люба. Не можу тебе зрозуміти.

Микола. А ти постарайся.

Люба. Можливо, я помиляюсь, але мені здалось... ніби ти незадоволений, що зустрів тут Ваню.

Микола. Ні. Я щасливий, що зустрів його тут! Тепер пастав час поговорити одверто.

Люба. Що це значить? Хіба ми коли-небудь були не одверті?

Микола. Виходить — так.

Бабуся *(на дверях)*. Починається баталія? Держись, Любо, ось я йду на допомогу.

Микола. Та ні, ви вже, будь ласка, посидьте в себе, а ми якось обійдемося. *(Зачиняє перед нею двері й присовує до них стіл)*.

Люба. Це цікаво.

Микола. Так, це дуже цікаво, і я прошу тебе вислухати спокійно!

Люба. Чого ж мені хвилюватися, коли ти цілком спокійний?

Микола. Ха-ха! Я бачу, у тебе веселий настрій.

Люба. Для сумного я не бачу причин, а для такого, як у тебе, не знаходжу пояснень.

Микола. Я постараюсь їх дати... Але... спочатку кілька вступних слів. Я хочу сказати, що мої почуття є мої власні почуття, а не навіяні кимсь іншим. І тому я прошу з ними рахуватись, коли хочеш рахуватись зі мною. На цьому вступ кінчається і починається життя, як воно є. І от це життя мені не подобається.

Люба. Що тобі не подобається? Що саме? Колю!

Микола. Не подобаються твої взаємини з Цупруном.

Люба. Мої взаємини з Цупруном? Він мій друг. Ти знаєш це.

Микола. А я — не друг тобі? Я! Хто я для тебе?

Люба. Ти?.. Як тобі не сором! Хіба, крім тебе, я не маю права мати друзів?

Микола. Так! Коли за дружбою ховається обман.

Люба. Опам'ятайся!

Микола. До друзів ми повинні ставити найвищі вимоги! Друзі повинні бути бездоганні з морального боку!

Люба. А Ваця?

Микола. Рік, як ми одружилися. За цей рік ти ніколи про нього не забувала. Якщо ти не бачиш його, то чекаєш від нього листів. Нарешті, ти сама надсилаєш йому таємні телеграми...

Люба. Таємні?

Микола. Гаразд. Це була не таємна, а звичайна телеграма, про яку ти забула мені сказати. Але це спра-

ви не міняє. Ти викликала його на свій іспит. Значить, тобі це досить, що на іспиті буду я, тобі хочеться, щоб був ще й Цупрун?..

Л ю б а. Я просто не вірю. Який же висновок?

М и к о л а. Ось! (*Взяв газету*). З якою увагою ти збираєш про нього найдрібніші відомості! Тебе не цікавить, що я, твій чоловік, працюю над зверхпотужним струменем. Хіба ти всією душею захоплена в моїй роботі? Ні! Тебе цікавить, що зробив Іван Цупрун.

Л ю б а. Неправда! Я щодня болю душею, що в тебе нічого не виходить з твоїм струменем. Але я вірю, що в тебе вийде. Тільки відкинь самовпевненість. Зрозумій, що ти некритично ставишся до своєї роботи. Не віриш товаришам. Не терпиш ніяких порад. Відкинь безпідставну гордість, і в тебе вийде, бо ти людина талановита і вперта.

М и к о л а. Дякую за комплімент, але я можу обійтись без нього. Краще залиш для Цупруна.

Л ю б а. Колю! Я попереджаю тебе ще раз: Іван Цупрун мій друг, і я нікому не дозволю ображати його.

М и к о л а. Я саме й хочу сказати, який він друг і що саме ховається за його дружбою. Ти, звичайно, пам'ятаєш, як цей «друг» спеціально для тебе шив свій знаменитий костюм. Але я перебив йому всю музику й залишив його з носом. Правда, ти попередила його, що я буду на балу. І що ж тоді робить цей «друг», якого ти так захищаєш передо мною? Пригадуєш, я говорив тобі, що запізнився через лист, який я одержав того вечора?

Л ю б а. Так. Це був лист від твоєї знайомої. Так ти мені сказав.

М и к о л а. Я сказав неправду. То був лист від Івана Цупруна.

Л ю б а. Як від Івана? Для чого ж ти сказав неправду?

М и к о л а. Бо я не такий наївний, щоб поставити себе в смішне становище перед тобою. Я запізнився через Івана. Мене не злякали його смішні погрози, але з листа я побачив, що він не без підстав рекомендує мені не приходити на вечірку...

Л ю б а. Загрози?.. Не приходити на вечірку?.. Це щось неможливе.

М и к о л а. Ось цей лист. Я тобі зараз прочитаю його... (*Іде в будинок*).

Люба (сама). Що ж це таке? Що це значить?

Бабуся (у вікні). Кріпись, Любо. Це його муха якась укусила. А ти не слухай. Аби совість чиста.

Микола (входить з листом). Бабусю! (Зачиняє перед нею вікно, потім віконницю). Ось. Слухай. (Читає). «Товаришу Ярош, повинен тебе попередити й нагадати старе прислів'я: не в свої сани не сідай, бо можеш перекинутись, та ще й синяків наб'єш, скільки влізе. Отож краще тобі не приходити на бал до Люби, а їхати назад до столиці без пересадки в плацкартному вагоні. Щасливої дороги. Привіт». Ну, що? Друг?

Люба. Іван не міг написати такої дурниці. Покажи підпис.

Микола. Підпис нерозбірливий, і почерк, звичайно, змінений.

Люба. То як же ти можеш твердити, що цей лист написав Іван? На якій підставі?

Микола. На звороті є доказ, що написати цей лист ніхто на світі, крім Цупруна, не міг!

Люба. Покажи, що там на звороті.

Микола. Ні, дозволь мені пощадити твою скромність.

Люба. Від такого благородства люди повинні червоніти. А ти це кажеш спокійно.

Микола. Червоніти залишається іншим.

Люба. Чекай! Ти говорив про цей лист з Іваном?

Микола. Я? З Іваном?!

Люба. Ти мусив був поговорити з ним!

Микола. Ніколи! Я спокій через нього загубив. Я працювати не можу!

Люба (раптом з силою). Гарзд! А чом же ти до цього часу не сказав мені, коли мав такий незаперечний доказ? Значить, ти й мси не вірив?

Микола мовчить.

А ти розумієш, що це для мене тяжка образа? Низька підозра. Ти розумієш це, Колю?

Микола. Я хотів перевірити, що буде далі.

Люба. Ти хотів перевірити? Так я можу тобі сказати одне: Іван був і залишиться моїм другом, і ніякі «до-

кази» не похитнуть моєї віри в цього. Дружба не тако почуття, що може розвіятись з доброго дива, з чисісь примхи. Навіть примха людини, яку любиш, нічого тут не може зробити.

Микола. Брехня! Коли любиш, то не будеш ділити свою душу на двох. Вона мусить належати одному.

Люба. Що? Як це— душа мусить належати одному? Що це значить — ділити душу? Звідки це, з якого світу?

Микола. Я сказав, що у мене позичених почуттів нема! Говорю так, як відчуваю власною кров'ю. У мене в руках докази, і я не можу їм не вірити. Доведи протилежне. Доведи, що любиш мене, і тільки мене, тоді я тобі повірю. За вашою умовою він повинен бути на аеродромі в день твого іспиту. Моя умова протилежна: він не повинен там бути ні хвилини! Це буде знак, що ти рвеш з ним назавжди. Або я рву з тобою. Одне з двох. Вибирай. Я буду ждати твого рішення до вечора. *(Виходить)*.

12

Люба. Колю! *(Пауза)*. Що ж це таке? Ділити свою душу... Невже з усіх людей на світі можна мати тільки одного друга? Не вірю! Не вірю!

13

Бабуся *(відсовує «барикади»)*. Держись, Любо. *(Входить. Гладить її по голові)*. Зобидив він тебе. Я все чула, хоч і сиділа за барикадами. А ти будь розумнішою, дитино моя. Чоловік, як той кінь: коли йому щось не так, то він ладен і віз побити. А ти спокійненько з ним...

Люба. Зобидив? Так... Подумати треба. Піду... *(Одягає капелюшок)*.

Бабуся. Куди ж ти? Не обідала ж.

Люба. Нічого, пічого, бабусю. Піду... *(Виходить)*.

14

Бабуся. Та хоч грушу ж візьми! Грушу! *(Біжить за нею з грушами. Чути за лаштунками)*. Любо! Грушу! *(Повертається)*. Де вже там. Не дожену... А груші ж які... Тільки їж на здоров'я. І всякого добра у людей повно, нічого не відніме. Живи та радуйся. Так ні ж, такі знайдуть чим припекти один одного. Бач, за душу по

помирились. Ох, який то світ безпокойний. Коли б це років із п'ятдесят прожити, поки все втруситься, а тоді б уже й помирати можна було. *(Сідає на сходах і їсть грушу)*. А груші ж які добрі. Та пахучі, як дині...

15

Хутко входить Микола.

Микола. Де Люба?

Бабуся. А тобі Люба потрібна? Догану тобі сувору з попередженням, ось що тобі треба.

Микола. Я вас питаю, де Люба?

Бабуся. Поїхала.

Микола. Куди?

Бабуся. І сказала б тобі, голубчику, та й сама не знаю.

Микола. Так чому ж ви не спитали?

Бабуся. Хотіла спитати, але тролейбуса не догнала. Хутко бігас, капосна машина. Але в тебе ноги прудкі, а голова гаряча... Доганяй, хлопче, поки не пізно.

Завіса

IV. ЖИТТЯ НЕ СЛІПЕ!

Перед відкриттям завіси чути дует в «Запорожця за Дунаєм»:
«Чорной хмарою діброва розіслалась по Дунай».

На сцені кімната Івана Цупруна в студентському гуртожитку. Близько шостої години вечора. У відчинене вікно видно місто. На вікнах будинків палають багрянці передвечірнього сонця. В кімнаті вікного нема. Співає радіо.

1

Входить Іван. У руках пакунки з кондитерської і пучок квітів. Спивається посеред кімнати і всміхнений слухає пісню, яка, однак, скоро кінчається:

«Смерть одна розлучить нас».

Іван. Навіщо ж смерть? Навпаки, хай живе життя!
Радіо. Алло! Алло! Говорить Київ. Товариші радіо-слухачі! На цьому концерт радіостудії закінчено.

Іван (*весело, в радіо*). І надаремно, товаришко! Бо я охоче послушав би ще.

Радіо. Приготуйтеся перевірити ваші годинники.

Іван. З охотою. (*Звільняється від пакунків і дивиться на годинник*). Приготувалися.

Радіо. До шостої години залишається дві хвилини.

Іван. Та й годі? А в мене дві з половиною. (*Переводить годинник*). Дякую, товаришко! А то я міг би спізнитися. Ви ж нічого не знаєте! Сьогодні приїздять до Києва Оксана Шумейко. Та, що в неї жито шестигранне. (*Копіює*). «Та ловке, ловке, як море». Одне слово, се-лекці-о-нер. Ось і листа прислала. Та який лист, ви тільки послушайте! (*Читає*). «Здрастуй, Ваню. Оце думала, думала та й пишу до тебе листа, хоч, може, ти мене вже й забув. Тільки не може цього бути, бо я і в полі, і на зборах, і в книгах, і в думках доганяла тебе... І всі мої досліди вийшли дуже добре. А тепер виїжджаю до столиці, то вже ми там з тобою побачимось і поговоримо». Як вам це подобається? «Думала, думала та й пишу до тебе листа». Що за народ такий! «І в полі і на зборах». От причепилася! (*Шасливо сміється*). На всякий випадок довелося купити тістечок. Та що там тістечок! Зустрічать, то вже по-справжньому. Ситра шипучого купив пляшку, типу шампанського. Цукерок 200 грам... інжиру... і всяких інших гібридів. Все, що треба для селекціонера! Що ви на це скажете? (*Радіогудок: шість годин*). Ага. Значить, у моєму розпорядженні є ще півгодини. Прекрасно. Я встигну все приготувати і на всякий випадок збігаю на вокзал. Може, й справді приїде. (*Починає прибирати стіл, розкладає частування, ставить пляшку і посеред стола — в склянці — пучечок квітів*). Розкішно. Як подумаєш, що таке життя? Це вічна пісня, вічне чекання і надія! (*Стукає у двері*). От тобі й па. Хто там? (*Іде до дверей, відчиняє*).

2

Входять троє — в протигазах і в похідній формі.

Перший. Команда! На місці! Ать, два! Ать, два! Ать, два! (*Гукають*).

Іван. Що таке? В чім річ, товариші? Хто це?

Перший. Команда, стій! (*Підходить до Івана, віддає рапорт*). Винахіднику хімічних речовин, не шкідливих

і навіть корисних для Соціалістичної Батьківщини, але шкідливих для ворогів Радянського Союзу, майбутньому військовому інженеру першого рангу Цупруну Івану Трохимовичу, рапорт. Комсомольський похід у протигазах від місця народження до столиці Радянської України пройшов організовано, без жодної аварії. По дорозі проведено осовавіахімівську роботу. Команда в складі трьох чоловік здорова. Відсталих у дорозі нема. До праці і обориони готові.

Всі троє. Ура, ура, ура!

Перший. Скинути маски! Привал на 20 хвилин.

Журавель, Середа й Баклажаненко скидають маски.

Всі троє. Ух! Ось і ми! Здоров!

Усі в захопленні сміються.

Іван. Панько! Журавель! Баклажаненко! Та яким же це побитом?

Журавель. Іменно побитом, бо наш Панько за дорогу геть-чисто побив підметки і ніс у нього потріскався, як волоський горіх.

Середа. Нічого, він потріскався у мене від гуми та від сонця на привалах. А от є люди, що все життя тримають ніс по вітру, і він у них ніколи не тріскається, так що їх і впізнати важко. Ото небезпечні елементи.

Журавель. Сподіваюсь, що ти маєш на увазі не мене?

Середа. Ну, ще б пак. Ніс у тебе чесний, тут нічого не скажеш. А от розкажи про те, як ти по дорозі від однієї трактористки гарбуза дістав. Оце повчальний випадок.

Баклажаненко. Панько, я прошу тебе утриматись від подробиць.

Середа. Ну, добре, хай це залишиться між нами. Адже вдруге він уже не важився покоряти серця відважних трактористок.

Усі, крім Журавля, сміються.

Іван. Що я чую! Панько перекриває Журавля в дотехах. Журавель мовчить. Що трапилось? Розкауйте ж! Я цілу вічність вас не бачив.

Баклажаненко. А трапилось багато чого цікавого. Життя за рік-півтора зробило більше, ніж поети можуть вигадати за сто років. І коли ти думаєш, що перед тобою

той самий Панько, той самий Журавель і той самий Баклажаненко, то ти помиляєшся.

Журавель. У Панька, наприклад, за цей час відкрився талант.

Середа. І Журавель думає, що це іронія. А насправді це так і є. Звичайно, я не музикант, і не поет, і не прозаїк, і не вмію танцювати фокстроту. І тому дехто гадав, що я пропаща людина, а вийшло зовсім навпаки.

Баклажаненко. Вийшло так, що коли ми почали працювати на заводі, то тут якраз і виявилось, що Панька големи руками не візьмеш. Про себе можу сказати, що я догнав Полю Орленко по всіх показниках і виконую план на 247 процентів. Панько перегнав мене на 24 проценти.

Середа. І дві десятих.

Баклажаненко. І дві десятих. Тільки бідолашний Савка плугасться у нас у хвості, ніяк не може дати більше двохсот процентів і через те почав відставати і в дотепях. От яка діалектика.

Середа. Недаремно ж в «Інтернаціоналі» співається: «Хто був нічим, той стане всім».

Журавель. Чекай, чекай. У цьому кварталі ти знову будеш у мене нічим.

Середа. Казав сліпий — побачимо.

Іван. Це надзвичайно. Тодось надогнав Полю. Значить, тепер у вас діло пішло на лад?

Баклажаненко. Як тобі сказати. Воно-то пішло, але до діла ще не дійшло.

Журавель. Вона поставила перед ним нову умову.

Іван. Ще умову? Яку ж саме?

Середа. Каже, спочатку стань лейтенантом Червоної Армії, а тоді вже признавайся в коханні.

Сміються.

Іван. І станеш?

Баклажаненко. Доведеться стати. Ось уже практикуєш у протигазі.

Іван. От так історія! А як же це ви прийшли сюди?

Баклажаненко. Дуже просто. Скористались відпусткою, дістали від Осовіахіму завдання і от, як бачиш, прийшли. (*Глянув на стіл*). О, та й прийшли якраз до речі! Ви подивіться, яке частування приготував для нас цей вишхідник!

Журавель. А й справді. *(Бере тістечко й запихає в рот)*. Це, здається, тістечко?

Баклажаненко. А це, здається, інжир? *(Ість)*. Непоганий...

Середа. А це, мабуть, пряники, якщо не помиляюся? *(Запихає в рот пряник)*.

Іван. Прошу... Будь ласка...

Середа. Та ти не турбуйся, ми все поїмо!

Журавель. Я бачу, тут і цукерки є.

Середа. Розумієш, апетит у дорозі помітно збільшується.

Іван. А звичайно. Оп ще яблука zostались... Їжте...

Баклажаненко. Можна й яблука. Медицина каже, що в яблуках багато заліза. Це корисно для крові. *(Кусає)*. Прекрасна антонівка.

Поїдають все, що було на столі.

Середа. Та ще й заняти є чим!

Баклажаненко. Інтендант! Видати кружки!

Журавель. Єсть, видати кружки. *(Дістає з мішка)*.

Баклажаненко. Панько! Де твій «коркотяг»?

Середа. Єсть, «коркотяг»!

Наливають. Пісня:

Похідні кухлі наливай,
Хай кожен в світі знає:
За наш веселий, мужній край
Ми чару підіймаєм.
За наш веселий, мужній край
Ми чару підіймаєм.
Чи то в поході, чи в бою,
Різниці в тім немає:
За наш веселий, мужній край
Ми чару підіймаєм.
За наш веселий, мужній край
Ми чару підіймаєм!

Випили.

Журавель. Оце дійсно увага до людини.

Баклажаненко. Нічого не скажеш, ситро підходяще.

Середа. Підкрівився. Тепер можна й полежати на студентському ліжку. *(Лягає)*.

Журавель. Думка своєчасна. (*Лягає поруч, обайливо простеливши під ноги газетку*).

Середа. Тільки не пхатись. Ти знаєш, що я цього не терплю.

Журавель. З того часу, як у тебе відкрився талант, ти страшенно потовщав і намагаєшся зайняти своєю персоною всю просторинь. Але це тобі не пощастить. Посунься і займи своє місце.

Вовтузяться на ліжку.

Баклажаненко. Та годі вам! Розповідай, Ваню. Тепер ми тебе готові слухати хоч і до ранку.

Іван. Що? Як це до ранку?

Баклажаненко. А звичайно. Стільки не бачились. Розповідай, як живеш, як працюєш. Сьогодні читали про тебе в газеті й раділи. Говори ж. Що нового? Як поживає Люба? Микола Ярош? Що в них пового? Чи зустрічаєтесь ви, а як ні, то чому? Взагалі розповідай про все.

Іван. Та тут, розумієш... (*Глянує на годинник*). Ну, як же вона живе?.. Вони купались... Коля засмаг... (*Знову глянує на годинник*). А о котрій годині ви завтра прийдете?

Баклажаненко. Завтра? Чекай. Ти, здається, незадоволений, що ми прийшли до тебе сьогодні? Так ти кажи прямо. Ми народ не гордий.

Іван. Ну, от ще. Це просто смішно. Я незадоволений...

Баклажаненко. Ні, ти не викручуйся. Ще коли я пробував твій інжир, мені здалося, що в твоїх очах промелькнула якась тривога. Що це значить?

Іван. Та нічого не значить! Чого ти причепився?

Середа. І дійсно. Причепився до людини.

Баклажаненко. Стоп! Команда, на ноги!

Ті схоплюються.

Середа. В чім річ?

Баклажаненко. Неприємний здогад.

Журавель. Говори ясніше.

Баклажаненко. Мені здається, що яблука й тістечка, які ми старанно зпищили, були приготовлені зовсім не для нас.

Середа. Як? А для кого ж?

Баклажаненко. Логіка ясно говорить, що Іван не міг знати про наш прихід.

Середа (*ударив себе по лобі*). Кошмар! Я починаю догадуватись.

Іван. Це смішно.

Журавель (*побачив лист*). Що ж тут смішного? (*Читає вголос*). «Дорогий Ваню. Оце думала, думала...»

Іван. Савко! Не смій! Дай сюди!

Баклажаненко. Ось воно що! Так це, значить, поки вона «думала, думала», ми й поїли її тістечка? І ти нас не попередив! Як же тобі не сором? А ще друг називається!

Середа. Не попередити. Якби я знав, я б і в рот не взяв. Навіщо воно мені? А то їв через силу, щоб тільки не образити його, а виявляється, що тут замішана дівчина і що я своїм необдуманим вчинком руйную чісь приємні хвилини.

Баклажаненко. Та що тут довго говорити? Ходімте звідси! Бо він же з делікатності не скаже, що ми повинні очистити приміщення.

Журавель. Не попередити.

Середа. Я просто обурений. А хто ж вона така?

Баклажаненко. Ну, от іще, будеш тут розпитувати. Ходім скоріше!

Виходять.

3

Іван (*кричить їм услід*). Дякую! Приходьте потім! Тодосю! Завтра о сьомій годині ранку на учбовому аеродромі Люба складає іспит на пілота! Приходьте!

Голося (*з коридора*). Привіт! Але другий раз так не роби! Не попередити...

Десь у коридорі затихають їх веселі голоси і сміх.

Іван (*сам, оглядає спустошений стіл, зітхає*). Почував селекціонера... Ех! Життя повне несподіванок. Чекаєш одного, а зустрінеш трьох. Самі папірці залишилися. Хіба збігати ще раз до цукерні? (*Глянує на годинник*). Ой! Поїзд буде через десять хвилин. Де ж мій піджак? (*Одягається*). А ключ? Куди вони поділи ключ? Ну, це просто смішно! Ключ! (*Шукає, стук у двері*). Що? (*Пауза і знову стукіт*). Та ввійдіть же, нарешті! Прощу!

Входить Люба.

Іван (*вражено*). Люба.

Люба. Я до тебе, Ваню. Нам треба поговорити... Серйозно поговорити... Я так боялась, що не застану тебе вдома.

Іван. Поговорити? Я, звичайно, дуже радий. Але... (*Побачив ключ*). Дивись! Ось же він. А що сталося? Я нічого не розумію.

Люба. Я теж нічого не розуміла. І не думала, що це може бути. А виходить, що ми іноді не помічаєм дечого тільки тому, що не віримо в його можливість. І коли це щось хороше, то ми буваємо приємно вражені, побачивши його нарешті. Коли ж погане, то тим важче нам довідатись, що воно існує.

Іван (*сіє*). Ага. Це дуже цікаво. Я тільки не розумію, що саме існує, а що не існує.

Люба. Рік, як ми одружилися з Миколою. За цей час я ні разу не подумала, що Коля може заплямувати підозрою і задрощами нашу дружбу. А виходить, що це так. Він жив цим почуттям цілий рік.

Іван. Що? Ну, от. Він тобі щось сказав?

Люба. Мені важко про це розповідати. Він поставив умову: коли ти завтра будеш на аеродромі, він не прийде, і взагалі тоді між нами все кінчено.

Іван. Це цікаво. Це, знаєш, дуже... дуже цікаво. Так що ж, Любо? Може, мені не приходити завтра на аеродром? Якщо моя радість за тебе може повиснути каменем на твоєму літаку і внести розбрат в твоє життя, то я... Що я кажу? Я ж не те кажу! Зовсім не те. Я дурниці кажу!

Люба. Ти будеш на аеродромі, це ясно. Але я прийшла порадитись з тобою. Що робити? Допоможи мені. Я люблю Миколу, і порвати з ним мені було б не легко. Порадь же мене як друг. Микола каже, ніби ти йому написав лист перед нашим новорічним балом.

Іван. Лист? Який лист?

Люба. Щоб він не приходив на бал.

Іван. Я написав такий лист?

Люба. Я не вірю цьому. Я ж знаю, що ти ніколи не любив мене так... ну, так, як взагалі можуть полюбити дівчину. Але він одержав лист... Може, від когось іншого... і тепер виставляє його як доказ.

І в а н. Але ж можна пізнати руку.

Л ю б а. Почерк змінено й підпис нерозбірливий. Але на звороті є, він каже, якийсь знак, що лист міг бути тільки від тебе.

І в а н. Це просто... я не знаю, що це таке... *(Пауза)*. Слухай мене, Любо. Ніколи за час нашої дружби я не казав тобі нічого такого, що могло б сьогодні охмарити твоє сумління. І зараз не скажу. Минув рік, як ви одружилися. Цей рік... я вмів себе тримати в руках і ніколи тобі нічого не казав... ні тоді... ні потім.

Л ю б а. А що ж ти міг мені сказати?

І в а н. Чекай. Дещо сказати я міг би, але я... спізнився. Ти сказала мені раніше. І сказала, що любиш Миколу Яроша. Я зробив для себе висновок, і Микола не має ніякого права — чуєш? — ніякого права кидати тінь на мої або твої почуття і тим більш тепер, коли я остаточно зміцнився в простій, одвертій дружбі до тебе... Коли в мене... Ну, одним словом, коли я люблю тебе т і л ь к и як друга, не більше. От і все. І ніякого листа до Миколи я в житті своєму не писав і не мав бажання писати.

Л ю б а *(до краю схвильована)*. Ваню! Який же ти... хороший товариш! Яке в тебе велике серце! Тепер я все розумію.

І в а н. Ніякий я не хороший, я такий, як і ти, і Микола. А що в нього є погані думки, що він не хоче зрозуміти різниці між нашою, радянською дружбою і старими взаєминами між чоловіком і жінкою, то ми про це йому скажемо прямо. І ти заспокойся. *(Гладить її по голові, у неї спадає гребінчик)*. Заспокойся, от і все. Горе тільки тоді страшне, коли йому піддаються. А ти не піддавайся. На аеродромі я завтра буду, хоч нехай там що. А ти про все розкажи батькові, професору Ярошу. Він поговорить з ним так, що в нього зразу пропаде охота каламутити тобі душу перед польотом.

Л ю б а. Батька немає дома. І не знаємо, чи приїде завтра. А коли його не буде...

Стук у двері.

І в а н *(глянув на годинник)*. Так і є. Це... Ах! Ну, розумієш... Це... до мене... Та що там! Будь ласка! *(Кинувся до дверей)*.

Люба вийшла на балкон.

Входить Микола.

Іван. О... Це ти?..

Микола. Здрастуй, товаришу Цупрун, іще раз. Я прийшов... Нам треба поговорити... порозумітися... Може, я в чому помиляюся... Ти казав, що в тебе вечір не вільний... Але я... Ти розумієш, у мене вийшла з Любою дуже неприємна розмова... Потім вона пішла з дому... І куди, не знаю... Це мене так непокоїть, що я...

6

Люба (увійшла). Колю!

Пауза.

Микола. Що? Люба? Ти тут?! (Дивиться на стіл, обводить очима кімнату. Пауза. Потім кидається до дверей).

Іван. Ні, стій! Ми з тобою поговоримо. Все одно тепер усе пропало.

Микола. Чого ж пропало? Тепер ви можете продовжувати цілком спокійно.

Іван (спалахнувши). Як ти смієш! Я через тебе на поїзд спізнився, а ти мені...

Микола. На поїзд? Можете їхати, куди хочете! Семафор відкрито! (Виходить, грюкнувши дверима).

7

Люба. Микола! Почекай!

Іван. Ах, ти ж!.. Ну, чекай же. Заспокойся, Любо. Та заспокойся ж, нарешті! Це ж просто смішно.

Люба. Це обурливо.

Іван (кричить). Ну, так! Я згоден. Так чого ж тут хвилюватися? При чім тут хвилюватися, коли завтра іспит? Ходім. Я йду з тобою. Ми йому покажемо семафора. Ходім зараз же!

Люба. Дякую. Ходім.

Іван (бере її під руку й виходить до коридора). Чекай. Ключ забув. Іди, я зараз. (Повертається до кімнати; Люба пішла).

І в а н (*сам*). Я ж тут його бачив. Де ж він? Ах, ти, нещастя... Ага, ось! Та хоч записку ж написати... (*Пише коло стола*).

У двері стук, і входить з валізкою Оксана.

9

Оксана. Можна? Це я. Приїхала.

І в а н. Оксана!

Оксана. Атож. Насилу втрапила. Гостиниць не знаю... а місто велике... Здрастуй, Ваню.

І в а н. Се-лек-ці-о-нер. (*Стоїть перед нею цілком розгублений*). От так штука. Так ти знаєш що? Ти постав чемодан і сідай. У мене, розумієш... я зараз не вільний. Цебто мені треба в одне місце. А ти сідай. Ми потім з тобою поговоримо...

Оксана. Так я з дідом. Вони по колгоспному ділу приїхали.

В дверях з'являється Шумейко з мішечком.

10

І в а н. Дід Шумейко!

Шумейко. Авжеж, аякже. Бач, і діду кортять до столиці. Драстуйте вам у хату.

І в а н. Красота! Ну, розташовуйтеся поки що. А я побіг... (*Виходить*).

11

Шумейко. От тобі й на. Що ж це він так? І привітатись не встиг, та вже й побіг.

Оксана. Він повернеться, діду. (*Поволі оглядає кімнату, бачить сліди «бенкету» на столі, парешті помічає на підлозі гребінчик*).

Шумейко (*стежить за її поглядом, не знає, куди себе подіти*). А може, Оксанко, ми б пішли собі? (*Намагається чоботом «непомітно» відсунути гребінець*). Бо воно, знаєш, дочко, таке діло, щоб не були ми часом лишні... Бо хто ж його зна...

Оксана. А що то ви чоботом затуляете?

Шумейко. Я? Де? Аж нічогісінько.

Оксана. Де ж нічогісінько? Відступіться. *(Підіймає).*
Гребінець.

Шумейко. О, ти ж диви. І справді!.. А я й не бачу.

Пауза.

Та тут, дочко, й незручно буде... Ходім краще в гостиницю. У людей розпитаємось...

Оксана. Не піду.

Шумейко *(настійніше)*. Як же не піду, коли треба йти. Адже сама бачиш... не чекали тут твого приїзду. З іншими попили, поїли й хату засмітили. Нема тобі чого тут залишатись.

Оксана. Як то — нема чого?

Шумейко. Ну, коли вже ти така нерозтороппа, то скажу: я зустрів тут на сходах Любу.

Оксана. Та що ви, діду? Хіба то була Люба?

Шумейко. Авжеж, вона. А я ще там носив від неї записочки до Івана. То, може, й то... може, тепер у них і повернулося. Ходім у гостиницю, кажу тобі...

Пауза.

Оксана. Якби я, діду, так відступала, то я б і ланковою не була! А то я нове жито вивела, шестигранне, нічого не боялась, ні сміху, ні глуму. А ви хочете, щоб я відступила перед гребінцем. Щоб пішла звідси не розпитавшись, не заглянувши в його серце і нічого не зрозумівши. Наче в нас життя сліпе і треба всьому покорятись, що не побачиш! Ні! Я залишаюсь тут! *(Опускає посеред кімнати свою валізку й сідає на неї)*.

Шумейко. От тобі й на! Нащо вже я передовик, а такого случая за шістьдесят сім років життя ще ніколи не бачив. Та, мабуть, так мені на роду написано, щоб я все побачив. *(Опускає свій клучочок і сідає поруч Оксани)*. Так тому й бути!

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

V. МУЖНІСТЬ

Аеродром. Ліворуч — гайок, прибраний першими золотавими фарбами осені. Рапок. Через аеродром проходить група курсантів, одягнених, як пілоти. Весь час прибуває народ, чути гомін, десь в глибині сцени під деревами молодь танцює. Наростає чекання польотів.

1

Входять інструктор Богатенко та командир ланки Штольц.

Штольц. Ну, товаришу Богатенко, здається, погода йде нам назустріч.

Богатенко. Трошки хмарно, але видимість достатня. Можна літати, товаришу командир.

Штольц. Народу сьогодні буде... Ну, покажемо, яких пілотів ми підготували країні. Начальник льотної частини затвердив порядок іспитів. Починає друга ланка. Учльоти на місці?

Богатенко. Так. Але курсантки Василенко до цього часу нема.

Штольц. Як нема? Це дивно. *(Глянув на годинник)*. А втім, ще десять хвилин в її розпорядженні. Не може бути, щоб вона спізнилася. Ідїть до ангара. Перевірити групу. Оглянути мотори й літаки. Розбити старт.

Богатенко *(взяв під козирок)*. Наказано: перевірити групу, оглянути мотори й літаки, розбити старт.

Штольц. Виконуйте.

Богатенко. Єсть! *(Повернувся, пішов)*.

2

Штольц обертається, бачить перед собою Оксану.

Оксана. Драстуйте.

Штольц *(взяв під козирок)*. Здрастуйте, товариш дівчино. Чим могу служити?

Оксана. Дозвольте бути присутньою на польотах. Сьогодні моя подруга летить. Люба Василенко.

Штольц *(коротко, по-військовому)*. Дозволю. А ви хто така?

Оксана. Лаборантка з колгоспу «Червоний босць», Оксана Шумейко.

Штольц. Дуже приємно. Лейтенант Штольц. Сидіти на тих ослонах. Курити не можна.

Оксана. Та я не курю, товаришу командир. І потім, я з дідом.

Штольц. Як з дідом? З яким дідом?

Оксана. З дідом Шумейком. Ви не турбуйтеся, він теж не курить.

Штольц. Ах, і дід не курить? Тоді зовсім добре. Де ж він?

Оксана. А он ідуть комсомольці з нашої області й дід Шумейко з ними.

Штольц. Дійсно. Крокують. А от ваша подруга чомусь затрималась.

Оксана. Хіба її нема?

Штольц. Так, ще не прийшла. Не знаєте, чому це?

Оксана. Ні... не знаю. Ми тільки вчора приїхали...

3

Входять Шумейко, Баклажаненко,
Середа, Журавель.

Баклажаненко. Дозвольте бути присутніми, товаришу командир.

Штольц. Будь ласка. Правила поведінки спитайте в цієї лаборантки. А ви, діду Шумейко, не бажаєте зробити малецьку прогулянку? *(Показав у небо)*.

Шумейко. А чого ж? Я такий, що можу й на небо. Ви ж звідки мене знаєте?

Штольц. А от ваша лаборантка рекомендувала мені вас, як прихильника авіації.

Шумейко. Та чого ж? Воно перед сніданком не завадило б зробити якусь петлю. І посіви тутешні подивився б. У вас же озимину па парах сіяно?

Штольц. У нас? У нас сіють добре.

Баклажаненко. Оксано. *(Відходить з нею та з товаришами, про щось тихо розмовляють)*.

Шумейко. А зяб піднімаєте вчасно?

Штольц. Зяб? Думаю, що й зяб не звіваємо.

Шумейко. Ото по-хазяйськи. Бо воно як узіваєш, то вже тоді посмикайся. Не той ґрунт, то вже й не та вегетація.

Ш т о л ь ц. Та ви, мабуть, агроном?

Ш у м е й к о. А чого ж? У нас тепер усі — агрономи. Така лінія пішла, що народ пнеється вгору, як той хміль по калині. Колись-то було, як знаючий чоловік, то вже й дивно. От у нашому селі був до війни один такий. Максим Шкарлупка на прізвище. Так що ж, секретний був чоловік. Знас, а нікому не скаже. Ото подивиться на місяць і все чисто наперед угадає: коли дощ, коли що, і замітьте — правильно. Я сам трохи вгадував погоду, але до цього меші — куди там! То вже він замічав, коли місяць одним різком у землю стирчить, а коли — обома різками в небо, або коли він обідметься, наче аж замурзаний пливе та смутний такий. То вже він по тому предсказував. А сам і незavidний чоловік був, росту невеликого, ну вже як що скаже, так куди. А що за копійку стояв... Горілки не пив, ото хіба хто піднесе. А вже що секретний був — так куди. Ото сам посів, а ти як знаєш. Ну, й нарobili предки, що й померли від редьки. А вже тепер — не та лінія. Машина тобі дирчить, і природа всі тайпи відкриває. Дивись у метеорологію та в інші книги, то вже вродить напевно. І що ж ви думасте? Заглядаємо. І в метеорологію, і в лабораторію — скрізь заглядаємо. Щоб мертвий устав та подивився, то ніколи б не пізнав землі і людей не впізнав би, отаке вигівають.

Ш т о л ь ц. Чудово. Чудово розповідасте, діду Шумейко. Радий з вами познайомитись. Але що ж це справді таке? (*Дивиться на годинник*).

4

Підходять Баклажанецко, Оксана та інші.

Б а к л а ж а н е ц к о. Значить, Іван до ранку не приходив? Що ж це все значить?

Ш у м е й к о. Еге. Це ми приїхали в гості, товаришу командир. До Івана Цупруна, він тут у студентах. А він як пішов кудись ще звечора, та й нема. І гостей покинув.

О к с а н а. Все з'ясується, діду. Я певна, що все з'ясується.

Ш у м е й к о. Ну, вже ти певна. Всю ніч на чамайдані просідила і певна.

Ш т о л ь ц (*сміється*). На чемодані? Чого ж то? А чи не той це Іван Цупрун — ваш знайомий — що в газеті вчора було? Студент-хімік.

Оксана. Він же, він! Це наш товариш.
Штольц. Людина, як видно, з перспективами. Так ви його загубили?

Шумейко. Чи ми його, чи він нас — хто його розбере.

5

Входять Іван та Люба.

Усі. О, Люба! Іван! Разом...

Люба (*в одезі пілота, трохи бліда, але спокійна. Підходить до Штольца, говорить стримано, чітко*). Учльот Василенко. Явилася для виконання завдання, товаришу лейтенант.

Штольц. Здрастуйте.

Люба. Здрастуйте.

Штольц. Як спали? Як себе почуваєте?

Люба. В порядку.

Штольц. Ви трохи бліді.

Люба. Я здорова, товаришу лейтенант. Дозвольте бути вільною.

Штольц. Прошу.

Усі (*до неї*). Любо! Здрастуй!

Люба. Яка я рада, що ви всі тут! Мені Ваня сказав, що ви приїхали.

Середа. Не приїхали, а прийшли. Це маленька різниця.

Люба. Я знаю, Панько... Діду! Оксанко, здрастуй! Це мені на щастя — твій приїзд.

Шумейко. Авжеж, аякже...

Оксана. І я рада привітати тебе. Піднімайся в небо спокійно... Лети, Любо. Ми всі будемо дивитись на тебе...

Люба (*пильно подивилась на неї*). Дякую, Оксанко.

Штольц. Любов Василенко.

Люба. Пробачте, товариші. Потім, після польоту. (*Підходить до Штольца*).

Штольц. Одправляйтесь до ангара. Перевірити з інструктором мотор і літак, загрузку пального і масла. Приготуватись до польоту.

Люба. Наказано: перевірити мотор і літак, загрузку пального і масла, приготуватись до польоту.

Штольц. Виконуйте.

Люба. Єсть! (*По-військовому повернулась, пішла*).

Штольц пішов праворуч.

І в а н. Оксано... і ви, діду... Пробачте, я залишив вас самих... Не міг прийти. Так склались обставини.

Ш у м е й к о. А то вже таке. Як зайде одне за одне, то й не розилутаєш.

С е р е д а. А що ж то за обставини?

Ж у р а в е л ь. Ти скажи Паньку, він зразу розплуга.

О к с а н а. Киньте, товариші, про це — потім. А чому немає Миколи?

У с і. Чому немає Миколи? Що трапилось?

І в а н. Віп... віп не прийде сюди.

У с і. Чому?

І в а н. Про це я й хотів його спитати, але знайти ніде не міг. Учора він заявив Любі, що не прийде сюди, якщо тут буду я. І взагалі порве з нею назавжди. Пішов з дому і почував десь у товариша.

С е р е д а. От так історія.

Ш у м е й к о. Потроху вияснюється.

О к с а н а. Хоч би ви трохи, діду, потерпіли.

І в а н. Все ясно й так. Ти, Оксано, про що зараз думаєш?

О к с а н а. Про те, що й ти. *(Пауза)*. Як вона полетить у такому стані. *(Пауза)*.

С е р е д а. Це дійсно. А відкласти не можна?

О к с а н а. Вона цього не зробить.

Б а к л а ж а ц е ц к о. Ти чув, як вона відповідала командирю?

І в а н. Вона сказала правду, що все в порядку. Вона вмис тримати себе в руках. Але повища була заявити... про неприємності.

О к с а н а. Не заявила. Як же нам бути? Ми ж знаєм. А коли щось трапиться? Це ж не на землі, а в повітрі. Ваню!

І в а н. Я нічого не міг зробити. Становище таке, що хоч кричи. Заявити — значить піти проти себе, проти дружби. Я вірю в Любину силу волі. Але й не заявити — значить не виконати тих же обов'язків дружби, і насамперед — свого громадського обов'язку. От і вийди з цього становища.

Г о л о с Ш т о л ь ц а. Учебні машини вивести з ангара на червону лінію й приготуватись до польоту.

Ще голос *(повторює)* ...вивести на червону лінію й приготуватись до польоту!

С е р е д а. Виводять! Виводять! Дивіться!

Чути, як з піснею підходить колона робітничої молоді:

На землі, і в дальніх водах,
І в широких небесах
Батьківщини і свободи
Нам горить священний стяг.

Г о л о с. Колона, стій! Товаришу командир, колона робітничої молоді прибула на випускні польоти.

Г о л о с Ш т о л ь ц а. Прошу. Займіть місця ліворуч.

Г о л о с. Єсть, товаришу командир. Колона, кроком руш!

Знову пісня:

Як колись у дні Жовтневі
Партизанила земля,
Кров у жилах полуднева
І тепер у нас гуля.

Золота шумить пшениця,
Сяють юності вогні.
Гей, сталеві громовиці,
Всі готові до борні.

Наша доля вічно жити
В гордій величчї сторіч,
Хто нам ворог, буде битий,
Де б не був, це ясна річ.

На землі і в дальніх водах,
І в широких небесах
Батьківщини і свободи
Нам горить священний стяг!

Ж у р а в е л ь. Ідуть пілоти!

Б а к л а ж а в е н к о. Люба на правому фланзі!

Ш у м е й к о. Та йдуть же як браво! Ач, як ногу ставлять по маршруту.

7

Входить група курсантів під командою Богатенка;
всі в повній готовності до польотів.

Б о г а т е н к о. Ланка, стій! Ліво-руч. Струнко! (До Штольца). Товаришу лейтенант, ланка учльотів прибула.

Ш т о л ь ц. Вільно.

Богатенко. Вільно.

Штольц. Ну, як себе почуваєте, товариші?

Учльоти. Прекрасно. Дякуємо.

Штольц. Ланка, струнко. Рівняння ліворуч!

8

Входить Тарасов.

Штольц (*з рапортом*). Товаришу начальник льотної частини! Літаки виведені на червону лінію, мотори опробувані, палим і маслом повністю заправлені. Група в кількості восьми чоловік до іспитових польотів готова.

Тарасов. Здрастуйте, товариші випускники.

Група. Здрастуйте!

Тарасов. Вітаю вас з днем іспитових польотів і сподіваюсь, що ви покажете себе і в повітрі такими ж організованими, якими ви себе виявили в теоретичних іспитах. Сьогодні вам належить виконати відповідальні завдання пілотажу. Зважте на помилки, які можуть трапитись у повітрі під час виконання цих завдань і призвести до небажаних наслідків. Стережіться малого крену на глибоких віражах і особливо передачі ноги при цьому. Пам'ятайте про постійність швидкості. Точно тримайтеся в заданій зоні. Будьте сміливі і точні, як належить авіаторам Соціалістичної Батьківщини.

Група. Служим трудовому народові!

Тарасов. Першою летить товаришка Василенко. Завдання дев'яте.

Штольц. Єсть, товаришу капітан. Любов Василенко, слухайте завдання.

Люба (*крок вперед*). Єсть.

Штольц. Політ у зону № 1. Висота тисячу метрів. В зоні виконати три петлі, два праві й два ліві перевороти через крило, два глибокі й два мілкі віражі. Падіння листом до шестисот метрів. З шестисот до чотирьохсот втрачати висоту спіраллю. Розрахунок під дев'яносто. Посадка суворо в обмежувачі, на три точки.

Люба. Наказано: завдання дев'яте.

Штольц. Виконуйте.

Люба. Єсть. (*Примкнула до ланки*).

Штольц. Можна вести?

Тарасов. Прошу,

Штольц. Ведіть ланку.

Богатенко. Ланка, праворуч. Кроком руш! (*Повіс
групу до машин*).

9

Хутко входить Ярош. Віп помітно схвилюваний.
Підходить до Тарасова.

Тарасов. О, професор Ярош. І ви на іспити?

Ярош. Здрастуйте, товаришу начальник. Я так поспішав... Мені треба сказати вам кілька слів. Я не спізнився?..

Тарасов. Що трапилось, професоре?

Шумейко (*до хлопців*). Та це ж він! Василь Андрійович.

Захвилювалися.

Іван. Що тепер буде, я не знаю.

Ярош (*відходить осторонь з Тарасовим*). Річ у тому, що Люба, на мою думку, не може в цю хвилину сісти за кермо. Вона не має права! Я щойно повернувся додому й довідався, що в неї стались великі неприємності з моїм сином. Майже повний розрив. І це перед самим польотом. Він навіть сюди не явився демонстративно. Скажіть же, може вона в такому стані летіти? Я прошу вас зважити на це і вжити заходів...

Тарасов. Дякую, професоре. Ви приїхали вчасно. Ще дві хвилини, і вона була б уже в повітрі. (*До помічника*). Вернути курсантку Василенко й командира лапки.

Той хутко виходить.

Загальне заворушення. Гомін.

Журавель. Хотів би я знати корінь всієї історії.

Середа. А думаєш, я не хотів би?

Оксана. Мовчіть хоч ви, товариші.

10

Входить Штольц.

Тарасов (*до Штольца*). Курсантка Василенко доповідала вам про свій моральний стан?

Штольдц. Так. На моє запитання вона відповіла, що цілком здорова й відчуває себе в порядку.

Тарасов. Дещо вона приховала од вас. Треба перевірити, чи може вона зараз летіти.

Серед присутніх, що поволі підходять сюди, паростає хвилювання. Чути тривожні запитання: «Що трапилось?», «Хто не може летіти?»

11

Люба (*входить*). Явилась за вашим наказом, товаришу капітан. (*Побачила Яроша*). Батько!

Ярош. Я все знаю, Любо.

Тарасов. Ви розумієте, в чому річ?

Люба. Так.

Тарасов. Чому ви нам нічого це сказали?

Люба. Я вважала це за особисту справу, про яку можна не говорити.

Тарасов. А що ви не можете зараз підійматись у повітря? Що я повинен відкласти ваш польот, це ви розумієте?

Люба. Ні. До польоту я готова.

Тарасов. Але для польоту потрібне не тільки бажання й готовність, а й певність наслідків.

Люба. Дозвольте сказати, товаришу капітан.

Тарасов. Прошу.

Люба. Те, що трапилось зі мною, це — горе в масштабі одного серця. Воно не може завадити мені скласти іспит. Ви вчили нас тримати свої почуття в порядку, бо не можна володіти стерном, не володіючи власним серцем. А горе і неприємності, як хмари в небі, можуть з'явитися несподівано. Хіба завтра, — коли перед нами стане бойове завдання громити ворога, — хіба тоді припиниться життя з його несподіванками, особистими образами й випадковим горем? Хіба воно не може трапитись навіть перед босм? Що ж буде, коли ми дозволимо серцю сперечатись з почуттям обов'язку? Ні, цього я не можу зрозуміти. Сьогодні мій політ, і я готова летіти. Жду вашого наказу, товаришу капітан.

Напружена тиша.

Тарасов (*тильно дивиться на неї. Пауза*). Повторіть завдання.

Л ю б а. Єсть, товаришу капітан. Польшот у зоні № 4. Висота тисячу метрів. В зоні виконати три петлі, два праві й два ліві перевороти через крило, два мілкі й два глибокі віражі. Падіння листом до шестисот метрів. З шестисот до чотирьохсот втрачати висоту спіраллю. Розрахунок під дев'яносто. Посадка суворо в обмежувачі, на три точки.

Т а р а с о в *(ще раз уважно глянув їй у вічі)*. Одправляйтесь до машини. Бажаю успіху. *(Потиснув руку)*.

Л ю б а. Єсть! *(Віддала честь, пішла)*.

12

Т а р а с о в *(до Яроша)*. Професоре, курсантка Василенко може летіти.

Г о л о с и. Пішла! Полетить!

Гул задоволення.

Ш т о л ь ц. Дозвольте вирулювати, товаришу капітан.

Т а р а с о в *(глянув на годинник)*. Можна.

Ш т о л ь ц *(командує)*. Запускати мотори! Вирулювати правим пеленгом на старт!

Команда повторюється за лаштунками. Загули мотори.
Тарасов і Штольд ідуть до машини.

13

Г о л о с и. Вирулюють! На старті! То її самолёт! Її перший!

Загальне збудження; гомін. Чути шум моторів.

С е р е д а. Вона підняла руку!

Ж у р а в е л ь. Сигнальщик махає білим прапорцем!

Б а к л а ж а н е н к о і всі інші *(на всі груди)*.
Старт! Старт! Ура! Відділяється від землі!

О к с а н а. Полетіла!

Б а к л а ж а н е н к о. Привіт, Любо!

Всі вальнули на аеродром. Звідти чути радісний гомін, оплески.
Останніми виходять Шумейко та Ярош. Зустрілися.

Ш у м е й к о. Василю Андрійовичу! Чи вас же бачу?
Я р о ш. Григоровичу!

Рвучкі, радісні обійми.

Я р о ш. Ходім туди, ходім!

Побігли.

Чути шум літака, що кружляє в небі.

14

Вбігає Микола. На мить спинається, мов укопаний. Потім починає крутитись на місці, задравши голову.

Микола. Без мене!.. Без мене!.. Он вона... Без мене полетіла... Без мене... О!.. Петля!

Довга пауза. Микола дивиться в небо.

15

І в а н (*входить*). Переворот. Дивиться! Переворот через праве крило.

Дивляться в небо, не помічаючи один одного. Сходяться.

Плечима стикнулись.

Микола. Ти?!

І в а н. О, й ти тут! Надумався?

Микола. Я тут. А чого ти тут?

І в а н. Де ж мені бути, коли Люба складає іспит? Дивись, як вона робить глибокі віражі! Красота!

Чути захоплені вигуки. Оплески.

Микола. Але ми з тобою поквитаємось, товаришу Цупрун.

І в а н. Охоче. Я шукав тебе цілу ніч.

Микола. О, на це в тебе не було часу.

І в а н. Так, мені довелося відмовитись од побачення, якого я давно чекав. Але я все-таки шукав тебе.

Микола. Так ось ти мене знайшов!

16

Наближається гоміп. Входять Ярош, Баклажаненко, Середа, Журавель, Шумейко й інші.

Я р о ш. Чудово, Любо! Чудово!

Якусь хвилину всі дивляться в небо.

Шумейко. Дивись, Андрію Васильовичу. Як з лука пішла.

Б а к л а ж а н е н к о. Микола!

Я р о ш. Микола? Де він?

М и к о л а. Батько!

Я р о ш. Я знаю, ти наробив дурниць.

М и к о л а. Ти нічого не знаєш. Як ти можеш говорити, не розібравшись?..

Я р о ш. Ти думавш? Подивись! Ти образив Любу, але вона сильніша за тебе, і тому вона зневажила твою образу й піднялася на тисячу метрів у небо. Дивись на неї.

С е р е д а. Падає!

М и к о л а (з жахом). Падає! Вона падає!

На одну мить усі скам'яїли.

Ш у м е й к о. Нічого, нічого, то вона по завданню... до шестисот метрів...

С е р е д а (радісно). А-а! Знаю! Падає листом.

Ш у м е й к о. Аж на душі мило.

Б а к л а ж а н е н к о. Спіралями пішла!

Г о л о с Ш т о л ь ц а. Назад! Подалі від літака. Відступіть, товариші, далі...

Хвиля пароду. Вигуки: «Пішла на посадку! Ура-а!»

17

Входять Т а р а с о в.

Я р о ш. Я щасливий потиснути вашу руку, товаришу начальник.

Т а р а с о в. За хвилину вона буде тут. Дуже радий, професоре.

Я р о ш. Ну, ну... Ви справжній майстер і знавець їхньої сили. Ви добре знаєте, на що вони здатні...

Т а р а с о в. Так, народ вони завзятий, надійний. Хороший народ.

О к с а н а. Виходить із машини. Іде сюди. Іде, товариші!

В и г у к и. Привіт молодому пілоту! Привіт, Любо!

18

Входять Л ю б а, збуджена, піднесена, з нею Ш т о л ь ц.

Л ю б а (рапортує Тарасову). Товаришу начальник льотної частини! Доручене мені завдання — політ у зону № 1 та належні операції в зазначеній зоні — виконаю. Ніяких випадків у повітрі не трапилось.

Штольц (*Тарасову*). Операцію проведемо відмінно, товарищу капітан.

Тарасов. Дякую. (*Тисне руку Любі, потім Штольцу*).

Ярош, Івац, Оксана й інші кинулись до неї з привітанням:
«Любо! Прекрасно! Вітаємо тебе!»

Хвиля пароду. Любу оточують, вітають. Летять угору квіти.
Лупаве музика і пісня.

Люба (*побачивши Миколу*). Миколо! Ти тут?

Микола. Як бачиш. Вітаю тріумфаторку...

Люба. Я прошу всіх друзів по закінченні іспитів до нас.

Ярош. Прекрасно, Любо. (*До Миколи*). Там уже ти будеш складати іспит, а ми по заслугах оцінимо твої досягнення.

Завіса

VI. НА НОВИХ ОБРІЯХ

У Яроша. Обстановка третьої картини. Стіл накритий до чаю.
З саду чути збуджений гомін.

1

На веранді дід Шумейко. З саду вбігає Баклажаненко.

Баклажаненко. Немає Люби?

Шумейко. Ні, ще не прийшла.

Баклажаненко. Ну, й добре. Я побіжу. Чуєте, що робиться?

Шумейко. Сердиться професор?

Баклажаненко. Не сердиться, а гнівається на принципіальному рівні. Бере явище в цілому й розглядає його з погляду нової етики соціалістичного суспільства.

Шумейко. Як, ти кажеш, розглядає?

Баклажаненко. Ну, як би вам ясніше сказати. З одного боку, старий світ, а з другого — новий. Діалектично.

Шумейко. А так, так. Я й сам тут розказую Катерині Микитівні то про се, то про те, щоб вона не хвилювалася, поки все з'ясується.

Б а к л а ж а н е п к о. Правильно робите. Мобілізуйте увагу й шляхом глибокого апалізу й порівняння шукайте істину на нових обріях людських взаємин. Вона, безперечно, десь тут, інакше не може бути.

Ш у м е й к о. Хто, Катерина Микитівна? Та вона ось, господарює.

2

Б а б у с я *(входить з чайником)*. Може, чаю вип'єте, юначе, поки зберуться? Як вас звати, не знаю. *(Наливає)*.

Б а к л а ж а н е п к о. Мене? Тодік, бабусю.

З саду — гомін.

Дякую, але я мушу бути там. *(До Шумейка, тихо)*. Так ви ж тут з бабусею діалектично.

Ш у м е й к о. Не турбуйтеся, сам знаю, що до чого. *(Сідає в качалку)*.

Баклажаненко побіг у сад.

3

Ш у м е й к о. Так оце-то пригода мені, Катерино Микитівно. І не думав, і не сподівався, що доведеться нам зустрітись... Та ще в такій гойдалці.

Б а б у с я. А ви, Григоровичу, гойдайтесь, та глядіть не перекин'тесь, а то ще й не встанете.

Ш у м е й к о. Хто, я? Та що це ви! Я ще тільки парубкувати починаю.

Б а б у с я. Ох, де вже там. Не ті літа. *(Запрошує до столу)*.

Ш у м е й к о. Що правда, то правда. Як у тій пісні співається... Пам'ятаєте? Ой з-за гори кам'яної голуби літають...

Б а б у с я. Атож. Не зазнала розкошоньки, вже й літа минають.

Ш у м е й к о, а за ним і ба б у с я *(заспівали)*.

Запрягайте, хлопці, коні,
коні воронії,
та й поїдем доганяти
літа молодії...

Ой догнали літа мої
на кленовім мості.
Ой верніться, літа мої,
хоч до мене в гості...

Шумейко. Так-то воно в пісні співається, а насправді так у нас наче й літа повертаються...

Бабуся. Та ще поживем, Григоровичу. Прошу... (*Запрошує до чаю*).

Шумейко (*чаює*). А пам'ятаєте, як я у вас за борина був та попові не додав карбованця за віччання? Ох, і розсердився ж він тоді! Я вже думав, що він мене за того карбованця кадилом по голові торохне. Отакий був хапуга.

Бабуся. Пам'ятаю, Григоровичу, пам'ятаю.

Шумейко. А пам'ятаєте, як одного разу ми в окопії Келіповського забунтувались та прикажчика в рив перекинули з бричкою? У кропиву!

Бабуся. Пам'ятаю, Григоровичу. Пороли вас потім з Андрієм.

Шумейко (*крекнуче*). Еге, було й цього. А пам'ятаєте, як ми проти чужих парубків пішли та вночі голоблями воювали? Ох, і дали ж ми їм тоді, щоб до наших дівчат не ходили.

Бабуся. Пам'ятаю. Андрію тоді два зуби вибили, а вам ребро поламали.

Шумейко. Хіба? А може. Я вже й забувся. А тепер як подивишся, що діється на світі, що діється! Дівчата по небу літають, на велосипедах їздять, під ручки гуляють з трактористами та мотористами, як княгині. А на зборах таке одколюють, що й старому не придумати. Що парубки, що дівчата — одне одному не піддаються.

Бабуся. Ну, вже коли й заведуться за що, то аж іскри летять. Мабуть, коли ви голоблями воювали, не так боліло, як вони тепер словами одне одному дошкуляють.

З саду чути збуджений гомін.

Чуєте? Зпову...

4

Середа (*вбігає, обмахуючись хусткою*). Пху! Пху!

Шумейко. Що таке?

Середа. Оси!.. Що робиться, що робиться! Я нічого не розумію. (*П'є чай*). Можна вишити цю склянку чаю?

Бабуся. Та пий, голубчику.

Середа. У мене якесь тривожне передчуття. Тут десь якась причина, інакше не може бути. Бабусю, дайте професорового бриля, я понесу, бо там оси!

Бабуся. Зараз, голубчику. *(Пішла в будинок)*.

5

Шумейко. Ну? Що, як там?

Середа. Професор сміється з нас. Каже, ви не смієте бути елементарними ні в стражданнях, ні в радощах! Не такі масштаби життя. *(П'є чай)*. Аж у горлі пересохло. Передчуваю, що доведеться виступати. Ось накидав тези.

6

Бабуся *(входить з брилем)*. На, голубчику, неси.

Середа. Одну хвилинку. *(Наливав ще склянку, п'є)*.

7

Журавель *(хутко входить)*. Панько!

Середа *(захлинувся чаєм)*. А... *(Схопився)*.

Журавель. Як тобі не сором!

Середа. Несу, несу...

8

Розмовляючи, входять збуджені Микола та професор
Ярош.

Ярош. Ну, ну. Цікаво, цікаво.

Середа. А я ось... бриль... будь ласка.

Журавель *(тихо)*. Панько. *(Тягне його з веранди)*.

Той вішає бриль на колодку поручнів, обидва виходять. Дід Шумейко тихенько за ними. Бабуся зняла бриль, іде з ним до будишку.

9

Ярош. Скільки таємничості. Нас всі покинули. Дивись, навіть бриль кудись подівся. Отже, ніхто не чув. Ти можеш починати своє оповідання про жахливі події...

Микола. Для чого ця іронія, батьку? Моє оповідання не таке смішне, як тобі здається.

Я р о ш. Ну, ну. Говори. Не бійся, що я впаду од несподіванки. Даю слово, що залишусь на ногах.

М и к о л а. Смійся. Мене зраджено. Ось що ти повинен узнати.

Я р о ш. Жахливо! Батько не вірить своєму сину.

М и к о л а. У мене є докази!

Я р о ш. Твої нерозумної поведінки.

М и к о л а. Я не думав, що навіть батько не повірить мені й почне дорікати, не розпитавшись!

Я р о ш. Ото й шкода, що не думав. А я, ось бачиш, не вірю.

М и к о л а. Не віриш?

Я р о ш. Не вірю.

М и к о л а. Чому?

Я р о ш. Бо ти б'єш у старий дзвін, що давно розколовся.

М и к о л а. У мене скоро голова розколеться.

Я р о ш. Надаремно. Тримай її в руках, вона ще тобі знадобиться.

М и к о л а. Ні! Я бачу, що мої страждання не доходять до тебе. Черства, схематична людина — ось хто ти такий.

Я р о ш. Далі.

М и к о л а. Жорстокий моралізатор.

Я р о ш. Ще далі.

М и к о л а. Холодний і бездушний проповідник!

Я р о ш. Ще далі.

М и к о л а. Безсердечний батько! Що тобі ще сказати?

Я р о ш. Ще? Та от мені подобається, наприклад, бурий ведмідь, мастодонт, крокодил і так далі. Але доволі й цього. Бачу, що своєю любов'ю, коли не своїми вчинками, ти все-таки достойний Люби, і за це тобі багато дехто проститься. А от вчинки твої могли б бути кращими. Знаю, знаю. Вони виникли через страждання... Але через які? Куди пішла енергія твого страждання? Ти знаєш?

М и к о л а. Куди?

Я р о ш. У повітря. Ти підняв повіл, а не полум'я. А повіл не може зворушувати, бо люди вже переступили через нього й живуть почуттями куди сильнішими, ніж за часів Отелло.

М и к о л а. Поки є на світі любов, ніхто не забезпечений від зради!

Я р о ш. Ні, поки ти молодий, ти не забезпечений від глупства. Та це не так страшно.

Микола. Твоя відповідь несерйозна.

Ярош. А ти хочеш серйозної? Тоді слухай. Зрада має не таку душу, як у Люби, як у всіх подібних до неї. І жити вона могла тільки в темних людських лабіринтах, де не було повітря і сонця. У нас же для неї несприятливі умови.

Микола. Але...

Ярош. Чекай. Ти обурився на мене, що я не розпитався. Але твоє обурення таке ж смішне, як і твої ревнощі. П'ятдесят років я розпитувався. І коли істина стала для мене ясна, я можу тільки сказати: як шкода, що висновками людина кінчає життя, а не починає його... Або, як каже французьке прислів'я: якби молодість знала, якби старість могла!..

Микола. Прислів'я, що не може відкинути фактів.

Ярош. Я бачу поки що один дуже неприємний для тебе факт: якщо в цю хвилину прийде Люба, ти можеш загубити її назавжди. Вона може подумати, що це в тебе не помилка, а твоя справжня суть. Подумай, що сказав ти Люби! За кілька годин до польоту ти зажадав, щоб друг її не був присутній на аеродромі. Ти не хотів, щоб його серце тривожилось і раділо за неї. Ти все хотів забрати собі, хотів душу своєї подруги відгородити заслугою ревнощів від її старого друга й товариша.

Микола. Але ж...

Ярош. Але ж, що ти побачив? Замість одного на аеродромі були сотні, і в кожного палали очі, кожен з них був у ту хвилину найкращим другом Люби. А вона в цю хвилину вбирала в свою душу радість цілої країни. Так! Вся країна стежила за своєю дочкою з захопленням і гордістю. Ти чув крики радощів, що лунали на аеродромі? Подумай тепер, що зробила Люба з твоїми смішними претензіями на одноосібне володіння її почуттями... Ось вона за кілька хвилин буде тут. Вона зустрінеться з своїми друзями. А що скажеш їй ти, сам собою ображений?

Микола. Ти почувеш, що я скажу.

10

Входять Баклажаненко, за ним Іван та Оксана;
потім Середа, Журавель, Шумейко, бабуся.

Микола. Це він писав мені підступні листи, щоб я не міг зустрітися з нею!

Баклажаненко. Я?!

Микола. При чім тут ти? Я кажу про Івана Цупруна. А коли по його не вийшло, він почав штурмувати своїми листами Любу.

Оксана. Чом же ти мовчиш, Ваню?

Іван. Слухаю Миколу.

Ярош. Говори далі. Ми хочемо, нарешті, знайти вузол, яким ти сам себе обплутав.

Микола. Сам себе обплутав? Так слухайте ж! Ось її записка до Івана. Пізнаєш?

Іван (*читає*). «Дорогий Ваню. Мені треба тобі сказати щось дуже, дуже важливе... Гляди ж, не забудь. Приходь. Я жду тебе, Люба».

Микола. Ну? Що?

Ярош. Нічого. Звичайна записка.

Іван. Я одержав цю записку від Люби перед нашим новорічним балом, але як вона потрапила до тебе?

Микола. Ви чуєте? Він ще й питає, як до мене потрапила ця записка! На! Дивись. Пізнаєш? (*Читає на звороті*). «Товаришу Ярош, мушу тебе попередити й нагадати старе прислів'я» і так далі.

Іван. Я ніколи нічого подібного не писав.

Микола. Та яких же ще треба доказів? Записку Люби він визнає, а свого листа на звороті не визнає. Чий же він тоді, цей лист? Скажи.

Ярош. Для чого? Яка різниця? Хіба не ясно, що суть не в листі?

Микола. Як не в листі? А в чому ж?

Іван. Я дорого дав би, щоб довідатись, хто зробив мені цю безглузду послугу.

Баклажаненко. Да-а, цікаво було б побачити, який вираз обличчя має людина, що пише такі дипломатичні поти.

Журавель. Пашько! Здається, тепер тобі черга сказати розумне слово.

Середа. Я надзвичайно схвилюваний, товариші, я не можу говорити. Я вип'ю води. (*П'є*). Справа в тому, що цю послугу Іванові зробив я.

Усі. Що? Як?

Професор Ярош розреготався.

Микола. Цього не може бути!

Середа. На жаль, це так. Я ще вип'ю. (*П'є*). Тепер мені трохи легше, але я все одно хвилююсь і почуваю такий сором, якого я ще ніколи не почував. Я думав, що

можна зробити послугу другові, підклавши свиню іншому, і написав цей дурацький лист. (*П'є воду*). Інакше я не можу його назвати, а що там на звороті була записка Люби, я не звернув уваги. Як хочете, я можу напам'ять повторити, що я там написав. У мене пам'ять хороша. «Товаришу Ярош, мушу тебе попередити й нагадати старе прислів'я: не в свої сани не сідай, бо з цього нічого не вийде», і т. д... Що я написав цю писульку, знає Сава Журавель, який вилаяв мене тоді останніми словами...

Журавель. Ні, останні у мене ще залишилися. Але ти не хвилюйся.

Баклажаненко. Вищий ще трохи перевареної води.

Микола. Чекайте. Як же це? Не вірю! Вона була в нього ще вчора. Після мого попередження. Я сам бачив... Сліди бенкету на столі... Я не можу про це розповідати... Це вліще моїх сил.

Журавель. Про це розкажемо ми з Паньком. Нам це якраз по силах, бо то ми втрюх з Баклажаненком поїли Іванові тістечка...

Баклажаненко. Вищили ситро...

Середа. І взагалі насмітили в хаті.

Баклажаненко. У чому й каємось порядком щирої самокритики.

Оксана. Так це були ви?

Баклажаненко. А тістечка хіба були приготовлені для тебе?

Оксана. Ох! (*До Миколи*). На тобі ще один доказ, Миколо. Мабуть, їй так гірко було після розмови з тобою, що й гребінчик загубила у товариша, шукаючи поради. Ось я знайшла...

Шумейко. Ну, просто чудеса, та й годі. Таки не дурно просиділа всю ніч на чамайдані, як та молода на скрині!

Ярош (*до Миколи*). Важко? Знаю. (*Взяв у нього з рук гребінець і причесав його*). Таїти в собі якісь «докази», щоб в останню хвилину переконатись у їх нереланості, це дійсно важко.

Микола. Але, що ж... що ж тепер?

Ярош. Ось твої друзі. Шукай у них поради.

Баклажаненко (*підходить до Миколи*). Тодось Баклажаненко.

Середа (*і собі хотів*). Панько...

Журавель (*загуляє йому рота*). Мовчи ти, бувший Шерлок Холмс.

Б а к л а ж а н е н к о *(до Миколи, показуючи на Івана)*.
Іван Цупрун.

М и к о л а. Ваню!

І в а н. Хочеш, я тобі скажу один секрет. Ось стоїть
Оксана Шумейко, майбутній учений селекціонер. Вона не
повірила мертвим речам, а шукала шляху до мого серця
й свідомості. І я можу тепер сказати вам всім, що я... що
вона... що ми...

Б а к л а ж а н е н к о. Зрозуміло!

О к с а н а. Ваню!

У с і. Bravo, селекціонер! Слава!

Ш у м е й к о. Як по метеорології передсказано, так і
вийшло. Цілуйтеся уже, а я одвернусь.

Всі з сміхом, вітаючи Оксану та Івана, біжать у будинок.
Професор вийшов у сад.

11

Б а б у с я *(до Миколи)*. Ах ти, бідний мій... мону-
мент... *(Обняла його)*. Ну, нічого. Як прийде Люба, ти їй
так прямо і скажи: «Любо, я вже порозумішав...»

12

Я р о ш в х о д и т ь і з с а д у з Л ю б о ю.

Я р о ш. Ходім, ходім, Любо. Твої друзі і твої близькі
чекають тебе.

У с і *(вибігають з будинку)*. Люба! Нарешті! А тут
стільки новин.

Л ю б а. Яких же саме?

Ж у р а в е л ь. У Панька відкрився новий талант: пи-
сати листи зміненим почерком і ставити нерозбірливий
підпис.

Л ю б а. Як? Панько! Ти?!

С е р е д а. Я. Але це був перший і останній лист у
моєму житті!

Б а к л а ж а н е н к о. Це по-перше. А по-друге, Оксана
мілья прізвище і віднині зватиметься селекціонер Шу-
мейко-Цупрун.

Л ю б а. Оксанко!

О к с а н а. Любо! *(Кинулась їй в обійми)*.

Люба. Мабуть, нікого я не могла б так привітати, як тебе! І тебе, Ваню!

Ярош. І, нарешті, останнє: Микола та його безсердечний батько просять пробачення у Люби і всім серцем вітають її. *(Цілує)*.

Усі. Ми всі вітаємо!

Микола. Любо!..

Люба *(схвильовано, тихо)*. Колю. Я догану одержала від начальника льотної частини.

Усі. Як? Догану? За що?

Люба. За те, що приховала свій душевний стан. За політ і витримку подяка в наказі, а за це — догана. Поділимо, Колю, нарівню? Сьогодні я відчула, що спільно пережите горе зв'язує людей ще дужче і радість після цього ще глибша... Чуєш, Колю?..

Микола. Любо... *(Схилився на стіл, заплакав)*.

Ярош. Ну, от. Справжній доказ каяття. Але, щоб висушити ці сльози, я прочитаю вам кілька рядків із Гете, а Микола їх перекладе. Гаразд?

Усі. Просимо! Просимо! Дуже цікаво.

Бабуся. Хлопець плаче, а він над ним читати хоче. Ото вже словами дошкуляти любини.

Ярош. Нічого не вдію, мамашо, такий у мене характер зловредний. Отяже слухай, Миколо.

Gut verloren — etwas verloren.
Ehre verloren — viel verloren.
Mußt Ruhm gewinnen,
Da werden die Leute
Sich anders besinnen.
Mut verloren — alles verloren!
Da wär es besser nicht geboren!

Баклажаненко повторює губами й робить вигляд, що він захоплений і цілком згоден з Гете.

Люба. Це добре. Чудово сказано.

Шумейко *(до Баклажаненка)*. А що ж воно значить?

Баклажаненко *(безпорадно розводить руками)*. У нашому класі цього не проходили.

Шумейко *(до Яроша)*. Андрійовичу!

Ярош. А от нам зараз Микола перекладе.

Микола *(ніяково, посміхаючись крізь сльози)*. Та чого ти од мене хочеш?.. Ну, все ясно й так...

Усі. Е, ні, ні! Перекладай, коли тебе просять.

Микола. Добре. Я згоден, бо це стосується мене.
Тільки я віршами не вмюю...

Баклажаненко. А ти прозою, прозою.

Микола.

Добро утратиш — частку втратиш.

Честь утратиш — багато втратиш.

Треба славу здобути,

І люди передумують.

Мужність утратити — значить, все втратити!

Тоді краще було б не родитись!

Так! Мужність був я втратив, і це було страшно. Але тепер я повернув її і ніколи більш не втрачу! Вона буде зі мною, як вона була з вами!

Шумейко. Ну, ви ж подумайте! По-німецькому, а правильно. Значить, і в них була колись правда, поки її не задушили. А в нас тепер, я вам скажу, таке пішло, що хоч живи ще сто років, то з кожним днем будеш підніматись, паче на літаку, — на тисячу метрів угору! І співати, й танцювати, й жити хочеться на всі сто процентів! І на цьому я вам, молоді люди, й тобі, Василю Андрійовичу, й вам, Катерино Микитівно, і всім присутнім низенько кланяюсь і прошу всіх до нас у колгосп «Червоний борець», на весілля до моєї онуки, хай буде здорова та щаслива, як їй на роду написано.

Кінець

ЯК СХОДИЛО СОНЦЕ

П'еса на 4 дії,
16 картин

ДІЙОВІ ОСОБИ

Володимир Ілліч Ленін.

Рах'я — член партії*.

Богдан Верховинець — робітник київського «Арсеналу»,
27 років.

Марія Стоколос — дочка українського селянина, 18 років.

Федора Бутовська — більшовичка, 55 років.

Іван Васильович Добродух — робітник «Арсеналу»,
50 років.

Андрій Іванов — солдат, робітник «Арсеналу».

Василь Гусляр — робітник «Арсеналу», 20 років.

Пахман

Громов

Шум

Горюпов

Рибальченко

Дідок з бородою

} робітники «Арсеналу».

Сергій Бакипський

Товариш Яп

Петрович

} члени Київського
партійного комітету.

Юрій Пятаков

Гурій Полушкін

Нудель

Ольга Бугова

Іван Стоколос — батько Марії.

Грипица — її мати.

Гринь

Савко

Маринка

Павло Канцибер

Дід Мехеда

Негуляй — солдат на милицях.

Чхеїдзе — мешшовик.

Филимон Брага — підпрапорщик царської армії,
потім хорунжий у петлорівці.

Охтанат Брага — батько Филимона, волосний старшина.

Михайло Грушевський — голова Центральної ради.

Володимир Винниченко — його заступник.

Симон Петлюра — генеральний секретар військових справ.

Генерал Іваненко — член військової ради.

Добродій Напханенко — «представник українського
громадянства».

---

* Ейпо Рах'я — комуніст, який охороняв В. І. Леніна у 1917 році, під час переїзду з Фінляндії у Росію, і пізніше. Згодом — комісар РСЧА.

Сокирдон — український магнат, член Центральної ради.
Кооператор.

Василь Шисляков }
Григорій Придорожко } фронтіві солдати.
Сазонов }
Рогачов }
Хитрун }

Званцева }
Лісничий } петроградські робітники.
Гончаров }

Каюков — кронштадтський матрос.

Генерал-лейтенант Квасов — командуючий Київською
військовою округою.

Генерал Блажовський — начальник київського «Арсеналу».

Генеральша — його дружина.

Поручик Башинський.

Агсєв — голова козачого з'їзду Дону.

Давидзон — меншовик.

Перший і другий вартові.

Полковник Платонов

Штабс-капітан Черненко } полкові офіцери.

Перший і другий гімназисти.

Безногий }
Рудий } продавці газет.
Молодий }
Сивоусий }

Офіцер на вулиці.

Дама.

Жупанник.

Ковтюк — персонаж без слів.

Робітники, солдати, матроси, селяни, попи, гай-
дамаки, донські козаки, студенти, оркестранти.

Діється на Україні, на фронті імперіалістичної війни і в Петро-
граді.

ДІЯ ПЕРША

1

Кінець літа 1916 року. Заводська брама: «Київський військово-оружейний завод «Арсенал». Стоять вартові.
Спочатку з'являються на довгих ланцюжках два великі одгодовані собаки.

Вартовий. Ідуть.

Другий вартовий. Підтягнись.

Входять генерал Блажовський, генеральша і Ковтюк, який шепоче щось генералові на вухо.

Блажовський. Угу. Угу. Так, так... Прекрасно...

Генеральша. Джек! Ісі! Кому сказала?

Блажовський. Прекрасно... Можеш іти...

Ковтюк зникає за брамою заводу.

(До вартових). Здорово, молодці!

Вартові. Здравія желаєм, ваш-дит-ство!

Блажовський (весело). Ружко пряміш! Лікоть ближче до тіла!

Генеральша. Джек-ек! У нього болить живіт.

Блажовський. Який там живіт? Собака почувас себе відмінно!

Генеральша. Я ж по очах бачу! Це знов Харлам обгодував тельбухами. Тварюка. Так мучити бідного пса.

(Сідає на ослінчик). І ніс гарячий. Помацай. Як огонь.

Блажовський (мацає). Душа моя, ніс прекрасний!

Генеральша. Та ти помацай!

Блажовський. Душечко! Не псуй мені настрою...

(Назразє). Тру-ту-ту, тру-ту-ту...

Генеральша. Він сказав тобі щось приємне?

Блажовський. Тру-ту-ту, тру-ту-ту... (На вухо їй). Узнав!

Генеральша. Правда?

Блажовський. Ха-ха! Тепер ми з ним поговоримо.

Генеральша. Нарешті! Хто ж він?

Групами й поодинокі проходять у браму робітники на ранкову зміну. Скидають шапки, вітаються: «Доброго ранку, ваше превосходительство».

Блажовський *(одкозирює пальцем)*. Здорово, братці.

А Василь Гусляр тільки шапку скинув.

Генеральша. Як прізвище, голубчику?

Гусляр. Василь Гусляр.

Генеральша. А чого ж ти не вітаєшся, голубчику?

Гусляр. Я привітався. Скинув шапку.

Блажовський. Шапку? А «здравія желяю» де? З'їв?

Генеральша. Покажи, голубчику. *(Порнається у вузлику)*.

Добродух *(входить)*. Здравія желяю, ваше превосходительство.

Блажовський *(до Гусляра)*. Учись.

Добродух. Засоромився, ваше превосходительство. *(До Василя)*. Чого ж мовчиш, чудій? Їх превосходительство велить тобі учитися. Мабуть, привітатися не вмієш, лобуряка...

Гусляр. Я учусь.

Добродух. Молоде — зелене. Та згодом вивчиться. Дозвольте йти, ваше превосходительство?

Блажовський. Можете!

Добродух та Гусляр проходять у браму.

Генеральша. Зелене... А сам посміхається у вуса.

Блажовський. А ти, душечко, в горшки не заглядай...

Генеральша. Як же — не заглядай? Вони їдять м'ясо і ще сміють бунтувати! Хто він, той «демократ»?

Блажовський *(на вухо їй)*. Токар Богдан Верховинець.

Генеральша. З малоросів?

Блажовський. Угу. *(На вухо)*. Він і розцінками незадоволений, він і за гроші докопується, він же й робітників підбиває...

Генеральша. Цікаво.

Блажовський *(на вухо)*. А про його імператорську величність, знаєш, що сказав, коли його імператорська величність перебував у Києві і з'являвся перед населенням? «Возять, — каже, — його по місту, як мавпу!» Це про монарха так, суч-чий сн! Га? Полубуйся! Іде!

Богдан Верховинець *(входить)*. Здрастуйте, ваше превосходительство.

Блажовський. Радий бачити. Почекай, голубчику. Куди ж ти поспішаєш? Підійди-но сюди.

Той підходить.

Угу. То з ким маю честь розмовляти?

Богдан. Як — з ким?

Блажовський. Якої партії? Грабіжників, дармодів, насильників?..

Богдан. Ні до одної з них не належу.

Блажовський. Так, так. А хто незадоволений розцінками?

Богдан. Тепер розумію. Робітники незадоволені.

Блажовський. Які робітники?

Богдан. Я, наприклад.

Блажовський. Ага. Прекрасно. А ще хто?

Богдан. Прізвищ пазивати не уповноважений.

Блажовський. Розумію. А чим незадоволені, дозвоьте поцікавитись?

Богдан. Тим, що ви замість трьох карбованців на день платите нам півтора карбованці. Ми б хотіли знати, куди йде половина нашої заробітної плати.

Генеральша. А хто це — «ми»?

Богдан глянув на неї і не відповів.

Блажовський. Хто це «ми», тебе питають! Демократ, суч-чий сип!

Собаки почипають гарчати.

А кого возять по місту, мов мавпу?

Богдан. Прошу мене не ображати, пане генерале.

Блажовський. Кого возять, як мавпу, я тебе питаю!

Богдан. Не розумію вашого запитання. Якщо є хтось подібний до мавпи, а його возять по місту, то це й буде, що його возять по місту, як мавпу. Так я вас розумію?

Блажовський. Мов-ча-а-ть! Хохлюга! Таких па «Арсеналі» в свій час лозанами сікли. Шпіцрутенами! Таких — па галери! Ланцюгами приковували!

Богдан. Що ви цим хочете сказати?

Блажовський. Я хочу сказати вашій милості, що таких суч-чиних сипів, як ти, ми нищили й будемо нищити без жалю і пощади! Демократи!

Собаки почипають гарчати.

Чхать ми на вас хотіли! Нарим, Туруханський край, Якутія, Далека Північ — ось де ваші братчики, демократично-більшовики. Ми розсіяли вас по всій землі...

Богдан. Більше вродить, ваше превосходительство.

Генеральша. Досить! Хіба можна розмовляти з каторжником?

Богдан. Доводиться.

Генеральша. До суду підеш! На каторгу!

Богдан. До суду незручно, пані. На суді може стати питання про ті гроші, яких ми два роки не одержуємо, і про той орден Білого Орла, який їх превосходительство на ці гроші одержало. А як це зветься юридичною мовою — ви знаєте.

Блажовський (до вартових). Пішли вон, остолопи!

Ті хутко виходять.

(До Богдана). Що ти сказав?

Богдан. Можу повторити.

Блажовський. На фронт! В маршову роту! З припискою! Як піднадзорного!..

Богдан. Це ясно. Щасливо zostаватись, ваше превосходительство. Бажаю приемних снів... (Виходить).

Блажовський. От наслідки діяльності пана Ульянова-Леніна! Випустили з рук — полюбуйтеся тепер!..

Генеральша. Треба мати більше очей у цехах. Я давно говорила.

Блажовський. Знаю! (Відсапується). Мені прислали з фронту свіжу партію сідатів. З одним я вже розмовляв... Здається, клює...

Входить Андрій Іванов, солдат.

Іде стройовим кроком, згідно з уставом, за чотири кроки бере під козирок.

Ось він. Здорово, братець.

Іванов. Здравія желаю, ваше превосходительство! (Марширує).

Блажовський. Стій, братець. Підійди сюди. Спасибі за службу.

Іванов. Рад стараться, ваше превосходительство!

Блажовський. Ти задоволений, що з фронту потрапив на завод?

Іванов. Так точно, ваше превосходительство.

Блажовський. А назад не хочеш?

Іванов. Нікак нет, ваше превосходительство!

Блажовський. Будеш вірний своїй справі?

Іванов. Так точно, ваше превосходительство!

Блажовський. Отож-то. Вартові, на місце! Ти повинен зрозуміти... «Арсенал» — твердиня монархії. Слава російської зброї. Імператриця Єкатерина, подорожуючи Дніпром, милувалася своїм дітищем. Государ імператор Микола Перший, перебуваючи на «Арсеналі», соблаговолив повеліти видати робітникам за старанну службу по карбованцю срібла й по чарці горілки. Земля «Арсеналу», на яку опирались монарші стопи, — священна. Ти розумієш мене?

Іванов. Так точно, ваше превосходительство, я розумію вас.

Блажовський. Ти повинен бути зразком для робітників. Знати, про що вони думають, що говорять між собою. Ось у чому твоє завдання. Ти розумієш?

Іванов. Так точно, ваше превосходительство, я розумію.

Блажовський. Що ти розумієш?

Іванов. У чому моє завдання.

Блажовський. Повтори.

Іванов. Бути зразком для робітників. Знати, про що вони думають, про що говорять між собою.

Блажовський. Ну, і так далі. Решту повинен сам зрозуміти.

Іванов. Так точно. Решту я повинен сам розуміти.

Блажовський. Сподіваюсь, ти виконаєш покладені на тебе завдання.

Іванов. Так точно, ваше превосходительство.

Блажовський. Що саме — «так точно»?

Іванов. Виконаю покладені на мене завдання.

Блажовський. Отож-то! Ну, йди, братець.

Той пішов у браму заводу.

Ну, що? Га? Ні, панове демократи, не поспішайте! Ї ще в нас люди... З таким солдатом приємно розмовляти... (До вартових). Так я кажу, братці?

Вартові. Так точно, ваше превосходительство.

Блажовський. Що — «так точно»?

Вартові. З таким солдатом приємно розмовляти.

Темно

Кінець літа 1916 року. Ніч. Кімната. Лампадка перед іконою. Портрет царя в дубовій рамі. На столі, прикрита клаптем паперу, блимає лампа.

Богдан Верховинець схилився над столом, пише. Солдатська блуза висить коло нього. Він у самій сорочці. Десь за вікном чути солдатську пісню:

Соловей, соловей-пташечка...
Капарейочка жалобно поють...

Богдан підходить до вікна, відхиляє завісу. Мерехтять далекі вогнічки — внизу, на березі ріки. Пісня звучить настирливіше.

Богдан. Канарейочка жалобно поють...

Стук у двері. Богдан дивиться на годинник. Відмикає. Входять Добродух і Василь Гусяр.
Мовчки вітаються.

Ну, от і добре.

Добродух (*дістав з кошика пляшку вина, ставить на стіл*). Склянки в тебе є? Постав на стіл.

Богдан. І то правда.

Сіли до столу. Мовчать.

Добродух. Сьогодні відходиш?

Богдан. Сьогодні. (*Зриває листок з календаря*). Двадцять серпня, тисяча дев'ятсот шістнадцятого року...

Пауза.

Гусяр. Пішки, чи як вас?

Богдан. У салон-вагонах: шістнадцять христолюбивих воїнів і восьмеро коней.

Стук. Богдан відмикає. Входять Пахман і Громов.
Вітаються.

Бабусю бачили?

Пахман. Сидить. Насіння продає.

Богдан. Пам'ятник їй колись поставимо. Як справи на «Арсеналі»? Що нового?

Гусяр. Генерал Блажовський сьогодні був у цехах, говорив з робітниками. Обіцяв вирвати крामолу разом із злочинними душами, в яких вона гніздиться.

Добродух. І дасть же бог людині такий дар слова.

Гусяр. А потім до Іванова: «Ти повинен їх дисциплінувати! Ти розумієш свої завдання?»

Богдан. А він що?

Г у с л я р. «Так точно, ваше превосходительство!»

Стряпаний сміх. Стук. Богдан відмикає. Входить Андрій Іванов.

Б о г д а н. Про вовка помовка. Рекомендую, хто ще не-знайомий: товариши Андрій Іванов.

Вітаються.

Гусляр розповідає, як генерал Блажовський роз'яснював тобі твої завдання.

І в а н о в. Да, генерал у вас мудряк. Куражиться, як голій на їжакові.

Б о г д а н. Це правда. Почнемо, товариші. Часу мало. За годину я мушу бути в казармі. Наша маршова рота вирушає прямим маршрутом...

П а х м а н. Сьогодні? Та як же це?.. Богдапе!..

Б о г д а н. Сьогодні, Соломоне... Востаннє ми зібралися. На прощання хочу привітати в нашому колі товариша Андрія і всім вам сказати кілька дружніх слів... Шкода розлучатись, цього не сховаєш... Я оце на Київ дивився, на наш Печерськ. Дніпро тече... вогні... І чую — «капарейочка жалобно поють...». Ну, та це — лірика. Хочеться в останню хвилину сказати про те, чим живемо, що буде з а в т р а, яке вже дивиться нам у вічі. Російське самодержавство доживає останній свій строк. Шістнадцять мільйонів людей відправлено на фронт... Гори трупів укривили землю... Господарство країни розпадається, йому вже три чверті до смерті. Погасло тридцять шість доменних печей, метал починають видавати по картках, ваче ліки. По селах забірають для армії останню худобу. Руїна і голод дивляться на нас з усіх кінців. Такий внутрішній стан Російської імперії...

Д о б р о д у х. Незавидний.

Б о г д а н. Так, стан серйозний, революція наближається повною ходою. Чи ми готові? Генерал Блажовський хвалився, що вони розсіяли нашу партію по всій землі. Це правда. Від Петрограда до Владивостока, від Архангельська до Кавказу — скрізь діє партія... В горах Швейцарії невтомно працює Ленін, ми чуємо його голос через кордони. На заслання наші українські товариші — Петровський, Ворошилов, Косіор... Десятки й тисячі більшовиків... Вони працюють повсюди. Партійні осередки в запіллі — здорові, вони діють. Партія розкидана, але вона живе, вона сильна, працює на всіх парах... Поглиблюй-

те ж роботу на «Арсеналі», готуйтеся... Бажаю вам успіху, друзі.

Добродух. Так. Відповідати не будемо, Богдане. Наші почуття і наші побажання тобі — ти знавш, а за роботу — не турбуйся.

Богдан. Гаразд. Твоє слово, товаришу Іванов.

Іванов. Дякую за привіт, товариші. На фронті справи такі. В окопах — бруд і паразити. В штабах — теж паразити, тільки такі, що пожирають армію цілими дивізіями. В інтендантствах крадіжки і зрада. В солдатських душах — одчай і прокльони. Піднімається лють проти генералів і офіцерства... Можу сказати, що партія працює на фронті непогано. Я приєднуюсь до того, що сказав товариш Верховинець: треба поглиблювати роботу на «Арсеналі». Ми повинні бути готові до всього.

Богдан. Запитання будуть?

Громов. Все ясно.

Богдан. Гаразд. Організаційні справи. Хто очолюватиме комітет? Я говорив з цього приводу з товаришами. Є пропозиція покласти ці обов'язки на Добродуха та Іванова.

Громов. Кандидатури підходящі.

Добродух. А не старий я?

Пахман. Мафусаїл. П'ятдесят років.

Богдан. Голосую. Хто — за?

Піднімають руки.

Добродух. Воля ваша. Так і жінці скажу: партія визнала за молодого...

Богдан. Правильно, так і скажіть. Тепер от що: стару явку ліквідуйте якомога скоріше.

Гусляр. Провалена?

Богдан. Є така підозра. Якийсь час можна збиратися тут, поки не пронюхали.

Добродух. Та тут — затишно... *(Показує на лампадку).*

Богдан. Бабуся Федора майстер на «затишок», її не вчити. І останнє: стежте за Ковтюком. Нищпорить по всіх цехах...

Добродух. От і в мене на нього підозра! Чи не він і «влаштував» тебе в маршову роту?

Богдан. Сліди ведуть до нього. Вживіть негайних заходів. Посильте конспірацію. Змініть паролі... Ну, от здається, все. *(Здіймає портрет царя і з-під задньої дошки*

дістає матеріали). Передрукуйте на гектографі й роздайте товаришам.

Добродух *(читає)*. «Социалистическая революция и право наций на самоопределение». Ленін пише?

Богдан. Ленін.

Гусляр. А це що на листочках?

Богдан. Це я для себе. Ховайте матеріали.

Добродух. Значить, усе? Прощайтесь, товариші, й виходьте поодиночі.

Пахман. Будь здоров, Богдане.

Богдан. До побачення, Соломоне. *(Обняв його)*. До побачення, Громов. Зустрінемось...

Іванов. Повертайся щасливо.

Прощання. Пахман, потім Громов, потім Іванов виходять.

Добродух. Ну...

Гусляр не витримав, поривно стиснув руку, обняв, поцілував товарища.

Богдан. До побачення, Васю.

Той вибіг.

(Обіймає Добродуха). Бувайте здорові, Васильовичу. Бережіть себе...

Добродух *(махнув рукою)*. Пиши... Дозволь ще раз...

Прощання. Добродух, дуже схвильований, виходить.

Богдан *(одягає солдатську блузу, підперізується. Оглядає шухляди стола, палить папери. Кілька аркушків кладе в конверт. Ще раз оглядає кімнату)*. Тепер — усе. *(Глянув на портрет, що стоїть під стіною)*. Все, ваша імператорська величність. Член Російської соціал-демократичної партії, більшовик Богдан Верховинець до відправки на фронт готовий. *(Підходить до стола, дописує лист)*. «Будь здорова, моя кохана дівчино. Остаюсь вірний тобі до останнього стискання серця...»

Легенький стук у двері.

Богдан інстинктивно прикрив грудьми лист.

Пауза.

Хто там?

Входять Марія. На порозі стала. Не пізнає.

Маріє! Ти?! Приїхала?

Марія. Може, це проти звичаю... І соромно дуже... Але не можу я побороти свого серця, Богдане. Хай судять люди, мені все одно. Аби ти не осудив...

Богдан. Маріє...

Марія. Там коло воріт бабуся сидить, насіння продає. Така ласкава, добра. Каже, поспішай, дівчино, тебе тільки й чекає. Аж серце зайнялося. Та що ж це...

Богдан. Маріє!

Марія. Аж дивно... Дивлюсь, і наче мені щось заступає тебе. І не збагну, що це. Аж тепер помітила. В погонах, у солдатській одежі. Чого це ти?

Богдан мовчить.

Богдане! Що сталось?

Богдан. Маріє... Я мушу тобі сказати...

Марія. Що?! На війну, може? На фронт? Кажи!

Богдан. Маріє... Нас відправляють сьогодні... зараз... Ти прийшла в останню хвилину. Залишатись мені тут більше не можна. Зрозумій. Там я написав тобі... *(Бере зі столу списані аркушики)*. Візьми. Тут усе... *(Пригиснує її до грудей)*. Маріє... Чекай мене. Я прийду... Настане час...

Марія. За що ж це мені? Господи!

Богдан. Це мій обов'язок... Ти зрозумієш...

Марія. Обов'язок?

Богдан. Так, Маріє! Я йду туди не для того, щоб убивати любов, а для того, щоб воскресити її. Допоможи ж мені перемогти цю хвилину! Прощай! *(Хутко виходить)*.

Марія. Богдане! *(Застигла посеред кімнати, в руках аркушики Богданового листа)*.

Велика пауза. Раптом за дверима чути гомін: «Кажу тобі, нікого немає! Куди ти пхався?» — «Я пхаюсь туди, куди треба! Показуй дорогу!»

(Сховала листа на грудях, метнулась по кімнаті). Куди ж мені? Сором який... *(Стає за віконну завісу)*.

Входить бабуся Федора (Бутовська), за нею Філімон Блага. У Федори на руді кошик з насінням. Вона заступає двері, намагаючись не впустити непроханого гостя.

Федора. Куди ж ти пхався до чужої хати? А ще вонний. Кажу тобі, нікого нема, значить, нема!

Брага. Добре, добре. Говорити потім будемо. Тут ховається солдат маршової роти Богдан Верховинець. Дезертир! І ти будеш відповідати по закону. *(Відпихає її і входить)*.

Федора. Ти сам дезентир. А ще з нашивками. За нашія заплати, що розсилав, розбишако!

Брага. Не кричи. З ким розмовляєш?

Федора. Та з таким балбесом, як ти, й розмовляти не слід.

Брага. Що?! В тюрму захотіла? То я тебе швидко.

Федора. Злякалась я твоєї тюрми, аж нікуди. Балбес і є. Цар тобі нашивки почепив, а ти старій жінці кривди завдаєш. Де ж та маршова рота? Дивись.

Брага. Я бачив, як він сюди зайшов годину тому.

Федора. То й візьми його, як бачив.

Брага. А це що? Портрет государя? На підлозі? Чому?

Федора. Обірвався, сердешний, а повісити нікому. Може, ти повісиш, то зроби ласку, я вже тобі подякую.

Брага. Еге, вино... Спалені папери.. Еге, бабко. Та ти, здається, таки не з простих! Хто пив вино?

Федора. Я піла. А куди ж мені дівати бариші з нашія? У банк таскати? От і п'ю вино. Не з простих... Щоб ти знав, що не з простих. Моему чоловікові сам генерал-губернатор підписував подорожню на Сибір... Чого ж мені не пшти? Бач, і досі напідпитку.

Брага. Так, так... *(Помітив коливання завіси, стримав себе, щоб не сразу відкрити, вийняв цигарку, запалив, сів, пускає димок)*. Так, так... Цікаві, знаєте, бувають випадки в житті. І за чим люди женуться? От ви думаєте: женеться за дезертиром... А щоб заглянути сюди, під мундир, того немає... За втіхою, за тим, що серцю мило, — ось за чим ми всі поспішаємо...

Федора. Яка ж тобі втіха в цій хаті? Напасть, а не людина.

Брага. Яка мені втіха? Якби ви знали... Якби тільки знали, яка мені втіха і який сюрприз, що все так щасливо складається. *(Раптом підходить до вікна, відкриває завісу)*. Марусечко! Сусідко дорога!

Марія *(з жахом)*. Филимон!

Брага. Я, радість моя... Стільки часу не бачились... Ще як приїздив на побивку. Яка ж приємна зустріч! Ви, бабуню, не гнівайтесь, що нашумів. Не через грубіянство, а через мою любов до цієї дівчини... Тепер я вам відкрию

весь секрет. Марусю Іванівно... Одпустивши піднадзорно-го Верховинця по доброті сердечній, я догадався й просте-жив, куди він пішов. Через годину — підходжу. І кого ж я бачу! Вас, Марусю Іванівно. Вас — як ви чарівно хо-дою підійшли до будиночка і зникли за дверима. А про те, що до вас цей самий Верховинець давно моститься, я знав. Аякже... Все знав... От ви пройшли в будиночок. До нього!.. Боже! А я стою, терплю, страждаю. Аж гульк — Верховинець вискакує. Ха, думаю, поспішає до казарми, знає дисципліну, хоч і піднадзорний. І така в мене ра-дість забуяла... По широті скажу: своя сорочка ближче до тіла. По-вченому — егойст називається. Веселюся! І з Марусечкою, думаю собі, не встиг... Нічого не встиг!.. Та тепер уже й не встигне. Місце йому — на передових по-зиціях. У самій густій каші. А чи пощастить йому з тієї каші вийти живому, один бог відає. А більш того — мала надія...

М а р і я *(застогнала)*. Чи ви маєте серце, пане Брага?

Б р а г а. Маю, маю, Марусечко! Та ще яке серце! Все для тебе! Ось, дивись! *(Показує на погони)*. Що це? Під-прапор. А в Києві служивши, буде й прапор! Усе буде! Филімон Брага доб'ється. Ти знаєш мій рід. Филімон Брага свого не випустить. Та ще як здобуду тебе, то біль-шого комфорту мені й не треба!

Ф е д о р а. Чи я сплю, чи це я справді чую?

Б р а г а. Не тільки чуєте, а й бачите. Ось я наливаю вина, котрого наш заводський суперник не встиг навіть розпечатати... Наливаю в незаймані келихи і пропоную випити за здоров'я Марусечки, до якої, сказати, я давно сватаюся, а тепер мені дорога вільна! *(Наливає три склян-ки, одну бере собі, другу подає Марії)*. Бабуню, прошу! Марусечко! За нашу любов! Од судьби не втечеш! *(Оби-ймає)*.

М а р і я *(пручаючись, взяла склянку, великими здиво-ваними очима довго дивиться на Филімона)*. Хам! *(Ви-плеснула йому в обличчя вино. Упала на підвіконня і заридала)*.

Б р а г а. Так? Нічого. Ми запишемо це за вами. *(Вити-рається)*.

Ф е д о р а. Запиши й за мною разом. І йди звідси! Йди, бо людей покличу! Люди! Що ж це робиться?

Б р а г а. Не кричи! Я йду... А що буде далі — побачи-мо! *(Витерся, пішов)*.

Федора (*тихо підходить до Марії*). Не плач, доню. Сльозами горя не заллеш. Стільки його на землі, що й розминутися ніде. Куди не ступиш — горе. Де не повернешся — насильники, фараони, ображають тебе, шарпають, в душу тобі плюють. Скрізь їхнє царство...

Марія (*звела голову*). Ох, бабусю... За що ж?..

Федора. За що... Чудне твоє запитання, дівчино.

Марія дістає Богданові аркушки.

Богдан залишив?

Марія. Угу.

Федора. Казав мені: «Нанишу листа своїй нареченій, а ви передайте». А тут і ти сама.

Марія (*дивиться на аркушки*). Початку немає. Ось самий кінець, а початку немає... Як же це?

Федора. То, мабуть, захавався, бідний, як тебе побачив, та й не додав. А ти хоч кінець читай, все легше буде. (*Сідає коло неї*).

Марія. Ось тут... (*Читає і плаче*). «...я прийду і поведу тебе в той край, де немає ганьби і рабства, де праця вільна і кохання не продане й не куплене... Де над честю і серцем людським не буде п'яних господарів, а наш замучений народ знайде своє горде ім'я і встане, як велетень, на рідній землі...»

Сидять. Федора суворо зсупула брови.

(*Марія захлинається слізьми*). «...Тоді ми будемо з тобою щасливі, і я ніколи не побачу сліз на твоїх коханих очах... Будь здорова, моя прекрасна дівчино! Остаюсь вірний тобі до останнього стискання серця — Богдан Верховинець». (*Дивиться перед собою невидючими очима*).

Федора. Такого любити... (*Після паузи*). А то ж які листочки?

Марія. Це не лист... Таке щось... Не до мене...

Федора. А ти читай.

Марія. Ось на цьому листочку... (*Читає*). «Робітники не здаються...»

Пауза.

Федора. Ну, ну, чого ж ти зупинилась?

Марія (*читає*). «...Вони продовжують боротьбу...»

Федора. Читай далі, може, воно ясніше буде.

Марія (*читає*). «...Вони кажуть: ніякі переслідування, ні тюрма, ні заслання, ні каторга, ні смерть не заля-

кають нас. Наша справа правдива. Ми боремось за волю і частя всіх, хто працює. Ми боремось за порятунок від насильства, від пригнічення, від злиднів десятків і сотень мільйонів народу... Ми переможемо, незважаючи пі на які переслідування». (*Перегорнула аркушики і знову виплася в слова, з яких кожне спалахує в її душі незаним полум'ям*). Бабусю!..

Федора. Чую... Читай.

Марія (*читає*). «Нам потрібна спілка для боротьби з багатіями, спілка всієї селянської бідноти з міськими робітниками для боротьби проти поміщиків і багатих селян однаково... Кожний промінь світла і знання, що потрапляє в село, буде посилювати і зміцнювати цю спілку... Ленін».

Пауза.

Федора. От бачиш, а ти кажеш — не до тебе... Читай другий листочок.

Марія (*читає майже з дитячою наївністю і цікавістю до незнайомих слів*). «...в Росії визнання права на вільне відокремлення від Росії пригнічених царизмом націй, безумовно, обов'язкове для соціал-демократії в ім'я демократичних і соціалістичних завдань... Ленін». (*Пауза*). А що це — Ленін, і знов на тому листочку — Ленін?

Федора. Ну, значить, і там, і там — Ленін. І в Богдановому листі — Ленін. Де людям щастя провіщається, то — Ленін. Та ти читай далі, он ще один листочок є.

Марія (*читає*). «...За сво-боду від-окрем-лен-ня від Росії тих пародів, яких Росія тепер пригноблює: України, Фінляндії та ін. Не «мир без а-нек-сій...» (*Здивовано дивиться на Бугоську*).

Федора. Читай, зрозумієш.

Марія. «...а мир хатинам, війна палацам, мир проле-та-рі-а-тові і трудящим, війна бур-жу-а-зі-ї! Ленін». (*Здивованими і повними якоїсь радості очима дивиться на Федору*). Знов — Ленін.

Федора. Ну, отож... А ти кажеш. Не такий віс, щоб до інших писати.

Марія (*раптом, з тривогою*). То це Богдан Верховинець — політичеський!

Федора. А ти як думала — який? Звісно, політичеський, за революцію. А я, ти думавш, хто? Насінням торгую?

Марія. Ви?

Федора. І я — політичеська, щоб ти знала. Тільки не така грамотна, як Богдан, а все одно. Ересдеерпе з дев'ятсот п'ятого року, он хто я така. І чоловік такий був. Тридцять років на «Арсеналі» прослужив, а помер на сибірській каторзі.

Марія. Як же це?

Федора. А так. Насіння — то тільки, щоб фараонам очі замилити. По нашому більшовицькому вченню — конспірація називається.

Марія *(не може отямитись)*. Політичеська!

Федора. Авжеж. І ти будеш політичеська. Інакше нічого не вийде. Он, чувш, що каже Ленін: ні каторга, ні смерть не злякають нас... Свобода Україні, мир трудящим, війна буржуям. То так воно й буде. Я тобі книжку дістану таку, де про все написано...

Марія *(вражена до глибини свідомості, підводиться. Після довгої паузи)*. Свобода Україні... Ле-нін... *(Дивиться вперед широкі відкритими, сяючими очима)*.

Т е м п о

3

Початок березня 1917 року. Хата Івана Стоколоса. Убога, але чиста. Рушники на вікнах. Портрет царя на стіні.

Господар Іван Стоколос сидить коло столу, прихиливши на руки сивіючу голову. Діти — Гринь і Маринка — не відходять від матері: «Мамо, їсти». А старший Савко, йому вже 12 років, з печі подає репліки.

Маринка. Мамо! Ну, хоч шматочок дайте. Чи ви не чуєте?

Савко *(з печі)*. От іще... тільки й знають, що їсти.

Гринь *(до Маринки)*. Сарпай їх з того боку, а я буду з цього сарпати.

Грипина. Та відчепіться ви, горе моє! Де я вам візьму того «їсти»? Он у батька просіть.

Гринь. Та хоч скоринку з дайте! То я її з хроном так ізнім, аз засумнть.

Грипина. Горе ж мені з вами. Де я візьму, як усе борошно вийшло? Он буряк печений — бери їж...

Маринка. Не хо буряка.

Гринь. Со мені буряк, як від нього тільки в зивоті бурчить?

Савко *(з печі)*. А ти його з хроном, то й не бурчатиме.

Гринь. Со він мені доказує — з хроном! Дума, як старсній, то я його боюся... На! Сам його із! (*Пожбуриє буряком*).

Стоколос. Марш мені на піч зараз!

Савко натяг шапку і вийшов. Гриць і Маринка полізли на піч. Визирають звідти, паче зайчата.

Грипина. Хоч не гримай на них. Уже й так очі позатягало. Чим вони винні? Діти...

Стоколос. Я винен.

Грипина. Хіба я кажу, що ти винен?

Стоколос. Та хтось же винний на цьому світі чи всі не винні?

Мовчанка.

Грипина. Може, поступитись... найпяти Марію?..

Стоколос. Не буде цього. Вистачить погібелі й без цього. А йому — хай дідько рогатий служить, а я дочки на поталу не дам. (*По паузі, тихо*). Ти ж чула, що казала Марія? По книгах предсказано, то, може, й правда...

Грипина. Отож... Говорить з людьми, а лихо за нею ходить. Дійде чутка до старшини або до урядника, то буде нам до самої смерті. Уже й так гомонять, що вона аж в якономії була та з строковими робочими ті кшги читала...

Стоколос. Та вона ж обережно.

Грипина. Еге, обережно. Такі слова говорить, що самі розлітаються по вітру... Учора забігала до мене Іваниха та й питає: «Чи отож воно, сестричко, й правда, що нібито якийсь Ленін збирає народ проти панів і проти війни та буде селянам землю нарізувати? То ви ж тоді й нам по-сусідському приріжете клаптик на вигоні, проти хати...» Я аж похолола вся...

Гринь. Тату, а який той дідько рогатий? От якби я впіймав його.

Грипина. То що було б?

Гринь. Я б йому зараз поскруцував роги. А со? Може, ні?

Грипина. Та ти такий.

Савко (*вбігає*). Тату! Охтанат Брага йде! Вже на порозі!

Стоколос. Старшина?! Чого це він?..

Грипина. Господи!.. Помилуй, господи!..

Стоколос. Та чого ти злякалась? Це він знов, щоб найняти Марію. Або за подать требуватиме...

Входить Охтанат Брага, волосний старшина.

Охтанат. Мир дому сьому, дорогі сусіди. З постом святим будьте здорові.

Грипина. Спасибі.

Стоколос. Милості просимо сидати... Чим і поясни-те, не знаю, що завітали до нас, пане старшина.

Охтанат. Та я, сказати, по-сусідському... як до близьких зайшов, а зовсім не по-старшинському.

Стоколос. Такої ласки й не сподівалися...

Охтанат. Отаке! Хіба я такий гордий, сказати би, чи що?

Гринь (з печі). Дядьку старшина! А піст оцей, то він довго буде?

Грипина. Цить отам!

Охтанат. Ач, яке бойке. Це ж Гринь? До великодня, а там і розговлятись будемо. Ти, мабуть, ласий на ковбаси? Ач, яке бойке та шустре. Очі так і бігають. На ось тобі конфета. (Подає). А я вже давенько збирався, та все нема часу. Як той казав: кому клопоту, а старшині та уряднику то хоч одбавляй.

Стоколос. То правда. Немає гірше, як громадою правити.

Гринь. Ніт є!

Охтанат. Ти ж диви, яке бойке! Га? А що ж то воно є?

Гринь. Дід Семєн казали, со немає гірше, як коржі з маком їсти.

Савко (пирснув). От шелихвіст! І де воно навчилось?

Охтанат. Ха! Ну вже й бойке... Бач, коржі з маком. Це просто аж диво, як воно отаке і вродиться...

Стоколос. Ану, в куток. Сидіть отам мовчки... То кажіть, пане старшина, в якій справі завітали. Якщо нагадати за подать, то по совісті скажу — копійки нема за душею.

Охтанат. От він знов своєї. Кажу ж тобі, по-сусідському зайшов, яка там подать! Оце листа одержав від Филिमона, то й думаю: зайду до сусіди, розкажу, яка приємність мені випала за мої труди. Филимону прапорщика дали! Охвигера. Так що тепер неабияк, а їх благороддіє Филимон Охтанатович. Он які в мене справи, сусідо...

Стоколос. То дійсно. Кому що призначено, того й діждеться.

Охтанат. А діждався! Діждався-таки. Їх благородіє. Це ж як прийде на побивку, то неабияк. І в хаті щоб було пристойно, і коло хати. А тут служашки ніяк не доберу, щоб була й пристойна, і з виду непогана. Сказать коло худоби, то в мене є кому ходити...

Стоколос. А коло їх благородія нема кому...

Охтанат. Еге, оце правда. Не візьмеш якусь рябу чи там стару, чи горбату, щоб тільки око музолила. А треба, щоб вона й повернутись, і посміхнутись уміла, й води подати, й «доброго здоров'я» сказати...

Стоколос. Одне слово, самостійельну дівчину.

Охтанат. Еге, оце ти прямо, сказать би, мої думки вгадуєш. Хай воно буде бідне чи там найбідніше, а щоб путяще.. А що ж це я вашої Марусеньки не бачу, Гришню? Чи то гуляє де, чи так кудись вийшла?

Грипня. Со там гуляє. Вона пішла на базар русики свої продавати. Оце тільки два залишила, со на вікнах...

Грипина. Та замовки мені, шибенику!

Стоколос. Ось я тобі дам рушників. Почекай...

Охтанат. Рушники? Та то ж придане! Чи то ж так можна? До такого допустити дівчину... Ото вже не хвалю. Або й за подать... Сам кажеш, заплатити нічим. А хто ж за тебе платитиме? Казна? Чи, може, тими рушниками заплатиш? Так не вистачить. Хіба хату продаси? Так жити ж не буде де. А в тебе ж діти малі... *(З притиском)*. Та ще й про Марію почув я, що нібито заперсонні слова говорить... От я й кажу...

Грипина. Та вже кажіть зразу, хоч не тягніть душу.

Стоколос *(раптом втрачаючи над собою владу)*.
Брешеш, пане старшина!

Охтанат. Га? Що таке?

Стоколос. Брешеш, кажу! Не дам дочки! Не віддам! Сам загину, а її не дам!

Охтанат. Збожеволів.

Грипина. Іване.

Стоколос. Сусіда... По душу мою прийшов! А скільки ти людей у старці пустив, душоубе! Доки ж буде твоє царство?

Охтанат. На Сибір! Завтра на Сибір підеш!

Стоколос. Хоч поза Сибір! Один одвіт. І вся розмова. І геть з мосі хати, погань проклятуца! Народний душителью!

Охтанат (*хапає його за груди*). В ланцюги! Під ба-
тогами завнеш, собако!

Савко. Не смійте бити! Я людей покличу! (*Вибігає*).
Грипина. Рятуйте!

Діти позіскакували з печі. Кричать: «Рятуйте!»

Гринь. Пустіть батька! Маринко! Хапай його з того
боку!..

Савко (*на порозі*). Марія! І люди біжать сюди!..

Розступилися. Тиша. Вбігає в хату Марія. Хустка на ній зби-
лася, кофтина розстебнута, очі горять. На грудях червона стрічка.
За нею вбігають стривожені люди: кілька жінок, Павло
Канцибер, дід Мехеда, Негуляй—солдат на мундирі,
з хрестами на грудях та інші.

Голоси. Що трапилось? Кого б'ють? За що?

Марія. Здрастуйте!

Грипина. Що з тобою, Марусю?

Стоколос. Дочко!

Марія зриває з стіни портрет царя і б'є ним з усієї сили об стіл.

Охтанат. Ах!

Марія. Царя скинуто! Революція!!!

Всі. Що?? Царя?

Жінки. Господи!

Канцибер. Нацарювався!

Мехеда. Воно-таки й слід було.

Негуляй. А як же... хрести? Га? Хрестами одкушив-
ся?

Охтанат. Як ви смієте?

Канцибер. Не кричи! Підняв морду, що й кочергою
не дістанеш.

Гринь. А со? Ага... васе благородіє. А я со казав?

Мехеда. А хто ж на царство?

Марія. Временне правительство! З Києва телеграма...
І з Петрограда!.. Мамо! Тату! Я їду в Київ... шукати Бог-
дана... Він казав мені — жди, настане той час!..

Народ. Куди ж вона?

Грипина. Маріє!

Стоколос. Дочко! А ми?!

Марія. Я все скажу! За всіх... (*Дістає із скрині арку-
шки й книжку, що їй подарувала Буговська*). Ось тут
про все написано! За що нас мучили... Звідки сльози на-
родні... Кого вбивали на війні... У кого землі, що й оком
не можна охопити, а хто від горя та знущання світу-сон-

ця не бачив... Годі тепер! Тепер ми багатіїв — до одного! Свобода Україні! Настав той час, Богдане! Я йду до тебе!..

Люди перед нею розступаються..

Завіса

ДІЯ ДРУГА

4

Березень 1917 року. Київ. Майдан Богдана Хмельницького. Гудуть софійські дзвони. Чини міліції відтискують юрбу за пам'ятник, звільняючи місце коло трибуни, задрапірованої жовто-блакитними тканинами та рушниками. Юрба гуде за лаштунками. Кілька чоловік примостилися на монументі. Коло трибуни — український кооператор, український кунець Папханенко та український магнат Сокирдон.

Вигуки. Пусти наперед! Свобода! А що тут буде?

Кооператор. Та кажу ж вам, добродію...

Чин міліції. Громадяни! Закликаю до революційного порядку. Не папірайте! Всім буде видно, як на долоні! Революційна міліція гарантує всім революційним громадянам...

Голос з монумента. А що тут буде? Яке приставленіс?

Кооператор *(з одчасом)*. Та не приставленіс, добродію, а революційний молебень! Я ж вам, либонь, сто разів повторюю, а ви свої...

Голоси. А за кого, добродію з вусами?

Кооператор. За Україну! Маніфестація українського громадянства під корогвами Центральної ради... О, йдуть! Ідуть наші батьки, славетні лицарі! Геть капелюхи, добродію громадяни!

Сокирдон. Ідуть...

Марія *(пробилась наперед)*. А процесії скільки! Та яка гарна!

Сокирдон *(мрійно)*. Еге, немає на світі кращих прапорів, як наші українські.

Марія не чує його, завмерла, дивиться вперед. Чути спів.

Сокирдон. Чуєте? «Ще не вмерла!..» Ось вона гряде — наша Україна!.. Ось пливуть жовто-блакитні прапо-

ри, старі національні корогви, портрети Богдана Хмельницького, плакати на блакитному полотні золотими літерами. Читайте, читайте!.. «Душу й тіло ми положим за нашу свободу»... «Автопомна Україна»... «Вільна Україна»... Яка краса!.. Попереду колони добродій Грушевський, добродій Винниченко, добродій Петлюра, добродій Порш, генерал-майор Іваненко, полковники Поплавський, Диркевич, Хомут... Несуть прапори українського полку... Добродій Винниченко і добродій Шатуш з портретом гетьмана Богдана Хмельницького... Скільки рушників, українська орнаментика... А за ними славне козацтво...

На п х а н е н к о. Панночки...

С о к и р д о в. Офіцери...

К о о п е р а т о р. Кооператори...

Г о л о с з м о н у м е н т а. Старі салоцниці та інше українське громадянство.

Входять Грушевський, Винниченко, Петлюра, Іваненко, Брага, полковники в широких штаних, кооператори тощо. На Софії ще дужче вдарили в усі дзвони. З собору назустріч маніфестації виходить з корогвами і хрестами духовенство в золотих ризах. Кадильний дим в'ється над ним щедрими хмарами. Гримить соборний хор: «Господи помилуй, господи помилуй, господи помилуй!...»

С в я щ е н и к. Братіє українці! Великославні новодапрі українського народу православного, князіє і старшино землі української! Настав сподіваний час воскресіння України, і аз, недостойний ієрей, від лица духовенства святого собору великомучениці Софії вітаю свободу, яку несе нам Тимчасовий уряд, і возопію вам, князіє, многая літа!

Х о р. Многая літа, многая літа, многая літа!

Г р у ш е в с ь к и й. Дякуємо, панотче, від лица землі української. Просимо освятити національні реліквії, корогви українського полку.

Петлюра, генерал Іваненко, полковники і хорупжий Брага схиляють прапори.

С в я щ е н и к (*кропить їх*). Да низпошле господь христолюбивому війнству українському силу неподоланну і да сохранивть всечеснії корогви сії у славі нетлінній і величї державній на многая літа!

Х о р. Многая літа, многая літа, многая літа!

Г р у ш е в с ь к и й (*цїлує хрест і сходить на підвищення*). Браття українці! Сторіччя терпів український народ

тяжку певолію й злуцання. Але настав час визволення! Час утворити українське народовладдя! Українська Центральна рада ставить питання про національно-територіальну автономію України. Ми сподіваємось, що центральне правительство поверне українському народові державне право, яке в нас одібрали Романови, і що це право буде підтвержене Установчими зборами. Ми прийшли на це перше українське свято свободи, щоб укупі з вами, представниками українського громадянства старої столиці України, під брамою національної святині висловити свою цілковиту підтримку Тимчасовому центральному правительству і заявити йому нашу національну волю. Від імені президії Центральної ради оголошую перше українське свято відкритим!

К о о п е р а т о р. Хай живе самостійна Україна! Слава!

Гримить оркестр.

Г р у ш е в с ь к и й. Слово надається добродієві Володимиру Винниченкові.

В и н н и ч е н к о (*сходить на трибуну*). Товариші! Від імені Української соціал-демократичної робітничої партії, що виявляє волю українського пролетаріату і трудящого селянства, передаю вам, представникам українського народу, од всієї схвиленої душі палке і щире українське привітання!

К о з а к и. Слава!

Гримить оркестр.

М а р і я (*прояснівши*). Цей від соціал-демократів. От бачите!

Г о л о с. Еге, видно, що вчений.

В и н н и ч е н к о. Я вітаю це історичне українське віче, якому належить, як сказав наш шановний голова, виявити національну волю українського народу. Так, товариші! Ми є свідки і учасники відродження нації. Ми, українські соціалісти, очистимо нашу землю від того вікового намулу, від того брудного лушпиння, яким заплывувала й залузувала нашу хату, наші степи і луги всеросійська казарма! Хай кипить у жилах українського народу молода кров! Хай живе вільна Україна! Хай живе українська соціал-демократія!

К о з а к и т а і н ш і. Слава!

Оркестр.

Напханенко. Добродію професоре, я прошу слова!
Грушевський. Будь ласка! Слово надається добродієві... Як вас?

Напханенко. Мене? Напханенко.

Грушевський. Добродію Напханенкові.

Сміх у юрбі.

Голос. Як, як? Повторіть, а то не всі чули.

Напханенко *(зійшовши на підвищення)*. Напханенко! Браття! Я від українського купецтва. Браття! Долья принесла нове дитя — свободу. Це дитя вимагає підтримки, і доведеться дати, без цього не обійдеться... Нас, купців, називають мародьорами. А я доведу, що ми не мародьори!

Голос. Ану-ну, доведи.

Напханенко. І доведу! В рості хлібних цін хто вище? Купці?!

Голос. Купці!

Напханенко. Угадали. Тільки які? Російські купці, а не українські. Ось хто дійсно мародьорив. В рості хлібних цін вище старе правительство, которе споювало царод. А ми хіба споюємо? Пікбли!

У юрбі наростає сміх.

Винниченко *(Грушевському)*. Зушніть його. Це ж скапдал.

Грушевський. Кінчайте, добродію, кінчайте.

Напханенко. Як це так — кінчайте? Я триста років не говорив, та щоб так зразу й кінчив? Вибачайте, я своє повинен одговорити! Як це я можу бути мародьором, коли я справжній щирий українець? А тепер про Тимчасовий уряд. Підтримую? Так! Всією душею, і хай править народом і далі. Але ж є там російський купець — у міністрах? Є. То треба, щоб був і український купець. Тоді я — за. І голосую: ми, купці, повинні прийти на допомогу державі й піддержати дитя свободи. Інакше воно може такої куті паварить, що у рот не можна буде взяти... От у чім річ. Хай живе самостійна Україна! Слава! *(Сходить з трибуни під іронічний сміх юрби)*.

Винниченко *(до Грушевського)*. Треба дати слово солідному ораторові...

Грушевський *(до Сокирдона)*. Ви виступите?

Сокирдоп. Звичайно.

Грушевський. Слово надається представникові українського хліборобства добродію Сокирдону.

Сокирдон піднімається на трибуну.

Голос. А скільки в цього хлібороба земельки?

Другий голос. Та, мабуть, за тисячу набереться.

Марія. За тисячу десятин?.. Та що ви?..

Сокирдон. Шановні громадяни! Добродій Грушевський говорив тут, що нам повинні повернути наше державне право, яке в нас було. Так, це справедливо. Український народ витворив своє оригінальне право. До нашого права колись добре прислухались і за царя Олексія Михайловича, як каже український учений Гнівенко, скористался з нього і в «Кормчій», і в «Уложенії» тисяча шістсот сорок дев'ятого року... Народ український утворив також свою церкву, і вона в старі віки дуже одрізнялась од церкви московської — скажімо, обряд обносити кругом церкви плащаницю в п'ятницю чи співати «Христос воскрес» після вечерні в останню неділю на масницю... Народ український утворив свої звичаї, як-от: родини, хрестини, похорон і таке інше, утворив свої обставини життя, зачісування чуба «оселедцем» і все таке, що відрізняє його від інших народів. Було колись, у нас був навіть свій календар, і рік наш не припадав до московського... І взагалі культура українська завжди була вища за культуру московську... Але все те у нас забрали, навіть Остромирове євангеліє!.. Час почати пекти пироги для себе. Як свідомий український хлібороб я заявляю, що ми, автономісти-федералісти, підтримуємо українську Центральну раду, ми підтримуємо Тимчасовий уряд, який повинен дати нам автономію. Хай живе автономна, вільна Україна! Стократна слава!

Козаки. Слава! Сла-ва! Сла-ва!

Оркестр.

Грушевський. Шановні громадяни! Запрошуємо вас до собору на панахиду по гетьманові українському Богдану Хмельницькому. А перед тим ухвалимо резолюцію наших зборів. Для оголошення резолюції слово має український офіцер добродій Брага.

Брага на трибуні.

Марія. Филимон? Як же це? Чекайте!

Чипіліції. Громадяно! Револьюційний порядок!

Але Марія уперто пробивається до трибуни.
Винниченко та інші з цікавістю за нею стежать.

Винниченко. Що ото за дівчина там? Чого вона хоче?

Брага *(читає)*. «Ми, українці, присутні в Києві на першому українському святі свободи, вітаємо відновлення народовладдя, знищеного царським деспотизмом, і одно-стайно постановляємо: підтримати центральне правитель-ство, підтвердити йому наші сподівання негайного скли-кання Установчих зборів, котрі мають ствердити автоном-ний лад, який на Україні заводимо...»

Марія. А чие ж народовладдя?

Грушевський. Хто за резолюцію, прошу підняти руки.

Козаки, кооператори й інші. Згода! Слава!

Грушевський. Резолюцію ухвалено одногосно. Для відповіді на привітання слово падається добродіві генералу Іваненкові.

Генерал Іваненко *(на трибуні)*. Папове добро-ді! Папове громадяни! Я солдат. Мій фаш — війпа, а не трибуна. Мені легше захищати Україну, ніж говорити. *(Тонем паказу)*. І тому від імені Центральної ради на всі привітання заявляю: «Душу й тіло ми положим за нашу свободу! І д-докажем, що ми браття козацького р-роду!» *(І стоїть на трибуні як символ «свободи»)*.

Козаки. Сла-ва! Сла-ва! Сла-ва!

Голос. Цей докаже.

Грушевський. Збори оголошую закритими.

Марія. Почекайте! Я скажу! *(Вибирається на трибу-ну, де все ще стоїть генерал)*.

Грушевський. Але ж, добродійко...

Марія. Та чого ви? Вони ж говорили, той я ска-жу... *(До генерала)*. Ось посуньтесь трохи. *(Відпихає його)*.

Голос з монумента. Аву-ну, чий батько дуж-чий?

Загальне зацікавлення.

Винниченко. Цікава дівчина. Хто вона?

Сокирдон. Українка!

Брага. Маруся! Вона!.. *(Аж захлинувся від несподи-ванки)*.

Марія. Господи! Й почати не знаю з чого... Ось тут балакали купці, генерали, священики, поміщики, щоб сво-

бода була. І якісь видиралісти. *(На Сокирдона)*. Це ви казали — видиралісти.

Сокирдон. Я? Ви просто не розумієте слова. Я казав — федералісти.

Марія. Ну да ж, видиралісти. А Филимон Брага прошення читав до правительства... А я ж його знаю, Филимона! І він мене знає... *(До Винниченка)*. А ось ви за трудящих згадували. А я з села, то скажу за Україну. Можна?

Вигукп. Можна! Просимо! Говори, дівчино!

Марія. Тільки я довго не вмію, я трошки скажу. Як тепер війна, трудящих убивають на фронті, то треба об'явити мир, солдатів поодпускати додому, а тоді забрати в поміщиків землю...

Іваненко. Послухайте!

Сокирдон. Що вона говорить?

Марія. ...у фабрикантів позабирати заводи, а в банкірів — капітал, і все передати робочому народу... Тоді все життя трудящих переміниться. Це ж Ленін сказав! От і свобода Україні.

Члени Центральної ради розгубилися.

Голос. Оце сказала!

Другий голос. Хто вона така? Звідки?

Голос з монумента. Молодець, дівчушка! Одобряю.

Сокирдон. Хто її напхав такими думками? Отруїли дівчину!

Напханенко. Оце вам та кутя, що я говорив!

Винниченко. Російські більшовики, це їхня робота. Дівчину треба взяти до себе...

Грушевський. Доволі, кінчайте!

Марія. Не віриті, що правду кажу?

Сокирдон. Та зупиніть же її нарешті. *(Тягнуть її з трибуни)*.

Брага. Сюди! Сюди, Марусечко... З нами! Ти ж українка.

Марія. Куди ви мене тягнете?

Грушевський. До собору! Просимо все українське громадянство до собору!

Голос з монумента. До собору — не одобряю.

Грушевський, Винниченко, Петлюра, Сокирдон, Напханенко, Брага, генерал Іваненко й полковники поквалливо залишають майдан, тягнучи за собою Марію.

Марія. Куди ви мене тягнете? Не хочу до собору!..
(Чути її за лаштунками).

Голос з мону мента. Вишкрябуйся, дівушка, бо як повічають з добродієм Сокирдоном, то плакатимеш гіркими сльозами...

Темно

5

Початок квітня 1917 року. Фінляндія. Вагон 3-го класу. Кволе світло ліхтаря. Цигарковий дим. Лепів серед солдатів. Верховипець, Хитруц, Шишляков. Рогаčov, Придорожко, Сазонов та інші оточили його з усіх боків; деякий час його зовсім не видно, тільки чути голос.

Придорожко. Та не вони аж з-за кордону їдуть?

Сазонов. Авжеж. Із Цюріха, котрий по географії знаходиться в Швейцарії.

Придорожко. А чого ж то вони у той Цюріх заїхали?

Сазонов. От який ти непонятливий. При Миколаї в Росії їхньому брату, котрий проти царя йшов, можна було жити? Не можна. Ну, от. А вони — головний наставник усього партійного курсу.

Придорожко. А там що, дім був хороший, чи як?..

Сазонов. У Цюріху? Який там дім! У шевця жили, а шевця того звали Камерер, це значить таке прізвище по-швейцарськи. Ти ж чуєш?..

Шишляков. Тихше ви!.. Не чути...

Голос. А ви звідки самі?

Шишляков. Я сам з Тамбовської губернії. Шишляков Василь.

Голос. А ви?

Солдат. Фінн я по національності. З фінського села.

Придорожко. А я — з України. Придорожко Григорій, дев'яносто першого року народження. Софіївка, може, знаєте, Уманського повіту, Київської губернії.

Голос. Це там, де маєток графа Потоцького?

Придорожко (зрадівши). Атож, атож! Так ви й Софіївку знаєте? Там такі сади й озера, що й описати неможливо... І взагалі, в нас на Україні... багатства... Що там казати...

Шишляков. А землі в тебе скільки десятин?

Придорожко. У кого, в мене? Як усю до купи скласти — і пахотну й сінокіс?

Шишляков. Та вже ж, усієї.

Придорожко. Бачиш, вона в мене в різних участках.

Шишляков. Та скільки ж її у тебе?

Придорожко. Та всієї в мене, якщо взяти і вдобну і певдобну, то буде разом одна десятина.

Голос. То справді — багатство.

Солдати засміялись чи зітхнули на повні груди.

Шишляков. Одне слово, поміщик.

Придорожко. Нічого. Після війни дадуть обов'язково. Раз царя скинули, то тепер будемо потребувати. Народ своє докаже.

Голос. Давно на війні?

Придорожко. А з самого початку. Це ми временно були у Фінляндії, а то — на фронті. Одна штикова, два рази осколком і один раз контужений. Ну, то нічого, а от після газів — задимка зробилась. І ноги пухнуть. Чи воно од струсу, чи романтизм, ну, як колодки (*показує*). Так що землі повинні дати обов'язково.

Рогачов. Тут би тільки пімця розбити скоріш. Спаси Росію.

Голос. Настроєні ще повоювати?

Рогачов. Та вже ж не дамо, щоб пімці нам у кашу наплювали. Он Франція...

Шишляков. Як настроєні?.. Жінки третій рік не бачив, дітей...

Придорожко. Тільки спасти революцію од кайзера Вільгельма, скінчити війну, а тоді й додому!

Шишляков. Скінчити війну. А як її скінчить, ти скажи...

Хитрун. Німець так думає: тепер завоювати Росію — раз плюнуть. Та тільки він помиляється. Наш солдат не відступить.

Рогачов. Я кажу, що Франція і Англія...

Шишляков. Почекай. Царя скинули. А війна йде. Людей убивають. Де ж сочувствіє до народа? Раз ти — временне правительство, то повинно бути сочувствіє. Так я кажу? А мені з дому пишуть листа, що все господарство погибає. Ні тобі хліба, ні тобі одежі, нічого... Одна коняка була, й та пропала. А тут кажуть — до переможного кіпця. А що ж міністри думають?

Богдан. Саме поїхали на ярмарок — купувати тобі коняку.

Рогачов. Про міністрів теж не можна так. Уряд у нас революційний? Народний? Значить, тут нічого не скажеш.

Богдан. Як розберешся, то скажеш.

Голос. Ви хто, робітник, селянин?

Богдан. Робітник кнївського «Арсеналу».

Голос. Давно звідти?

Богдан. З осені дев'ятсот шістнадцятого.

Голос. Як ваше прізвище?

Богдан. Верховинець.

Шишляков. То як же все-таки? Правильно я кажу? Повиен Тимчасовий уряд дати мир чи не повинен?

Голос. Він не може його дати.

Рогачов. Як це — не може?

Голос. Навіть якби він щиро захотів цього, він не може дати ні миру, ні хліба, ні свободи.

Рогачов. Дозвольте! Як же так!

Придорожко. Виходить, не вмер Данило — болячка задувала. А землю?

Голос. Так само і землю.

Придорожко. Не дасть?!

Сазонов. Як — це дасть?

Хитрун. А за що ж ми кров свою проливали?

Шишляков. Кипить серце. Сказати не можемо...

Мовчанка. Поволі з маси підводиться Ленін.

Пауза.

Ленін. Свободу обіцяють... Свобода для мертвих, що загинули від голоду й перебиті на війні.

Пауза.

Шишляков. Що ж буде?

Ленін. Буде боротьба; дуже серйозна і рішуча боротьба, товариші.

Сазонов. І переможемо?

Ленін. Неодмінно переможемо. Сили у нашого народу вистачить. Треба тільки зібрати її і правильно повести боротьбу.

Сазонов. А що ж саме треба робити?

Ленін. Роз'яснити народові, що собою являє Тимчасовий уряд. Роз'яснити, що це не революційний уряд, як думає товариш, а уряд війни, уряд буржуазний, помі-

щицький, капіталістичний. Озброєний народ не захоче терпіти продовження війни і голоду. Він зрозуміє, що монархію перемогли робітники, а владу захопили в свої руки капіталісти.

Ш и ш л я к о в. От вам!

Л е в і н. Народ повинен знати, що петербурзькі робітники, однак, зараз же створили свою організацію: Раду робітничих депутатів, яка стала перетворюватись у справжній, народний уряд. І вийшло, що в Росії тепер двовладдя, два уряди. Один уряд поміщиків і капіталістів, другий — уряд робітників і селян: Петербурзька Рада робітничих і селянських депутатів, яка прагне встановити Ради робітничих і селянських депутатів у всій Росії.

Х и т р у н. А тоді що?

Ш и ш л я к о в. Тоді — переворот людського життя. Так я кажу, товаришу Ленін?

Л е в і н. Так. Людство повинно почати нове життя.

С а з о н о в. І требуй, що хочеш?

П р и д о р о ж к о. А що можна потребувати?

Л е в і н. Насамперед — миру, хліба, свободи й землі всім народам Росії. І дати все це зможуть тільки Ради. От у цьому напрямку й будемо рухати революцію, товариші солдати.

Загальне збудження.

Ш и ш л я к о в. Тепер зовсім інша надія в грудях.

П р и д о р о ж к о. Я ж казав! Оце ж і є — більшовики. Такі, значить, більші люди. Народні. Високого росту.

Л е в і н *(розсміявся)*. А по-моєму, я росту середнього.

П р и д о р о ж к о. Ні, ви мене не збивайте, товаришу Ленін. Я як візьму що в попятіє, то мене ніхто не зіб'є. Бувають карлики, от як ті меншовики, що при міністрах состоять, а буває душа високого росту, що на весь світ видно...

Л е в і н *(сміється)*. Поетична у вас душа, товаришу Придорожко...

Солдати збуджено обговорюють бесіду. Ленін і Богдан осторош.

А ви, товаришу Верховинець, як гадаєте? Ви щось мовчите.

Б о г д а н. Я слухав. Правда, хвилювався дуже. Прочитайте... І зараз грохи...

Л е в і н *(уважно глянувши на нього)*. Член партії?

Богдан. Так.

Ленін. Керували арсенальською організацією?

Богдан. Так, останні два роки перед відправкою на фронт.

Ленін (*тисне руку*). Як же ви ставитесь до того, що тут говорилось?

Богдан. Я вважаю, що це — той шлях... наш дальший шлях, яким треба йти всій партії. Це мені стало ясно... Але в мене багато всяких запитань... В армії, наприклад, досить сильні оборонські настрої...

Ленін. Це видно. Та коли ми простягнемо хоч один палець оборонцям, це буде зрада міжнародного пролетаріату. Ви куди направляєтесь?

Богдан. До Пітера. На з'їзд.

Ленін. Прекрасно. Я збираюсь завтра ж викласти товаришам свої погляди на основні питання. Там і зустрінёмось, поговоримо і про Україну.

Богдан. Дуже радий. Мене хвилюють ці питання. Зараз там діє Центральна рада...

Ленін. ...яка сподівається дістати від Тимчасового уряду автономію. Але ці надії побудовані на піску. Національна політика Тимчасового уряду не може відрізнитися від національної політики всієї буржуазії. Ви згодні?

Богдан. Це вірно. Яка ж мусить бути тактика партії?

Ленін. Ми будемо підтримувати визвольний рух українського народу. І викривати політику Тимчасового уряду. Але для нас мусить бути ясно, що свобода України повністю залежить від перемоги робітничого класу. Це треба роз'яснювати українському народові. Тут нас чекає особливо уперта боротьба... Скажіть, робітників на «Арсеналі» багато прибавилось за час війни?

Богдан. У три з половиною рази. Тепер у нас тисяч до чотирьох з половиною. Багато прийшло з фронту...

Ленін. Так. Це багато важить для Києва, для України... У Пітері поговоримо про це докладніше.

Підходять солдати.

І ви в Пітер, товаришу Придорожко?

Придорожко. В Пітер. На з'їзд.

Ленін. Ну, от. Заходьте, поговоримо про Україну.

Придорожко. О, та ми з охотою! Тільки адреса яка?

Ленін. А ви заходьте до редакції «Правды». І ви, товариші, хто буде в Пітері, там про все визнаєте.

Придорожко. То можна буде заглянути.
Ленін. Ну, от і гаразд... А пісень, товариші, ви вмі-
сте співати? Скучаю я за рідною піснею. У тому вагоні
співали про «тучи». Хороша. За душу бере...

Шишляков. Братці! Так ми ж...

Заспівали.

Тучи, не плачьте, о чем вы рыдаете,
Что вас так мучит, томит?
Славных бойцов вы отпеваете,
Тех, кто в битвах погиб...
Тучи, не плачьте, народы пробудятся,
Будут, как птицы, вольны...
Прошлого темного мрак позабудется,
Стихнут раскаты войны...

Поїзд уповільнює хід.

Шишляков. Ех, шкода! Станція.

Всі встають.

Богдан. Белоостров. Повно народу... Зустрічають...
Ленін (*біля вікна*). Белоостров! Я бачу друзів... З Пі-
тера приїхали...

Відчиняють вікна. Вриваються вигуки привітань. На пероні ро-
бітники з червоними прапорами. більшовики, що приїха-
ли з Петрограда зустрічати вождя.

Темно

Вечір 3 квітня. Петроград. Майдан перед Фінляндським вокзалом.
Море народу. Петроградські робітники, військові частини,
кронштадтські матроси. Безліч червоних прапорів. Плакати з
написом: «Привіт Лепіву!» Смолоскипи й прожектори освіт-
люють це велике пародне море.

Гуркочуть панцерлики.

Радісним громом перекочуються репліки:
«Прийшов поїзд! Прийшов... Прийшов!»

Матрос Каюков, робітники Лісничий, Гончаров,
Званцева та інші ідуть, оточивши Верховинця, Придо-
рожка, Шишлякова, Сазопова.

Каюков. Піхотинці, ви не жартуєте часом?

Лісничий. В одному вагоні?

Званцева. І дійсно бачили?

Шишляков. Розмовляли з ним цілу ніч!

З в а п ц е в а. Як він? Як почуває себе?

Б о г д а н. Повний сили.

С а з о н о в. Всі плани готові!

П р и д о р о ж к о. І проти Временного правительства висловився.

Г о н ч а р о в. Ілліч! Він покаже дорогу!

К а ю к о в. Шторм дванадцять балів! І командир з'являється на кораблі!

Група трохі відходить. Богдан затримується. Хтось пробивається наперед і відшпає його плечем. Озирається — Брага. В жупані з золотими погонами, в козацьких штаях, шапка з червоним шлямком і шабля крива козацька біля боку. Дивляться один на одного.

Б р а г а. Земляк! Яка приємна зустріч.

Б о г д а н. Брага?

Б р а г а. Він.

Б о г д а н. Звідки це ви?

Б р а г а. З України.

Б о г д а н. А я думав — з сімнадцятого сторіччя.

Б р а г а. Індик думав, поки й здох.

Б о г д а н. Отож глядіть, щоб і вам того не було.

Б р а г а. За нас не турбуйтеся.

Б о г д а н. Офіцером стали?

Б р а г а. Та й не абияким, а українським.

Б о г д а н. Бачу. А сюди чого ж?

Б р а г а. Державні справи, добродію Верховинець. Делегація від Центральної ради до Тимчасового правительства.

Б о г д а н. А з якою метою?

Б р а г а. З якою метою? Відроджується Україна, а він питає, з якою метою! Одірвались, добродію.

Б о г д а н. То хоч розкажіть же, як вона відроджується.

Б р а г а. Центральна рада вже й відозву оголосила до українського народу.

Б о г д а н. Значить, ви дієте від імені народу?

Б р а г а. А від чийого ж? Хто ж така Центральна рада, як не вищий орган українського народу? Хто, по-вашому, турбується про Україну? Хто думає про неї? Ви?

Б о г д а н. Ми думаємо про те, як звільнити український народ від рабства.

Б р а г а. А ми вже звільняємо! У неділю, п'ятого березня, Центральна рада закликала все українське громадянство гуртуватися у «Просвіти», в культурні та політичні національні спілки і скрізь обирати на всі місця

своїх українських людей. Це було в неділю, а в четвер загальні збори українських офіцерів ухвалили вважати себе установчою військовою радою... А в суботу ухвалено відкрити самостійний військовий клуб і заходитись негайно гуртувати українське військо, а насамперед скомплектувати полк імені гетьмана Богдана Хмельницького.

Богдан. Як у тій пісні: «У суботу вранці зілля варила, а в неділю вранці Гриця отруїла».

Брага. Це ж якого б то Гриця?

Богдан. Українського, звичайно.

Брага. Одірвались, добродію, що з вами балакати.

Богдан. Чого ж, поговорити нам є про що. От скажіть хоча б, як Центральна рада ставиться до війни?

Брага. Центральна рада ухвалила оголосити про це на українському конгресі постанову: «Позаяк у справі війни в українців немає однакової думки і єдина резолюція може ввести незадоволення у меншості — дражливих питань не підіймати».

Богдан. Мудра ухвала.

Брага. Та вже ж це будемо розбивати народ усякими суперечками.

Богдан. То правда. Він сам побачить, де його ворог.

Брага. Він і зараз бачить.

Богдан. Зараз, може, і педобачас, а пізніше побачить напевно.

Брага. Що з вами говорити, коли для вас Україна — все одно, що для мене оцей Петербург!

Богдан. Не знаю, що для вас Петербург, а для мене Україна — рідна. Це кров моїх батьків. Ви це запам'ятайте.

Брага. Багато вас на тому «Арсеналі» таких «рідних»... Жменя! А нас, українців, тридцять п'ять мільйонів.

Богдан. Жменя і в кулак складається.

Брага. А козак і шаблі не цурається.

Богдан. Та бува, що й без штанів залишається.

Брага. Хто «бува», а хто й зараз у чужих ходить.

Богдан. Та коли ж українське лицарство на свої широкі всю китайку позабирало. Та нехай, добродію, про штани потім поговоримо. А зараз скажіть як представник Центральної ради: багато за вами народу? По правді.

Брага. Та весь! Усі тридцять п'ять мільйонів. На першому національному святі коло Софійського собору

протовпитись не можна було. Виступав добродій Михайло Грушевський і інші. Та й я виступав... І навіть наречена моя виступала, Марія Стоколос, а вона ж од народу...

Б о г д а н. Що? Ваша наречена?

Б р а г а. Еге. А що таке? Ще й як виступала. За Україну. А потім ми всі пішли до собору на панахиду по гетьманові Богдану Хмельницькому... Одначе мені нема коли розбалакувати... А ви це тут зустрічаєте закордонного гостя? Що з Німеччини приїхав?.. Ну, зустрічайте, зустрічайте... *(Зникає в наговні).*

Б о г д а н. Стій!

Раптом зметнулись громові вигуки привітань. На сходах вокзалу в супроводі своїх друзів-більшовиків з'явився Ленін. Назустріч йому підходить делегація меншовиків на чолі з Чхеїдзе.

Ленін зупинився.

Народ затих.

Г о п ч а р о в. Меншовики вітають! Чхеїдзе... Що ж це таке, товариші?

Ч х е ї д з е *(тоном шкільного учителя).* Ми гадаємо, що головним завданням революційної демократії є... Ми гадаємо, що для цієї мети потрібно не роз'єднання, а згуртування лав усієї демократії... Ми сподіваємось, що ви...

Ленін, почувши бубоніння меншовика, мовчки відстороняє Чхеїдзе і хутко прямусь до робітників. За ним ідуть інші більшовики.

К а ю к о в. Не відповів!

Г о п ч а р о в. Ілліч! Наш вождь! Наш рідний Ілліч!

К а ю к о в. Сідай на дно, меншовицька шаланда! Хай живе Ленін!

І весь народ підхопив і покотив радісну хвилю: «Хай живе наш вождь!», «Хай живе Ленін!»

З в а н ц е в а. Ілліч! *(Плаче).*

Леніну допомагають зійти на панцерник. Він стоїть на панцернику з непокритою головою, розкинувши попи пальта. Його освітлюють прожектори. Навколо бушує народне море.

Л е н і н *(протягає уперед руку).* Дорогі товариші, робітники, солдати, матроси!..

Надпоривна овація народу, що вітає вождя.

З а в і с а

ДІЯ ТРЕТЯ

7

Київ. Квітень. Перехрестя вулиць. Вечір. Освітлені вітрини. Стоїть Марія. Пливе юрба. Офіцери, дами, донські козаки, штатські, солдати, кооператори, попи, гайдамаки, повії, каліки.

Продавці газет викрикують хором.

Безногий. «Русское слово!» «Последние новости!»

Рудий. «Робітнича газета!» «Киевская мысль!»

Молодий. «Голос!» «Голос социал-демократа!»

Сивоусий. «Вісті Центральної ради!» «Вісті!»

По черзі.

Безногий. Приезд в Киев воєнного министра Гучкова!

Рудий. Селянская спилка на крестьянском съезде!

Молодий. Партийные дружины Печерского района!

Сивоусий. Центральна рада на «Позику свободи!»

Безпогий. Солдаты в окопах требуют снарядов!

Сивоусий. Ухвали українського національного з'їзду!

Безногий. Приезд военного министра Гучкова!

Молодий. Партийные боевые дружины Печерского района!

Безногий. Солдаты в окопах требуют снарядов!

Рудий. Автономия Украины как жгучая задача!

Безногий. Приезд Гучкова, требуют снарядов!

Марія (до нього). Требують! Хіба з тебе ще не досить? Без ніг зостався.

Безпогий. З мене досить, но для других ще требуется. (Розпачливо). За-а спасение революции! Война до победного конца! Солдаты требуют снарядов!

Сивоусий. Українські автономісти-федералісти, українські соціал-демократи, українські соціалісти-революціонери, українські самостійники в Центральній раді!

Рудий. Автономия как жгучая задача!

Офіцер (дамі). Автономия как жгучая задача...

Дама. Жорж, не дурачьтесь! Щегогно.

Жупанник. От москалі! Нема того, щоб сказати — лоскотно. (Зникає).

Винниченко, Сокирдон і Петлюра йдуть,
оточивши арсенальця Рибальченка.

Винниченко. Ви слухайте, товаришу, що я вам кажу... Хвилинку...

Купують газети й відходять набік.

Виж робітник, товаришу Рибальченко.

Сокирдон. Арсеналець!

Петлюра. І українець. То повинні й роботу виконувати українську.

Рибальченко. Та я на «Арсеналі» недавно. Тільки під час війни став.

Винниченко. Тим краще. Не встигли одірватись од рідної землі. Тож подивіться, що робиться навколо. Серед українських народних мас усе більше й більше виявляється громадянська й національна свідомість. Українське село організується під гаслами, які виставив український рух...

Марія підійшла ближче, слухає.

Рибальченко. А українська буржуазія?

Винниченко. Де ж вона? Окремі папхапенки, але це ж не клас!

Петлюра. Український народ по природі демократичний. Я за пролетаріат голову покладу.

Марія (*підступила, рішуче*). Не слухай їх. Це — перевертні. Видиралісти, що в трудящих свободу видирають...

Винниченко. А-а, стара знайома! Більшовицька наймичка...

Марія. Не брешить. Більшовики наймитів не держать, самі трудяться. А ці — мене в зали свої затягли, під портретами посадили та й напалися, як гайвороння, той з одного боку, а той з другого... Щоб а Филімоном Браголю помирити. А він же — той самий душитель народний.

Винниченко. Божевільна. Скалічена душа... Ходім звідси...

Хутко зникають, тягнучи з собою Рибальченка.

Марія (*вслід їм*). Брехуни! Видиралісти! Правда очі коле...

Гімназисти (*напідпитку, співають*).

Отречемся от старого ми-и-и-ра,

Отряхнем его прах с наших ног.

Нам не пужно золотого куми-и-ра.

На генеральських собак налетіли...

Гімназист. Регарде ву! Ле женераль, авек ле канель!

Блажовський. Пішли вон! Хулігани!

Гімназист. Пуркуа?

Блажовський. Обормоти!

Гімназист. Вы убеждены? Тогда пардон, міль фуа...

Заспівали:

Міль фуа, міль фуа, міль фуа-а-а-а...

Гімназисти зникають.

Генеральша. Мерзотники!

Газетярі регочуться.

Блажовський. Чого іржен, дурню? Газету!

Рудий. Извольте, гражданин генерал!

Генеральша. Невже справді цим хохлам дадуть автономію? Це ж безглуздя! Так можна всю Росію розтягти!..

Блажовський. У міністерстві сидять не остолопи! Дулю їм дадуть, цим хохлюгам вусатим, а не автономію! Дулю з маком!

Марія. Господи, який лютий! У золоті, а мов собака той!..

Генеральша. Хохли нещасні! Пригадуєш того Верховинця?..

Блажовський. Здохався. Од нього вже, мабуть, і пам'яті не лишилось...

Марія. Що?! Від Богдана? То це ви його?.. Відповідайте! Що з ним?

Генеральша. Ти здуріла! Чого тобі треба?

Марія. Убивці!

Блажовський. Городові! Остолопи!..

Генеральша. Ходім звідси, ходім!..

Зникають.

Марія. Стійте!..

Знову хор газетярів.

Господи! Що ж це? Чого вони кричать так? Кожен своє, і нічого не можна розібрати. Куди ж його? Де взнати адресу?

Жупанник (*підходить*). Дозвольте, добродійко, до мене. Тут недалечко. А я чую — по-українському розмовляєте.

Марія. Чого до вас?

Жупанник. Взагалі. Позаяк ви самотня, а вдвох веселіше.

Марія (*дає стусана, жупанник летить шкереберть*). На, щоб ти світ за очі пішов і не вернувся!

Сміх у юрбі. Жупанник поспішає зникнути.
Газетярі та юрба — за ним.

Робітник (*проходить*). Оце здорово. Молодець, дівчино. (*Зникає за дверима будинку*).

Марія (*дивиться йому вслід, підходить до дверей, читає напис*). «Київський комітет РСДРП(б)». (*Вражена*). Ересдеерпебе. Та це ж тут! Знайшла! (*Зникає за дверима*).

Т е м п о

8

Київ. Квітень. Велика кімната в колишньому царському палаці. Гурій Полушкіп першого міряє паркет. Нудель прихилився до колони, трагічно відкинувши назад голову. Ольга Бугова сидить у кріслі, переглядає газети.

Полушкіп. Так, так... Росія і революція перед новими іспитами. Новини, що Добродух привіз з Петрограда, разючі... Те, що він устиг мені розповісти, пахне кров'ю. І це в такий час...

Бугова. Партія ще не сказала свого слова.

Полушкіп. Але тези Леніна вже виголошено перед партійними делегатами Всеросійської наради Рад робітничих і солдатських депутатів. На двадцять четверте квітня призначено Всеросійську партконференцію. Вона слухатиме ці ж таки тези.

Бугова. Слухатиме — не значить, що прийме.

Нудель. Чому він не йде? Ми не можемо з'явитись на партійні збори, не договорившись з ним.

Бугова (*здвигнувши плечима*). Про що домовлятися?

Полушкіп. Він прийде за кілька хвилин.

Бугова. А на зборах першим повинен виступити Гурій. Збори треба застерегти з самого початку.

Нудель. Це було б прекрасно.
Полушкін. Я готовий, але — як? Добродух — делегат!

Нудель. Він іде!

Бугова. Тримайтесь спокійно, чого ви кидаєтесь?..

Входить Добродух, піднесений, святковий.

Добродух. Здоровенькі були, товариші! *(Вітається)*.

Полушкін. Привіт.

Нудель. Привіт.

Бугова. Як їздилося?

Добродух. Еге, так-то й скажеш, як їздилося... Слова такого немає в природі. А в моєму житті ці дні — на віки вічні...

Нудель. Да?

Бугова. Ви й на Фінляндському вокзалі були? Зустрічали?

Добродух. Ну як же, звісно, був! Щасливіші — ті аж на станцію Белоостров їхали, а ми там ждали. Це, значить, увечері третього квітня. І от поїзд підходить... Ленін з'являється на східцях вокзалу. Що тут робилось, я вам не в силі розказати. Народ — як ото море бушує... тисячі матросів, робітників, солдатів. Гуркочуть броньовики... Факели горять, червоні прапори, прожектори. Матері піднімають угору дітей. Крики привітань... Так, паче па крилах — піднялась революція... Почуваю, що мені груди розпирає... А тут уяв'їть — Богдан Верховиць до мене підбігає, схопив за руки, трясє... «Богдане! Звідки?..» А він з ним в одному вагоні їхав! Розповідає... Тільки я нічого не чую. Дивлюсь, Ленін іде прямо до нас, піднімається на броньовик, стоїть з непокритою головою, вітер йому поли пальця розвіває... Прожектори на нього направили, а він простяг уперед руку, вітає революцію, петроградських робітників, солдатів, матросів...

Полушкін. Ну, ну, а далі, далі?..

Нудель. Тези!

Добродух. Ну, потім демонстрація рушила до палацу Кшесінської. Народу ще більше... Ленін говорив з балкона, а на другий день зібралися більшовики — делегати Всеросійської паради Рад робітничих і солдатських депутатів. І тут нам товариш Ленін виклав свої тези — як далі мусить діяти наша партія...

Бугова. От про це ми й хочемо почути.

Строєм входять арсенальці Громов, Гусляр, Пахман і кілька солдатів з гвиптівками. Попереду Іванов і Бутовська.

Іванов (*командує*). Сідайте, хлопці! (*До присутніх*). Пора на збори, чого ж ви затримуетесь?

Полушкіп. Що таке? Що за команда?

Бутовська. А це наша, арсенальська, для закріплення робочих інтересів організувалась.

Полушкіп. Тут засідання партійного комітету, а не збори бойових дружин.

Іванов. В такому разі посидимо на засіданні партійного комітету, а тоді підемо разом на збори.

Пахман. І це діло.

Нудель. Це все — члени партії?

Бутовська. А як ти думаєш? Раз на обговорення тез товариша Леніна йдемо... Сідайте, хлопці, посидимо.

Нудель. Я хочу нарешті почути тези.

Добродух. Так от, основне. (*Дістає записку книжку, надіває окуляри*). Перше: ніякої підтримки оборонцям. Роз'яснити масам, що кінчити війну демократичним миром не можна без новалення капіталу...

Полушкіп. Так...

Бутовська. Зрозуміло.

Добродух. Далі. Нам треба готуватись до другого етапу революції, який повинен дати владу в руки пролетаріату і найбіднішого селянства.

Нудель. Це схоже на утопію. А якщо селянство не піде за пролетаріатом?

Бутовська. От тобі й на. А може, ти сам — утопія? То для чого ж за інших розписуєшся?

Добродух (*глянувши на Нуделя з-під окулярів*). М-да... Третє: ніякої підтримки Тимчасовому урядові, бо це уряд поміщиків і капіталістів. Революційним урядом можуть бути тільки Ради робітничих депутатів.

Громов. Ясно, як день...

Добродух. Четверте: нам потрібна не парламентська республіка, а республіка Рад робітничих, батрацьких і солдатських депутатів по всій країні, знизу доверху.

Гусляр (*захоплено*). Оце — тези, я розумію!

Добродух. Конфіскація поміщицьких земель. Передача землі селянам. Зрозуміло?

Арсенальці. Красота! Давай далі!

Добродух. Злиття всіх банків в один загальнонаціональний банк і введення контролю над ним з боку Ради

робітничих депутатів.. Негайний з'їзд партії. Змінити назву партії: назватися Комуністичною партією, по Карлу Марксу!

Арсенальці. Правильно!..

Гусляр. Оце — тези!

Добродух. І остання. Створити новий, революційний Інтернаціонал. Це все... У цій програмі Леніна — все... Перемога соціалізму... Нове життя...

Пахман (схвильовано). Все просто... велично і прекрасно.

Гусляр. І головне — все ясно, що треба робити...

Збуджений гоміп.

Полушкін. Так, так...

Нудель. Перемога пролетарської революції.. Соціалізм... А хочете знати мою думку з приводу цих тез, товаришу Добродух? Мені не віригься у фєсрїю.

Добродух. Цебто як? Що це значить?

Нудель. Тези Леніна передчасні! Він пропонує розкол! Маса дезорганізовані й невідготовлені! При соціалістичній революції селянство не піде за пролетаріатом! Їх інтереси протилежні!

Пахман. Так виють мелішівські шакали!

Громов. Селянство не піде, знаєш, за ким? За зрадниками!

Полушкін. Обе-реж-ніші!

Пауза. Всі до краю схвильовані.

Добродух. А ти, Полушкін? Теж?

Полушкін. Мені здається, що розвиток продуктивних сил і соціальна міць пролетаріату не досягли в Росії того рівня, при якому робітничий клас може здійснити соціалістичний переворот...

Пахман. Хто це сказав? Звідки це видно?

Громов. Гасьба!

Велика пауза.

Добродух. І ще одне я хочу взнати від тебе, Полушкін. Як ти ставишся до України, до національного питання? Прямо скажи.

Бугова. При чому тут національне питання?

Добродух. А при тому, що українські дрібнобуржуазні партії захоплюють під свій вплив широкі маси українського населення, а дехто відмахується від національ-

ного питання і від України, як чорт від ладану. Це може коштувати нам зайвої крові!

В и г у к и. Правильно!

— Поясни!

— Тихше!

І в а н о в. Прошу продовжувати.

П о л у ш к і н. Не продовжувати, а зупинити його треба! Позбавити слова!

І в а н о в. Товариш Добродух як наш делегат і учасник партійної наради, на якій виступав товариш Ленін, доповідає партійним зборам Квітневі тези Леніна. І позбавити його слова ніхто не має права!

Д о б р о д у х. За що ми боремось? За свободу народів! На майбутній партконференції буде спеціальна доповідь про національне питання. Ось яке значення має це для партії. Ми — більшовики України! Для нас — це питання життя. А тим, хто хоче ревізувати лінію партії, дамо по руках. Заявляю прямо.

Пауза.

Входить Марія, спиняється біля колони. Її не помічають.

Д о б р о д у х. Говори, Полушкіп.

П о л у ш к і н. Так. Ну, гаразд. Входить в теоретичні суперечки з вами я не збираюсь. Скажу так, щоб ви зрозуміли: підтримувати українців ми не будемо. А не будемо тому, що ми — інтернаціоналісти і виходимо з інтересів пролетаріату, а не України. І хоч би скільки там доповідали про національне питання, воно зараз ніякого, крім реакційного, значення не має. Зрозуміли?

М а р і я. А от і брехня! Ленін говорять — свобода Україні...

Всі здивовано повернулись до неї.

М а р і я. І Фінляндії.

Б у г о в а. Хто це? Звідки?

Н у д е л ь. Як ви сюди потрапили?

М а р і я. На дверях написано — ересдеерне більшовиків, я й зайшла. А тут, бачу, інші... Проти Леніна. А де ж більшовики? Де ті, що за Леніна? Покажіть, якщо знаєте.

Б у г о в а. Не розумію. Якесь безпартійна селянка...

П о л у ш к і н. Роз'ясніть їй, що сюди входити не можна.

Бутовська. Чекайте ви, платформщики задрипані. Я вам усе роз'ясню. Більшовики, дочко, тут, ось ми!

Марія. Бабуся! Насилу знайшла вас!

Бутовська. Це Марія Стоколос! Подруга Богдана Верховинця.

Добродух. Здрастуй, Маріє. А я тобі листа привіз...

Марія. Від Богдана?! Живий?!

Добродух. Живий, здоровий, не хвилюйся. Ось тут прочитаєш... *(Дає лист)*.

Марія *(взяла лист, до зборів)*. От бачите! А генерал казав — пам'яті не лишилось. *(Жадібно читає)*.

Нудель. При чому тут генерал? Я пропоную кінчати цю зворушливу пейзажну сценку. І хай громадянка залишить кімнату.

Бутовська. Що?! Залишити кімнату? Ні, мабуть, воно буде інакше. Мабуть, тобі самому доведеться залишити кімнату, вишкребок меншовицький! Хіба ж не так? По парі видно, чим серце кипить. Ця дівчина страждання пережила. Вона прийшла до нас ще тоді, коли ми в запіллі сиділи. І Леніна вдвох з нею ми читали. Я сама її вчила, і Богдан Верховинець підготовляв. Та щоб таку дівчину з кімнати? Не діждеш!

Полушкін. Та тут партійний комітет, скажіть мені врешті, чи що?

Бутовська. Авжеж, партійний комітет. Сідай, Маріє... у крісло сідай...

Марія. Та я постою.

Гусляр та інші арсенальці. Сюди сідай, отак...

Бутовська. А тепер я скажу за тези Леніна. Якщо хто спробує пустити платформу Київського комітету на іншу колію, то це буде не платформа революції, а катафалка, склепана ворогами революції. То хай сідають у неї гуртом і їдуть хоч до чортів на виринки! А ми життям своїм готові заплатити за той маршрут, який нам дає Ленін. Ми підемо за Леніним в огонь і в воду! Ленін — наш світоч, був і завжди буде!

Марія. От!

Полушкін і Бугова виходять. Нудель вибігає за ними. Всі сміються.

Гусляр. По-арсенальському!

Пауза.

Добродух *(до Марії)*. Ну як, Маріє?

Марія (*одірвавшись від листа*). Богдан... про Леніна пише... що ви були разом у Леніна... Бачили його... Правда цьому?

Добродух. От тобі й на! Звісно, правда.

Марія. І говорили з ним? Отак, як оце ми з вами: зблизька?

Добродух. Авжеж. І не тільки ми. Там було багато більшовиків. (*Вдаючи, ніби не знає, про що пише Богдан*). А що він тобі ще пише?

Марія (*тихо*). Пише... що пібито і я можу... в партію більшовиків...

Добродух. А як ти гадаєш?

Бутовська. Хочеш разом з нами боротися?

Марія. Хочу! Та тільки ж... як? Я ж іще не політичеська.

Бутовська. Уже, дочко. Ти й сама не помітила, як стала нею...

Марія. Я... життя своє віддам... за Леніна.

Бутовська. Ну от, а кажеш — «не політичеська». Іване Васильовичу, адже партійний комітет «Арсеналу» в зборі?

Добродух. Авжеж, у зборі. То як, товариші? Хто за те, щоб Марію Стоколос, дочку українського селянина-бідняка Івана Стоколоса, прийняти до партії і зробити членом нашої арсенальської організації?

Іванов, Гусляр, Пахман та інші. Вітаємо!

Добродух (*до Марії*). Записувати?

Марія. Значить, правда?

Добродух. Завтра одержиш партійний квиток.

Бутовська. Бережи його. Будь хороброю. Захищай інтереси трудящих. Сміливо борись з ворогами, як Ленін учить. Тепер ти не сама.

Марія (*дивиться на них неймовірно*). Партійний квиток... Більшовиків!.. Записуйте! (*Піднімає руку*).

Темно

9

Поле. Окопи. Хмарне небо. Колючий дріт.

Полковник Платонов і штабс-капітан Черненко.

Платонов. Далі, штабс-капітане. Солдати читають «Окопную правду»... Вимагають миру... Загрожують кину-

ти фронт... Не підкоряються командирам... Продовжуйте!..

Черненко. Я чекаю ваших розпоряджень, пане полковнику.

Платонов. Ганьба! Офіцер російської армії, наказів якого не виконують солдати...

Черненко. Але ж, пане полковнику...

Платонов. Що? Що ви можете ще сказати? Комітетчик! Есер! Полкова революційна влада, якій купка демагогів збирається дати по шапці! І ви не соромитесь заявляти про це?

Черненко. Ця «купка демагогів» веде за собою полк!

Платонов. Полк веду я! І поки я живий, ніхто не сміє встановлювати в полку своїх законів!

Черненко. Це самообман, пане полковнику. Законом для солдата стали більшовицькі ідеї. Ленін, вся влада Радам... Інші поняття зникли з їхньої свідомості. Одне слово солдата Верховиця — і полк підніметься на ноги...

Платонов. Баба! Ви злякались якогось більшовицького агітатора.

Черненко. Ваші образи я вважаю безглуздими. Цей агітатор — птиця значно вищого польоту, ніж ви гадаєте.

Платонов. Але зрозумійте, штабс-капітане! Це ж — загибель. Якщо ми злякаємось, вони знищать нас. Урятувати нас можуть тільки рішучість і безжальність. Інших засобів нема!

Черненко. Є ще розсудливість.

Платонов. Потрудіться виконувати мої накази! Негайно припинити будь-які неподобства, виявити привідців і підбурників для віддання їх до воєнно-польового суду. Ідіть туди, зупиніть їх.

Чути — наближається пісня.

Черненко. Вони кінчили. Йдуть сюди.

Платонов. Я чекатиму ваших донесень у польовому штабі.

Черненко. Але ж, пане полковнику...

Полковник Платонов, не відповівши, вийшов. Штабс-капітан Черненко стоїть самотній, плечі в нього опускаються. Пісня ближче. Входять Хитрун, Рогачов, Сазонов та інші. Поклавши один одному на плечі руки, вони співають, не звертаючи ніякої уваги на офіцера. Опускаються на землю групою, продовжуючи пісню.

Тучи, не плачьте, о чем вы рыдаєте,
Что вас так мучит, томит?
Славных бойцов вы отпеваєте,
Тех, кто в битвах погіб...

Черненко. Співаете?..

Йому не відповіли.

Ну, співайте. (*Проходить*).

З'являється друга група солдат:
Богдан, Шишляков, Придорожко та інші.

Богдан (*продовжуючи розмову*). Наша перемога зобов'язує нас... Треба усвідомити становище... Підтримка війни, введення смертної кари на фронті, бунт Корнілова, придушення селянських повстань проти поміщиків, зрадництво меншовиків та есерів — все це розкрило мільйонам очі, привернуло симпатії народу до нашої партії... Настрій народу — як порох, готовий до вибуху...

Придорожко. Листа сьогодні з України одержав? Хоч хто пише, скажи, та про що там повідомляється?

Шишляков. Прочитай. Повини цікаво взпати.

Сідають на землю.

Богдан. Пише... одна селянська дівчина... моя близька товаришка... повідомляє, що до партії вступила. (*Читає лист*). «Хочеться мені про все тобі розказати, але й слова не доберу, скільки в людей того лиха та гніву набралось... Однисуї, коли кінець. Коли вже багнети повернуться в груди народних мучителів? Терпіння вже ні в кого немає...» (*Пауза*). Прапор прислала... (*Дістає червоне полотнище*). Сама вишила... (*Розгорнув*).

Придорожко (*читає*). «Ленін».

Шишляков. Ех, дівчина... Палахкотить від неї.

Богдан. А скільки таких листів одержує фронт щоденно!..

Шишляков. Коли ж виступати, Богдане? Коли?

Богдан. Час наближається, товариші. Про це я й хочу поінформувати партійний осередок.

Перша група.

Тучи, не плачьте, без вас нарыдалася
С краю до краю страна.
Горем, слезами она пропиталася,
Скорби народной полна...

Черпенко *(з'являється)*. Співаєте? Через дві хвилини я мушу доповісти полковнику...

Рогачов. Проходь, тобі сказано! Не перебивай на-строю...

Офіцер, зіщулившись, зникає.

Богдан. Ленін рішуче поставив питання перед Центральним Комітетом партії. «Криза назріла, — сказав він. Повстання неминуче. Зволікання смерті подібне...» І уже винесено ухвалу ЦК.

Шишляков. Уже?! Іде діло! Коли ж?

Богдан. Ленін говорить, що треба вдарити зразу, несподівано і якомога скорше. Заарештувати Тимчасовий уряд... Взяти владу в свої руки, врятувати революцію... Дати народу мир, свободу, землю!

Шишляков. Дух захоплює!

Придорожко. Землю!

Богдан. Я думаю, що наш полк готовий уже сьогодні скинути своїх офіцерів і приєднатись цілком до більшовицьких частин.

Шишляков. Тільки дай ключ! У всіх ротах чекають!..

Перша група *(голосно, піднесено)*.

Тучи, не плачьте, народы пробудятся,

Будут, как птицы, вольны.

Прошлого темного мрак позабудется..

Шишляков *(схопився)*. Товариші солдати! Напишемо листа товаришу Леніну й пітерським робітникам! Пошлемо йому привіт! Наш, солдатський, революційний... Од всієї душі...

Обидві групи схоплюються. Вигуки спалахнули:

«Давай!», «Пиши, товаришу Верховинець!»

Богдан. Напишемо петроградським робітникам, що вони повинні взяти владу в свої руки! Опублікувати таємні угоди... Оголосити демократичні умови миру... негайно скласти перемир'я на всіх фронтах...

Голоси. Пиши!

Сазонов. Повідомляємо!

Шишляков. Товариш, друг Ленін! Пам'ятай, що ми, солдати нашого полку, всі, як один, готові йти за тобою всюди і що твоя ідея дійсно виявляє волю селян і робітників...

Хитрун. Пиши! Вся Влада Радам!
Рогачов. Керенському вставить перо, і нехай летить
кудою полагается!..

Сазонов. Хай живуть петроградські пролетарі!

Придорожко. Ленін!

Хитрун. Більшовики!

Голоси. Пиши, товаришу Верховинець!

Входять Платонов, Черненко. Слухають.

Платонов. Припишити базар!

Сазонов. Що?!

Богдан. Що вам треба?

Платонов. З ким маю честь?

Богдан. З головою полкового комітету.

Платонов. Ви забуваєтесь! Голова полкового комітету — капітан Колпаков.

Богдан. Був.

Платонов. Що це значить — був?

Богдан. Це значить, що він уже не голова. Комітет переобрано.

Платонов. Як переобрано?

Богдан. Звичайно. Переважною більшістю голосів.

Платонов. Це бунт? В такому разі відповідь ми вам дамо гарматами.

Богдан. Ми вже чули її від генерала Корнілова. Але стріляти з гармат навчилися і ми.

Хитрун. Уйди з очей! Заявляю холоднокрівно!

Платонов. Мовчать! Іменем Росії і Тимчасового уряду наказую розійтись! Через десять хвилин поновити дисципліну! До зрадників буде застосована вища міра покарання!..

Шишляков. Через десять хвилин? *(Дивиться на Богдана)*. Для чого зволікати? Ми готові зараз! У цю хвилину!

Богдан. Полковник Платонов, ви арештовані.

Платонов. Ви смієте?.. Бунтівники!..

Шишляков *(зриває з нього погони й кидає йому в лице)*. Кінець!

Платонов. Офіцери! До зброї!

Богдан. В атаку, товариші! Ворог перед нами!

Солдати. А-а-а-а! Бий гадів!

Офіцери *(вихопили зброю)*. Стійте!!!

Але зупинити вже неможливо.

С о л д а т и. На багнети гадів!

Бій, стрілянина, офіцери тікають. Солдати за ними. Короткі зойки за лаштунками. Солдати повертаються з офіцерськими картузами на штиках.

Р о г а ч о в. Хай живе революція!

С а з о н о в. Вибирай комісара! Командира!

В и г у к и. Верховинця!

— Шишлякова!

— Голосуї!

Підносяться руки.

— Приймайте команду!

Б о г д а н. Виконуєм революційну волю солдат! Товаришу Шишляков, приймай команду! Від імені партійного осередку пропоную приєднатися до більшовицьких військових частин!

В и г у к и. Зго-о-о-да!

Ш и ш л я к о в. Слухай команду, товариші! На Петроград! До Леніна! До петроградських наших братів! Буржуїв колоти по чім попало! Товаришу комісар, підіймай прапор!..

На двох штиках замайорів розгорнутий прапор з написом «Л Е Н І Н».

С о л д а т и. Хай живе Ленін! Ура-а-а-а!

Ш и ш л я к о в. У похід! Кроком руш! (*Співає*).

Вставай, проклятем заклейменный,

Весь мир голодных и рабов...

Рушають.

Т е м н о

10

Петроград. Конспіративна кімната в робітничому будинку Виборзького району, де перебував Ленін останні дні перед повстанням. Ніч на 25 жовтня.

В кімнаті — Рах'я. Підходить до вікна, вдивляється, потім хутко йде до дверей, що ведуть у передпокій.

Рах'я. Хто там?.. (*Наслухає. Злегка відчиняє двері*). Здалося...

Л е н і н (*входить з другої кімнати*). Ну, що? Які вісті?

Рах'я. Вони ще не повернулись.

Лєнін. Рах'я! Зрозумійте, я не можу чекати ні хвилини. Хіба можна спокійно чекати, поки повернеться посланець?.. Це хвилинка — остання. Зрозумійте жах цього слова: остання! Десятки років нелюдської боротьби... Безсонні ночі... Кров мучеників свободи... Мрії народів, щастя матерів, пориви юності... Останній поклик паризьких комунарів і сонячні простори майбутнього — все злилось у цій хвилині! Я мушу знати, що вагання іудушки Троцького відкинуто остаточно, що підлих штрейкбрехерів зметено з дороги, що Військово-революційний центр здійснює волю партії, що прапор повстання в цю хвилину вже розвівається над Пітером і пролетарська армія іде на штурм Зимового палацу! Повстання вже мусить діяти, Рах'я! Інакше справа революції загинула. Зволікання — смерті подібне, Рах'я... Зрозумійте... Історія не простить нам нашого злочину, коли ми пропустимо хвилину, знаючи, що від нас залежить врятувати революцію. Мільйони трудящих проклянуть нас, коли ми в цю хвилину зрадімо щастя Росії, пролетарів світу, пам'ять великого Маркса! Хто скаже пародові: ми були готові, ми вже запалили факели, взяли зброю в руки, але зрадники партії зупинили нас? Народ плює на тому в лице і скаже: «Ви повинні були розтоптати їх». Так! Ми повинні їх розтоптати...

Рах'я. Партія так зробить.

Лєнін. Чекати неможливо, Рах'я! Коли їх не буде ще кілька хвилин — ми йдемо в Смольний.

Рах'я. Пройшла година, вони вже повинні бути у Військово-революційному центрі, їх можна чекати з хвилини на хвилину... А вийти вам не можна: по всьому місту розіслано шпигунів Керенського, вас шукають повсюди...

Лєнін (*не слухав, в глибокому хвилюванні ходить по кімнаті*). Треба, що б там не було, сьогодні увечері, сьогодні вночі заарештувати уряд, обеззброїти, коли будуть опиратися, юнкерів. Неможливо ждати. Уряд хитається, треба добити його, інакше можна втратити все! Треба, щоб усі райони, всі полки, всі спли мобілізувались зараз же і надіслали негайно делегації до Військово-революційного комітету, в ЦК більшовиків... Червона гвардія, флот, війська... все в дію! Насамперед зайняти телеграф, телефонну станцію, мости... Повикидати юнкерів крізь вікна... Кращі загопи — на Зимовий палац, захопити ворожий центр. Загинути всім, а не пропустити ворога... Ви певні, що всі товариші встигли прочитати мій лист?

Рах'я. Звичайно. Адже його послано зранку.

Лєнін (*до себе*). Але чи розіслано директиву? Як іде підготовка? (*Ходить*). Крейсер «Аврора»... Як вони розв'язують питання?.. (*Зупиняється*). Адже Маркс попередив: коли політичне повстання неминує, то треба ставитись до нього як до мистецтва. (*Після паузи*). Адже Паризька комуна загинула, Рах'я?.. Ви кажете, що юнкери зайняли мости через Неву?

Рах'я. Так.

Лєнін. І, звичайно, вокзали, телеграф, телефонпустацію, урядові установи... це ясно... А Зимовий палац?

Рах'я. Туди кинута Петергофська й Оранієнбаумська школи прапорщиків. Самокатний батальйон, Михайлівське артилерійське училище, панцерники...

Лєнін. Так, так... Вони встигли... Зінов'єв і Каменєв пропонували нам те, що допомогло контрреволюції організуватися... Це ж вони двічі виступали на засіданні Центрального Комітету проти повстання, пропонуючи зачекати, не ризикувати, не повставати проти бонапартиста Керенського... Чекати — чого? Щоб Керенський і його корніловці-генерали здали Пітер німцям, увійшовши таким чином прямо чи посередньо, відкрито чи прикрито у змову з Б'юкененом і з Вільгельмом для повного задушення російської революції... Як вам це здається, Рах'я? Адже цьому немає назви!

Рах'я. Я не можу зрозуміти їх доводів.

Лєнін. Не повставати, бо коли нас перестріляють, то світ втратить таких прекрасних, таких розсудливих, таких ідеальних інтернаціоналістів... Іуди! Піклуються про інтереси повстанців... Залякують штаб революції: «Хліба в Пітері на два-три дні. Чи можемо ми дати хліб повстанцям?»

Рах'я. Але ж хліб сам не з'явиться в Пітері!

Лєнін. Саме тому, що хліба тільки на день, що змучена, розтерзана голодом і затягуванням війни юрба хапається за чорносотенну отруту, ми не можемо чекати Установчих зборів. Немає сили на світі, крім сили переможної пролетарської революції, щоб замість скарг, прохань і слів перейти до революційного діла! Але що ж відповіли пани Зінов'єв і Каменєв на постанову Центрального Комітету партії? Вони напали на нього в непартійній газеті!

Рах'я. Це страшно по своїй підлоті.

Ленін. Подумати тільки! В найважливішому питанні, напередодні критичного дня... в газеті, що йде рука в руку з буржуазією проти робітничої партії... Як це назвати?

Рах'я. Зрада!

Ленін. О, коли будуть опубліковані всі документи, їхнє штрейкбрехерство виступить іще яскравіше. Чи ж заважаються робітники виключити з свого середовища таких штрейкбрехерів?

Рах'я. Вони віддадуть їм по заслугах.

Ленін. Але для нас це не буде виправданням, якщо сьогодні ми пропустимо хвилину, що вирішує долю російської революції. Повстання вже мусить діяти! Історія не простить зволікання революціонерам, котрі могли перемогти сьогодні — і напевне переможуть сьогодні, ризкуючи завтра загубити все... Рах'я, мені треба бачити членів Військово-революційного комітету негайно! Остапня хвилина пробіла. Зволікання — смерті подібне!

Дзвоник.

Рах'я. Це вони! *(Відчиняє)*.

Входить озброєні матрос Каюков, Званцева,
Богдан Верховинець.

Ленін. Ну, що, товариші?

Богдан. Дозвольте доповісти. Члени Військово-революційного комітету — у Смольному. Директива Центрального Комітету партії в дії. Червона гвардія, солдати й матроси готові...

Каюков. То ссть, готові двинутись на кадетсько-юнкерську сволоту повним ходом.

Ленін. Вітаю, товариші! *(Тисне їм руки)*. І зараз же йдемо в Смольний.

Рах'я. Але ж вас можуть упізнати... по дорозі скрізь юнкерські пікети. У нас немає перепусток. Я відповідаю за ваше життя перед партією...

Ленін. Нічого, Рах'я, постараємось тільки, щоб нас упізнали пітерські робітники, солдати, матроси, а перепустки для юнкерів на кладовище історії вже виписані! *(Одягається)*. Як себе почуваєте, товаришко Званцева? Як ваша дівчинка?

Званцева. Дякую, товаришу Ленін. Уже співає.

Ленін. Генералам по шапці дамо, гостинців добудемо! Сонця дітям, повітря, простору! А вам, товаришу Верховинець, на Україну треба подаватись: там сили потрібні... Ось тільки візьмемо владу, зараз же відправляйтесь...

Б о г д а н. Ми вже тут домовилися з товаришами, щоб разом. Вони згодні.

К а ю к о в. Безумовно. Своїх гадів до бога одкомандируєм, а тоді — ваших.

З в а н ц е в а. Я теж піду.

Л е н і н. Так! При спільній дії робітників українських і російських вільна Україна можлива. Без цього про неї не можна й думати. *(Надягає стару фінську кепку, перекидає через плече шарф, закриваючи ним частину обличчя)*. В Смольний, товариші!

Хутко виходять.

Т е м н о

11

Смольний. Навколо горять огнища. На сходах повно солдатів, робітників, матросів, обвішаних бомбами. Кулемети. Проносять поранених. Щосекунди пробігають з донесеннями. Нагорі — кімпата. Телеграф. Коло апарата — Ленін. Поруч стоять Дзержинський і Свердлов.

Чути глухі удари бою.

П о р а н е н и й *(якого несуть на ношах)*. Хай живе революція!

Д р у г и й п о р а н е н и й. Червоногвардійці займають вокзали!..

С о л д а т и, м а т р о с и, р о б і т н и к и. Хай живе партія!

Входить поранений матрос Каюков, його підтримує

Званцева.

Обоє з гвинтівками, бомбами.

З в а н ц е в а. Сядь, Ваню, перепочинь...

К а ю к о в. Не можна сідати *(опускається на сходи)*. Веди мене до... Леніна. *(Підводиться і йде нагору, спіраючись на Званцеву)*. Кадетська шаланда сідає на дно.

Солдати йому відповідають захопленими вигуками.

Нагорі.

Л е н і н. Пробуйте, товаришу, апарат.

Т е л е г р а ф і с т *(пробує)*. Не працює.

К а ю к о в *(входить)*. Як він може не працювати?!

Л е н і н. Товаришу! (*Підтримує його*).

К а ю к о в (*схилившись йому на плече*). Дозвольте доповісти. Телеграф і телефонна станція в наших руках!.. Юнкера відступають. Жіночий батальйон губить свій туалет...

Т е л е г р а ф і с т. Апарат працює!

Л е н і н (*підтримуючи матроса, диктує*). Передайте: громадяни Росії! Військово-революційний комітет повідомляє, що зусиллями петроградських пролетарів, кронштадтських матросів і революційних військових частин в Росії стверджена влада Рад, Тимчасовий уряд повалено, справа, за яку боровся народ, забезпечена...

С о л д а т и, м а т р о с и, р о б і т н и к и. Хай живе перемога народу!

З а в і с а

Д І Я Ч Е Т В Е Р Т А

12

Київ. Штаб військового округу.

Нарада з приводу петроградських подій. Головує командуючий військами генерал-лейтенант Квасов. Присутні: генерал-майор Блажовський, поручик Башинський, голова козачого з'їзду Агсєв, від українського генерального військового секретаріату — Петлюра і хорунжий Брага, від українського громадянства — Папханенко, від мешшовиків — Давидзон. Коло дверей на варті озброєні юнкери і козаки, а також кілька гайдамаків. Стоїть безладний гамір: «Це анархія!», «Злочинство», «Загибель Росії!», «Самі винні!», «Розпустили!»

К в а с о в. Панове! Панове!.. Заспокойтесь! Я наказав військам бути в цілковитій готовності!.. Прошу військового комісара Тимчасового уряду пана Кириєнка доповісти, як стоїть справа...

Б а ш и н с ь к и й. Ваше превосходительство, його немає.

К в а с о в. Доповідайте ви.

Б а ш и н с ь к и й. Я нічого не можу сказати, крім того, що сказано в попередній телеграмі. Вони оголосили Тимчасовий уряд поваленим і поставили вимогу передати всю

владу Раді робітничих і солдатських депутатів під загрозою бомбардування Зимового палацу гарматами Петропавлівської фортеці і крейсера «Аврора»...

Б л а ж о в с ь к и й. Загроза бомбардування! А де ж війська Тимчасового уряду? Я питаю вас, де Росія?

П е т л ю р а. Була чутка, що перший напад більшовиків на Зимовий палац о десятій годині вечора відбито... Чи то правда?

Б л а ж о в с ь к и й. Перший? Та їх усіх треба перестріляти, як куріпок!

Н а п х а н е н к о. Добродію генерале! Ваше превосходительство! Я давно казав...

К в а с о в. Ви од якої організації?

Н а п х а н е н к о. Я — Напханенко! Від українського громадянства!

К в а с о в. Чекайте. А як ставляться до подій київські меншовики? Я прошу громадянина Давидзона висловитись.

Д а в и д з о н. Хіба можуть бути дві думки? Утвердиться перемога більшовиків — і батьківщина загинула! Наше завдання — врятувати Росію!

К в а с о в. Bravo! Так рятуйте ж!.. Ваше місце серед робітників... Треба діяти!

Д а в и д з о н. Ми діємо. Але треба знати план штабу...

К в а с о в. Даю слово голові козачого з'їзду полковнику Агєєву.

А г є є в. Про що говорити. Козацтво готове рішучими заходами раз назавжди покласти край замахам на долю батьківщини і свободи!

К в а с о в. А Центральна рада?

П е т л ю р а. Ми утворили крайовий комітет охорони революції з представників усіх партій.

К в а с о в. Що це значить?

Ю н к е р *(на дверях)*. Просять поручика Башинського!

Той виходить.

К в а с о в. Ми вимагаємо сказати твердо, яка ваша позиція?

П е т л ю р а. Така, яка відповідає інтересам української демократії.

Б л а ж о в с ь к и й. Чиїм інтересам? Це крутість!

К в а с о в. Ми не можемо зрозуміти вашої політики!

П е т л ю р а. Дозвольте вам доповісти, пане генерале, що політика Центральної ради ґрунтується на здоровому глузді.

Б а ш и н с ь к и й (*входить*). Ваше превосходительство! Остання телеграма з Петрограда. Зимовий палац взято! Тимчасовий уряд заарештовано!..

Д а в и д з о н. Не може бути!

Б л а ж о в с ь к и й. Чорт! Мені погано...

К в а с о в. Сподіваюсь, що в Києві все спокійно?

Б а ш и н с ь к и й. Ваше превосходительство, мені до-несено, що в палаці засідає в цю хвилину Київський військово-революційний комітет — ревком... який готує про-ти нас повстання!

К в а с о в. Що ви сказали?

Д а в и д з о н. Треба діяти!

Б л а ж о в с ь к и й. Негайно!

А г е в. Там є мої козаки! Візьміть і цих... (*До коза-ків*). Марш до палацу!

Ті хутко виходять.

Н а п х а н е н к о. Та ось же й гайдамаки наші стоять! Б р а г а (*смикнув його за полу*). Їхте борщ з грибами, а в політику не мішайтесь...

К в а с о в (*схопив телефонну трубку*). Скільки бунтів-щиків?

Б а ш и н с ь к и й. Вісім членів ревкому та ще кілька чоловік. Ось список.

К в а с о в (*у телефон*). Три двадцять п'ять! Генерал Косов! Пізно сповіщаєте! Знаю! Заарештувати негайно! Так. (*Читає по списку*). Ян Гамарник! Володимир Затонський! Сергій Бакинський! Картвелашвілі, партійна кличка Лаврентій! Кулик! Зарніцин! Леонід! Так, Леонід, георгіївський кавалер! І так далі. Візьміть козаків! Замкнути всіх до підвалу! Тут, під штабом! Про виконання доповіді через три хвилини мені особисто! Все! (*Кинув трубку*). Повстають? З ким? З якою силою?

Б а ш и н с ь к и й. Ваше превосходительство, дозвольте доповіді. Озброєні сили ревкому досить значні...

К в а с о в. Які там сили? Понтонники, телеграфісти?

Б а ш и н с ь к и й. Перший понтонний і другий телеграфний батальйони, третій авіапарк, кінно-гірський артилерійський дивізіон, червона гвардія «Арсеналу», сибірські стрільці, окремі партійці, шулявська червона гвардія, воронезькі піхотні дружини, залізнична дружина, автобронезагін і льотчики, тилова артилерія Південно-Західного фронту... Всього до шести з половиною тисяч солда-

тів і червоногвардійців, сім батарей і вісім панцерників. За опорну базу ревком обрав «Арсенал»...

Д а в и д з о н. Це небезпечне гніздо більшовиків, пане генерал.

Брага і Петлюра презираються,
щось показують один одному на мигах.
Телефон.

К в а с о в (*взяв трубку*). Що? Готово? Прекрасно? Що? Затонський?.. Устиг вискочити? Ну, чорт з ним! Хай скаче! Один у полі не воїн! Ха! (*До присутніх*). Опорна база ревкому — підвал! Солдати і батареї ревкому зпечолені! Бунтівники під мою підшвою!

Б л а ж о в с ь к и й. Попалися, суч-чі сини!

К в а с о в. А це що у вас?

Б а ш и н с ь к и й. Прокламація більшовицького ревкому, випущена українською мовою.

Н а п х а н е п к о. Невже українською? Яке ж вопи мали право?

К в а с о в. Читайте! Тепер ми можемо зайнятися літературою.

Б а ш и н с ь к и й (*читає*). «Товариші робітники й солдати! В Петрограді революційний пролетаріат і військо вийшли на боротьбу проти злочинного Тимчасового уряду, нездатного задовольнити кровні інтереси народних мас...»

К в а с о в. Читайте присутне! Тут не більшовицький ревком!

Б а ш и н с ь к и й. Слухаю, ваше превосходительство! (*Читає*). «У Києві Комітет Російської соціал-демократичної робітничої партії більшовиків ухвалив виступити разом з українською Центральною радою, згодившись визнати її органом крайової влади з тим, щоб на місцях вся влада перейшла до Рад робітничих та солдатських депутатів...»

К в а с о в. Що?!

Б л а ж о в с ь к и й. Як?!

А г с е в. Це зрада!

П е т л ю р а. А ви не гарячіться, добродію отамане. Нам ще з вами хліб-сіль їсти. А там видно буде.

Б а ш и н с ь к и й. На жаль, більшовикам уже й зараз видно. Я продовжую: «...щоб на місцях вся влада перейшла до Рад робітничих та солдатських депутатів. Але українська Центральна рада, зразу згодившись, потім відмовилась підтримувати нас у нашій боротьбі за хліб, мир та волю народу. Вона виступила проти влади робітни-

ків і солдатів, вона зрадила робітничий визвольний рух...»

Брага. Аби не Україну.

Агєєв. Оце інша річ. Слава Центральній раді! Хай живе Україна!

Петлюра. І вам слава! Хай живе військове правителство Дону!

Квасов. Це здорово! Значить, ви готові виступити з нами проти більшовиків на випадок чого?

Брага (*перезирнувшись з Петлюрою*). Та ми ж і кажемо, що там видно буде...

Квасов (*вихопив у Башинського прокламацію, читає*). «Рада обдурила нас і вас, товариші робітники і солдати». Хе, т'чорт! «Не довіряйте українській Центральній раді, котра хоче побіди контрреволюції та переходу влади до буржуазії... Хто за перехід влади до рук Рад робітничих та солдатських депутатів?» (*Пауза. Дивиться на всіх*). «Хто за землю селянам?» (*Пауза. Знову глянув на всіх*). «Хто за хліб, мир та волю?» Що за дурні запитання? «Хай живе Інтернаціонал! Хай живе самовизначення націй! Військово-революційний комітет більшовиків». Ха-ха! Хай живе Інтернаціонал!.. Ха-ха-ха!.. Інтернаціонал хай живе у підвалі... Ха-а-а-а!

Інші (*за ним*). Ха-а-а...

Раптом — удар з гармати. Всі отетеріли.

Блажовський. Що це?

Квасов. Вам здалося!

Другий удар з гармати. Квасов падає у крісло.

Петлюра (*до Браги*). Значить, більшовики таки виступають... Починається колотнеча, то коли б не взівати... Залишайтеся тут, на випадок чого — ви знаєте, що й куди... А я зникну...

Брага. Зрозуміло.

Петлюра виходить, за ним гайдамаки.

Башинський. Куди ж ви?

Брага. Добродію Петлюрі треба на засідання, а я zostaюся.

Квасов. Яке засідання? Хто стріляє?

Агєєв. Апу вас з вашою кашею! Хто стріляє, не знаєте! Козакам є що робити на Дону!.. (*Виходить*).

Квасов. Поручик Башинський! Хто стріляє?

Башинський. Очевидно, вони, ваше превосходительство...

Всі. Хто? Хто — вони?

З вулиці долигає гамір, лунають постріли. За дверима боротьба, крики. В кімнату вривається група озброєних арсенальців і солдатів на чолі з Андрієм Івановим і Добродухом. У групі Марія, Федора Бутовська з гвинтівками, Громов, Гусляр, Пахман, Горюнов та інші.

Іванов. Юнкери! Опір даремний! Ми — арсенальці! Мирна делегація!

Блажовський. Що ви робите?

Іванов. Виконую покладені на мене завдання, генерале Блажовський! Руки вгору!

Марія. Це ж він! Той самий, що з собаками! І Филімон тут!

Брага. Марія!.. Я тут випадково...

Марія. Не розмовлять! Бо застрелю.

Квасов. Бандити!

Бутовська. Посоромтесь, ваше превосходительство. Я стара жінка. Підніміть ручки.

Квасов. Чого ви хочете?

Добродух. Насамперед — звільнення ревному.

Іванов. Термін — три хвилини. Всіх членів ревному — сюди.

Квасов. У моєму розпорядженні десять тисяч солдатів!

Добродух. Поміряємось силами.

Іванов. Через три хвилини наші гармати почнуть бомбардувати штаб! Ні одна душа не вийде звідси живою!

За вікнами крики: «Рев-ко-о-о-о-м!», «Звільнити ревному-ко-о-о-о-м!»

Квасов. Я... Я згоден на певних умовах.

Іванов. Залишається дві хвилини.

За вікнами крики: «Рев-ко-о-о-о-м!», «Звільнити ревному-ко-о-о-о-м!»

Квасов. Я згоден! Поручик, накажіть звільнити ревному-ком...

Башинський. Слухаю! *(Виходить)*.

Брага. Від імені української Центральної ради заявляю офіційно, що ми були і є за звільнення ревному, за арешт комісара Тимчасового правительтва Кірієнка і за очищення України від ворожого війська...

Бутовська. Добре. Ми це запишемо, а прийде час — надрукуємо.

За вікнами співають:
Чуєш, сурми заграли?
Час розплати настав...

Темно

Київ. «З'їзд Рад», фальсифікований ворогами революції. Стіл президії. Колони. Видно перші ряди «делегатів» — типові куркульські фізіономії.

Стоїть гамір: «Час починати!», «Всі зібралися», «Де ж та президія?»

Жупанник. Народу — слава богу...

Кооператор. Та все ж народ який!

Охтанат. Як дуби!

Жупанник. Підпора української нації.

Студент. Душа розцвітає!

Напханенко. Браття! Мені вас цілувати хочеться!

Біля колони — група більшовиків: Петрович, Бакпнський, Добродух, Іванов, Бутовська та інші. Підходить група селян: Іван Стоколос, Канцибер, дід Мехеда, Негуляй на милицях та інші.

Стоколос. То як же воно буде, що такого назбиралося?..

Канцибер. Тут нашому братові й не світить.

Мехеда. Від таких землі — один сажень дистанси, більше не дадуть.

Марія. Пічого, ось ми тут порадимось, що робити... Може, з'їзд перенесемо в інше місто. Делегатів наших попередьте, щоб усі разом були.

Негуляй. У бойовій готовності... Це можна. (*Відходить*).

Бакпнський. Вони сюди цівтори тисячі куркулів нагнали.

Марія. В першому ряду Охтанат Брага, Нерепенко, гайдамаки...

Петрович. Буде відкритий бій.

Бутовська. А пам битись не звикати.

Добродух. І як бити, то з трибуни.

Марія. Треба так і робити, як написано в ультиматумі Леніна. Воювати з ними.

Петрович. Логічно. Ультиматум цілком своєчасний. Коли не вдарити зразу, контрреволюція задушить нас.

Добродух. Про що сповіщає Богдан?

Марія. Пише, що скоро вони будуть на Україні.

Ян. Треба починати! Нам важливо вирвати звідси своїх! Іванов. Відкривати повинен товариш Петрович. І, по-моєму, зразу ж повинна виступити Марія.

Ян. Вірно.

Марія. Чи зможу ж я?..

Бутовська. Зможеш. Ми за тебе відповідаємо. Готуйся!..

Всі. Вирішено!.. Починайте. Беріть дзвоник!.. На трибуну!

Петрович підходить до стола, дзвонить.

І в ту ж мить з бічних дверей вриваються й займають місця за столом президії Грушевський, Винниченко, Петлюра, Сокирдон, Брага та інші.

Петрович (*дзвонить*). Товариші!

Сокирдон (*дзвонить*). Товариші делегати!..

Петрович. Від імені організаційного комітету...

Брага (*хапає його ззаду за шию, тягне з трибуни*).
Почекайте з своїм комітетом!..

Більшовики кинулись на допомогу Петровичу, члени генерального секретаріату — на допомогу Бразі. Уперлись ліктями в груди.

Пауза.

Зала (*заревіла*). Не пускати їх!

Сокирдон (*дзвонить і заспіває*).

Ще не вмерла...

Негуляй (*пробився наперед, заспіває*).

Повстаньте, гнані і голодні!..

Куркульські «делегати» ревуть «Ще не вмерла». Частина зали співає «Інтернаціонал». З патову піднімаються стиснуті кулаки.

Сокирдон. Від імені всіх українських партій оголошую з'їзд Рад України відкритим! Пропоную обрати на голову добродія Грушевського.

В залі. Сла-а-ва-а-а-а-а!

Петрович. Не згодні! Вимагаю слова для заяви!

Грушевський. Що ж ви хочете заявити, добродію?

Петрович. Від імені обласної Ради робітничих і солдатських депутатів та більшовицької фракції з'їзду заявляю протест проти фальсифікації з'їзду Рад! Тут сидять люди, які за нормами, виробленими організаційним комітетом, не мають права бути присутніми на з'їзді з ухвальним голосом... Робота мандатної комісії була порушена гайдамаками!.. Юрба захопила бланки мандатів і роздавала їх сотням представників селянської Спілки і Центральної ради...

І з а л и. Хто це не має права? Га-а-а-а?!

Петлюра. Ось вам відповідь! (*Розмахує папірцем*). Товариші делегати! Народні комісари Великої Росії оголошують українському народові війну!

З а л а. Що? Га-а-а-а?!

Петрович. Брехня! Ультиматум спрямований проти генерального секретаріату, а не проти українського народу!

Петлюра. Через сорок вісім годин проти нас виступить російське військо! За що? За те, що ми, українці, не хочемо, щоб нами командували російські комісари! Українці хочуть задушити!..

І в а н о в. Читай ультиматум!

Петлюра. А хіба з'їзд нам не довіряє?

З а л а. Довіряємо-о-о! Геть москалів з України! Геть московські порядки!

О х т а н а т. Видати їм паспорт!..

Негуляй (*підняв мильці*). Кого-о-о? Нас геть?

М е х е д а. Нам видати паспорт?

Винниченко. Товариші делегати! Український народ! Ви добре знаєте, як поводить ся з хлібом горьованим розбещений пан! Він розкидається ним, як хоче, бо ніколи не страждав, щоб той хліб приробити. А селянин-горопаха крихти збирає! І крихта для нього свята, бо вона полита його кров'ю!..

В и г у к и. Та-а-а-а! Ми робимо! Куди він хилить?

Винниченко. Отак, як той пан із хлібом святим, так поведуть ся великоросійські народні комісари з волею українського народу. Та коли вони беруть на себе всі паслідки братовбивчої війни, то нехай же пам'ятають! Обороняючи свої права і свій край, ми дамо належну відповідь народним комісарам!..

С о к и р д о н. Народним тиранам, що ведуть мільйони людей до загибелі!

Охтанат, студент, Напхапенко, жупанник, кооператор, гайдамаки: «Геть москалів! Не давати їм слова!» Оськажепіла куркульська згря пре на більшовиків. Починається колотнеча.

М а р і я (*вихоплюється на підмостки президії, підняла руку*). Стійте!

Винниченко. Не давайте їй слова. Це та сама!..

Марія. Не та сама! Ту ви стягли з трибуни десять місяців тому, а цю не стягнете. Я делегатка з правом ухвалного голосу! Читаю Маніфест товариша Леніна до українського народу і ультиматум Центральній раді! Слухайте!

Г о л о с и. Ану, давай!

— Що там написано?

— Геть її!

М а р і я (*читає*). «Ми, Рада Народних Комісарів, визнаємо Народну Українську Республіку, її право зовсім відділитися від Росії чи вступити в договір з Російською Республікою...» Чого ж ви брешете, що хтось хоче командувати українським народом, душити його? Це хто — Ленін хоче душити український народ? Ленін, що визволяє народи всього світу? Як вас земля на собі держить з такою чорною душею?

І з з а л и. Га? Що вона каже?

М а р і я. Рада Народних Комісарів запитує вас: чи зобов'язуєтесь ви не пропускати падали піяких військових частин, що направляються на Дон, на Урал та в інші місця? Чи зобов'язуєтесь припинити розбродження радянських полків і Червоної гвардії на Україні й повернути зброю тим, хто своєю кров'ю завойовував свободу, коли ви переморгувались з контрреволюційним штабом? Хто ж проти кого виступає? Ви — проти Радянської влади! Чого ж ви брешете, що народні комісари оголошують війну українському народові?

Г о л о с и. Давай далі!

— Припинити!

— Ге-е-ть!

М а р і я. Не вийде! Що ж ви брешете, пани генеральні секретарі, що народні комісари розкидаються волею українського народу? Не вийде! Війну тепер оголошуємо вам ми — Україна трудячого народу! Війну захребетникам і душителям українського народу! Війну святу і нещадну! Ми залишаємо це збіговисько і йдемо до пролетарів Донбасу і Харкова, щоб там утворити Радянський уряд України. А тоді ми вам дамо таку відповідь, яку ви заслужили... Трудящі делегати! Виходьте! Всі йдемо туди, куди вкаже більшовицька партія!..

Делегати підводяться. Вигуки: «Ми йде-мо-о!» Зчиняється дикий рев у залі і в президії. Щільною лавою більшовики і частина делегатів, відбиваючись від озвірілої куркульні, пробиваються повз колони й залишають зал...

Т е м н о

Січень 1918 року. «Арсенал». Токарний цех. Група робітників. У центрі на верстаті — Сокирдон. Промовляє.

Сокирдон. Невже ви гадаєте, що можна працювати на столичному заводі України, під боком у верховної влади, і не мати з нею ніяких стосунків? Ні, це не вийде, товариші арсенальці! Давайте кінчати наші суперечки полюбовно. Це буде найкраще. Більшість із вас — українці. Працюєте на українському заводі. Влада у нас — українська...

Дідок з бородою (*про себе*). Влада козака, та душа в неї собача.

Сокирдон. Що ви кажете?

Дідок. Та це я до себе. А ви — продовжуйте.

Горюнов. Запитання.

Сокирдон. Будь ласка.

Горюнов. Я сам матрос. Потьомкінець. Україну дуже люблю, а владу визнаю Радянську. Більше запитань не маю.

Робітники. Відповідайте.

Сокирдон. Так ми ж і с Радянська влада! Тільки українська. І замість того щоб продовжувати безплідний опір, буде багато краще, коли ви, як червоногвардійці України, перейменуетесь у вільне козацтво, одягнете нашу одягу і станете в лави озброєного українського народу.

Дідок. А ми ж хіба не в лавах? Та ще й добре в лавах.

Сокирдон. Що кажете?

Дідок. Та це я до себе.

Добродух. Запитання. З якою метою ви сюди з'явились?

Сокирдон. По-перше, у вас тут на подвір'ї стоїть артилерійська зброя.

Дідок. Авжеж, стоїть. Це ж не кондитерська, а «Арсенал».

Сокирдон. По-друге, у вас є вугілля, яке нам потрібне.

Добродух. Для чого?

Сокирдон. Для водогону та електричної станції. Ми повинні його взяти...

Горюнов. Але ви його не візьмете,

Добродух. Ще питання. Гайдамаки розтерзали члена революційного комітету товарища Леоніда. Хто відповідь за це вбивство?

Сокирдоп. Центральна рада за це не відповідає. Це відповідь має на терор більшовиків у Харкові.

Голоси. Він забуває, де стоїть!

— Припинити цю балачку!

Добродух. Більшовики в Харкові борються проти контрреволюції, а ви тут — проти народу. Ми вигнали з України війська Тимчасового уряду, а ви скористалися нашою перемогою, як провокатори. Ми проливали кров за Радянську Україну, а ви захопили владу в свої руки, роззброїли наші військові частини і почали допомагати Каледіну! Те, що зараз відбувається у Києві, це не самовизначення націй, а справжня контрреволюція. У ваших тюрмах сидять не тільки більшовики, а й безпартійні. Значить, боротьба точиться не проти більшовиків, а проти всього робітничого класу й селянства.

Шум. Він це добре знає!

Добродух. На це ми вам заявляємо прямо: ми переслідувань не боїмось, а вашої влади не визнаємо і ніколи визнавати не будемо! Наша влада в Харкові... в Москві... і в Петрограді!..

Голоси. І можеш забиратися з «Арсеналу»!

— Годі!

Добродух. Чекайте, товариші. Я скажу, для чого потрібне Центральній раді арсенальське вугілля. Ось я маю папірець від генерального секретаріату військових справ за підписом Петлюри. *(Показує на Сокирдопа)*. Він бреше, що вугілля потрібне для електростанції. Тут пропонується передати вугілля для петлюрівського бронепоїзда, з якого хочуть розстрілювати робітників!

Вигуки. Жовтоблакітні убивці!

— Геть з «Арсеналу»!

Робітники обступають Сокирдопа. Він кидається до дверей.

Під свист, регіт і вигуки робітників тікає...

Гусляр. Доволі терпіти!

Горюнов. Повстання! Доки будемо чекати!

Шум. Треба виступити негайно, поки вони не оточили заводу.

Добродух. Ми чекаємо вістей із Харкова! Марія скоро повернеться. Радянський уряд України повинен сповістити нас, чи можна сподіватися підтримки військами

найближчим часом. Адже ми не маємо на кого спертись, крім своїх власних сил...

Г у с л я р. А ремонтні майстерні! Залізничники! Шульавка!

Г о р ю н о в. Всі чекають початку!.. Частина полку Сагайдачного піде за нами. Частина Хмельницького...

Д о б р о д у х. На них не можна покладатись. Ми повинні дістати відомості з Харкова. Крім того, треба відправити товариша Іванова в Жмеринку, щоб підготувати й перекинути сюди другий гвардійський корпус. І якщо наші війська зможуть в найкоротший строк...

Входить Марія.

Г о л о с и. Марія!

— Приїхала!

Д о б р о д у х. Нарешті! Як добралася? Коли виступати?

М а р і я. Чекайте... Червона гвардія Харкова п'ятого січня виступила...

Г у с л я р. Куди?

М а р і я. В напрямі Полтава — Київ...

В и г у к и. Ну, от! Чого ж чекати?

М а р і я. В Донбасі б'ється Червона гвардія. Під Луганськом б'ють Каледіна. Кривий Ріг виступає... Антопов-Овсієнко кинув червоноармійські загони на допомогу Донбасові, проти Каледіна. Богдан з товаришами десь у дорозі на Київ... Уряд пропонує нам зачекати лише кілька день, поки сюди підтягнуться наші сили...

В и г у к и. Так ви ж скоро будуть!

— Чого чекати?

Д о б р о д у х. Більше чекали! Говори далі!

М а р і я. Уряд застерігає... Коли виступити невчасно, то може бути дуже погано...

Г р о м о в (*вбігає*). Товариші! На заводі гайдамаки!

Г о л о с и. Що?!

— Гайдамаки?

Г р о м о в. Хочуть вигнати робітників на вулицю і повісити на воротах замок. Підїхали платформи за вугіллям!.. Шукають зброї! Верстати потрощили, паси порізали... Розбили грошову скриню...

В и г у к и. До зброї, товариші!

Г о р ю н о в. Тягніть кулемет!

Д о б р о д у х. Хапайте залізо! Гусляр і Горюнов, видати зброю! Двоє — до гармати! Гудок!

Вривається кілька розлючених гайдамаків: «На вулицю, більшовики! Забирайтесь!», «Бий верстаті!», «Завод закривається. Віддати зброю!»

(Стрільє вгору). Геть звідси, погань смердюча!

Гайдамаки отетеріли.

Дідок. Ану, почім хупт оселедців... *(Б'є одного в ухо)*.

Той падає.

Вигуки. Ге-е-е-ть!..

Рукопашна. Робітники викидають гайдамаків через вікна.

Марія *(бореться з одним)*. Брешеш... Не побореш... Дідок *(підскакує, допомагає, удвох викидають гайдамаку)*. Лети, лети, мой листок, із севера на восток...

Шум. Що далі? Може, знов чекати?

Добродух. Тепер чекати вже не можна. Діло починається...

Пахман. І діло, як видно, серйозне. Сюди підходить військова частина.

Гуслярі ще один робітник вносять гвинтівки. Горюпов котить кулемет. Всі озброюються, стають на місця.

Добродух. З кулеметом до вікна! Шум, Колосов, Марія — до того вікна! Приготуйтеся!

Тривожний гудок. За вікнами постріли.

Добродух. По жовтоблакитній наволочі — во-го-о-нь! Во-го-о-нь!

Удар гармати. Починається бій.

Дідок. На! На! Ах!.. *(Розкинувши руки, падає мертвий)*.

Темно

15

Через шість днів. Барикади на «Арсеналі». Падає сніг. Група робітників і солдатів. Знеможені безсонням, спрагою і голодом, одні лежать, інші сидять, спершись на гвинтівки.

Добродух *(прислухається)*. Варгують, собаки...

Шум. Кажи, що робити. Барикада коло воріт слабне з кожною хвилиною. Сагайдачники нас покинули. Командир Міщенко пішов до петлюрівського штабу договорюватися про перемир'я і не вернувся. Кажуть, що його заарештовано... Робітники умирають від ран. Дехто каже, що далі триматись — даремно. Сили противника великі, ми сидимо без патронів...

Поранений солдат. Води... товариші... хоч краплию...

Добродух. Потерпи ще трохи, друже... Може, принесуть. *(До Шума)*. Далі!

Шум. Далі — жду розпоряджень революційного комітету.

Рибальченко. Патронів немає...

Добродух. Саша пішов до міста. Він пробереться підземним ходом, вийде коло водокачки... Зв'яжеться з міським ревкомом. Здаватись не можна, Шуме!

Шум. Це ясно. Але що робити?

Добродух. Шість днів трималися... Скоро підійдуть наші війська. А здатись — це смерть.

Горюнов. Ясно.

Шум. Я йду!.. *(Виходить)*.

Рибальченко. От тільки що відбиватись нема чим. І води якби... У горлі пересохло. А сагайдачники покинули... *(Схиляється додолю)*.

Добродух. Саша дістане води, патронів... Принесе радісні вісті... Тримайтесь, товариші! *(До Марії)*. А ти, дівчино? Задрімала?

Марія. Ні, я слухаю. Здаватись не можна. Тут будемо. До кінця! Або їм, або нам — смерть... Я знаю... Здаватись не можна! Краще вмерти!

Горюнов. Так, дівчино, краще вмерти. Тільки вмрати нам не випадає лінія.

Марія. Докажіть про «Потемкіна».

Гусляр. Говоріть, товаришу Горюнов. Як далі?

Горюнов. Ну, добре, слухайте. Коли підняли ми на кораблі червоний прапор повстання...

Поранений. Води! Умираю...

Добродух. Стійте! Бутовська йде! Федора! Сюди!

Марія. Бабуся!

Голоси. Справді! Вона!

Входить Бутовська і кілька жінок-робітниць.

Голоси. З міста? Як ви пробрались?

Бутовська. Підземним ходом... Ось вам патрони... (Жінки висипають патрони із припілків). Вода... Здрастуй, Маріє... Тримаєшся?

Марія. Нічого.

Жінки. Хліба принесли...

Голоси. Живемо! А як у місті? Як залізничники?

Добродух. Напійте пораненого.

Бутовська (дає йому води). Пий, товаришу. Куди тебе? У голову!.. Чого ж ти лежиш тут?

Горюнов. Не хоче в околодок. Що ти йому зробиш?..

Поранений. Тут буду... Я ще можу стріляти...

Голоси. А що в місті? Розповідайте.

Бутовська. Триматись треба до останнього, поки не прийде підмога. Петлюрівців погнали з-під Полтави... Потім побили їх коло Вінниці, а тепер б'ють під Фастовом. От-от з'явиться загін Богдана. Він уже пробивається до Києва.

Марія. Він проб'ється!

Бутовська. Неодмінно проб'ється.

Добродух. Тільки б ще продержатись хоч добу...

Бутовська. У місті робітники не здаються. Головні майстерні полагодили панцерника і б'ють з нього по чім попало. Вибили полк Грушевського із станції. Бойовики зайняли Єврейський базар, Малоблаговіщенську, Жилинську. Захопили було «Прагу». На Подолі бій не вщухає... П'ятнадцять червоногвардійців б'ють цілу роту петлюрівців. Та ото біда, що наших мало... Що за день одвоюють, то за ніч петлюрівці назад візьмуть. Багато їх у місті, як гайвороння кишить... Та все шликати... І нікого не милують. Шукають робітників по квартирах. Петлюра по руках пізнає: у кого в мозолях — на розстріл... В їдальні головних майстерень застукали тридцять бойовиків. Вірвовкою зв'язали докупи, вивели на перон... Петлюра підійшов, оглянув... Частину одібрав і наказав розстріляти на місці, а решту одиравили під конвоем на Бібіковський бульвар, завели у двір і там постріляли...

Добродух. А Сашу не зустрічали?

Бутовська. Сашу...

Добродух. Ну? Що з ним?

Бутовська. Сашу порубано. Коло водокачки...

Добродух. Що?!

Жінки. Тільки вийшов, а тут — гайдамаки. Впізнали і... на шматки порубали.

Друга жінка. Дивитись страшно.

Бутовська. Загинув член революційного комітету.
Добродух *(скидає шапку)*. Саша...

Усі скинули шапки. Раптом чути гарматні залпи, стрілянину,
крики.

Бутовська. Не здавайтесь! Боротись до останньої
краплі крові! Знайте, що нікому не буде пощади...

Усі схоплюються, хапаються до зброї.
Жінки беруть гвинтівки, вставляють патрони.

Добродух. Приготуйтеся!

Шум *(вбігає, в розпачі)*. Остання хвилинка, товариші.
«Арсенал» упав!

Бутовська. Що?!

Шум. Барикада коло воріт не витримала... Гайдама-
ки вже на подвір'ї...

Наростає ревище: «Сме-е-рть більшовикам! Сла-а-а-ва!»

Добродух. Во-го-о-нь!

Стрільниця. Вриваються гайдамаки, з ними Брага.
Кричать: «Зда-ва-а-а-й-ся! Руки вгору!»

Бутовська. Більшовики не здаються!

Брага. Тоді їх рубають! *(Кидається до неї)*.

Марія. Ах!

Бутовська. Хай живе революція! *(Падає, поране-
на саблею, жінки перев'язують їй голову, підводять)*.

Брага *(до Марії)*. Зустрілися! Кидай гвинтівку!

Марія. Не підходь!

Робітники. Товариші! Не здавайтесь!

Боротьба. Робітників обеззброюють.

Брага. До стінки! Хто опирається, рубай руки!

Гайдамаки. Так, пане хорунжий! Г'ех!

Розкидають барикаду. Вигуки: «Сади веселіше!»,
«Слава!», «Ще не вмерла Україна!»

Брага. На коліна. Співай «Отче наш»!

Шум. Завтра ти співатимеш собі «Вічну пам'ять».

Гайдамаки. Мовчати. Співай «Отче наш»! Кому ска-
зано!

Добродух *(співає, за ним інші)*.

Вы жертвою пали в борьбе роковой
Любви беззаветной к народу...

Б р а г а. Припинити! Стріляй їх!

Постріли, падає кілька робітників.

Ж і н к и. Рятуйте... Помилуйте!..

Д о б р о д у х і і н ш і.

Вы отдали все, что могли, за него,
За жизнь его, честь и свободу...

Вбігають жінки і діти робітників. Гайдамаки приводять полонених робітників, сестер-жалібниць. Входить петлюрівський полковник.

Г а й д а м а к и. Ось! Більшовицьких красунь привели, пане полковнику!

П о л к о в н и к. Забрати!

Ж і н к и і д і т и. Ря-туй-те!

Р и б а л ь ч е н к о. Пане полковнику! Помилуйте! Я ж українець, по крові, по свідомості. Батьки мої і діди — українці! На панцині пропадали... І сам я змалку такий... Волі чекав! Волі!.. Це ж мене сам Петлюра з Винниченком умовляли, казали, що за пролетаріат голову покладуть... Що народ український демократичний! Що серед нього немає кровопивців! Душогубів! Катів проклятих...

Полковник стріляє.
Рибальченко падає мертвий.

П о л к о в н и к. Ведіть їх!

Г а й д а м а к и. Марш! Виходь!

Ж і н к и. Рятуйте!

М а р і я (*веде під руки поранену Бутовську*). Не зневіряться, товариші! Завтра Україна буде вільною! Наші брати під Києвом! Смерть катам України!..

Г а й д а м а к а (*кидається до неї*). Замовкни!

Р о б і т н и к и (*співають*).

Порой изнывая по тюрьмам сырым,
Идете, гремя кандалами...

Іх виводять.

Т е м н о

Петлюрівська катівня. Ніби залите кров'ю — від сонця, що сходить, — червоне заготоване вікно вгорі. Гусляр, Горюнов, Добродух, Бутовська, Марія, Пахман, Шум та інші.

Гусляр (*підставивши якусь табуретку, вхопився за ґрати, дивиться у вікно*). Я думаю, що це наступають наші війська... Інакше не може бути.

Горюнов. Васю!

Марія. Бабусю... Ви чуєте? Я підведу вас...

Бутовська. Так... я чую, Маріє...

Гусляр. У місті тривога. Це ясно... Ось проходить полк. У кожущках, у шапках набакир... метляються шлики... Це — курінь смерті... У них побиті голови, а під шапками — оселедці... Команда: «Струнко»... Виїздить Петлюра... Щось їм говорить... Оркестр...

Чути «Ще не вмерла...».

Проте вони хутко дають дряну... Петлюра поскакав на коні...

Знову чути гарматну канонаду.

Марія. Підходять! Чуєте?

Добродух. Ще трохи...

Пауза.

Горюнов. Після «Потемкина» був я три роки на Сахаліні, руду возив, хотів пропасти, кури́в чай з льогким табаком, став кров'ю харкати і отримав бронхіт. А не вмер... Одправи́ли в Тюмень, у лікарню. Лежав шість з половиною місяців, видужав. І направи́ли мене на ливарний завод Гільова — ковалем. Три роки гатив молотом, отримав три копійки в день. Копійку вираховували на хворих, а дві — видавали на руки. І знову не вмер... Носив ланцюги дев'ять фунтів з чвертю, підкашальники не витримували, а я видержав, бо я був натуральний борець і важив сім пудів, як один фунт. І так я видержав шість з половиною років. І щоб тепер...

Гусляр. А потім?

Входять двоє гайдамаків.

Перший. Горюнов, Добродух, Пахман, Гусляр, Бутовська, виходьте!

Г о р ю п о в. Ні, брешеш! Тепер не умрем! Не встигнете розстріляти.

Г а й д а м а к а. Виходь, тобі сказано!

М а р і я. Не встигнете, прокляті!

Г а й д а м а к а. Цить, більшовицьке пасіння! Зоставайся тут.

М а р і я. Я з ними піду! Бабусю! Горюпов!.. Не кидайте мене.

Г а й д а м а к а. Мовчи! Не велено тебе. *(Видитовхує її, вона рветься до товаришів)*.

Б у т о в с ь к а. Маріє... Запам'ятай цей рапок... Сходить сонце...

Г о р ю п о в, Д о б р о д у х, Г у с л я р і. Привіт друзям... братам... Хай живе Радянська Україна...

М а р і я. А-а-а-а! *(Б'ється в двері)*. Богдане! Де ти? Прийди!.. Я вірю... Я жду тебе, Богдане!.. Жду! Ти йдеш!.. Я чую!.. Свобода Україні!.. Поспіши!.. Їх повели на розстріл! Гайдамаки з куреня смерті виключють їхні очі!.. Богдане, поспішай!..

Із бічних дверей входить Ф и л и м о н Б р а г а.

Б р а г а. Не встигце.

М а р і я. Ти?!

Б р а г а. Я, моя мила... Пора кінчати комедію. Ми відходимо на Житомир, щоб ударити червоним у потилицю.

М а р і я. Це вам б'ють у потилицю! Вам! Я чую!

Б р а г а. Розмовляти будемо потім. Вибирай: з нами підеш або смерть. Думай швидше.

М а р і я. Смерть.

Б р а г а *(вихопив шаблю, кинувся до неї)*. Умри!

М а р і я *(хапає табуретку, удар шаблі по дереву)*. Сам умри, гаде! *(Вибила шаблю)*.

Боротьба.

Г а й д а м а к а *(вбігає)*. Пане хорунжий! За мною!..

Б р а г а. Що?!

Г а й д а м а к а. Червоні на вулиці! Арештованих відбили! Наші відступають по Житомирському шосе. Тікайте, поки не пізно!..

М а р і я *(хапає шаблю)*. Стій!!!

Гайдамака кидається в бічні двері, за ним — Брага.

Марія. Умри! (*Б'є шаблюю*).

Брага падає.

Сюди! Сюди, товариші! Відчиніть!..

Вигуки й постріли. Відкриваються двері. Входять: Богдан,
Шишляков, Придорожко, Званцева, Каюков,
Сазонов.

Марія. Ви врятували їх? Відбили? Арсенальців!

Богдан. Врятували, Маріє! Вони вільні! Здрастуй!

Марія. Богдане!!!

Званцева. Тримайся, товаришко! Привіт від Леніна...

Марія. Богдане... милий... Я знала, що ви прийдете...
що від Леніна прийдете! Здрастуйте, брати України! Ви
нам сонце принесли!.. Сонце...

Розсуваються стіни тюрми. Вулиця Києва.

Тікають захекані петлюрівці.

Іде загін Червоної Армії, грізно похитуючи багнетами.

Льш, ми, робітники, ми, діти

Святої армії труда...

Сходить сонце.

Завіса

Київ.
1936—1937 рр.

ПУБЛІЦИСТИКА

ПИСЬМЕННИКИ НА РУДНЯХ

(Подорожні нотатки)

Це була перша прекрасно організована спроба подорожі українських письменників на рудні, в найширші маси українського робітництва. Культвідділ Всеукраїнського комітету союзу гірників, запросивши групу письменників, провів завчасно (протягом двох місяців) підготовчу роботу по всіх копальнях Криворіжжя, намалював і розіслав точний календар виступів, відрядив з групою письменників свого представника — і тому подорож відбулася так організовано. Наслідки цієї подорожі перевищили найбільші наші сподівання.

Один за одним пройшло вісім виступів на різних копальнях, і всюди робітники приймали ці виступи з надзвичайним ентузіазмом, всюди ставились до них із зворушливою увагою, всюди виявляли глибоке зацікавлення новою українською літературою і тим широким процесом культурної революції, що в ньому ця література зростає і мушніє.

Понад 6 тисяч робітників відвідало ці виступи.

* * *

Група складалася така: чотири члени ВУСПП — В. Сосяра, І. Микитенко, А. Шмигельський, Л. Первомайський — і Остап Вишня... 12 березня група виїхала з Харкова. 13-го ранком на станції Марганець письменників зустріли представники Криворіжжя ім. Комінтерну. Від цього часу група не мала вільної хвилини: удень огляд копалень, шахт, бібліотек, клубів, робітничих касарень, відвідування рудкомів, розмови з шахтарями, а ввечері, до пізньої ночі, п'ять-шість годин підряд — виступи, доклади, обговорення, запитання, відповіді на записки, знову виступи... Ранком — на потяг і на другі копальні, що розтяглися одна за одною по цілому Криворіжжю. В клубах привітальні плакати, теплі товариські зустрічі, бурхливі згуки оркестрів... Навіть на якійсь станції над дверима вокзалу товариші зустріли плакат:

«Привіт нашим письменникам! Хай живе пролетарська література!»

На Марганці ми спустилися в шахти. Вони не дуже глибокі — тридцять п'ять сажнів під землею.

Та коли здригнула кліть і раптом провалилась у шурф, серця закалатали прудко і млосно... А за мить — уже кліть унизу. Подвір'я. І безконечно довгі і темні штреки; десь там блимають далекі бліді світляки — електричні лампочки, стугоняють вагонетки, проходять з карбідками шахтарі, з бокового штреку лине приглушена пісня на два голоси: співають забойщик і відкатчик. А в другому штрекові стоїть запряжена в вагонетку коняка — слухняно чекає коногона. (Тут є прекрасні стайні. Коні живуть під землею довгі роки. Не люблять тільки, як з ними жартувати. Нехай хто плюне при коневі, то вже буде йому. Кінь ударить його ногою або вкусить...)

З нами ходив штейгер Салтанов, показував це підземне царство тяжкої праці, знайомив з виробництвом — він старий забойщик, а нині вже штейгер, права рука на копальнях, робітник-фахівець.

Від шостої години клуб було переповнено робітниками. І кінчилися наші виступи десь біля дванадцятої.

* * *

На Ленінських копальнях (станція Калачівська) перед дверима клубу — електричні вітрици. Прізвища всіх письменників на осяяному електрикою склі. У великому фойє — скляна шестигранна піраміда, на цій прізвища письменників, назви книжок і скільки разів читано кожну книжку.

Перед початком вечора письменників вітає представник рудкому тов. Хмара, виступають учителі, робітники клубу й т. ін. Після вечора злива записок, побажань, запитань. Гасло «Хай живе нова культура Радянської України!» насичує повітря.

* * *

Жовтневі копальні. Перша невелика зала. Але її переповнено через край. Робітники стоять і в коридорах, слухають звідти. Абсолютна тиша. Тут прекрасний бібліотекар, що вміє і знає, як просунути українську книжку

в робітничі маси, як зацікавити їх цією книжкою. Тут проведено найкращу підготовчу роботу.

Виступи живих письменників приймають як свято.

Старий робітник (32 роки на виробництві), спершись на ціпок, ловить жадібно кожне слово і радісно хитає головою.

Тут уже виступає з нами і тов. Вишня. Він спізнився був на 2 дні, затримавшись в редакційних справах у Харкові. Прибув зразу на Жовтневі копальні. Популярність його воістину колосальна. Його гуморески відомі старому й малому.

Та всі хочуть почути їх з власних уст Остапа Вишні. Він читає тихо, і кожне слово приймають радісно й весело. Сосюра читає «Червону зиму» — бере в полон це море голів. До нього всміхаються, вітають. Зустрічають вітаннями й приймають надзвичайно уважно і виступ Шмигельського (поема «Сандро», «Січневі дні» та ін.), і Первомайського (новела «Григор» та ін.), і всіх нас слухають так, як ні в якій іншій аудиторії.

* * *

Тут ми (другого дня) йдемо знов на виробництво, спускаємось в залізорудні кар'єри, де по крутих червоних стінах руди й кварциту підіймаються вгору наваптажеші тяжкими скарбами вагонетки, ритмічно, прудко, як вся наша республіка, — вгору, вгору.

Руду рвуть динамітом. Довго лунають грізні вибухи, немов гримить тяжка артилерія. Потім знову рокочуть пневматичні забурники, пробігають червоні від кварциту робітники, зривається сигнал — і знову вибухи...

* * *

Рудні ім. К. Лібкнехта, ім. Артема, ім. Дзержинського. Це вже сьомий день нашої подорожі. Робітники приходять у нашу кімнату (ми спинилися в касарні), просять в червоний куточок — там зібралися шахтарі, що завтра не зможуть бути в клубі. Ми йдемо всі разом, розмовляємо і читаємо там мало не до дванадцятої години ночі. Робітники, що не говорили українською мовою, мабуть, від того часу, як пішли з села і опинилися на цих руднях,

починають трохи сором'язливо говорити добірною українською мовою, переважно селянською. Такий наш пролетаріат на цих руднях. У нього ще в селі жінка, діти, а сам він уже 2—3 роки живе в робітничих касарнях.

— Чого ж ви до цього часу не говорили українською мовою?

— Та так якось... не було такого порядку...

Тепер він просить книжку, бере її, читає, висловлює свою думку, і майже всі:

— Пишіть же й про нас, про наше життя.

* * *

Було ще два ранкових виступи. Один для трудової школи на Жовтневих копальнях, другий — у Кривому Розі для вчителів і всіх освітян. Годі й казати, що вони пройшли з великим успіхом.

Випадок з Криворізькою народсвітою — єдиний неприємний випадок за цілу подорож. Бувши на нашому виступові в клубі Ленінських копалень, народсвіта все ж таки зажадала, щоб ми приїхали на другий день до Кривого Рога за формальним дозволом. На місці того дозволу народсвіта не могла дати... І мусив був представник ВУК (тов. Паньківський) їхати 12 верстов кіньми до Криворізької народсвіти та ще й там довгенько доводити, що приїхали не «шпаголотателі», а українські письменники, яких сама народсвіта бачила й чула...

Буває...

* * *

З рудні ім. Дзержинського група повернулася в Харків. Ця перша подорож (ВУК заявив, що вона не остання) показала нам, яке глибоке значення має єднання українського письменника з робітничими читачами, яке величезне зрушення робить вона в масах нашого пролетаріату.

[1927 р.]

ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВІДКРИТТІ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ХАРКОВІ

Товариші, в столиці Української Радянської Соціалістичної Республіки, яка є частиною великого Союзу РСР, збирається 2-а Міжнародна конференція революційних письменників. На території першої в світі держави робітників та селян має почати свою відповідальну роботу штаб світового революційного літературного фронту.

Три роки тому в центрі світової пролетарської революції, у Москві, відбулась 1-а конференція революційних письменників. За три роки в усьому світі пройшли великі зміни. Всесвітня криза прокотилася з одного кінця земної кулі до другого, охоплюючи державу за державою. Мільйонні армії безробітних пролетарів стоять на світовій ареші вже не як привиди комунізму, а як реальна сила для останніх вирішальних боїв за соціальне визволення. Настав час, коли воістину можна сказати, що земля, вода і повітря просякнуті духом класової боротьби, що весь світ перетворився на барикади, які черетинають материки й океани.

У цю добу, добу загостреної класової боротьби, відбувається різка диференціація і у лавах світової літератури. Багато з тих, котрі ще нещодавно були разом з нами, відходять на позиції буржуазії, дехто відверто стає ренегатом і продає ту велику довіру, яку виявили до нього пролетарі і трудящі Радянського Союзу та інших країн. Таким ренегатом виявився ганебної пам'яті Панаїт Істраті. Але на місцях тих, хто відходить на бік буржуазії, приходять нові й нові сили з мас пролетаріату і найлівішої, революційної частини дрібної буржуазії, приходять письменники, які прагнуть зв'язати свою долю з героїчною боротьбою робітничого класу за визволення людства, за комунізм, за безкласове суспільство.

Міжнародне бюро революційної літератури, яке на 1-й конференції об'єднало представників революційної літератури дев'яти країн і ряд письменників-одинаків, на цій 2-й Міжнародній конференції нараховує вже тисячні колоні революційних письменників, представників 22 капіталістичних країн. Ці величезні досягнення Міжнародного бюро пояснюються перш за все зростанням революційно-

го руху в усьому світі, колосальною роботою і перемогами комуністичних партій всіх країн.

Ніколи ще у повітрі не пахло так порохом, як зараз. І тому Міжнародне бюро революційної літератури ухвалило скликати цю Міжнародну конференцію саме тепер, щоб мобілізувати свої лави, вишикувати їх у бойові колони і організувати негайний і рішучий опір широких пролетарських мас новій війні, яку готують капіталісти. Міжнародне бюро скликало свою армію для того, щоб поставити її на варту інтересів Радянського Союзу, на охорону спокою радянських кордонів.

Другою причиною скликання цієї конференції є внутрішнє становище секцій Міжнародного бюро. У кожній секції назбиралось немало принципових питань як організаційного, так і творчого порядку. Питанням творчості нашої конференції буде приділено багато уваги.

Товариші, в момент, коли ми збираємось відкрити нашу конференцію, там, у капіталістичних країнах, багато наших товаришів страждають у тюрмах разом з кращими представниками революційного пролетаріату. В Польщі йде розгром українських культурних установ, поліція немилосердно розправляється з західноукраїнськими й польськими робітниками та селянами. На цій конференції, що відкривається на Радянській Україні, присутні не лише представники революційної літератури капіталістичних країн, але також представники усіх національних літератур народностей Радянського Союзу. Сам факт їх багаточисленної присутності тут яскраво свідчить про те, що тільки в країні диктатури пролетаріату можливе повне і вірне вирішення національного питання.

У секретаріату МБРЛ є великі досягнення в галузі об'єднання національних пролетарських літератур нашого Союзу і втягнення їх у роботу МБРЛ. Зараз у ньому представлені всі національні літератури СРСР.

Перед нашою літературою стоять нині завдання величезної ваги. Можна сміливо заявити, що література всього СРСР тримає зараз історичний екзамен. Ніколи ще не було в минулому такого колосального похваллення у наших письменницьких лавах, ніколи ще не було прикладів, рівних фактам соціалістичного змагання, ударництва в літературі, призову до пролетарської літератури робітників від верстага — кращих виразників творчого трудового ентузіазму. Наша література розгорнула величезну масову роботу, і все, що відбувається у нас, може стати взірцем

для всіх секцій МБРЛ. Наш досвід, зрозуміло, не може бути цілком перенесений в умови капіталістичних країн, але він може багато де в чому допомогти роботі зарубіжних секцій.

Товариші, у глибокій впевненості, що конференція вирішить питання, які стоять перед нею, що вона згуртує революційних письменників у бойові колони і поведе їх на штурм капіталізму, за перемогу комунізму, за безкласове суспільство, за перемогу пролетарської революції в усьому світі,— дозвольте від імені секретаріату Міжнародного бюро революційної літератури 2-у Міжнародну конференцію революційних письменників вважати відкритою.

Хай живе Міжнародне бюро революційної літератури, штаб міжнародного революційного фронту! Хай живе революційний пролетаріат і пролетарська революція в усьому світі! Хай живе Комуністичний Інтернаціонал!

7 листопада 1930 р.

ПІДСУМКИ СВІТОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Уже на першому діловому засіданні поширеного пленуму Міжнародного бюро революційної літератури стало ясно, що обсяг питань, заведених для порядку денного пленуму, величезна вага цих питань для цілого міжнародного літературного руху, нарешті, число делегатів — представників революційних літературних загонів 22 капіталістичних держав — усе це розсовує рамки пленуму і перетворює його принаймні в світову конференцію. Не випадково в промовах окремих делегатів, а також у привітальних телеграмах звучало навіть слово «конгрес». Історичне значення цього пленуму ствердилось у процесі ділової роботи, і тому перетворення пленуму на 2-у світову конференцію пролетарської літератури було цілком логічне, мало всі підстави і пройшло так само одноставно, як одноставно проходила вся величезна робота конференції.

Дух бойовничого інтернаціоналізму, цілковитої єдності всіх національних секцій і повної одноставності в питаннях літературно-політичного порядку — ось що насам-

перед характеризує 2-у світову конференцію пролетарської літератури.

Певність сил пролетарської революції, тверде переконання, що єдиний шлях для революційного письменника є шлях революційного пролетаріату, усвідомлення все-світньо-історичної ролі пролетаріату як творця соціалістичного суспільства — є друга характерна риса конференції.

Революційний борець може якнайтверезіше зважити шанси боротьби: адже революційним борцем він є тільки через непохитну переконаність у тому, що може перетворити світ. У цьому розумінні кожний класово свідомий робітник є оптиміст: із повною надією він дивиться в майбутнє і цю надію черпає саме із злиднів, що його оточують,—

писав колись Ф. Мерінг, розуміючи під «злиднями» становище пролетаріату в капіталістичних країнах.

Можна сміливо сказати: саме з таким переконанням, з таким революційним оптимізмом відбувалася світова конференція пролетарських письменників, що в складі її делегатів мандатна комісія нарахувала 67 комуністів і 12 позапартійних товаришів.

Усвідомлення потреби підпорядкувати свою літературну діяльність революційній практиці пролетаріату, що готується до рішучих класових боїв; усвідомлення потреби мобілізувати всі сили міжнародної армії революційних письменників на боротьбу проти білого терору, проти фашизму та соціал-фашизму; нарешті, усвідомлення ролі революційної літератури в мобілізації найширших мас на боротьбу проти готованого міжнародним імперіалізмом нападу на країну робітників та селян і готовність перетворити імперіалістичну війну на війну громадянську — це третє, що визначає політичний характер конференції.

Сьогодні революційний письменник, що справді рішуче зв'язує свою долю з долею пролетаріату, мусить винаходити якнайефективніші художні засоби революційної боротьби з буржуазією в літературі, засоби стільки ж певні й безпомилкові, скільки певна є керована лєнінською компартією класова боротьба пролетаріату проти здичавілих експлуататорів.

Капіталістична культура переживає тепер безнадійну кризу, занепад і розклад. Будь-які сподіванки на її одужання є марні, так само як марні надії на «одужання» капіталізму.

Але культура експлуататорів, культура класового пригноблення й зоологічного націоналізму перед своєю загибеллю іще чадять випарами отруйних впливів, що затуманюють, тримають у своєму полоні значну частину трудячого людства. Викривати гнилизну цієї культури, показувати її експлуаторську суть, нищити її і натомість створювати уже тепер, ще в капіталістичних умовах, елементи пролетарської культури, використовуючи досвід і набутки пролетарської культури в СРСР, що є світовий центр творчості пролетаріату,— це завдання конференція також усвідомила повнотою.

Пролетарські революційні письменники капіталістичних країн, прибувши на батьківщину робітників і селян, побачили тут справді невиданий, справді грандіозний розквіт нової, соціалістичної культури. Вислухавши доповідь наркома освіти УРСР тов. М. О. Скрипника про культурну революцію в Радянському Союзі, конференція з глибоким задоволенням констатувала, що пролетаріат Радянського Союзу, виконуючи п'ятирічку, будуючи нові індустріальні велетні, підносячи чимраз вище рихтовання соціалізму й ліквідуючи на базі суцільної колективізації глитайню як клас,— з кожним днем розгорненого соціалістичного наступу здобуває нові й нові перемоги й на культурному фронті, здійснює за проводом партії ленінську культурну революцію...

Проти нашого будівництва, для знищення його міжнародна буржуазія мобілізує свої сили. Але на сторожі соціалістичної культури, готова до збройного захисту її, стоїть армія міжнародного пролетаріату. Бійцем цієї армії визначила себе друга світова конференція пролетарських і революційних письменників.

Ця конференція становить видатний етап в історії міжнародного революційного літературного руху. Коли Міжнародне бюро (МБРЛ), організоване на першій конференції, виконувало роль переважно інформаційного зв'язку поміж окремими революційними письменниками та окремими загонами революційної літератури, то друга світова конференція уже являє собою засідання справжнього бойового штабу масового міжнародного літературного руху. Нові сили прийшли до нього, нові величезні ресурси й можливості виявила ця конференція. Шлях міжнародного об'єднання, велику роботу бюро та всі недоліки в цій роботі висвітлює у своїй доповіді тов. Бела Іллеш.

Велику творчу революційну насагу дали конференції представники пролетарських літератур СРСР, що демонстрували на конференції величезний досвід нашої пролетарської літератури. Хоч досвід призову ударників до літератур, що проходить тепер у нас, і не можна цілком використати в капіталістичних умовах, проте, безперечно, й у цих умовах він стане за імпульс до залучення в лави міжнародного об'єднання нових і нових робітничих кадрів, нових бійців із лав робкорів.

Разом із тим конференція рішуче висловила проти будь-якого сектантства, проти лівих закрутів, що траплялися в роботі деяких секцій, проти ігнорування тих кращх літературних представників руйнованої капіталізмом революційної дрібної буржуазії, що на цьому етапі класової боротьби приходять до нас. Міжнародне об'єднання, не припускаючи безпринципного стирання меж і різниць між такими представниками й справжніми пролетарськими письменниками, не може, проте, припускати будь-якої кастовості у ставленні до цих письменників. З цього погляду надзвичайно характерні є висловлювання одного з представників американської делегації:

Мовиться про те,— говорив він,— щоб прийняти Сінклера до наших лав. Але тов. Ілеш справедливо сказав, що ми тепер боремося не лише з фашизмом, а й з соціал-фашизмом. А Сінклер є член американської соціалістичної партії і був висунутий на губернатора. Щоправда, його не обрали. Тоді він сказав, що він радий, що його не обрали, бо, мовляв, губернаторові доводиться садовити робітників у в'язниці. Така постава питання не падо революційна.

На ці й подібні висловлювання представниця Комінтерну тов. Гопнер подала в своєму виступі розгорнену критику і різних виявів правої небезпеки, і різних лівих закрутів, що своєю суттю є не що, як другий бік правого опортунізму. Визнавши праву небезпеку за головну небезпеку для міжнародного революційного літературного руху, конференція одночасно висловила і проти лівих закрутів, і проти «дитячої хвороби лівизни», виголосивши гасло боротьби на два фронти.

Велику увагу конференція приділила творчим питанням. Але й тут треба підкреслити, що ці питання конференція аж ніяк не відривала від загальних революційних завдань, що стоять перед міжнародним об'єднанням. Поклавши в основу творчого методу пролетарської

літератури діалектичний матеріалізм, конференція цілком усвідомила собі, до чого це зобов'язує кожного революційного письменника.

Матеріалізм,— писав Ленін в «Економическом содержании народничества»,— включає в себе, так би мовити, партійність, зобов'язуючи в кожній оцінці події прямо й одверто приставати до думки певної суспільної групи.

Пролетарський літературний фронт України був представлений на конференції організаціями ВУСПП, «Забобем» та «Молодняком», що являють собою частину ВОАППу, один із основних його заговів, і одночасно становлять українську секцію міжнародного об'єднання пролетарської літератури. Дружня нам організація, спілка пролетарсько-селянських письменників «Плуг», виступила на конференції з діловою пропозицією про організацію при міжнародному об'єднанні секції революційних селянських письменників. Революційні художники України також оголосили на конференції своє бажання прилучитися до міжнародного об'єднання «Художників революції».

Висловлюючись за консолідацію сил міжнародного літературного пролетарського руху, конференція зазначила, що ця консолідація мусить відбутися на суворо принципових засадах, а не ради самої кількості консолідованих сил. Ця постановка, певна річ, поширює свою чинність також на пролетарську літературу СРСР, в тому числі і на пролетарську літературу України.

[1930 р.]

НОВА ЛЮДИНА — ОСНОВНА ПРОБЛЕМА ЛІТЕРАТУРИ

*(З промови на III пленумі
Оргкомітету СРП СРСР)*

I

Тов. Юдін говорив у своїй доповіді про необхідність подолати три обставини, які стоять на шляху до піднесення радянської літератури на рівень нашої епохи.

Першу обставину доповідач вбачає в тім, що до цього часу не було потрібної уваги до учби письменника. Це правильно. Всякий з товаришів зараз може дуже переконливо довести і обгрунтувати цитатами, що «наука — світ, а неучтво — тьма». Але справа не в тім, щоб навчити доводити те, що не потребує доказів, а щоб ми, нарешті, по-справжньому обумовили можливість многогранної учби, щоб ми почали справді вчитися.

Це значить, по-перше, уважно і поглиблено вивчати, досліджувати класичну літературну спадщину; по-друге, уважно, поглиблено вивчати й досліджувати нашу дійсність, оточення, людей, а це — наука, на мій погляд, найтрудніша, далеко трудніша, ніж наука дослідження класичної літературної спадщини; по-третє, пильно вивчати і досліджувати сучасну художню літературу СРСР — завдання, неодмінне для кожного письменника. На жаль, це завдання, треба сказати, не виконується. Багато письменників, так би мовити, «принципiально» нічого не читають з сучасної літератури, крім своїх власних творів. (*Голос*. І своїх власних не читають). Ні, все ж таки свої читають, коли пишуть, а також при коректурі.

Четверте завдання, яке слід поставити першим, — це по-справжньому, серйозно й систематично вивчати Маркса, Енгельса, Леніна, вивчати за їх творами, а не з статей і збірників, де ці твори цитують.

Що ж потрібно для такої учби? Для цього, пасамперед, треба часу, і часу цього повинно бути у письменника досить. А в дійсності? Чи організовано бюджет часу письменницького активу так, щоб на учбі можна було по-справжньому зосередити серйозну увагу? Ні. На практиці, ми бачимо, що тільки дехто з письменників може організувати свій бюджет часу, має змогу учитись і працювати над своїми творами стільки, скільки потрібно, а решта творчо працюють недостатньо. Нам треба рішуче перебудувати свою роботу так, щоб письменники менше засідали, менше метушилися, щоб письменники могли замість того робити доконечно потрібні і тривалі подорожі, а головне — побільше працювали над своїми творами, мавши всі можливості зосереджуватись і довго обмірковувати свої книги. Цього, на жаль, ми ще не маємо.

Тепер про стан літературної критики. Її твердо установлена думка, що наші письменники нерестроно ставляться до критики. Так, цей гріх є. Ми справді побоюємося критики. В хірургії є такий французький термін «дефанс

мюскюлер». Він визначає захисний рефлекс живота при апендициті. Досить найлегшого доторку до шкіри ураженої ділянки, як раптом починають скорочуватись м'язи живота, упереджуючи біль, який може спричинити цей доторк.

Ось цей самий «дефанс» виробився у більшості письменників щодо критики. Тільки-но критик доторкується своїм пером до явних або захованих ран письменника, як письменник одразу стискує всі м'язи живота, піби від нестерпного болю. Про що свідчить цей «захисний рефлекс» щодо критики? Він свідчить про значні залишки і нашарування дрібнобуржуазного індивідуалізму, егоцентризму, чванливості й самозарозумілості в свідомості письменника. Цей факт не потребує доказів. Ми всі цим грішимо.

Але одночасно ці ж властивості — індивідуалізм, егоцентризм, чванливість, самозарозумілість — можна знайти і в деяких критиків.

Адже факт, що поруч з серйозними, вдумливими товаришами, робітниками марксистської критики, яких у нас не так уже багато, ми іноді натрапляємо на безвідповідальних людей, які просто пустують критичним пером. Таких безтурботних товаришів, що «криють» свої висловлювання, зважаючи лише на власні суґубо індивідуальні і дуже сумнівні смаки (часом ці «смаки» продиктовано інтересами групівщини), ми іноді подибуємо серед рецензентів, зокрема серед рецензентів театральних. З цим треба кінчити.

Письменник має право вимагати від критика політичної дозрілості і безумовної культурності, а не нахапаності, органічного змісту, думки, а не начинки в цитат. (*Голос. Цього не може бути*). Ну, я не поділяю цієї безнадійності. Критик повинен мати справжнє глибоке, художнє чуття і досконало знати предмет. Ми маємо право вимагати від критика справді об'єктивного підходу, який усуває випадковість в оцінюванні твору. Нарешті для критика неодмінна справжня широчінь в літературно-художніх поглядах, якої іноді не вистачає нашим критикам.

II

Дальше питання, що хвилює нас, це мова, про яку так гостро і своєчасно говорив О. М. Горький. Так, чимало з нашого брата може сказати: «Язик мій — ворог мій».

Зрозуміло, чому Олексій Максимович так загострює нашу увагу на мові. Зрозуміло, що це далеко не формальне, а широке ідейно-художнє завдання. В одній з своїх статей про драматургію Олексій Максимович говорить навіть, що головні визначальні властивості характеру персонажа можна передати тільки пильно добраними словами. Він говорить, що саме до цього зводиться робота по утворенню характеру і що досягнути цього можна тільки силою мови, старанним доббором найміцніших, точних слів, як це робили найвидатніші драматурги Європи. Отже, питання поставлепе на всю широчінь. Нам треба тепер опрацювати його в глибині всієї найрізноманітнішої творчої практики.

Для мене, наприклад, залишається нез'ясованим такий момент: чи можна мову, яку ми не схвалюємо, чи можна таку мову використати як засіб, як соціальну характеристику людини, яка йде шляхом, ворожим революції і соціалістичному суспільству, з тим, щоб потім показати, як ця ж людина заговорить зовсім іншою, очищеною мовою, коли вона стане на шлях соціалістичного суспільства?

Питання це я ставлю в зв'язку з потребою розв'язати його в сьгоднішній своїй творчій практиці, конкретно — в романі «Ранок» про трудкомуну ДПУ УРСР, де живуть і працюють колишні правопорушники, з яких виховуються молоді будівники соціалізму.

III

Ми повинні сказати велике художнє слово про нову, соціалістичну людину. В цьому головна проблема нашої літератури, саме в новій, соціалістичній людині.

XVII з'їзд партії зосереджує нашу увагу на вихованні нової людини, будівника безкласового соціалістичного суспільства. Звідси з новою силою постає проблема позитивного героя нашої великої епохи. Як цього позитивного героя треба показати в літературі? Який його характер? Які його основні властивості? О. М. Горький каже, що «наші драматурги щодо цього найщасливіші. Вони мають перед собою героя, якого ще ніколи не було, він простий і ясний такою ж мірою, як і великий». Зрозуміло, товариші, що це в жодній мірі не виключає многогранності нашого героя. Але многогранність і складність, заплетаність людського характеру напевно речі різні.

Як же бути з вимогами до зображення «складності» психіки нашого героя? Адже ми пам'ятаємо, як багато критиків, та й самі раппівські й вуспівські робітники, за ради «діалектично-матеріалістичного методу» вимагали, щоб всі герої літературного твору неодмінно вигравали всіма фарбами людської «складності», через яку повинен пробиватися промінь ведучого протиріччя. Треба признатися, що в читанні про «складність» «живої людини» у нас було дуже багато плутанини.

А ось що каже Горький про цю «складність»: «Люди дуже складні і, на жаль, багато з них упевнені, що це прикрашає їх. Але складність — це строкатість, звісно, дуже зручна для пристосування до перших-ліпших даних обставин, для «мімікрії». Складність — сумний і дотворний наслідок величезної роздрібненості «душі» — побутовими умовами міщанського суспільства, безперервної дрібничкової боротьби за вигідне й спокійне місце в житті. Саме «складністю» пояснюється той факт, що поміж сотень мільйонів ми бачимо так само людей крупних, характерів різко визначених, людей, одержимих одною пристрастю, — великих людей».

Зрозуміло, що Горький говорить тут про старе, міщанське, умираюче суспільство. У нашому суспільстві, в суспільстві будівників соціалізму, багато, дуже багато людей цільних, характерів мopolітних, багато людей прекрасних, великих в своїй монолітності. Про них Горький говорить, що вони прості й ясні так само, як великі.

Ніби завдання полегшується. Герой, мовляв, простий, ясний, монолітний — змалювати його легко. Але саме тут ми й наражаємося на основну трудність, бо відомо, людей монолітних і немов дуже простих зображувати далеко важче, ніж так звані характери з щільною (з «трещинкою»), характери титулярні, чеховські, середні, непомітні, сірі, про що говорив тов. Чумандрін.

Так. Більшовика змалювати трудніше, ніж міщанина, обивателя.

Проблема монолітного характеру, проблема правдивого художнього зображення справжнього більшовика, як будівника нового світу, як носія великої моральної сили, якою є більшовизм, — це найтрудніша творча проблема. Трудна вона саме тому, що наші позитивні герої в усій своїй простоті, ясності, в усій монолітності свого характеру несуть на собі світову навантагу нової моральності, моральності більшовицької, комуністичної, яка про-

тистоїть смородові давно умерлої брехливої «моралі» старого світу.

Кажуть, що ознакою наших нових людей є їх бадьорість, життєрадісність, цілеспрямованість в боротьбі проти старого, умираючого і т. д. Це цілком правильно, але це тільки одна грань, яка по суті нічого не з'ясовує.

Ось, наприклад, простота молодого колгоспника, колишнього батрака, вихованого партією в соціалістичній праці, простота, яка захоче в собі усвідомлення історичної ролі робітничого класу, свідомість необхідності чистоти класу, що здійснює свою диктатуру і через неї йде до повної ліквідації класів і побудови безкласового соціалістичного суспільства. Цей молодий колгоспник розповідав, як він покохав дівчину, теж колгоспницю, але до того, як побрався, перевірів її соціальне походження. Цей факт можна вважати і за неважливий, навіть кумедний, можна відмахнутися від нього, нарешті, як від жарту, але можна над ним і задуматися. Мене принаймні він задів за живе.

Ви пригадуєте, як Франсуа Рабле на прикладі одного з своїх персонажів, Панурга, показував марність шукання істини в пітьмі середньовічної схоластики (Панург у всіх питався, чи буде він щасливий з своєю нареченою, і ні від кого не міг дістати відповіді).

Оракул божественної Пляшки, до якого звернулися пантагрюельці з запитанням про долю людства, відповів знамените: «трінк», яке з таким рожевим ентузіазмом трактував Анатоль Франс. Але ми знаємо, що всі «кращі прагнення» буржуазії, вся «мораль», вся «істина» буржуазного світу уклалися в старе античне правило — «divide et impera», а також «об'єднуй капітал і пануй», уклалися в правила імперіалістичного грабіжництва й пригноблення людей. Сучасний фашизм відкидає фігові листочки старої буржуазної «моралі», користується з убивств, крадіжок і підпалів для ствердження свого панування, до речі, дуже недовговічного. Ось доля класу і доля його людей, колись бадьорих і життєрадісних, людей, що прийшли через дев'ятнадцяте століття і початок ХХ віку до цілковитої огидності, до повного занепаду особи і до втрати людського образу... А чи не свідчить дещо інтерес колгоспника до соціального обличчя своєї майбутньої дружини про те, що він якось по-своєму відчуває могутність справи робітничого класу, покликаного збудувати життя людей так, що в цьому житті він, колгоспник,

знайде своє щастя, що життя того суспільства, яке буде робітничий клас, має нескінченні перспективи?

Так мені уявляється одна з грапей цієї великої простоти нової людини.

*Березень, 1934 р.
Москва.*

ЖИТТЯ НАЛЕЖИТЬ НАМ

Товариші письменники, журналісти, робітничі та колгоспні кореспонденти!

Товариші учені, професори і академіки!

Товариші художники, артисти, композитори, інженери, учителі, бригадири!

Всі інші представники розумової творчої праці, всі інтелігенти Радянської України!

Велика боротьба класів, що становить історію людства, спалахує над світом останнім кривавим полум'ям. В цій боротьбі героїчний робітничий клас і його спільник — трудяще селянство, керовані партією Леніна, розбили свої кайдани, зруйнували тюрму народів і створили могутню фортецю нового світу — Союз Радянських Соціалістичних Республік.

Маяком найкращих надій і пайвищих ідеалів людства став він на граї нової ери, оточений безсилою зневажністю буржуазії і гарячою любов'ю робітників і селян всього світу. В країну героїчних подвигів і торжества людського розуму перетворив робітничий клас колишню пустелю рабів.

Від крижаних полів далекої Арктики до персидських кордонів завітчав він свою Батьківщину слідами великої творчої праці.

Країною чудес називають нашу Батьківщину чесніші представники буржуазної культури, що задихаються в лабетах імперіалістичних держав, на руїнах і смітника старого світу. «Ми досягли кінцевої мети 20-ти сторіч нашої цивілізації,— говорить інтелігенція буржуазної Європи устами французького письменника Селіна.— Ця мета — безумство. Жадоба смерті стала любовним прагненням, перед яким не можна встояти. У нас немає ні генія, ні сил, у нас немає майбутнього і ніяких надій».

Хто послідовніший, хто здатний іще на боротьбу й життя, той переносить усі свої надії на схід і все майбутнє людства бачить в країні комунізму. Так, слідом за комуністом Барбюсом, за великим письменником Франції Роменом Ролланом зв'язують свою долю з пролетарською революцією Ж.-Р. Блок, А. Мальро, Жан Жіюно, Фернандес. З фашистської Німеччини емігрує ряд видатних революційних письменників і діячів науки, серед них і великий учений Ейнштейн; інженери, художники і вчені інших капіталістичних країн шукають можливості віддати свої знання і здібності будівництву соціалізму в СРСР.

Експлуататори всіх націй прищеплюють своїм рабам філософію рабства й приниження. Експлуататори прищеплюють своїм рабам «любов» до своєї купи гною. І ті говорять: «Це моя купа гною, її виробив я, моя жінка, мої діти, мій служник і моя скотина».

На цьому «принципі» тримається любов рабів до «вітчизни» своїх експлуататорів. Це любов сліпих і малодушних. Це любов дрібних власників і убогих духом. Її краще було б назвати ганьбою. Що скорше погасне вона, то краще для справи визволення трудящих. Чесні і мужні ті буржуазні інтелігенти, що знайшли в собі сили стати на бік робітничого класу.

Від варварських автодафе і розстрілів революційного пролетаріату, від мертвящої диктатури буржуазії і розкладу її культури вони приходять в табір революції, щоб урятувати свою людську гідність і стати учасниками великої історичної боротьби за нове людство, за його комуністичну культуру.

Так, вони приходять до нас. Бо вони знають, що тільки в нашій країні забезпечено вільний розвиток науки і всіх галузей мистецтва.

Ми, учасники I Всеукраїнського з'їзду радянських письменників, горді свідомістю, що можемо в цю велику добу історичних перемог робітничого класу назвати себе вірними синами України, громадянами й бійцями великого СРСР. Ми горді свідомістю, що можемо ствердити це своїм художнім словом, своїми творами, в яких відбито думки і почуття українських робітників і селян, що є одиначасно наші думки і наші заповітні почуття.

Ми знаємо, як мало ще ми зробили для того, щоб повнотою виправдати почесне звання радянських письменників. Ми знаємо, які відповідальні завдання стоять

перед художниками слова. Нам справедливо нагадує про ці завдання наша партія, наша громадськість і наш керівник і вчитель, велетень художнього слова й трибун соціалістичної літератури О. М. Горький. Ми покладемо всі свої сили, увесь свій талант, увесь вогонь свого натхнення й творчої праці, щоб виконати наші завдання і наші обов'язки перед своєю Батьківщиною. Ми лише почали жити і творити!

Та все ж те, що письменники СРСР, і ми, українські письменники разом із ними, створили під керівництвом партії за 16 років пролетарської революції, становить уже сьогодні найпередовішу літературу в світі, літературу, що своєю глибокою ідейністю стоїть незрівнянно вище від буржуазної літератури, перекриває всі її досягнення, які вона здобувала протягом довгих сторіч.

Передова російська література дала за цей час ряд творів, що вийшли далеко за межі СРСР і стали настільними книгами мільйонів трудящих капіталістичних країн і колоній, запалюючи їх на героїчну боротьбу проти диктатури буржуазії.

Всі інші братні літератури народів СРСР так само приходять до свого I Всесоюзного з'їзду, до цього великого конгресу дружби і творчої співпраці, з досягненнями, що з них радіє соціалістична література цілого Союзу.

Ми маємо право заявити, що українські радянські письменники, комуністи і безпартійні, приходять на цей з'їзд в лавах передових творців союзної літератури.

В боротьбі проти класових ворогів, контрреволюційних націоналістів і зрадників українського народу мужніла під керівництвом партії молода література Соціалістичної Радянської України. Поруч художників слова — комуністів, що їхні твори здобули широку популярність серед трудящих України й цілого Союзу, — повним творчим голосом заговорили безпартійні письменники, видатні українські поети й прозаїки.

Ми раді нагадати, що в час напруженої боротьби проти української національної контрреволюції натхненне перо безпартійних наших товаришів, кращих представників художньої інтелігенції України і найвидатніших постів, не здригнувши, писало бадьорі і щирі пісні про перемоги робітничого класу і його партії. Саме тоді з'явилися поезії Павла Тичини «Партія веде». Саме за цього періоду, відкинувши вагання й спаливши мости, Максим Риль-

ський оголосив свою «Декларацію обов'язків поета й громадянина» і заспівав сміливо і одверто:

Хай потужна хвиля летється,
Не вертаючись назад,
Хай уся земля назветься:
Молода Країна Рад.

Саме в цей час, змужнівши як майстри художнього слова, дали свої нові твори Головка, Панч, Кошиленко, Смолич, Коцюба, Кочерга та інші безпартійні письменники.

Так, остаточний поворот і перехід безпартійних українських письменників на позиції Радянської влади став доконаним фактом. Мудра і справедлива національна політика партії стала для них дороговказом, як і для всіх трудящих нашої Батьківщини, перейнятих братерськими інтернаціональними почуттями.

Хай знайдеться ще в закордонній еміграції якийсь український літератор, «геній» дворушництва і зради, що почне в своїх недоумкуватих брошурках розпинатися «за Радянську Україну», одночасно картаючи ленінську національну політику. Письменники Радянської України без особливого напруження мозку зрозуміють, про яку Україну йде езопівська мова в писаннях такого літератора. Бо навіть юний піонер, що охороняє колгоспні лани, добре знає, що значить Україна без комуністів, без ленінської національної політики Комуністичної партії.

Віками гноблена Україна, упосліджувала царатом, поміщиками й капіталістами, обдерта, замучена старчиха, виряджала на криваву борню своїх крапчих синів, свій робітничий клас і найбідніше селянство. Напосні гнівом проти своїх і чужих гнобителів, з полум'ям у серці йшли сини України плече в плече з мужнім російським пролетаріатом, з партією Леніна на боротьбу за своє визволення. Вони здобули його своєю кров'ю. Вони принесли нам могутню диктатуру пролетаріату, могутню владу Рад. Під її егідою Україна здійснила свою одвічну мрію: вона стала вільною державою, одною з передових і невід'ємних частин великої і рідної Батьківщини трудящих — СРСР.

Під ясною егідою Рад Україна з замученої колонії царату перетворилася на квітучу індустріально-колгоспну Республіку українських робітників і селян — з своїми фабриками і заводами, з своїми безмежними соціалістичними ланами, з електросонцем Дніпрельстану, що лле

животворчу енергію в індустріальні комбінати, в колгоспні табори, в українські університети, в дитячі ясла і в будинки славної робітничо-селянської Червоної Армії.

Ми щасливі, що можемо заявити про це всьому світу!

Великі й палкі слова Леніна про національні гордощі свідомого великоруського пролетаріату, про національну гідність і гордощі трудящих українців, євреїв, грузин і татар і всіх численних національностей колишньої тюрми народів — горять у наших серцях.

Великі й могутні заклики Леніна до братерської єдності народів СРСР — завжди звучать у наших душах.

Слідом за Леніним ми, письменники Радянської України, можемо сказати від всього серця: нам не чууже почувтя національних гордощів! Ні! Ми любимо свою мову, ми любимо рідну Україну, могутню й прекрасну частину нашої великої Батьківщини. Ми над усе працюємо, щоб допомагати партії підносити трудящі маси до свідомого життя будівників соціалізму, піонерів радісного і близького комуністичного майбутнього...

Ми горді з того, що закріпачене українське селянство дало трудящому людству геніального поета-демократа Т. Г. Шевченка; що український робітничий клас, як і великоруський, висунув із своїх лав сотні і тисячі революціонерів; що він пішов в одних лавах з передовим великоруським робітничим класом, який створив 1903 року могутню революційну партію мас; ми горді, що український селянин, як і великоруський, почав тоді ж таки ставати демократом, почав валити попа й поміщика; що він за проводом партії Леніна допоміг робітничому класу завершити справу соціального і національного визволення трудящих у жовтні 1917 року.

Ми горді з того, що українські робітники й колгоспники зробили свою вільну республіку передовою республікою в Країні Рад.

Так! Нам не чужі національні гордощі. Але любов до своєї мови, до своєї культури, любов до рідної України — це не отрута націоналізму. Ні, наша любов — це зброя проти імперіалістів, проти контрреволюції, що простягає закривавлені руки до наших кордонів. Наша любов до України зростає разом з нами. Наша любов і наша інтернаціональний обов'язок — почуття єдине в своїй рупійській силі. Хай тремтять вороги нашої Батьківщини перед нашою любов'ю до неї. Хай знають, що наша любов — плідна відвагою і безстрашністю. Хай знають, що творці

мистецтва і вся художня інтелігенція нашої країни носять у своїх грудях той самий гнів проти контрреволюції, що й робітник та колгоспник. Хай пам'ятають, що кожну хвилину ми словом і серцем, вогнем і мечем готові відстояти непорушність кордонів нашої Батьківщини. Бо в ній — усе наше. Бо в ній життя належить нам. Бо в ній сонце сяє для нас. Бо в ній повітря вільне від міазмів розкладу і смерті.

Товариші письменники, журналісти, робітники та колгоспні кореспонденти!

Товариші учені, професори, академіки!

Товариші художники, артисти, композитори, інженери, учителі, бригадири!

Всі інші представники розумової творчої праці, всі інтелігенти Радянської України!

Ми закликаємо вас удесятерити свої сили в творчій роботі. Життя належить нам, і ми повинні зробити його прекрасним!..

Кожний інтелігент Радянської України, що віддано й чесно вершить свою творчу працю і вірить безмежно і непохитно в пишний розквіт цього життя, може бути захоплений, натхненний...

Хай же стане мечем боротьби за справу соціалізму кожна ділянка розумової творчої праці!

Хай кожний інтелігент Радянської України своєю натхненною працею покаже перед цілим світом, що ми гідні йти поруч робітничого класу і його партії, що ми гідні назватися співучасниками безсмертної доби великого Лєніна.

9.VIII 1934 р.
Харків, «Слово».

ПРОМОВА НА ПЕРШОМУ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ ПИСЬМЕННИКІВ

Товариші, наш Перший Всесоюзний з'їзд цілком виправдовує той інтерес і те напружене чекання трудящих Країни Рад, з якими проходила підготовка до цього з'їзду, що має історичне значення для розвитку нашої літератури.

На жодному з попередніх етапів розвитку літератури Країни Рад ми не могли бачити такого повного пред-

ставництва братніх літератур, яке ми маємо на цьому з'їзді. Ще ніколи не була розгорнута з такою широтою і глибиною картина творчої праці письменників всіх народів СРСР, як ми бачимо це на цьому з'їзді.

Все надзвичайне на цьому з'їзді, починаючи з гарячих зустрічей з робітниками й письменниками Москви, починаючи з промови ткалі Гурової, промови О. Ю. Шмідта і закінчуючи тією полум'яною єдністю, якою злитовані всі делегації нашого з'їзду. Все на цьому з'їзді стоїть на високому ідейному рівні, і все це кличе нас до великої творчої праці.

Над усіма доповідями, які ми тут вислухали, підносяться велетенським колосом доповідь Максима Горького про радянську літературу. Не можна не говорити про граничну ясність мови і пізнавальну глибину доповіді Горького. Великі думки в прекрасній доповіді укладено закінченими брилами, що охоплюють століття. Яскраве уявлення про ступінь інтелектуального зубожіння буржуазії і про необхідність знищення її як історичного пережитку Горький дає за допомогою двох-трьох прикладів, які містять в собі більше змісту, ніж мільйони найлютіших прокльонів на адресу буржуазії. Синтез, даний у доповіді О. М. Горького, озброює нас більше, ніж тисячі відомих кожному деталей з паразитичного буття буржуазії. В доповіді з такою ж пізнавальною силою дає і глибокий аналіз буржуазної літератури.

Цілісність і чіткість думки, яка виводить генезис містецтва з трудових процесів, витримані до кінця і доведені до краю. Характеристики десятків письменників минулого, зокрема таких письменників, як Достоевський, що створив тип егоцентриста, тип соціального дегенерата, характеристика відірваного від життя індивідуаліста — все це дано з величезною глибиною і ясністю.

Друга риса доповіді полягає в дивовижному поєднанні величезної ерудиції, глибокого знання літератури і культури всіх минулих сторіч із пристрасною політичною гостротою та нищівною ненавистю до міщанства, до звироділої буржуазії, до звіроподібних і мерзенних її представників, що панують в політиці капіталістичних країн. Все це робить доповідь О. М. Горького грізною, страшної сили зброєю проти ворогів нового світу.

У доповіді Олексія Максимовича начебто небагато сказано про радянську літературу. Проте і тут цілком закінчено сформульовані наші творчі завдання.

Доповідь Горького пробуджує в нас свідомість наших недоліків і прагнення за всяку ціну і якнайшвидше підтягнутися.

Завдання, що стоять перед нами, воістину грандіозні, і найважче з них — створення в художній літературі образів позитивних героїв, образів нових людей, піонерів нового безкласового людства.

І у цьому плані нам треба говорити про літературний характер письменника. Як повідомив у своїй доповіді Олексій Максимович, Союз радянських письменників об'єднує 1500 чоловік.

«Не слід думати,— каже Олексій Максимович,— що ми скоро матимемо 1500 геніальних письменників... Щоб не обманювати себе, намітимо п'ять геніальних і сорок п'ять дуже талановитих...»

Тут помітна посмішка. Але в цій посмішці сховано глибокий зміст. Бо що значить — дуже талановитий письменник (не будемо вживати такого страшного слова, як «геніальний»)? Адже, мабуть, кожний літератор вважає себе дуже талановитим. Проте талановитий письменник — це перш за все той письменник, котрий, володіючи багатими образотворчими засобами, ясно бачить дійсність, правильно її розуміє і, нарешті, найвірніше відображає її історичний революційний розвиток.

А чи багато у нас таких письменників? Ні, не багато.

Талановитий письменник — це письменник, що має свій окреслений літературний характер, своє цілком чітке спрямування, яке визначає всю його творчість. Ця друга риса цілком випливає з першої.

Таких письменників у нас поки що мало.

Микола Тихонов у бесіді з молодими письменниками («Мій творчий досвід — робітничому авторові») каже: «Для того, щоб виявилися ваші досягнення, необхідна єдність творчого характеру. Ця єдність особливо повинна бути виявлена в молодому авторі».

Ми бачимо, по-перше, що єдність творчого характеру — річ надзвичайно важлива, без неї не можна обійтися справжньому художникові слова. А по-друге, чому єдність особливо повинна бути виявлена в «молодого автора», коли у нас дуже багато старих авторів до цього часу не мають цієї єдності?

Горький прийшов у літературу з єдністю характеру. Він приніс в літературу свою філософську концепцію, свою ідею ствердження життя як трудового процесу.

Тому його поява в літературі й була така яскрава і вражаюча, так приковувала і приковує до себе увагу величезних мас трудящих. Горький відповідав своєю ідеєю на пекучі питання багатьох шукачів «сутності буття».

А ми, молоді письменники Країни Рад? Чи приходимо ми в літературу із своєю ідеєю, що стверджує наше, соціалістичне життя? Чи всі ми вже знайшли цю ідею? Ні, не всі, лише дехто з нас. Більшість формує свій творчий характер у процесі літературної діяльності. Можна сказати, що тільки окремі письменники, які прийшли раніше за нас у літературу, мали з самого початку свого літературного шляху складений творчий характер.

Візьміть Еренбурга, який прийшов у літературу раніше за нас. Він нібито мав своє творче обличчя ще в часи «Молитви за Росію», але по суті це було обличчя літератора, який кидався між різними соціальними силами, і лише в останні роки, з появою «Дня другого» та інших творів, в тому числі надзвичайно цікавих публіцистичних виступів, ми схоплюємо творчий характер цього письменника.

Іноді прихований класово чужий характер приймається за відсутність характеру. Такий був, наприклад, Хвильовий на Україні. Його вважали довгий час безхарактерним, спокійним інтелігентом з націоналістичними помилками, але виявилось, що це було лише маскування...

І, навпаки, деякі наші товариші, українські письменники, що присутні зараз на цьому історичному з'їзді, в минулому, коли вони перебували під впливом Хвильового... та ін., виглядали закінченими націоналістичними постанами. По суті ж вони були під тимчасовим впливом наших ворогів, і лише тепер, за допомогою нашої громадськості й критики, вони стверджуються в літературі як творчі радянські характери.

Візьмімо приклади з передової російської літератури. Скажімо, Кіршон, його літературний характер дуже виразний. Ми відчуваємо цей характер у всіх творах Кіршона, у всіх його п'єсах, від першої до останньої. Це — міцний творчий характер. А Юрій Олеша, на мою думку, при всіх його безперечних здібностях, тільки шукає, тільки намагає цей характер.

У нас іноді, і навіть не іноді, а дуже часто, називають талановитими тих письменників, які вміють створити хуждожно деталь, виліпити дотепний образ, розкидати по

книзі кілька десятків блискучих слів, нарешті, написати вдале оповідання або вдалу, за тими ж ознаками, повість, п'єсу, нарис і т. п. Але це ще не підстава для того, щоб назвати такого літератора талановитим в нашому розумінні слова. Треба подивитися, скільки в нього аморфного лушпиння з ідейного і художнього погляду, треба зважити, скільки в його творах міщанських забобонів і порождної, хоч і дотепної, балаканини, щоб визначити рівень його талановитості.

З цього приводу колись чудово висловився Енгельс: «Яке діло літературі до того, що у цього чи іншого письменника є крихта таланту, що він часом створює цікаву витребеньку, якщо взагалі він нікчемний, якщо весь його напрямок, літературний його характер, вся його творчість у цілому нічого не варті?»

І далі просто в лице літераторам-індивідуалістам, кустарям-одинакам, гордим від усвідомлення своєї самотності і «величі», Енгельс каже: «У літературі кожен має цінність не сам по собі, а лише в своєму співвідношенні з цілим». Це нам треба міцно засвоїти, осмислити і запам'ятати.

У нас, безсумнівно, є молоді письменники, які формують чіткий літературний характер, свій ясний ідейно-художній напрям. Творчість цих радянських письменників, перш за все комуністів — це треба підкреслити, — відчувається як щось цільне, монолітне або таке, що прагне стати монолітним. Це і є наш шлях.

Для всіх нас, хто бажає по-справжньому працювати і досягати того, що зветься літературним характером, хай буде взірцем велетенський характер найбільшого письменника пролетарської революції Максима Горького. Єдність характеру, єдність ідей проносить він через все своє життя, через усі свої твори, від могутнього життєстверджуючого «Буревісника» — до таких велетенських і зовсім різних за своїм матеріалом, за показаними типами й обставинами творів, як «Діло Артамопових» і «Життя Кліма Самгіна».

Горький — ось взірець великої творчої особистості.

Створити образи позитивних героїв, піонерів нового, соціалістичного, безкласового людства можуть лише письменники з твердим творчим характером, з твердим більшовицьким революційним світоглядом.

Тому ще і ще раз нам треба ставити таке питання, як питання про духовну недорікуватість і соціалістичний

реалізм, про горезвісну, хоч і прославлену сороканіжку, що розучилася бігати, як тільки почала обмірковувати процес власного руху, і про письменника, який мислить, — коротше кажучи, про роль свідомості й конкретного знання. Питання — старе, але далеко не марне, і повертатись до нього необхідно, бо в нього упираються даліші проблеми творчого зростання нашої літератури.

Письменники-ідеалісти, хизуючись високим словом «творчість», бачать у творчому процесі свого роду сомнамбулізм, транс, під час якого художник повинен щось недоріко лепетати, коли він — справжній художник.

Не треба думати, товариші, що серед радянських літераторів немає представників цієї дивної теорії. Ні, у нас їх ще досить, і тому справедливо, що т. Горький у своїй доповіді звернув на це особливу увагу.

Олексій Максимович, справедливо кидаючи докір нашій молодій літературі за те, що вона не дуже піклується про збільшення кількості знань і вражень від нашої конкретної соціалістичної дійсності, дає нам разом з тим вичерпне визначення поняття творчості, котре, як ви чули, не залишає місця для будь-яких натяків на те, що творчий процес — це якась духовна недорікуватість, якийсь транс або провіщання піфій від літератури. Ні, це напружена, чітка робота думки і почуття, це логічний і у своїй логічності творчий відбір потрібних у дану хвилину знань і вражень із скарбниці пам'яті.

Але, на жаль, небагато з тих книг, які ми пишемо й друкуємо, збагачують робітничий клас конкретними знаннями, небагато книг фіксують в пам'яті читачів враження від нашої дійсності, побудовані на конкретних знаннях. Деякі твори Тихонова, Толстого, Павленка, Тичини, Гладкова, Соболева, Фефера, Кіршона та ін. письменників російських і інших національностей, комуністів і позапартійних, справді збагачують нас. Але в багатьох наших творах відчувається явна порожнеча, заповнена погано переданими настроями та відтінками. Ленін учив, що відмінності та відтінки оживають лише тоді, коли вони піднімаються до рівня протиріч, інакше вони залишаються мертвими. Так у багатьох наших творах залишаються мертвими найкращі наші наміри відобразити велич епохи. В цьому позначається не досить високий рівень нашої революційної свідомості.

Багато з наших письменників, серед них і старі (а може, якраз у першу чергу старі, вкриті сивиною, досвідче-

ні), ще й досі переконані, що здоровий глузд, логіка, реалістичне сприйняття і розуміння діалектичного зв'язку речей у нашій соціалістичній дійсності для літератури, для мистецтва — справа недоречна і шкідлива. Треба, мовляв, оточувати себе якимось туманом і усуватися від конкретних, точних знань, інакше матимеш одну жвавість розуму, а не творчість. Такі розмови серед літераторів ще можна почути. Тому аж ніяк не можна сказати, що питання про роль світогляду, про необхідність конкретного знання дійсності, про необхідність навчання на конкретній практиці нашої дійсності вже достатньо вкоренилося в свідомості письменників. Це ще не так, про це доводиться говорити і гагадувати.

Тематика нашої літератури величезна, велична, і треба сказати, що ми в своїй роботі за ці роки не проминули жодної теми. Ми торкнулися всіх тем — і про індустріалізацію, і про механізацію, і про колективізацію, і про перевиховання людини, і про створення нової людини і т. д., але по-справжньому, глибоко, так, як вона заслуговує, ми жодну з цих тем не розкрили до кінця. І хоч багато тем уже заялжених, а деякі скомпрометовані, до них треба повертатися, щоб підняти їх розробку на новий, вищий рівень.

Мені пригадується висловлювання т. Леонова в одній з його статей. Він говорив цілком вірно, що ми іще не розкрили формули: у нас не було індустрії, тепер вона у нас єсть. В цю формулу вміщується весь величезний період культурної революції, все те, що створено за ці роки одночасно із створенням нашої соціалістичної індустрії. Прийдешній період остаточної побудови безкласового соціалістичного суспільства, остаточного викорінення капіталістичних пережитків із свідомості людей повинен нам принести тематику соціалістичної моралі. Ця найменш розроблена тематика є найважчою. На ній ми повинні, нарешті, навчитися показувати всю глибину людської психіки, всю її складність.

Нам разом із створенням образів позитивних героїв абсолютно необхідно створити образ останнього міщанина, який іде з нашої соціалістичної дійсності. О. М. Горький в своїй доповіді вірно говорив, що такий образ відживаючого міщанина, останнього мерзенного представника старого світу, ще не показаний. Ми повинні показати його в сатиричному творі. Досі в нашій літературі, особливо в драматургії, нема великих сатиричних речей, а між тим

клас переможців має право на нищівний сміх, на сміх сатиричний так само, як і на сміх життєрадісний.

Ми повинні на весь голос сказати у своїх творах про моральну могутність більшовизму, показавши на цьому фоні всю підлість відживаючого старого світу. На цьому ж фоні, на фоні моральної могутності більшовизму, ми повинні показати всю радість нашого буття, всю велич нашої Вітчизни. Адже тільки у нас можливе таке явище, коли проста, колись неписьменна робітниця проголошує полум'яну і глибоко змістовну промову, яку весь з'їзд радянських письменників слухає з не меншим напруженням, ніж блискучу промову Отто Юлійовича Шмідта. В цьому — діалектика нашого життя!

Товариші, нас чекає така наполеглива праця, якої ми досі не знали. Ми повинні виконати великі завдання, які ставлять перед нами партія і наш з'їзд. Література Радянського Союзу може виконати ці завдання лише в братньому творчому співробітництві, лише в братньому інтернаціональному єднанні під геніальним керівництвом нашої партії.

[1934 р.]

З'ЇЗД СПІВЦІВ СОЦІАЛІЗМУ

Перший Всесоюзний з'їзд радянських письменників увійде в історію розвитку соціалістичної культури СРСР як подія великого, етапного значення. Цей з'їзд прикував до себе увагу трудящих цілої країни. На ньому розгорнулася велетенська картина творчості всіх братніх народів Радянського Союзу. Нарешті, з'їзд став міжнародною трибуною, з якої на цілий світ пролунали голоси кращих представників інтелігенції капіталістичних країн. Французькі, англійські, німецькі, японські, іспанські, китайські, чеські, датські й багато інших письменників і діячів фронту революційного мистецтва демонстрували з трибуни з'їзду свою солідарність і своє захоплення країною будованого соціалізму, великими ділами радянських робітників і колгоспників, великими прагненнями й завоюваннями нашої радянської літератури.

Очолований великим письменником пролетарської революції О. М. Горьким, з'їзд проробив під керівництвом

комуністичної партії виключно важливу роботу, значення якої для дальшого розвитку соціалістичної літератури ясне кожному трудячому СРСР.

Найважливіші творчі проблеми, найскладніші питання всіх жанрів літератури — поезії, прози, драматургії — знайшли своє відображення в роботі з'їзду. Численні доповіді і виступи письменників — російських, українських, білоруських, грузинських, єврейських, вірменських, тюркських, узбецьких і т. д. дали нам силу нових думок і загострили увагу всіх літераторів до найважливішого: до створення художніх образів нових людей, будівників безкласового соціалістичного суспільства.

Промовці говорили на з'їзді різними мовами, але всі промови були перейняті одним почуттям і одним прагненням: створити велику соціалістичну літературу, гідну неповторної доби Леніна.

Так, цей з'їзд можна сміливо назвати з'їздом співців соціалізму.

Він був овіяний високою більшовицькою атмосферою, великою любов'ю мільйонів робітників і колгоспників до своїх художників слова.

Мав рацію тов. Жданов, який в привітанні від Центрального Комітету ВКП(б) підкреслив, що такий з'їзд могли скликати тільки більшовики, тільки наша велика партія.

Ця думка і це почуття були також у серці кожного делегата з'їзду. Об'єднані почуттям бойового пролетарського інтернаціоналізму, письменники Радянського Союзу і їхні співники, що приїхали з-за кордону, дали обіцянку перед трудящими — виконати ті величезні творчі завдання, які покладає на нашу літературу комуністична партія.

Немає жодного сумніву, що ці завдання будуть виконані. Наша література в найближчі роки дасть твори, на які чекає робітничий клас. Запорукою цьому може бути постійна і неослабна увага партії до нашої літератури і той великий творчий запал, з яким армія художників слова нашої Батьківщини, «Червона армія літераторів», як їх назвав О. М. Горький, залишила осяяну вогнями величезну залу Дому Союзів, де було так багато передумано, сказано і пережито.

[1934 р.]

Микола Островський заявив про себе як про письменника-більшовика першою своєю книгою «Як гартувалася сталь». Книга ця, за висловом М. Кольцова, обпалила читача своєю «молодістю, завзяттям, свіжою силою». Вона стала одною з найпопулярніших і найулюбленіших книг, створених радянською літературою.

Новий твір цього чудового письменника і надзвичайної людини, вихованої революцією, — «Народжені бурею» — присвячений боротьбі українського пролетаріату з польським фашизмом. Це яскравий, насичений подіями політичний роман. Він охоплює кінець 1918 і початок 1919 року: Події розгортаються в Західній Україні. Одночасно автор з великою майстерністю й захоплюючим інтересом розповідає про те, що відбувається в Австро-Угорщині, Німеччині, на Україні, окупованій німецькими військами, в Сибіру, в Польщі. Цим самим відтворюється картина наступу революції у широкому масштабі.

«Сочинская правда» опублікувала на своїх сторінках поки що кілька перших розділів роману. Розділи ці не читаєш, а ковтаєш. Переслідовані партизанськими загонами, німецькі окупаційні війська тікають до Німеччини, де скинуто кайзера. Польський фашистський штаб, складений з крупних поміщиків і офіцерів, готується до заходу влади в Польщі. Польська буржуазія, українські куркулі, єврейські фабриканти й банкіри, якими керує найбільший польський магнат гвардійський полковник граф Могильницький, — ось табір контрреволюції. На другому полюсі гуртуються сили пролетарської революції. Підпільною революційною організацією керує польський комуніст Сигізмунд Раєвський. У перших розділах ще немає відкритих сутичок з контрреволюцією, але вже відчувається близьке полум'я цих битв.

Автор, наскільки можна судити з перших розділів, має памир розгорнути величезний історичний матеріал. Необхідно прикласти всі зусилля для того, щоб допомогти йому здійснити цей видатний художній задум. «Народжені бурею», безсумнівно, стануть твором великого політичного масштабу. Прикутий до ліжка учасник громадянських боїв Микола Островський виявляє в цьому творі стільки життєвої сили, художнього чуття і більшовицької

пристрасті, що багатьом літераторам у нього можна почитися.

Читач уже зараз з напруженим нетерпінням чекає закінчення роману.

3.VI. 1935.

ТИСНУ МУЖНЮ РУКУ

(Відкритий лист до О. Довженка)

Радянська кінематографія збагатила наше мистецтво рядом видатних, хвилюючих творів, відомих мільйонам трудящих нашої Соціалістичної Батьківщини.

«Аероград» — нова перемога блискучого майстра Олександра Довженка, наших прекрасних акторів, кінооператорів, цілої нашої кінематографії, та й не тільки кінематографії.

Це грандіозна героїчна поема. Такий твір міг з'явитися тільки у нас і більше ніде в світі.

Не хочеться зараз говорити про деякі «спірні» творчі прийоми тов. Довженка. Те, що в іншого виглядало б більше ніж спірно, виголошене такою сильною індивідуальністю, як творець «Землі», «Арсеналу», стає високою мистецьким фактом, проти якого «не попреш».

Які ж безмежні можливості й перспективи має наше соціалістичне мистецтво, наш театр, наша література, наша кінематографія!

Дух захоплює.

І за це від всього серця я тисну мужню руку майстра: орденоносця, великого поета Олександра Довженка!

18 листопада 1935 р.

НАЦІЯ І КУЛЬТУРА

(Промова на Міжнародному конгресі захисту культури в Парижі)

Шановні колеги, друзі й товариші!

Питання нації й культури, що стоїть на повістці денній нашого конгресу, є одне з тих світових питань, які

знайшли своє розв'язання поки тільки на шостій частині земної кулі — в Країні Рад.

Сто п'ятдесят народів Радянського Союзу внаслідок перемоги пролетарської революції в жовтні 1917 р. на- завжди покінчили зі своїм колоніальним рабством, від- родилися і розвинулися як самостійні нації і входять в ін- тернаціональну сім'ю трудящих — СРСР — на основах повної рівноправності й національної свободи.

Я і мої друзі — Павло Тичина, Петро Панч і Олек- сандр Корнійчук — представляємо на цьому конгресі лі- тературу 30-мільйонного українського народу, що створив під егідою Радянської влади свою соціалістичну державу, Радянську Україну, що входить на рівних умовах разом з іншими радянськими республіками в склад СРСР — на- шої великої Батьківщини.

Від імені українського народу, і зокрема від робітників культурного фронту України, я передаю організаторам даного конгресу, нашим друзям і хазяям — кращим пи- сьмеппикам Франції — і всім учасникам конгресу гаря- чий, дружній привіт!

І. ПИТАННЯ НАЦІЙ Й КУЛЬТУРИ В СРСР

Відомо всьому світові, що стара царська Росія була однією з найреакційніших імперій, країною розгулу імпе- ріалістичних хижаків і колонізаторів, справжньою «тюр- мою народів». Цю назву вона дістала по заслuzі. За ви- разом великого українського поета XIX ст. Тараса Шев- ченка, в ній від молдаванина й до фінна на всіх язиках все мовчало.

Я прожив до революції небагато, та все ж більше 20 років. І тільки з моменту приходу до влади робітничого класу в нашій країні я чую, як вільно й гордо звучить мова мого народу, який безуспішно хотіли знищити ка-піталістичні розбійники. Я чую з державної трибуни за- пальну промову грузина й білоруса, таджика й молдава- нина, вірмена й тюрка.

І я питаю себе: чому я не чув цього раніше і чому я збагачуюсь тепер їхніми думками, образами, почуттями?

Чому мені доводили в школі, що многовікова культура мого народу — це те, чого треба соромитися, приховуючи своє національне походження? І чому зараз мої твори,

мої п'єси й романи, як і твори моїх друзів, перекладають на російську, грузинську, башкирську, вірменську, узбецьку, молдавську, білоруську, татарську й багато інших мов?

Чому сторіччя було так, а стало — зовсім інакше?..

Я знаходжу в Леніна прямі, як проміння сонця, вказівки на те, що нація розкололася на буржуазію і пролетаріат, що інтереси їх протилежні, що лозунг єдиної національної культури під егідою буржуазії являється лозунгом реакційним, лозунгом оборони культури поміщиків і фабрикантів, мета яких — уярмити слабші національності.

Ми всі, радянські письменники, черпаємо пізнання дійсності із джерела ленінської теорії і живої революційної практики нашого життя. Тому нам ясна доля нації і ми знаємо, якій культурі ми служимо. Ми знаємо, що в надрах капіталістичного суспільства нарастають елементи демократичної й соціалістичної культури, пройняті гарячою ненавистю до всякого гніту, глибокою вірою в перемогу народу і справжнім стремлінням до освіти. Ми бачимо, як в Країні Рад ці елементи розгортаються на весь свій велетенський зріст, як вони входять у скарбницю культури, створюючи робітничим класом. І нам стає зрозуміло, що великі гуманісти минулого, демократи й просвітителі всіх країн, яких фашизм виганяє із історії людської мислі вогнем власного безсильства й сокирою варварства, стають під прапори класу-визволителя і їх великі твори робляться його невід'ємною спадщиною.

Така діалектика історії. І скільки б не намагався фашизм віддати вогню твори найбільших розумів минулого й сучасного, йому не пощастить спалити ні тієї гальби, якою ці великі люди затаврували фашизм задовго до його приходу до влади, ні їх великої мислі, яку успадкував робітничий клас. Робітничий клас береже свою дорожціну спадщину, він береже її не як архіваріус, а як певтомний дослідник і творець нових культурних цінностей.

Так, ми вчимося не тільки в Максима Горького, який пов'язав свою долю з долею робітничого класу і віддав йому всю силу свого мужнього генія. Ми поважаємо Гете, ми любимо великих письменників Пушкіна й Толстого і багато чому вчимося в них. Для нас зазавжди лишаються незабутніми і пісні Беранже, і ті кращі

почуття, які одухотворювали Віктора Гюго, поета і громадянина, що відчував подих історії. Ми з захоплюючим інтересом читаємо його сторінки, присвячені революційним боям французького народу.

Ми простягаємо руку тим, хто знаходить у собі мужність продовжувати ці кращі традиції світової культури. І ось ми бачимо, як великий учень його — Ромен Роллан, найвизначніший письменник Франції, і багато інших знаходять шлях від буржуазного гуманізму, від затворництва, від пацифістських ілюзій, від забобонів буржуазної філософії в табір прихильників революційного соціалізму, в армію світового пролетаріату.

Хіба ми можемо приховувати від кого-небудь, як ми добилися свободи й радості творчості? Ні, ми з відкритою душею й серцем, повним довір'я, розкриваємо свою історію.

Ми говоримо, що в надрах найреакційнішої із всіх імперіалістичних країн, в надрах царської Росії, в боротьбі проти неї розвивалися елементи демократичної культури. Піднімалися фігури Чернишевського, Добролюбова, Шевченка, Покрасова, Ніношвілі, Налбандяна і багатьох інших. Зростає могутній робітничий клас. Кував свою зброю більшовизм. Створював велику Комуністичну партію Леніна.

Ленін навчав пригнічені народи інтернаціональної солідарності. Він повів пролетаріат і його спільника — трудяще селянство — на штурм самодержавства і російського капіталізму. Він привів робітничий клас до великої Жовтневої перемоги. І одним із світових наслідків цієї перемоги є повне розв'язання національного питання в Радянському Союзі.

Ось наша історія.

Ми позбавили буржуазію можливості експлуатувати трудящих. Ми примусили поміщиків залишити землю, на якій вони ніколи не працювали. Ми ліквідували останній капіталістичний клас — куркульство. Ми боремося тепер не тільки за ліквідацію класів, але й за ліквідацію капіталістичних пережитків в економіці й свідомості людей. І от народи в нашій країні стали єдиними, — вони складаються тепер тільки з робітників, колгоспного селянства і трудової інтелігенції. Тут нема панів і рабів, у кожен народ Радянського Союзу став єдиною нацією, у кої найвища заповідь — творча праця, братерська інтернаціо-

українського народу заборонялася указами царських міністрів. Сатрап його величності міністр освіти Валуєв писав у одному своєму наказі про українську мову: «Не было, нет и не будет».

Та, незважаючи на весь цей гніт, український народ виявив величезну життєвість. Він не тільки зберіг свою мову, він створив пародну пісню, що має світову славу. Він створив свою літературу, він висунув письменників, серед яких імена таких, як Шевченко, стоять поруч із іменами світових письменників. Український народ довго й уперто боровся за своє звільнення і створював великі пам'ятники цієї боротьби.

Та ось 1918 р. приходять до влади українські націоналісти. Що приносять вони українському народу?

Спираючись на багнети німецького імперіалізму і польського фашизму, зв'язуючись з російськими білогвардійськими генералами і присягаючись в любові до українського народу, вони приносять йому розстріли, шибениці, погроми. Центральна рада, кайзерівський генерал, гетьман Скоропадський і німецькі багнети, Петлюра в союзі з польськими магнатами й іншими поміщиками заливляють кров'ю і пожежами українські села. Польський міністр Патек заявляє: «Ми знаємо, що Петлюра — звичайний бандит, грабіжник, але чому не використати проти більшовиків і бандита?»

Ми пам'ятаємо криваві сліди петлюрівщини і польських панів. Ми пам'ятаємо їх звірячу розправу з українським народом, з трудящими євреями і з іншими національностями, що населяють Україну.

22 квітня 1920 р. в Бельведері представником контрреволюційної української буржуазії Левицьким від імені отамана Петлюри і Яном Домським від імені Пілсудського було складено умову, за якою українські націоналісти віддавали Правобережну Україну Польщі, повертали на землі України польських магнатів, із яких одна тільки графиня Браніцька володіла на Правобережній Україні 96 966 десятинами. Чи треба характеризувати глибину того рабства, в яке хотіли повернути український народ німецькі і польські барони й українські націоналісти?

У квітні 1920 р. поляки розпочали наступ на Україну. Це була кривава розправа торжествуючих магнатів над трудящим населенням окупованих місцевостей. В селі Яблуньках, поблизу Києва, вони розстрілювали селян із кудметів. В селі Нова Гребля польські інтервенти зігна-

ли жінок і дівчат в церкву, де п'яна банда офіцерів їх погвалтувала. Багато жінок і дівчат збожеволіли. Після жорстокого знущання польські пани облили церкву гасом і підпалили її. У вогні загинуло багато жінок і дівчат. В селі Маньківцях польські офіцери наказали розстріляти 60 селян. Повстали села Мельничі, Лозино і Гривки поляки спалили дощенту. Польський магнат Сангушко розстрілював кожного п'ятого селянина, підозрюваного в більшовизмі. За його наказом селян обмотували солом'ю і спалювали живими. Ми пам'ятаємо криваві сліди єврейських погромів, організованих польськими панами й петлюрівцями. Десятки тисяч убитих і закатованих залишилися після поляків і петлюрівців, після гетьманців і білогвардійців у містах і селах України.

Ось яке «звільнення» пропонують нам пани українські націоналісти, наймити польського й німецького фашизму. Ось яку «культуру» несуть вони на своїх багнетах.

Героїчна армія робітничого класу, керована пролетарськими полководцями Ворошиловим і Будьоним, патхнена Леніним, скинула владу української буржуазії, російського імперіалізму, німецького й польського фашизму. Вона принесла українському народові звільнення. Вона забезпечила нечуваній розквіт всіх творчих сил українського народу під егідою влади Рад.

Пролетарська революція відкрила народу найширший доступ до скарбниць старої української культури. Робітничі бібліотеки, колгоспні села, палаци культури й будинки Червоної Армії в сотнях тисяч примірників вимагають зараз творів великого поета-революціонера Шевченка, творів Михайла Коцюбинського, Івана Франка, Архипа Тесленка та інших письменників минулого. Багатомільйонний читач жадібно чекає творів радянських письменників, що показують титанічну боротьбу й творчу працю народів Радянського Союзу.

Ми покликані писати про звільнення праці, що стала в нас справою честі, справою слави, справою доблесті й геройства, про нову людину і її великі витвори. В центрі уваги вільної і єдиної нації стоїть вільна і горда людина. Це — радянська людина, творець нових культурних цінностей, господар своєї землі. Вона була рабом, тепер стала державним діячем, до слів якої прислухаються трудящі всього світу, тому вона говорить правду.

Щоб бачити майбутнє, вона повинна добре знати минуле. Тому вона поруч з новими заводами, електростанція-

ми, дослідними лабораторіями створює палаци культури, університети, академії, приходять в них і уважно вивчає судьби народів.

Вона була прикована кайданами до каторжної тачки, тепер безстрашно підноситься в стратосферу людської думки.

Один з видатних ліриків Радянського Союзу, український поет Павло Тичина у вірші «Партія веде» патхненними рядками говорить про цю велику епоху:

Ми тривожим стратосферу,
Атомне ядро і сферу,
О, прекрасний час,
Неповторний час!
Неповторний, невмирущий,
Хто ж від нас у світі дужчий
І з яких країн?

Твори кращих радянських українських прозаїків — Головка, Кириленка, Папча, Івана Ле та інших заслуговують на увагу насамперед тим, що саме в цих творах у різній мірі живуть риси душі нової людини. Вони освітлені променем культурного будівництва сучасного українського колгоспного села і торжеством його нового, вільного життя. Олександр Копилешко створює кращу свою повість про народження нового соціалістичного міста, поет Первомайський оспівує героїчну комсомольську молодь, драматург Корнійчук та інші створюють образи творців нової, радянської науки.

Нема нічого дивного в тому, що письменників Радянської України читає не тільки український народ, що їх твори перекладають на мови народів Радянського Союзу, література яких в свою чергу стає досягненням трудящих мас.

Але література — це ж тільки одна грань. Я дивлюсь далі. І бачу я — скрізь відбуваються велетенські зміни життя.

В степах Донбасу стояла, увійшовши в землю, сліпа Горлівка, покрита цвіллю і вугільним пилом. В її нікчемних землянках людина не могла стати на весь зріст. Але в цих землянках були тисячі шахтарів. Тисячі людей з піснями й вигуками радості прощаються зі своїм минулим і на машинах під'їздять до під'їздів своїх нових будинків. Останню землянку вони накривають скляним ковпаком, щоб дати можливість туристам і молодим поколінням революції вивчати на цьому експонаті минуле України.

В цю хвилину вони шлють братерський свій привіт шахтарям бельгійського Борінажа, шахтарям всіх капіталістичних країн, що піднімають прапор боротьби за своє звільнення.

Ось село Кирилівка, в якому жив колись Шевченко. Воно належало тоді поміщикові Енгельгардту, який володів у різних губерніях 17 115 кріпаками. Потім Кирилівка належала українському магнатові Терещенку. Поміщиця Терещенко володіла в Кирилівці 3000 десятин землі, що складало 70% всієї земельної площі села...

Тепер це село називається Шевченковим. У ньому все належить колгоспному селянству.

До революції вся «культура» цього села складалася із таких установ: церков — 2, шинок — 1, початкова педагогічна школа — 1, церковноприходська школа — 1.

Тепер у Шевченковому збудовано місцеву електростанцію, великий с.-г. технікум і 9 сезонних дитячих ясел, 2 дитячих будинки, бібліотеку, кінотеатр, є драматичний, хорівий і музичний гуртки, будинок колективіста, гарно устаткована лікарня, аптека, сільськогосподарська хата-лабораторія, колгоспне радіо і т. д.

Промисловий виселок Юзівка перетворився на велике культурне соціалістичне місто. В ньому ми бачимо гірничий інститут, металургійний інститут, медичний інститут, промислову академію, робітничий університет, півтора десятка технікумів і робітфаків, у яких навчаються 15 тис. студентів, дітей робітничого класу.

До революції на всій Україні був один український стаціонарний театр і кілька мандрівних труп, надзвичайно низького культурного рівня. 1931 р. на Україні вже було 76 театрів, а 1934 р. їх стало 91.

Нова українська драматургія встигла за роки революції дати твори, що стали поруч з кращими творами російських і інших радянських драматургів, надбанням всіх театрів Радянського Союзу, починаючи від Москви й Ленінграда і кінчаючи театрами найвіддаленіших місць СРСР. На Всесоюзному драматургічному конкурсі дві перемоги з 5 були одержані українськими драматургами (О. Корнійчук — «Загибель ескадри» та І. Кочерга — «Годинникар і курка»).

До революції тільки поодинокі міста мали кіно. Українське кіно про нього навіть не чуло. Зараз, крім численних міських кіно, працюють до 10 тис. сільських кінопересувок, а в багатьох районних селах побудовані звукові

кіно. Цього року будується 200 нових кінотеатрів в українських селах.

До революції на Україні на одного учня початкової школи витрачалося 14 крб. на рік. Зараз на Україні, як і в усьому Радянському Союзі, запроваджено обов'язкове 7-річне навчання. На одного учня перших 4 класів Радянський уряд відпускає 50 крб. і на одного учня 5—7 класів — 132 крб. на рік.

Асигнування на народну освіту лінією Народного комісаріату освіти з 12,7 млн. крб. 1922 — 23 рр. зросли до 768,5 млн. крб. 1934—35 рр.

Не зовсім це схоже на те, що відбувається на Західній Україні, яка перебуває під владою Польщі, де тільки 5%, а в деяких місцевостях 0,02% українських дітей мають можливість користуватися рідною школою.

Число українських шкіл на Західній Україні з 3600 в момент утворення кордонів польської держави скоротилося тепер до 458, причому навіть у цих школах деякі предмети викладають польською мовою.

Ми бачимо тут відкритий процес колонізації українських дітей. Додамо до цього, що великий процент українського народу Західної України залишається неписьменим, крім того, він злидений. Це — ніби ілюстрація до того, що переживав увесь український народ в минулому і чого він позбувся в Радянській Україні.

За роки революції Радянська Україна навчила грамоти рідною мовою мільйони дорослих трудящих. Вона ліквідувала тяжку спадщину царизму, злидні, темряву народних мас. Її господарство в блискучому стані, її земля освітлена вогнями Дніпрогесу, шумить золотим колоссям пшениці. Вона багата на вугіль і метал. Із загальної кількості 21 тис. шкіл Україна має 17 тис. шкіл рідною мовою, тисячі допільних установ, тисячі клубів, кінотеатрів, міцних електростанцій і машинно-тракторних станцій з цілою армією нового, соціалістичного типу сільської інтелігенції — техніків, комбайнерів, трактористів. Я бачу армію талановитих акторів, режисерів, композиторів, художників, архітекторів. Я бачу дівчат Радянської України, що спускаються на парашутах з блакитного неба, і піонерів, що крокують вулицями з вигуками «завжди наготові!»...

Такі дві України: стара царська Україна і нова Радянська Україна, народжена Жовтневою революцією, випечена робітничим класом і великою партією Леніна. Я ба-

чу, як на цій Україні поруч з українською культурою квітне культура всіх національних меншостей: єврейська, польська, грецька, німецька, болгарська.

І від цієї України нас хочуть «звільнити» пани українські, польські й німецькі фашисти. Залишки огидної петлюрівщини й білогвардійщини, сторожові пси німецького й польського фашизму — донцови, полковники коновальці, митрополити шептицькі і їх підлі одиодумці — це вони пропонують фашистській буржуазії плани поділу України!

Але це — нездійсненні плани.

III. КУЛЬТУРА ВСІХ ВИЗВОЛЕНИХ НАРОДІВ СРСР

Я говорив про Україну. Але я міг би сказати те ж саме про Білорусь, про Радянський Узбекистан чи Таджикистан, про Грузинську або Вірменську Радянські республіки, про Радянський Азербайджан, про Башкирію або Калмикію, про Біробіджан і єврейську культуру — про кожен народ багатонаціонального Радянського Союзу, охопленій великою культурною революцією. Кожен із цих народів висуває іскри таланти, що вносять свою оригінальну творчість в скарбницю інтернаціональної культури соціалізму.

Народний поет Дагестану Сулейман Стальський створив за своє довге поетичне життя до 10 тис. віршів. Віп творив їх усно, не знаючи ніякого письма. І коли тепер в редакції «Правди» у нього спитали: «Що ви вважаєте кращим своїм твором?» — віп відповів: «Кожен поет — це сад, в якому є груші, яблуні, виноград. Але є й дикі сливи. На смак ці сливи можуть здатися терпкими, але хто скаже, що вони погані, що вони гірше інших?»

Інститут національної культури записав всі твори Сулеймана Стальського.

Ось історія башкирської народної творчості, яка довгі століття була захована від світу за високою стіною. Перенісши пайжорстокішу колонізацію й рабство, башкирський народ, звільнений пролетарською революцією, переживає зараз бурхливу епоху свого відродження. Башкирські письменники являються тепер співтворцями великої літератури Радянського Союзу.

Ось народний поет Калмикії, колгоспний пастух Какп Баяртаєв виступає перед своїм народом з величезної три-

буни, збудованої в степу. Його слухають шість тисяч делегатів — чоловіків і жінок, стариків і піонерів, що приїхали кіньми і машинами з далеких улусів. Це олімпіада самодіяльного мистецтва Калмикії, в якій бере участь одна тисяча самодіяльних артистів. Тут читають народні поеми і показують зразки народних танців. Тут грають на скрипках, балалайках, гітарах, домрах, гармоніях, бубнах, барабанах. І в цьому народному святі відбивається все життя вільної Калмикії.

Ось таджицький письменник Айні створює прекрасну книгу «Адіне, або Пригоди бідного таджика», в якій показує шлях від колоніальної Бухари до Радянського Таджикистану.

Ось узеbeckий державний театр вперше в історії свого народу показує своєю рідною мовою «Гамлета».

Ось в столиці України — Києві — безсмертною комедією Мольєра відкриває свій сезон державний театр для дітей.

Ось з підмостків, переповнених робітничим глядачем, кращих московських театрів звучить слово Шекспіра, Бальзака, Шіллера і багатьох інших класиків світової літератури.

Ми бачимо все це й робимо висновки. Так в щоденній революційній творчій практиці мільйони трудящих Радянського Союзу опановують культурну спадщину минулого й створюють нову велику культуру соціалізму, культуру звільнених народів, зв'язаних нерозривною дружбою й інтернаціональною єдністю.

Так ударна бригада світового пролетаріату — робітничий клас СРСР — виконує свою історичну місію, показуючи шлях розвитку й одухотворюючи своїм прикладом трудящих усього світу.

IV. ПРОТИ ФАШИЗМУ, ЗА ТОРЖЕСТВО ВЕЛИКИХ ІДЕАЛІВ ЛЮДСТВА

Націоналісти, соціал-шовіністи всіх шкіл і відтінків, які прикривають імперіалістичну політику своїх панів, завжди були ворогами дійсного національного визволення народу.

У Маркса ми можемо знайти всім пам'ятні приклади, як, змушений вибирати між національним обов'язком і

класовими інтересами, уряд національної оборони, ні хвилини не вагаючись, перетворювався на уряд народної зради.

Історія боротьби українських, грузинських, білоруських, вірменських і інших націоналістів, яку вони провадили під прапором нібито національного визволення, як доводять історичні факти, із яких деякі я тут навів, є історія безперервної зради свого народу.

Тому вірменські націоналісти, разом з тюркськими мусаватистами, представниками пантюркізму і панісламізму, завзято борються проти вільної Радянської Вірменії, що створює свою прекрасну культуру. Тому білоруські націоналісти ненавидять Радянську Білорусію, так само, як українські націоналісти ненавидять Радянську Україну. Тому українські націоналісти проголосили лозунг розриву з великою російською революційною культурою, що є зразком для всіх звільнених народів. Їм не потрібна також квітуча українська соціалістична культура. Їх лозунг — орієнтація на культуру буржуазного Заходу, на панування буржуазії.

Так, націоналісти — найпідліші зрадники народу.

Вони знаходять для своєї огидної демагогії й спекуляції на національних почуттях народів досить «возвышенные» слова. Цьому мистецтву вони вчать у своїх фашистських панів. Проголошуючи лозунг крові й заліза, оборонці вугільних і залізних баронів не соромляться заявити всьому світові, що вони роблять це в інтересах демократії. Катехізис реакції і насильства вони вдягають в одяг свободи і величі «свого» народу, намагаючись не чути лозунга Маркса, що гримить над світом, як весняний грім: «Не може бути вільний народ, який гнітить інші народи».

Найбільш агресивний людиноненависницький німецький фашизм, що загрожує світові катастрофою війни, новими мільйонами мерців в ім'я панування фінансових магнатів, намагається обґрунтувати свої наміри варварськими теоріями вищості «арійської нації».

Фабриковані в лабораторіях генеральних штабів фашизму отруйні гази тих теорій підносяться над світом, загрожуючи руїною всій людській культурі. Рухаються загальноєвропейські зв'язки капіталізму. Гітлерівський міністр, подібно до ворона Едгара По, крикає світові своє «невермор»: «Нема більше світової історії. Нема культури людства».

Так, на цьому шляху нема більше ідеалів. Віднині всі істини знаходяться в димлячому дулі гвинтівки кожного штурмовика...

«Ненавиджу дружбу народів і солідарність держав,— говорить фашизм.— Ненавиджу культуру й мистецтво, крім мистецтва грабувати й руйнувати. Нічого не треба знати, крім військової муштри. Молоді нема діла до науки, вона поважає тільки молодця»,— так говорить одна з заповідей гітлерівської молоді.

Ця філософія динозаврів, озброєних танками, паралізує волю деяких письменників. На з'їзді радянських письменників згадували слова Луї Селіна, який заявив, що не бачить можливості боротися, і пропонує подихати в череві динозавра.

Але це — вихід для малодушних.

Чи треба говорити, що більшість кращих представників буржуазної культури тікає від малодушного розв'язання питання і переходить на бік класу, що несе людству визволення?

Ми перекопані, що близько час, коли робітничий клас кардинально розв'яже національне питання в усьому світі, коли розгорнуться, розквітнуть соціалістичні культури всіх народів світу, великих і малих, коли відкриється великий інтернаціональний шлях переможного походу культури соціалізму.

Завдання всіх представників справжньої культури полягає в тому, щоб не стати на шлях, який веде на край ночі, але стати на шлях розуму й мужності, на історичний шлях, яким армії трудящих підуть до сонячного дня своєї повної свободи, до торжества вищих ідеалів людства.

Червень, 1935 р.

ПРАЦЯ — НАШ ДЕВІЗ

Як самий з'їзд письменників Радянського Союзу, що був історичним етапом у розвитку нашої літератури, так і цей рік, що минув після з'їзду, багато дечого навчили нас. І кожний день нашого життя вчить і збагачує нас досвідом.

Цей досвід мені ясно каже: «Не пиши декларативних заяв про те, що ти збираєшся дати «твори, гідні великої

добі соціалізму», ти краще спробуй їх дати! А на заяви хисту треба небагато».

Праця! Уперта і послідовна, наполеглива і безперервна праця, без шуму й галасу, без вихваляння і самореклами, совісна, чесна більшовицька праця — такий мусить бути наш скромний девіз. Тільки тоді ми зможемо щось принести до 20-ї річниці дивного і величного життя нашої Батьківщини.

[1935 р.]

ВИХОВАТИ ДІЯЧІВ РЕВОЛЮЦІЇ

...не хочеться сказати: він помер.
Відчуваеш, що не вірно це.

М. Горький

Ми втратили незабутнього друга, великого письменника, благородного і невтомного борця за справу робітничого класу.

Перестало битись серце Анрі Барбюса.

Разом з мільйонами трудового народу Франції і всіх країн світу тяжко переживає цю болочу втрату наша Соціалістична Батьківщина, яку так полум'яно і віддано любив великий народний трибун, в якій він черпав натхнення для своєї безнастанної праці і боротьби за великі ідеали інтернаціонального пролетаріату.

В ці болючі хвилини, коли звістка про його смерть так тяжко вразила нас, ми чуємо суворий і мужній голос того, хто сам, віддаючи свої гігантські сили боротьбі за новий світ, уміє опанувати будь-яке горе й подавати мільйонам трудящих руку міцної підтримки. В коротких і до краю виразних рядках, присвячених пам'яті Анрі Барбюса, великий письменник робітничого класу М. Горький сказав усім нам те, про що ми думали, що відчували і чого не могли сказати, пригнічені сумом:

«Для таких людей, як Анрі Барбюс, день смерті є початком підсумку їхньої роботи, початком розширення й посилення їх революційної значності».

Ці глибокі й правдиві слова керівника і вчителя письменників Радянського Союзу організують наші почуття, дають потрібний напрям нашим спогадам і думкам про наше власне життя, про нашу письменницьку

працю і обов'язок перед вашою великою Батьківщиною.

Я ніколи не забуду свого першого знайомства з тим, чий день смерті є тепер початком розширення й посилення його революційної значності.

Кілька років тому в переповненому залі Харківського літературного будинку за столом президії з'явилася висока постать письменника-борця, автора безсмертної книги «Вогонь» та інших видатних творів.

Ніяковіючи від бурі привітань і не маючи куди від них подітися, Анрі Барбюс дійшов до трибуни, схилив над нею згорблені плечі й підніс руку з довгими нервовими пальцями. Коли в залі настала тиша, він почав говорити.

Важко згадати зараз точний зміст цієї промови, але те полум'я, яке він запалював кожним словом, той грім зненависті до світу рабства й насильства, що рвався з його грудей, та могутня блискавка розуму, що освітлювала його велику любов до трудящих цілого світу, до нашої Соціалістичної Батьківщини і до нас, молодих письменників Радянської України, — це все назавжди окреслило його патхненний образ якимись вічно пломеніючими лініями.

В одному місці своєї промови він зробив велику паузу, поглянув на аудиторію і з незвичайною силою переконання почав нову думку. Він говорив про перемогу нового світу. Це місце починалось словами:

— Je suis*.

Не знаю чому, але з того часу в моїй душі завжди звучали ці два коротенькі слова. І завжди вони мені нагадували Анрі Барбюса, його палаючі очі, простягнуту вперед руку і могутній пафос його великого серця.

— Je suis — тобто — я єсть.

І зараз, коли нашого друга не стало, я чую ці чарівні слова: я єсть! Вони вриваються в мій мозок з кожної сторінки його «Вогню», з кожного рядка його антифашистських виступів, промов, памфлетів, які тільки я можу пригадати, з кожної зустрічі в Парижі, на Міжнародному конгресі захисту культури, де Анрі Барбюс — організатор, промовець, друг, старший товариш — як на трибуні, так і в кулуарах, на товариських зустрічах і банкетах, з однаковою силою стверджував, що він є! Що він живє, цебто що він діє, говорить, бореться!

---

* Я єсть (франц.).

Так слова, що були для мене образом того, що є, розгорнулись своїм діалектичним продовженням, стали змістом, поняттям і новим образом того, що буде. Бо ж коли письменник живе і творить так, що може сказати: я е с т ь, це значить, що він одночасно каже: я б у д у.

Я е с т ь і б у д у — така лінія життя Анрі Барбюса, такі наслідки прекрасних років його творчості як письменника, борця, революціонера. Він буде жити в пам'яті мільйонів саме тому, що він жив, а не просто існував на землі.

Він жив кожним куточком свого серця і невтомного мозку. І це життя своє, і талант, і невідступну стійкість волі й характеру він віддав одній великій справі: боротьбі за перемогу робітничого класу.

Який прекрасний зразок для десятків тисяч кращих інтелігентів, що переходять до табору пролетарської революції! Який чесний і незаплямований прапор залишив їм відважний і благородний син французького народу, син Комуністичної партії Анрі Барбюс. Цей прапор — його ім'я і його праця.

А ми, письменники Радянського Союзу, ті, кому найбільше дано і з кого найбільше питається, хіба не мусимо посити в своїй душі образ того, хто ж и в і ж и т и м е? Хіба не є він і для нас великим і прекрасним зразком?

Так!

«Молоді літератори Союзу Радянських Соціалістичних Республік, проводжаючи бійця проти мерзотностей світу, який пішов від них, повинні багаторазово заступити Анрі Барбюса, повинні виховати в своєму середовищі десятки таких діячів революції, яким був Анрі Барбюс».

Ці слова О. М. Горького ми повинні взяти до свого серця разом з образом палкого революціонера, що пішов від нас. Виховати діячів революції!

Так. Інженером людських душ не можна стати, не віддавши себе цілком і неподільно великій справі Леніна, справі світової пролетарської революції, справі соціалізму. Найкращі і найблагородніші душі горять полум'ям цієї безсмертної справи.

І тільки той, хто справді до кінця зрозуміє, що бути письменником Країни Рад значить — бути революціонером у всіх своїх ділах і помислах, зможе сказати перед лицем СРСР, батьківщини трудящих цілого світу:

— Я е с т ь, я живу, я дію!

Ці сили ростуть під великим прапором Леніна, ростуть і творять на батьківщині переможного соціалізму і за

її кордоном, в країнах, де наростає гнів мільйонів трудящих, що готують останній удар проти старого, рабського світу.

Ми мусимо бути гідними стояти в їх бойових лавах і боротись так відважно, як боровся Анрі Барбюс.

[1935 р.]

ПРОТИ ВОРОГІВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

В великій залі Палацу Взаємності в Парижі, під час Міжнародного конгресу захисту культури, де серця крапчих письменників світу кипіли єдиним протестом проти озвірілого фашистського варварства і однодушною гарячою симпатією до нашої великої Соціалістичної Батьківщини — СРСР, ми, представники радянської культури, делегати цього конгресу, пізнавали своїх справжніх друзів — французьких, німецьких, англійських, американських і інших письменників, і міцна щира дружба зав'язувалась між нами.

Ми, делегати від української радянської літератури, познайомившись і здружившись з видатними французькими письменниками Люком Дюртенем і Шарлем Вільдраком, запросили їх від імені нашої літератури до нас на Радянську Україну. Сьогодні наші гості і друзі сидять разом з нами перед цим мікрофоном, і я маю нагоду щиро й сердечно вітати їх від усієї радянської літератури в столиці квітучої України — Києві.

Талановиті французькі письменники Дюртен і Вільдрак достатньо відомі в Радянському Союзі з тих перекладів їхніх творів, що вийшли на нашій батьківщині. «На сталевому коні», «Голлівуд залишився позаду», «Мільйон двісті тисяч», «Сороковий поверх» Дюртена, збірка оповідань Вільдрака «Відкриття» — всі ці твори наш радянський читач читав з великою цікавістю.

Обидва письменники є представниками передової французької інтелігенції. Кожен з них має за своїми плечима досить довге життя і великий літературний досвід.

Свій шлях в літературі вони почали понад двадцять п'ять років тому.

За цей час кожен з них, по-своєму зростаючи як художник, переборював у своїй творчості те, що зв'язувало її,

що стояло як перешкода на шляху до робітничого класу, до його філософії, до його розуміння життя.

Кращим прикладом був для наших друзів незабутній Анрі Барбюс. Кращим прикладом є для них і тепер їх учитель великий письменник Франції Ромен Роллан, який, рішуче порвавши з ідеалістичними традиціями, з буржуазним гуманізмом, перейшов на позиції пролетарської революції і є зараз один з найбільших і найпалкіших друзів і прихильників СРСР, батьківщини трудящих цілого світу.

Дюртену і Вільдраку, яким нелегко рвати з ідеалістичними забобонами, переборювати індивідуалізм, шукати шляхів до справжньої реалістичної правди,— залишається ще й зараз чимало чого подолати на цьому шляху.

Але вони на цей шлях стали, вони йдуть в лавах найчесніших борців за щастя трудящих, і ми певні, що істина для них не за горами.

Автор цілого ряду видатних книг, одна з яких дістала премію Республіки, невтомний мандрівник, що об'їздив майже всі країни світу, Люк Дюртен пише зараз одну книгу про цілий світ, і вершиною її буде, як каже сам письменник, СРСР.

Побажаємо йому в цій творчій праці щасливого і великого успіху.

Поет, романіст, драматург і теоретик літературної науки, автор «Книги любові», «Пакетбот «Тонасіта», «Пісні відчаю» і інших творів, Шарль Вільдрак є син французького комунара, активного учасника Паризької комуни, що відбув свого часу тяжке семирічне заслання за свою революційну діяльність.

Від свого благородного батька Вільдрак дістав у спадщину чисте і палке серце, що вмів ненавидіти і любити.

Це моє щастя і багатство,
Що я маю гаряче серце,
Завжди блискуче, і чесне,
Й готове бризнуть промінням!
Цей промінь спалахує завжди
Над кожним стражданням;
Це крик співчуття терпкого
Над кожним нещастям людським!..

Так пише Вільдрак в одній з своїх поезій, уміщених у книзі «Пісні відчаю».

Вільдрак так само збирається написати книгу про СРСР. Побажаємо і йому якнайщиріше: дійти повного розу-

міння нашої дійсності, дати твір, який був би любимим твором на столі кожного робітника і інтелігента Франції й інших країн світу.

Перебуваючи в столиці Радянської України, наші гості мають необмежену можливість вивчити новий, соціалістичний світ, нових людей, народжених пролетарською революцією. На кожному кроці вони бачать великі діла більшовицької партії, вони бачать діла героїчного робітничого класу, колгоспного селянства України.

І ми раді відзначити, яким вогнем почуття і радості запалюються очі наших друзів, коли вони бачать наші перемоги, наш революційний поступ і розквіт культури Радянської Соціалістичної України та інших республік Радянського Союзу.

Ми сподіваємося, що ця подорож до Радянського Союзу дасть нашим друзям нові сили для боротьби за мир — проти оскаженілого фашизму, проти ворогів Радянського Союзу і всіх інших трудящих світу.

Ще раз — привіт нашим друзям!

[1935 р.]

КОНГРЕС ОБОРОНИ КУЛЬТУРИ

I

Немає вищого і кращого почуття, як те, з яким людина після мандрівки по чужих державах повертається до рідного радянського краю.

Після конгресу ми з тов. Корнійчуком побували ще в Англії, в Данії, в Швеції, в Фінляндії і повернулися додому лише першого числа цього місяця. Ледве встигнувши привітатися з рідними і знайомими, ми вже поспішали оглянути вулиці нашої столиці, майдани, будинки...

Над Липками стоїть будівничка курява, на Тимофіївській кладуть новий брук, напроти «Роліта» штукатурять будинок старих більшовиків, під'їзди коло Державної опери заливають асфальтом... Ми зупиняємось біля казанів. Кипить смола. На камені розкладено багаття. Всюди сліди роботи. І раптом майже в один голос ми згадуємо слова поета: «И дым отечества нам сладок и приятен...»

Хочеться поговорити з кожним прохожим, зупинити, спитати його: «Ну, як же воно справи? Як поживаєте?» І дівчину, що кудись поспішає, хочеться запитати: «Куди це ви, товаришко? Щось у вас очі дуже блищать...» І піонеру хочеться крикнути: «Будь наготові, друже!»

Життя країни тисячами струмків вливається в серце людини. Приходить молодий товариш і заявляє, що Університет культури уже оголосив наші доповіді про конгрес. «Але ж ми завтра їдемо до Канева — зустрічати письменників, художників і композиторів». Вони зробили чудову екскурсію головною водною магістраллю України — Дніпром. «Ми їдемо зустрічати їх біля могили Тараса Григоровича Шевченка». Товариш стоїть одну хвилину в роздумі. Потім тисне нам руки:

— Ідіть! Але будьте наготові 13 числа о 8 годині ввечора. Добре? До побачення!

І ми сідаємо на пароплав.

Ми їдемо Дніпром. Назустріч нам пливуть безкінечні плоти сосни і ялини. По обидва береги Дніпра — осяяна сонцем — панорама соціалістичної України. Вночі ми пливемо під зорями. А вранці, коли край неба і широкі слокійні груди Дніпра заливає червоне золото, ми чуємо урочисті звуки оркестру і бачимо, як повільно іде уквітчаний прапорами «Комунар». На палубі повно пароду: письменники, художники, композитори. І кращі сини українського народу, робітники і колгоспники, зібравшись на березі, вітають тих, кого вони послали на бойовий фронт молодого соціалістичного мистецтва. Вони приносять їм запашний хліб і глечик солодкого меду. А до зсіпного пункту республіки вони привозять в цей день червоні валки дзвінкого повноцінного зерна. І непомітно ми вливаємось до творчого будівничого процесу нашої Батьківщини.

Нарешті, ми приходимо в цю залу, на зустріч з вами, і я питаю себе: «Що ж саме треба сказати про той конгрес, учасниками якого були не тільки ми, чотири делегати української радянської літератури, а й всі ви, хто з напруженою цікавістю і хвилюванням прочитував цілі сторінки «Правди», присвячені цьому конгресу?»

Немає сумніву, що багато хто з присутніх тут могли б ґрунтовно розповісти про наслідки цього конгресу, що відбувся в одній із столиць капіталізму за тисячі кілометрів звідси. Більшість імен, які я тут називаю, не будуть для вас невідомими. І навряд чи зміг би я задо-

вольнити вас детальним переказом промов, що лунали на конгресі. Все це ви вже встигли прочитати в газетах.

Хотілося б подати ширший аналіз тієї небезпеки, в якій перебуває культура на п'яти шостих частинах світу, небезпеки, боротьбу проти якої оголосив наш конгрес. Хотілося б зробити висновки й подати синтез, в якому видно було б принципи, що об'єднує і наше ставлення до цього конгресу, і наші враження від нього, і ті надії, що ми покладаємо на міжнародну організацію письменників.

II

Останнім часом перед нашими очима проходить цілий ряд міжнародних конгресів. В Лондоні щойно кінчився конгрес неврологів. 9 серпня в Ленінграді розпочав роботу міжнародний конгрес фізіологів. Не так давно в Римі на театральному конгресі пролунали голоси представників сценічного мистецтва. Тепер в Парижі відбувся Міжнародний конгрес письменників на оборону культури.

Чого шукають на цих конгресах діячі театру, літератури, фізіології, медицини? Може, вони шукають форми, нового театального прийому, незвичайного літературного сюжету, удосконалення техніки наукового експерименту, розв'язання своїх специфічних, мистецьких та наукових завдань?

Звичайно, вони шукають і цього. Їх цікавлять і нові технічні можливості, і винаходи літературні, і нова естетика, якої у них немає.

Але не тільки це приводить їх на трибуни конгресів. Не це розкриває уста людей, здавалося б, спокійної наукової праці — для палких промов, сповнених тривоги і найбільшійших запитань.

Ні, вони шукають порятунку і нових істин, що зробили б життя на землі насамперед можливим.

В цей час відбувається подія, значення якої кожному зрозуміле: VII конгрес Комуністичного Інтернаціоналу. Відбувається в серці країни, де більшовизм мільйонів зробив життя не тільки можливим, а й прекрасним. Доповіді товаришів Піка, Димитрова, виступи численних представників різних загонів всесвітньої партії робітничого класу підносяться над нами, як сузір'я. При світлі його ми ясніше бачимо кожну деталь боротьби за щастя людства, ясніше розуміємо кожний минулий етап цієї бороть-

би, і перед нашими очима постає велична проекція в майбутнє.

Читаючи матеріали конгресу Комінтерну, учишся посправжньому розуміти такі явища, як конгрес фізіологів або конгрес літераторів. Ось на конгресі фізіологів американський професор Вальтер Кеннон починає свою наукову доповідь — про хімічне передавання нервових імпульсів — широким відступом у галузь соціальних взаємин між людськими організмами, у галузь політики імперіалістичних держав.

«Як глибоко і несподівано перемінився світ за останні кілька років,— гірко констатує професор.— Націоналізм гостро посилюється і набув відтінку гіркості. Уряди, чия сила здавалася основою на тривких традиціях, зникли, як тіні, і поступилися місцем перед новими формами й новими факторами. Всесвітня економічна депресія привела до значного зменшення матеріальної підтримки наукової роботи; наближається парез (неповний параліч), загрожує параліч. Учені, що багато зробили, учені з світовим ім'ям усунуті і терплять повевіряння. Деякі університети зачинено, інші втратили свою ідеальну соціальну роль — служити притулком для учених, оберігати вільне шукання істини, вітати й цінити нові думки.

Так життя в капіталістичних країнах обертає спокійного, урівноваженого ученого на палкого трибуна, що знаходить потрібні слова протесту і заклику до об'єднання сил проти наступаючого варварства і реакції.

В тих частинах земної кулі,— говорить далі професор Кеннон,— де киплять політичні чвари, діяльність ученого дослідника стає майже неможливою через негативний вплив авантюристів і їхніх поплічників. Ті уряди, при яких існує подібний стан,— паразити: вони самі не сприяють прогресу наук і лише користуються тими добрами, яких досягнуто, дякуючи прогресу в інших країнах.

На цьому ж конгресі великий Павлов, чийми працями збагачується наукова думка цілого світу, кидає палкі слова протесту проти війни, що є, за його визначенням, звірачий спосіб розв'язання взаємин між людьми.

Так починає свою роботу міжнародний конгрес фізіологів у Ленінграді, куди з'їхались учені цілого світу.

Так починав свою роботу і Міжнародний конгрес письменників у Парижі, в якому взяли участь літератори 34 країн.

«Культура в небезпеці!» — були перші слова великого письменника Франції, світового майстра художнього слова Андре Жіда. Ця людина, у якої за плечима 64 роки життя в буржуазному суспільстві, відкриває конгрес палким протестом проти цього суспільства, проти його страшного виродка — фашизму.

І справді! Подивіться, що сталося з французькою, німецькою, англійською літературами.

Батьківщина великих енциклопедистів і просвітителів XVIII сторіччя, Дідро і Вольтера, батьківщина безсмертного Рабле і великого Бальзака, у якого учився історії людського серця основоположник науки нового світу Карл Маркс, — стала тепер країною, з якої тікає непримиренний геній Ромен Роллана, проти реакційних тенденцій якої разом з робітничим класом бореться Андре Мальро й багато інших письменників.

Чи, може, у Франції перевелись таланти? Ні! Французька література нараховує десятки і сотні талановитих авторів, чиї ім'я стали відомі після світової війни.

Романи Доржелеса, Жозефа Жюліона, Жана П'єрфе і багатьох інших були не останніми в списку літератури, що показувала неприкритий жах війни. Але тільки одна книга з усіх залишилась в історії і стала книгою, яку визнав французький народ. Це — «Вогонь», книга Анрі Барбюса, палкого трибуна, борця за новий світ, одного з організаторів і керівників нашого конгресу.

Багато талантів і штукарів дала буржуазна французька література. Серед цих найвідоміші Моріак, Моруа, Лакретель, Жак Шардоні, Шлюмбергер. Але їхні твори не виходять з зачарованого кола конфліктів на ґрунті кохання й родинного життя. Вони безкрилі й безперспективні. Страшна книга Луї Селіна «Подорож на край ночі», що руйнує всі вівтарі буржуазного світу, показує всі гноїни ки буржуазного суспільства, теж не дає жодної перспективи, жодного виходу.

Можна згадати знамениті слова Бональда, які наводить Бальзак в передмові до «Людської комедії»:

«Письменник повинен мати усталені погляди в моралі і в політиці; він повинен розглядати себе як вихователя людей, бо люди не потребують учителів, щоб сумніватися».

Мені здається, що сучасні французькі письменники, придушені тяжкою кризою, в більшості своїй навчають читача лише сумніватися і вдаватися в розпач. Але чита-

чі, так само пригнічені кризою, і самі уміють це робити. Через те на них не мають впливу такі письменники, вони перестають їх читати.

Щоб дати загальну оцінку тяжкого стану французької літератури, я скористаюся словами французького критика Рене Аркоса.

Післявоєнна французька література,— пише він в одній із своїх статей,— була надзвичайно строката, і ні один напрямок не дійшов у ній певного і яскравого виразу. Талановитих письменників було багато, та лиш дуже небагато хто з них брав активну участь в ідейній боротьбі... Нашій літературі бракувало колективного ідеалу, стимулів до боротьби... Не поставивши собі за мету ніякі перемоги, безкрила, вона була нездатна хоч будь-скільки піднятися над землею.

Ми не можемо до кінця прийняти цю оцінку французької літератури. Ми знаємо, що вона дала пам'яті тих людей, яких ви знаєте по міжнародному конгресу. Участь їх у цьому конгресі уже сама говорить про те, що вони знайшли свій колективний ідеал, і він є тепер для них джерелом натхнення. Але ми з повним правом можемо сказати, що атмосфера буржуазної французької літератури — це не та атмосфера, в якій вони можуть розвиватися.

Та й шляхи розвитку письменника у Франції з кожним днем звужуються і закриваються. Криза душить однаково видавництва і читачів. Тиражі французьких книг із сотисячних знизилась до 2—3-х тисяч примірників. Є видавництва, які протягом минулого року видали всього лише одну книжку!

Англійська письменниця Амабель Вільямс-Елліс розповідає з трибуни світового конгресу, що в Англії, яка дала людству Шекспіра, Теккерея і Діккенса, не читають більше справжньої літератури, як читали її колись. Найбільшим попитом в Англії користується тепер бульварщина, «Тарзан» і тому подібні «твори».

З Німеччини, де гітлерівський фашизм пастушив на горло всьому, що було створено найпередовішою людською думкою,— вигнано найкращих письменників і загибло тільки блазнів, лакеїв і погромників.

Та хіба ж тільки письменників? Світовий учений Ейнштейн емігрував з Німеччини до Франції. Професор Берлінського університету і керівник Інституту фізичної хімії Габер, нагороджений Нобелівською премією, помер в

еміграції. Професора Лессінга, відомого лівобуржуазного нацифіста-публіциста, зрадницьки убито фашистами в Марієнбаді. Викинуто видатного математика, проф. Куранта, фізика, проф. Берха, проф. психології Вертгаймера, проф. міжнародного права Струппе, економіста, проф. Ренке, філософів Брауна і Прангера, професора фізики Франка, доктора філософії Рейхенбаха, професора хірургії Нісена, професора терапії Цондека.

Відомий цілому світу письменник Людвіг Ренн сидить у в'язниці. Мюзам закинуто до концентраційного табору, а потім повішено фашистами. Ней-Кранц — в концентраційному таборі. Кіш, Вайнерт, Бехер, Вольф, Отвальд, Анна Зегерс, Брехт, Теодор Плів'є, Оскар Марія Граф, Томас Манн, Генріх Манн, Клаус Манн, Ліон Фейхтвангер, Фульда, Кайзер, Деблін і скільки їх ще — письменників нещасної Німеччини в еміграції!

Видатніші художники — Грос, Харті, Кокошка; найвидатніші майстри театру — Рейнгард, Піскатор, Еснер, Барановський, Вассерман, Арпо, Неер, Кертнер, Грец, Гомолька, Мангейм, Дейч, Конрад Вейдт, Гранах; композитори Райхенбах, Тох, Шенберг, диригенти Клемперер, Фрід, Ранке, Беккер — де вони, всі ці видатніші люди Німеччини?

Вони шукають притулку під чужим небом, вони несуть на своїх плечах гірку долю політичних вигнанців, твори яких палають на вогнищах коло Німецької опери на Уптер ден Ліндеп.

А що ж роблять ті, що залишились при Гітлері? Я маю на увазі не тих відважних і чесних, не тих славних борців за визволення німецького народу, що працюють в глибокому підпіллі і звідти кидають у темряву гітлерівської ночі гострі й безстрашні іскри свого розуму, своєї волі, свого великого серця. Цим мужнім і відданим синам німецького пролетаріату ми в цю хвилину, як і завжди, племо своє захоплення і свій братерський більшовицький привіт!

А я питаюся, що ж роблять ті, що мають до своїх послуг друкарні, театри, кіно, диригентські пульти й кафедри в університетах? Що роблять німецькі письменники, які живуть у темному царстві «третьої імперії»?

Які їх принципи, які їх ідеали? Адже безпринципний письменник — найжалюгідніша й найгідкіша істота в світі. Бальзак, якого я ще раз дозволю собі згадати, говорив колись:

«Закон письменника, те, що робить його письменником, робить його рівним державному діячеві і, може, вищим за нього — це той чи той погляд на проблеми людського життя, абсолютна відданість принципам».

Додамо тут від себе, що зовсім не важко бути політично й морально вищим за темних ділків реакції і насильства, якими є «державні діячі» фашистської Німеччини. Але їхні письменники не мають інших бажань, як тільки бути справними лакеями цих «державних діячів».

Які ж їх принципи, які в них ідеали як у художників? Ось вони: «Письменники і критики повинні стати духовними штурмовиками, культурними солдатами Адольфа Гітлера». Так одверто й безсоромно сформулював гідотну суть гітлерівських лакеїв фашистський професор Йоста.

А от видавництво Мотольфа в Брауншвейзі випустило книжку Альфреда Гейса про Бетховена. В передмові до цієї книжки сказано: «Ніякому досліднику музики, крім Гейса, не щастило вникнути в творчі таємниці Бетховена і до самої глибини простежити їх. Те, що він винайшов, це справжній ключ, без якого немислиме пізнання Бетховена...»

Що ж це за ключ? Що за винахід, який по-новому розкриває нам геній Бетховена? А ось що:

«Гейс не сьогодні, а уже 13 років тому винайшов у Бетховені, у його героїчній симфонії, передчуття появи народного канцлера Адольфа Гітлера».

Ось до якого здичавлення, до яких геркулесових стовпів безумств і варварства фашизм доводить людей, від яких ми повинні обороняти світову культуру!

Фашистська «культурна палата», якій краще було б називатися «палатою динозаврів», забороняє поставу Шекспірової п'єси «Сон літньої ночі», бо музика до цієї постанови написана неарійцем Мендельсоном! Гітлерівські штурмовики з кинджалами, на яких написано «честь і кров», не потребують більше нічого з того, що створила передова людська думка на протязі всіх віків світової історії. Ну, що ж? Вони мають рацію, бо все, що будь-коли створила передова людська думка і що вона створює зараз, все це завжди було і є проти фашизму, і єдиним спадкоємцем світової культури є творець нового світу — робітничий клас і трудящі всіх країн.

Так, ми можемо сказати, що епоха середньовічних інквізицій в дослідженнях майбутніх істориків виглядатиме невинною іграшкою в порівнянні з політикою фашизму.

Погляньмо тепер, в якому стані перебуває там театральне мистецтво. Нам, що звикли бачити на театральних підмостках нашої батьківщини розв'язання найпекучих проблем сучасності, проблем великої епохи соціалізму, буде незрозумілим те, що діється з театром в буржуазних державах. Скажу одверто: у нас боляче стискалося серце, коли ми слухали прекрасних акторів і співаків, кинутих у провалля, де немає ні мистецтва, ні людської гідності.

По дорозі до Парижа нам довелось вечеряти в одному з порожніх ресторанів Відня. Ця колишня столиця Австро-Угорської імперії нагадує зараз красуню з безнадійними туберкульозними рум'янцями на щоках і з очима, блискучими від розпачу. Вона вмирає тихо, але трагічно. Маленька Австрія не має сил підтримувати життя своєї столиці, населення якої становить майже третину всього населення країни. Криза душить віденців за всіма своїми правилами і законами, душить невблаганно і послідовно. Після Варшави, де напівтемними і порожніми вечірніми вулицями розгулює військовщина і безробітні шофери таксі до цього часу згадують похорони маршала Пілсудського, коли «наїхало багато чужинців і був добрий заробіток»,— Відень став для нас другим порогом, переступаючи який, ми входили в країни суму і безвиході. Тут ми повною мірою відчували розпач людей, які хочуть жити і не мають для цього засобів — ні матеріальних, ні моральних. Один естрадний співак з чудовим голосом, майстерно виконавши кілька пісень, коли ми виходили з ресторану, став поруч із швейцаром біля дверей і простяг до нас руку з певеличким металевим підносом: може, хто кине п'ятак! Він жebraчтив, він був змушений жebraчтити. Його сумне обличчя і звернені до нас очі я ніяк не можу забути.

Французький драматург Ленорман, учасник нашого конгресу, написав недавно п'єсу «Смеркання театру», яка йшла в паризькому театрі Мистецтв. Мова в цій п'єсі йде про тяжку кризу буржуазного театру, викликану нібито конкуренцією з кіно. Але справа зовсім не в кіно. Ми бачимо, як в Радянському Союзі не можна дістати квитків ні на «Чапаєва», ні на «Платона Кречета», ні на «Аристократів», ні на «Веселих ребят». І те, і друге, й десяте

хоче побачити наш глядач. Безнастанну жадобу його до мистецтва нічим не можна виміряти.

І цю різницю між станом буржуазного мистецтва і нашого, радянського, на Заході добре розуміють. Успіхи нашої літератури, нашого театру і драматургії замовчати неможливо. На театральні фестивали в Москву приїздить знавці мистецтва з цілого світу.

Українська радянська література, особливо драматургія, посідають, як відомо, одне з найчільніших місць у всій нашій союзній літературі і драматургії. На Всесоюзному конкурсі Раднаркому СРСР на кращу п'єсу дві перемоги з п'яти дістала українська драматургія — п'єса тов. Корнійчука «Загибель ескадри» і п'єса тов. Кочерги «Годинник і курка».

Але, коли наша делегація прибула до Парижа, скажені білогвардійські газетки особливо задьористо пакинулись на українських письменників. В одному безнадійно дурному фейлетончику газетка намагалась «висміяти» кожного з нас персонально і з цією метою так інформувала своїх розумних читачів: Петро Панч? Хто ж він такий? Ми ж напевно знаємо, що він займається рибальством! Грицько Тичина? — Це про академіка П. Г. Тичину. — Так нам же відомо, що Грицько Тичина служить якимсь там мотористом! Корнійчук? Знаєм, знаєм, він служить лодочником на Дніпрі, Радянська влада видала йому медаль за спасіння утопаючих. І от ці рибалки й «лодочники» зібрались, мовляв, і «під головуванням Микитенка поперли до Парижа рятувати культуру».

На думку цих безнадійних людей з білогвардійської по-мийниці це був «пищівний удар» по нас.

В чім тут річ? Чим пояснюється така скажена лють, така запінеца зневажисть до українських письменників? Справа пояснюється дуже просто. Була Росія, була велика російська література. Тепер в Радянському Союзі є нова російська література, відома цілому світу, тут уже нічого не зробиш. Її можна ненавидіти, бо вона більшовицька, але з нею не можна не рахуватись. А от звідки взялась українська література? Яка взагалі може бути Україна! Адже в старій тюрмі народів, якою була царська Росія, білогвардійці знали тільки царську колонію Малоросію, хохлів. Адже царський сатрап Валуєв писав про українську літературу, про українську мову свої накази: «Не было, нет и быть не может!» І раптом — вільна Українська Радянська Соціалістична Республіка!

Раптом чотири делегати української радянської літератури прибувають до Парижа, щоб разом з делегатами братніх літератур Радянського Союзу й передовими письменниками 34 буржуазних країн виступати на оборону світової культури від фашистської загрози!

Цього тріумфу лепієських принципів в національному нитанні білогвардійці уже ніяк не могли подарувати більшовикам. Цей символ вільного й квігучого розвитку всіх республік Радянського Союзу, цей наочний доказ великої рівноправності в сім'ї народів СРСР остаточно призвів їх до божевілля.

А тут ще, як на те, в відомій французькій буржуазній газеті «Тап» з'явився цілий підвал московського кореспондента цієї газети про великий успіх п'єси тов. Корнійчука «Платон Кречет» в Художньому театрі СРСР ім. М. Горького! Автор статті писав, крім того, що п'єса тов. Корнійчука могла б піти і в Парижі, коли б, мовляв, знайшлась актриса, що могла б виконати роль Ліди так, як її виконує в Художньому театрі талановита радянська актриса Степанова.

Який конфуз! Солідна буржуазна французька газета, можна сказати, піймала білогвардійських борзописців на гарячому і пригвоздила. Що ж до «лодочників», то з приводу цієї професії тов. Корнійчук на вечорі «російського студентства», де було багато білоемігрантів і колишніх людей, спокійно і цілком резонно зауважив: «Краще бути лодочником в Радянському Союзі, ніж утопаючим в Парижі». Ця крилата репліка на довгий час зіпсувала настрої білогвардійським «жартівникам».

З другого боку, ніяка буржуазна преса не може прикрити тієї неймовірної кризи, того занепаду, який переживає буржуазне мистецтво, зокрема — буржуазний театр. Крапці ілюстрації, більш яскравого документа, як п'єса Ленормана «Смеркання театру», не треба шукати.

Зміст цього твору такий. Один драматург написав талановиту ліричну п'єсу. Але спроба поставити її на сцені буржуазного театру терпить жахливу поразку. Бездарна прем'єрша, вона ж — один із господарів театру, нівечить п'єсу, як тільки їй забажається. Вона вирізує з неї душу, вона залишає в ній тільки вигідні для краси та для своєї ролі місця. Але й ті вона опошлює своєю бездарною грою.

— Мерзотна балаганна кукла! — в розпачі вигукє автор після репетиції.

Актор. Ви думаєте, вона любить мистецтво? Себе любить! Та хіба ж у наших умовах можна любити мистецтво, театр, глядача?.. Все даремно, нудно! Ось ваша п'еса — вона лірична, поетична, піднесена... Але не ображайтесь на мене — нікому не потрібна... Та й взагалі, чи потрібен кому-небудь наш театр, ось про що я часто думаю. Може, потрібен інший театр, який перевертав би душу, учив би жити...

Режисер. Моє діло штемпелювати. *(Сідає і штемпелює контрамарки)*.

Актор. А й справді, кому ходити на наші спектаклі? Адвокати сидять без діла, архітектори просять милостиню на вулицях, банкіри заклопотані тим, щоб не збанкрутувати, бакалійники даремно ждуть покупців у безлюдних магазинах...

Але ось автор дістає телеграми, що його п'есу купили ще дві країни — Німеччина і Англія. Він щасливий. «Життя починається знову, Жермен», — каже він до актриси. І вони їдуть до Німеччини дивитись його п'есу в великому німецькому театрі.

Берлін. Великий театр. Двері лож, позавішувані срібними цортъерами, ледь помітні у темряві. Автор і Жермен їдуть новільно, вдивляючись собі під ноги. В залі розставлені декорації.

Автор. Цікаво: що можуть означати ці пікелєві пруті?

Актриса. Не знаю. Схоже на велику клітку.

Автор. А ця шибениця з площадками?

Актриса. Якесь незрозуміла обстановка.

Автор. Очевидно, інша п'еса.

Ніяк не припускаючи, що шибеницю приготували саме для його п'еси, вони тихо розмовляють, чекають режисера.

Автор. Ми їхали з півдня на північ, і мені здавалось, що ми наближаємось до країни моєї п'еси. Тут, у Німеччині, її повинні зрозуміти краще, ніж в Парижі. Пригадуси море і зграї чайок, що вітали нас дикими криками?

Актриса. Так.

Автор. Поїзд ішов понад замерзлими ставами в густому тумані. Чайки кричали від люті й голоду. Зустріч з зголоднілими персонажами моєї п'еси — хороша оспака.

І ось з'являється постановник п'еси режисер Путч, ідеальний представник арійської раси. Могутня постать, руде волосся, рішуча жестикуляція, очі фанатика і грубий, майже звірячий вираз обличчя.

— Професор Путч,— рекомендується він авторові.— Вам відомі мої творчі погляди?

Автор. Не зовсім. Я вперше маю честь...

Путч. Я зриваю публіку криками, стогонами, жемстами... Адже публіка — це отара баранів.

Автор (*ввічливо, але трохи розгублено*). Я розумію вас... Цебто мені здається, що я можу вас зрозуміти...

З короткої розмови «творчі погляди» фашистського динозавра стають цілком ясні. Кожною своєю реплікою Путч убиває будь-яку надію автора. Від п'єси нічого не залишилось. Путч папхав її динамітом і іншими вибуховими речовинами. Переклад для нього лише площадка, на якій він установлює свої батареї...

Автор (*задихаючись*). Я, признатись, схвилювався. Сказати правду, я навіть зляканий...

Путч. Автори завжди хвилюються і боляться.

Автор. А як актори? Добрі?

Путч. Я задоволений. Для головної ролі відкопав надзвичайну мімічну актрису.

Автор. Мімічну? А як же текст?

Путч. Вона не розмовляє. Вона стогне і верещить. Цього цілком досить.

Автор. Невже ви замінили дев'ятсот рядків тексту чайки — верещанням?

Путч. А чом би й ні? Чайку я замінив мавпою шимпанзе, морських птахів — орангутангами, гадюками й тиграми. Це ідея! Я показую звірів, які приводять людину в жах; страхіть, що убивають інших і в битві гинуть самі. Хіба ж ви схвилюєте сучасного глядача ідилією? Він бачив світову війну, кохання. Він лютий і жадає крові. У вас у п'єсі був безбарвний торговець птахами. Дурниця! Він став у мене господарем звіринця з Сінгапура. Ваш тютій моряк став мисливцем на диких звірів. Він жив у джунглях з мавпою. Не з символічною мавпою. Nein! З справжньою самою шимпанзе. По-справжньому. Мій мисливець — сучасна людина, що знову знаходить свою міць у задоволенні первісних інстинктів. Тільки при такому підході ваша п'єса може заграти і сподобатись нашому глядачеві. Коли в кінці спектаклю мисливець виколує мавпні очі, я знаю, в глядному залі пробуджується жадаюча крові. Так, старий первісний здоровий садизм знов охоплює душу! Тепер розумієте, чого бракувало вашій п'єсі?..

Німий від жаху автор іде на сцену. Але там саме репетирують мавпячий танок. Автор кидається до ложі, де сидить його супутниця французька актриса Жермен.

— Це не твоя п'єса,— каже вона спокійно.

Автор (кричить у розпачі). Ні, це моя! Моя! Це чайка! Вони зробили з неї мавпу! Там танцюють орангутанги, звірі, гадюки! Ідем звідси! Ідем! Вони дикуни, в цьому вся справа! Справжні дикуни!

Путч. Браво! Ви починаєте розуміти. Ми хочемо, щоб у глядачів прокинулись прекрасні інстинкти дикунів...

Навряд чи треба щось додавати до цієї вичерпливої характеристики фашистської «філософії» мистецтва. Тут все ясно.

Після цього Ленорман повертає свого героя до Франції. Але тут він дізнається, що його п'єса умерла разом з театром, який її ставив. «Жахлива розв'язка!» — говорить автор і навітомачки пробирається до виходу. Залізні двері зачиняються за ним. Режисер замикає їх на ключ.

Автор. Я хочу попроситися з вами, глядачі. Театр, де я працював, загинув — ви бачили це... Культура, що приріка театри на зникнення, виносить цим смертний вирок собі самій. Але я вірю, що й у нас настане час, коли інша публіка заповнить зали наших театрів. Вона принесе з собою бадьорість, жагоду знань, готовність до боротьби... Вона увіллє свіжу кров у жили дряхлого театру... А для того, щоб наблизився цей день, я піду... Піду грати з своєю мандрівною трупю на площадках робітничих передмість... Я вчитиму своїх товаришів акторів вимовляти з імпровізованої сцени слова, що кличуть до перемоги. До побачення, глядачі. Побажайте мені успіху.

На цьому падає завіса. Драматург зробив свій чесний і сміливий висновок. Він має мужність дивитись уперед. Але це зовсім не значить, що так дивляться на справу всі діячі сучасного французького театру. Зовсім ні! Дискутуючи і визнаючи криву буржуазного театру, більшість із них ще дуже далека від того висновку, який зробив Ленорман.

В одному з номерів журналу «Ероп» Домінік Брага підбиває підсумки однієї з дискусій, що спалахнула особливо після виступу старшого театрального діяча Андре Антуана. Виступ його, як каже Домінік Брага, розірвався, мов бомба. Антуан мав сміливість заявити, що французький театр — живий мертвяк. Брага приєднується до нього і пише про цілковите художнє звиродніння театру, про відрив його від літератури, про пануючий на театрі легкий жаур, що не має нічого спільного з справжнім мистецтвом.

Ми бачили цей легкий жанр. Бачили його у Відні, в Парижі, в Лондоні, в Копенгагені. І так само, як у Гельсінгері, недалеко від Копенгагена, пам'ятник Гамлету виглядає самотнім і покинутим перед рестораном, в якому збираються датські буржуа випити пляшку вина й подумати про долю своїх свиней, котрим Англія загрожує бойкотом, так само убогим і забутим виглядає мистецтво самої Англії, одягнене в шикovní дорогі строї, увінчане королівською короною, але холодне і байдуже, мертво і безперспективне!

Мають рацію французькі театральні діячі Габріель Боссі, Шарль Дюлен і інші, які підкреслюють, що криза буржуазного театру є прямий відбиток загальної соціальної кризи капіталістичного суспільства й цивілізації, і тому немає надії на вилікування театру, поки не буде перебудоване саме суспільство. Але вони заходять у нову безвихідь, коли перебудову суспільства бачать у створенні нової цивілізації, заснованої на «нових духовних цінностях релігії і міфології». Так замикається порочне коло буржуазної думки в мистецтві.

Ця убога думка нагадує мені безпомічного старця, розбитого паралічем. Але поруч цього безпомічного жебрака ходять молоді з кинджалами і з свастикою на рукавах. Вони намагаються диктувати суспільству свою волю. Вони мріють про нові грабіжницькі війни. І їм нема ніякого діла до найкращих традицій світової культури.

IV

Буржуазії немає діла також і до того, що гине і в'яне, мов прибита люти́м морозом, краща інтелігенція буржуазних держав. Французький міністр Фланден, наприклад, говорить, що пролетарська інтелігенція Франції загрожує стати «соціальним лихом». Як відомо, диплом вищої школи у Франції, як і в інших буржуазних країнах, не тільки не гарантує від безробіття, а навпаки— створює перевиробництво інтелігенції. «Цьому треба покласти край,— каже п. Фланден,— треба готувати кадри каменярів, теслярів, землекопів тощо, яких Франція значно більше потребує, ніж кадрів дипломованих безробітних».

Відповідаючи на цю заяву міністра, журнал «Школа і життя» наводить такий факт: коли паризький муніципалітет оголосив набір тридцяти теслярів, то у відповідь від

дістав 2637 заяв безробітних теслярів з проханням прийняти на роботу.

Ми бачили цих безробітних — варшавських, віденських, паризьких, лондонських пролетарів. Бачили, як вони купами лежать на берегах, попід мостами Вісли, Дунаю, Сени і Темзи, як вони бродять, мов тіні, і непорушно стоять на порожніх вулицях робітничих кварталів. Це — видовище, від якого стискається серце.

Їхня інтелігенція не в кращому стані. Вона так само терпить «від матеріальної нужди в теперішньому, від безвиході в майбутньому і від загальної байдужості», — так пише французька газета «Пті журналь».

Жахливе становище студентства. Лише в самому Парижі 30 000 студентів, що не мають шансів одержати роботу по закінченні університету. Та ж таки газета «Пті журналь» в передовій статті про безробіття серед інтелігенції у Франції пише: «Ціла армія молоді розмахує, як прапорами, своїми дипломами, і з кожним роком буря кризи все більше змушує схилити ці прапори».

А ось англійська лейбористська газета «Рейнолде Ілюстрейтед Ньюс» провела анкету серед молоді, з основним питанням — чого англійська молодь може чекати від майбутнього. Ось кілька відповідей на це запитання.

«Роки даремних шукань праці, — пише Х. Льюс, — виробили у молоді почуття тупої байдужості, з одного боку, а з другого боку — бажання безоглядно хапатися за всі випадки «весело провести час», які тільки трапляються».

Джозеф Тул пише, що майбутнє молоді залежить від успіху боротьби, яку ця молодь повинна провадити за свободу і рівність усіх трудящих.

Цілковитою безнадійністю звучить відповідь Х. Лодд: «Я не думаю, щоб можна було переробити світ, коли він до такої міри сповнений зненависті і суперництва».

Англійський пролетаріат, як і французький, як і пролетаріат інших країн, дивиться на справу, як відомо, інакше. Замість пасивності, він підносить прапор боротьби, що неминуче кінчиться перемогою. Але ми говоримо про стан і настрої інтелігенції. У Франції, наприклад, молодий печаткуючий письменник, якщо він не видасть своєї першої книжки за свій кошт або коли в нього немає впливових знайомотв і протекцій, то він взагалі не має ніяких шансів побачити свої твори в друкованій формі. Видавництва здебільшого навіть не читають рукописів початкуючих авторів.

А ось вам лист молодого ще, малописьменного хлопця з одного колгоспу Харківської області. Я одержав його цими днями, і таких листів ми одержуємо сотні.

Шлю вам, дорогий товаришу письменник, палкий привіт і поздоровляю з приїздом, а також з вашою роботою. В цьому листі я хочу розповісти вам про своє життя. У мене є непохитна думка теж зробитися письменником і стати в лави будівників безкласового общества. Ця думка щоденно вилітає з моєї голови, як дробина з ружжа. Я написав оповідання і прошу дати мені відповідь. Мій адрес додаю і чекаю відповіді, яку сподіваюсь одержати у скорому часі.

Як бачите, це зовсім інший стиль. Автор цього листа знає, що відповідь він одержить, одержить папевно і при тому в «скорому часі», інакше не може бути в країні, де культуру покликає творити мільйони робітників і колгоспників.

V

До Парижа ми їхали різними шляхами. Частина — через Відень, частина — через Берлін, частина — через Лондон. Наша група прибула на місце дії 19 червня о 10 год. вечора. Відкриття конгресу було призначено на 9 год. вечора 21 червня. Ми мали майже дві доби, щоб оглянутись навколо і приготуватись до роботи. Ми зупинились в готелі «Палас», на бульварі Сен-Жермен, недалеко від Сорбонни. Не можна передати того складного комплексу почуттів, з яким ступаєш на паризькі вулиці, на це «священне каміння Європи», де лилась кров комунарів, з якої проростає велике майбутнє французького народу...

Париж — велетенське місто, повне бурхливого життя, культурно-історичних пам'яток і живих соціальних протиріч! Париж, оспіваний великими поетами, прославлений безсмертними комунарами, увічнений геніальними письменниками!.. Париж — світова столиця капіталізму, оперезана тугим червоним пасом комуністичних робітничих муніципалітетів... Тут треба довго жити, щоб хоч трохи обізнатись з багатствами, особливостями і протиріччями цього міста-велетня.

Вивчати Париж — це значить вивчати історію. Відвідувати Лувр — це значить знайомитись з шедеврами світового мистецтва. Оглядати безкрає кладовище Пер-Лашез, Стіну комунарів, замки зруйнованої Бастилії в На-

ціональному музеї — це значить дивитись в глибін віків, бачити прийдешнє. Пливти вулицями в стрімких ручаях жвавої невгамовної паризької юрби, у морі блискучих авто, переїздити мости, з-під яких у блакитне небо Франції дивляться голодні очі безробітних, стикатися з безкінечними демонстраціями — це значить відчувати до краю напружене биття пульсу великої країни, що стоїть перед порогом нової своєї історичної долі.

Неможливо краще висловити свої почуття і свої враження від Парижа, як це зробив В. В. Маяковський:

Я хотел бы жить
и умереть
в Париже,
Если б не было такой страны —
Москва.

Як же зустрів цей Париж делегатів Міжнародного конгресу оборони культури?

По-різному.

Перше, що ми почули, виходячи з вагонів на паризькому вокзалі, була звістка про смерть одного з організаторів нашого конгресу Кревеля. Він сквитував з життям за день до нашого приїзду.

Це насильство вчинив над ним старий світ. Безвихідь і відчай стояли біля порога його кімнати. Його душа була роз'їдена отрутою самотності й вагання. Хто ж, як не старий світ, є фабрикант цієї найтоншої отрути? Це ж він називає безвихідь і смертну журбу одиниці — «свободою особи». Він вливає одчай у серце, він примушує відкривати газ в одинокій кімнаті письменника, актора, безробітного металіста, він вкладає револьвер у стомлену долоню інтелігента. І от — гине людина, що могла б жити, коли б дійшла колективу і знайшла себе в ньому... Кревель на один крок не дійшов трибуни Міжнародного конгресу. Він загинув.

Так, це була невесела зустріч.

Крім того, ми скоро побачили, що буржуазія хоче взяти наш конгрес в облогу. Для цього вона вибрала засіб — мовчання. Ні слова про конгрес, ніби його зовсім не існує. Сто п'ятдесят журналістів, кореспондентів паризьких і чужоземних газет сиділо за столами преси в залі «Мютоаліте», слухали, а деякі навіть приєднувались до аплодисментів, що, мов шквал, проносились кількатисячною залюю. Одначе в газетах — жодного рядка.

Але конгрес прорвав цю греблю мовчання. Значення його настільки велике, що замовчувати далі було неможливо. Недаром же в культурних колах Парижа точилися розмови, що з часів французьких енциклопедистів в галузі культури не було події, рівної своїм значенням цьому конгресу.

Ще до початку роботи конгресу ми відчули, що будемо переможцями. Ця певність прийшла до нас на вечорі, присвяченому 50-й річниці з дня смерті великого поета Франції — Віктора Гюго. Вечір цей був організований національним комітетом на чолі з комуністами і учасниками Міжнародного конгресу оборони культури. В програмі були зазначені — Генріх Манн, Ліон Фейхтвангер, Форстер, Гекслі, Анрі Барбюс, Жан-Рішар Блок, Андре Жід, Андре Мальро, Уальдо Франк, Карін Міхаеліс, Мартін Андерсен-Нексе, Шолохов, Олексій Толстой і ін. Для вечора було знято грандіозне приміщення Національного театру — «Трокадеро», де може вміститися понад 6 тисяч народу. З цього приводу в Парижі ходили різні глузливі анекдоти. Справа в тому, що перед цим було вже кілька подібних спроб окремих літературних груп і культурних організацій, але успіху ці спроби не мали. Організаторам не щастило зібрати аудиторію, якої заслуговує пам'ять великого поета-демократа. Тож комуністам і учасникам Міжнародного конгресу дехто зарані прорікав великий провал. «У них буде порожня зала, ось побачите. Це буде справжній скандал».

Вечір був призначений на 8¹/₂ години. З великим хвилюванням поїхали ми туди і прибули на півгодини раніше. «Для чого було так поспішати?» — сказав хтось з товаришів. Але тут ми побачили цілі шпалери поліцаїв, що стояли біля театру. Коли ж увійшли всередину, то пробитись до зали не було вже ніякої можливості. Все було залито народом — партер і яруси, і галереї, навіть в проходах стояли люди, що прийшли ще раніше. Хтось із товаришів провів нас боковими сходами на другий чи на третій поверх, і ми ледве всунулись в одну із лож, де вже було кілька радянських письменників.

В залі стояв урочистий приглушений гомін. Погасли вогні, але ще кілька хвилин публіка не могла заспокоїтись. Капельдинери, блискаючі електричними ліхтариками, порядкували в проходах між ложами та в переповненому партері.

Нарешті пішла завіса, і вся величезна зала раптом прихлила. Вечір починали двоє молодих співаків з робітничого театрального гуртка. Вони чудово проспівали кілька поезій Гюго. Зала нагородила їх щедрими оплесками. За ними вийшов відомий актор, улюбленець робітників і демократичної публіки. Піднісши вгору стиснутий кулак, він привітався з присутніми по-ротфронтівському, зала відповіла йому громом оплесків і схвильованими вигуками. Він читав поезії Гюго в старій класичній мапері, як і досі в французькій комедії читають Корнеля і Расіна, з довгими інтонаціями, незвичними для нашого вуха. Але він мав виключний успіх. Вечір розгортався, і з кожною хвилиною атмосфера в залі розпалювалась. Короткі антракти між одним і другим номером програми стали заповнюватись лозунгами і вигуками з зали. Було щось величне і піднесене в настрої учасників вечора. Поруч юних аматорів з французької федерації робітничого театру, що виконували сцени з Рюї Блаза, виступали відомі артисти опери,— вони співали пісні Гавроша. Велику інсценізацію барикад, зроблену за Віктором Гюго пролетарським поетом Луї Арагоном, виконує робітнича молодь і старі прославлені актори французької комедії.

Слово для реферата про творчість Віктора Гюго надається одному з найактивніших діячів конгресу, відомому французькому письменникові, учасникові I Всесоюзного з'їзду радянських письменників у Москві, Жапу-Рішару Блоку. Його змістовну і надзвичайно цікаву промову зала слухає з величезною увагою. Коли ж він, цитуючи неопубліковані матеріали поета, згадує країну, що здійснила найкращі мрії передових людей усіх минулих епох про волю і щастя людини, країну, що стала світовим оплотом нової цивілізації, країну переможного соціалізму,— зал здригається від бурхливих овацій на честь Радянського Союзу, і високо над зливою оплесків дзвенить чийсь молодий голос: «Хай живуть Ради в цілому світі!»

Цієї хвилини в залі спалахує світло. Не вшухають овації. І з них, мов полум'я, виривається пісня, яку підхоплюють кілька тисяч молодих і дужих голосів. Бойова пісня червоних приамурських партизан!

По долинам и по взгорьям
Шла дивизия вперед...

Вона звучить французькою мовою, наче весняна громолиця. Від неї здригається гаряче, пройняте вірою і на-

тхненням повітря величезної зали. Потім зала співає «За-води, вставайте!». З просценіума високий юнак з блідим, схвильованим лицем читає вірш «Свободу Тельману», і у відповідь йому з зали організовано, дружно, тричі повторюючись, гримить лозунг:

— Liberez Telman! *

В моїй записній книжці стоїть далі цілий рядок однієї літери: «у». І прізвище актора: Дерен. У дужках: виконує свою власну пісеньку, в якій є рядки проти одного фашистського заводіяки.

Ми не знали, що це значить, коли зала одним духом кричить глузливо, протяжно, загрозово:

— У-у-у-у-у-у!

Ми зрозуміли значення цього звуку в ту хвилину, коли Дерен гострим рядком своєї пісеньки ударив в обличчя відомого паризького фашиста. Вся зала в захопленні відповіла йому дружним акомпанементом:

— У-у-у-у-у-у!

Так пройшло велике свято 50-ї річчизі з дня смерті Віктора Гюго. Це була прелюдія Міжнародного конгресу оборони культури, що відкривався другого дня в залі «Мітюаліте» на вулиці Сен-Віктор.

Можна дуже багато говорити — і ще будуть говорити — про цей конгрес, на якому літератори 34 країн світу схвильовано викладали свої думки, розкриваючи свою любов і ненависть.

Так, щоб схарактеризувати цей конгрес одним словом, досить буде сказати, що це був справді антифашистський конгрес.

Крім того, він розбивав кайдапи ідеалізму, буржуазних забобів, індивідуалізму. Ці дві сторони конгресу становлять його суть.

Вас, звичайно, цікавить «душа» тих людей, з якими ми тут зустрічались. Адже їх було багато, вони були зовсім різні, кожен прийшов на цей конгрес своїм особливим шляхом, їхні мистецькі смаки і переконання іноді ледве сходились найтоншими своїми кінцями.

Однаке ці «тонкі вузли» не завадили цілому конгресу витримати величезний гарт єдиної антифашистської волі і полум'я симпатії до нашої Соціалістичної Батьківщини.

Конгрес оборони культури не був комуністичним конгресом. На ньому було багато таких письменників, які ще

---

* Звільніть Тельмана! (Франц.)

тільки шукають шляхів до робітничого класу. Але цемент комуністичної правди був на цьому конгресі достатньо міцний і вогнетривалий — цемент високої більшовицької якості.

З гордістю ми, радянські письменники, можемо сказати, що наша Соціалістична Батьківщина була ідейним прапором Міжнародного конгресу оборони культури.

Яке ж духовне обличчя людей, що виступали на цьому конгресі? Хто вони?

Годі й казати, що імена Максима Горького й Ромел Роллана діяли на конгресі. І М. Горький, і Р. Роллан сказали своє слово з трибуни конгресу своїми телеграмами, зустрінутими всіма присутніми з величезним піднесенням.

Годі й казати, що одним з найенергійніших рушіїв і організаторів всієї роботи конгресу був Анрі Барбюс.

Так само зрозуміло, що в цьому конгресі взяли участь найвидатніші письменники-комуністи — німецькі, французькі, американські й т. д. Як старих наших друзів зустрічали ми тут письменників-більшовиків — Реглера, Йоганнеса Бехера, Егона Ервіна Кіша, Вайяна Кутюр'є, Майкла Голда й багатьох інших.

Викликала загальне наше захоплення самовіддана й талановита організаторська робота й значуща участь у конгресі найвидатніших французьких письменників і діячів культури — Андре Мальро, Луї Арагона, Леона Муссінака, Андре Шамсона...

Поруч старого друга Радянського Союзу — Мартіна Андерсена-Нексе — ми бачили на трибуні конгресу видатного майстра німецької літератури Генріха Манна, чії слова протесту проти фашистського варварства особливо хвилювали аудиторію. Ми з глибокою увагою слухали видатного американського письменника Уальдо Франка, що в великій борні двох світів вибрав для себе світ комунізму, про що сміливо заявив з трибуни конгресу.

А інші, що так само взяли на себе місію обороняти культуру від фашистського варварства! Їх було багато. Які ж причини й мотиви, що привели всіх їх на трибуну Міжнародного конгресу? Їх сумніви й вагання. Їх прагнення і переконання.

Адже ми мусимо безсторонньо аналізувати настрої наших друзів і спільників, щоб ставити прогнози на майбутнє.

Всі вони гаряче тиснули нам руки і з щирим почуттям говорили слово «товариш»!

Вони, безперечно, багато відчували.

Але відчувати — це перший ступінь. Він легший. В знаменитих діалогах Дідро Даламбер каже так: «Відчуваюча істота ще не є мисляча істота».

Так. Послідовно революційно мислити і відповідно діяти в щоденній практиці — значно важче, ніж просто відчувати... До цього ще не всі з тих, що були на конгресі, достатньо готові, хоч всі вони були сповнені найкращих бажань. Нещастя декотрих із наших друзів полягає в тому, що вони не навчилися ще розуміти людину як конкретну, історичну, класову людину. І тому їх бойовничі лозунги про оборону «гуманізму» в кращому разі виснуть у повітрі, як картонні мечі. А в гіршому разі їх використовують лиходії, що в своїй чорній душі сміються з благородної бентежності наївних «гуманістів».

Ось стоїть на трибуні людина. Вона хоче сказати щось дуже важливе. Їй здається, що в цьому — зміст життя. Вона переконана, що говорить найреволюційніші речі: коли здійснити те, що вона каже, зміниться обличчя землі й життя на ній стане незміряно кращим. Ви гадаєте, що промовець дивиться «в корінь» і говорить про основи, що потрібно для такої зміни життя. Але ще хвилинка — й ви бачите, що всі терзання промовця — даремні. Його мучать лише питання естетичні, питання методології тощо, а його зворушення — це ще не зворушення людини, що спалює мости й пливе до берега великого людського колективу. Ні, це страждання індивідуаліста. А його філософія ледве чи посупулась на один крок від філософії безкінечних мопад Лейбніца, цих «силових центрів», обдарованих здібностями уявлення...

І тоді мимохіть думалось:

«Пірвати остаточно з своїм класом і перейти в лагерь революції зможуть лише ті з кращих буржуазних письменників, хто навчиться вірно історично мислити»...

Образи таких видатних борців за ідеї конгресу, як Андре Мальро, Жаан-Рішар Блок, Луї Арагон, як письменники, чий імена ми вже згадували раніше, нарешті, як видатніші радянські письменники, належать до центральних образів, що визначають суть конгресу і створеної на ньому Міжнародної організації оборони культури.

Письменникам, які чесно шукають виходу з таких важких протиріч, що в них вони перебувають,— було перед

ким виступати, з ким ділитися думками й сумнівами.

Ось перед делегатами конгресу відомий англійський романіст Форстер. Високий, меланхолійний, з лагідною посмішкою на устах, з спокійними, вдумливими очима, що, ніби запитуючи, поглядають через золоті окуляри на аудиторію, яка добре знає його романи і з великою цікавістю чекає на його живе слово... Зала зустріла його привітальними оплесками.

Протягом 40 хвилин викладав він свої міркування про загрозливий стан світової культури, рішуче заявивши, що він — проти фашизму. Але ось в Англії, мовляв, прямої небезпеки фашизму немає, хіба що побічна, реформаторська: по телефону, по радіо, через газети, не більше...

Ми добре знаємо, що Англія зараз — база світової буржуазії. Незважаючи на те, що фашизм у Німеччині надає буржуазній диктатурі вигляду сили, проте піде буржуазія не стоїть перед такою безпосередньою загрозою близької загибелі, як у Німеччині.

Ми бачимо також нестійкість внутрішнього становища Франції, надзвичайні заходи буржуазії Америки і т. д. Тим часом в Англії, де внутрішнє становище міцніше, ніж в інших капіталістичних країнах, буржуазія діє через національний уряд у співробітництві з лейбористською партією, вдаючись до надзвичайних заходів значно менше, ніж буржуазія інших країн.

Але це зовсім не значить, що в Англії немає небезпеки фашизму. Варто згадати хоч би програму Ллойд-Джорджа, в якій соціальна демагогія успішно повднується з процесом фашизації державного апарату.

В найближчому майбутньому,— пише Л.-Джордж,— може, через рік-два, консервативні елементи в Англії будуть дивитись на Німеччину як на оплот проти комунізму в Європі. Якщо Німеччина буде захоплена комуністами, Європа піде за нею. Не поспішайте засуджувати Німеччину. Ми ще будемо її вітати.

Тим часом наш товариш по конгресу оборони культури, містер Форстер, дивиться на справу значно благодушніше. Він гадає, що в Англії немає прямої загрози фашизму, бо англічани, мовляв,— джентльмени і вони вважають будь-яку диктатуру за «грубіянство», а апітисемітизм — «за ознаку поганого виховання».

Форстер хотів би тільки трошки більше свободи, ніж має зараз письменник в Англії. Наприклад, він обмежений

в правах зачіпати в своїх творах сексуальні питання... І взагалі Форстер — за свободу. При цьому він вважає, що та свобода, яка давно існувала в Англії, ще може придатись людству, її треба зберегти для людства, відвести від неї небезпеку фашизму, хоч ця небезпека, мовляв, і не пряма, не безпосередня.

Хто не знає цієї «давньої англійської свободи»! В Англії свобода значить власність, і вільний там тільки той, хто має власність. В цьому дусі й виховуються з давніх-давен англійські джентльмени. Герберт Уеллс ще років двадцять п'ять тому писав про цю свободу — і його слова надзвичайно характерні для англійського буржуазного письменника:

Неосвічена, погано вихована, напівголодна людина, яка не має власності,— це людина, позбавлена можливості бути вільною. Свобода не має для неї жодної ціни. Людина, що потопає і з одчасом бореться за своє життя, не мріє ні про яку іншу свободу, крім свободи вибратись із води. Вона, звичайно, віддасть будь-яку іншу свободу за цю, поки досягне її*.

Отже — раз ти пролетар, і в кишені в тебе немає жодного пенса,— навіщо тобі свобода? Спочатку забагатій, придбай власність, тоді і свобода буде тобі потрібна, та, власне, вона й сама до тебе прийде, разом з грошима. Так думає Г. Уеллс.

Форстер так не думає. Але він все ж... за стару англійську свободу. Він обурюється, що останнім часом англійська поліція починає особливо епергійно висмикувати пір'я з крил цієї свободи. Її душать, і притому душать по-джентльменському... В ім'я свободи людину можуть взяти під варту й замкнути до в'язниці.

І от Форстер перепливав Кале і з'явився на трибуні антифашистського конгресу, щоб не тільки висловити свій протест проти фашизму, а й замовити слово за стару англійську свободу. Так виходить...

Тоді що його зв'язує з нами? Непорозуміння? Адже ми не вважаємо за свій обов'язок обороняти той політичний лад в Англії, який, на думку Форстера, дав людству зразок «свободи». Ми дивимось на цю справу інакше. І м-р Форстер про це знає. Одначе непорозуміння все ж таки ніякого немає.

---

* Г. Д. Уеллс, Новый Маккиавели. «Русское богатство», 1914, № 6, с. 191.— *Г. М.*

Непевність завтрашнього дня привела Форстера на конгрес. Форстер не хоче війни. Вона йому не потрібна. Він проти неї. Але він знає, що це питання залежить не від нього, і він шукає підтримки. Йому потрібне плече сусіди, що теж не хоче війни й інших неприємностей...

Йому, значному художникові, дорогі надбання світової культури, і він приходить до тих, хто стає на оборону цієї культури. Не можна сказати, щоб Форстер був найбільшим прихильником пролетарської революції. Ні. Але химерна діалектика життя! Форстер все ж приходить до тих, хто бачить в соціальній революції визволення людства. Так чи так, він зробив вибір між фашизмом і комунізмом, коли прийшов на трибуну Міжнародного конгресу. І незважаючи на «родимі плями» любові до «старої англійської свободи» й на ставлення до будь-якої диктатури як до «грубіянства», Форстер не має нічого спільного з італійцем Сальвіамі, він — пряма його протилежність.

Сальвіамі — східний і злостивий італійський дідок з срібною борідкою — дуже «войовничо» виступив на конгресі проти фашизму. Хвалився, що жодного фашиста не помилюс... А підгунивши цим аудиторію, тихенько пустив у зал: «Та й більшовизм же, власне кажучи, нічим не різниться...»

Цю вилазку східного дідка аудиторія зустріла достатньо виразними знаками протесту. Східний дідок відразу втратив симпатії аудиторії.

Форстер, навпаки, скромно заявив: «Ви вже, мабуть, догадалися, що я не фашист. Ця доктрина тільки й прагне, що робити людям зло. Я й не комуніст. Можливо, я був би ним, коли б був молодший». І пішов з трибуни, зігрітий дружніми оплесками.

Думається, що це тепло ще відіграє свою роль в дальшій еволюції Форстера, яка залежатиме від розвитку класових боїв на батьківщині письменника.

Отже, на конгресі виступали різні люди, різних поглядів і політичних пап'ярів. І надзвичайно цікаво було спостерігати, як думка одного з промовців, з якою не погоджувався конгрес, викликала політичну активність другого, що виступав з гарячим запереченням цієї думки. Особливо характерним з цього погляду був виступ французького письменника Жана Гійоно, який відповідав Жюльєну Бенда.

Жюльєн Бенда — французький буржуазний журналіст, філософ, відомий культурний діяч. Коректно одягнений і бездоганно виголений, він стоїть коло столу з текстом промови в руках. Сивий чуб античними зав'язками падає йому на чоло. Він читає рівно, коректно, з приємною по-смішкою на устах. Але з кожним рядком його промови зменшується охота посміхатися у відповідь на його слова. Він подає слухачам свої пілюлі в золотій оправі. Розвінчувати комунізм? — боронь боже! Він не має цього на меті. Він лише ставить питання: чи ж може комунізм бути спадкоємцем західної культури, коли, мовляв, марксизм і західна культура — речі несумісні і просто-таки «проти-лежні своїми основами, походженням і традиціями»? Де ж пак! Західна культура — спадкоємиця всіх культурних цінностей Еллади, всіх цінностей латинської культури, вона вся перейнята духом ідеалізму, вона стверджує примат духу над всіма матеріальними цінностями, а марксизм і його культура збираються проголосити першенство економіки над духом... Ні, Жюльєн Бенда не бачить ніякої можливості для культури нового людства, що розвивається під знаком комунізму, стати спадкоємицею старої західної культури...

З блискучою відповіддю на цю промову виступив Жан Гійоно. І дивно. Ще недавно ми читали в його «Щоденнику сорокарічного» такі, наприклад, висловлювання: «В міру того, як ми стаємо самотніми, ми стаємо чистішими й правдивішими». Закінчене індивідуалістичне твердження, в основі якого лежить ідеалістична філософія. Але процеси класової боротьби й зміни психології відбуваються до краю прискореними темпами. Жан Гійоно говорив з трибуни конгресу з великою політичною пристрасстю, і говорив як письменник, якому історичний матеріалізм зовсім не чужий. «Не забувайте, що Марк теж був людиною Заходу! — каже він. — Ви говорите — тільки Прометей... А я вам відповідаю: ми знаємо, що Прометей може здійснити свою мету лише тоді, коли Геркулес працюватиме вільний. Геркулес — та сила, що несе визволення цілому людству».

Жюльєн Бенда потім виступив знову і вже в чомусь там погоджувався з Жаном Гійоно... Я ж, мовляв, кажу те саме... Я от тільки вважаю, що треба вернутись до ідеалізму.

Але в тім-то й річ, що конгрес оборони культури в основі своїй був не лише антифашистський, а й антиідеа-

лістичний. Конгрес ущент розбивав буржуазну брехню про те, що нібито капіталістичне суспільство і його культура забезпечують вільний розвиток особи. Конгрес стверджував, що гармонійний розвиток особи забезпечує тільки комуністичне суспільство, вільне від будь-яких законів конкуренції на базі економічної нерівності. І стверджували це, звичайно, не самі радянські письменники, виступи яких стояли, до речі кажучи, в центрі уваги цілого конгресу, а й цілий ряд видатних письменників буржуазних країн.

Незабутнім моментом в роботі конгресу назавжди залишиться виступ представника підпільної Німеччини. Він з'явився на трибуні на кілька коротких хвилин. Але за ці хвилини він встиг сказати головне: з країни великих письменників і філософів Гітлер зробив країну катів і таємних поліцаїв. Але це — не справжня Німеччина. Та, справжня Німеччина — бореться, і вона переможе. Вона скине з себе тяжку ганьбу гітлерівського рабства.

Важко собі уявити більш бурхливу й схвильовану реакцію, як та, якою протягом кількох хвилин відповідала величезна зала на цей виступ борця за визволення німецького народу.

Кінчаю на цьому. Прекрасним підсумком до того, що було продемонстровано на конгресі оборони культури, можуть бути слова тов. Мануїльського, сказані ним на VII конгресі Комуністичного Інтернаціоналу:

Повертає до соціалізму і краща частина інтелігенції, яка бачить, що тільки соціалізм не знає перепродукції вчених, інженерів, техніків, письменників, художників, артистів, що тільки при соціалізмі талант, здібності і праця, а не влада грошей і підтримка сильних світу відкриває шлях молодим обдарованням, що тільки соціалістичний лад забезпечує справжній розквіт нової, соціалістичної культури, дає могутні імпульси і відкриває широкі горизонти для творчості, тільки він збуджує дрімотні в народі сили, розкопує джерела справжньої народної творчості.

І вони тікають, ці кращі люди, вдаючись у розпач в світі ожирілого міщанства, фашистського мракобісся, від кострів, де спалюють людську думку, від фашистської свастики, де розпинають вільне слово, від герінгівських сокир, якими розбивають непокірливі черепа, від кривавих

плювків, якими дегенеративні банди вкривають людську культуру,— тікають до тієї країни, де цінять не тільки політиків, організаторів робітничого класу, але й Вольтера, Ейнштейна, Роллана, Барбюса і Горького.

Тож зрозуміла паша радість — радість повороту на свою велику й прекрасну Соціалістичну Батьківщину.

Привіт тобі, могутня й рідна батьківщина. Привіт вам, друзі, творцям нового світу, нового життя, шукачам і піонерам грядущої комуністичної цивілізації!

[1935 р.]

31.XII 1935 р.

Знову приходить Новий рік і нагадує, що треба поспішати. Рухається вперед тільки те, що рухається вперед, а те, що стоїть на місці,— рухається назад.

Спокою на землі ніколи не було і не буде, поки існує життя. Шукачі спокою — це шукачі смерті. Але й після смерті вони його не знайдуть.

Щастя людини — в хвилюючій тривозі руху. Але не кожний рух є життя. Ми знаємо рух тліну і розкладу — рух назад, до первісних елементів і диких, неорганізованих інстинктів. Хто скаже мені, що в цьому рухові є шукання, той або невіглас, або брехун; бо там, де він хоче шукати, давно все знайдено: відчай, підла жадоба, рабський страх перед майбутнім, зневіра і ненависть до людей в ім'я власного звірячого «я».

Найбільше про це міг би розповісти, наприклад, рейхсканцлер Німеччини Гітлер, коли б він міг мислити і мріяти, та ще захотів би бути на хвилину одвертим. Але, як відомо, він може орудувати тільки сокирою і мріяти тільки про те, щоб ця сокира завжди «рухалась»...

Але я починаю хровіку «Радість життя», а не «Пустеля смерті».

Я щойно повернувся з міста. Я бачив повні вулиці й повні крамниці людей, вантажні машини з пахучими ялинками, залиті світлом вітрини, на яких виблискували нашвидкуруч приготовлені дитячі іграшки. На вечірньому небі не було жодних поворічних світляних реклам. Там тільки горіли зорі, звичайні небесні зорі, мерехтливі й далекі.

На розі вулиці Леніна й проспекту Воровського* я зустрів молодого радянського поета. Він страшенно поспішав, очі йому горіли, він смикнув мене за рукав і сказав: «Почекайте. Ви поспішаєте? Одну хвилину. Що ви на все це скажете? Ялинки з Голосіївського лісу супуться на вулиці пролетарської столиці. Що це? Наступ? Пригадуйте, як рушив ліс у Шекспіра? Але хто наступає: на нас чи це ми наступаємо? Ясно, що ми. Нещасна та людина, що за цим лісом не побачить дерев. Ви розумієте? На дев'ятнадцятому році пролетарської революції повертаємось до ялинки! Це — колосально. Уявляєте собі: майже первісну ялинку перетворити на символ нового, примусити її служити новій радості людини. Оце рух! Оце — повернути з голови на ноги... Оце — йти вперед». Він подивився на вкрите зорями небо і зник у юрбі.

Повернувшись додому, я зірвав останній листочок старого календаря й поклав його перед собою. Потім висунув шухляди й почав розбирати старі листи, щоб приєднати їх до свого літературного архіву й звільнити місце для документів наступаючого року. Я знаходив у тих листах сліди подвигів, якими позначився рік минулий, незабутній, історичний 1935 рік! Я відкладав їх осторонь, знаючи, що з а в т р а ш н і й день принесе нам вісті про народження нових героїв, нових думок і нових радощів. Але кілька листів з старішими датами прикували мою увагу. Я довго перерахував їх. Вони повертали думку на кілька років назад, коли життя стояло перед нами ще не остаточно завойоване і здавалось декому загадковим, як сфінкс, а декого — лякало й розчаровувало...

Особливо здивував мене лист однієї дівчини. Він здався мені посланієм з ХІХ сторіччя, коли сильних і мужніх, що вірили в життя, в перемогу і в свою громадську місію, було так небагато, а решта... не ж и л и, — не боролись, не пломеніли, а — існували.

«Мені 18 років, — пише моя кореспондентка, — але я ще не знаю життя. Хіба ж життя міститься в готуванні лекцій, сидінні за книжками? Адже ж ні?

Ні, бо життя — щось ширше, глибше, але що саме — не знаю. У мене є свої погляди на життя, хоч ці погляди цілком теоретичні, не вивірені життям, і тому, можливо, що при першій зустрічі з практикою життя — розлетяться вщент.

---

* Тодішня назва Хрещатика.

Мені всього 18 років. Це найкращі роки. Це — молодість. Але й боротьба. Боротьба не тільки за існування, але й з собою. Повстають питання: як жити, як треба жити, щоб бути людиною, а не істотою. Постають питання про життєву мету і зміст життя.

Життя! Яке складне воно для мене і разом — просте. Яке невідоме і навіть страшне. Я не хочу лише жити. Я хочу жити, хочу бути корисним атомом в нашому суспільстві. Але... але не можу. Не можу тому, що заважає думка: «Для чого живеш? Для чого працюєш? Для чого потрібна твоя праця?»

І от — опускаються руки, і робота валиться. Тоді нічого не хочеться робити, а в мозку оте прокляте: «Для чого?.. Для чого?.. Для чого?..»

Це — Рубікон, який я сама не зможу перейти. Мої питання конче потребують відповіді... бо як же жити, не розуміючись у цьому маленькому, але загадковому слові: «життя»? Я не знаю, як жити.

«Живи, як живеться», — кажуть люди. Добре. Але хіба можна жити так, як вони живуть? Як живуть опці люди? Вони ж тільки й думають про те, як би краще виспатися та наїстися. Це їхня мета. В цьому зміст їхнього життя. «Грошай!» — таке їхнє гасло. Бо ж саме гроші дають можливість добре їсти, пити і спати.

Мільйони людей сидять у різних установах: пишуть, записують, рахують, підраховують, віддають накази, приймають накази. Отак щодня 8 годин. Після роботи з портфелем під пахвою ідуть додому. А вдома, звичайно, обід, жінка з штучним карміном на губах... Після обіду (знову ж таки, звичайно) подружжя йде трохи провітритись, а потім — спить. Отак — щодня. Отак — усе життя.

Мільйони людей вчаться в робітфаках, технікумах, вишах, — вчаться, «всмоктують науку».

Для чого? Для того, щоб жити? Ні. Для того, щоб і с н у в а т и. Майже всім їм давно набридла ота «наука», вони навіть ненавидять її, але треба ж «якось жити»? Треба ж щось їсти. От і працюють, от і вчаться. Невже у цьому — зміст життя?

Чи знаєте Ви, яка жахлива річ жити і не знати, для чого живеш? Невже ж Ви ніколи не відчували цього? Якщо відчували, то повинні з'ясувати мені, для чого потрібно людині жити. Ну, от — для чого живеє Ви?

Тільки не відповідайте словами: «Для того, щоб будувати соціалізм». Ви скажіть мені про своє власне, особисте.

Хто я? Та дівчина, якій Ви відповіли на кілька питань, що торкались Вашої п'єси «Кадри». Не дивуйтесь, що я звернулась до Вас з таким питанням. Звернулась тому, що бачу в Вас людину. Вам, мабуть, трохи незрозумілі ці слова? Ну, нічого...

К. К....ва»

Так, мені не все зрозуміло в Вашому листі. І перш за все — неясно, хто ж Ви така? Хто Ви, дівчино, вкрита серпанком наївного гамлетизму? Хто — в розумінні: якого кореню, класу якого? Це конче треба знати, інакше я не зможу відповісти Вам так, щоб Ви зрозуміли.

Коли б Ви були пролетаркою, то я ладен був би прийняти Ваш лист, як знак палкого протесту проти старих, проклятих міщанських «норм» життя, протесту, що наростає в серцях робітничої молоді і що вибухнув, нарешті, героїчними ділами, які назавжди вславили минулий, 1935 рік. Але коли б це було так, то моя відповідь була б зовсім зайвою. Бо на всі питання, поставлені в Вашому листі, просто-таки гепіально відповіли Стахапов, Дюканов, Бусигін, Сметанін, Конпедалов, Кривонос, Марія Демченко, Виноградови, сотні і тисячі їхніх послідовників і учнів, і навіть 17-річний токарь горьковського заводу Кир'япов дав Вам блискучу й глибоку відповідь: для чого треба жити і в чому зміст життя.

Навіть з його промови, втричі коротшої за Ваш повний сумнівний лист, стає цілком ясно, що жити треба для того, щоб будувати соціалізм, або навпаки: будувати соціалізм треба для того, щоб жити, і жити щасливо, осмислено, по-людському, а не по-свинському, як жили ті люди, з яких Ви намалювали портрети. На жаль, ці портрети Ви малювали з якогось вузького кола людей, яких Ви знали, піколи не бачивши інших, справжніх людей нашої країни! В цьому нема ніякого сумніву.

Життя тільки тоді й має сенс, тільки тоді й перестася бути тягарем, а навпаки — захоплює людину, коли воно сповнене високої мети, такої, наприклад, як творення безкласового соціалістичного суспільства, якого ще не знала історія. Ось чому життя варто для того, щоб будувати соціалізм. Людина зростає, коли підноситься її мета,—

це дуже добре сказав Р. Роллан. Вищої і благороднішої мети, як творення нового світу, ніхто ще на землі не придумав, хоч її залюднюють, крім нас з Вами, мільярди живих розумних істот.

Але з Вашого листа видно, що Ви не маєте перед собою цієї високої мети. Вас цікавить «власне», «особисте». Шкода. З такою «метою» в наш час радості не зазнаєте. Дрібненьке «я» ніколи не відкривало дверей до істини і справжнього щастя, а в нашій країні — цей «талісман» і поготів ні на що не здатний. Тож дивно мені, що Ви питаєте мене не про моє громадське і не про особисте — в цьому громадському, а насамперед і тільки про моє «власне, особисте».

Так певже ж у нас немає особистого життя і особистого щастя? Є! І народилось воно разом з революцією. Отже, й з цим питанням Ви спізналися рівно на 18 років. Але особисте щастя від життя в нашій країні має тільки той, хто сам живе й працює в ім'я щастя мільйонів людей.

«Ну, от для чого живете Ви?»

Насамперед я живу тому, що я пародився. І пародився я з здоровою психікою трудящої людини. Цю психіку я зберіг і стараюсь розвинути її працею. І тому я, як людина фізично й психічно здорова, по-перше, хоч у житті, хочу дихати повітрям, купатись у морі, засмажуватись на сонці, слухати музику, довідуватись щодня про нові подвиги героїв моєї Батьківщини, що підносять мою душу, зацалюють у ній бажання — працювати, відповідати на листи, пізнавати життя у всіх виявах, у всій безконечній його багатогранності і красі. І роблю я все це, інакше кажучи — живу, — мені здається, не для того, щоб їсти, пити і спати. Навпаки, я стараюсь віддавати цій неминучій стороні життя рівно стільки, щоб підтримувати свої фізичні сили, здатність до праці. А от для чого я працюю? — таке запитання було б цікавіше. Ви кажете, що люди працюють лише ради грошей, інакше кажучи — ради «їсти — пити — спати». Ні, це припущення таке безглузде, як смішні Ваші обвинувачення студентства, що воно несправді «науку». Світ увесь знає, як наше радянське студентство любить науку. Воно п'є її, мов спрагла людина п'є свіжу холодну воду. Немає ані слова правди в Вашому листі. Бо наші люди працюють не ради грошей (хоч і це їм потрібно, як матеріальний засіб до життя), а ради тієї великої радості, яку дає їм праця та

її наслідки. Невже Ви ніколи не знали цього почуття? То, може, Ви вийшли з того класу, який ніколи не працював? Або під його отруйним впливом написали свій лист?

Коли так, тоді питання ясніше. Тоді зрозумілішим став, чому ви не знаєте, для чого жити. Клас, що живе з чужої праці, не має ніякої іншої мети в житті, як тільки «їсти — пити — спати». Тим-то пролетаріат його й ліквідував. Він більше нікому не потрібний. Він став тягарем, іржавими кайданами на ногах трудящого людства. Він став класом-паразитом, класом-кровопивцем.

Але Ви — молода. Ви не повинні нести на собі прокляття класа-паразита. Ви повинні навчитися працювати, і тоді Вам стануть ясними зміст і мета Вашого життя. Тоді з'явиться у Вас віра в це життя. О, коли б можна було робити переливання крові від людей, повних віри й життя, людям, що народились сліпими, без віри і без жадань чи втратили їх в оточенні сліпих і безвірних!

Та що я кажу — коли б можна було! Адаже — можна! І не тільки можна, а є в дійсності! Хіба ж великі патхненні соціалістичні почуття і мрії кращих людей нашої країни не всмоктуються мільйонами? Хіба не відбувається щоденно переливання гігантської історичної мислі в цій дивній країні? Хіба радість одних не стає у нас радістю інших? Хіба полум'ям віри, що запалюють Молоков і Камашін в крижаних пустелях Арктики, не спалахує тої ж хвилини серце колгоспника на далекому полі і серце шахтаря в глибині чорного забою?

Але Ви — молода. Ви не повинні нести на собі прокляття свого класу. Ви повинні навчитися працювати, і тоді Вам стануть ясними зміст і мета Вашого життя.

Ось переді мною ще кілька листів. Один із них, писаний років з п'ять тому, належить поету — молодому робітникові великого заводу. Лист цей перейнятий ще більше сумом, ніж Ваш. Але причина цього суму така ж далека від пасивності в житті, як Ви — від активної участі в творенні цього життя.

Поет цей сумує тому, що не бачить можливості наздогнати життя, виконати все, що він хоче виконати, він сумує від думки, що йому забракне сили здійснити свою мрію, зробити щось корисне для людей. Діло, яке він хоче творити, — палає! І він буде робити його «через силу». Але йому боляче, що він не може висловити всього, що є у нього на серці.

Це — великі поривання «душі» робітничого поета, які ще не знаходять для себе форми, в яку б вони могли повнотою, у всій своїй силі вилитись. І це почуття поета обгорнуто глибоким, майже трагічним сумом:

Почуваю чомусь,
Що мені не знайти
Ні поради в житті,
Ані втіхи;
Почуваю, що годі
Безпечно дійти
Й наздогнати
Намічені віхи.

Почуваю, що мрія,—
Вона лиш одна,—
Так і буде лиш мрія
Повіки,
Що життя, наче хвиля
Якось нависпа,
Ї змиє та й тіки...

І не буде ні діла від неї,
Крім зла,
Ані слави про зроблене діло;
Так, як годі догнати,
Що вода понесла,
Так, як годі вернути,
Що згоріло.
Почуваю, що сили
Не стане мені
Щось корисне створити для люду...

Але діло...
Це діло палає в огні —
Через силу
Творить його буду.
В темну ніч,
Коли вітер надворі гудить,
В темну ніч,
Коли сонце не світить,
Наче лист, моя мрія
Шалено тремтить,
Наче камінь, безжалісно гвітить.

І так хочеться вказати
Все до кінця,
І так хочеться висловити мрію,
А почну — не здолаю
Списати папірця
І нічого не вдію...

І це вже одійшло в минуле! Стихійна розрядка всіх фізичних і духовних сил робітничого класу, що цілком

назріла і вилилась 1935 року в грандіозну форму стахановського руху, ліквідує не тільки розрив між слабкою технічною озброєністю пролетаріату й завданнями соціалізму, — цей розрив відходить тепер в історію, а взагалі наближає пролетаріат до цілковитої ліквідації розриву між фізичною та розумовою працею, — робітничий клас стає гегемоном у всьому культурному процесі — на всіх його ділянках — наукових і поетичних. Сьогодні вже навряд чи можна почути від робітника, колгоспника, радянського студента щось подібне до цього вірша. Залишаються труднощі самого творчого процесу, але самий процес уже в руках і в серці десятків тисяч і мільйонів пролетарів і колгоспників.

Віра, тверда незламна віра в свою силу, в свою історичну місію, почуття незалежності, гідність і гордість нової людини — ось стиль минулого року.

Ось пише мені молода студентка:

«Ви, певне, не дивуетесь, бо звикли до таких листів. Я хочу сказати, що, пишучи до вас, я звертаюсь як до письменника за оцінкою. Чому саме вас вибрала? Тому що кажуть — ви сильні духом (не дуже радійте з похвал). Так от я надсилаю тут вам деякі свої вірші. Кажуть, вони гарні, але, знаєте, я не дуже вірю, от ще вас почую, чи, може, ви не захочете мені своєї уваги віддати? Ну, це побачимо і зважимо.

Оце я сиджу, пишу і максимум (чусте?) буду чекати відповіді через 10 днів (це максимум). Коли не буде, то смію вас вже не турбувати... Чусте? А поки що вітаю вас і всього найкращого

О. Л-ва

(Мені 17 років)

(Може, ми будемо друзями?!)

І от — лейтмотив цілком оригінальної поезії цієї сімнадцятирічної студентки, колишньої вихованки дитячого містечка:

...Думати про одвічне — безглуздя.

— Так. Ти згоден? Одвічне — безглуздя.

Ну, а віра? Що в собі носить?

Це один із вогнів життя,

Ніби гріє його і підносить.

— Лист кінчився.

Як кінчилось все це давно.

І сьогодні, в день спогадів, стає ясно,—
Недалеке майбутнє
(здобує нами) і до того ж прекрасне!

О. Л.

(Багато я роблю помилок?)

Помилки я не знайшов жодної. А от незрівнянний топ незалежності, щирості й простоти цього листа й цих оригінальних, цілком самостійних поезій дає мені можливість пізнати кришталеву душу моєї кореспондентки. А це важить трохи більше, ніж відсутність помилок.

Обидві стрілки скоро зйдуться вгорі на циферблаті мого старовинного годинника. Ми згадаємо радісний минулий рік і підніmemo келехи чистого кавказького вина за радість в наступному році.

Але ось одип лист, який я сьогодні одержав від письменника, що живе там, в старому світі, за кордонами нашої Соціалістичної Батьківщини. Він пише мені:

«Багато я вже взнав про рух Стаханова, стахановців, кривоносівців, виноградових теж і доповідь про них робив...

З Стахановим упала знов теорія німецьких дурнів про «Übermensch'a» породистої раси, німецького племені. Цією надлюдиною став слов'янин Стаханов та його друзі, радянські громадяни, члени інших націй».

Наш закордонний друг, безперечно, прихильно ставиться до стахановського руху і, безперечно, правильно й глибоко коннув — проти теорії німецьких дурнів про «Übermensch'ів»... Кращі люди буржуазної Європи правильно зрозуміли, якого нищівного удару завдав Стаханов та інші німецьким і всяким іншим дурням, з їхніми теоріями «надлюдини», тобто фашистського варвара, ката, погромника.

Але в тім-то й річ, що Стаханов не «надлюдина», а просто людина в и щ о г о т и п у, соціалістична людина, народжена в огні боротьби за новий світ і щастя народів.

Привіт Новому року!

[1935 р.]

РАДІСТЬ ЖИТТЯ

I

Хто ж не знає, що радість живе не скрізь, далеко не в кожній країні світу. Ось перед нами книга новел сучасного польського письменника Корнелія Макушинського — «Сумні іграшки» («Ponure igraszki»). Перегортаємо її сторінки й бачимо, як справді багато в ній сумного. Але одна коротенька новела приковує нашу увагу. Ця новела називається «Радість життя».

Знаючи трохи життя в буржуазних країнах, і зокрема в Польщі, ми з великою цікавістю розгортаємо сторінки цієї новели. Як же письменник покаже нам цю «радість життя»?

«Коли встає рання зоря, — таким ліричним заспівом починається новела, — серце моє повне любові, а очі — повні усміху...»

Письменник захватно вітає осяяний зорею «божий світ». Йому хочеться притиснути увесь цей світ до своїх грудей і цілувати золотий весняний день в уста і в блакитні очі. Його захоплює польська весна — «найкраща на землі, така солодка і для душ ласкава». Але життя складається не з самої природи. Крім зорі, існують соціальні закони, взаємини й обов'язки. І які б великі не були захоплення і надпорив письменника, він мусить зійти на землю «і розпочати щоденне життя, скромне й трудове, щоб, радісно працюючи, виорати пером з білої картки паперу шматок щоденного хліба».

І от з любов'ю в серці і з усміхом в очах, які збудив у ньому наступаючий день, письменник береться до своєї праці.

Але перше він мусить відправити щоденний ритуал — прочитати ранішні газети. Хай наблизиться до нього вітроногий Меркурій і розповість радісному серцю письменника, що сталося на небі і на землі, серед богів і людей.

«Хто кого покохав, хто кого визволив, утішив; хто кого вславив одою і гімном, возвеличив і посадив на Олімп? Де народилася нова радість і де нове заблищало світло? Де людський дух так піднісся, що полетів аж до сонця? Де розквітла нова весна, а зимовий сум, що народжує страждання, одійшов пріч? Де постало велике братерство і в якому святому гаю танцюють друзі, захоплені веселопа-

ми? Хто кого в олімпійських змаганнях шляхетно переміг і кого увінчано дубовим листям, ознакою сили?»

Рухливе сонце падає на широкі плахти газет. Усміхненими очима письменник починає читати. Але що це? Чи то такий чорний друк, що в очах йому починає мелькати? Чи то такі гострі літери, що йому починає клювати в зіницях? «Рантом великі літери першої сторінки газети змінюються на важкі молоти і б'ють у легковажну мою голову, весіннім повітрям запорошену, як вином; газета кричить:

«Згуба! Над прірвою! Розпач! Нема надії! Ти ж винен!»

А інше чорне слово, оцдерившись, волає: «Зраднику! Ти ж винен! Злочинцю! На ліхтар!»

А третє, конвульсивно посміхаючись, сповіщає зловісно: «Обом вам серце вирвати з грудей, злочинці».

Так починається «радість життя»... Весняні фарби раптом блякнуть. Але письменник ще не втрачає надії. «Радість моя починає неспокійно кліпати очима, одначе по хвилі заспокоюється. Ах, які смішні люди ці поляки! Люблять грубі жарти й прикрі вирази; але ж то тільки такий звичай, така мода; серця добрі, тільки губи нехлюйні. Утішимося другою сторінкою».

Письменник з надією звертається до неї: «Що там доброго написала, любя газетко?»

«Ага. Але то неможливо... Підступно ошукав? Фальшивий факт? Політичне шахрайство? Обдурений народ? Запродана батьківщина? — Видно, хмара закрила сонце, бо мені в очах потемніло».

Письменник перегортає третю сторінку, але вона кричить йому ще розпачливіше: «Уряд до дідька! Іншу владу до всіх чортів! Треба всіх перебити, тоді буде порядок»... Письменник переводить загуманені очі далі, перегортає ще сторінку...

«І, як по пеклу, мандрую далі по шпальтах газети і вхожу парешті в ліс «дрібних пригод», мізерних пригод, друкованих петитом, над яким ніхто не зупиняється, бо то є щоденна хроніка великого міста, великої ганьби, бо то є «відомості поточні», поточна ріка крові, злиднів, розпачу й злочинства. Звучить це разом, як страшна літанія Стаффа: «Хлоп повісився в старому млині, дівчина дитинку втопила в ставу...»

Крізь темряву, що нагло упала на очі, читає він далі: «Дитина, що восталась без догляду, випала на брук і розтрощила собі голову; дідок зомлів з голоду на вулиці й по-

мер по дорозі до лікарні; п'яний чоловік забив свою жінку сокирою; бідна службовка закопала дитину в погребі; повісилась безробітна людина; пшавка отруїлася з нещасного кохання; 14-річний хлопець застрелився, діставши погану цензуру (погані відгуки); каліка упав під трамвай; автомобіль задушив стару жінку; той украв з голоду, а он той — украв, бо він звичайний злодій...»

Така «радість життя» в країні, де працює Корнель Макушинський. Такі ті умови, в яких він мусить писати «радісні» твори. Та хіба ж його країна становить виняток? Хіба в інших фашистських країнах життя не приносить щоденно таких самих «радощів»? Хіба не мордують там мільйонів трудящих фашистські кати? На останній сторінці своєї трагічної повелі К. Макушинський пише:

«Ніде ані промінчика, ані посмішки, здорового слова, слова мужності і надії, підтримки і радості... Кров і злочинство, розпач і злидні, горе і голод; найгірші інстинкти, шахрайство і злодійство».

Чи так воно в країнах фашизму? Так. Польський письменник намалював жахливу, але вірну картину. Звичайно, він не відтворив у своїй новелі цілої реальної картини життя буржуазної країни. Звичайно, він дав тільки деякі риси цього життя. Але риси — характерні. «Реальне — тільки частина мистецтва; почуття — його ціле», — писав колись у своїй записній книжці французький художник Каміль Коро. І от це почуття, що є в новелі К. Макушинського, дає нам відчуття ціле життя буржуазної країни.

Це почуття посилюється саме тією обставиною, що письменник зосередив свою увагу на долі людей, яку життя його країни робить страшною, трагічною. Як художник Макушинський зробив правильно, поставивши наголос на людях. Та це, звісно, ще не робить із Макушинського борця за їх визволення. Можна з цього приводу згадати другого французького художника Жана Франсуа Мілле. В половині XIX сторіччя він писав у своєму листі до Сансьє: «Признаюсь вам з ризиком прославитись за соціаліста, що більше всього мене зворушує в мистецтві людська сторона». Однак Жан Мілле, чие «зворушливе» ставлення до людини було «позакласовим», нічим не «ризикував», і не тільки не «прославився за соціаліста», а навпаки — зустрів комуну 1871 року цілком вороже.

К. Макушинський про одне тільки не сказав у своїй новелі. Він змовчав про героїчну боротьбу робітничого

класу проти насильників і злочинців. Не сказав про те, що ця боротьба несе визволення всьому трудящому людству, що в цій боротьбі падають найкращі сини робітничого класу, відважні сили більшовицьких партій і що ця титанична боротьба неминуче кінчатиметься перемогою робітничого класу, який запалить зорю нового життя в цілому світі.

Але щоб сказати це, треба бути цілком вільним від буржуазних націоналістичних пут.

II

Зоря нового життя горить над шостою частиною світу. І з кожним днем її могутнє сяйво стає ще могутнішим і прекраснішим. Кожний новий день входить у нашу радянську епоху, як радісний провісник нових перемог. Наростання симфонії соціалізму іде нечуваним крещендо, захоплює душу людини до останку, переповнює і хвилює її так, як тільки може хвилювати справжнє життя, звільнене від усіх пут, що сковували його протягом тисячоліть.

Коли б ми спробували перерахувати ті радощі, які нам щоденно приносять наші ранкові газети, ми б опинились у становищі людини, що хоче пригорщами вичерпати море.

Бо немає куточка в нашій великій соціалістичній країні, де не вславлювалися б щоденно нові й нові герої, де не народжувалася б нова радість, де не блищало б нове світло.

Бо скрізь на всіх просторах нашої Батьківщини дух пролетарів і колгоспників підноситься так, що злітає під саме сонце; бо скрізь у Радянському Союзі розквітає нова весна, і сум минулого відходить пріч, навкіи зникає; бо скрізь міцніють народжені пролетарською революцією братерство й дружба народів СРСР, і в зелених галях та в яскраво освітлених палацах, на майданах і на вулицях, у прекрасних святочних карнавалах танцюють друзі, захоплені веселощами. І щоденно в великому соціалістичному змаганні, що розквітло сьогодні новою, найславетнішою фазою — фазою стахановського руху, з'являються нові переможці, майстри світових рекордів, яких країна соціалізму увінчує знаками світової слави, орденом Леніна, «Знаком Пошани», орденом Трудового Червоного Прапора!

«Філософи тільки пояснювали світ,— писав колись великий Маркс,— а справа в тому, щоб його змінювати».

Втілений у більшовицькій партії геній Леніна, запаливши незрівнянний творчий вогонь у серцях мільйонів трудящих, змінює цей світ на наших очах...

Не з піни морської, мов легендарна Афродіта, не за приписами циркулярів, мов олов'яні солдатиків, а з бурі і полум'я, із залізного потоку соціалістичного життя нашої країни, з творчого буяння мільйонів народжуються герої, сини відваги й мужності. І їхні діла, творені в СРСР, мов блискавка, пересікають кордони й спалахують сліпучим світлом у темряві і безнадії капіталістичних країн.

«Стахановський рух є результат усього нашого розвитку на шляхах до соціалізму, результат перемоги соціалізму в нашій країні»,— записано в історичних рішеннях останнього пленуму ЦК ВКП(б).

Ім'я шахтаря, що кілька місяців тому було відоме лише на одній шахті, стало пранором великого народного руху і входить сьогодні в нову історію людства, яку творять партія Леніна та за її проводом — мільйони пролетарів і колгоспників усіх братерських народів СРСР.

Ось де народжується людина нового світу, людина незламної більшовицької волі. Ось де народжується людське щастя і розквітає нова весна.

Мракобіс буржуазної філософії Артур Шопенгауер загрожував колись людям: «Світ, який був би виявом незрівняно дужчої волі до життя, ніж теперішній, наповнився б тією ж мірою більшими стражданнями; він був би пеклом».

Що ж ми бачимо в дійсності? Розвіюється, як дим отрути, розпадається, мов смердюча твань, філософія рабства всіх попередників фашизму — від Шопенгауера до Ніцше, і всіх фашистських політиків — від кривавого собаки Носке до кривавого Гітлера...

Світ змінюється на наших очах. Змінюється в своїх найглибших основах.

В цій зміні старого світу, в історичних перемогах соціалізму й творенні нового життя, подібного до величної радісної симфонії, левина доля творчої роботи припадає на нашу героїчну, незрівнянну радянську молодь, на її славний авангард — Ленінський комсомол. З героїзмом, якому немає прикладів у минулих сторіччях, наша молодь виконує свою історичну місію. Саме молоді запо-

відав В. І. Ленін створити комуністичне суспільство. І вона творить його, осяяна ореолом заслуженої слави, овіяна любов'ю партії, любов'ю всього народу.

Перед очима встають не тільки Стаханов, Кривонос, Марія Демченко, Виноградови. Встає напівдитяча постать «найстарішого слюсаря», як із теплим батьківським жартом назвав його тов. Орджонікідзе, — постать 17-річного бусигінця горьковського заводу тов. Кир'янова, що з трибуни Всесоюзної наради стахановців розповідав про свій досвід та про свої рекорди...

Що ж ці люди — творять тільки матеріальні цінності?

Ні! Сьогодні біля станка, біля парового молота, на шахті, коло ткацького верстата, на колгоспних полях, завтра в робітфаку, в інституті, в академії, в науковій лабораторії, в Червоній Армії, в редакціях журналів і газет вони освоюють багатства старої культури, «створеної капіталістичним суспільством, поміщицьким суспільством, чиновницьким суспільством»; освоюють так, як учив Ленін, освоюють критично, геть перевертаючи застарілі естетичні, мистецькі й культурні норми і витворюючи свої норми, свої поняття, відповідні духові нового, соціалістичного життя, патвіним ідеям епохи — ідеям до кінця революційного робітничого класу.

Разом з тим вони беруть від старої культури все, що може служити новому життю, все, що може бути вплетене в нашу величну симфонію, кожен струмок, що б'є з-під землі, забрудненої капіталізмом, і несе в собі збережену бадьорість життя, яке так безконечно люблять громадяни Соціалістичної Батьківщини! Вони беруть від старої культури все, що вороже звірячій «філософії» фашизму, вороже всякій реакції, але близьке й рідне нам, спадкоємцям усіх найкращих витворів людського генія, передової людської думки.

Вони беруть Рабле і Віктора Гюго, Теккерей і великого Щедрина, «Гуллівера» і фантаста Жюль Верна, Бетховена і Моцарта, Шумана і Брамса.

Але є «дикі» люди, які не можуть прийняти цієї культури. Вона чужа їм, як вони — чужі їй. «Що їм Гекуба і що вони Гекуби?». Істерично завиваючи, вони кличуть назад, до середньовіччя, і ще далі — до первісного дикунства, а по суті — до рабства й темряви. Це люди з фашистського, з білгвардійського, з контрреволюційного табору. Вони розуміють, що з Моцартом ми скоріше збу-

дуємо прекрасне сонячне суспільство комунізму, ніж без нього. Розуміють, що, танцюючи на відпочинку під мелодію Брамса, комсомольська робітничка молодь дасть потім на шахті незрівнянно більшу продуктивність праці, ніж коли б вона співала похабних пісень і танцювала якийсь потворний танець, що розкладає душу і в'ялить, розгвинчує тіло. Одне слово, вони добре розуміють, що, засвоюючи все найкраще з світової культурної спадщини, робітничий клас творить нову культуру, культуру пролетарську, соціалістичну культуру.

А ми знаємо, з якою скаженою піною на губах кидався на робітничий клас, на комуністичну партію ідеолог цих «диких» людей — Троцький, цей лютий ворог і ненависник трудящих і їх культури. Це ж він, з огидною безсоромністю і ненавистю заперечуючи можливість пролетарської культури, радив пролетаріатові воювати проти елементарної неписьменності, вошivosti й сифіліса. Оце, мовляв, твоя роль у культурі. А нова культура буде то більш ставати культурою, що менш пролетаріат буде залишатись пролетаріатом.

Разом із Троцьким усі білогвардійці, націоналісти й інші вороги народу намагалися не раз підкидати нашій героїчній молоді свій отруєний товар, узятий «на комісію» в капіталістичній Європі, — скепсис і зневіру, індивідуалізм і самотність, сумніви і зраду.

Але ось бачимо долю цих людей: вони гниють на руїнах своєї «філософії», яку вони пробують оголосити «мужністю думки».

«За наших днів, коли буржуазія зовсім втратила здатність розрізняти мужність і безсоромність, заклик повернутись до середньовіччя називається «мужністю», — так справедливо і влучно пише М. Горький у своїй статті «Про культуру».

І ось ми бачимо героїчні діла й прекрасне, глибоко осмислене творче життя нашої радянської молоді, цього певичерпного джерела завзяття, ентузіазму й відданості великій справі комунізму. Бачимо, як складаються характери нових людей, молодих будівників пролетарської держави, як виявляються нові риси душі цих молодих героїв нашої неповторної епохи.

Складаються не в тепличній, оранжерейній атмосфері безвілля й пасивізму, а в атмосфері напруженої героїчної праці й нещадної класової боротьби проти решток експлуаторських класів та їх підлої агентури.

В цій боротьбі на нашому боці — Моцарт і Брамс, у нашому таборі звучить симфонія. А в їхньому, в таборі педобитків і темних нікчемних людців, — привиди минулого, гадюче сичання й хрипіння в істеричі передсмертного потворного танцю.

Їхня карта бита. І бита назавжди. Життя і щастя на землі належить трудящим, і тільки трудящим.

III

Такі думки викликала в нас одна невелика книжка в скромній темно-вишневій коленкоровій обкладці, на якій витиснено назву: «Моцарт і ботокуди».

Це — новий роман українського радянського письменника Олексія Кундзіча, що недавно вийшов у світ накладом Державного літературного видавництва. Не відриваючись, ми прочитали цю захоплюючу повість про нових людей радянської країни, про молодь і новий соціалістичний Донбас. Хоч часом автор цієї повісті й спотикається, залишаючи чимало місць для критики, іноді дуже серйозної (про це мова далі), хоч він недостатньо вивчив Донбас, але основна мелодія його пісні звучить зворушливо, щиро, правдиво й хвилююче. Ця основна мелодія перейнята любов'ю до нашої Соціалістичної Батьківщини й філософічним замилуванням нашою молоддю, процесом формування її світогляду, характеру, ставлення до праці як до справи честі, слави, звитяжності й героїства.

Донбас виступає перед нами з першої сторінки роману саме як новий Донбас, як великий культурний витвір більшовицької партії. Виступає вечірнім парком, повним музики, що б'є з багатьох джерел, випикає, здається, з усіх шпарин землі, з усіх клумб, з молодого віття посадок, з жовтих доріжок і атракціонів. Парк грає Моцарта.

«...і баян, і мандоліна, і випадковий сміх, і далека пісня, і всі шуми вечірнього Донбасу так виконують «Турецький марш», що сам Моцарт заслухався б і зачаровано застиг би перед новою партитурою життя».

Прекрасна молодь з веселим гомоном підносить на руках величезну кулю пушбола, як планету. Стрункі дівчата, молоді хлопці, у яких позасукувалися рукава й на мускули падає відблиск. Це — здоров'я країни, це її надія й гордість.

Пробігають завзяті тсоавіахімівці з вигуками: «Естафета!» Вдалині пливуть двома рядами вогні смолоскипів. Угорі зароджується гуркіт мотора...

Що це за прекрасний, незнайомий старій літературі пейзаж? Що за країна, в якій такі чудові, повні музикальної радості вечори?!

«Алеєю йде молодий товариш без кашкета. Руки в кишенях, поли піджака розгорнені, по сорочці стелиться сіруватих тонів самов'яз».

Це йде молодий хазяїн цієї країни, найпрекраснішої в світі країни соціалізму. «І коли далекий відблиск падає на вирізане граниями обличчя й запалює ніжним червоним півсвітлом м'який загар на щоках, тоді стає видно: товариш усміхається. Він зупиняється в мовчазному захопленні. Він трошки закидає голову, і одне слово шепотом зривається з його губ:

— Бать-ків-щи-па».

Одним цим словом молодий поет, син Донбасу, Стах Верховинець висловлює всі благородні почуття, що переповнили йому груди. Він приїхав відвідати батька й товаришів, з якими колись збройно боронив Донбас від білогвардійських банд і з якими ще зовсім недавно рубав у шахті вугілля. Тепер він — відомий і славний поет. Клас і партія виховали його й поставили на бойовий і відповідальний фронт радянського мистецтва.

Ідучи сюди з столиці, він мав у поїзді розмову з якоюсь химерною бородатою людиною, «високоінтелігентною». Бородатень щось белькотів йому про те, що в наш час стирається індивідуальність, люди вирівнюються до стандартів, бо, мовляв, відмирають пристрасті особи. Відмирає русійна сила індивідуума. Ентузіазм — це звичайна службова совість. Любов — звичайне тяжіння до протилежної статі. І лише зненависть — повноцінна пристрасть, яка залишилась у всій своїй силі...

Стах Верховинець і відчув до цього підлого наклепника повноцінну зненависть.

Але тут, на рідній донбасівській землі, його серце переповнене радістю зустрічі з товаришами, кожен з яких — яскрава індивідуальність.

Ось у шахті, куди спускається Верховинець, виступає перед ним постать дівчини. На тлі темряви, що пахне вогким вугіллям, обличчя її проявляється у світлі акумулятора. Палючі іскри запали їй глибоко в очі. Це Таська.

Колись вона була коногоном і лаялася в критичні хвилини під землею по-хлопчачому, негарно, тепер вона котить свої електровагончики, насвистуючи «Турецький марш». І всі пристрасті юності грають у її серці.

Ось перед Верховинцем електромонтер і комсорг Яша Фройман. «...Подав руку, тихо, якось у дужках сказав: «Здрастуй, друже»,— паче тільки вчора бачив Сташка, і тоном першого запитання додав:

— Плакав би Моцарт, почувши, як його Таська на штреку виконує?»

Сташко не зразу відповів: його вразило запитання. Але він зараз же і зрозумів Яшу.

« — Плакав би.

— Від щастя?

— Да».

Це стиль розмови нових людей, нових шахтарів, у яких не тільки вибійний молоток, а й думка працює на високому рівні. А ось Коля Буровий, молодий радянський інженер, недавній шахтар, друг Верховинця і Фроймана. Але з ним... щось трапилось.

« — На Колю амок напав»,— інформує Верховинця Яша.

« — Амок? — Сташко подумав. — Не наша хвороба.

— Коля польські бачки запустив. Також не наша хвороба.

— Також не наша.

— Європейська, — ствердив Яша. — А от Коля дільницю запустив — це вже наша хвороба. Але від європейського збудника».

Так у роман входять його персонажі, кожен із своїми особливостями, кожен із своїм оригінальним змістом, який, як бачимо, не в кожного є змістом позитивним.

Ось ми бачимо постать «ударника», що винайшов ключ «всіх восьмих». Верховинець і Фройман натикаються на нього, коли той, ремонтуючи машину, розгвинчує гайку балдою і зубилом. «Він ставив зубило на кант гайки і гатив зверху балдою».

« — Ремонтуєш, Круть?.. Без ключа обходишся?

Слюсар вищирив білі блискучі зуби й потряс на долоні балду вкупі з зубилом.

— Ключ всіх восьмих... Від мене й пішло, всі так і звуть уже: ключ всіх восьмих,— сказав Круть у простоті душі своєї.— Європейська техніка».

Він — не свідомий ворог. Але він і не свідомий пролетар. Він не любить машини, не береже її, він її нищить «у простоті душі своєї». І це якраз те, від чого, мов огонь, очищає зараз країну стахановський рух. «Ключ всіх восьми!» Нехлюйське, бездушне ставлення до машини, до складного й дорогого станка, «розв'язання» всіх проблем техніки зубилом і балдою! Це те, що залишилось нам у спадщину від старого часу й чого не може терпіти епоха соціалізму.

Може, це має лише технічне значення? Ні, це має далеко ширше, загальнокультурне значення. Адже це — наслідок нехлюйського ставлення до життя. Це — вираз пасеїзму, занепаду й невір'я, хоч слюсар цього і не усвідомлює «у простоті душі своєї». Але це прекрасно усвідомлює електромонтер Фройман. І недарма автор вкладає в його уста розумне запитання, що підносить цю «технічну» деталь на рівень широкого філософського узагальнення:

«— А ти чув такого Шпенглера? Він також винайшов ключ всіх восьми. Ти, мабуть, прибічник його концепції? Ну да?»

І відразу виростає в нашій уяві не лише новий Донбас з його кращими людьми, з його прекрасною молоддю і музикальними вечорами, а й рештки старого, всі ті труднощі, які доводиться перемагати повим людям, виховуючи кадри культурних пролетарів. Автор знаходить для цього, як бачимо, дуже економну й таку ж змістовну форму виразу, що примушує думати, і думати багато над зачепленим питанням.

Ось входить у роман Люба Світашова, Люба з Постишевського саду, як назвав її Стах Верховинець. Вона не з пролетарської родини, але вона всім своїм юним серцем тягнеться до героїчного життя країни. Вона молода талановита балерина. Вона може і повинна жити так, щоб віддати своїй країні максимум того, що вона має, максимум свого юного таланту. Образи молодих героїв ваблять її, і їй хочеться служити їм своїм мистецтвом. Але вона ще так мало зробила. Одного разу вона танцювала в Постишевському саду на якомусь святі. Вона потрапила в кінотиждень. Дівчина побачила потім на екрані захоплюючу хроніку нашого життя, і в цій хроніці перед нею мелькнуло з одного кадру її власне відображення. «Раптом вона побачила: з екрана усміхалася дівчина з косою,

в темному вбранні з світлими кишеньками й комірцем. Вона — Люба з Постишевського саду».

Ця хвилююча мить відіграла величезну роль у житті Люби Світашової. Письменник подає тут значну, глибоку думку, над якою мимохідь зупиняєшся і яка потім довго не йде з голови:

«Вже з перших кадрів кінотижня вона відчула якусь незручність, якусь провину, як то буває, коли не виконаєш свого обов'язку. Люба відчула, що вона відстала від свого відображення, що її образ перегнав саму її».

Хай це буде певною мірою екзальтованість молодої душі (бо ж у Люби Світашової все ще попереду), але характерна спрямованість цього юного поривання.

А хіба в творчому вирі нашого життя не доводиться бачити людей, чий образ переганяє їх самих? І особливо це можна сказати про нас, людей, що працюють у мистецтві, в театрі, в літературі. Ми відстаємо від життя країни в своїй мистецькій роботі; найбурхливіші й найпрекрасніші явища ми часто не встигаємо зачерпнути в свою душу так повно, щоб воли, перетворені, знов вилились у життя в формі мистецьких пам'яток епохи. Славновісний художник французької революції Жак-Луї Давід, підносячи копівту свою картину, що зображувала вбитого Лепелетьє, так починав свою знаменну промову:

«Кожний з нас повинен дати батьківщині звіт у талантах, які він дістав од природи: якщо форма різна, мета повинна бути одною для всіх. Справжній патріот повинен з усім старанням користатися всіма засобами для освіти своїх компатріотів і завжди показувати їм вияви високого героїзму й добродійності».

Це прекрасні, невмиручі слова. Здається, що вони світилися в душі Люби Світашової, коли вона побачила себе на екрані. І вдумавшись в її переживання, багато хто з нас мусить в сто крат підсилити інтенсивність своєї праці, щоб його образ, створений попередньою працею, не перегнав його самого.

Комсомолка Люба Світашова зробила для себе висновок. Вона поїхала на Донбас, щоб там, де молодому життю особливо потрібне її мистецтво, віддати всі свої здібності. Хай стане соромно тому, хто скаже в цьому місці скептично: «Хожденіє в народ!» Ні. Прагнення найцільнішого зв'язку з класом, що підносить творчі сили й дає радість повноцінного життя. Так ми сприймаємо прекрас-

ні поривання Люби. І недарма старий, сивий товариш, даючи їй відрядження, сказав:

«Шахтарі люблять танцювати, наш клас веселий — їдьте».

Так, наш клас веселий. Йому нема чого хмуритись. Йому належить життя й щастя на землі. Люба Світашова їде на Донбас. Шахтарі зустрічають її з захопленням. Вона організовує масові танці, вона вносить новий ритм у культурні розваги молоді, її оточено любов'ю й увагою товаришів.

Але тут, на перших же кроках шляху цієї юної й живої істоти, виростають тіні проклятого минулого. Це — «високоінтелегентне» подружжя Присмерків. Він — інженер. Вона, Алла Присмерк, його дружина. Не встигла Світашова як слід увійти в свою роботу, як ці тіні хапають її своїми слизькими, холодними пазурами й тягнуть до себе, в «затишне кубельце», де відбуваються інтимні «культурні» вечори за склянкою чаю, за чаркою лікеру. Вони буквально виривають її з обіймів робітничої молоді.

Так мертво ханає живого. І це місце роману не можна читати без печучого болю за Світашову, яку ми вже встигли полюбити, і без обурення проти Присмерків, яких ми вже встигли знехвалити лютою ненавистю, вгадуючи суть їхніх інтимних «культурних» вечорів.

Ми тут же зразу покажемо один із цих вечорів. Але перед цим двоє слів: друг Стаха Верховинця Коля Буровий став запускати свою дільницю саме з того часу, як почав ходити до Присмерків, — «де крісло не муляє, світло очей не ріже і патефон не хрипить». В це саме павутиння потрапила й Світашова. Буровий знайомить з Аллою Присмерк і Стаха Верховинця, який допитується в свого друга, що з ним діється. «Ходім увечері до них, ти бачиш...» І Верховинець, що вирішив рятувати Колю і Світашову, їде й пізнає в Присмерку свого вагонного сусіду.

«Перед Сташковими очима текла синювато-чорна борода, а в ній — припишклі цыколотки тонких, уважних пальців». Але вони «не впізнають» один одного. Господар вводить Верховинця до вітальні, щільно завішеної портсьрами, напівосвітленої. Знайомить із «товариством». Люба і Коля Буровий уже теж тут, серед цих тіней минулого. Вечір починається «чаєм»: з самовара, виявляється, тече в маленькі чашечки «божественний лікер», патефон грає «В прикуску чай пить будем до утра», і Присмерк виголошує промову:

«— Вечір друзів вважаю відкритим. І давайте розсунемо межі. Звільнімо хоч на часину яскраву людську індивідуальність.

— Від чого? — тихо, не підводячи очей, запитав Буровий».

Присмерк уміє відповісти, уміє вислизнути з рук. Але Верховинцю вже зовсім ясно, що це за людина.

В розпалі «веселощів» господарі просять Любу щось протанцювати. Відчуваючи на собі допитливий, суворий, але разом із тим товариський погляд Верховинця, вона танцює імпровізацію: вона б'ється в тенетах, вона хоче вирватися з них. Танцює пристрасно. «Чи вона свідомо так імпровізувала? Навряд. Це була мудрість молодості, яка прагне до дії, мудрість активності, що протестує».

Але це не те, чого хочать від неї Присмерки. Це з того, класичного, позитивного, визнаного. Це те, чим Світашова служить широким масам. «Це з культури коногона Таськи»,— кривиться Алла Присмерк, тримаючи в руках чорну кішку, яку вона підносить до підборіддя, як муфту.

«А ти, Люба, зламай!.. Ти ж страшенно багато обдарована, Лю, зламай Шумана, Брамса, Моцарта. Отак! Отак! — вона показала жестом, зціпивши відкриті зуби,— зламай і дай, Лю, щось екс... екс... центричне. Дай огидне, Лю, рване, але гостре... З криком... Ах, це не те, Лю!..» П'яною скоромовкою вона починає теж «імпровізувати»: вона пропонує Любі протанцювати під музику кішки, що піде по клавіатурі рояля. «За кожним звуком вона буде з несподіванки підсмикувати лапку, наче її обпікають звуки. Кішка буде йти — і це буде музика».

Потім Присмерк оголошує шимі «Ботокуди». Починається гидотний танець, і Алла, вишкіривши зуби, закричала в парі з завверпе: «Назад! До волохатих і одвертих!» Патефон співав:

Прежде так плясали ботокуды,
Прежде это делали верблюды,
А теперь он танец возрождения і т. д.

Гидотний танець продовжується. Фашистська суть закликів обох Присмерків стала зовсім ясною.

Не можна не помітити наївності й схематизму в зображенні цієї сцени. І будь-як виправдувати її гіперболічності із художнього боку не є нашою метою. Але сила її все ж зберігається в філософському протиставленні двох протилежних концепцій: культурної революції проле-

таріату, показаної автором раніше, і зв'язного оскалу злого обличчя міщанина, фашиста, що ненавидить «культуру коногоня Таськи», ненавидить Модарта і Брамса, які в руках пролетаріату служать соціалізму.

В нашій художній літературі є, але не так уже багато розумних книжок, творів, що викликають думки, а не лише збуджують емоції. Роман О. Кундзіча примушує думати навіть там, де автор невправно втілює свої думки в художню форму. Крім цього, в романі є чимало сторінок, що збуджують і гаряче почуття, і хвилюючі емоції. Вся зв'язка роману збудована на цих почуттях.

Автор показує, як виривається з цього павутиння Світашова, як перемагає свою хворобу Коля Буровий, гарячий і відданий по суті пролетар, що був відбився від своїх.

Відчуваючи свою провину й гарячково працюючи в шахті, щоб виправити її, він забув услід кріпити лаву. Старий Верховинець, що прийшов йому допомогти, з жахом помітив небезпеку. Було вже пізно. Стояки, які він хутко почав ставити, тут же ламалися під вагою покрівлі. Бригаду Бурового, в якій був і Стах, і старий Верховинець, завалило. Їм не було виходу. І от у цих трагічних обставинах з душі Бурового вирвався крик про те, що він не хоче вмирати, бо мусить перед країною виправити свої помилки й поквитатися з «ботокудамп».

Сцени в завалі й переживання матері Сташка та Світашової, що любить Бурового, сцени рятування завалених, організованого партійним проводом шахти, не можна читати без хвилювання. Автор вплітає тут епізоди з часів громадянської війни, що домальовують образи старого й молодого Верховинців та Коли Бурового. І коли в повітропроводі передано звістку про рятувальні роботи, Буровий, внаслідок, кричить своєму десятникові в той самий повітропровод:

«Став зміну! З вентиляційного!

Негайно! організуй! огляд! і ремонт!

механізмів!

Ваня! Щоб! безперебійно!

Іди! нас! врятовують! без! тебе!

Іди! Ваня! за нами! борг!»

І наші гарячі симпатії без вагання повертаються до Бурового. Він буде прекрасним, відданим радянським інженером. Він сплатить свій борг.

В останньому розділі роману Буровий на загальних робітничих зборах звітує в своїй поведінці перед партійною організацією. З великою силою гніву й переконання говорить він про «своїх знайомих» Присмерків. Він ненавидить їх, він їх знищує. Присутні в цій же залі Присмерки змушені підвестись і в страшній тиші вийти. Буровий навмисно мовчав, поки вони виходили.

«Коля убійчо мовчав. Він давав можливість цим сотням гідно провести тих, що залишали зал, він почув страшну силу цього мовчання. Хай вони пройдуть цей величезний зал. Хай вони відчують його. Ось вони дійшли до дверей. І вийшли, наче випали».

Це, безперечно, одна з сильних сцен роману. Але тут же знаходимо й помилкову, не нашу концепцію «ботокудів».

«Есть такий дикий народ — ботокуди,— говорить автор вустами Бурового.— Коли хочать кого назвати дикуном, некультурним, грубим, то кажуть — ботокуд. І есть такий танець — «Ботокуди»...»

Буровий з огидною розповідає далі про «своїх знайомих», в пазурі до яких він був потрапив.

«Вони танцюють з вигуками: «Назад до ботокудів!» — і тоді ясно видно, що мої знайомі — це й є ботокуди. А «назад до ботокудів» — є така філософійка, вона йде з Європи».

Далі автор розкриває фашистську суть цієї філософійки. Але в паведеному вище міркуванні автор робить неприпустену помилку. По-перше, ніяк не можна зводити фашистську суть Присмерків до звичайного «дикунства», а по-друге, ніяк не можна фашистську їхню суть визначити словом «ботокуди».

І не можна саме тому, що така невеличка народність (кілька тисяч чоловік) справді існує. Живе вона в тропічних лісах Східної Бразилії, між річками Ріу-Досі та Ріу-Парду, і хоч перебуває ця народність на первісному рівні культури, але нічого спільного з фашизмом, звичайно, не має і не може мати; фашизм — це одверта терористична форма диктатури буржуазії, а не звичайне «первісне дикунство». А ображати ботокудів за те тільки, що вони, в силу історичних умов розвитку, залишаються до цього часу в примітивному стані,— не завдання радянського письменника. Отже, і назва роману, і сформульована в щойно цитованому місці роману концепція ботокудів — фальшиві в своїй основі. Це треба

авторові взяти на увагу і виправити в другому виданні книжки.

Разом з тим ми радимо авторові звільнитись і від інших недоліків, наприклад, від поганої звички визначати негативні явища неодмінно російською мовою, наприклад — Алла Присмерк, ця явна фашистка, називається в автора «яркая дамочка», папчохи на ній — «цвета подавленного вздоха». А чом не «кольору придушеного зітхання»? Адже змісту в обох випадках немає, а звучить однаково глузливо. Крім того, мову роману, загалом хорошу, треба очистити від зайвих і прикрих русизмів, що їх особливо багато насипано в розмовах робітників, які нібито тільки й можуть розмовляти що суржиком. Ця тенденція давно відійшла в минуле. А в романі подекуди: «Га? Не? Да? Харашо!» А без цього було б краще.

«Харашо, почну з економічного базиса й політичної обстановки. Все честь честю, як вимагас наш марксизм. А вам, молодьожі, послухати не вредно».

Але писати так, вкладати таку мову в уста такого прекрасного робітника, ветерана пролетарської революції, як старий Верховинець, дуже «вредно». І дуже дивно, як художнє почуття автора не запротестувало проти цих непотрібних вульгаризмів.

Таких-от прикрих остріхів, що дивним чином поєднуються з майстерними сторінками й значними думками, в романі є досить. Їх безперечно треба буде усунути.

Проте наше загальне враження від цього твору не зменшується. Він хвилює й підносить, як справжній твір художньої літератури, він розповідає про радість життя в нашій чудесній країні.

Роман цей — реалістичний. Як «Радість життя» К. Макушинського хоч і не показує цілої реальної картини сучасної Польщі, але дає нам відчуття увесь жах цього життя, так роман О. Кундзіча, хоч і не показує цілої реальної картини життя соціалістичного Донбасу, але дає нам відчуття красу й радість цього життя, і відчуття дуже інтенсивно. «Реальне — це частина мистецтва; почуття — його ціле...»

[1936 р.]

ВЕЛИКИЙ ІСПИТ

«Літературна газета» починає давати на своїх сторінках відділ «В лабораторії письменника» до 20-річчя Жовтня. Хочеться побажати нашій «Літературній газеті», щоб цей відділ не перетворився на відділ звичайних декларацій.

Є щось образливе для письменника Радянської країни в тих численних деклараціях і «висловлюваннях», які часто бувають в нашій літературній пресі. Поруч суворих і мужніх слів критики, що ми почули з трибуни Всесоюзного з'їзду комсомолу на адресу відсталих флангів нашої літератури,— висловлювання з різного приводу, декларації про свої наміри й перспективи, не підтвержені достатньо високими художніми творами, звучать як гірка іронія над собою.

Треба сказати прямо: незважаючи на те, що партія і уряд створили для письменників Радянської України найкращі умови, творів хороших ми все ж таки дали значно менше, ніж декларацій і хвальних відгуків про те, що зроблено. А мусить бути якраз навпаки: поменше балакати, побільше працювати. Кожен письменник добре знає, що працювати найкраще мовчки. Твір тоді вийде значно конденсованіший, він вбере в себе всі почуття, що хвилювали автора і не були вибвтані в різних деклараціях; твір вийде ціломудреніший і свіжіший, ніж коли персонажі його зарані кричатимуть про себе з сторінок газет: «Ось які ми хороші! Ось які ми будемо чудові! Ось які ми будемо прекрасні!» Бо ж декларацій, в яких було б сказано, що такий-то письменник збирається написати звичайний, скромний літературний твір, читати нам не довелось. Ні, не менше, як твір, що матиме всесоюзне значення і стоятиме на рівні великої доби! А як було б прекрасно, коли б без всяких декларацій і попереджень, прокинувшись одного чудового ранку, читачі довідались, що вони стали багатші на новий художній твір! І, прочитавши його, побачили, що твір дійсно хороший. Це був би сюрприз, з яким не можуть зрівнятися піякі декларації, що мають своїм завданням по суті дражнити цікавість і випробувати терпіння читача.

Може, я проти того, щоб «Літературна газета» друкувала відділ «В лабораторії письменника»? Ні, чого ж. Це потрібно. Я тільки проти того, щоб в цій лабораторії

спалахували бенгальські вогні, щоб в ній вибухав динаміт, який ніколи нічого не висаджує в повітря,— як сказав поет Гусев у п'єсі «Слава»:

Можно считатьъ всю жизнь динамитом
И можно всю жизнь ничего не взорвать.

Про що ж тоді говорити в «Лабораторії письменника»? О, могло б знайтися. Коли б цю лабораторію зробити не відділом широкомовних об'яв про майбутні «шедеври», а трибуною думки радянського письменника, трибуною, на яку без мандата творчої мислі ніхто не сміє виходити,— вона могла б стати дуже цікавим відділом нашої газети.

Ми стоїмо перед великим іспитом. Історична 20-а річниця Великої Жовтневої пролетарської революції наближається. За ці двадцять років нового життя народів нашої Соціалістичної Батьківщини вирости люди, які не тільки духом родились в час великої епохи Леніна, а які й фізично родились і вирости в атмосфері героїзму першої в світі соціалістичної держави, її високої філософської думки й польоту в безкласове соціалістичне суспільство. Таких людей мільйони. Яка ж роль письменника серед цих людей?..

Письменник Радянської країни покликаний не прислухувати новій людині дрібненьким словом хвали, не юлити навколо неї, як стрілка зіпсованого компаса, а правдиво й мужньо розкривати перед нею її характер, її тип, що принципіально різниться від типу людини старого світу; тлумачити її ведучі думки і почуття, допомагати їй усвідомлювати себе як нову людину, картати й відкидати геть все нетипове для неї, все наносне, всі «родимі плями» й показувати всьому народові його кращих синів і дочок як зразок, на який треба рівнятись. Це й значить формувати «душу» нової людини і почуття народу своєї Соціалістичної Батьківщини. Більшовицька партія дає народові натхнення, вкладає прометеївський вогонь в його груди, веде його на верхів'я великого історичного життя. І от переживання мільйонів людей нашої Соціалістичної Батьківщини ще не показані, ще не виявлені, ще не сформовані художниками слова! «Душа» нової людини, прославлена й розкрита в історичних ділах, ще не розкрита в художніх творах. Читач майбутніх поколінь перегорне стоси книжок, тисячі сторінок поезії, прочитає сотні п'єс і скаже: «Письменники дуже хвалили цих людей, але хвалили поверхо-

во, не сказали нам, що і як ці люди переживали, й думали, а самі герої теж були скупі на слова.

Мені здається, що в цьому якраз найбільше полягає відставання нашої літератури від вимог сучасності. І ми тільки тоді складемо великий іспит, коли ліквідуємо відставання цією лінією.

В «Лабораторії письменника» хотілося б побачити справжнє хвилювання над вирішенням важливих проблем психіки нової людини, почути відгомін її героїчних прагнень, політ широких думок і гордого патріотичного почуття нової людини Радянського Союзу. Читаючи про це, кожен письменник перевіряв би себе і свої творчі задуми, підтягав би свої хвости й глибше усвідомлював, що з кожним днем стає неможливіше вийти на люди з поганим твором.

Разом з тим «Лабораторія письменника» мусить інформувати читачів і про те, які теми, які питання ляжуть в основу майбутніх творів до 20-ї річниці Жовтневої революції. Це річ потрібна. Тут ми зможемо почути від читача, багатого на життєвий досвід, його цінні поради й міркування.

Нарешті, перед всіма нами буде ясна картина готування Спілки радянських письменників України до річниці Великої Жовтневої пролетарської революції.

Щодо мене особисто, то я буду писати до 20-ї річниці історичну п'єсу, присвячену Жовтневій революції.

Тепер я кінчив і здаю Управлінню мистецтв при Раднаркомі УСРР нову п'єсу «Діти вітчизни».

Травень, 1936 р.

НА КРИЛАХ БЕЗСТРАШНОЇ ДУМКИ

(«Враги» М. Горького у МХАТі СРСР)

1 червня переповнений театр ім. І. Франка, затаївши подих, почав слухати художників. Для свого першого виступу в Києві вони вибрали п'єсу, що найповніше відбиває нові риси душі Художнього театру нашої Соціалістичної Батьківщини, п'єсу, що відкриває мільйонам будівників безкласового суспільства завісу на минуле, на епоху готування рішучих боїв за визволення і щастя лю-

дини — п'єсу великого пролетарського письменника, буревісника революції Максима Горького.

На крилах безстрашної думки і гордого почуття гідності робітничого класу та його партії підносить великий драматург людину, що слухає цю п'єсу в Художньому театрі, через 30 років після того, як вона вихопилася з душі письменника, мов язик полум'я з кратера вулкана.

Боротьба двох світів відбита в ній, мов у краплі води відбивається багатство кольорів сонячного спектра. Не зовнішня дія захоплює в цій п'єсі. Ні. Глибина філософської думки, вкладеної в п'єсу, полонить глядача від початку вистави аж до останнього її акорду. Ця безстрашна думка веде людину на вершину правильного розуміння світу, життя і боротьби класів, на вершину розуміння психології різних представників класу експлуататорів — від страшного і підлого в своїй дволикості слизняка — ліберала Захара Бардіна до оголеної звірячої натури попередників фашистської «філософії» Скроботових; ця думка драматурга, піднята на крила великого натхнення майстрами-художниками, відкриває глядачеві через хвилюючі образи представників пролетаріату величність і благородство нового історичного класу, покликаного очистити світ від бруду і тліну експлуаторського суспільства.

І хай має рацію великий письменник Горький, коли він у своїх статтях учить наших радянських драматургів писати п'єси, насичені дією, вказуючи, що його п'єси цієї дії не мають, — вся армія радянських художників учиться на прикладі п'єси «Враги» насамперед того, що художній твір тільки тоді буде спроможний формувати душу нової людини, коли в ньому діятиме глибока філософська думка, коли кожен рядок цього твору проникатиме в свідомість і в серце людини, здійснюючи там велику творчу функцію, як це ми бачимо у «Врагах». Ми не збираємось заперечувати, що брак зовнішньої динаміки в розвитку подій у цій п'єсі відчувається, як і в інших драматургічних творах О. М. Горького. Але факт залишається фактом. Ці твори впливають на мільйони людей своєю незрівнянною художньою, пізнавальною силою, і це тільки ще раз стверджує, що кожен великий письменник має свої власні закони творчості.

Яке неперевершене багатство змісту відкривають художники у «Врагах»! Яка переконлива в своїй гли-

бокій правдивості сила найтонших нюансів, найхарактерніших деталей їхньої гри, нюансів і деталей, що з них кожна хвилює і доповнює силу невідпорної правди цього спектаклю. Так саяні бризки увінчують могутню хвилю, коли вона б'є всією силою в розхитані дамба старого берега.

Почнемо з табору, що являє собою ці трухляві «підпори» старого світу,— з табору буржуазії та представників монархічного ладу, його «пророків» і виразників: жандармів, прокурорів, шпигунів і подібних до них.

П'єсу починає маленька гидотна твар, лакей і шпигун, хазяйський конторник — Пологий. Актор П. С. Ларгін саме й творить такого гидотного типа, якого навіть самі хазяї соромляться, хоч він служить їм «вірою і правдою»: його червоподібна «душа» звивається і слизить на сцені з такою бридкістю, що мимоволі ворухнуться страшна думка: «І такі «люди» існували!» Але це дійсно так. Існували такі мізерні огидні черви в отруєній атмосфері старого світу. Життєва «філософія» Пологого передана в одній фразі: «Приємно бачити, коли людина падає, ваше превосходительство...» І от цей Пологий починає в спектаклі своїми «сентенціями» демонстрацію внутрішнього світу дрібних «підпор» буржуазії.

За лаштунками чуто галас. Це йде грізніша «підпора» — старий генерал Печенгов, у якого стільки ж розуму в голові, скільки серцевини в дуслі старого гнилого дуба.

Народний артист М. М. Тарханов показує генерала Печенгова галасливим і одночасно глухим. Внутрішньо глухим. Наростає катастрофа, наближається буря, що виверне цей трухлявий дуб з корінням, а він нічого не чує... Він вудить рибу, безглуздо жартує, пропонує закрити фабрику, «бо вона ранком свистить, коли спати хочеться». Він — глухий, сліпий, дурний, але злий і пихатий, як старий мове, у якого хочуть відібрати його кістку. Він гарчить і шкірить зуби, не роздумуючи над становищем, бо роздумувати він не здатен. Такий генерал Печенгов у майстерному виконанні народного артиста Тарханова. І тому в багатьох місцях глядач сміється вбивчим сміхом з цього войовничого опудала гнилої монархії.

Але ось з'являються на сцені справжні стовпи старого ладу, і весь «букет» думок і настроїв цих людей поволі розкривається перед глядачем.

Співгосподар фабрики купець Михайло Скроботов — заслуж. артист республіки М. І. Прудкія — входить обурений з «ліберального» поводження свого компаньйона Захара Бардіна з робітниками і сповнений рішучих намірів закрити фабрику, кинути робітників на голодування, щоб утихомирити бунтарів. Це говорить справжній речник останнього ступеня розгубленості і одночасно найбільшого озвіріння буржуазії.

Може, в його запінених погрозах на адресу робітничого класу звучить справжня сила, енергія, віра в свою перемогу? Ні, це скоріше початок безумства, що веде прямим шляхом до загибелі.

Смертю кінчає Михайло Скроботов, але на сцені залишається ще небезпечніший мерзотник, ворог холодний і розсудливий, жорстокий і по вінця сповнений ненависті, брат Михайла — товариш прокурора Микола Скроботов.

Можна було б написати окрему статтю про надзвичайну гру заслуженого артиста республіки М. П. Хмельова, що виконує роль цього представника «закоу» і влади. Він підить слова, як отруту. Він стоїть перед Луговою, холодний і ненависний, як спрут. Невже цій тварині властиве щось людське? Ні. Які ж його думки, які його «переконання»? Ми чуємо в них багато елементів «філософії» сучасного фашизму. Це прибічник неприкритого насильства над робітниками, яких він називає «варварами», людина, що з звірячою ненавистю протиставляє міжнародному лозунгові робітничого класу «Пролетарі всіх країн, єднайтеся!» лозунг єднання всіх експлуататорів, а до тих із них, хто кривляється, як блазень, не знає, на яку ступити, не має загартованого хребта, грає в «лібералізм», жартує з вогнем,— прокурор Скроботов ставиться з неприхованою ненавистю й презирством.

Ось головний представник цього дволикого «лібералізму» — поміщик і співгосподар фабрики Захар Бардін, дворянин, «добрий пан», що своєю удаваною «добрістю», своєю підлою прекраснодушністю намагається обдурити робітників. Він душить їх, проливаючи крокодилячі сльози.

Народний артист республіки В. І. Качалов творить цей образ з такою проникливістю в його справжнє єство, з таким велетенським талантом, що вся справжня суть буржуазного лібералізму ніби спалахує блудливими

болотними вогнями. Скільки облуди, боягузтва і наростаючої ненависті, прихованої за зовнішньою коректністю, в Захара Бардіна у виконанні В. І. Качалова! Ось він вийшов пити ранкове кофе, слухає Скроботова, морщиться і не згоджується з ним. Навіть сперечається. Навіть «гаряче» сперечається. В кожному разі він кілька разів підносить скибочку хліба і все не може покласти її в рот за цією суперечкою. Але ось він чує від Скроботова про соціалізм і прокламації, і та скибочка зовсім вже опускається. Чекайте, чекайте! Навіщо соціалізм і прокламації? Хіба він погано ставиться до своїх робітників?.. Це він лише в другій дії побачить, що вони «дивляться занадто гостро» і в блюзнірській, ніби коректно-сором'язливій формі згодиться з прокурором Скроботовим.

А тут він ще тим часом базикає про «мирний плин життя», тобто про «співробітництво» класів, тобто, по суті, про те саме, чим замилують очі робітникам сучасні експлуататори в капіталістичних країнах. Важко передати, як це все показує народний артист В. І. Качалов.

Дружина Бардіна Поліна, яку блискуче грає народна артистка О. Л. Кніппер-Чехова,— це справжня подруга і «соратниця» свого «прекраснодушного» чоловіка. Вона теж любить поскаржитись на важкість свого життя і, жестикулюючи за свіданком ножем і виделкою, порозмовляти про соціалізм, який «за кордоном на своєму місці, урізноманітнює життя», а тут, у Росії, він зовсім недоречний. І коли треба, вона перша підтримує свого чоловіка-«ліберала» в рішучих заходах...

Як струмінє свіжого вітру, вривається в цю задумливу атмосферу молода племінниця Поліни Бардіної Надя. Заслужена артистка республіки В. Д. Бендіна вкладає в душу цієї дівчини великий порив невідробленої, чесної юності, коли вся мерзотність життя її родичів постає перед нею в усій своїй оголеності, коли безглуздість цього життя стає для неї цілком ясною, і дівчина з усією силою молодої наївності протестує проти оточення і дивується, як це її родичі та знайомі не розуміють, що всі вони з своєю державою, з своїми законами і жандармами не потрібні, якщо люди плачуть...

Це один з найпрекрасніших образів п'єси, і треба сказати ще раз, що заслужена артистка Бендіна творить цей образ із справжнім натхненням.

Приковує увагу також постать актриси Тетяни Лугової у виконанні заслуженої артистки республіки А. К. Тарасової. Її думки гострі і блискучі по формі. Її сцени з прокурором, з Поліною, з жандармським ротмістром Бобоедовим (актор В. Л. Єршов) сповнені глибокого, розумного сарказму. А. К. Тарасова доносить думки драматурга не тільки тоді, коли говорить свій текст, але й тоді, коли вона мовчить, ходить по сцені, слухає інших.

З любов'ю виписано в п'єсі цей персонаж з його пориваннями, суперечностями. Актриса Лугова, дружина Якова Бардіна, брата поміщика-фабриканта Захара Бардіна, за соціальною довідкою — дочка пралі. Проте вона втяглася в буржуазне життя і прийняла його тяжку спадщину — егоїзм, самотність, індивідуалізм. Але непоборна сила бачити і розуміти світ приводить актрису Лугову до висновку, який вкладає в її уста О. М. Горький в кінці п'єси: «Ці люди переможуть». Так каже вона про робітників, що в силі їхнього розуму сумнівалась ще на початку розгортуваних у п'єсі подій.

До компанії Скроботових належить ще одна яскрава постать — дружина Михайла Скроботова Клеопатра, роль якої виконує заслужена артистка республіки В. С. Соколова. Вона доповнює в п'єсі новими фарбами скроботовське людоненависництво.

І як людина «третьої категорії», що не хоче працювати задля хліба, але і соромиться збирати гроші, — жадливою тінню западу і безвір'я ходить по сцені брат Бардіна алкоголік Яків. Заслужений артист республіки В. А. Орлов із справжнім талантом передає трагедію занепаду цього невдалого пагінка буржуазного класу.

Табір пролетарської революції представлений у «Врагах» не так численно і не з такою різноманітністю. Тут лише невелика група робітників: Греков — актор А. С. Малєєв, Левшин — актор А. Н. Грибов, Ягодін — Ю. А. Заостровський, Рябцов — Р. Е. Кольцов, Акімов — Л. А. Аркадєвський і конторник Сінцов, у якому зразу пізнаєш справжнього ватажка робітників. Цю роль з великим художнім тактом, талановито і вдумливо виконує актор М. П. Болдуман.

Найбільш розгорнуто показаний з робітничих типів Левшин. У виконанні актора А. Н. Грибова він виступає як жива, повнокровна постать. Це — старий робітник,

революційна філософія якого виникає з самого життя як наслідок того, що він сам пережив і передумав. Деякі зовнішні риси Левшина на перший погляд можуть нагадати Луку з п'єси О. М. Горького «На дне». Але яка глибока присутня різниця: Лука — облудний «утішитель», Левшин — дійова сила наступаючої революції. «Знищити копітку» — тобто звільнити людей з-під влади капіталу, — ось що треба зробити для щастя людини.

З почуттям любові і розумінням непохитної сили робітничого класу виконують також свої ролі А. С. Малєєв, Ю. А. Заостровський, Л. А. Аркадєвський, і особливо талановито Р. Е. Кольцов творить образ молодого робітника Рябцова, готового в ім'я пролетарської солідарності йти на каторгу. І хоч група робітників невелика і місця їй у п'єсі відведено не так багато, але і тут з виразною силою і з величезною прозорливістю 30 років тому сказано те, що й сьогодні становить найсуттєвіші риси характеристики робітничого класу. Гідність робітників, класова витриманість їх партійних керівників, засудження індивідуального терору, безмежна віра в свою історичну перемогу і незламна солідарність у наступі на старий світ — все це вкладено О. М. Горьким у душу робітничих персонажів, що виступають у «Врагах».

Треба сказати, що однією з найбільших заслуг режисури цього прекрасного спектаклю — народного артиста республіки В. І. Немировича-Данченка та заслуженого артиста республіки М. М. Кедрова — є те, що вони висунули на перший план робітничі постаті, зробили цю групу центральною в усій постановці, зробили так, що ця група відчувається навіть тоді, коли її немає на сцені. Всі думки, всі настрої і тривоги, як нитки складної мережі, стягаються до цього рушійного центру подій.

І взагалі, коли дивився цей спектакль знову й знову, то щораз з більшою силою відчуваєш прекрасну гармонію мхатівського ансамблю. Ось чого повинні вчитися у художників актори і режисери наших театрів!

Є ще група в цьому спектаклі, що репрезентує жандармерію, поліцію та армійських офіцерів. У цій групі на висоті всього ансамблю виступають у своїх ролях В. Л. Єршов, що прекрасно виконує роль ротмістра Бободова, А. В. Жильцов — вахмістр Квач, Я. Б. Сухарев — поручик, Я. І. Лакшин — урядник, П. Л. Людвігов — становий. Усе це — справжнє мхатівське.

Нарешті, треба відзначити чуле й тепле виконання ролі старого солдата Кося актором В. К. Новиковим і ролі економки Аграфіни актрисою А. В. Петровою.

Усе, починаючи від прекрасного оформлення спектаклю художника В. В. Дмитрієва та незрівняної майстерності провідних артистів до найменшої ролі,— в цьому спектаклі все зливалося в одну сильну й правдиву відповідь художників радянській суспільності. Відповідь ця говорить про те, що художники переозброїлись, що вони піднесли велику тему О. М. Горького, що вони готові творити і створять ще зразки соціалістичного мистецтва.

[1936 р.]

МЕРТВІ НЕ ЧУЮТЬ!

(«На дне» М. Горького у МХАТі СРСР)

Поставлений уперше на сцені Московського Художнього театру К. С. Станіславським та В. І. Немировичем-Данченком, цей твір ось уже понад три десятиріччя живе на сцені різних великих і малих театрів. Немає людини в Радянському Союзі, яка засвоїла бодай початкові елементи культури й не бачила цього твору десь хоч в аматорському гуртку або не читала чи не знала його з оповідань товаришів. Такі вислови, як «Людина — це звучить гордо», «В кареті минулого нікуди не зайдеш», «Людина — вище ситості» й інші афоризми, що увійшли з цього твору в широке життя,— перетворились на синоніми великих понять.

У чому ж річ? Адже в п'єсі «На дне» показано босяків, канцур'я суспільства, лахміття людини, а не повноцінну людину, здатну творити життя. В чому ж полягає дивовижна художня сила цього твору, чим можна пояснити той велетенський успіх, який має цей твір з першої своєї появи на сцені Московського Художнього театру, оточеного під час прем'єри царськими поліцаями? Де велика розгадка того разючого факту, що п'єса «На дне», в якій відбито начебто тільки життя босяків колишньої Російської імперії, пройшла в свій час з оглушливим успіхом у Берліні, пройшла сотні разів, і слава про неї, мов іскри з вогнища, обкутаного чорною пеленою диму, розлетілась по цілому світу? Чим пояснити, нареш-

ті, той факт, що й сьогодні, коли п'єсу дивляться представники нового світу, для яких страшні зойки горьківського «Дна» звучать як відгомін зовсім невідомого їм кошмару,— п'єса сприймається з глибокою, напруженою, серйозною увагою?

Може, це «романтика» босяцького життя так приваблювала колишнього глядача і так цікавить глядача сучасного, радянського? Де там! Яка романтика, коли ця п'єса була і є не романтичним спостереженням автора, а грізним присутством великого письменника капіталістичному суспільству! Це — вирок, а не романтика!

«Вовче життя — мало тішить... Як у багницьі тону. За що не схопишся... все гниле... все — не держить!..» — говорить Васька Пепел, молодий злодій, злодій тому, «що іншим ім'ям ніхто ніколи не догадався назвати» його...

Де вже тут романтика!

Ні, не в ній «секрет» успіху п'єси, а в широкій світовій концепції цього геніального твору.

Максим Горький з'явився на обрії російської літератури як провісник нового, пролетарського гуманізму, що народився і розправляв крила над цілим світом разом з наростанням класових боїв за визволення людства.

Ось цей гуманізм став темою всього творчого життя Максима Горького. З нею він увійшов у світову літературу, і вона ж, як грім страшного вироку, на повну силу пролунала вже в п'єсі «На дне».

До кого ж звертався Горький і з ним Московський Художній театр? Кому він кидав в обличчя вогневі слова протесту проти приниження людської гідності, проти суспільного ладу, що приводить людину до втрати її людського обличчя? Кому говорив Горький устами Сатіна, що людина за все платить сама: за віру, за зневір'я, за кохання, за розум, за все платить сама і тому вона — вільна!

«Людина — ось правда! Робити? Для чого? Щоб бути ситим? Не в цьому справа, Бароне! Не в цьому справа! Людина — вище! Людина — вище ситості!»

Чи міг Горький і Художній театр з ним апелювати до тих, хто був причиною такого страшного занепаду людини? О, пі! Причина діяла, але вона була вже приречена! Могильник буржуазії вже стояв з лопатою над могилою, яку він готував для мертвяків, що отруювали дихання людини.

«С а т і н (кричить). Мертвяки — не чують! Мертвяки — не почувають... Кричи... Реви... Мертвяки не чують!»

Так кінчає Горький першу дію свого твору, щоб у наступних діях розгорнути перед духовним зором передового людства картину відчаю своїх персонажів і картину великого пориву в майбутнє.

Це майбутнє прийшло. Воно стало дійсністю, в якій людина працює не для того, щоб їсти, а щоб творити розумне, осмислене, натхненне життя людського суспільства. Поривання людини, що протягом довгих сторіч прагнула повернути втрачену гідність, завоювати право сказати про себе: «Людина — це звучить гордо», — здійснилось на шостій частині світу...

І тільки мертві не чують цих слів. Як примара мипулого, вони ще розмахують сокирами над головами людства, але великий лозунг нової ери встає над світом. І сила його правди — непоборна. Через трупи мертвяків, через останні грізні загати людство йде в ту обітовану «праведну землю», про яку невтомний «утішитель» Лука говорив, що її на світі не існує...

Цей «утішитель» Лука з п'єси «На дні» є один з найвизначніших образів світової літератури. В ньому сконцентрована вся облудна філософія «заспокоєння» — задля «щастя» людини.

Народний артист І. М. Москвін створив сцелічний образ, конгеніальний образу, який дав О. М. Горький у п'єсі. Він створив образ світового масштабу. Кожне слово, кожний порух очей і найтонша гра його євангельського обличчя ставлять раз у раз нове й нове розумове завдання, яке глядач повинен тут же розв'язувати, в думках розбиваючи його твердження.

Це зовсім не так легко! Це справжнє філософське змагання глядача з цим ласкавим, теплим, добрим і сердечним старичком. Він входить у п'єсу, як алкоголь — у мозок її персонажів. Він приглушує біль, розпач і дає хвилину втіху. І головне — йому не можна закинути, що він робить це з власних інтересів чи з інтересів свого господаря. Ні, він не має ні господаря, ні свого добра, яке йому треба захищати; він бродить по світу і всіх заспокоює, бо суб'єктивно він — добра, хороша людина і жаліє всіх інших людей. Він заспокоює вмираючу дружину слюсаря Кліща Ганну: вмирай спокійно, «там» — нічого не буде... Все буде гаразд... Він заспокоює злодія Ваську Пепела, пропащу дівчину Настю, приречену на

загибель Наташу, Сатіна, Барона, навіть поліція Медведєва, якому він лле бальзам на душу, називаючи його ундером. Він подає надію Акторові, якої той ніколи не зможе здійснити... Він всіх заспокоює, всім показує десь у невідомому напрямі міраж щастя, якого не можна досягти. Аби люди не дивились у вічі життю, справжньому життю, не бачили його страшної правди і не мучились від неї.

А чи добре він робить? Суб'єктивно — так. Об'єктивно ж це їх ворог, що брехнею, мов незримиими кайданами, сковує їх протест. Сатін називає його м'якушкою для беззубих. Барон — пластирем для болячок і старим шахраєм. Слюсар Кліщ скаржитья, що він поманив кудись, а сам... дороги не показав. Актор, розчарований неможливістю здійснити надію, яку посіяв у його душі Лука, — вішається. Очевидно, те саме зробить і Настя...

Такий реальний наслідок заспокійливої пропаганди Луки. Глядач це бачить наочно. Філософський висновок Горького, вкладений в уста Сатіна, стверджує його думки:

«...Брехня виправдує той тягар, що роздавив руку робітникові... і обвинувачує тих, що мруть з голоду... Я — знаю брехню. Хто слабкий душею... і хто живе чужими соками, — тим брехня потрібна...

Одних вона підтримує, інші прикриваються нею. А хто сам собі господар... хто незалежний і не жере чужого, нащо тому брехня? Брехня — релігія рабів і хазяїв... Правда — бог вільної людини».

Але на брехні побудоване все капіталістичне суспільство. І тому людина в ньому — «завжди як перед слідчим стоїть», — каже один із мешканців «Дна» картузник Бубнов.

Так глибоко і так конкретно взято цю вічну тему — брехні і правди — в цій п'єсі і в цьому спектаклі. Але для того, щоб зрозуміти й по-справжньому оцінити неперевершену майстерність Луки — І. М. Москвіна, треба бачити його на сцені.

З великою пристрасстю творить образ Насті заслужена артистка республіки В. Н. Попова, яка дає відчутти глядачеві всю безвихідь цієї навіки знівченої душі. Майстерний образ Сатіна дає заслужений артист республіки В. Л. Єршов. Цілу гаму художніх засобів показує актриса Ф. В. Шевченко в ролі Василиси. Прекрасними скорботними фарбами малює Наташу А. М. Титова. Роль Пенела дуже стримано і якомось замислено веде талановитий май-

стер Б. Г. Добронравов. М'якими тонами подає А. Н. Грибов свого Медведєва. Заслужений артист республіки А. І. Чебан виступає в цьому спектаклі з властивою йому майстерністю в ролі Татарина. Яскравий образ Альошки дає В. П. Аталов. Заслужена артистка республіки Н. В. Тихомирова з великою майстерністю передає останні хвилини Ганни, що вмирає з просвітленим обличчям під заспокійливе воркотання Луки.

Доводиться обмежитись побіжним відзначенням майстерності інших учасників спектаклю. Заслужений артист республіки В. А. Орлов — Актор; А. А. Гейрот — Барон; І. М. Раєвський — Костильов; А. В. Жильцов — Кліщ; заслужена артистка республіки М. П. Ніколаєва — Квашня; В. П. Істрін — Бубнов; А. С. Малєєв — Кривий Зоб, — кожен з цих майстрів заслуговує на детальнішу оцінку і глибший аналіз їхньої гри, що можна було б зробити лише в ширшій статті.

Висновок можна зробити такий: МХАТ СРСР ім. Горького глибоко розуміє свого драматурга і на його п'єсах створює спектаклі й образи, що є основами нашої театральної культури.

[1936 р.]

ВЕЛИКА І ГОРДА ЛЮДИНА

Всі ці дні в столиці України тисячі людей хвилювалися, мужніли духом, збагачувались повним пізнанням життя, вбираючи в себе велику горьківську думку, що звучала, як дзвін, з сцени Московського Художнього театру.

Але тривога, страшна і невідступна, ні на хвилину не залишала серця. Вона наростала всі ці дні щогодини, — тривога за того, хто своїм генієм вдихнув стільки життя в душу художників. Хотілося крикнути: «Живи, великий творець безсмертних образів! Вони живуть повним життям на сцені театру твого імені. Живи, велика, горда людино! Твоє життя, як повітря, потрібне нашій щасливій Батьківщині і мільйонам трудящих земної кулі, що рвуть кайдани свого рабства».

Але тривога зростала, приходила свідомість неминучого. Останній бюлетень. Велетєнське серце майже припиняє

роботу. Відчувається подих катастрофи. Здається, що ти достатньо підготовлений почути тяжку звістку.

Але вона вражає, як зловісний удар грому. Помер Горький!

Що ж можна сказати в цю хвилину, коли язик німіє і мисль зупиняється непорушно! Горького нема між нами... Немає вулкана, в грудях якого клекотів безсмертний вогонь. Немає буревісника світової пролетарської революції, сподвижника і друга великого учителя і вождя людства — Леніна. Мудріший з художників світу, велетень революційного слова, що очолював найпередовішу в світі літературу Країни Рад, — помер...

В дні радості, в дні великого свята, коли народи Радянського Союзу торжествують, обговорюючи Радянську Конституцію життя, Горького не стало. Як же цьому повірити? Що може втішити народну скорботу? Що сказати нам, молодим літераторам Країни Рад, яких вів, учив, підіймав своїм негасимим генієм цей великий борець і мислитель — рідний, незабутній Олексій Максимович?

Горький плекав літератури всіх народів Радянського Союзу, всіх мов, національностей. Він любив їх однаково великою і зворушливою любов'ю. Але з літературою українського народу він був зв'язаний особистими дружніми узами. Він їй допомагав особливо багато. Від великого Горького черпав сили і натхнення Михайло Коцюбинський. У Горького училися ми, молоді українські радянські письменники, хто був зв'язаний з ним персонально, кому доводилося часто слухати його бесіди, які назавжди залишалися в пам'яті, і ті, хто зустрічався з ним хоч би на з'їздах і літературних пленумах або на сторінках його безсмертних творів.

Що ж сказати нам, письменникам Радянської країни? Хіба можемо ми замінити його, навіть вдесятеривши і в сто раз помноживши наші старання? Як нам заповнити цю втрату?

Тільки нові таланти, що плекає наш великий радянський народ і партія Леніна, тільки об'єднані зусилля фронту всіх братніх літератур Радянського Союзу можуть закрити цю жахливу прогалину.

Горький — безсмертний. Він завоював своє безсмертя не тільки гігантським талантом, але працею й безстрашним, рівних яким ми майже не знаємо у світовій літературі.

Будьмо ж гідні того високого звання, яке з такою невмирущою славою, з такою незламною мужністю і відданістю справі трудящого людства, справі Леніна через все своє героїчне життя проніс великий Горький! Будьмо гідні звання письменників Радянської країни і віддамо всі свої сили на служіння нашій Соціалістичній Батьківщині, безсмертним сином якої був і залишиться Горький.

Червень, 1936 р.

ВЕЛИКІ ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ

(Театр ім. І. Франка перед новим сезоном)

Значні досягнення колективу театру ім. І. Франка й заслуги його мистецького керівника, народного артиста республіки Гната Юри, нагородженого урядом СРСР орденом Трудового Прапора, були відзначені спеціальною ухвалою Раднаркому УРСР під час 15-річного ювілею театру. В тій же ухвалі перед театром поставлено завдання дальшого творчого піднесення.

Цьому, безперечно, сприятимуть організаційні заходи, вжиті управлінням мистецтв.

До значного творчого активу театру, серед якого громадськість столиці знає таких видатних майстрів радянської сцени, як Г. П. Юра, Ю. В. Шумський, Г. І. Борисоглібська, О. М. Ватуля й ін., долучається ряд нових блискучих акторських сил, як-от А. Бучма, Н. Ужвій та інші талановиті актори. Нарешті, театр намітив собі широкий різнобарвний і драматургічно значний репертуар.

Новий сезон нашої роботи, за всіма ознаками, передбаченнями і сподіванками, повинен стати початком нового етапу в розвитку театру ім. І. Франка на шляху до тих творчих висот, з яких він мусить зазвучати повним голосом провідного республіканського театру. Це питання ставлять перед нами керівні органи з усією серйозністю.

Коли театр здійснював свої гастролі в столиці братньої Грузії — Тбілісі, в Києві місяць підряд у двох театрах зразу показував спектаклі Московський Художній академічний театр СРСР ім. О. М. Горького. Це було велике культурне свято. Столиця Радянської України переживала гастролі МХАТу надзвичайно інтенсивно. Це був

справжній мистецький університет для всіх відвідувачів цих гастролей. На них училися глибше розуміти життя і пізнавати таємниці людської психології і партійний працівник, і літератор, і робітник заводу, і радянський службовець. Кожного хвилювали, кожному вражали душу геніальні витвори сценічного мистецтва, великі образи і найменші деталі, зроблені з бездоганною майстерністю акторами світової слави.

При цій нагоді глядач мимохіть робив порівняння, проводив паралелі й формував свої бажання та свої вимоги до того театру, який він бачить у столиці України завжди, який він любить і цінує, але від якого він чекає епергійнішого піднесення на нові творчі висоти. Одне слово, наш столичний глядач прийде в театр Франка з ширшими художніми запитами і вимогами. Це факт! На зустрічі київських робітників мистецтва й літератури з колективом МХАТу тт. Постишев та Любченко дали виключно високу оцінку майстрам кращого театру нашої Соціалістичної Батьківщини, яким є МХАТ, і визначили роль цього театру в громадському житті нашої країни й естетичному розвитку народів Радянського Союзу як роль дуже значну.

Столиця України повинна мати великий художній театр, що був би університетом для всіх інших театрів України і по-справжньому відтворював у сценічних образах життя нашого народу, його героїчні діла, його славу в сім'ї народів Радянського Союзу. Україна піднесла людей, чиї імена стали символом соціалістичного прогресу й боротьби за щастя людства. Україна виховала видатних учених і літераторів, чиї твори увійшли в скарбницю художніх надбань усього Радянського Союзу, Україна має першу в Радянському Союзі орденосну оперу. Вона повинна мати великий художній драматичний театр, що міг би витримати змагання з найкращими театрами нашої Соціалістичної Батьківщини. І таким театром повинен стати театр ім. І. Франка.

Що ж нам потрібно для здійснення наших великих творчих планів? Нам потрібне горіння, віра в свої сили, ідейна відданість великій справі радянського мистецтва і тривалий, систематичний, науково розроблений і пристрасно здійснюваний натиск.

Байдужість і спокій — ось два найбільші наші вороги. Дрібне самолюбство й маленька пиха — ось третій і четвертий. Лінощі думки і притуплення почуття самокритики — ось п'ята і шоста з наших труднощів.

Нам треба по-справжньому взятись до роботи, наступити ногою на власні пороки, звільнити свою душу від намулу штампів, а мозок від жиру, черпнути повними грудьми запашного вітру нашої геніальної доби і по-справжньому повірити в свої сили.

Віра в свої сили! Який це могутній рушій людської енергії, людського генія! Віра в свої сили і в сили товариша, що йде поруч з тобою крутим і тернистим шляхом,— ця віра окрилює нас і підносить.

Постійною творчою роботою ми будемо підтримувати віру, як вогонь, що грітиме наші серця, зогріватиме наш колектив, нашу сцену і нашого глядача.

Віра в себе і в свій обов'язок об'єднає нас.

Але вірити в себе — це значить ніколи не задовольнятися досягнутим. Це значить критично ставитись до зробленого. А критично ставитись — значить шукати. Але критично ставитись і шукати не значить бути скептиками. Ні! Скептицизм — це спокій і свинство. Немає нічого страшнішого для творчої людини, як скептицизм. Власне, така людина не може бути творчою людиною. Гегель писав колись про філософію скептиків: «Справді, людину, що бажає неодмінно бути скептиком, не можна переконати або примусити прийняти позитивну філософію,— так само, як не можна примусити стояти людину, з ніг до голови паралізовану».

У зошитах Леніна знаходимо нотабене з приводу цього висловлювання Гегеля: «Добре сказано».

Так, у нашому театрі не повинно бути скептиків.

Наше мистецтво таке ж далеке від скептицизму, як переможна пролетарська революція і наша соціалістична дійсність далекі від безнадійної дійсності капіталістичної.

Нам конче треба звільнитись від решток еклектичності в своїй роботі, треба вибороти високу принципиальність, виробити наші художні смаки. Ми знаємо, що в країні, де найвищим принципом життя є гідність творчої людини на всіх ділянках роботи,— поважають тільки тих художників і прислухаються лише до тих майстрів, які знають твердо, чого вони хочуть, які не бояться сміливих шукань і художнього ризику й тому здобувають не середні, а значні художні перемоги.

Перейдемо до принципів репертуарної політики театру і репертуарного плану цього сезону. Насамперед театр ставить своїм завданням поширити автуру, притягти, виховати, підготувати нові драматургічні сили. У цьому сезоні

театр сподівається показати п'єси чотирьох українських радянських драматургів, з яких один уперше виходить на велику сцену (тов. В. Суходольський). Надалі ми будемо нильно стежити за зростанням молодих драматургів і підштовхувати їх. Ми вже маємо на оці молодого драматурга з Кривого Рога тов. Шаблія, що робить досить цікаві спроби, молодого поета з Вішніці тов. Леваду, що своєю драматичною поемою «Камо» так само виявив значний художній смак і драматургічний почерк. Ми будемо вишукувати нові, ще не відомі імена і зв'язуватись з драматургами братніх республік. Уже в цьому сезоні театр має показати п'єсу грузинського драматурга. По-друге, театр сміливо береться до класики — світової, російської, української, поширює жанри та історичний діапазон репертуару.

Репертуар цього сезону можна було б поділити на три групи. До першої входять класичні п'єси, що мають велике художнє та історично-пізнавальне значення: драматична поема Ф. Шіллера «Дон-Карлос», трагедія О. С. Пушкіна «Борис Годунов», трагедія М. Старицького «Маруся Богуславка». До другої групи входять нові п'єси українських радянських драматургів, що відбивають сьогоднішню нашу дійсність: комедія І. Микитенка «Дні юності», п'єса О. Корнійчука «Балкір». До третьої групи входять п'єси сучасних радянських драматургів, написані на історичних матеріалах. З них дві належать українській драматургії і одна — грузинській: драма В. Суходольського «Кармелюк», п'єса Шаншіашвілі «Арсен», драматична поема І. Кочерги — «Пісня про Свічку».

Найсерйозніші труднощі зустрічає театр у постановці «Дон-Карлоса». І труднощі ці походять не лише від особливостей драматургії Шіллера, а й від серйозних творчих завдань, які висуває перед колективом постановник цієї п'єси Г. П. Юра.

Подолати «шіллерівщину», не узурпуючи геніального поета, а лише очищаючи його від зайвої декламаційності, риторичності, щоб легше було донести його думки до глядача і зробити з «рупорів ідей», якими є шіллерівські персонажі, максимально живі характери, зігріті почуттям і живою пристрасстю актора, — це завдання складне і відповідальне. І навряд чи можна дорікати театрові, що він не поставив цієї п'єси, як обіцяв, уже в минулому сезоні, бо відсутність кваліфікованості в даному разі свідчить лише про почуття великої відповідальності, яку несе за цю п'єсу постановник і весь колектив перед громадськістю.

Твір Шіллера стосується найжахливішої епохи в історії Іспанії — епохи її страшного, кривавого занепаду під володарством Філіппа II.

В своїх «Іспанських статтях», друкованих в «Нью-Йорк трибюн», Маркс дав глибокий історичний аналіз суті і стану абсолютистської монархії в Іспанії, визначивши її як епоху «безславного й тривалого гниття». Вказуючи, що великі абсолютистські монархії, які в XVI сторіччі утворились скрізь на руїнах феодальних класів, що боролись між собою, — аристократії і міст, Маркс зазначав, що в інших великих державах Європи абсолютистська монархія виступала як цивілізуючий центр, як носій громадської єдності. В Іспанії ж він бачив зовсім іншу картину. В Іспанії ж аристократія, навпаки, занепадала наймізернішим чином, не втративши при цьому найгідкіших своїх привілеїв, тим часом як міста втратили свою середньовічну владу, не здобувши ніякого сучасного впливу. З часу утворення абсолютистської монархії вони животіли в стані цілковитого занепаду.

Маркс писав, що абсолютистську монархію в Іспанії можна поставити скоріше на один ступінь з азіатськими деспотіями, ніж з іншими європейськими абсолютистськими державами, з якими вона має лише обмежену схожість.

Могутня в минулому «непереможна армада» загинула при синові Карла V Філіппі II, і розгромлена з усіх кінців Іспанія задихалась у страшних муках економічного занепаду й кривавих катуваннях інквізиції, що наповнювала спустошену країну смородом спалених людських тіл, зойками, розпачем бездомних, прокляттями безробітних і жахливими загравами аутодафе, запалюваними злочинною рукою великих кардиналів і Філіппа II.

Постановникові п'єси й театрові мариться спектакль, що якоюсь стороною нагадав би глядачеві і про підлих фашистських бандитів у попівських рясах та генеральських мундирах, які сьогодні хочуть накинати скривавлений ланцюг тортур і варварства на шию героїчного іспанського народу.

Але в п'єсі Шіллера, як відомо, даремно було б шукати відтворення тодішньої історичної іспанської дійсності в усій її жахливій правдивості. Театр прагне розкрити максимум все те, що Шіллер дає можливість розкрити своїм художнім генієм, мимо своїх буржуазно-ідеалістичних настанов. Шіллерові потрібні були образи Філіппа, маркі-

за Пози, Дон-Карлоса, Альби, Домінго, великого кардинала й інших не для того, щоб відобразити Іспанію, а щоб висловити свої ідеї, щоб вкласти в уста маркіза Пози й Дон-Карлоса перші громовиці буржуазного гуманізму епохи штурму й натиску, перші лозунги в боротьбі його класу проти феодального варварства. От ці можливості п'єси і використовує театр.

Багато постановщиків ставили «Дон-Карлоса» з переважним ухилом до мелодрами. Ідейна сторона п'єси їх цікавила менше. Театр Франка на перший план висуває політичні конфлікти між маркізом Позою і Філіппом, а не любовні епізоди Еболи, Карлоса, королеви і затушковує, скільки можливо, мелодраматичні моменти.

Постановник тлумачить п'єсу як трагедію великого дихання. Театрові треба донести образи Пози й Карлоса як образи борців за свободу, хоча б у рамках буржуазної боротьби з феодалізмом.

Це буде перша нова постановка театру в цьому сезоні, і тому я вважав за потрібне зупинитись на ній докладніше. Оформляє спектакль заслужений художник республіки А. Г. Петрицький.

Другою складною постановкою, що потребуватиме великого творчого напруження театру, буде пушкінський спектакль, для якого передбачено геніальну трагедію великого російського поета — «Борис Годунов». Проте тут можливі ще дальші міркування і дальший вибір між цією трагедією й іншими творами Пушкіна — «Дубровський», «Капітанська дочка». Ставитиме пушкінський спектакль режисер Смишляєв.

Трагедією «Маруся Богуславка», що є одним з кращих творів М. Старицького, театр хоче поширити жанрове коло української сцядщини на наших сценах, які охочіше беруться тепер до п'єс комедійних. Разом з тим трагедія «Маруся Богуславка» дає значні творчі можливості акторам. Деякі ідеологічні властивості п'єси Старицького коригуються в процесі постановки п'єси. Головним психоідейним мотивом та емоціональним тембром п'єси театр робить мотив патріотичний, любов до рідного краю.

З люб'язності спадкоємців М. Старицького театр придбав дві нові сцени, які не входили до попередніх редакцій п'єси. Це сцена зустрічі Марусі з Гіреєм після її викрадення і сцена на Січі, де Софрон вербує запорожців для походу на Трапезунд.

Значний інтерес для театру являє п'єса нашого нового драматурга В. Суходольського — «Кармелюк», яку ставитиме режисер К. П. Кошевський. На сторінках «Комуніста» вже було сказано про конечну потребу ознайомити якнайширші кола трудящих з життям і боротьбою народного ватажка, героя, борця проти поміщицького насильства Устима Кармелюка. Цьому завданню і присвячена драма тов. Суходольського.

П'єса Шаншіапвілі «Арсен» відбиває постать грузинського народного героя Арсена. Це дає театрові можливість показати глибину народної психології братньої нам Грузії, що особливо цікаво для нашого глядача. П'єсу ставитиме, можливо, грузинський режисер. Спектакль буде відповіддю театру ім. Франка на гарячу зустріч, яку він мав від тбіліської громадськості під час гастролей.

П'єса І. Кочерги «Пісня про Свічку» показує життя старого Києва, зокрема ремісників Подолу часів XVI сторіччя та їх боротьбу проти гнобителів-князів.

Нарешті, з п'єс, присвячених теперішній радянській дійсності, можна сказати поки про одну — «Дні юності». Це комедія, що має своїм матеріалом сьгоднішнє життя нашої молоді (а втім, у п'єсі є й персонажі поважного віку), а темою — ставлення людини до світу речей і до світу людських почуттів. Вона говорить про любов, ревності, дружбу й відданість Соціалістичній Батьківщині.

П'єсу О. Корнійчука «Банкір» театр сподівається одержати, як тільки вона буде закінчена автором.

Ось як виглядає наш репертуарний план на цей сезон. Щоб виконати його, потрібні будуть не лише творчі вусилля театру, а й підтримка громадськості, її увага до театру, на що ми й покладаємо великі надії.

[1936 р.]

«ПРОДАНА НАРЕЧЕНА» У КИЇВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ОРДЕНА ЛЕНІНА ТЕАТРИ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ

Дев'ятого грудня трудящі столиці України слухали у Державному ордену Леніна театрі опери та балету твір знаменитого чеського композитора Бедржиха Сметани «Продана наречена».

Постанова найкращої чеської національної опери на сцені українського радянського орденоносного театру є значною подією в історії культурного зв'язку Радянського Союзу із дружньою нам Чехословацькою республікою.

Українське управління мистецтв при Раднаркомі УРСР виявило багато ініціативи і турботи для того, щоб театр міг здійснити цю постанову так блискуче, як вимагає високе звання радянського орденоносного театру і як заслуговує прекрасний твір чеського композитора, просякнутий щирим почуттям народності, написаний на високому поетичному й культурному рівні. Український уряд надав можливість постановникові опери заслуженому артистові республіки орденоносцю В. Д. Манзію, диригентові заслуженому артистові республіки орденоносцю В. Я. Йориппу і художникові заслуженому артистові республіки орденоносцю О. Хвостову звернутися до першоджерел, вивчити на батьківщині композитора, в музеях Праги і у Національному театрі, матеріали, що стосуються постанови опери, і познайомитися з життям народу Чехословацької республіки.

Громадськість української столиці з величезною увагою стежила за напруженою роботою театру і чекала на прем'єру «Проданої нареченої» з щирим хвилюванням.

Це зрозуміло. Ніде в світі народне мистецтво не має такого великого визнання і таких широких можливостей розвитку, як у Радянському Союзі, де воно користується могутньою підтримкою більшовицької партії, Радянського уряду, підтримкою і любов'ю мільйонів трудящих, будівників безкласового соціалістичного суспільства.

А твір Б. Сметани (і текст опери К. Сабіни), як ми вже сказали, просякнуті почуттям народності.

Автор «Проданої нареченої» Бедржих Сметана (1824—1884) воістину є творцем чеської національної музики. Глибока творча натура Сметани відбила на собі вплив революції 1848 р., боротьбу Чехії за народний уряд, за створення автономних чеських установ, за зволення під австрійської деспотії. Його «Радісна увертюра» та інші твори свідчать про це.

В добу свого розквіту, коли за рескриптом 1860 р. чеський народ дістав певну можливість розвивати свої творчі сили, Сметана залишає Швецію, де він обіймав у Гетеборзі посаду директора філармонії, і переїздить на запрошення Ліста у Веймар. Тут він створює сим-

фонічні поеми «Річард III», «Табір Валленштейна», «Гакон Ярл». Натхнений початком нового культурно-національного життя Праги, де у цей час створювався народний чеський театр, Сметана повертається до Праги, щоб віддати усі свої творчі сили справі національної музики. Він стає головним капельмейстером Празького оперного театру, віддає йому шістнадцять кращих років свого творчого життя і залишає цей пост тільки у 1882 р., за два роки до своєї сумної смерті.

Роки праці Сметани у Празькій опері були роками найбільшого розквіту цього театру. Сметана створює для нього сім опер: «Бранденбуржці в Чехії», «Продана наречена», «Далібор», «Дві вдови», «Лібуше» та ін.

На основі глибокого вивчення народнопісенного матеріалу Б. Сметана створив цикл симфонічних поем «Моя батьківщина» та ін. Він пише також камерні твори — тріо, квартети та ін. Немає, здається, жодного жанру музичного мистецтва, в якому б не виявив свого таланту Б. Сметана, що став натхненником і організатором усього музичного життя Чехії. Навколо Сметани групувалось молоде покоління кращих чеських композиторів — Антонін Дворжак, Зденек Фібих, Вілем Блодек, Карл Бендель, Карл Шебор, І. Роскошний. Почесне звання творця чеської національної музики дісталось Б. Сметані заслужено.

Свою найкращу оперу «Продана наречена» Б. Сметана написав у 1866 р., в добу найбільшого свого творчого розквіту. Твір цей овіяний справжньою поезією.

Сюжет опери, як відомо, взятий з життя чеського селянства. Цей сюжет дуже простий і немудрий. Дочка селянина Крушина Марженка палко кохає молодого парубка Єніка, котрого доля відірвала від батьківської хати і примусила блукати в чужих краях, «служити чужим людям». Хитрий сільський сват Кецал вживає всіх заходів, щоб зруйнувати зворушливе кохання Марженки і Єніка і посватати Марженку за сина багатого селянина Тобіаша Міхи — трохи скривдженого природою Вашека. Марженчині батьки дають згоду на цей шлюб. Кецал пропонує Єнікові зректися своєї нареченої на користь Тобіашового сина, за що дає Єніку триста золотих. Єнік, дізнавшись, що Кецал сватає Марженку за сина Тобіаша Міхи, охоче погоджується. Він підписує угоду. Таким чином, наречена продана... Марженка, її подружки та весь народ обурені ганебним відступництвом

Єніка. Хитрий сват Кецал готовий уже святкувати перемогу. Та коли він перед народом і Тобіашем Міхою та його другою жінкою Гатою (матір'ю Вашека) читає підписану Єніком угоду,— Єнік весело заявляє, що саме він і є Тобіашовий син, котрий лишив батьківську домівку після смерті матері. Батько впізнає сина. Хитрий сват Кецал, який досі вмів краще за всіх дурити людей, терпить ганебну поразку. Благородне почуття Марженки і Єніка, у вірності якому вони присягалися на початку п'єси, торжествує. Народ веселиться і святкує заручини Марженки і Єніка.

Такий зміст п'єси. В ньому немає поглибленого й різнобічного зображення життя чеського селянства. Простий і веселий сюжет показує ніби тільки зовнішній бік цього життя. Але просякнута гарячим почуттям патріотизму ця проста історія Марженки і Єніка, за свідченням видатних діячів чеської національної культури, мала величезне значення для боротьби чехів за свою національну незалежність. Про значення Сметанової опери у цьому плані з великим піднесенням говорить відомий культурний діяч Чехословацької республіки професор Зденек Неедлий у книзі «Бедржих Сметана»:

«Продапа наречена» зробила, особливо в добу боротьби за національне існування, неоцінімі послуги національним борцям тим, що вселяла в них радість і віру і цим надзвичайно підносила їх сили, необхідні для цієї боротьби. Тому чехи з захватом ходили на її вистави саме в ті періоди, коли їм доводилося найгірше».

Буржуазний світ, який породив людожерів фашистів, світ людипоненавистництва, національної ворожнечі і презирства до так званих «малих народів», що пізнали всю гіркоту соціального і національного гноблення, неспроможний по-справжньому зрозуміти й оцінити твори великого чеського композитора. Професор Неедлий вважав навіть, що взагалі іноземець не може зрозуміти значення «Проданої нареченої». У цитованій уже книзі він писав: «Іноземець не був би спроможний зрозуміти, що можна взяти, які сили можна почерпнути із невинної історії про Марженку і Єніка, Кецала і Вашека, адже чеській людині промовляє тут сам дух народу, його найвищий заповіт, пронесений крізь усі випробування історії: не впадайте у відчай, будьте веселі, і тоді ви — нездоланні».

Прем'єра опери «Продана наречена» у Києві, величезний успіх її серед трудящих столиці Радянської України, численні висловлення палких симпатій і глибокого співчуття до долі Марженки і Єніка з боку радянського глядача, який щиро і багато аплодував героям п'єси, — все це показало представникам культурної громадськості Чехословаччини, які були присутні на прем'єрі, що радянські люди вміють не тільки зрозуміти й оцінити видатний твір чеської музичної культури, але й поділити радість і гордість чеського народу, котрий в образах Марженки і Єніка сміється над тими, хто намагається зазіхати на його національне існування. Радянський Союз — могутній оплот миру, батьківщина повної соціальної і національної рівноправності й дружби народів. І кожному трудящому вільної, квітучої Радянської України, як і усього Радянського Союзу, зрозумілі всі соціальні й національні мотиви та відтінки «Проданої нареченої».

Київський орденоносний театр опери і балету постановою «Проданої нареченої» показав свою блискучу майстерність і високий культурний рівень художньої роботи. Нам довелося слухати «Продану наречену» в Празькому Національному театрі, де опера йде з великим і незмінним успіхом у глядача. Прекрасне виконання всіх партій чеськими артистами лишило у нас найкраще враження. Постановка ж «Проданої нареченої» на сцені Київської опери у деяких моментах виглядає яскравіше, сонячніше, соковитіше, ніж у Празі. Як тільки після майстерно виконаної увертюри відкрилась завіса, переповнений глядацький зал зустрів гарячими оплесками барвисте оформлення спектаклю художника Хвостова. Яскраві, тонко виконані національні чеські строї, чудові хори і прекрасні народні танки, багатство зображеної на сцені природи, простота й переконливість режисерського планування спектаклю, прекрасне звучання оркестру під керівництвом В. Я. Йориша і висока майстерність акторів — все свідчило про ту велику увагу, з якою поставився театр до свого відповідального завдання.

Не можна не відзначити окремо народного артиста УРСР орденоносця І. С. Паторжинського, що виконав складну за музикальною тканиною роль Кедала з невідробним гумором і блискучою майстерністю. Партію Марженки чудово виконала артистка республіки

З. М. Гайдай. Роль Єніка дуже тепло провів артист І. М. Шведов. З великим художнім тактом виконав партію Вашека артист К. К. Цеперник. Добре також була виконана решта ролей: Крушина — заслужений артист республіки Г. Е. Манько, Людмила — Е. А. Цебрик, Міха — І. Я. Рапський, Гата — В. Л. Кадміна, комедіантка Есмеральда — Л. П. Шафрановська та ін.

Успіх «Проданої нареченої» на радянській сцені ще раз підкреслює, що у країні вільної праці і квітучої соціалістичної культури кращі твори культури інших народів зустрічають невідому любов і широке визнання.

«Продана наречена» не могла мати успіху в старій Росії, в якій правила паразитична, ворожа народів царсько-бюрократична грушка. Сучасні фашистські людоджеря, кати пригноблених народів і вороги культурної спадщини людства, теж по-варварському поставляться до найкращого твору чеської музичної культури.

Тільки великий радянський народ може радіти цьому твору і вітати культуру дружнього йому народу Чехословацької республіки.

[1937 р.]

ПУШКІН І УКРАЇНА

*(Промова у Великому театрі СРСР
на урочистому засіданні, присвяченому
100-річчю з дня смерті О. С. Пушкіна)*

Товариші! В день урочистого ювілею великого поета російського народу Олександра Сергійовича Пушкіна, в день національного свята братньої російської культури, що є святом культур усіх вільних народів нашої Соціалістичної Батьківщини, від імені трудящих столиці Радянської України Києва, від імені українських радянських письменників, працівників мистецтв та українського Пушкінівського комітету приношу вам, представникам столичної московської громадськості, делегатам безмежної радянської землі, керівникам партії та уряду і через них усьому великому вільному російському народові — палкий більшовицький привіт!

В цьому торжестві разом з усіма братніми народами і нарівні з ними бере участь вільний український народ.

Він любить і шанує геніального поета великого російського народу, як свого рідного і близького серцю трудящих, як поета, що багатьма нетлінними питками був зв'язаний з Україною, відбував на ній своє заслання, бачив страждання українського народу, пламенів протестом проти його гнобителів, з великою любов'ю вивчав його життя, його творчість і своєю власною творчістю впливав і впливає на розвиток українського художнього слова.

Творчість Пушкіна була і є для нас, крім того, чистим живодайним джерелом, з якого ми пізнавали і пізнаємо красу й велич могутньої і прекрасної мови російського народу.

Трудовий український народ і його інтелігенція виховали в собі величезну любов і повагу до російського художнього слова. І треба сказати, що величезна заслуга в цьому благородному пориві народу до джерел російської мови належить, в першу чергу, генієві Пушкіна, генієві Лермонтова, Салтикова-Щедріна, Некрасова, Толстого, генієві великого пролетарського письменника Горького.

Що значив Пушкін як поет, як представник великої російської культури для нас, українців, в часи колоніального рабства України?

Голос Пушкіна звучав для нас, як бадьорий, закликаючий дзвін. Він будив у нас почуття власної гідності. Він підтримував у серцях трудящих усіх пригноблених національностей почуття національної гордості. Він учив нас розуміти велику істину життя, яка полягала в тому, що між поневолювачами українського народу, між царськими русифікаторами, які душили на Україні все живе, і великою передовою російською культурою не тільки не було нічого спільного, але що це були явища діаметрально протилежні.

Офіційна царська Росія несла Україні подвійний пелюдський гніт. Але Пушкін і вся велика передова російська культура, яка увібрала в себе революційні ідеї кращих синів російського народу, в усі часи наших страждань несла нам животворну надію, що підбадьорювала наш дух, нашу людську гідність, допомагала нам підійматись на вищі ступені в боротьбі за своє соціальне й національне визволення. Недарма ж вершиною російської культури є ленінізм. Під прапором ленінізму український народ і всі пригноблені народи колишньої царської Росії, яку Ленін називав «тюрмою народів», в тому

числі й російського, зруйнували свої темниці, скинули ненависне ярмо капіталізму, завоювали диктатуру пролетаріату і збудували нове, щасливе й вільне життя, в якому слово Пушкіна знаходить такий радісний все-народний відгук!

Ми згадуємо, яке полум'я прагнень запалювали в нас натхненні пушкінські строфи в ті часи, коли наше дитинство і наша юність були роздушені жандармським чоботом царської Росії, коли рідна українська мова нам була заборонена і на твори української літератури, як і на всі багатства України, створені руками трудового українського народу, було повішено жандармський замок. Ніщо нам не належало, крім принижень і рабства.

І ось ми читали у Пушкіна:

Безмовна українська ніч.
Безмежисть неба сияє й тиха...

І в серці спалахував негасимий вогонь любові до рідної поневоленої землі, розгорався яскравий вогонь свідомості, що тільки прозоре небо і зорі над цією українською землею лишились вільними.

Здолати дрімоти пеміч
Воді й повітрю. Ледве диха
Тополь срібляста вишня;
Спокійно місяць вирина.
На Білу Церкву тихо сяє
І пишних гетьманів сади,
І замок світлом заливає.

Ця велич і краса української природи, так геніально оспівані російським поетом, будили в нас почуття не тільки естетичного порядку. Ні!

Пишні гетьмани, старі замки, осяяні місяцем гнізда магнатів...

Ці фортеці насильства повинні бути зруйновані! Народ, що стогне, повинен випростати свою спину і вільно й гордо подивитись, яке прозоре небо, як світять зорі над землею українського народу.

Такі думки, такі почуття навівав нам геній Пушкіна, який завжди, до самої своєї трагічної смерті, зберігав у своєму серці вільнолюбні мрії і палкі симпатії до всіх пригноблених народів.

Україна пам'ятає невільне перебування Пушкіна на своїй землі. Вигнанцем він виїздив її в різних напрям-

ках, проїхав коло 6 тис. верстов, побував у багатьох населених пунктах, ознайомився з Чернігівською, Полтавською, Катеринославською, Таврійською, Херсонською, Подільською, Київською губерніями; розмовляв з українськими селянами, чув пісні й стогін українського народу, записував у свій щоденник гнівні протести проти поневолювачів України.

Оцима палкого антикріпосницького поета співець «Вольності» й «Села», автор незабутніх рядків «До Чаадаєва» спостерігав життя українського народу, який стогнав у ярмі колонізаторів і власних поневолювачів.

Він не міг не бачити, що

За плугом не своїм, під канчуком панів
Тут кволий раб іде, прикутий до ланів
Велінням панської жадоби...

Тому він писав, що Вольтер і Дідро даремно вихваляли пасаджувачку вельможних колонізаторів — Катерину, яка поневолила український народ.

З Кишинєва Пушкін їздив до Тульчина і Кам'янки, зустрічався тут з тією групою декабристів, якій присвятив у «Євгенії Онєгіні» відомі тепер рядки.

В Кам'янці Пушкін жив у безпосередній близькості до українського народу, він охоче відвідував ярмарки, слухав українських народних співців, кобзарів, бував у товаристві селянської молоді, захоплювався піснями українських дівчат, розмовляв із старими людьми, вчив їх грамоти, про що розповідають тепер нащадки сучасників Пушкіна, кам'янські колгоспники.

Саме таким, простим і близьким до трудящих, знає український народ великого російського поета.

Серцю поета була близька не тільки Україна, але й Грузія і Молдавія; він з однаковою симпатією ставився і до цигана, і до черкешенки, і до кочовниці-калмички; він усім серцем співчував іспанському народові в його боротьбі проти королівського насильства; він рвався на допомогу до повсталі Греції; він підкреслював інтернаціональні риси в своїй прекрасній творчій натурі; значення його творчості для всіх народів безмірне.

Роки, проведені Пушкіним в Одесі, ще більше зміцнили його зв'язок з Україною. Він збирався писати історію України, в його бібліотеці були зібрані ним дуже цінні матеріали й книги з цього питання. Пушкін знав багатьох українських письменників, з деякими він був осо-

бисто знайомий, як, наприклад, з Максимовичем, Гребінкою. Як творець справжньої народної поезії, він любив і пильно вивчав не тільки багатства російської народної мови, але також український фольклор, українські народні пісні. В його бібліотеці були всі збірники українських пісень, видані в той час. Коли упорядник збірника «Украинские народные песни» Максимович якомсь відвідав Пушкіна, він застав його за своїм збірником. Пушкін сказав: «А я ось обкрадаю ваші пісні»,— і тут же прочитав із збірника:

А тютюн та люлька
Козаку в дорозі
Знадобиться.

Пушкін віддав величезну увагу українській народній творчості.

Він напам'ять читає Максимовичу рядки з пісні:

У Києві на Подолі порубані групи,—
Погубив же пес Мазепа невипущі душі.

Ставлення до Мазепи, виражене в цій пісні, як бачимо, не розходиться з ставленням до нього самого Пушкіна в «Полтаві».

Відомо, що Максимович подарував Пушкіну свій перший збірник і з нього Пушкіну особливо сподобалась пісня «Чорна рілля зорана».

Чорна рілля зорана, гей, гей,
І кулями засіяна,
Білим тілом зволочена, гей, гей,
І кровію сполощена.

Любов Пушкіна до України, спогади про неї ніколи не вмирали в душі поета. І в період роботи над «Полтавою», і в інші роки він бачив перед собою Україну, відчував її красу.

Пушкіну не довелося побувати на Україні добровільно. В 1830 році він хотів поїхати до Полтави, але цар Микола не дозволив йому. В листі до А. П. Керн Пушкін писав:

Коли — хай милує нас бог! —
В петлю катівську я не вскочу,
В садках полтавських без тривоги
Я відпочити з вами хочу.

Зацькований бездушною реакційною клікою, поет загинув, брехливо зганьблений наговором придворної черні, обливаючись кров'ю, коли в душі його кипіли могутні творчі сили.

Славетна спадщина поета і його горде ім'я увійшли в життя російського народу, в арсенал його боротьби, в його літературу, як і в літератури всіх інших народів.

Ще за життя поета українські письменники пробують перекладати його твори на українську мову.

В 1830 р. Боровиковський друкує у «Вестнике Европы» свій переклад «Двох воронів». У 1836 році Євген Гребінка подарував Пушкіну свій переклад «Полтави», виданий окремою книжкою. Перекладав Пушкіна Руданський і багато інших.

Треба сказати, що ці перші переклади, зроблені поетами романтичного і бурлескного напрямку, були досить примітивні. Але інтерес до Пушкіна в українській літературі весь час зростає. З появою Куліша і великого українського поета Шевченка Пушкін стає в центрі уваги всієї української літератури; навколо нього так само, як і по всій Росії 50—60 рр., розгортається полеміка, предметом якої є оцінка всієї творчості Пушкіна в цілому, і в цій полеміці Куліш і Шевченко займають протилежні позиції. Завзятий монархіст Куліш фальсифікує Пушкіна, змальовує його як співця самодержавства, російської державності. Шевченко відкидає цей наклеп, він усією душею поривається до Пушкіна, захоплюється ним і любить його, як свого великого собрата.

Схиляючись перед загиблими декабристами, читаючи Герцена, всіма симпатіями зв'язаний з поколінням революціонерів-різничинців (Чернишевський та ін.), які, за висловом Леніна, «розширили, зміцнили, загартували» революційну агітацію, Шевченко бачить у Пушкіні співця волі і людської гідності; присвятивши свій вогненний талант пригнобленому українському народові, Шевченко продовжує кращі традиції Пушкіна — він оспівує поневолені народи Кавказу; він проводить гігантську творчу роботу творення української літературної мови, роботу, яка в українській літературі відповідає своїм величезним значенням роботі Пушкіна в російській літературі. Нарешті, Шевченко не спиняється на протесті проти самодержавства і закликає народ до повстання проти нього.

Слідом за Шевченком до Пушкіна звертаються погляди багатьох українських поетів. Він стає школою для них. Його твори перекладають Старицький, Грабовський, Франко, Самійленко. Найдемократичніші поети — Грабовський, Франко — виявляють і глибше розуміння, і найсерйозніше ставлення до Пушкіна. Грабовський, який з 38 років свого життя 20 провів у царській тюрмі, в солдатах і в засланні, дає найцирішій палкий переклад послання Пушкіна до декабристів («В Сибір»).

Письменники типу Старицького, при всьому своєму доброзичливому ставленні до Пушкіна, все-таки збіднюють, а іноді й прямо спотворюють у перекладах ідейний зміст його творчості. Так, Старицький у перекладі «Пам'ятника» дає фіннові епітет «чужородний», а в рядок «и долго буду тем любезен я народу» вставляє слово «кривному», що суперечить всьому духові твору Пушкіна.

На шляху до проникнення творчості Пушкіна в український народ стала, як відомо, царська цензура. Тула ворожість царських сатрапів до всього українського виллилася в 1876 році в указ про заборону української мови. І ось у 1899 році, під час так званого Пушкінського свята, яке було неприхованою реакційною витівкою царського уряду, цензура забороняє будь-які українські переклади пушкінських творів. Резолюція петербурзького цензурного комітету на книгу «Українські переклади з Пушкіна» була така:

«Хоч по суті в ній немає нічого протицензурного, але, керуючись височайшим повелінням від 18—30 травня 1876 року, яким переклади на малоросійське нарідчя не допускаються, цензор не визнає можливим дозволити цей рукопис до друку».

Коротко і ясно.

Перекладач Сластін подав до харківської цензури переклад «Казки про рибака і рибку». Відповідь була ще більш врозумлива, ніж з Петербурга: казка — такий твір, який може потрапити до рук дітей, а дітям по-українському читати вже ніяк не дозволяється.

Вірним помічником царських русифікаторів, які не допускали Пушкіна до українського народу, були українські шовіністи, націоналісти, вороги українського народу типу Донцова, Єфремова, Шаповала та ін. Це вони в 1904 році були нагхненниками націоналістичних варварів із зграї «Оборона України», яка ставила своїм

завданням «обороняти» український народ від Пушкіна. Вони — донцови, шаповали, єфремови — зводили наклепи на великого поета, називали його «чужаком, москалем, ворогом України, московським літератором»...

Ставлення до Пушкіна на Україні визначалось не цими огидними епізодами, а любов'ю тридцятимільйонного народу і кращих демократичних письменників минулого — Шевченка, Франка, Лесі Українки, Грабовського та ін.

Ось вірш старого українського поета Миколи Чернявського, присвячений Пушкіну в 1899 році, в день сторічного ювілею з дня народження поета. Він є одним з проявів глибокої любові й поваги до поета.

Під час твого ясного свята,
Боює руської землі,
Прийми вітання від собрата —
Нечутний гук у тій хвалі,
Що переключними громами
Іде у нас над головами.
Поете, образ чистий твій
В душі пошу я, мов святиню,
Немов блавить небесно-сипо
Гойдаю, віжачись у пій.
І він мені дедалі яс
Все краще, м'якше і яснш,
Так само, як не примеркає
І твій ясний алмазний вірш.
З печаттю генія на чолі
В моїй уяві ти стоїш,
Немов півбог у ореолі,
І сонцем праведним горіш.

Так ішла боротьба за Пушкіна на Україні. Це була боротьба за єдність культури українського народу з великою російською культурою — проти ворогів народу, які намагались цю кровну єдність двох братніх культур порушити, оббрехати, очорнити.

Але вороги помилилися в своїх розрахунках.

В цій боротьбі переміг український народ. Пушкін і Шевченко, ці два великі представники братніх — російської і української — літератур, ці два благородні ймення записані в серці українського народу поруч.

Визволений великою пролетарською революцією український народ, керований більшовицькою партією Леніна, висунув із свого середовища, виховав і виростив нові таланти, нові кадри творців української радянської літератури. Вперше в історії українська література

вийшла на широку арену всесоюзного життя, здобула любов і повагу мільйонів читачів усіх національностей Радянського Союзу. І в цьому величезному рості нашої літератури роль Пушкіна не тільки почесна, але й надзвичайно дійова.

З забитої, пригнобленої царської колонії Україна стала квітучою радянською республікою, соціалістичною державою робітників і селян, непохитним форпостом нашої великої Батьківщини — СРСР. Під проводом більшовицької партії вільний український народ змінив до невпізнання лице своєї землі.

Там, де колись Пушкін переправлявся через Дніпро, український народ спорудив могутній Дніпровський комбінат. В усіх селищах, де Пушкін чув стогання рабів, український народ збудував вільне, культурне колгоспне життя. І нинішньому поколінню будівників соціалізму переказують діди легенди про Пушкіна, діла давно минулих днів, перекази часів колишніх...

І кожен громадянин нашої країни з почуттям законної гордості може заявити всьому світові, що єдина партія в світі — партія Леніна, єдина влада на земній кулі — влада Рад — зробили твори Пушкіна здобутком усіх народів нашої великої і прекрасної Соціалістичної Батьківщини.

Україна з гордістю може заявити, що сьогодні Пушкіна майже всього перекладено українською мовою. «Євгеній Онегін», «Кавказький бранець», «Руслан і Людмила», «Борис Годунов», «Мідний вершник», «Моцарт і Сальєрі», «Скупий рицар», «Капітанська дочка», «Дубровський» і багато інших творів Пушкіна наш народ читає в прекрасних перекладах наших кращих радянських поетів — Тичини, Рильського, Сосюри, Первомайського, Бажана, Терещенка та ін.

На цих перекладах наші поети пройшли величезну школу майстерності.

Пани націоналісти можуть тепер подавитися своїм брехливим язиком. Нехай подивляться, як шанують Пушкіна на Україні. Тираж одних тільки ювілейних видань його творів в українських перекладах сьогодні рівний 1 028 000 примірників. Пушкіна читають на соціалістичних підприємствах, у колгоспах, в інститутах, у Червоній Армії. Тисячі бібліотек не встигають задовольняти попиту читачів, що вимагають книжок великого поета. В усіх українських театрах ідуть сьогодні

драматичні твори Пушкіна: «Борис Годунов», «Скупий рицар», «Моцарт і Сальєрі» та інші.

Популярність Пушкіна зростає в українському народі надзвичайно, бо це популярність братньої культури великого російського народу, з допомогою якого український народ завоював свою свободу.

Наша інтернаціональна єдність — нездоланна. Розвиток наших культур іде в єдиному соціалістичному фарватері — під прапором Леніна, під керівництвом більшовицької партії.

Ми, наш світ, наші діла протистоять фашистському варварству капіталістичних країн.

Спаяні незламною дружбою, народи Радянського Союзу не віддадуть нікому своїх великих історичних завоювань. Вони записані до Основного Закону Союзу Радянських Соціалістичних Республік, до Радянської Конституції, і всякий, хто спробує відняти у нас хоч маленьку частину цих завоювань, дістане такий смертельний урок, що вже ніколи більше не зможе зазіхати ні на нашого Пушкіна, ні на нашого Шевченка, ні на священну радянську землю.

Новий світ належить нам. І в цьому світі геній Пушкіна служить робітникові, колгоспникові, вченому, червоноармійцеві, що вміє любити найвищу поезію життя: поезію боротьби за щастя й волю всього трудящого людства.

Хай живе Пушкін!

Хай живе партія Леніна, що крізь морок тяжкої ночі проклала постові широкий сонячний шлях до мільйонів будівників комунізму!

10 січня 1937 р.

ВСЕНАРОДНЕ ТОРЖЕСТВО ПОЕТА

Урочисто і повнозвучно Соціалістична Батьківщина трудящих, великий Союз Радянських Соціалістичних Республік відзначає пам'ять геніального поета російського народу О. С. Пушкіна, що 100 років тому трагічно загинув у нерівній боротьбі проти темних сил самодержавної реакції.

Тільки геній, що переростає свою епоху і входить у сторіччя, може зустрічати таке всенародне визнання і

таку велику всенародну любов, яку зустрів Пушкін у нашому соціалістичному суспільстві. В. І. Ленін у статті про Льва Толстого писав: «...І коли перед нами дійсно великий художник, то деякі хоча б з істотних сторін революції він мусив відбити в своїх творах».

Пушкін був тим великим художником, який увібрав у свій світогляд усі передові ідеї своєї епохи і в своїй творчості відбив тогочасне життя народу, показав присутні важливі моменти основних класових конфліктів, що тоді назрівали. В його безсмертній творчості звучить одвічне прагнення людини до свободи, до щастя, до радісного творчого життя. Пушкін оспівав у своїх натхненних піснях найблагородніші пориви людського розуму і людського серця. Живши за часів найтяжчої і найчорнішої реакції, що гнітила все живе в колишній аракчеєвській та миколаївській Росії, Пушкін творив для тих, хто підніс гнівний голос протесту проти самодержавства, хто вставав на боротьбу з ним, і для тих майбутніх поколінь, що повинні були скинути з своїх плечей ярмо насильства та знущань і пізнати справжню радість життя.

Цими поколіннями стали покоління будівників соціалізму, люди великої і прекрасної епохи Леніна. І тому 100-річний ювілей з дня смерті геніального російського поета перетворився в нашій країні на справжнє всенародне свято. Немає жодного міста, жодного села, заводу, колгоспу, червоноармійської частини на всіх просторах нашої Соціалістичної Батьківщини, де б цих днів не звучали слова Пушкіна, де б трудящі не відзначали пам'ять поета.

В нашій свідомості це торжество поета входить органічною часткою у велике творче піднесення цілої нашої країни, зливається з могутнім піднесенням усіх творчих сил народу. Сторічний ювілей Пушкіна припадає на час найбільшого розквіту нашої багатонаціональної Радянської держави, найбільшого зміцнення її кордонів, найбільшого згуртування всіх народів СРСР навколо більшовицької партії, її Центрального Комітету.

На землі українського народу, зораній плугом великої пролетарської революції, як і в усіх братніх республіках Радянського Союзу, розквітли прекрасні квіти соціалістичної культури. Там, де віками чувся стогін замученого народу, лунає тепер дзвінка і горда пісня перемоги трудящих, пісня людського щастя...

Ми розуміємо, що з творчістю Пушкіна, яка всім своїм еством була скерована проти кріпосницької дійсності, не могла миритися темна придворна кліка Олександр I та Миколи Палкіна. Зрозуміло, що творчість Пушкіна не могла ніяк вирватись із жорстоких кігтів царської цензури.

Але, гнаний царями, утискуваний царською цензурою, великий невольник царської імперії, замучений реакційною придворною черню, залишився назавжди жити в своїй завітній лірі і в пам'яті народній. Здійснились на-тхненні слова поета, сказані ним за рік до своєї трагічної смерті:

За мене відголос пройде в Русі великий,
І назове мене всяк сущий в ній язык...

Цей відголос пройшов із краю в край нашої великої Соціалістичної Батьківщини. Те, що забороняв Бенкендорф, Микола I, його цензура — це тільки мовами так званих «інородців», а й російською, — стало тепер, в епоху Леніна, справжнім всенародним здобутком. Безсмертні твори Пушкіна перекладені сьогодні на українську, грузинську, вірменську, казахську, білоруську, узбецьку, тюркську, єврейську, татарську, бурятську, чуваську, удмуртську, ассирійську, молдавську, циганську, каракалпакську, осетинську, абхазьку, чеченську, бурят-монгольську, кимиланську, луораветланську (чукотську), мансійську (вогульську), нанайську, ненецьку, евенкську (ламуцьку), евенкійську (тунгуську), ойротську та інші мови народів Радянського Союзу.

Пушкіна не тільки назвав всяк сущий у нашій країні язык, а й зрозумів і визнав за поета людської гідності і людського щастя кожний трудящий нашої Соціалістичної Батьківщини.

В країнах фашистського варварства сучасні людоді намагаються вогнем середньовічних аутодафе і катівською сокирою знищити сліди людського розуму, сліди геніальної думки провісників буржуазного гуманізму.

В країні соціалістичної волі трудящих, в країні єдино правдивого і єдино дійсного — соціалістичного — гуманізму розбиваються вщент реакційні буржуазні легенди про Пушкіна і відновлюється велика історична правда творчості геніального поета російського народу.

Творчість Пушкіна в самому основному своєму естві являє зразок відданості великій ідеї соціального визво-

лення людини. І саме тому, що його творчість від початку до кінця сповнена протестом проти самодержавства, проти тупоумства і дикості аракчєвих, бенкендорфів, архимандритів фотіїв, Миколи Палкіна, проти дворян-кріпосників, попів, проти всіх темних сил, що гнітили людський розум, людську гордість і гідність,— саме через це буржуазні реакціонери постарались створити легенди, ніби Пушкін після розгрому декабристів схилився перед троні, примирився з урядом Миколи I і мало не став прихильником дворянського самодержавства.

1880 року російське самодержавство влаштувало так зване Пушкінське свято, що було відвертою реакційною витівкою царського уряду. Найпередовіші представники російської літератури відмовились брати участь у цьому «святі». Л. М. Толстой називав його «комедією», а Г. Успенський — «восторженним неведенням самого суцтєвешного». Ось це «неведеніє» реакція всіма силами намагалась посіяти серед народу, затуляючи від нього ясний образ поета, зводячи на нього ганебні наклепи, ображаючи прах великого співця свободи. Серед цих наклепів був найганебніший наклеп реакціонера Каткова, який заявив, нібито Пушкін «принадлежал к русской партии»...

Реакційні наклепи на поета, знуцальницька фальсифікація духу його творчості тривала в буржуазному літературознавстві аж до великої пролетарської революції, яка вщент розбила ці облудні «теорії» і відновила правду про великого поета.

Буржуазні біографи Пушкіна так само багато зробили для того, щоб приховати від народу справжнє життя поета і суть його натхненної творчості. Ще друзі Пушкіна В. А. Жуковський та П. А. Вяземський, прагнучи по смерті поета врятувати матеріальний добробут його родичи, «рятують» для цього політичну репутацію Пушкіна. Слідом за ними цілий ряд буржуазних біографів замовчують його життя, його політичну діяльність, його боротьбу проти самодержавства. Докладно розповідає про це Д. Благой у статті «Проблеми построения научной биографии Пушкина» в «Литературном наследстве».

Так, через два роки після того, як поет загинув від підлої руки мерзенного миколаївського царедворця Дантеса, в «Современнике» з'явилась перша невелика біо-

графія Пушкіна, написана одним з його друзів — П. А. Плетньовим. Зрозуміло, що сказати правду про життя і смерть Пушкіна, цебто про його боротьбу проти самодержавства і про убивство його приспінниками трону, значило сколихнути знов усю Росію, значило б створити неможливі умови для будь-яких видань пушкінських творів. Плетньов обминає в біографії Пушкіна все, що могло б викликати грізний гнів самодержця. Він пише, що життя поета зводилось «до діяльності майже нерухомої, до одноманітної бесіди з літераторами та з книгами», і жодного слова не каже про заслання поета.

Натяк про заслання з'являється в російській пресі лише через кілька років по смерті поета, та й то в такій формі: «Заблудження слишком кипучей молодости удалили Пушкина из Петербурга, он переехал в Кишинев». Не цар погнав на заслання генія світової літератури, а сам поет «переїхав» унаслідок своїх «заблуджений»! А перша згадка про дуель, що була насправді свідомим убивством поета, з'являється лише через десять років у «Словаре достопамятных людей» Бантиша-Каменського.

Першою ширшою розробкою матеріалів про життя і творчість поета була праця П. В. Анненкова. Але й він шукав засобів обминути пекучі питання. Тургенєв з цього приводу радив йому вмістити просто оповідання Жуковського про смерть Пушкіна, та й по всьому. «Лучше отбить статуе ноги, чем сделать крошечные, не по росту». Анненков так і зробив. Він написав, що «Пушкін зробився жертвою стільки ж чужої легковажності, скільки й своєї вогненної, нестриманої вдачі».

Та коли ця фальсифікація справжніх причин загибелі поета може бути пояснена цензурними умовами, то концепція «двох Пушкіних», створена Анненковим у другій його праці («Пушкін в Александровскую эпоху») уже цілком може бути пояснена лише буржуазно-естетськими поглядами на поета самого Анненкова.

Як відомо, Белінський назвав Пушкіна творцем російської літератури. Визначення творчості Пушкіна, зроблене Белінським, залишається найправдивішим в усьому дореволюційному літературознавстві, хоч соціальний аналіз творчості Пушкіна у Белінського все ж не був до кінця послідовний. Белінський бачив історичне призначення Пушкіна як поета в тому, щоб «завоювати,

засвоїти пазаважди російській землі поезію як мистецтво, так, щоб російська поезія мала потім можливість бути виявом будь-якого напрямку, будь-якого споглядання, не боячись перестати бути поезією й перейти в римовану прозу». Коли в Гомері увагу Белінського привертав насамперед «староеллінський світогляд і самий староеллінський світ», коли в Шекспірі «вас теж зупиняє передусім не художник, а глибокий знавець серця», коли в поезії Байрона насамперед «проймає вашу душу жахом подиву велетенський образ поета, титанічна сміливість і гордість його почуттів і думок», а в поезії Гете «перед вами встає поетично споглядальний мислитель, могутній цар і володар внутрішнього світу людини, в поезії Шіллера ви схиляєтесь з любов'ю і побожністю перед трибуном людства, провісником гуманності, пристрасним прихильником усього високого і морально прекрасного», то в Пушкіні Белінський бачив передусім «художника, озброєного всіма чарами поезії, покликаного для мистецтва як для мистецтва, сповненого любові, цікавості до всього естетично прекрасного, люблячого все і тому терплячого до всього».

Звичайно, це не так. Пушкін був і мислителем, і знавцем людського серця, і трибуном людства, і разом з тим справжнім великим художником. Та й сам Белінський, зрештою, заперечує думку, що Пушкін був тільки художником. Недаремно ж він назвав «Євгенія Онегіна» «енциклопедією російського життя і вищою мірою народним твором». Белінський писав, що ця поема «була актом свідомості для російського суспільства, майже першим, але зате яким великим кроком уперед для нього». А це могло статися тільки в тому разі, коли автор цього геніального твору був і великим художником, і мислителем, і істориком життя російського народу; коли думка, а не тільки високе й палке поетичне почуття водили його пером. І сам поет у «Подорожі з Москви до Петербурга» писав: «Думка! Велике слово! Що ж становить велич людини, як не думка? Хай же буде вона вільна, як повинна бути вільною людина».

За цю вільну думку все своє життя бився геніальний поет. Але буржуазний біограф Анненков робить з нього чистого естета, а факти його життя приписує «іншому Пушкіну, вигадуючи таким чином концепцію «двох Пушкіних» — Пушкін «у житті» і Пушкін «ідеальний». Анненков боявся справжнього Пушкіна. Радіючи з того,

що до рук жодного з дослідників не потрапили ті рукописи Пушкіна, в яких відбилось його минуле життя в усій його наготі, Анненков перелякано вигукував: «Что бы стало с нравственным образом Пушкина, если бы все откровения, содержащиеся в рукописях, достигли до нас?»

Ми знаємо, що Пушкін змушений був спалити багато своїх рукописів після розгрому декабристів 1825 року. Він боявся, щоб до рук царської жандармерії не потрапили документи, які могли б накликати біду на голови багатьох його друзів і однодумців. Але й з того, що залишилось, ми бачимо правдивий, ясний образ геніального поета, якого не могли відтворити численні буржуазні біографи. І В. Я. Стоютин, що підійшов до розуміння причин загибелі поета значно ближче від своїх попередників, і Векстерн, і Незеленов, і особливо Сиповський, і інші — кожний по-своєму — викривляли образ поета. А така, з дозволу сказати, праця, як бульварна писанина якоїсь Теркової, що з'явилась у Парижі 1929 року, показує, як за великого генія російського народу, що став громадянином світу і користується найбільшою любов'ю в країні переможного соціалізму, хапаються брудними руками вороги народу, яких народний гнів вимів павіки з своєї вільної землі.

Наше марксистсько-ленінське літературознавство за роки пролетарської революції проробило величезну роботу для відтворення правдивого образу поета і його творчого життя. До сторічного ювілею з дня смерті поета ми маємо кілька серйозних розвідок, як-от, наприклад, книга В. Кирпотіна «Наследие Пушкина и коммунизм» і ряд інших праць, що розкривають нам світогляд Пушкіна, його ідеал політичної волі, соціальний зміст його конфлікту з дійсністю і показують, що спадщина Пушкіна належить нам, належить комунізму.

Яка ж ця спадщина? Де ті риси в ній, які зробили поезію дворянського поета близькою усім трудящим, а самого Пушкіна — любимим поетом країни соціалізму?

Перша і основна риса Пушкіна полягає в тому, що він був поетом політичним і саме — поетом людської волі. Він зманіфестував цю свою особливість ще зовсім молодим юнаком 1817 року в оді «Вольность», що стала бойовим гаслом для всіх передових людей тодішньої Росії:

Питомцы ветреной судьбы,
Тираны мира! Трепещите!
А вы, мужайтесь и внемлите,
Восстаньте, падшие рабы!

Самовластительный злодей!
Тебя, твой трон я ненавижу,
Твою погибель, смерть детей
С жестокой радостью вижу.
Читают на твоем челе
Печать проклятия пароды,
Ты ужас мира, стыд природы,
Упрек ты богу на земле.

Слідом за одою «Вольность» Пушкін пише натхненні рядки «К Чаадаєву», в яких гартує своє переконання, що настане сподіваний час, коли прокинеться Росія, і закликає себе й друга присвятити страдницькій вітчизні всі найкращі поривання душі. Так складається революційний політичний світогляд молодого Пушкіна, який увібрав у себе найпередовіші ідеї західноєвропейських філософів-гуманістів, просвітителів і ідеологів буржуазного національно-визвольного руху.

Цей світогляд у Пушкіна не абстрактний. Він спирається на факти кріпосницької дійсності тодішньої Росії. Поет бачить жахливе життя кріпаків і заалюється гнівним протестом проти «невблаганних володарів», що насильницькою лозою присвоюють чужу криваву працю. Так Пушкін стає палким антикріпосницьким поетом, і це становить другу найважливішу рису його творчості, що знаходить у нього пізніше підтвердження в «Історії Пугачова» і зберігається до смерті поета.

1819 року Пушкін пише свій славнозвісний вірш «Деревня», що стає по суті грізним політичним памфлетом, скерованим проти всіх кріпосників:

Среди цветущих пив и гор
Друг человечества печально замечает
Везде невежества губительный позор.
Не види слез, не внемля стону,
На пагубу людей, избранное судьбой,
Здесь барство дикое, без чувства, без закопа
Присвоило себе насильственной лозой
И труд, и собственность, и время земледельца.
Склоняясь на чуждый плуг, покорствуя бичам,
Здесь рабство тощее влачится по браздам
Неумолимого владельца...

Ми бачимо, що так писати міг тільки справжній друг людства, яким був і назавжди лишився Пушкін.

Простити цього поетові Олександр І і його поплічники не могли. «Плешивий щеголь, враг труда, нечаянно пригретый славой», як називав Пушкін Олександра І, вирішує заслати поета в Сибір, але, «зглянувшись» на прохання Жуковського та інших друзів Пушкіна, висилає його на Україну.

Саме тут, зустрічаючись з своїми друзями-декабристами у Кам'янці, в Києві, у Тульчині, в Кишиневі, за 4 роки заслання Пушкін устиг вивчити життя українського народу, почути його стогін і його пісні, пізнати й полюбити його творчість, побачити життя селян Молдавії, Бессарабії і, вірний своїй дружбі з кращими людьми епохи, дворянськими революціонерами, залишає документи свого непримиренного протесту проти гнобителів народу, своєї цілковитої солідарності з декабристами.

Варто тільки згадати свідчення князя Долгорукова про те, як «лютував» Пушкін за столом у генерала Ізובה: «Штатські чиновники — негідники, генерали — найбільші тварюки. Один клас землеробів — шановний. Що ж до дворянства, то його треба перевішати, він сам охоче затягав би на їх ший петлю».

Варто згадати, з яким гнівом Пушкін записував до свого щоденника свої думки про Катерину ІІ, що позбавила волі український народ, з якою цікавістю він збирав дотепні й саркастичні висловлювання українського народу з приводу Потьомкіна. Варто згадати той гострий, образливий виклик, який Пушкін кинув графу Воронцову і через нього всій російській бюрократії з приводу сарани, вивчати яку його надіслав Воронцов. І, нарешті, той ляпас, якого дав Пушкін всевладному Воронцову у формі епіграми, що обійшла всю Росію...

Ненавидячи царських сатрапів глибокою ненавистю, Пушкін усією силою душі був відданий справі народу. Для нас особливо багато важить той факт, що Пушкін у багатьох творах підкреслював інтернаціональний дух своєї творчої природи. Це становить третю особливість Пушкіна. Він ніколи не знав національної обмеженості. Він з однаковою любов'ю ставився й до росіянина, й до українця, й до фінна, й до черкешевки, й до цигана, й до калмички, в яких він поважав людську гідність так само, як і у всіх інших народів.

Ось як писав Пушкін у «Путешествии в Арзрум» про свою зустріч з перським поетом Фізіл-Хан-Шейда: «Я з

допомогою перекладача почав був високопарне східне привітання, але як же мені стало соромно, коли Фізіл-Хан відповідав на мою недоречну вишуканість простою, розумною ввічливістю порядної людини».

Можна наводити багато прикладів, які свідчать, що серцю великого російського поета був близький не тільки російський народ. Ми знаємо, що йому була близька і Україна, і Грузія, і Молдавія; він усім серцем співчував іспанській революції, був цілком на стороні іспанського народу в його боротьбі проти королівського насильства; він називав свого друга Пуштина «грядущим Квірогою»; він рвався на допомогу повсталій Греції; він жахався з становища англійських фабричних робітників.

Бувши абсолютно байдужий до військових чинів, не люблячи ратної слави, Пушкін заявляв себе воїном під впливом вістей про іспанську революцію, стаючи в даному разі прихильником «бранной славы». «И смерть мила душе моей»,— каже поет. Але в ім'я чого?

Во цвете лет свободы верный воин
Перед собой кто смерти не видал,
Тот полного веселья не вкушал...

У світлі цих рядків зовсім інакше виглядає так зване епікурейство поета, його жа доба щастя й насолоди від життя.

Бачивши свою безвихідь у царській Росії, Пушкін мріяв про втечу за кордон.

Придет ли час моей свободы?
Пора, пора — взываю к ней...

Але замість жадапої свободи поет потрапляє у друге заслання, в глухе село Михайловське, і там через рік дізнається про повстання декабристів, про загибель кращих своїх друзів, про страту п'ятох і заслання в далекий Сибір багатьох інших мучеників свободи.

І довгі роки потім з уяви поета не виходить шибениця з п'ятьма трагічними силуетами, і на берегах своїх рукописів він креслить образи тих, з ким він був усією душею зв'язаний...

Реакційна легенда твердила, що Пушкін після цього помирився з самодержавством, «змирився» духом своїм. Але факти говорять зовсім інше.

1827 року, тобто через два роки після розгрому декабристів, Пушкін пише їм своє славнозвісне послання

«В Сибір». Чи є в ньому хоч натяк на те, що він зрікається тих ідеалів, за які боролись декабристи? Навпаки! Пушкін кличе своїх друзів плекати в глибині сибірських руд гордовитий спокій. Він певен, що їх скорботний труд і напям думання високий — не загине.

Важкі закови упадуть,
Темниці рухнуть — і свобода
Вас прийме радо біля входа
І браття меч вам віддадут.

Через рік над ним знову збираються хмари. 1830 року він пише X главу «Євгенія Онегіна», і саме тепер, через п'ять років після загибелі декабристів, Пушкін з такою силою картає царя Олександра:

Властитель слабый и лукавый,
Плешивый щеголь, враг труда,
Нечаянно пригретый славой,
Над нами царствовал тогда.

І тут же, в цій главі, він присвячує прекрасні рядки своїм друзям декабристам. 1831 року він пише «Історію села Горюхіна», дає Гоголю сюжети «Мертвих душ» і «Ревізора»; 1834 року виходить «Історія Пугачова», а за рік до своєї трагічної смерті поет з цілковитим правом і з гордою свідомістю своєї громадської місії заявляє:

Я памятник себе воздвиг нерукотворный,
К нему не зарастет народная тропа.

Так розлітається вщент реакційна легенда про «покірність» Пушкіна, бо й після розгрому декабристів він залишається крамольною постаттю, залишається вірним своїй дружбі з декабристами. І навіть тоді, коли він «славив» царя, він ні на хвилину не був подібним до тієї чорної зграї, що оточувала трон. І тоді він протистояв цій зграї і зберігав ідеал свого життя — жадання щастя і свободи людству.

Його любов до народу не згасає до самої смерті. Велетенська його праця на користь рідній літературі та рідній мові зростає. Він став справжнім творцем російської літератури і російської мови. Він до останньої хвилини боровся за чистоту мови, проти іноземних впливів, закликаючи письменників учитися мови у свого народу. Разом з тим він казав, що розмовної мови ще

не досить для справжньої культурності, і закликав опрацювати, як він визначав, «метафізичну мову», що була б придатна для висловлювання всіх найскладніших понять. Борючись за російську літературу й мову, як великий реаліст, Пушкін разом з тим не втрачав політичного запалу і жорстоко картав своїх політичних супротивників навіть у прикладах з граматики, як це він зробив з Булгарінім.

Спадщина, яку залишив нам Пушкін як творець мови, як критик, має до цього часу виключно велике значення для нашої культури. Кожний із жанрів нашої літератури — проза, поезія, драматургія, критика — можуть черпати для себе із великої спадщини Пушкіна багатющі скарби.

Не доводиться повторювати, який величезний вплив мала і має творчість Пушкіна на українську літературу. За Пушкіна на Україні точилась довга і вперта боротьба. В цій боротьбі український народ громив своїх ворогів, націоналістів, відстоюючи великого російського поета, представника братньої російської культури, як близького й рідного серцю всіх трудящих.

За проводом великої партії Леніна український народ переміг своїх одвічних ворогів, завоював право на вільне, щасливе культурне життя. І разом з усіма трудящими нашої Соціалістичної Батьківщини він шанує пам'ять генія російської літератури, що назавжди увійшов у життя всіх народів Радянського Союзу.

[1937 р.]

ТЕАТРАЛЬНІ МРІЇ

*(Промова на нараді
драматургів та режисерів)*

Я люблю театр. Люблю його пристрасною любов'ю. Великі образи, створені талановитими драматургами, акторами й режисерами, наснажують мене. Погані, беззмістовні спектаклі надовго псують мені настрій, порушують душевну рівновагу й залишають почуття отруєння. Я ніколи не міг ставитись до театру байдуже або сприймати його легко — як забавку, як розвагу. Для мене театр завжди був джерелом глибокої втіхи або тих самих страждань...

ФОТОНАРИС ПРО ІВАНА МИКИТЕНКА

І. Микитенко

Фото роботи А. Пегрицького. Харків, 1930.

Хата, де народився І. Микитенко 6 вересня 1897 р.
Село Рівне, Новоукраїнського району,
Кіровоградської області. 1972.

І. Микитенко —
учень військово-
фельдшерської
школи.
Херсон, 1913.

Батьки письменника —
Кіндрат Євтихійович
та Катерина Денисівна Микитенки,
селяни с. Рівного. 1920.

І. Микитенко в ролі Степана
з п'єси М. Кропивницького
«Невольник»,
поставленої на самодіяльній
сцені в с. Рівному. 1918.

І. Микитенко з дружиною Зінаїдою Григорівною (1899—1973)
в студентські роки. *Одеса, 1924.*

І. Микитенко — студент медичного інституту.
Одеса, 1924.

Одеська студія лігторганізації «Гарт».
Зліва направо (*сидять*):
М. Пригара, В. Гадзінський, І. Микитенко,
З. Краян (Микитенко);
(*стоять*): М. Орлик, В. Миколюк,
О. Сергієнко, М. Войців, П. Долина.
Одеса, 1926.

Максим Горький серед українських письменників.
Зліва направо: І. Микитенко, І. Ґулик,
С. Пилипенко, М. Горький. Харків, 1928.

П. Тичина, Остап Вишня,
П. Панч, І. Микитенко, В. Сосюра
серед донецьких літераторів
під час подорожі по Донбасу. 1928.

І. Микитенко. Харків, 1927.

І. Микитенко під час першої закордонної подорожі
до Німеччини, Польщі, Чехословаччини.
Берлін, 1928.

І. Микитенко, П. Панч, Ю. Яновський
під час поїздки в Дніпропетровськ. 1928.

Л. Первомайський, І. Микитенко, В. Сосюра,
В. Кузьмич під час поїздки у Вінницю. 1928.

Українські письменники серед інженерів содового заводу в Артемівській окрузі. Зліва направо: П. Панч, П. Тичина, І. Микитенко, Остап Вишня. 1928.

І. Микитенко під час Першого тижня української літератури й мистецтва в Москві. Кадр кінохроніки. Москва, 1929.

1.

2.

На пленумі Всесоюзного оргкомітету Спілки радянських письменників. Зліва направо (*верхній ряд*): І. Кулик, І. Кириленко, І. Гончаренко, А. Головка, П. Усенко, В. Кіришон, М. Терещенко, В. Кіротін; (*сидять*): О. Серафимович, П. Юдін, В. Ставський, І. Микитенко, Х. Гільдін, Вс. Іванов, І. Фефер, Каві Наджмі. Москва, 1934.

1.

Німецькі й угорські революційні письменники серед українських товаришів по перу в Харківському будинку літератури. Зліва направо (*сидять*): П. Панч, К. Петерсон, Г. Лорбер, К. Клебер (Німеччина), І. Микитенко, Л. Первомайський, Г. Мархвіца (Німеччина), Мате Залка (Угорщина), К. Грюнберг (Німеччина), І. Кириленко; (*стоять*): Ю. Вухналь, І. Момот, Н. Забіла, А. Шмительський, А. Дикий, М. Лебідь, Є. Касьяненко, Зайцев. Харків, 1929.

2.

Делегати Другої Міжнародної конференції пролетарських і революційних письменників світу в Харківському будинку літератури. Зліва направо: І. Микитенко, М. Ірчан, Ф. Вайскопф (Німеччина), Г. Коган (Румунія), Б. Ілеш, А. Габор (Угорщина), Л. Рени (Німеччина), румунський літератор, який нелегально прибув до СРСР, Б. Ясенський (Польща), Мате Залка (Угорщина), М. Голд (США). Харків, 1930.

І. Микитенко. Харків, 1929.

Художник Б. Ердман, І. Микитенко та режисер Г. Юра після прем'єри комедії «Дівчата нашої країни» в Київському театрі ім. Івана Франка. Київ, 1932.

Режисер М. Терещенко та І. Микитенко (перші зліва) серед акторів Харківського театру Революції на репетиції вистави за п'єсою «Бастілія божої матері». Харків, 1934.

І. Микитенко, режисер О. Дикий, художник А. Петрицький, актори й режисери І. Віняр, Б. Тamarin, І. Чумаков на генеральній репетиції вистави за п'єсою «Дівчата нашої країни» у Московському театрі ВЦРПС. *Москва, 1933.*

І. Микитенко та Вс. Іванов під час відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку. *Кадр кінохроніки. Харків, 1935.*

І. Микитенко. Київ, 1934.

У президії I Всесоюзного з'їзду радянських письменників у день відкриття з'їзду. Зліва направо: М. Горький, І. Фефер, І. Микитенко, Ф. Панфьоров, А. Жданов. *Москва, 1934.*

І. Микитенко, А. Жданов, А. Лахуті в президії I Всесоюзного з'їзду письменників. *Москва, 1934.*

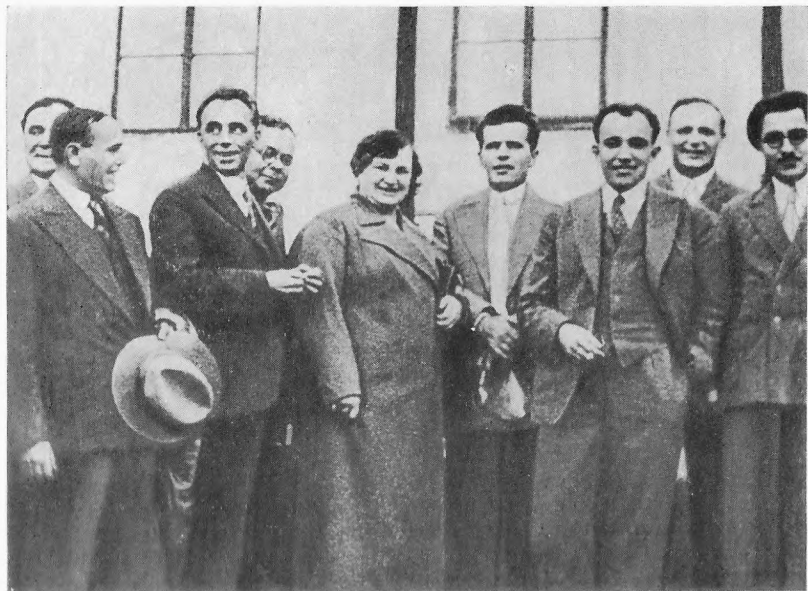

І. Микитенко під час роботи I Всесоюзного з'їзду письменників. Кадр кінохроніки. Москва, 1934.

П. Тичина й І. Микитенко на вокзалі під час від'їзду в Париж на I Міжнародний антифашистський конгрес письменників на захист культури. Кадр кінохроніки. Москва, 1935.

Делегати I Міжнародного
антифашистського конгресу
письменників на захист
культури перед від'їздом
у Париж.

Зліва направо:

Г. Табідзе, І. Микитенко,
П. Панч, Вс. Іванов,
А. Караваєва,
Ф. Панфьоров,
О. Корнійчук,

І. Лущол, В. Алазан.

Кадр кінохроніки.

Москва, 1935.

І. Микитенко
Київ, 1935.

Радянські й французькі письменники в дні I Міжнародного антифашистського конгресу письменників на захист культури. У першому ряду зліва направо: В. Кіршон, А. Караваєва, І. Микитенко, А. Мальро, Ж.-Р. Блок, М. Кольцов, О. Щербаков, П. Вайян-Кутюр'є, І. Лушол. *Париж, 1935.*

Театральні афіші 30-х років:
 «Диктатура» в ленінградському державному українському театрі «Жовтень».
 «Справа честі» в ленінградському Великому драматичному театрі.
 «Соло на флейті» в київському театрі ім. І. Франка.

І. Микитенко. Київ, 1936.

У липні 1937 р. відбувся II Міжнародний антифашистський конгрес письменників світу на захист культури. На знак солідарності з іспанським народом, який мужньо боровся з фашистськими заголотниками, конгрес був проведений в Іспанії — в Мадриді й Валенсії. Свою роботу конгрес закінчив у Парижі. До складу радянської делегації від українських письменників увійшов І. Микитенко — член Постійного бюро Міжнародної асоціації письменників на захист культури, обраного на Паризькому конгресі 1935 р.

Кадри кінохроніки 1937 р.:

1. І. Микитенко на мітингу в Барселоні.
2. О. Толстой, Вс. Вишневський, І. Микитенко перед від'їздом на лінію фронту під Мадридом.
3. І. Микитенко на укріпленнях біля Університетського містечка в Мадриді.
4. І. Микитенко біля амбразури укріплень на лінії фронту в Мадриді.
5. І. Микитенко та О. Толстой на руїнах після бомбардування фашистськими літаками міста Валенсії.

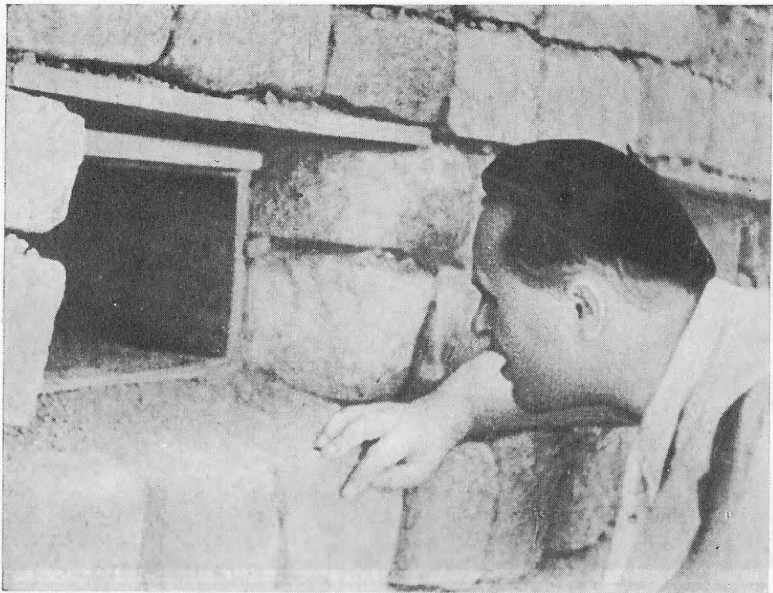

2

3

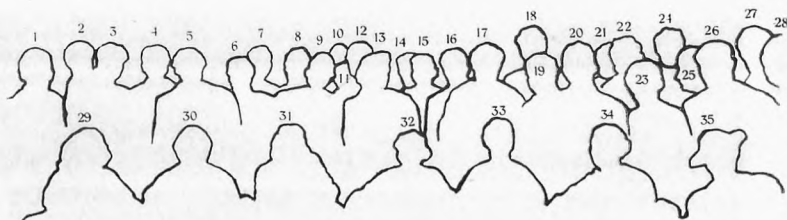
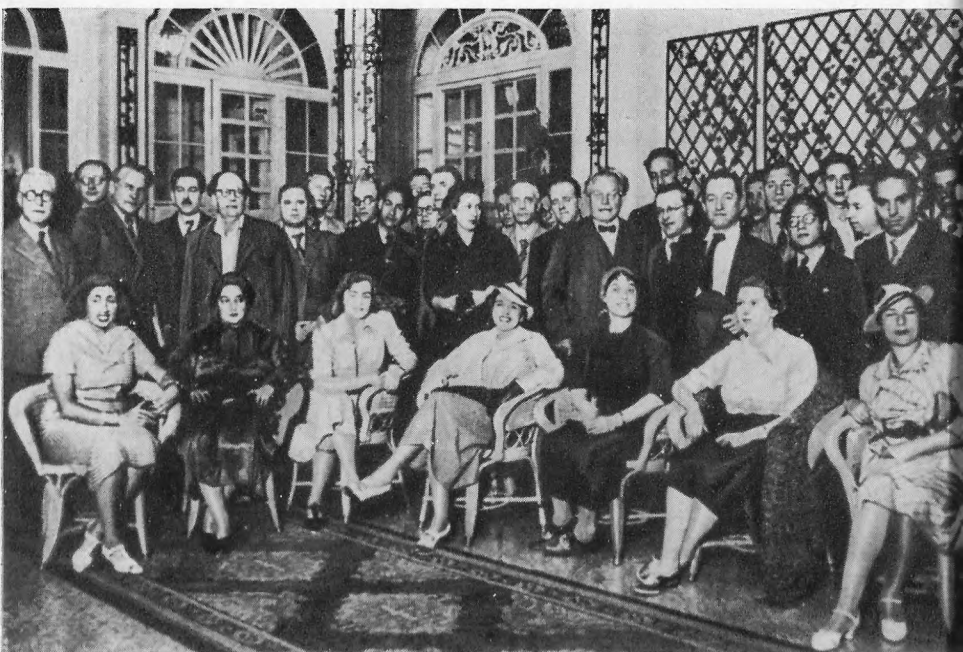

4

5

Учасники II Міжнародного антифашистського конгресу письменників на захист культури. Зліва направо: 1 — Жюльєн Бенда (Франція), 4 — Жоржі Амаду (Бразилія), 5 — О. Толстой, 6 — І. Микитенко, 7 — О. Фадєєв, 8 — Ф. Кельїн (СРСР), 9 — Кристо Белєв, 13 — Марія Грубешлієва, 15 — Людмил Стоянов (Болгарія), 17 — Мартін Андерсен-Нексе (Данія), 19 — Трістан Тцара (Франція), 25 — Рафаель Альберті (Іспанія), 26 — Пабло Нєруда (Чілі), 33 — Анна Зєгерс (Німеччина), 34 — Марія Тереза Леон (Іспанія). *Мадрид, 1937.*

М. Андерсен-Нексе, О. Фадєєв, І. Микитенко за обідом під час перерви в роботі конгресу. Кадр вінохроніки. Мадрид, 1937.

Радянські письменники під час зустрічі з Долорес Ібаррурі та політпрацівниками іспанської народно-республіканської армії. Зліва направо, в нижньому ряду: І. Микитенко, О. Толстой, Ф. Кельїн; стоять: М. Кольцов, В. Ставський, В. Вишневський; в центрі — Д. Ібаррурі, праворуч від неї А. Барто.

І. Микитенко. Париж, 1937.

Публікації творів І. Микитенка:

Почав друкуватися в одеській періодиці 1922 р.

З 1922 по 1982 р. зареєстровано 625 публікацій художніх і публіцистичних творів І. Микитенка в газетах, журналах та різних збірниках.

З 1926 по 1982 р. у світ вийшло 147 окремих видань творів І. Микитенка 17 мовами Радянського Союзу та іноземними, загальним тиражем понад 2,6 мільйона примірників.

Твори І. Микитенка друкувалися в перекладі російською, білоруською, грузинською, молдавською, татарською, комі-пермяцькою, єврейською, сербськохорватською, словацькою, французькою, англійською, чеською мовами.

1. Перша книга І. Микитенка — збірка оповідань «На сонячних гонах». Харків, ДВУ, 1926.
2. П'єса І. Микитенка «Іду». Київ, «Маса», 1927.
3. Перше видання повісті І. Микитенка «Брати». Харків, вид-во ВУСПУ, 1927.
4. Збірка повістей І. Микитенка «Вуркагани». Харків, «Український робітник» (Щомісячне періодичне видання «Романи і повісті», № 4), 1929.
5. Репортаж «Голуби миру» в третьому томі «Творів» І. Микитенка. Харків, ДВОУ — ЛІМ, 1932.
6. Перше видання п'єси І. Микитенка «Диктатура». Харків, ДВОУ — ЛІМ, 1931.
7. Перше видання п'єси І. Микитенка «Кадри». Харків, вид-во «ГАРТ», 1932.
8. Перше видання п'єси І. Микитенка «Бастилія божої матері», Київ — Харків, Держлітвидав, 1935.

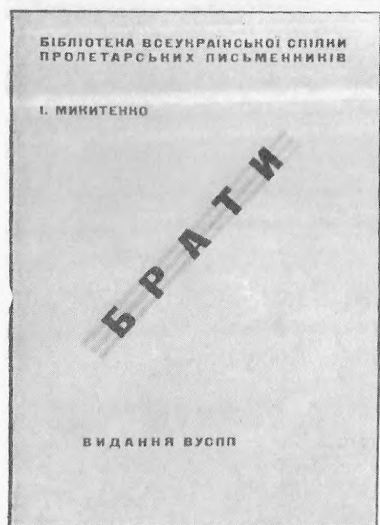

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

Біля Народного літературно-меморіального музею
І. Микитенка в с. Рівному. 1972.

Скульптура
І. Микитенка
роботи заслуженого
художника УРСР
А. Фуженка,
встановлена
біля Народного
літературно-
меморіального
музею
письменника
в с. Рівному.

Роль театру в житті людини артистичної і неартистичної — величезна. Моїми першими творчими мріями були поетичні і театральні мрії одночасно. Я почав писати маленькі п'єси для сельбудів 1920—21 рр. одночасно з віршами. Сім чи вісім років тому я виступив з п'єсою для великої сцени, після чого мені довелося написати ще шість п'єс. За приблизним підрахунком я вивів за цей час на велику радянську сцену до трьохсот різних персонажів. Вони подвизались на сценах багатьох театрів Радянського Союзу. Отже, гріхів на моїй совісті лежить не менше, ніж на совісті будь-кого з наших режисерів, що встигли покалічити за своє життя так само не одну сотню персонажів. Не менше, а може, й більше гріхів, ніж на режисерах, лежить на нас, драматургах. В кожному разі, я знаю, з яким зубовним скреготом береться актор чи актриса виконувати той чи той образ з наших і, зокрема, з моїх п'єс, коли ці образи недомальовані, схематичні, неповнокровні. А таких у нас поки що було більше, ніж образів повнокровних.

І все ж я хочу говорити, не прибідиуючись, а виходячи з того становища, яке посідає радянська драматургія в нашому культурному процесі, з тої ролі, яку вона відіграє в розвитку нашого театру...

У нас не виробилось достатнього взаєморозуміння в творчих питаннях, і навряд чи хоч один драматург зможе сказати на цій нараді: так, я можу з усіх українських державних театрів обрати для себе один, саме оцей, а не цей театр. Я віддаю йому перевагу перед іншими і на нього буду орієнтуватись у своїй творчій роботі, бо він найкраще мене розуміє, а його художні настанови, його мистецькі принципи і переконання найближчі для мене.

Ні, цього поки що немає, і в цьому наша трагедія, або вірніше — комедія нашого театального фронту. Ви подивіться: українська драматургія стала, безперечно, фактором всесоюзного значення. Слава українських театрів так само давно вийшла за межі нашої Республіки.

Я особисто, коли вас цікавить моя думка, вважаю, що цілий ряд наших театрів стоїть на рівні таких московських театрів, як театр ім. МОСПС, театр Вахтангова, театр Революції, а це, як відомо, хоч не перші, але й не останні театри нашої Соціалістичної Батьківщини. Цілий ряд наших акторів створили за ці роки галерею образів, що ніяк не поступляться перед зразками інших московських театрів.

А коли хтось із людей тямущих, що добре розуміється на театральних системах, на художньому методі, на теорії акторського й режисерського майстерства, питає нас: як же це у вас робиться? Яке мистецьке кредо ваших режисерів, яким методом ви працюєте і як досягаєте тих успіхів, що у вас є? — то нам доведеться відповідати більше мімікою та жестами, ніж ясно усвідомленими і чітко сформульованими художніми законами. Ми скажемо: «А отак, потім отак, отак і отак. Станьте сюди, потім перейдіть сюди. Тут нажміть, а отут опустіть». Як той Дмитро, стихійна сила, що співає «На вгороді калинонька» за принципом: «Коли я замахаю руками, як голубка крилами, то й ви, дівчатка, починайте, а коли присяду, то ви, хлопці, завийте, як вовки-сіроманці, а коли підведусь і розведу руками, то вдарте так, щоб аж земля загула, а під нашими ворогами щоб вона взяла та й запалася...»

Коли не зовсім так, то приблизно так стоїть справа з теоретичною стороною режисерського мистецтва у ряді наших театрів. І мені зрозумілий той «крик душі», який ми почули тут від І. О. Мар'яненка: «Була хибна система Курбаса, її розбили як негідцу, а свої ще не витворили, систему Станіславського свого часу зігнували, і тепер кожен спектакль народжуємо в муках...»

Що в муках, це ще не так страшно. Немає справжньої творчості без мук і не може бути, бо творчість — це не виспівування соловейка на калині, а подолання. Багато гірше, коли спектаклі «творять» бодрячки, для яких море по коліна. Спробуйте обрати для себе одного з таких симпатичних бодрячків і на нього орієнтуватися! Мені розповідали, що один такий бодрячок, який ще вчора був найпопулярнішим і найзавзятішим апологетом Курбаса, сьогодні вже звертається до акторів не інакше, як з такою безоглядною божбою: «Коли в мене на душі якийсь мистецький сумнів, я розгортаю твори Маркса, Енгельса, Леніна, і мені зразу все стає ясно. Отак робіть і ви»...

Зважте при цьому ще на додаткові труднощі. Буває так, що деякі наші режисери міняють свою драматургічну орієнтацію в залежності від коливань барометра моди протягом однієї доби, забуваючи при цьому всі свої попередні зв'язки, і спробуйте обрати для себе одного з таких Іванів, «не помнящих родства».

Буває й так, що драматург міняє свою орієнтацію, як

тільки посміхнулася йому зі сцени богиня успіху. Буває, нарешті, у режисерів по відношенню до драматургів і так, як у тій пісні:

Той мене пече, ріже,
Що не люблю, в вічі лізе;
Той мене допіка,
Що я люблю, він тіка.

А для нас орієнтація на той чи той театр вироблялася не тільки в залежності від наших мистецьких уподобань, а й у процесі боротьби за утвердження наших театрів на більшовицьких позиціях. І тому наші зв'язки найміцніші саме з тими театрами і з тими режисерами, з якими пліч-о-пліч ми гартували свої громадсько-політичні й ідейно-художні принципи, не посміхаючись на всі боки, а вишкірюючись проти всього, що було нам ворожого.

І тому я можу нарахувати сьогодні в цій залі чимало щирих і правдивих друзів з-поміж режисерів і акторів, з якими нас зв'язують глибокі спільні симпатії й антипатії. Ті ж, хто були нашими ворогами, стали тепер, завдяки заходам партії, так само на радянський шлях творення нашої театральної культури, і ми можемо спільно розглядати тепер наші успіхи і наші недоліки. Це вже колосально багато для дальшого розвитку.

І розглядаючи спільно наші недоліки, ми, драматурги, насамперед повинні сказати, що дехто з наших друзів режисерів ще й досі не розібрався як слід у своєму власному режисерському господарстві, ще й досі не може твердо нам сказати, які ж саме художні принципи і які думки у нього присутні, а які відсутні, які з присутніх — свої власні, а які позичені до завтрього у більш заможних режисерів і теоретиків! А дехто з наших друзів-режисерів ще й досі не навчився сміливо боронити свої художні смаки, не зрозумівши до цього часу, що в країні Радянської Конституції, де найвищим принципом життя є гідність творчої людини на всіх ділянках соціалістичного будівництва,— поважають тільки тих художників і прислухаються лише до тих майстрів, які знають твердо, чого вони хочуть, і які не легко дадуть наплювати собі в кашу.

Художник мусить бути хороброю, мужньою, принципною і пристрасною людиною.

Ми покликані створити найбільше мистецтво, яке будь-коли існувало на нашій планеті. Хіба можуть тво-

рити його люди без твердої волі і ясних художніх принципів? Ні!

1. Наше мистецтво — оптимістичне. І найбільшими оптимістами мусять бути ті, хто творить це мистецтво.

З гордістю і захопленням дивиться робітничий клас і трудящі всього світу на те, що діється у нас, на героїзм і безмежну відданість радянських людей великій справі Леніна.

Робітничий клас цілого світу бачить, як в боротьбі за успішне здійснення великої справи Леніна народжуються нові люди, як росте їх мужність, як гартується їхнє серце, їх розум, їх віра в життя і перемогу людини над світовим соціальним безладдям і над природою, як розквітає і утверджується найпередовіша філософія нових людей — філософія віри в остаточну перемогу над експлуататорами і збудування життя, гідного високого і гордого звання людини, філософія великого соціального оптимізму.

Через усі тисячоліття передісторії людства проходить людська скорбота, чутно зойк страждання, стелиться хмара безнадії і філософія песимізму. Закута в кайдани соціальної нерівності, пригнічена злиднями і почуттям жаху перед богами неба і землі та перед таємничими силами природи, людина часто проклинала життя, замість радіти від нього і користатись ним, як найвищим благом.

Навіть антична людина, навіть мистецтво старогрецького суспільства, яке Маркс називав щасливим дитинством людства, залишило нам окремі пам'ятки цього песимізму і безнадії. Ось ми читаємо у старогрецького поета Езопа:

Жизнь! Как без смерти уйти от тебя?
Ты приносишь повсюду
Тысячи бед. Избежать трудно их,
трудно нести.
Что по природе прекрасно, лишь то
в тебе радует:
Солнце, месяца круговорот, звезды,
земля и моря.
Все остальное — страданье и страхи.
И, если случится
Радость кому испытать,—
следом Отмщение идет.

Споглядання круговороту місяця, краси морів і саява зірок, як відомо, не дає радості при наявності соціальної кривди і страху перед сильними світу. А коли людина й переживає радість, то слідом мусить прийти «отмщение» — помста.

Цю саму філософію, але ще глибше розроблену, знаходимо в іранській поезії. Ось, наприклад, у «Робаяті» Омара Хайяма читаємо такі признання:

Всегда будь осторожен: все дни бедой грозят.
Покой считай отсрочкой: то меч судьбы остряет.
И если рок подносит к устам твоим миндаль,
То можешь быть уверен: в нем скрыт смертельный яд.

Все обсудив без страха, мы истину найдем:
Небесный свод представим волшебным фонарем.
Источник света — солнце; наш мир — сквозной этрац,
А мы — смешные тени и пляшем пред огнем.

Мир — солончак бесплодный и пищи не дает;
Печаль здесь душу гложет, а сердце скорбь грызет,
Блажен, кто, в мир явившись, тотчас же и уйдет,
А тот еще блаженней, кто вовсе к нам нейдет.

Виходить, що краще людині зовсім не родитись на світ, а коли вже народилась, то краще якомога скорше померти, а померти — бодай ніколи не воскресати.

У Марка Твена в одній з записних книжок, опублікованих Альбертом Пейном, знаходимо таке далеко не гумористичне ставлення цього великого гумориста до життя людини: «Не знайдеться жодної людини, що, померши в 65 років, схотіла б воскреснути й жити знову».

Російський поет Тютчев на початку другої половини минулого сторіччя з великою силою розначу, вкладеного в 4 рядки поезії, висловив своє ставлення до тих сил, що робили життя для людини тягарем:

Отраднo спать — отрадней камнем быть.
О, в этот век — преступный и постыдный —
Не жить, не чувствовать — удел завидный.
Прошу: молчи — не смей меня будить.

І от ця філософія — краще не родитись — яку легко знайти в багатьох пам'ятках світової буржуазної літератури, де вона переплітається з філософією грабіжництва й насильства над людиною, ось ця філософія розбита вщент людьми великої епохи Леніна, будівниками безкласового соціалістичного суспільства.

Це вони, замість формули краще не родитись, породили формулу краще не вмирати, піднесли філософію безмежного соціального оптимізму, перемігши на шостій частині світу і стоячи на порозі світової перемоги пролетарської революції.

Краще не вмирати! Так, не хочемо вмирати і зробимо все для того, щоб закріпити завойоване життя, бо воно належить нам!

Так народилася в боях за соціалізм філософія не тільки окремої нової людини, а й цілих народів, що залюднюють простори великого Союзу Радянських Соціалістичних Республік.

Так народилась і філософія вільного українського народу, якому пролетарська революція відкрила всі шляхи до великого історичного буття, до всіх радощів творчості і будівництва соціалізму.

Цю радість, завойовану ціною життя кращих синів нашого народу в огні громадянської війни, в боротьбі проти українських і російських білобандитів, польських магнатів і німецьких імперіалістів, український народ уміє цінувати над усе в світі. І цю радість, цю безмежну віру в життя, цей непереможний і радісний соціальний оптимізм, цю філософію нових людей, що народилися для того, щоб бути не рабами, а господарями життя, український народ хоче бачити виявленою в наших п'єсах, в наших театральних поставах, виявленою не тевисно, не схематично, без демагогії і спеціальних сильнодіючих засобів і фокусів, а органічно, комплексно, в усій моральній атмосфері наших образів.

Лессінг у своїй «Гамбурзькій драматургії» пише, що «були й залишаться тільки одні Афіни таким містом, де навіть простий народ володів таким витонченням і ніжним моральним почуттям, що актори й поети за нечисту мораль підлягали небезпеці бути вигнаними зі сцени!»

Лессінг помилився. На світі народився великий Радянський Союз, де погані, нерадиві й ліниві актори й погані поети скоро підлягатимуть цій небезпеці в кожному великому місті і навіть в кожному районному центрі.

Я мрію про те, щоб працювати рука в руку і серце в серце з режисером, що може бути справжнім великим оптимістом.

II. Наше мистецтво мусить бути пристрасним мистецтвом.

Холодне, бездушне копіювання природи чи безсторонне замилування в абстракціях людських взаємин, чи споглядання боротьби і героїзму людей з позицій так званої «чистої краси» не має нічого спільного з мистецтвом нового людства, що в великому вогні соціальної революції перетворює основи життя на цілій планеті.

Якщо навіть для буржуазії свого часу, коли вона виходила на історичну арену, і для її мистецтва людські пристрасні були фактором, що рушили людський геній на великі справи, то незміряно і незрівнянно більше це можна сказати про нас, про людство, що для його генія немає кордонів і меж приреченості, як це є з буржуазією, що безславно дожила вже до свого кінця.

Товариш Вершилов розповів у своєму цікавому виступі про розмову з К. С. Станіславським. Він каже, що актор повинен грати не образ, не відношення до образу, не соціальну пристрасність, а події. Грати події, бо тільки в вірному ставленні до подій виявляється людина. Я думаю, що тут слово «в вірному» — зайве. Людина виявляється і в вірному і в невірному ставленні до подій. Але загалом ця формула К. С. Станіславського, на мою думку, не суперечить тому, що наше мистецтво — це є мистецтво великих людських пристрасностей і, я додам, великих думок; зразок такого мистецтва — твори О. М. Горького.

Дідро колись прекрасно сказав: «Тільки пристрасності, і тільки великі пристрасності можуть піднести душу до великих справ. Без них кінець всьому піднесеному як у моральному житті, так і в творчості, мистецтва повертаються без них в дитячий стан, добродійність стає педантичною».

Так говорив великий буржуазний гуманіст Дені Дідро, коли його клас ішов угору. Але не пройшло і двох сторіч, як почулись похоронні дзвони і дячок конаючого мистецтва капіталістичного суспільства Гордон Крег заспівав відхідної. Геть пристрасності. Навчимося любити красу смерті. Спокій. Ідеже несть болізни, ні печаль, ні воздыханіє... Слабкість і трепет людської плоті не для нас. Емоції — геть з театру. Хай живе мертва маріонетка...

Ми мріємо про те, щоб побачити коли-небудь на сцені людей, подібних до Чкалова, Молокова, Каманіна, лю-

дей з гігантською душею і величними пристрастями, які давно переросли стихійні шекспірівські масштаби і ввійшли в дивну гармонію з розумом нової, соціалістичної людини.

Я ненавиджу в своїх творах і в творах інших драматургів сухорукі образи, посередні пристрасті, половинчасті почуття! Я ненавиджу їх на сцені, коли вони в іншого режисера стають ще сухорукіші і ще більш посередні.

Іноді холодний, байдужий режисер змагається з таким самим холодним риторичним автором: у кого вийде краще. Але таким людям краще не зустрічатись і не змагатись, бо вони забувають при цьому відомий Лессінгів дотеп: коли двоє кривих змагаються на швидкість, то перший, хто добіжить до фінішу, залишається все-таки кривим.

Я мрію про те, щоб працювати рука в руку і серце в серце з режисером, який міг би до самозабуття хвилюватися образами і пристрастями п'єси, коли вони в ній є, щоб він міг ділити з автором нарівню небезпеку великого художнього ризику.

Лають наших режисерів за зриви. За маленькі зриви. І правильно! Не смій падати з маленької, миршавої шкали. Видирайся на великого коня і падай звідти. Заб'єшся, але ми всі будемо тобі рукоплескати і на твоєму прикладі учитись і посувати справу нашого театру вперед. І хай ти сьогодні впав, зате завтра ти будеш переможцем!

Наше мистецтво — це мистецтво соціалістичного реалізму. Це значить, що наше мистецтво — зряче. Його перша якість — це його пізнавальна функція. Воно не може мати цієї функції, коли творці його не матимуть чіткого революційного матеріалістичного світогляду.

Я вірю в патхнення і ніколи не можу повірити, що справжній мистецький шедевр може створити ремісник, у якого душа запливла салом. Це річ неможлива, хоч би який був спритний і меткий той ремісник, хоч би як він умів рекламувати свої вироби і підноситись по сходах слави. Я міг би тут повторити слова того самого Дідро: «Коли ми стояли на верхівлі могили, що панувала над околицьними полями та селами, вона навіювала мені презирство до всього, що підносить людину, не роблячи її кращою».

Я мрію про те, щоб працювати з режисером, який щохвилини штовхав би мене працювати над поглиблен-

ням мого матеріалістичного світогляду і разом зі мною працював би сам.

Хай він нещадно критикує мої п'єси, мої образи, мої думки, але нехай він при цьому філософською системою своїх думок доведе мені, що концепція моєї п'єси, втілена в усій системі моїх образів,— незадовільна, неправильна, неповнокровна. Тоді я повірю йому і ми будемо зростати разом.

Одне слово, давайте, товариші режисери й товариші актори, говорити серйозно, давайте викладемо один перед одним свої творчі ресурси й будемо спільно їх поповнювати, витворюючи нашу радянську систему українського театру, систему, без якої нам посуватись уперед буде дуже важко!

Я мушу сказати, що я не скрізь, не завжди, не в кожному театрі зустрічав доброзичливе ставлення до бажання драматурга втрутитись у постанову його п'єси.

Не скрізь, не в кожному театрі охоче приймають допомогу драматурга. В деяких театрах актори болісно реагують на спробу драматурга щось показати або порадити акторові. Вони зарані відкидають будь-яку режисерську кебету драматурга.

Я мрію про те, щоб театр ставився до драматурга інакше, щоб зникло це упередження, щоб режисери й актори не ображались, коли драматург засукає рукава і разом з режисером вийде на сцену, щоб брати участь у творчому процесі виготовлення спектаклю.

Я роблю при цьому оговорку. Як тільки помітите, що драматург нічого не розуміє в законах сцени й акторського майстерства, не вмійте нічого показати, а тільки плується під ногами й заважає працювати,— дайте йому холодного боржою або журавлиного напою і попросіть до кабінету дирекції, хай там спочине.

Коли ж навпаки — ви помітите, що він дещо тямить, майте мужність визнати це і працювати спільно, не нервуючись.

Я вірю в те, що ми знайдемо спільну мову з нашими кращими режисерами, з художніми керівниками наших театрів, з кращими нашими акторами і будемо готуватися дружно, рука в руку і серце в серце будемо готуватися до історичної дати 20-річчя великої пролетарської соціалістичної революції.

ПРОМОВА НА МІЖНАРОДНОМУ АНТИФАШИСТСЬКОМУ КОНГРЕСІ ПИСЬМЕННИКІВ У МАДРІДІ

Товариші! Дні, що ми провели в Іспанії, все, що ми тут побачили і пережили, сповнює моє серце незвичайним хвилюванням, як і ваші серця. І тема моєї промови — проблема нації і культури — звучить для мене цілком чітко, як проблема життя, як віра в близьку перемогу над ворогом культури всіх націй — міжнародним фашизмом.

Великий іспанський народ розв'язує проблему нації і культури власною кров'ю, він оддає за справу всього передового людства життя кращих своїх синів, вказуючи всім передовим художникам, всім працівникам і творцям культури правдивий шлях розв'язання питань, що нас хвилюють.

Ми всі переживаємо в ці дні велетенське почуття єдності і злиття з іспанським народом. Ми пережили хвилини, коли благородний порив жінок і дітей селища Мінглянілья, їх сльози і вигуки, породжені цим почуттям, злились з нашими гарячими вигуками: «Віва Республіка Еспаньйола!» Коли ці люди, взявши, що ми є делегати Міжнародного антифашистського конгресу оборони культури, заспівали «Інтернаціонал» і пісню героїчного П'ятого полку, ми гостро відчули, що це співає душа народу. Я подумав тоді: скільки талантів криється в цих гордих маленьких республіканцях, які разом з своїми матерями кричать пам «віва». Вони дали нам відчути, що справа культури — це справа народу! Вони дали відчути, який високий справжній патріотизм горить в їх серцях! Які генії зріють в народі! Стендаль мав рацію: «геній живе в народі, як іскра в кремені», її треба викресати.

Капіталізм боїться цієї іскри, передчуваючи в ній свою загибель.

Всі зусилля створеної людством техніки він покладає на те, щоб погасити цю іскру, не давши їй розгорітись у полум'я. Мовою наукових формул це звучить так: національна політика капіталізму збіднює культуру людства. Але тільки той, хто сам належав або належить до нації, що пригнічувалась або пригнічується, може зрозуміти, що це значить в житті. Коли російський царизм кривавими зусиллями завойовував народи Кавказу, один ге-

нерал, покоритель абхазького народу, що безстрашно боровся за свою свободу, сказав: «Для того, щоб завойувати цей народ, нам довелося його майже увесь фізично знищити».

Я належу до тридцятимільйонного українського народу, який фізично знищити було неможливо, але геній якого був скутий колоніальною політикою російського царизму на протязі віків. Велика пролетарська революція звільнила і відродила українську націю, націю робітників, селян і інтелігенції, здобула з кременю іскру, що розгорілася яскравим полум'ям вільно створюваної соціалістичної культури. І дякуючи цьому, я, представник культури, що раніше не тільки збіднювалась, але була під прямою заборонаю, перебуваю тут, в Іспанії, в героїчному Мадридї разом з моїми товаришами, представниками великого російського народу, щоб від імені вільних братів народів України, Білорусії, Грузії, Узбекистану і всіх союзних республік Радянського Союзу передати вам бойовий братерський привіт.

Народи Радянського Союзу, співчуючи всією душею іспанському народу в його великій боротьбі за національну незалежність, за свободу і демократію, в боротьбі, що є справою всього передового людства, ні на хвилину не сумніваються, що геній іспанського народу, знову відродившись, ніколи не вмере, що воля народу не може бути зламана ніякими силами, що фашизм буде розчавлено і що вся велика Іспанія буде вільною і гордою республікою, творцем нових культурних цінностей, що збагатять все людство!

Ми проїхали кілька країн, прибули за тисячі кілометрів сюди для того, щоб захищати культуру від фашистського варварства. Це є наша внутрішня потреба, наш людський обов'язок. Бути художником, не захищаючи світової культури, так само неможливо, як жити, не дихаючи.

Але оборона культури — це значить оборона нації, бо на світі не існує культури безнаціональної. Захищаючи іспанську культуру, ми захищаємо велику іспанську націю, що створила безсмертні зразки мистецтва.

Тільки те є справжнім мистецтвом, що здобуто художником з глибинного ґрунту народного життя, що корінням своїм веде в гушавину народних мас. Тим-те справжнє мистецтво — інтернаціональне, воно є виразом душі народу, а народам чужа міжнародна зневажність. Вона

властива лише ошалілим фашистським демагогам, авантюристам, що намагаються видавати свій шал за волю народу.

Все чуже народу у всіх галузях народного життя приречено до смерті. Народ — єдиний творець життя, могутності. Тільки люди, що живуть у світі примар, можуть вдаватися в розніч і питати: «Як нам повестись?» Людина, що відчуває життя по-справжньому, за всіх сторіч була і буде зв'язана з народом, з його долею, з його тернистим, але переможним шляхом до повного визволення.

Ми повинні уміти перш за все бачити світ. Золя кавав, що дар зору ще більш рідкий, ніж дар творчості. Я схильний пояснювати вагання і навіть зраду деяких письменників справі передового людства не стільки їх свідомою і одвертою прихильністю до катів і убивць, скільки втратою зору, тяжкою сліпотою, від якої їх треба лікувати, якщо тільки можна вилікувати... Я думаю також, що винуватцями їх сліпоти є найбільш досвідчені руйнівники людської психіки, найбільш кваліфіковані злочинці з табору фашизму — типу Троцького і його «послідовників».

Найгіршим презирством таврують троцькістських виродеків фашизму великий російський народ, український народ і всі братні народи Радянського Союзу. Ми знаємо, що троцькістські виродеки допомагають фашизму в його прагненнях напасти на Радянський Союз. Але ми знаємо також сили нашої Батьківщини. Помножуючи ці сили з кожним днем, ми все більш зневажаємо троцькістів, як і їх фашистських господарів.

Наш конгрес антифашистський. Це нас зобов'язує. Я думаю, що наша роль полягає не в тому, щоб констатувати, що фашизм загрожує світовій культурі. Ми не маємо тих слів, які могли б вразити маячне уявлення фашистських убивць.

Якщо ми їм скажемо: «Ви брехуни, гонителі істини, авантюристи», — вони анітрохи не будуть збентежені, бо вони з самого початку усунули істину як умову життя і обрали для себе брехню і фікцію як засіб їх кривого існування.

Якщо ми їм скажемо, що вони — кати народів, вони будуть втішатися, тому що ми лише підтвердимо те, до

чого вони самі прагнули і чого вони досягли. В людській природі не існує понять, які могли б збентежити сучасних канібалів, бо ці фашистські канібали, виражаючи собою кінець капіталістичного світу, становлять явище антилюдське.

Тим-то, відчуваючи всю повноту несправедливості до них, ми повинні відкинути наївну спробу говорити з ними по-людському. Великий Ленін учив нас поєднувати «найвищу пристрастність у великій революційній боротьбі з найбільш холоднокровним і тверезим урахуванням шаленого борсання буржуазії».

Ми з цілковитою певністю можемо сказати з цієї трибуни, що людство зірве з свого тіла страхітливого трупного хробака і роздушить його. Людство умерти не може. Умре фашизм, і людство святкуватиме своє визволення!

Один керівний політик одного обдуреного народу запевняє в своєму сумно прославленому творі, що сприйнятливість маси дуже обмежена, коло розуміння дуже вузьке, а забудькуватість дуже велика.

Чи є потреба говорити, що, вражений шалом, цей фашистський діяч наочно переконається в ясному розумі й твердій пам'яті мільйонів трудящих, які ніколи не забудуть заподіяних фашизмом злочинів? Чи треба говорити, що розплата буде така ж страшна, як і справедлива?!

Коли ми були в Валенсії, на місто налетіли фашистські літаки й почали бомбити мирне населення. Я бачив, як на передсвітанковому небі схрестилися республіканські прожектори. Вони піймали хижака в точку перетинання велетенських променів, допомагаючи бійцям скерувати в нього нищівний вогонь. Вибухи зенітних снарядів блискали навколо.

Ми, революційні письменники всіх країн, об'єднані спільною ненавистю до фашизму і священним обов'язком перед людством, перед його культурою, повинні скерувати всі свої прожектори в зону зловісної ночі фашизму, піймати хижака і не дати йому втекти, поки людство не знищить його вконець і назавжди!

Хай живе героїчна Іспанська Республіка!

Хай живе вільний іспанський народ!

ПРО СЕБЕ
І СВОЮ ТВОРЧИСТЬ

[ПРО СЕБЕ]

I

Народився 1897 року, 25 серпня*, в містечку Рівному Кіровоградської округи (колишньої Єлизаветградської), в родині селянина-середняка. Дуже рано почав жити самостійно, працював на поденщині в поміщицькій економії. Весь довгий шлях навчання проходив також самостійно, без будь-якої матеріальної підтримки з боку батьків. Член партії. Освіта вища (лікар). Українець і рідна мова — українська. Писати почав на сільській агітроботі в 20, 21, 22 роках. Писав вірші, ударні п'єски, присвячені певним кампаніям. Там же (в с. Нечаївці) завідував підвідділом позашкільної освіти при волвиконкомі. Агітки свої сам ставив силами сільського драмгуртка, яким сам і керував. Перша, пам'ятаю, була «Перше травня» — аптирелігійна. Перше травня саме припало на перший день великодня. Друга — «За краще майбутнє» — була присвячена революції 1905 року. В 1921 (чи 22) році цю п'єску поставив уже великий український театр Д. А. Гайдамаки в Єлизаветграді. Ставив п'єсу, здається, режисер Д. Г. Лисенко. Я вистави не бачив, тому що не міг вибратись у місто — 40 верст, не було підводи, осінь, болото, а тут іще якась невідкладна робота. Але передавав мені член партії Чижов, начальник продзагону, що пройшла вона в Єлизаветграді добре. Я був щасливий і, як ведеться, від щастя не спав.

У 1922 році в Одесі, будиши вже студентом 1-го курсу Одеського медінституту, вступив у робітничий літературний гурток «Потоки Октябрю», який провадив свою роботу при клубі Ілліча в районі Січневих майстерень. Разюче враження справив на мене своїми віршами, шевелюрою, орлиним поглядом і щербиною у верхніх зубах поет Едуард Багрицький. Цього майстра я й досі високо ціную. Я почав писати виключно вірші. Вони ніколи не були майстерними, але, кажуть, в них був темперамент. Перший вірш був надрукований 7 листопада 1922 року

---

* За старим стилем.

в день 5-ї річниці Жовтневої революції в одеській газеті «Известия». Це була перша моя надрукована річ. Називався вірш «Сьогодні свято». Він був агітаційний, надрукований на першій сторінці крупним цицеро і багато ночей не давав мені спокою. Вірші я потім писав кілька років. Вони друкувалися в газетах і журналах, поема «Огні» вийшла окремою книгою в Держвидавї України. Але ця робота не задовольняла мене, не давала творчої розрядки. Тому я почав писати прозою. Всі оповідання, написані в Одесі, склали книгу «На сонячних гонах», видану вперше Держвидавом України в 1926 році (тепер це входить в I том).

Одночасно з цим я працював у газетах, писав фелетони, райошники, статті. В 1924 році в Одесі організувалася філія Всеукраїнської спілки пролетарських письменників «Гарт», якою я потім керував до кінця 1926 р., поки не переїхав у Харків, де в 1927 році був одним з ініціаторів і організаторів I Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників, що поклав початок ВУСПу (Всеукраїнської спілки пролетарських письменників), членом якої я є і понині.

До драматургії я повернувся ще в Одесі. Але знову-таки писав агітки, які широко використовував Одеський кабінет політпросвітки.

Першу чотириактну п'єсу на замовлення харківського журналу «Сільський театр» я написав у 1926 році. Вона була надрукована спочатку в журналі, а потім окремою книжкою і йшла в пересувних робітничо-селянських театрах. Називається «Іду». Тема — коммуна на селі. Після цієї п'єси до 1929 року писав виключно прозу. (Книги «Вуркагани», «Голуби миру»).

Восени 1929 року, підохочений міркуваннями більш громадсько-політичного порядку, ніж чисто драматургічною сверблячкою, надумав написати велику п'єсу, в якій міг би себе не зв'язувати кількістю дійових осіб, труднощами постанови в пересувних театрах і т. д. Матеріал у мене вже був готовий, персонажів я майже фізично бачив і відчував, дія розгорталась перед моїми очима. П'єса, яку я написав протягом трьох тижнів чи місяця, називається «Диктатура». Нею відкривали сезон усі державні театри України.

Перекладена російською мовою, вона пройшла в Москві (в театрі Замсовета) та в дуже багатьох містах РРФСР і всього Союзу і продовжує йти ще й зараз.

Я потім кілька разів її опрацював. Коли писав, працював на Миколаївському суднобудівному заводі в казановому цеху — чеканщиком. Перша картина п'єси по казує казановий цех цього заводу.

На першу виставу «Диктатури» в Одесу (ставив п'єсу головний режисер Одеської держдрами М. С. Терещенко) казановий цех послав делегацію — кількох котлярів та електрозварницю Зубаченко, яку я вивів у п'єсі. До складу делегації був обраний і я. Ми їхали пароплавом з Миколаєва до Одеси — і їхали в страшенно піднесеному настрої, як на велике свято. П'єса пройшла з великим успіхом, котлярів дуже схвилювала, а мене глибоко вразила, ніби чужа річ. Мої персонажі, але в гримі і дії, в грі світла й шумових ефектів, в напруженні пристрасної боротьби здавалися мені шматком насиченого політичного життя, не написаного, а справжнього. Це була перша моя п'єса, яку я побачив на сцені, сам сидячи серед глядачів. Після вистави хотілося зараз же сісти і написати нову річ, ще напруженішу, ще бойовішу.

Але до нової речі я приступив лише в грудні 1929 р. Тема — кадри (у МХАТі-2 вона піде під назвою «Світить нам, зорі!»). Писав я цю п'єсу з перервами, в умовах, що для писання нібито дуже мало підходили (в тісній кухні, серед примусів, ночами, коли кухня звільнялася); другу половину п'єси писав частково у Миколаєві, а частково у селі під час весняної посівної кампанії і колективізації, де я працював два місяці. Більше про цю п'єсу говорити поки що нічого. Можливо, вона провалиться. Вперше я прочитав її в Миколаєві — в Будинку освіти, для пролетарського студентства. Схвалили і дали цінні вказівки.

В анкеті є ще запитання: «Як Ви ставитеся до рецензій і критичних статей про Ваші п'єси?» Хороших, змістовних, політично грамотних рецензій у нас мало, тому що немає у нас хороших критичних кадрів. Пишуть іноді випадкові люди, пишуть заради шматка хліба. Похвала такого рецензента не дає ніякого морального задоволення, лайка ж не виправляє помилок п'єси, а тільки наводить на драматурга непотрібну тугу й озлоблення. По-моєму, таким людям треба заборонити займатися критичною діяльністю. Проте багато рецензій і статей (зокрема в московській пресі, а також в Одесі і Харкові) цілком вірно і для мене з великою користю

відзначали недоліки мові п'єси. Тому я багато разів підправляв її. Зовсім обурливо і несправедливо (і зовсім безкарно) чesав мене якийсь київський рецензент. Мали б ми тільки таких рецензентів — літературою, драматургією особливо, займатися було б зовсім неможливо.

На щастя, вже ростуть молоді кадри марксистської критики. Найвищу і найсправедливішу класову критику я знаходив до цього часу завжди й незмінно в робітничих аудиторіях.

У дискусії про творчий метод вважаю неправими захисників «Народження героя». Роман цей — велика помилка Либединського. Однак протиставлений цьому романові «Постріл» Безименського також не є, на мою думку, магістральним шляхом пролетарської літератури. Ми його ще не намацали. Але факт, що не ідеалістичні схеми, а живі люди, зв'язані з колективом і лише в ньому пізнані, стануть героями пролетарської літератури. Пришлецов — майже гола абстракція, «чиста думка — форма», так і до містики недалеко. Либединському докоряли, що він не перетравив Гегеля. Але Пришлецов — це ж «думка в штанях», про яку колись говорив Леонід Андрєєв.

Оволодіти досконало методом діалектичного матеріалізму — значить знайти дорогу для себе і в художній творчості. На жаль, ми ще не оволоділи ним. Помилка раппівців полягає в тому, що вони формулу Станіславського «шукай в хорошому — погане, а в поганому — хороше» зрозуміли як діалектику. Така формула — метафізична. Діалектика — це єдність безкінечних протиріч, а не механічна суміш, не фізичний баланс «доброго» і «поганого», що урівноважують одне одне.

Завданням пролетарського письменника є визначення специфіки свого героя як живої, класової людини в кожному окремому творі. Метод — діалектичний матеріалізм, що не допускає ніяких ідеалістичних схем (чи то схеми робітника-більшовика, чи класового ворога).

II

Працюючи над «Диктатурою», а потім над п'єсою «Світліть нам, зорі!» («Кадри»), нічого іншого не писав і вважаю неможливим писати одночасно повість або роман і п'єсу. Драматургія вимагає (від мене принаймні) певного переключення і перебудови всього арсеналу

художньої зброї. Писати без фактичного матеріалу дуже важко, неможливо. Висмоктування з пальця — річ, безперечно, шкідлива. Але легко й захлинутися у фактичному матеріалі. Тому відбір, узагальнення і засвоєння матеріалу — найважливіша частина роботи.

Кілька місяців я насичувався газетними статтями і різними матеріалами про хлібозаготівлі, читав твори Леніна про диктатуру пролетаріату, слухав багато розповідей і вражень товаришів з хлібозаготівельного фронту, був на селі, працював у цеху на заводі, і, коли просяк п у в всім цим, — писати було легко і приємно.

III

Знайомство з театральною роботою (в Одесі у 1924 — 1925, 1925—1926 рр. завідував літературною частиною в Одеській укр. державній драмі) дало мені конкретні знання сцени. Це багато допомагає в роботі над п'єсою, але не можна сказати, щоб це була головна і обов'язкова умова для того, щоб написати п'єсу. Ні. Значно важливіше навчитися володіти діалогом і відчувати гостроту зіткнення класових пристрастей, аніж вивчити техніку акторської роботи та сценічних ефектів, хоча, повторюю, і це знати вельми корисно.

IV

Необхідно скласти план, перш ніж почати роботу над п'єсою. Але завжди якось так виходить, що творчий інстинкт розгортається повнотою тільки при виконанні речі, а не при складанні плану. Тому композиційні відхилення від плану неминучі.

Перш за все повинна визріти ідея твору. «Диктатура», наприклад, народилась у мене з питання, поставленого переді мною на одному мітингу в 1925 році. Я проводив тоді разом з робітниками одеського заводу ім. Благосєва, де я тоді працював, день Паризької комуни в підшефному селі. Після доповіді селянин-незаможник (типу «шукача правди») спитав мене:

— Воно, конешно. Влада робітників і селян, як ви сказали. Це я згоден. А чому ж диктатура... пролетаріату?..

Одним цим питанням він поставив під удар увесь настрій селян, створений нами до цього моменту. Склалася

дуже цікава, надзвичайно драматична ситуація. Як не доводить, які логічні докази не виставляй після цього, але попередні досягнення мітингу він, цей селяншик-скендик, уже зім'яв своїм запитанням.

Кілька років це питання не давало мені спокою. Я шукав лише форми, в якій можна було б розгорнуто поставити це питання в художньому творі. Нарешті я вибрав для цього гострий період хлібозаготівлі.

План п'єси було дуже легко розробити, тому що ідейний стрижень уже зумовлював саму річ. Якщо цього немає (немає центральної проблеми), план розробляти важко, і в таких випадках завжди буває дуже багато варіацій, причому сам не знаєш, який варіант виявиться придатний, а які відпадутъ. Можуть відпасти саме кращі. Отже — потрібне «пекуче питання», на яке треба відповісти. Якщо його немає або є багато питань, але не центральних і жодне з них не може стати центральним, — річ виходить неорганічна, вона буде, можливо, і яскрава, але все ж таки мозаїка, а не моноліт. Скласти план для такої речі — справжня мука.

ПРО ПЕРСОНАЖІ

Персонажі намічаються спочатку тільки головні, центральні. Другорядні ж займають свої місця під час розгортання дії. Характер головних персонажів, звичайно, повинен бути ясний ще до початку роботи. Але уточнюється він все ж таки лише в процесі роботи. Ніколи не зв'язую себе з даним, існуючим і особисто мені відомим суб'єктом, створюючи той чи інший образ у п'єсі. Однак сутність якого-небудь особисто мені відомого суб'єкта беру, доповнюю її аналогічними якістьми інших суб'єктів, узагальнюю, і тоді створений образ вже не пагадує відомих мені суб'єктів, кожного зокрема, але пагадує їх усіх своєю соціальною суттю.

ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ П'ЄСИ

Коли я писав «Диктатуру», я знав, чим і як її закінчу. Те ж саме з «Кадрами». В першому і другому випадках — прийом кільця. Очевидно, в інших випадках важче наперед визначити кінець. Але знову ж таки, якщо є центральна проблема, «пекуче питання» або велика ідея, кінець п'єси легко передбачити — адже проблему для

себе розв'язуєш раніше, ніж приступити до її оформлення в п'єсі. Можуть бути лише композиційні варіації, але зміст не може і не повинен змінюватися. Якщо ж це трапиться, то, значить, в ідеологічній настанові речі десь є неясність, провал, органічний недолік. Чехов колись говорив, що белетристи найбільше брешуть на початку і в кінці оповідання і тому треба, написавши річ, викреслити початок і кінець її. Я думаю, що це можна сказати і про драматургів, але тільки в розумінні оформлення ідеї, а не про саму ідею речі. Простий приклад: людина починає розповідати про щось надзвичайно важливе, глибоке. Думки в неї вагомі, великі. Але починає вона не до ладу, мимрить, перестрибує на інше, рве. Нарешті зосереджується і говорить повним голосом, насичено. Під кінець — знову збивається зі стилю.

Ось тільки в цьому розумінні можна виправити початок і кінець.

Ще одне зауваження: починати завжди дуже важко. Початок визначає тон, ритм, амплітуду, нарешті, стиль всієї речі. Тому початок завжди важкий. Невдало почав, зірвався — пропадає охота починати вдруге.

Роблю річ звичайно до кінця, а потім уже виправляю. Переписувати доводиться по кілька разів. «Диктатура» переписана разів п'ять (уже після того, як була прийнята театрами). «Кадри» так само.

Працюється краще за все уночі, коли припиняється будь-який контакт з навколишніми людьми і найповніше розгортаються асоціації та надбаний досвід.

Чим більше встигаш зробити за один присід, тим міцніше себе відчуваєш, бадьоріше, певніше, і тим менша перерва до наступного «присіду». І навпаки — після невдалої роботи відчуваєш себе розбитим, змученим, байдужим до всього навколишнього. До роботи огида. Якщо ж картину, наприклад, вдало закінчиш уночі, то здається: сили залишилось іще стільки, що можна почати наступну. Це почуття — обманливе.

В стані спиртного сп'яніння не працював. Але палю під час роботи безперервно.

Матеріальна забезпеченість, безумовно, відбивається на темпі праці. Раніше, коли голодував, писав швидше і зразу ж прагнув надрукувати. А коли не друкували, думав, що затирають. Тепер боюся друкувати. «Диктатура» тому досі не видана окремою книжкою. Все здається, що недобре зроблена і можна іще трохи випра-

вити. А по суті нічого особливого вже не додаси, дві-три стилістичні поправки, та й усе. Адже рости можна тільки по етапах — від речі до речі — а не на тому самому творі.

В анкеті поставлене питання: «Що Ви особисто називаєте халтурою: роботу нашвидкуруч, непродумано зроблену (хоча і випадково вдало) чи роботу невдалу (хоча й робили її не поспішаючи і продумано)?»

Питання досить пусте, та все ж спробую на нього відповісти. Перш за все, я вважаю, що випадково річ не може вийти вдалою. Випадковостей не буває. А якщо вона вдала, то її не можна вважати халтурою. А от невдалу річ, як би повагом і «продумано» її не робили, все ж таки доведеться назвати халтурою. Адже «продумувати» можна по-різному.

Халтурою я називаю річ, що спотворює нашу неповторну дійсність, незалежно від того, скільки часу автор її спотворює за своїм столом до того, як випустить свій «продукт» на ринок: два дні чи два роки. Я дав кравцеві шмат матерії. Він рік вигадував фасон для костюма, нарешті — пошив, і я виглядаю в ньому потворою. Хіба цей кравець не халтурник?

ЗВ'ЯЗОК З ПРОЛЕТАРСЬКОЮ ГРОМАДСЬКІСТЮ

Художньо-політичні ради, читки на робітничих зборах. А краще за все — пожити і попрацювати подовше в тому середовищі, про яке хочеш писати.

[1930 р.]

КІЛЬКА УВАГ ДЛЯ РОБСЕЛЬТЕАТРІВ

П'єсу* треба ставити в тонах умовного реалізму, не впадаючи в натуралізм та зайву побутовщину. До глядача треба донести ідею диктатури. На сцені змагається старий і новий світ. Глядачеві треба прищепити активну любов до боротьби за справу пролетаріату й трудящого

---

* Мова йде про «Диктатуру».

селянства. Глядача треба не лише розбурхати, а ще й примусити мислити над тими подіями, що розгортаються в п'єсі, скерувати його думку на розуміння доцільності й неминучості диктатури пролетаріату, що веде трудяще людство до комунізму й безкласового суспільства.

Виходячи з цього, треба відповідним чином тлумачити й дійових осіб. Д у д а р — це конденсована частка робітничого класу, втілення творчої ролі диктатури пролетаріату. Жодної тіні компіхи чи комісарства не повинно бути в цій постаті. Дудар — спокійний, витриманий, певний і свідомий своєї незламної сили. Ч и р в а - К о з и р — це збірний тип куркуля, хитрого, жорстокого, розумного експлуататора, що прекрасно розуміє неминучість своєї загибелі, коли переможе соціалізм, індустріалізація, колектив. Тому він так уперто, послідовно й жорстоко борониться, не гребуючи ніякими засобами, геть аж до зброї вогнепальної. Малоштана, кума свого, він тримав у психологічному рабстві, використовуючи його також як зброю боротьби за своє життя та панування. Актор не має права ідеалізувати будь-якою мірою «загальнолюдські» почуття Чирви-Козиря. Цей тип мусить викликати у глядача тільки зненависть до себе. Розкриваючи перед глядачем внутрішню суть Чирви-Козиря, актор мусить переконливо показати глядачеві пожадливість, індивідуалізм, скупість, жорстокість класового ворога.

Т е с а м е можна сказати й для акторів, що виконуватимуть ролі П і в н я та С и р о в а т к и, з тією різницею лише, що Півень — це дурень, порівняно з Чирвою, а Сироватка — єхидний, елейний і не менш жорстокий куркуль без власної ініціативи.

П е т р о М а л о ш т а н — неможливість з міцним класовим «шутром», але неможливість, що несвідомо шкодить пролетарській справі, аж доки пролетар Дудар не наводить його на правдиву стежку. В цьому Малоштанова трагедія. Зрештою, він платить власною кров'ю за своє психологічне рабство, за свої помилки і за зрозуміння диктатури, до якого він послідовно, за допомогою та підтримкою Дударя, приходив. Він ніби оновлюється, стає в новому вигляді, гордий, що прийшов-таки до своїх, порвавши з класовим ворогом. Малоштанів небагато в сучасному селі. Але вони є. Називаються вони підкуркульниками, і їх треба вирвати з пазурів куркульських. Це й робить пролетаріат в особі Дударя в даному разі.

Комсомольців Небабу та Ковалю треба подати молодю, свіжо, бадьоро, уникаючи шаблонів та штампів.

Чернега та Нечай мають репрезентувати іншу, свідому частину незможників.

Незможниця Настя — має репрезентувати не лише свідому й віддану справі революції частину незможників, а й нову жінку, активну громадянку.

Ромашка — середняк, що свідомо йде під проводом пролетаріату та бідняцького селянства. Той елемент вагання, що піби є в нього на кладовищі, дано від автора лише для того, щоб появити середняка на хвилинку в історичному аспекті: адже був час, коли з середняка була людина, що вагається, чекає, чия виграє, як говорив колись В. І. Ленін. Сьогодні середняк уже зовсім інший. Він цілими районами йде в колективи. Лише в найвідсталіших селах він іще пасе іноді задніх. Отже, в одній дійовій особі автор намагався подати різні сторони середняка. Тому роль цю не можна виконувати якось однобоко.

Паптелей Гусак — тип українського націоналіста, куркуленка, що орієнтується на Європу (звичайно, буржуазну). Це ланка, що зв'язує сільського глитая з міським пепмалом, творячи таким чином «єдиний фронт» класового ворога. Показати треба його еволюцію: від безглузких націоналістично-графоманських віршів, через фашистівську промову на заручинах — до бандитської зброї — обріза!

Паранька — одне слово, куркулівна, в батька одиначка, так і пре своєю «базою»...

Півпиха — дотепна куркулиха, горласте бабило, «кушайте, щоб роти не гуляли».

Це — найголовніші уваги. За поясненнями щодо деталей я просив би товаришів режисерів адресуватися до мене: Харків, 12. Будинок письменників «Слово». Пом. 41.

[1929 р.]

НОТАТКИ ВІД АВТОРА

Цей останній варіант «Кадрів» («Світить нам, зорі!»), що в ньому п'єса виходить окремою книжкою, значно різниться від варіанту, видрукуваного в журналі «Гарт», який і собі мав деякі відміни від першої редакції, що в

ній п'єса йшла — з рукопису — в театрах УРСР, РРФСР та інших республік Союзу. При цьому текст п'єси у цих театрах теж не в усіх був однаковий.

П'єсу багато разів читалося й обговорювалось на студентських зборах, на диспутах, на засіданнях художньо-політичних рад (у Миколасві, в Одесі, в Донецьку, в Києві, в Харкові і т. д.). Обговорення продовжувались і після того, як п'єса з'явилася на сценах театрів. Щоразу я діставав під час цих обговорень ті чи ті критичні зауваження і, користаючись із них, багато разів виправляв п'єсу, викреслював, додавав нове.

Крім того, й самі матеріали, за якими я писав п'єсу (студентські архіви, журнали, газети, щоденники, автобіографічні спогади тощо) і які оброблював протягом років для більшого прозового твору з студентського життя і не міг, звичайно, повнотою використати в п'єсі, тиснули на мене, змушували знов і знов повертатися до п'єси.

Не всі театри при цьому мали охоту й можливість вносити в свої спектаклі всі авторські корективи й переробки. Тим часом, перевіряючи п'єсу на театрі, я викреслював іноді цілі картини. Так, наприклад, справедливі зауваження пролетарської громадськості про нетиповість і невинуватність смерті студента-шахтаря Тереня Крижня змусили мене зняти «Легенду» — сцену смерті Тереня, яку я написав був за матеріалами й спогадами про смерть Тереня Олійника, студента одеського ІНО. Ця картина не увійшла вже до тієї редакції, що друкувалася в «Гарті». Але сам факт смерті героя в п'єсі залишався: про нього повідомлялося в останній картині п'єси, перед від'їздом молодих фахівців на роботу.

Кардинально змінити ситуацію з Теренем та внести інші важливі поправки й доповнення, що виникали з гострої потреби наблизити п'єсу, скільки можливо, до сьогоднішніх завдань партії в боротьбі за кадри, я міг лише за умови нової постанови п'єси.

Цю можливість я дістав при постанові п'єси в театрі «Березіль», де п'єса пішла веспою 1931 р. після того, як вона вже пройшла в інших театрах Радянського Союзу.

Треба сказати, що «Кадри» в «Березолі» знайшли в основному правильне тлумачення й режисерське розв'язання, чого не було з «Диктатурою», з якої «Березіль» зробив... «музичне видовище», що в ньому потонула політична суть п'єси. «Кадри» ставив режисер О. Дубовик. Він зумів загострити увагу саме на політичній суті п'єси, на

її провідних лініях: пролетаризація вищої школи, перетворення колишнього «храму» буржуазної науки на кухню пролетарської революційної думки за проводом партії; вперта уба робітників та селян у вищій школі, їхній ентузіазм, їхнє ідейне зростання, викристалізування їхньої класової свідомості; класова боротьба поміж професорів, гостра диференціація між ними; зривання масок з класових ворогів — Сльозкіна, Белого, Фіцького, Смоли та ін.; виявлення реакційної класово-ворожої суті ідеалізму Антонійо тощо.

Погодившись із планом постанови режисера О. Дубовика, я написав ряд нових сцен, змінив і виправив інші і разом з режисером та режлаборантом т. Іщенко ~~перемонтував~~ п'єсу. В такому вигляді вона і йде в «Березолі», і хоч в спектаклі є окремі хибні моменти, що свідчать про недостатнє подолання режисером та окремими акторами позначеної ідеалізмом і містикою березільської системи, проте цих моментів у спектаклі «Кадри» значно менше, ніж в інших, попередніх поставах «Березоля», в цілому ж ця робота театру є значною мірою явище оздоровче для нього. Ряд акторів дають правильне тлумачення персонажів п'єси, надто ж цінне поглиблення образів дають Й. Гіряк (Котя безпритульний) і Антонович (проф. Богоявленський), що знаходять відповідні сценічні засоби для розкриття цих образів, допомагаючи, таким чином, авторові.

«Кадри» мають восьмилітню історію. Перший початківський ескіз студентської п'єси під назвою «Благодарю вас» я написав 1924 р. на тему чистки інституту від класово-ворожих елементів. П'єска була популярна в Одеському медичному інституті, студентом якого я тоді був, а також серед студентства інших одеських вишів.

До теми боротьби пролетаріату за фортеці вищої школи я знову повернувся 1928 р., спеціально зайнявшись вивченням потрібних мені матеріалів.

В роки 1923, 1924, 1925 в Одесі була дуже популярна серед пролетарського студентства пісня «Світіть нам, зорі!», яку написав робітфаківець т. Прокоф'єв, а на музику поклав другий робітфаківець т. Третяк. Я завів перші 4 рядки її до п'єси. Звідси й перша назва п'єси «Світіть нам, зорі!», амінена потім на «Кадри».

На кону «Кадри» в'явилися 1930 р. До 1932 р. я їх переробляв, обробляв, удосконалював, але п'єса, проте, теми ніяк не вичерпує.

До творчих плащів пролетарської драматургії, отже, й моїх, владно йде нова постава питання про кадри, про пову людину, про позитивного героя соціалістичного будівництва й класової боротьби.

За проводом партії робітничий клас СРСР, половина якого — комсомольці, успішно закінчив побудову фундаменту соціалізму. Соціалістична країна розквітає Дніпрельстанами, тракторними велетнями, Кузбасами. Куються пові кадри в університетах-заводах, в колгоспах, радгоспах, зернових фабриках. Стираються графі між розумовою і фізичною працею.

Невичерпна тема комсомольського ентузіазму, комсомольської героїки чекає на пролетарських письменників, що мусять на ділі здійснити поворот лицем до комсомолу.

15 січня 1932 р.

ЩО Я МОЖУ СКАЗАТИ ПРО «ДІВЧАТ НАШОЇ КРАЇНИ»

Ленінський комсомол відіграє видатну і часто впрішальну роль на багатьох ділянках соціалістичного будівництва і в інших галузях нашого життя, як це не раз відзначав у своїх виступах тов. Косіор. Але радянська література досі приділяла недостатню увагу комсомолу. Треба визнати за цілком непормальний той факт, що молодняцькі теми, проблематика довгий час вважалися у нас за «фах» спеціальних «комсомольських» молодих письменників, а інших письменників це мало обходило. На повому етапі розвитку нашої літератури, визначеному історичною постановою ЦК ВКП(б), це становище мусять, на мою думку, кардинально змінитися. Треба домогтися, щоб комсомол став справжнім героєм в нашій літературі і в творах старіших майстрів її, а не лише в творах молодих письменників.

Коли я брався писати п'єсу «Дівчата нашої країни», я мав на увазі цією п'єсою дати свою відповідь на вимоги Ленінського комсомолу, які він ставив свого часу перед радянською літературою. Ці вимоги полягали в тому, щоб письменники показали в своїх творах те величезне всебічне зростання ролі комсомольської молоді, що ми маємо

в дійсності, щоб показали вони комсомольську героїку на фронті соціалістичного будівництва, щоб показали разом з тим, як у боротьбі за соціалізм викорінюються рештки капіталізму із свідомості людей, як творяться нова соціалістична психіка, як народжуються нові люди — герої нашої доби. Тов. Косарев цілком слушно говорив, що наша література мусить створити такий збірний тип позитивного героя-комсомольця, який захоплював би маси нашої молоді, був би для них прикладом, «володів би розумом мільйонів молодих трудящих».

Підкреслювалося, крім того, не раз, що комсомолові не чужа любов до пісні, до квітів (і любов взагалі, зрозуміло), що він не від того, щоб гарно одягтися, повеселитися, що він любить життя в усій його повноті — цебто зверталось увагу на речі, що мусили б бути й так ясні і зрозумілі. На жаль, про це не завжди пам'ятали ми, письменники, і часто в літературі з'являлися неживі «герої», з'являлися схеми, а не справжня повнокровна молодь і молодість. Іноді писали про комсомольців як про «братишок» — симпатичних, але малокультурних. Тим часом наша комсомольська молодь неймовірно виросла; вона зараз зовсім не та, якою була за періоду відбудовного, коли ще можна було часто подибати «героїв», що плювали через губу, вульгарно поводитись з товаришами і взагалі намагалися бути «отряхами», «своїми в доску» і т. д.

Взявшись до п'єси, я намагався показати елементи комсомольської героїки на будівництві великої гідроелектростанції. Крім того, я поклав собі, по-перше, образами молодиків комсомольців, яких я виведу на кіп, перекреслити оті образи малокультурних (хоч і «симпатичних») «героїв», що за вищу ознаку доброї поведінки вважали уміння плювати через губу, лаятись, лузати насіння і «вільно» тримати себе з дівчатами. Це в минулому. Сьогодні наша робітнича молодь — це вже робітнича інтелігенція. Коли ще не вся молодь, то величезна її частина саме така. А головне — такою вона буде за другої п'ятирічки. В цьому головна тенденція розвитку: стирання граней між фізичною і розумовою працею.

Друге. Дівчат робітничого класу теж показували не надто привабливими. В халявах, з сухими фразами поліграмоти на устах і т. д. А різних буржуазок показували гарними, привабливими, розумними і т. д. І тікав часом наш молодик від дівчини свого класу в біологічний полон

до буржуазки, до міщанки, до гарно вбраної жінки. Звичайно, в цьому виявлялися рештки міщанства в його психіці. Та, проте, перебороти це явище можна, лише культивуючи своїх дівчат, що ідейно і фізично і як заведено перекрили б (і вже в дійсності вони давно перекрили) отих міщанок, буржуазок, внутрішньо порожніх, беззмістовних, наскрізь ворожих ідеалам робітничого класу.

Щодо цього завдання, то на ньому в п'есі розвивається одна з ліній основної теми й сюжету (взаємини Маші, головної героїні п'еси, Шметелюка й Лотоцької — класового ворога, який ще й досі вважає себе за «культурнішого» від робітничого класу і зазнає поразки в герці з нашими дівчатами за комсомольського бригадира).

Третє. Любов і ревності. Я намагався ці «вічні» питання поставити (як воно і є в дійсності) в залежність від праці, розв'язати їх в умовах боротьби за конкретні виробничі завдання, якими горить наша героїчна молодь. Так розвивається лінія Пронашки — Маші — Шметелюка.

Четверте. Я пов'язую лінію Лотоцької з тими наслідками, до яких вона мусила привести і привела Лотоцьку у її взаєминах з чоловіком, який щиро перейшов на бік Радянської влади. Цей представник технічної інтелігенції руйнує своє родинне життя, яке було для нього символом його попереднього ганебного ставлення до Радянської влади. Він рве з своєю дружиною як із своїм політичним ворогом (і колишнім спільником). Ця побічна тема виникла в процесі розв'язання основної теми, але вона має і своє окреме значення.

І останнє — я ставив собі завдання дати п'есу веселу, лірично-комедійну, просякнену радістю життя й боротьби, п'есу, яку легко було б дивитися і легко сприймати. П'есу — про молодь і молодість. А втім, глядачеві мало діла до того, що хотів дати автор. Він робитиме висновки з того, що і як автор показав. Тож зайвими будуть дальші докладні пояснення в газеті, бо ці пояснення глядач мусить знайти на сцені.

8 квітня 1932 р.

Це було на початку лютого 1933 року. Андрій Ананійович Хвиля, розмовляючи зі мною з питань літератури, сказав, між іншим, таке:

— Є на світі трудова комуна ДПУ УРСР, у селі Ладин Прилудького району. Яке це знаменне явище! Яких людей, яких комсомольців і командирів виробництва зробили чекісти із колишніх правопорушників, вуркаганів, жителів вулиці й бупрів! Навіть дивно, що ця блискуча тема досі ще не підхоплена жодним із наших письменників... А шкода... Коли б я був письменником, то вже не пропустив би цієї теми.

Я в той час саме шукав тему для нової роботи. Трудкомуна із колишніх правопорушників — це було дуже цікаво!

Другого дня я пішов на Раднаркомівську, до голови Центральної ради трудкомуни. Ми познайомилися, і тов. Карлсон почав розповідати про шляхи комуни.

— Мишу вам сказати, що це були жахливі щибеники, хулігани, — почав він своє оповідання, і при цьому теплий усміх зняв з його лица заклопотаність іншими справами, ніби відсунув їх на деякий час. — Це були нестерпні розбійники. Коли ми послали туди першу партію в 150 чол., вони розгромили комуну протягом першого ж вечора дощенту. Билися й різалися напропалу. Грали в карти смертельно, і пиячили, і крали, і псували реманент, і тікали — всього бувало. Дуже важко було з ними. А як мене крив одного разу Мишко Ухов!.. Страшений хуліган був. Ти йому слово, а він тобі десять, та ще яких!.. Ну, а тепер успішно виконують промфінплан на 6,5 млн. крб. на рік. Збудували заводи, фабрики. Зараз будують завод супортно-шліфувальних станків — єдиний в СРСР. Це буде гордість комуни... До п'ятої роковини — в Жовтневі дні — він уже повинен дати частину своєї продукції...

— А Мишко Ухов? — запитав я, хапаючись обома руками за героя.

— Що ж Мишко? Не він один. Поїдьте, побачите. А село як вони колективізували! Подивитесь. «Ми, — кажуть, — не будемо з вами гуляти, — це вони дівчатам сільським, — якщо ваші батьки не будуть в колгоспі». Ну,

електрику провели в хаті. В інститутах вчаться, майстрами стали, кваліфікованими робітниками... Комсомольська організація велика, сильна. Та всього не розповісти...

Так, це було більше ніж цікаво. Це хвилювало і захоплювало, перетворювалося в образи й просилося на папір.

— А що, поїхати завтра можна? — запитав я наприкінці розмови.

— Завтра? Будь ласка, хоч сьогодні. Товариш Березнев вам все влаштує і повідомить в комуни. Адже там кіньми доведеться їхати вісімнадцять кілометрів від Прилук. Зараз заноси, по шосе на автомобілі не пробитесь, через те на конях...

Вечірнім кийським поїздом я виїхав до комуни.

II

У Прилуках поруч з вокзалом розташовано експедицію комуни, що відправляє комушівські вантажі — вогнегасники, електричні ліхтарі, спортивні приладдя, розкішні шкіряні кабінети й інше — в простори Радянського Союзу. Тут завідувач експедиції тов. Таращанський повідомив мене, що коні чекають, можна їхати. Прекрасні поліровані сани, запряжені ворожими, добре вгодованими і трохи обважнілими кіньми, стояли коло ганку експедиції. На санях лежали два величезні баранячі кожухи. Ми з секретарем комуни тов. Чалим влізли в сани й поїхали. В степу ворухився вітер, підносячи снігові хвости й злизуючи верхівки заметів, він сипав у лице гострими, як іскри, спійжинками, але ми сміялися з нього із своїх кожухів. Широкі, мов печі, спини коней парували. Їхали чудово.

— Знамениті у вас коні!

— Нічого, господарство підходяще,— відповів секретар.

За дві години ми були в комуні. На вежі, збудованій на місці бані колишньої монастирської церкви, високо пламенів червоний прапор. Будівлі злегка гули й тремтіли від роботи двигунів. В середині колишньої церкви було розташовано електростанцію. В небо стримів димар, стрункий і чорний, як флейта. Навколо з майстерень і фабрик доносився шум оброблюваного заліза, удари молота, запах гарту. Тут панувала напружена праця. Комунари з самого початку місяця брали розгін, щоб не підкачати з виконанням місячного завдання. Начальник комуни,

старий партизан і чекіст, Дмитро Васильович Олексієнко йшов від заводу вогнегасників, широко розкидаючи поли шинелі. Він був дебелий і міцний. Кашкет із зіркою сидів на його круглій голеній голові ніби припаяний. Він привітався так, що в мене хруснули кісточки.

— Ходімо снідати, товаришу, потім я вам покажу виробництво,— сказав він.

Ми увійшли в теплі широкі кімнати Центрального Союзу. Раніш тут жили три багаті сестри з хутора Анцибєрово — монашки Марфа, Наталія і Віра. Тепер тут мусив опинитися я, причому з найзлішим наміром розкопати на смітнику історії сліди їхньої «благочестивої» діяльності. Поруч стояв будиночок ігумені Олексії, в якому до 1928 року жила Ольга, остання з правителів Ладинського дівочого монастиря. В цьому будиночку тепер містилася виробнича частина комуні,— кімнати з низькими стелями заповнювали інженери й техніки, що голосно й невгамовно сперечалися про виконання промфінплану.

— Розташовуйтесь, як дома,— сказав мені тов. Олексієнко.— Ось вам кабінет, ось вам ліжко і стіл, ось вам телефон і все інше. У нас свій комутатор, ви можете зв'язуватися з якою завгодно майстернею чи заводом комуні, з Прилуками і з Харковом. Радіо — до ваших послуг. Кінокартини й концерти — вечорами в клубі, там же вечори самодіяльного мистецтва. Живіть і вивчайте. З хлопцями познайомимо вас сьогодні, до речі, сьогодні засідання комсомольського бюро, а завтра — нарада командирів. Вони допоможуть вам збирати матеріали і розкажуть про своє життя. У нас уже були два письменники і нічого не написали, сідайте, будемо снідати. Ось ковбаса нашого виробництва і яблука із радгоспу комуні.

Я проковтнув пілюлю, і ми сіли до столу. Я розповів про дану мною обіцянку написати книгу і про зв'язані з цим серйозні наміри. Він пом'якшав.

— Який ваш план? — запитав він мене.— Працювати будете тут чи в Харкові?

— Думаю, тут. У Харкові працювати неможливо, бо весь час відриватимуть для інших справ.

— Так, наші письменники повинні поспішати,— зауважив тов. Олексієнко,— у них більше справ, ніж було у Гоголя чи в Толстого. А проте вчитись у цих тузів треба.

Ми перейшли на літературні теми, поговорили про Толстого, про Гоголя, про Діккенса і Салтикова-Щедріна. Сучасних радянських письменників тов. Олексієнко теж

читав і дуже підбадьорював. І саме в цьому підбадьорюванні я відчував недоказану ним думку: «Зелені ви ще, ну, та вже гаразд, пишть, а там побачимо, що вийде...» А я й собі думав: «Не дуже-то ви захоплені нашими письменницькими досягненнями, товаришу начальнику, ну, та вже гаразд, будемо писати, а там побачимо...»

Після спідакку ми пішли по фабриках і майстернях комуні, і тут вперше я зустрівся з героями мого майбутнього роману. Один із них, старий комунар, якому від роду-віку двадцять років і який є тепер заступником директора ліхтарної фабрики, повів мене по всіх закутках свого виробництва, відкриваючи найменші подробиці техніки комунського ліхтаря. Його називали стариком і опортуністом, але це був наймолодший і найортодоксальніший комсомолец і ентузіаст, якого я будь-коли зустрічав у своєму житті.

— Ми б'ємся за червоний прапор і він б-б-буде наш! — сказав він на прощання, попускливо стискаючи мені руку.

Потім ми пішли на завод вогнегасників, на фабрику взуття, на деревообробку, де комунари з світовою досконалістю полірували червоне дерево, на завод супортношліфувальних верстатів, у пошивочну майстерню, в льохи комуні, де командир господарської частини тов. Король показав нам величезні чапи капусти й огірків, що нагадували засмолені й несокрушимої вежі фортеці.

Увечері ж я був присутній на зборах комсомольського колективу, — його політична зрілість вразила мене більше, ніж все бачене раніш. Я прислухався до кожного слова комсомольських вождів комуні й списував свої блокноти потатками.

Потім ми були в клубі, співали пісень і розважалися. Потім, перекидаючись в заметах, ми злітали на лижах з гори до річки Удай компанією в 50 чи 100 комунарів під керівництвом неперевершеного інструктора фізкультури, колишнього «майданщика», — тепер кращого комунара і інструктора, що закінчив Артемівський фізкультурний технікум, Валентина Андріановича Саханя.

Потім я познайомився з знаменитим шофером, колишнім хуліганом і розбійником Мишком Уховим, нині комсомольцем — Михайлом Миколайовичем, кращим водителем автомашин.

Потім я розмовляв з командирами роїв, з секретарями цехових і фабричних комсомольських осередків, політич-

ними й культурними діячами і теоретиками комуни тт. Осмольським, Олієвичем, Тарановим, Остремським, Філатовим, Бупримовим, Ольшевським і десятками інших.

Я взявся до вивчення матеріалів, біографій комунарів, історії монастиря й історії комуни, до дослідження взаємин між комунарками рапш і тепер, до вияснення деталей життя комуни в минулому тощо.

Я почав працювати. Начальник комуни Олексієнко й інші товариші із командного складу уважно й чуло стежили за кожною новою літерою народжуваного роману. Я читав їм уривки й розділи. Вони збиралися в кабінеті Центрального Совіту, слухали, палили, думали й робили свої критичні зауваження.

Після цього я знову брався до роботи.

III

Так минула зима, весна й літо. Одного зоряного вечора на стадіоні комуни в таборах, всіяних електричними лампами, ми з поетами комуни влаштували літературний вечір, на якому вони читали свої вірші, а я — уривки з роману. Комунари в основному схвалили мою роботу.

На святі 1 Травня я познайомився з студентами харківських випів, колишніми вихованцями комуни тт. Шевелевим — молодим художником, Сашею Петренком та іншими. Вони також стали героями мого роману, вони ж були і першими його критиками.

Усього величезного матеріалу, що розгорнувся передо мною, я не міг вкласти в одну книгу. До п'ятиріччя комуни (кінець 1933 р.) я закінчив тільки першу книжку роману і тепер збираюся працювати коло другої.

У першій книзі я подаю історію контрреволюційної діяльності монастиря та його ліквідації, історію організації комуни й перший рік її життя, коли керівники комуни боролися за те, щоб зібрані колишні правопорушники й безпритульні осіли на місці й звикли до думки про потребу працювати.

Перший рік боротьби за комуну закінчується перемогою. Вихованці зібрані, осіли, взялися до роботи. Вони вже тягнуть у комуну перший казан — символ майбутньої комуни. На цьому й закінчується перша книга роману.

Тепер завдання: показати в другій книзі величезний розвиток і зріст комуні, показати, на кого перетворилися пшбеники, що бешкетували у першій книзі на зорі комуні. І на що перетворилося темне, забите село Ладин.

До цього завдання я тепер і беруся. І якщо мені пощастить попрацювати в комуні знову потрібний час, якщо товариші продовжать свою увагу до цієї роботи, то я доведу свій роман до кінця.

[1934 р.]

МОРАЛЬ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ

Перетлумачувати в статті ідеї свого власного твору, вкладені в певну систему сценічних образів, дуже важко. Пояснювати глядачеві, як треба розуміти зміст п'єси, річ, на мою думку, зайва.

Значно доречніше буде сказати, чому саме написана така п'єса, на таку тему, з такою постаповкою питання.

Як відомо, подолання пережитків не лише в економіці, але й у свідомості людей є одним з основних завдань другої п'ятирічки. У розв'язанні цього великого завдання радянська драматургія повинна взяти найактивнішу участь. Тематика, яка входить в ідейно-філософське коло цього завдання, надзвичайно збагатить усю нашу літературу, піднесе її на вищий ідейний та художній рівень.

Питання нової, соціалістичної етики, проблема моралі нової людини, будівника безкласового суспільства, викриття паразитарної філософії капіталістичного світу і всієї ницості «звіроподібного» міщанства, як назвав його О. М. Горький, — все це повинно знайти широке відображення в нашій літературі, зокрема в драматургії й театрі.

Шкурництво, лакейство, підлабузництво, захист особистих інтересів, протиставлення їх інтересам пролетарського колективу, марнославність, заздрість, дрібне й підле властолюбство — всі ці елементи моралі капіталістичного суспільства і властивої їй філософії є зброєю в руках класового ворога.

Ведучи непримиренну боротьбу проти класового ворога, його моралі, його філософії, породжених в умовах експлуататорського ладу, робітничий клас, більшовики

перековують психіку трудящого людства, переборюють пережитки капіталізму в свідомості людей, виховують будівників безкласового соціалістичного суспільства.

Я про це прагну сказати у своїй п'єсі. Подолання пережитків у свідомості людей, це значить — гостра класова боротьба. Не можна уявляти собі справу так, що тільки подолання пережитків в економіці зустрічає жорстокий опір з боку розгромленого класового ворога, а подолання пережитків у свідомості людей проходить, мовляв, без боротьби, шляхом горезвісного «вростання» соціалістичних ідей у власницьку психіку людини старого світу. Справа стоїть зовсім інакше. Невиправних ворогів робітничого класу, носіїв капіталістичної моралі, власницької філософії, шкурної, найпідлішої «етики» ми стираємо з лица землі як прямих контрреволюціонерів, коли вони від своїх прихованих підлих прагнень переходять до прямих контрреволюційних злочинів.

«Філософія життя» цих підлотників є для них засобом експлуатації і гноблення трудящих, як служили для буржуазії знаряддя і засоби виробництва, що були в її руках. Ось чому підлотники «працюють» проти соціалізму. Це друге, що я прагнув підкреслити у п'єсі.

Тема підлості й міщанства, звичайно, не нова. Вона, мабуть, чи не найбільш розроблена в літературі минулих сторіч. І в Тартюфі Мольєра, і в небожеві Рамо у Дідро, і в Молчаліні Грибоедова, і в ряді інших блискучих образів світової літератури з величезною художньою силою відбита підлість представників феодально-дворянського і буржуазного суспільства. Але нам необхідно показати їх «спадкоємців», що намагаються тими ж засобами пристосуватися до нашого життя, до нашого суспільства, щоб підірвати його основи життя.

Тому тема підлості й міщанства повинна бути піднята у нас до рівня значної класової проблеми. Разом з тим ми повинні робити з неї ясні політичні висновки, що їх так переконливо диктує нам практика класової боротьби.

Мені особливо хочеться, щоб ця п'єса дійшла до глядача Москви, столиці нашої Батьківщини. Мені доводилося вже зустрічатися з цим вимогливим глядачем на поставах моїх п'єс в різних московських театрах. Але в Державному академічному Малому театрі, що має світове значення своєю культурою слова й акторською майстерністю, мені доводиться виступати вперше. До того ж «Соло на флейті» своїми формальними особливостями, як мені здається,

випадає з циклу п'єс, які йдуть останні півтора-два роки на московських сценах. Зрозуміло тому, з якою тривогою і хвилюванням чекаю я вистави цієї п'єси на сцені Малого театру.

Та яка б не була доля спектаклю, я наперед можу сказати, що робота з Малим театром і з постановником «Соло на флейті» заслуженим діячем мистецтва М. С. Нароковим не пройшла для мене безплідно. Я багато чого дуже корисного навчився, і перш за все — наполегливої праці над підвищенням художнього рівня п'єси.

[1935 р.]

В ХВИЛИНИ СПОГАДІВ

I

На столі лежать телеграми директора Одеського театру Революції М. Ф. Шостацького та мистецького керівника І. Я. Юхименка. «Чекаємо вашої статті десятирічний шлях театру крп Останній термін 1 січня крп».

Десять років...

Але ж це було так недавно! Здається, що це було вчора. Коли ж устигли пролетіти, як метеори-велетні, ці незабутні і неповторні роки?

Вони пройшли в бурях і грозах, в історичному готуванні соціалістичного наступу і в залізних потоках цього наступу всім фронтом!

Вони пройшли, а ми не постаріли! Ми тільки вирости і змужили. Юність країни грає веселою в нашому серці.

Десятирічний ювілей Одеського державного драматичного театру — театру Революції — значна і радісна дата в історії розвитку повоєнного українського театру. Це одна з перемог національної політики нашої партії, одне з блискучих свідoctв успішного розвитку української радянської культури, що на страх ворогам, на радість мільйонів трудящих нашої прекрасної Соціалістичної Батьківщини росте, розвивається, квітне під керівництвом Центрального Комітету КП(б)У та уряду Радянської України.

Десять років!..

Це був шлях титанічної боротьби і творчості. СРСР став наймогутнішою і найпередовішою в світі країною. Радянська Україна — колишня убога, замучена царська колонія — стала передовою, квітучою республікою Радянського Союзу. Її культура в братерській нерозривній спільці з передовою російською радянською культурою та з культурами всіх братніх народів нашої Соціалістичної Батьківщини сплітає чудовий запашний вінок новому життю.

Радіспо святкувати в цей час ювілеї!

* * *

Але, незважаючи на святковий настрій, ювілейної статті я написати не зможу, товариші, і не беруся.

Десятирічний шлях Одеського театру Революції — це був шлях завоювань, помилок, нових завоювань і прагнень. Одеський театр Революції брав участь у боротьбі проти вилазок ворогів українського народу в театральному мистецтві. В цій боротьбі він зростав і стверджувався на позиціях нашої прекрасної епохи.

І народження українського радянського театру в Одесі, і його розвиток, і його майбутнє — все це стає зрозумілим лише в світлі політики нашої більшовицької партії, що творить історію соціалістичної культури Радянської України, культури, національної формою, пролетарської змістом.

Одеський театр Революції зароджувався, зростав і розвивався не ізольовано від цілого процесу зростання соціалістичної культури Радянської України і класової боротьби в цьому процесі, а навпаки, — в органічному сплетінні всіх ліній цього процесу, як один з активних чинників цього процесу. Історія Одеського театру Революції органічно сплетена з історією всіх основних державних театрів Радянської України, як-от столичний театр ім. І. Франка, театр ім. Т. Шевченка (кол. «Березіль»), Харківський театр Революції, Запорізький театр ім. М. Заньковецької, Дніпропетровський театр шевченківців, Донбасівський державний театр, взаємини з якими на різних етапах нашого розвитку були аж надто складні, різнобарвні, цікаві, сповнені змісту. Писати про все — це значить писати історію українського пожевтневого театру. Але я не історик, а тільки один з багатьох радянських драматургів, і писати історію не можу і не беруся.

Та ось — робкори-стахановці одеського заводу ім. Січневого повстання допомагають нам вийти з цього складного становища. Вони пишуть мені:

Робкори-стахановці одеського заводу ім. Січневого повстання звертаються до Вас з проханням як до першого з драматургів Одеського театру Революції, щоб ви виступили на сторінках нашої газети «Червоний січнівець» зі спогадами про початок Вашої роботи з колективом театру Революції.

Просямо Вас надіслати цей матеріал до наступного номера нашої газети, що присвячений буде 10-річчю ювілею театру Революції.

Я щиро дякую товаришам січнівцям за їх дружній лист і постараюсь дещо згадати, не претендуючи ні на яку повноту і вичерпливість цих спогадів, а лише переживаючи знову ті незабутні часи, що їх ми переживали з Одеським театром Революції від першої хвилини його зародження...

Це будуть мої особисті спогади, і, як завжди в таких випадках буває, вони будуть неповні, суб'єктивно офарблені і відбиватимуть не процес, а тільки ті переживання й думки, які випливають у окремої людини в хвилини спогадів. Це буде тільки ліричне інтермеццо, не більше.

* * *

З перших кроків нашого вступу до радянської літератури у кожного з нас, молодих письменників, гостро поставало питання класової боротьби в літературі...

Тов. П. П. Постішев на пленумі Спілки радянських письменників України 1935 року, давши широкий аналіз класової боротьби в українській літературі на всіх етапах її повоєнного розвитку, зокрема показав, як класовий ворог намагався придушити радянську літературу в перший період цього розвитку.

Це був період визрівання перших молодих радянських письменницьких сил. Вони виростили в індустріальних і культурних центрах України — в Харкові, Києві, Дніпропетровську, Одесі, Миколаєві, на шахтах Донбасу; вони виховувались в Червоній Армії, на заводах і в майстернях, в робітничих клубах, в радянських вишах, в комнезамах...

Я був тоді студентом Одеського державного медичного інституту, кандидатом партії і молодим письменником, у якого весь літературний доробок складався з кількох десятків віршів, друкованих на сторінках одеських газет та журналів, з кількох агітаційних п'єсок та з книжки прозових етюдів — «На сонячних гонах», яку я саме тоді здав до Державного видавництва України.

Свою літературну діяльність я почав 1920 р. в с. Нечаївці. Саме життя викликало її початок, раз у раз спонукаючи шукати дійових засобів агітації. Як завідувач підвідділу позашкільної освіти Нечаївського волвиконкомуну я писав агітаційні вірші та невеличкі п'єски на різні кампанії.

Вперше мої літературні твори були надруковані на сторінках «Известий Одесского губисполкома, губкома КП(б)У и губпрофсовета» 1922 р., коли я став членом робітничого літературного гуртка «Потоки Октября», що працював у клубі Ілліча, в районі Січневих майстерень, де я вперше почув сувору і теплу робітничу критику й дістав літературне виховання, що визначило мій дальший шлях і все моє літературно-громадське майбутнє.

Першими моїми творами, що друкувалися на сторінках «Известий», були вірші «Сьогодні свято», присвячені V річниці Жовтневої революції, і «Чека», невеличкі оповідання «Кіпрюшка» (російською мовою), «Більшовики», вірш «Червона Армія» та ін.

Я починав як поет, але незабаром уже перейшов на прозу. Я ходив до книжкової крамниці ДВУ, що на розі вул. Лассаля та вул. Червоної Армії, й читав там журнал «Червоний шлях» та різні книжки українських і російських письменників, купувати які не дозволяв мій студентський бюджет.

Там же такі я знайшов книжку М. Хвильового «Сині етюди». Я читав її з якимось химерним почуттям. Незвичайні «романтичні» слова і фрази Хвильового були ніби політи лепкою жовчю. Писав він про революційну боротьбу, але все, до чого торкалось його перо, бралось після цього якимись болісними пухирями й виглядало так, ніби по ньому проповзла гусінь. Виростав внутрішній протест проти такого «зображення» революції, хоч я тоді ще не до кінця усвідомлював політичну суть писань Хвильового.

Прочитавши «Сині етюди», я довго ходив з гнітючим почуттям. Воно здавалось мені почуттям образи.

Я почував, що Хвильовий сміється з нас, і сміється якимсь негарним смішком, недобрим, колючим сміхом.

Я вирішив писати й собі «етюди». Тільки назвав їх — у противагу «Синім етюдам» — «Етюди червоні». Так вони й друкувались на сторінках «Известий», а пізніше — увійшли до збірки «На сонячних гонах»...

Для мене зовсім ясно, що вплив партійної організації Одеського медінституту, те виховання, яке ми, молоді письменники, діставали в клубі Ілліча від робітничої аудиторії, нарешті, постійні зустрічі й товариські стосунки з редакційним колективом «Известий» та «Червоного степу», де я працював, — відіграли виключну роль в моєму ідейному розвитку та в орієнтуванні в процесах класової боротьби, що точилась на літературному фронті. І я назавжди зберігаю в своєму серці почуття глибокої вдячності партійній організації Одеси і всім товаришам, з якими разом починав свою літературну і громадську юність. Січнівці були нашими шефами, а такі поети, як Едуард Багрицький, учили нас літературної майстерності.

Десь 1924 року в Одесі утворилася літературна група «Гарт». Я керував потім одеським «Гартом» до кінця 1926 р.

Центральною групою «Гарту» була харківська група, головою якої на початку її існування (1923—24 рр.) був поет В. Блакитний...

До харківського «Гарту», де був Блакитний, входили, порівнюючи, старіші письменники. Революційна молодь входила до периферійних груп «Гарту», що виростили з масових літературних гуртків. Ця молодь працювала під керівництвом місцевих партійних організацій і вела боротьбу проти групи Хвильового.

Хвильовий та його прихильники купчили переважно в харківській організації. Літературний «доробок» їх був доробком націоналістичним. І от ці люди намагались захопити в свої руки провід цілою організацією, щоб перетворити її на гурток «академіків від літератури», по суті — націоналістичної. Але ця група дістала рішучу відсіч з боку молоді київської та одеської організації «Гарту», комсомольських письменників з «Плугу», донбаської організації пролетарських письменників «Забой».

Непримиренні протиріччя між двома частинами «Гарту» особливо яскраво виявились на першому (він же був і останнім) пленумі «Гарту» восени 1925 року. Після цьо-

го група Хвильового оголосила про свій вихід з «Гарту» і утворила Вапліте.

Але революційна частина «Гарту» не пішла на заклик ваплітян і продовжувала працювати в своїх місцевих групах під керівництвом партійних організацій, зав'язуючи широкі зв'язки з робітничою аудиторією.

Таким чином, «Гарт» залишився існувати до кінця 1926 року в Одесі та в Києві, де на чолі організації стояв тов. Б. Коваленко.

У кожного з нас, молодих письменників, як на той час, так і пізніше, за часів ВУСППу, були хибні й помилки в роботі, які піддавалися партійній критиці. Ми виправляли свої помилки і йшли далі, працюючи з ентузіазмом і вірою в наше прекрасне молоде радянське життя.

Ми підтримували зв'язки з донбасівською організацією пролетарських письменників «Забой», з якою потім, на початку 1927 року, і скликали під керівництвом ЦК КПУ I Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників, який сконсолідував сили молоді пролетарської літератури й був скерований проти Вапліте...

* * *

1922—23 рр. в Одесі, в фойє зруйнованого колишнього Сибіряковського театру (тепер це велике чудове фойє театру Революції) подвизався строкатий колектив українських акторів, в якому «художній провід» здійснював старий актор Горський, а громадську лінію вели активісти Л. В. Мацієвська та Б. Чернов — теперішні актори театру Революції. Пізніше одеські політосвітні органи утворили пересувний Робітничо-селянський театр, який давав частину своїх вистав по робітничих клубах Одеси та вивіздив на периферію. В ньому було чимало талановитих акторів, які потім перейшли до Одеської держдрами. Крім цього, в Одесі «функціонував» ще С. Бондарчук, який заснував тут одеську філію «Березоля», дублював курбасівську постанову «Джimmі Хігінс» та показував якусь свою п'єсу. Пригадую, що в цьому спектаклі актори плягали один через одного і кричали щось антиалкогольне. З одеським «Березолем» у нас були постійні непримиренні суперечки.

Одного літа приїздив до Одеси на гастролі театр ім. Ів. Франка, який показував в приміщенні опери «Лісову пісню» Лесі Українки, «Суєту» Тобілевича та інші старі п'єси. В «Суєті» з виключним талантом виступав Г. П. Юра — в ролі Терешка («Матюша, катай гуси»).

Десь весною чи літом 1925 року до Одеси приїхав режисер М. С. Терещенко, про якого я чув як про режисера лівого напрямку, але з яким раніше не зустрічався і не був знайомий.

Він прийшов до мене, розповів про те, що його призначено мистецьким керівником Одеської держдрами, про утворення якої було відповідне рішення партійних організацій. Він сказав мені, що хоче встановити щільний контакт з одеським «Гартом», а мене запросив від імені дирекції на посаду завідувача літературної частини театру і взагалі — до активної участі в організації і в роботі театру.

Ми познайомились, і в розмові кожний з нас старався якомога краще взнати, «хто чим дише». Я побачив, що Терещенко з повагою говорить про пролетарську літературну молодь, зокрема він згадував деяких київських товаришів, — а це дуже багато важило в ті часи, коли нас скажено цькували хвильовисти. У Терещенка не було націоналістичної обмеженості ...я бачив, що Терещенко — людина культурна й цілком радянська.

Ми знайшли спільну мову і почали обговорювати перспективи майбутньої держдрами. Головне завдання полягало в тому, щоб зібрати колектив хороших акторів і знайти хороші п'єси, якими можна було б почати роботу нового театру.

Я вже згадував, що в Одеському робітничо-селянському театрі було декілька прекрасних акторів, серед них особливо виділялись молода талановита актриса П. М. Нятко, чудова характерна актриса Л. В. Мацієвська, дуже здібний актор Ю. Красноярьський та ін. Ясно, що кращі актори цього театру повинні були увійти до складу держдрами.

Крім того, вияснялась можливість взяти велику групу шевченківців, серед яких були такі видатні талановиті актори, як Іван Едуардович Замичковський, Наталя Михайлівна Ужвій та цілий ряд інших; нарешті, Терещенко мав узяти до держдрами групу акторів, що працювали з ним раніше в Києві, — серед цієї групи були надійні актори Михалевич, Гарник та інші.

Отже, перспективи щодо акторського складу театру були прекрасні. Гірше стояла справа з п'єсами. Українських радянських п'єс, що відповідали б завданням нашого

театру, тоді не було, класикою починати не хотілось... Чим же відкривати театр? Це питання ми вирішили продумати протягом літа, поки відбуватиметься організаційний період.

Незабаром потому я виїхав на літні канікули, і вже там, в с. Рівному Одеської обл., дістав офіційне повідомлення дирекції, що мене призначено на завідувача літературної частини Одеської держдрами...

Я не міг діждатися кінця канікул і виїхав до Одеси значно раніше того терміну, що був призначений мені від дирекції. Трохи пізніше приїхав і Терещенко, який займався перед цим справами театру у Харкові.

Треба сказати, що пролетарська громадськість Одеси прийняла рішення про організацію Української державної драми в Одесі з ентузіазмом, і до цього часу вона допомагає театрові Революції зростати і любити свій театр, як власний витвір своїх турбот. Але були й такі люди, що зустріли це рішення вороже. Український радянський театр був їм такий же чужий, як незрозумілою була для них національна політика нашої партії. Дехто з одеських журналістів доводив, що межа для українського театру — «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорищі», взагалі — гонак та горілка, і що годі йому рипатись до класичного й сучасного радянського репертуару. А Одеса, мовляв, місто театральне, до того ж — інтернаціональне і т. д. Звідси робить висновки самі...

Такі думки, поширювані супротивниками українського радянського театру, дуже шкодили нам на початку роботи. Але найкращою відповіддю була для них вже перша вистава держдрами.

* * *

Організаційний період почав розгортатися. Приміщення держдрами (де тепер Російський театр) почало оживати. В кабінеті директора до пізньої ночі точилися розмови... Говорили про те, чим відкривати театр... Думки схилялися до п'єси А. В. Луначарського «Полум'ярі». Говорили про режисера цієї постанови, про план цілого сезону... В канцелярії безперервно цокала друкарська машинка... На сцені стукали молотки, в залі і в фойє пахло фарбою, в коридорах і в проходах театру лежали кучугури стружок, обрізки дерева...

Незабаром почали з'їздитись актори. Приїхала велика група шевченківців.

Серед них була й Н. М. Ужвій. До театру вона працювала сільською вчителькою. На ній було довге стареньке пальтишко й старенький капелюшок. Але її прекрасне відкрите обличчя з чистими синіми очима й глибокий музикальний голос краще ніж будь-що промовляли про її незвичайне артистичне обдаровання...

З шевченківцями приїхав і Іван Едуардович Замичковський, один з видатних майстрів української сцени, людина глибоко симпатична й талановита. Завжди уважний і сердечний в розмовах з товаришами, він на всіх справляв прекрасне враження, а я щиро і назавжди полюбив цю людину і був щасливий, коли бачив потім героїв своїх п'єс в блискучому виконанні Івана Едуардовича. (Останній образ, який він створив у своєму житті, був образ проф. Богоявленського в «Кадрах»).

Тут же був і актор комічного обдаровання тов. Лісовський, і герой О. В. Остапівський, і лірична актриса Загорянська, й актори М. Л. Тінський, Ковалевський, Хуторна й інші.

На жаль, пізніше не всі з них добре виявили себе по відношенню до театру. Дехто з цих акторів, зазначених у кінці мого списку, уже в період реконструкції держдрами 1929 року розійшовсь з її керівництвом та з лінією театру.

З групою акторів Робітничо-селянського театру в держдраму прибули й П. М. Нятко, яка потім працювала в держдрамі, на жаль, не постійно, і Л. В. Мацієвська, актриса великого комічного таланту, великого темпераменту і беззастанної життєрадісності. Безперервно, від першого дня до дня сьогоднішнього ювілею вона прикрашує своїми здібностями ту велику галерею образів, яку створив театр за десять років.

Прибула також група молоді з Києва. У деякого з них були галстуки «бантиками», що надавали їм вигляду шикунів, а в деякого з-під байронівки темніли бронзою засмагли груди — це говорило про те, що вони — спортсмени.

Нарешті, з Херсона прибув актор, участь якого в будівництві і творчому зростанні Одеської держдрами — театру Революції — мала виняткове значення. Не буде ніякого перебільшення, коли ми скажемо, що актор цей всі вісім років свого перебування в Одесі не тільки був улюбленцем робітничого глядача, з яким він тримав постійний контакт на заводах, а й в багатьох відношеннях формував художнє обличчя цілого театру.

Це був нині заслужений артист республіки Юрій Васильович Шумський, що працює зараз в столичному театрі ім. Ів. Франка, де він так само користується незмінним успіхом і любов'ю радянського глядача.

Уже в перші хвилини нашого знайомства він справив на мене прекрасне враження своєю надзвичайною простотою і палким ставленням до роботи театру, а коли я побачив його вперше на сцені, я зрозумів, якої це виключної сили актор. І коли б мені хтось сказав тоді, що за кілька років цей майстер віддасть свою увагу героям моїх п'єс, я б, звичайно, зрозумів це як веселий жарт... Однак це сталося. Саме Юрій Васильович Шумський за кілька років з великою любов'ю показав мого першого робітника-котельника, більшовика Дударя («Диктатура»), потім — молодого пролетарського студента, більшовика Тереня Крижня («Кадри»), потім — старого донецького шахтаря Гната Орду («Справа честі»), потім — комсомольця Пронашку («Дівчата нашої країни»)... Та хіба ж тільки моїх персонажів? Ні, він з великою любов'ю ставився і ставиться до цілої нашої радянської драматургії, до творів усіх молодих драматургів, яких він завжди готовий підтримати своїм чудим і проникливим відтворенням їх образів на сцені. Він же показав нам бойового матроса Пляшку з молодого прекрасної п'єси Л. Первомайського «Коммольці» (1930 р.), Пивоварова з його ж п'єси «Невідомі солдати» (1931 р.), мінера Гаїдая з бойової п'єси О. Корнійчука «Загибель ескадри» (1933 р.), Пришлецова з «Пострілу» Безименського й багато інших образів, — все це на сцені Одеського театру Революції.

Але повернімося до відкриття театру.

Вирішено було остаточно, що театр відкривається п'єсою А. В. Луначарського «Полум'ярі». На постанову цієї п'єси було запрошено режисера Б. Глаголіна, який раніше ставив «Полум'ярі» в столичному театрі ім. Ів. Франка.

Ролі було роздано, почались репетиції. Хвилювання, тривога й надії сповнювали наші серця...

Тим часом хвилювалась і громадськість. І тут були різні хвилювання. В своїй студентській записній книжці, поруч з нотатками про властивості грибка *slaviceps purpurea*, я знаходжу такий запис:

Театр — (написати потім). Увага партійних та радянських організацій, що приділяється державному театру з першого дня його організації, дозволяє бути спокійним за його роботу і вірно зростає — в глиби-

ну радянської суспільності... Це так. А от — незадоволені купки строкатого міщанства; не знаємо, чим їх утішити. Це тих самих, які українську культуру (прости їм, господи), зводять «к одному знаменателю» — гопак та «випити-закусити».

Легко собі уявити, як це їх турбує (відкриття державного українського театру, що має зовсім інші перспективи роботи).

* * *

Та ось, нарешті, настали дні VIII річниці Жовтневої революції, на які було призначено відкриття нашого театру.

Ще за півгодини до початку вистави перед яскраво освітленим під'їздом театру цілими великими групами почали з'являтися глядачі. Вони входили до фойє і здивовані й приємно вражені перекидалися репліками:

— Подивіться! Та це ж чудово!

— Надзвичайно приємно...

Фойє було залито світлом, паркети блищали, на них лежали килимові доріжки, скрізь було багато декоративних рослин, що надавали фойє особливої «розкоші». В театрі було ясно, тепло, затишно.

Старі капельдипери, які працювали тут десятки років і від яких ніхто не чув жодного українського слова, звертались до глядачів надзвичайно ввічливо:

— Будь ласка, ваш квиток. Дякую. Будь ласка, праворуч... Будь ласка, ліворуч.

Глядачів це все приємно дивувало.

— Дивись, брат, як здорово!

— Еге, повиучувались старі, — обмінювались думками робітники, що завітали на цей перший спектакль, на який вони з такою великою цікавістю чекали.

Та вони не знали, що ерудиція технічних робітників театру в українській мові і на той час не сягала далі цих «будь ласка, праворуч», «будь ласка, ліворуч» і «дякую»... Це знали тільки ми.

За півгодини зал, амфітеатр і ложі були переповнені. Пролунали дзвінки. Ударив гонг.

Пішла завіса...

І от перед нами образи «Полум'ярів». Ужвій виступала в ролі Діани де Сеганкур і була справжньою перлиною спектаклю. Від неї не можна було відірвати очей, а її голос зачаровував залу. Бойову камеристку Рірет грала Нятко, і це була друга перлина спектаклю. Роль її була

менша, але актриса зробила її з величезною майстерністю. Шумський — в образі російського матроса, більшовика-підпільника, викликав цілу бурю оплесків і радості. Його очі сяяли зі сцени і слали проміння глядачам, як і його весела усмішка. Уже в цей вечір Шумський завоював глядача. Замичковський в ролі Дурцева, Осташевський — Рагін, Лісовський — Барон, Блакитний — Руде-ліко — все це були бездоганні зразки сценічної майстерності... Коли ж на сцену за ходом п'єси під звуки сирени виїхав «живий» автомобіль, в якому за рулем сидів Власик — Шумський, захопленню глядачів не було краю.

В антрактах вони голосно і збуджено ділились своїми враженнями:

- Це прекрасно! Це справжній театр!
- Ми ніяк не сподівалися...
- А які чудові актори...

Хвальними відгуками гуділо вщерть переповнене фойє.

Другого дня відбулось урочисте святкування відкриття театру. Щоб зекономити час на змалювання цього свята, я дозволю собі навести тут свою коротеньку кореспонденцію, яку я надіслав тоді до харківської преси:

Одеський державний театр

Одеський державний театр відкрився в день VIII роковин Жовтневої революції — 7 листопада 1925 року — п'єсою А. В. Луначарського «Полум'ярі» в постанові Б. С. Глаголіна та в художнім оформленні Магковича.

Перед другою виставою 8 листопада, що, як і перша, пройшла з величезним успіхом, при переповненій залі, відбулась урочиста частина, в якій взяли участь представники окружного комітету партії, окрвиконкому, політосвіти, окрпрофради, Наукової комісії, філії Академії наук і «Гарту»*. Крім того, театром було одержано багато привітальних телеграм.

Представники партійних, радянських, професійних, політосвітніх, наукових установ і «Гарту» відзначали особливе значення театру, як опнища нової культури, що його запалює Радянська влада, й висловлювали театрові гарячі побажання найпродуктивнішої роботи.

Переповнені ряди слухачів з справжнім ентузіазмом сприймали це дійсно велике свято — відкриття могутнього осередку національної культури в день VIII роковин Жовтневої революції. Театр гримів од бурхливих оплесків.

Колектив артистів зі щирим піднесенням, надзвичайно чітко і яскраво показав себе з перших же вистав...

* Мова тут про одеський «Гарт». — *І. М.*

...Відкриття театру і всі подальші його вистави, можна сказати, завоювали одеську суспільність...

Так народилась і почала свою роботу Одеська держдрама.

Наступною прем'єрою був «Мандат» Н. Ердмана. На цій виставі, хоч в ній актори (Ужвій, Нятко, Шумський, Красноярський, Лісовський, Мацієвська, Осташевський) були блискучі й вистава мала успіх, — надто виявились органічні хиби режисерського методу Б. Глаголіна. Формалістичне штукарство й «епатація» радянського глядача — це було чуже Одеській держдрамі. Глаголін скоро потому втіхав...

* * *

Робота художнього керівника М. С. Терещенка в першому сезоні, треба сказати, не мала відповідних умов...

Але Терещенко все ж таки зробив того сезону дуже цікавий спектакль «Композитор Нейль», в якому показав значні режисерські здібності й високий ступінь театральної культури. Це був легкий музикальний спектакль, значення якого в художньому розвитку Одеської держдрами було видатне. Матеріал п'єси, щоправда, не давав можливості, як ми не прагнули, зробити з нього соціально сатиру на стан мистецтва в капіталістичних країнах (хоч тема п'єси була така). Ось передо мною лежать чернетки «Сценарію до пантоміми», який я робив по завданню режисера. Тут написано, що з одного боку з'являється кілька фашистів, а з «правого боку посувається на сцену колона робітників в різному національному вбранні. Колона ритмічними рухами виображає надмірну працю, з якої вона ледве не падає»...

Щебто — хотілось показати інтернаціональну єдність пригніченого пролетаріату капіталістичних країн і його боротьбу проти фашизму. Але наївність цього задуму (показати це такою пантомімою) цілком ясна. Спектакль ішов без цих пантомім і мав великий успіх у глядача. Шумський грав у ньому Нейля, Ужвій і Нятко — по черзі — Гледі, Замичковський — Кеді, Лісовський — Гомера (дурноверхого сінка Кеді). Весь апураж спектаклю показував, що Терещенко добре володіє надбаннями сучасної театральної культури. Проте спектакль не був вільний від формалістичного штукарства, від якого Терещенко почав звільнятися лише в дальших своїх працях.

Залишився в пам'яті ще спектакль «За двома зайцями» (постав В. С. Василька), в якому Шумський блискуче грав Голохвостого, Замичковський — мірошника, Мацієвська — перекупку, Лісовський — спекулянта, Няtko — Ефрозію. Цілий спектакль, як і п'єса, перероблена В. Ярошенком, були до певної міри сатирою на міщанство, що почало оживати за перших часів непу. Багатющий сценічний матеріал давав можливість акторам показати нові й нові грані їхнього обдаровання. В роботі режисера Василька це також була одна з найкращих його постанов, в розумінні режисерської майстерності.

Лихо наших театрів полягало тоді в тому, що не було українських радянських п'єс, які ставили б актуальні проблеми життя країни. Драматургія паша вийшла на сцену лише за кілька років по цьому...

Нарешті, останньою постановою, що залишилась в пам'яті від першого сезону, була постава «Чудо св. Йоргена» («Колонний злодій»), зроблена мистецьким керівником столичного театру ім. Ів. Франка, народним артистом Г. П. Юрою.

Пригадую, як гаряче його зустріли актори, як слухали його оповідання про театральні справи столиці Радянської України... Значення його постанови в художньому розвитку Одеської державної драми було, безперечно, позитивне.

Але дехто з одеської театральної критики цей спектакль (так само, як і спектакль Терещенка) прийняв з кислою гримасою (І. Круті),— у нас вийшли з цією критикою значні розходження.

Перший сезон, одначе, кінчився з позитивними наслідками.

Терещенко пішов працювати в кіно. Колектив акторів в основному залишився в тому самому складі, що й першого сезону.

* * *

До Одеської держдрами прибув новий мистецький керівник, постановник п'єси «За двома зайцями», заслужений артист республіки В. С. Василько.

Але мені довелося працювати з ним лише кілька місяців — з моменту відкриття осіннього сезону 1926 року до грудня. Пам'ятаю виставу «Собор Паризької богоматері» — постава режисера Б. В. Вільнера, оформл[ення]

художника Б. Р. Ердмана. В цьому спектаклі прекрасно показала себе молода талановита актриса Катерина Олександрівна Осмяловська, що виконувала роль Есмеральди. Це був зворушливий, зогрітий великою внутрішньою теплотою образ, до якого схилялись всі симпатії глядача. Не можу забути, як слідом за Есмеральдою по сцені бігала чудова біла кізка... Осмяловська привчила її відгукуватись на свій голос... Ця кізка довго була забавкою для всіх акторів і співробітників театру.

Ю. В. Шумський з властивою йому майстерністю виконував у цьому спектаклі роль Клода.

Пам'ятаю також виставу «Фея гіркого мигдалю» (постанова, здається, М. Л. Тінського). Автор цієї п'єси І. А. Кочерга жив тоді у Житомирі. В п'єсі його розповідалося про одного українського графа (XVIII сторіччя), який, досхочу поласувавши в своєму житті, шукав іще якогось чудового марципана, який він їв колись у дитинстві. Він обіцяв велику нагороду тому, хто відшукає йому рецепт цього дивного марципана, пахощів якого він ніяк не може забути. Але ніхто не може знайти йому бажаного рецепта. І ось одного разу до корчми, в якій зупинився граф, заходить молода селянська дівчина — купити гіркого мигдалю. Почувши про графове бажання, вона обіцяє йому спекти той дивний марципан, граф безмежно радий, чекає. Дівчина спекла йому звичайний запашний селянський життвий хліб. Граф скуштував і раптом проленів: «Він! Це той чудовий марципан, який я колись їв у дитинстві». І вони, здається, одружуються... Такий «соціологічний еквівалент» цієї п'єси.

Яке це далеке від сьогоденського ідейного рівня Івана Антоновича Кочерги, одного з кращих наших драматургів, автора премійованої на всесоюзному конкурсі п'єси «Майстри часу» й нової п'єси «Підеш — не вернешся»!

Але і в п'єсі «Фея гіркого мигдалю» не можна було не помітити драматургічного таланту автора. П'єса була написана прекрасною мовою, сценічні властивості її забезпечили їй успіх у глядача. Крім акторів, яких уже часто згадувалось раніше, в цьому спектаклі виділялися О. Кропивницька та Б. Чернов, які незмінно зривали бурю оплесків своїм виконанням пісеньки «Фея моя ка-роока».

Так поки що йшли справи Одеської держдрами..

Назрівали нові події на літературному фронті.

Центральний Комітет КП(б)У розгорнув боротьбу проти українського націоналізму, зокрема проти націоналістичної Вапліте.

У грудні 1926 року агітпроп Одеського окружкому КП(б)У скликав у себе актив комуністів — письменників, редакторів, культурних робітників. Ми зібралися точно в призначену годину і тут довідалися, що з агітпропу ЦК КП(б)У приїхав завідувач підвідділу друку тов. А. Хвиля. Він зробив на цих зборах доповідь про боротьбу за здійснення лінії партії в культурному процесі згідно з ухвалами ЦК КП(б)У.

Незабаром я одержав телеграму, яка викликала мене до Харкова. Я поїхав і довідався там, що мене переводять в Харків на постійну роботу і що починається підготовка до Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників. Для цього ми створили організаційне бюро, тоді ж такі провели перше засідання й розподілили обов'язки.

Повернувшись на кілька днів до Одеси, я склав останні іспити за осінній триместр п'ятого курсу медінституту (кінчив я потім уже Харківський державний медичний інститут 1927 р.), розповів товаришам про готування до з'їзду, попрощався з держдрамою і виїхав до Харкова.

II

Був прекрасний, морозний січень 1927 року. Вулицями Харкова гуляла кучерява хурделиця, візники святкували одне з останніх своїх свят перед соціалістичною реконструкцією країни, що змела їх потім лавами радянських автомобілів. Тим часом вони гриміли збруєю своїх рисаків і глузували з стареньких скрипучих трамваїв, що, мов жуки-кункатори, повзли вгору і вниз по обидва боки старого бульвару, який безпорадно ділив Сумську вулицю на два тісні вузенькі закапелки. Візники стояли довгими шеренгами коло нелівських ресторанів і дерли з пасажирів стільки шкур, скільки хотіла їхня візницька душа, що завжди посилалась на високу ціну вівса. «Помилуйте, громадянн! Овес-то нынче — скільки стоить? Пожалуйте! Прокачу»...

В редакції журналу «Червоний шлях», що містилася в ДВУ на Спартаківському провулку, щодня було повно

письменників, цигаркового диму, розмов і пристрастей. Готування I Всеукраїнського з'їзду пролетарських письменників — це була найгостріша злободенна тема. Наші кадри готувалися до цього з'їзду з радістю, ми чекали на наш з'їзд представників братньої російської пролетарської літератури, — і вони взяли активну участь у нашому з'їзді (т. О. Серафимович, О. Селівановський та ін.); тим часом хвильовисти сичали щось отруйне на адресу «літературних комісарів Москви», по суті — проти спілки з братньою російською літературою, яку ми тоді під керівництвом ЦК КП(б) У здійснювали...

* * *

Перший Всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників став значною подією в тодішньому літературному житті. На ньому було організовано Всеукраїнську спілку пролетарських письменників (ВУСПП), яка працювала до квітня 1932 року, цебто — п'ять років. Активна участь ВУСППу і «Молодняка» в боротьбі проти Вапліте та її модифікацій — «Літературного ярмарку» й Пролітфронту, як і те, що в ВУСППі зріс і змужнів не один з тих письменників, які зараз здійснюють ведучу роль в радянській літературі України і мають ширше, всесоюзне значення, — добре відомі...

Хиби й помилки в роботі ВУСППу були значні. Відомо, що історична ухвала ЦК ВКП(б) про перебудову літературно-мистецьких організацій від 23 квітня 1932 року цілком стосувалась і ВУСППу.

Створення Спілки радянських письменників України після рішення ЦК ВКП(б)... й постава перед активом радянських письменників величезних творчих завдань — ось що піднесло нашу радянську літературу на новий щабель її розвитку, стало справжнім великим етапом в історії цілої радянської літератури і всіх ділянок радянського мистецького фронту.

Зараз ми бачимо найбуйніший розквіт радянської літератури України. Ростуть нові письменницькі сили, з'являються драматургічні твори, що стають популярними серед найширших мас трудящих нашої Соціалістичної Батьківщини («Платон Кречет» О. Корнійчука, «Початок життя» Л. Первомайського, «Підеш — не вернешся» І. Кочерги).

Так, ми переживаємо щасливі часи нашої літератури, нашого радянського театру.

«І лірик, і драматург, і прозаїк, який вірить безмежно і непохитно в пишний розквіт цього життя, в його торжество у цілому світі,— може бути захоплений, натхненний»,— ось прекрасні слова П. П. Постишева!

І ми готуємось дати нашій країні до 20-річчя Жовтневої революції твори, гідні великої епохи. І готуючись, і працюючи над ними, ми згадуємо пройдені шляхи, пройдені етапи.

III

Новий етап в роботі Одеського театру Революції постав 1929 року. З цього часу твори українських радянських драматургів, поруч з кращими творами братньої російської драматургії, починають все більше й більше визначати обличчя театру, допомагаючи йому в його стремлінні увімкнутися в творчий струмінь життя країни.

1929 року директором держдрами призначено тов. Шраменка. На роботу мистецького керівника театру повернувся з кіно Марко Степанович Терещенко.

Незадовго перед тим я зустрівся з ним на Київській кінофабриці. Ми майже не бачились з того часу, як він залишив держдраму. І перше, що мені сказав Терещенко, було: «Слухайте, напишіть сценарій. У нас немає чого ставити. Кінофабрики задихаються без сценаріїв».

Я знав також, що погано себе почувають і театри — без п'єс... Але я писав тоді повість («Диктатура»). Я саме закінчив її, але ще не дав до друку.

І я розповів Терещенкові сюжет цієї повісті. Для мене «Диктатура» була ніби продовженням питання про взаємини між робітничим класом і селянством, про провід робітничого класу над селянством, яке я ставив 1927 року в своїй повісті «Брати». Але «продовження» це визначилось проблемами нового періоду пролетарської революції і будівництва соціалізму.

Терещенко схопився за цю тему: «Негаймо пишть сценарій».

Але незабаром по тому він був уже в Одесі. Одного дня я одержав від дирекції листа, в якому мене сповіщали: «Починаємо реконструкцію Одеської держдрами, надіємось на «Диктатуру».

А слідом за цим прийшла телеграма такого змісту: «Пропонуємо «Диктатуру» почати сезон порядку ідейного контакту з ВУСП Пом. Постави програмова, п'єса потрібна 15 серпня. Чекаємо телеграфної згоди. Шраменко, Терещенко».

З глибоким хвилюванням я прочитав цю телеграму. Подумав кілька хвилин і тут же написав відповідь: «Даю «Диктатуру»».

Але історію цієї п'єси я хотів би розповісти докладніше. Згадується бурхливий 1929 рік, що запліднював багатьох майбутніх драматургів думками й творчими планами.

* * *

1925—27 рр. я працював в Одесі на заводі ім. Благосла на пропагандистській роботі (мене відрядила туди парторганізація медінституту). Одного разу ми з групою робітників поїхали у підшефне село — кілометрів 90 від Одеси. Було завдання провести там відповідну роботу й налагодити змичку. Село глухе, куркульський вплив досить сильний. Приїхали ми вранці, але тільки під вечір приміщення сільради наповнилось пародом. Закурили... Через кілька хвилин дим стояв під саму стелю. Обличчя людей ледве мріють, ніби в густому тумані. Виступив я з доповіддю про завдання нашої роботи. Товариші робітники докладно доповіли про свій завод і поставили перед селянами кілька найважливіших питань про взаємини міста й села. Настрій створився бойовий, але коли дійшло до обговорення, — всі мовчать... «Ну, хто візьме слово, товариші?» Мовчать. «Може, в кого є запитання?» Теж мовчать... «Чого ж ви мовчите, товариші селяни? Викладайте свої міркування... будемо разом думати». Тоді десь з гуцини піднеслась рука: «Дозвольте мені. Тут ви все говорили правильно. Я згоден. А от скажіть мені, чого воно так, що власть робочих і селян, а диктатура — пролетаріату? Отут-то воно як?»

Хтось у натовпі крєкнув. Хтось зітхнув. А хтось підхихикнув. Загомоніли. «Оце загнув».

— А також чому підметки коштують два пуди борошна, — почувся заду чийсь в'їдливий глузливий голос. Довго довелося нам потім з'ясовувати всі ці питання й виявляти їх справжню суть, поки ми встановили кон-

такт з трудящою частиною села. Запитання було поставлено хитро, і ясно було, що автор цього запитання був не той трудяка, що підніс руку, а хтось інший, хто збивав селян, підбурював їх проти спілки з робітничим класом.

Запитання це назавжди залишилося в моїй пам'яті, і виринуло воно 1929 року, коли життя заклекотіло великими ділами соціалістичного наступу.

Це був історичний рік...

Багато хто замислив тоді нові твори.

Незабаром по тому почав і я свою повість «Диктатура».

В зв'язку з подіями на фронті хлібозаготівель яось впливло з пам'яті і по-новому схвилювало мене запитання, що його кілька років тому поставив робітникам заводу ім. Благовєва сільський «філософ» Малоштан (так я його назвав).

В практиці гострої класової боротьби навколо хлібозаготівель 1928—29 років такі малоштанівські запитання траплялися. Питання диктатури пролетаріату — цієї особливої форми класового союзу між пролетаріатом, авангардом трудящих, і численними непролетарськими верствами трудящих, як учив Ленін, — це основне питання пролетарської революції. Соціалізм в нашій країні остаточно переміг, дякуючи тому, що диктатура пролетаріату міцна й непохитна...

Та взявшись до повісті, я перекопався, що тільки по статі селян я бачу ясно. Але мені бракувало живого слова, живого характеру героя-робітника. Це мусив бути не Прохор Сахно — з «Братів». Героя треба було вихопити з сьогоднішньої (тогочасної) дійсності.

Я знайшов його в Миколаєві, в котельному цеху суднобудівного заводу.

* * *

Ми поїхали до Миколаєва 2 березня — Володимир Сосяра, Павло Усенко і я, — щоб взяти участь в робітничих культурних походах та в пленумі окрпрофради.

Нас надзвичайно тепло зустріли миколаївські пролетарі. Ми провели там багато вечорів і зустрічей. Газета «Красный Николаев» друкувала великі статті під бойовими назвами. «Да здравствует украинская пролетарская культура!», «Вовлечем массы в поход за овладение украинской культурой!», «Состоялась первая встреча рабочего Николаева с украинскими писателями» і т. д.

Котельний цех суднобудівного заводу справив на мене величезне враження. Я там бував кілька разів і там знайшов героїв свого твору: Дударя, Зубаченко, Стюпу Книша й ін. (Пізніше, під час роботи коло п'єси, я працював у цьому цеху чеканщиком. Моїм учителем був старий котляр тов. Фірсов. Кілька років тому він помер. Я ніколи його не забуду).

Коли ми повернулись до Харкова, я підтримував листівний зв'язок з котельним цехом.

Повість я написав потім щось дуже хутко — місяців за два.

У квітні відбувся XII з'їзд Рад Харківщини. Я був делегатом цього з'їзду й зустрічався там з тими, про кого писав у своїй повісті. З'їзд проходив надзвичайно піднесено й продуктивно. Це був другий рік першої п'ятирічки.

Країна здійснювала план соціалістичного наступу всім фронтом; перед мільйонами трудящих наша партія поставила історичне завдання соціалістичної реконструкції всього народного господарства, завдання соціалістичної індустріалізації відсталої аграрної країни, перетворення її на індустріальну, незалежну від капіталістичного світу, могутню і прекрасну країну соціалізму. Цей період, як і період, коли наша країна переможно закінчує здійснення плану побудови безкласового соціалістичного суспільства, на сторіччя залишиться джерелом натхнення для великих художників прийдешнього.

Робітники столичних заводів, селяни, селянки з далеких районів з величезним захопленням обговорювали великі завдання партії в розгортанні індустріалізації країни. Батраки виходили з тезами в руках і говорили з трибуни з'їзду, як державні діячі. Рік великого перелому палахкотів вірою і ентузіазмом. Незабаром розпочався XI з'їзд Рад України...

На свято Першого травня до столиці приїхало багато робітників і селян з цілої України. Прибула також робітнича делегація від суднобудівного заводу з Миколаєва. Зубаченко та інші товариші завітали до мене в гості. Я сказав, що повість «Диктатуру», присвячену їхньому заводу, закінчено. З травня в Клубі зв'язку було влаштовано зустріч письменників з робітниками м. Кірово та Миколаївщини. З вусипівських письменників на цій зустрічі були ми з Іваном Уляновичем Кириленком. Я вперше прочитав тут уривки з «Диктатури» своїм шефам —

миколаївським пролетарям. Як же тепло вони поставились до мого твору... Воістину — радісні часи мого життя.

Але пізніше все-таки з'явилась п'еса, а не повість...

* * *

Щоб сказати про всі драматургічні твори, що з'явилися з-під пера наших письменників, починаючи з 1929 року... і до сьогодні, й сказати так, як ці твори заслуговують, треба написати велику розвідку, велику критичну працю. Хай напишуть про це наші критики, історики літератури, театрознавці. Хай вони визначать не тільки місце і роль кожного з цих творів — цього мало! Хай вони покажуть процес зростання нашої драматургії в цілому, її зародки, традиції і розквіт. Бо ж скільки авторів сказали своє слово за ці роки, і кожен сказав по-своєму — Корнійчук, Первомайський, Кочерга, Смолич, Мокрієв, Голованівський, Миколюк, Юхвід і ін.; або, наприклад, єврейські драматурги Данієль, Резнік, Вевюрко, чи російські драматурги Городської, Левітіна, що їхні п'еси йшли в українських перекладах на сценах наших радянських театрів («Залізна бригада», «Район» — Городського, «Ета» — Левітіної).

Це справді процес, великий і захоплююче цікавий процес розвитку драматургії Радянської України.

Українська радянська драматургія, вийшовши вперше в історії України на сцени провідних московських і лєнінградських театрів, починаючи з 1929 року («Диктатура», «Кадри», «Справа честі», «Невідомі солдати»), уже через п'ять років по тому дістала дві премії на всесоюзному конкурсі Раднаркому СРСР («Загибель ескадри» та «Майстри часу»), а 1935—36 рр. на афішах кращих московських театрів ми бачимо вже значну кількість творів української радянської драматургії!

Як добре було б, коли б кожен з нас знайшов трохи часу, щоб згадувати, як це все народжувалось і виростало за проводом нашої партії, які зв'язки встановлювались з театрами й режисерами і з якими саме. Я переконаний, що це не було б зайвим для справи дальшого розвитку нашої драматургії і наших театрів.

* * *

Після диспуту зі мною розмовляв Г. П. Юра. Він сказав, що буде ставити мою п'есу «Іду», яку я написав 1926 р. і яка ні в одному великому театрі не йшла.

Але ставити 1929 року п'єсу, що була написана три роки тому, я не вважав за доцільне. Я сказав Юрі, що збираюся написати нову п'єсу, і він тут же включив її до свого репертуару й заявив, що чекає цієї п'єси для відкриття сезону.

На диспуті був новий директор Одеської держдрами тов. Шраменко, який так само говорив зі мною на цю тему і заявив, що питання про мою п'єсу він ставитиме на колективі театру.

Після цього він виїхав до Умані, де саме гастролювала Одеська держдрама. І там у них на зборах колективу спалахнув і розгорівся свій диспут про становище на театральному фронті й про дальші шляхи держдрами. Разом з керівництвом держдрами Шумський, Замичковський, Мацієвська та інші найпередовіші актори рішуче вдарили по тих зривах і зниженню роботи, яких припустився театр, і висловились за творчу активізацію, за соціалістичну реконструкцію держдрами, за нові п'єси, які дали б театрові змогу піти врівень з творчим життям країни.

Це були бурхливі дні в історії Одеської держдрами. Протиріччя між передовою частиною колективу й людьми, що тягли її назад, виступили в ці дні на поверхню і цілковито розкрилися. Значна частина акторів змушена була залишити держдramу, розійшовшись з новим її спрямуванням.

За кілька днів я одержав телеграму, про яку уже згадував раніше. Телеграма ця відбивала бажання й настрої всіх передових робітників держдрами, і тому я негайно взявся до роботи.

IV

Я жив тоді на Холодній Горі. Одначе була страшенна спека. Кінець червня — початок липня. Я замкнувся в кімнаті й позапинав вікна, щоб не так палило сонце. Треба було здати раніше до друку останні розділи своєї книжки про Німеччину, з якої я повернувся в кінці грудня 1928 року, — відкладати далі було неможливо. А п'єсу треба було написати до 15 серпня... Тож зайвим буде говорити, що виходити на прогулянку до міського саду не доводилось.

Я сповіщав держдramу про кожну нову картину. У відповідь я діставав телеграми, в яких мене просили «прискорити роботу» й надсилати ці картини для ознайомлення. Але передруківувати написаного не було часу. Терещен-

ко приїхав до Харкова, щоб послухати на місці. Я прочитав йому першу дію і половину другої. Він був такий збуджений і стільки наговорив мені про ці півтори дії, що мені вже не треба було ніяких телеграм. Я працював далі, не відриваючись від стола. Незабаром по тому приїхав художній керівник харківського Червонозаводського театру В. С. Василько (невідомо як чутка про п'єсу відразу поширилась). Попрохав прочитати і тут же заявив, що бере п'єсу для свого театру. (І поставив її потім прекрасно). Ще через кілька день по тому приїхав Шраменко з пропозицією їхати до Одеси й там кінчати п'єсу. («Держдрама скінчила гастролі, скоро почнуть з'їздитись актори. Ми тобі створимо умови, кімната з виглядом на море і так далі»...)

Я відчував потребу знову побувати на заводі і погодився поїхати до Одеси, щоб звідти виїхати до Миколаєва.

У вагоні, по дорозі до Одеси, я написав картину «На дзвіниці». Децю я зробив в Миколаєві, а повертаючись звідти, писав деякі сцени на пароплаві. Останні картини — «Кров пролита» й фінал — закінчував в Одесі. Але весь цей період роботи над «Диктатурою» проходив в одному перозривному настрої якогось надзвичайного піднесення. Навколишнє оточення ніби не існувало, я майже не помічав своїх переїздів, і маленький столик у вагоні чи в каюті пароплава був однаково зручний, як і великий письмовий стіл у кімнаті. Я тоді ж зробив висновок, як багато важить для нас, коли пишеш якусь річ в одному настрої, коли думки і серце не розбиваються на скалки життя, серед яких багато таких, що вриваються в твій настрій випадково, псують його і на деякий період виводять тебе з ладу, поки знову не мобілізуєшся. Як багато важить, коли маєш можливість зосередитись тільки на тому, про що пишеш, на героях свого твору, на їхніх думках і переживаннях. Тоді всі твої знання і досвід, якщо ти його раніше набув, оживають. Якщо в моїй літературній роботі є щось хоч трохи варте ваги, то це те, що було написано саме так, а не інакше.

* * *

...Нарешті було поставлено останню крапку. Настав день читання п'єси на пленумі художньо-політичної ради й колективу держдрами.

Читання було організовано в саду між будинком держдрами й Будинком преси. Високий чотирикутник стін, квадратове подвір'я і свіжі вечірні дерева. Між зеленими вітами блищить електрика. Адміністрація поставила стільців і ослонів чоловік на триста, коли не більше. Спереду — столи, покриті червоним... для президії... Коли я прийшов і поглянув на цю розкіш, серце мені упало кудись у далеку й холодну глибину. «Для кого це стільки стільців? Що ви робите, товариші?» Але директор відповів, що це для громадськості, яка прийде слухати п'єсу... Що я міг йому відповісти? Я пішов десь подалі — гризти мундштук цигарки.

Та коли я повернувся, в саду було вже повно людей. Вони зайняли всі стільці, всі ослони, вони стояли під стінами. Вони були в легких сорочках з позасукуваними рукавами і в майках. Від них пахло морем. Але серед них я раптом побачив і окремі постаті березильців, і акторів кінофабрики, й письменників, і режисерів, які невідомо як опинилися тут, в цьому садку, саме цього вечора. Я побачив Романицького. Він підійшов до мене. «Яким чином ви тут?» — питаю. «А ми на курорті. Прочитали в «Чорноморській комуні», що тут буде сьогодні читання «Диктатури».

Я взяв «Чорноморську комуну» і прочитав там:

Сьогодні, о 6 год. вечора (це було 17.VIII — I. М.) у держдрамі (вул. Карла Лібкнехта, 46), драматург І. К. Микитенко читатиме свою п'єсу «Диктатура», що нею, як програмовою виставою, Одеська держдрама має відкрити зимовий сезон 1929—30 року. Обов'язкова присутність членів художньої ради та акторів держдрами. Запрошують робітників з підприємств, комсомольців, робкорів, працівників преси, Трому, Театру малих форм, артистів опери, Росдрами та кінофабрики, студентів Муздраміну та ІЗО інституту.

Як я читав п'єсу, уже не пригадую, але що було потім, пам'ятаю добре. Як тільки голова художньої ради оголосив початок обговорення, так дві протилежні думки шквалом палетили одна на одну і вченились одна в одну з усією силою політичної пристрасі. Художня рада й колектив держдрами на чолі з Шраменком і Терещенком, Романицький з ними й багато незнайомих мені юнаків і старіших робітників одеських заводів та деякі одеські письменники — це була одна сторона. Вони заявили, що «Диктатура» — нове слово в українському театрі і що це слово відповідає завданням партії в боротьбі за соціалізм,

а тому вони його вітають і будуть за нього битись. Тут же вони робили цілий ряд критичних зауважень, часом дуже важливих, які допомогли мені потім в дальшому опрацюванні п'єси.

Друга ж сторона... вона була невелика, але зла...

В кишені у мене поки що лежала тільки маленька нотатка «Чорноморської комуни» від 18.VIII та стаття, уміщена в цій же таки газеті 25.VIII. В нотатці, вміщеній другого дня після читання, було сказано про п'єсу так:

...П'єсу присвячено найактуальнішій проблемі — взаєминам міста й села. Докладніше про п'єсу — в наступному номері газети; але вже її тепер треба відзначити, що труднощі художнього перетворення найважливішої політичної проблеми тов. Микитенко подолав і що «Диктатура» — виключне явище в українській драматургії.

В статті ця оцінка п'єси була подана розгорнуто. Але від своїх товаришів-вуспівців я ще оцінки не мав ніякої. Першим прочитав «Диктатуру» тов. І. Ю. Кулик — він був членом Головреперткому, і він же дав першу оцінку п'єси.

Його рецензія збереглась у мене, і я вважаю за потрібне тут її навести:

Коли правда, що одна ластівка весни не робить, то п'єса І. Микитенка, проте, є тією ластівкою, що провіщає весну в репертуарній кризі нашого театру. В тій п'єсі автор повертається до проблеми, що її свого часу він лише накреслив дещо схематично в оповіданні «Брати», саме — до проблеми взаємин села і міста.

«Власть робочих і селян, а диктатура пролетаріату, чому це так?» На це запитання одного з героїв, селянина Малоштана, автор не лише відповідає, пояснює, «чому це так», але й доводить, що інакше бути не може й не повинно. І доводить на конкретному сучасному матеріалі, на хлібозаготівлях, де стикаються гостро класові інтереси й противенства. Автор не пішов лінією найменшого опору, не збився на агітку. Він дає складну інтригу й диференційований типаж, аж до невідомого «підкулачника». Куркуль Чирва-Козир у нього — це не тютій, але й не «оперный злодей», лише свідомий і на свій кшталт твердий представник інтересів свого класу, то — розумний куркуль-політик. Тим важче розв'язати інтригу на користь пролетарської диктатури, тим більше захоплює п'єса читача, примушує його хвилюватися за наслідки класового змагання. Дещо ідеалізовано подано завод, та в цьому хиби нема, це лише підкреслює переваги диктатора, право його на диктатуру.

Тепер годі нашим театрам скаржитись на цілковитий брак українських п'єс на сучасні актуальні теми. Така п'єса, художня й сценічна — є. І це перша українська п'єса на такі теми — не запашадницька, п'єса, що не залишає жодних сумнівів щодо свого ідеологічного настановлення. «Диктатуру» повинен поставити кожний наш театр.

Та найбільше її значення полягає в тому, що вона вказує ясній і неухильній шлях, що ним повинна піти віднині вся українська революційна драматургія.

27.VIII 1929 р.

І. Кулик

Так починалася історія «Диктатури». Але це зовсім не значить, що до неї всі так ставились і підходили саме з цього погляду...

В Одеській держдрамі я бував деякий час на репетиціях, потім знову виїхав до Миколаєва й працював там на заводі. Мені хотілося все-таки набутти більшого досвіду, щоб внести, можливо, деякі вдосконалення до п'єси і до спектаклю навіть на останній пробі, та й про повість думки не кидав.

Тим часом в держдрамі киціла справжня творча робота. Колектив (у п'єсі було зайнято близько 50 акторів) вперше почав робити екскурсії на заводи, знайомитись з роботою підприємства та з життям робітників. Щоденні репетиції все більше й більше вирізьблювали контури майбутнього спектаклю. Терещенко бігав по залу і за своєю звичкою кричав: «Та-а-к, та-а-к! Ритм! Не бачу ритму! Темп! Не чую темпу!» Але й ритм, і темп, і образи п'єси поволі приходили...

На заводі в Миколаєві чекали дня прем'єри. Робітники вирішили відрядити на прем'єру свою делегацію. 23 вересня робітники котельного цеху і доку цю делегацію виділили. До неї входили: електрозварниця Зубаченко, робітники Ципа, Щербина й інші. До складу делегації було обрано й автора п'єси. Від міського партійного комітету на прем'єрі був завідувач агітпропу т. Капцан. Від газети «Ізрасний Николаєв» було відряджено заступника редактора т. Вікторова.

Увечері ми з робітниками сіли на пароплав і всю дорогу співали пісень. Котельники й доковики — народ веселий. Ранком 24-го ми прибули до Одеси, спинились в Сельбудинку (всі в одній великій кімнаті) й пішли потім «обстежити», як стоїть справа в театрі. Дирекція та ху-

дожне керівництво прийняли нашу делегацію прекрасно. Нам показали сцену, і ми переконалися, що все гаразд, декорації готові, увечері відбудеться генеральна проба.

На цій пробі був тільки я. Кінчилась вона десь о 4 годині ранку. Театральні люди знають, що це значить і з яким настроєм виходиш після такої проби... (Це — мука!)

Але ось парешті пастав вечір 25 вересня. Мало сказати, що театр був переповнений. Він був переповнений «з верхом». Наша делегація сиділа на почесних місцях в першому ряду. Все відбувалося перед нашими очима. І я вперше в житті побачив героїв своєї п'єси на сцені великого справжнього театру.

Їх виконували актори, яких я так любив, — Ю. В. Шумський (Дудар), О. В. Осташевський (Чирва), Твердохліб (Стьопа Кніш), І. Е. Замічковський (Ромашка), Красноярський (Малоштан), Л. В. Мацієвська (Півниха), І. А. Селюк (Гнат Горох), Коханенко (Півень), Осмяловська (Парашька), Богданов (Гусак), Крамаренко (Коваль), Вечора (Небаба), Пономаренко (Дід), Кришицька (пезаможниця Настя) і т. д. Не можу тут всіх перелічити, але я забув тоді, що це актори драми, мої друзі, мені здавалося, що це справжні котлярі, селяни, куркулі, пезаможники, комсомольці.

Я забув також, що це моя п'єса, і разом з усіма глядачами реагував на події, що відбувались на сцені, так, як авторові не слід реагувати. В антрактах я пробрався за лаштунки і схвильовано повторював акторам і Терещенку: «Ну, знаєте... ну, знаєте... Це ж прямо я не знаю, що таке...»

Критичне почуття прийшло тільки пізніше, коли я подивився кілька вистав...

Вершиною цього спектаклю, центральним образом був Дудар — Ю. В. Шумський.

26 вересня в «Красном Николаеве» було вміщено таку телеграму:

*Жизнь николаевских
пролетариев на сцене*

Вчера вечером в Одессе состоялось открытие зимнего сезона украинской драмы, гастролировавшей в прошлом году в Николаеве. Поставлена была пьеса Микитенко «Диктатура». Спектакль превратился в грандиозное чествование николаевских пролетариев, жизнь и героизм которых отражены в пьесе.

От имени николаевского пролетариата с речами выступали завагитпропом тов. Капцай и рабочая котельного цеха тов. Зубаченко.

П'єса прошла с исключительным художественным успехом. Украинский театр еще не знает пьесы, такой богатой по своей социальной насыщенности и значимости, как «Диктатура».

29 вересня в тій же газеті з'явився звіт членів делегації Зубаченко, Цини й Щербиши, які писали, що п'єса «отражает нашу сегодняшнюю действительность во всей ее полноте» і т. д. (Потім мені було дано звання почесного котельника, коли «Диктатура» йшла в Миколаєві, в російському театрі, зимою 1930 р.— я саме працював тоді в с. Баштанці на Миколаївщині і був на прем'єрі).

Держдрама святкувала перемогу.

За кілька днів святкував перемогу театр Франка, де н'єсу ставив Г. П. Юра і де в ній були зайняті найкращі актори — сам постановник, Г. І. Борисоглібська, О. М. Ватуля, Т. П. Юра, М. Ф. Яковченко, О. П. Юрський, К. П. Кошевський і т. д. Після прем'єри з'явилися статті, одна з яких називалася: «Театр на барикадах»...

За цими театрами пішли харківський Червонозаводський, театр ім. Зацьковецької, Дніпропетровський театр...

Потім Москва, Ленінград, Білорусь і цілий ряд інших театрів Радянського Союзу.

Я згадую про це не для того, щоб сказати: «Ось який успіх». Ні, я знаю, що ніколи нікого ніякий успіх не забезпечував від того, щоб про нього негайно забули, як тільки цей успіх кінчиться, а робота цього автора не йти-ме вперед. І коли вже говорити про успіх, то для цього ще краще було б вибрати «Кадри», якими наступного сезону держдрама — уже театр Революції — святкувала свій п'ятирічний ювілей, які йшли потім в театрі Франка близько 120 разів підряд — день у день, соту виставу яких святкував Бакинський робітничий театр, Уральський реалістичний театр, які були перекладені різними мовами Радянського Союзу і йшли, починаючи від МХТу-2, театру Марджанова в Тбілісі, Ленінградського театру драми (кол. Александрінка, де йшла так само й «Диктатура») — аж до найдальших прикордонних театрів.

Ні, справа тут не в успіху і зовсім це не особиста справа драматурга. Справа тут в тому, як ставився до певної драматургічної роботи радянський глядач...

Весна 1930 року.

Одеська держдрама за сезон 1929—30 рр., крім «Диктатури», поставила «Постріл» О. Безименського (це була одна з кращих постанов Терещенка) і «Коммольці» Л. Первомайського — його першу п'єсу, повну огню і комсомольської лірики; ставив «Коммольців» Ю. Красноярський.

Ці три п'єси були політичним обличчям держдрами. Були у неї і зриви того ж сезону (Бондарчукова постава п'єси Мамонтова «На камені горить»; що воно за «принцип» був у керівництва театру, невідомо! Так деякий час по тому й говорилося про театр: «Горить?» — «Ой, горить»... І як па те — паступна, Терещенкова, постава невідалої з усіх поглядів п'єси Уейтінга називалася «Дорога вогню»... «Ой, горить»...)

Але основне було не в цьому, а в трьох згаданих п'єсах, що були віхами на новому шляху держдрами.

Весною театр приїхав на гастролі до Харкова. Пролетарська громадськість столиці, що знала про успішну роботу Одеської держдрами, — саме в реалізації творів пролетарської драматургії був її успіх, — зустріла театр надзвичайно тепло.

На вокзалі колективу театру було влаштовано прекрасну зустріч. Відбувся мітинг. Центральна преса так само поставилась до театру з великою увагою.

З такою ж увагою було прийнято й театр ім. М. Заньковецької, що теж приїхав тоді до Харкова на гастролі і теж привіз «Диктатуру». (Крім усього, ще й Червонозаводський театр грав «Диктатуру», і грав прекрасно).

Між театрами розподілили площадки. Заньківчани грали в саду Металістів, а держдрамі дано літній театр в Профспілковому саду.

Столична громадськість заповнювала обидва театри і з великою цікавістю дивилася їхні спектаклі.

Одного вечора до держдрами завітала Харківська партійна конференція — на виставу «Постріл». Директор театру виступив перед спектаклем з коротким вступним словом, в якому говорив про зв'язки українських радянських театрів з братньою російською драматургією (як відомо — в «Березолі» за роки, поки там порядкував Курбас, не було поставлено жодної п'єси з російської драматургії) і тут же відзначив зв'язок держдрами з тов. Безимен-

ським, що сидів тієї хвилини в залі. Делегати конференції гаряче привітали автора «Пострілу» і прекрасно приймали спектакль...

* * *

Осінь 1930 року.

Держдрама готується святкувати свій п'ятирічний ювілей. Для неї відбудовується приміщення колишнього Сибіряковського театру на вул. Пастера. Готування до ювілею стоїть в центрі уваги одеської партійної організації і широкої радянської громадськості. Держдрама користується авторитетом у пролетарського глядача і його любов'ю.

Колектив чекає закінчення «Кадрів», що мають іти на ювілейні свята в постанові Терещенка. Я в цей час був на ліквідації куркульні як класу в с. Баштанці на Миколаївщині і там вечорами після роботи писав нариси для «Комуніста» й дописував «Кадри». Потім я вперше прочитав п'єсу в Миколаївському будинку освіти. Була прекрасна студентська аудиторія. Звідти приїхав до Одеси і прочитав п'єсу колективу держдарми, ще в старому приміщенні. П'єсу прийняли з захопленням, і я поїхав до Харкова. Там було вирішено питання про створення нового столичного театру, який можна було б протиставити театрові Курбаса. В рішенні керівних органів було сказано, що новий театр (було прийнято пропозицію назвати його театром Революції) створюється на базі Одеської держдрами, з якої береться частина кращих акторів на чолі з художнім керівництвом...

З Харкова я виїхав до Москви. З МХТу-2 йшли телеграми, чому затримується остаточна редакція «Світліть нам, зорі!» (так називалися «Кадри»). До Одеси я приїхав потім разом з Анатолієм Петрицьким, що віз держдрамі макет оформлення «Кадрів».

Це було одне з найкращих його оформлень. Воно відбивало дух воєнного комунізму й перших років завоювання вищої школи.

Ми побачили нове, грандіозне приміщення держдрами, в якому кипіла відбудовна робота; на чохлах, що вкривали червоний бархат нових стільців, сипалися стружки. На сцені й під сценою інженери будували складну машинерію плунжерів (для чогось здалися вони в постанові «Кадрів»).

Колосальні розміри зали, амфітеатру, галереї лякали нас. Та тут же не настачиш глядача!.

Але ось настав день ювілею. Величезна зала і всі галереї були переповнені. Це був урочистий день. Держдрамі було дано ім'я театру Революції.

Акторів театру Ю. В. Шумського, Л. В. Мацієвську й художнього керівника М. С. Терещенка нагороджено званням заслужених артистів республіки. (І. Е. Замичковського нагороджено званням заслуженого артиста республіки раніше, в день ювілею сорокарічної артистичної діяльності, 1927 року).

В спектаклі «Кадри» створені режисером і акторами образи — Тереня Крижня (Шумський), Олени Череди (Ливарович), куми (Мацієвська), Коті (Є. П. Пономаренко — це був виключний Котя!), Мосі Шкіндера (Братерський), Тараса Роботяги (Богданов), Катрі (Креницька) — були прекрасним показником зростання культури театру. Цілий же спектакль вийшов у Терещенка стрункий, цілеспрямований.

(Як зараз бачу І. Е. Замичковського. З хворим серцем, але з яким запалом і з якою майстерністю він виконував останню в своєму житті роль — професора Богоявленського. Відігравши «Кадри», він виїхав весною відпочивати до себе на дачу і вже більше не повернувся до театру. Пам'ять про цю прекрасну людину ми назавжди збережемо в своєму серці).

«Кадри» (присвячені проблемі виховання радянських кадрів) були початком діяльності Одеського театру Революції в новому приміщенні. Нова п'єса Л. Первомайського «Невідомі солдати» була продовженням цієї діяльності на високому рівні. І хоч поставник «Невідомих солдатів» К. Кошевський з театром не поладив, але п'єсатов. Первомайського і цей спектакль мали, безперечно, велике значення в художньому розвитку театру Революції. Спектакль ішов з великим успіхом і особливий ентузіазм викликав він у партійного й комсомольського глядача.

* * *

Друга половина сезону 1930—1931 рр.

Наближається весна.

Потрібна нова прем'єра, щоб закінчити сезон на тому рівні, на якому він проходив. Глядач вимагає! Театр мовчить. Відвідування почало падати.

Настрій пішов униз...

В той час (зима 1930—1931 року) я працював на шахті 22 в Голубівці Кадіївського району у інженера Карташова, що запровадив свою систему механізованого видобутку вугілля. Проблема механізованого Донбасу, проблема вугілля була тоді гостро поставлена партією перед робітничим класом і колгоспним селянством. Для успішного здійснення плану соціалістичної індустріалізації країни розв'язання цієї проблеми мало виключне значення. На Донбас партія посилала робітників, колгоспників, культурні кадри, більшовицьке керівництво. Система Карташова, як і система Філімонова та інших товаришів, були тими зразками, на які орієнтувалися кращі інженери й шахтарі всесоюзної кочегарки.

Я працював на шахті 22, в лаві Карташова накидщиком, вивчав процес і ногами писав п'єсу «Справа честі». Про цю мою нову роботу театр Революції знав, — частину я вже встиг прочитати колективу в першій редакції.

Кінчав я її в Харкові.

П'єса ще не була закінчена, як театр Революції почав бомбардувати мене телеграмами. «На д с и л а й т е п'єсу «Вугілля», «На д с и л а й т е «Вугілля»...

Нарешті я спійшло кінчив п'єсу і вислав її Терещенкові.

Через місяць по тому я вже одержав телеграму, в якій дирекція, художнє керівництво й колектив театру сповіщали мене, що «прем'єра пройшла з нечуваним успіхом», що кожного дня п'єса йде при переповненому залі і що глядач сприймає її так, як ще не сприймав ні одної п'єси.

Признатись, я цьому боявся вірити і не дуже поспішав до Одеси. Але нарешті я зібрався, приїхав, щоб побачити спектакль власними очима.

Ніколи цього не було, а на цей раз на вокзалі мене зустрів увесь колектив театру Революції на чолі з постановником п'єси, з новим директором — т. М. П. Пацишим (Шраменко захворів і поїхав лікуватися); з театром були представники міськради, письменники, преса. В руках у товаришів були квіти... На пероні відбувся мітинг, присвячений... чому? Яка тема? Життя країни, успіхи боротьби за соціалізм, радість творчості, радість перемоги.

Так, це були у нас дні великої радості. Мабуть, ніде, у жодному театрі Радянського Союзу ця п'єса не бачила

такого успіху, як в Одесі, на сцені театру Революції.

Ще здоровствує найстаріший робітник театру Революції, ветеран праці, костюмер тов. Шульмейстер, що має за своїми плечима 85 років життя і глибокий досвід роботи в театрі. Коли готувалася «Справа честі» (а перша назва п'єси була «Вугілля»), він подивився проби й, жартуючи, сказав: «Ця п'єса матиме великий успіх». — «Чому, пане Шульмейстер?» — «Вугілля... його тепер не вистачає, так кожний схоче піти подивитись...»

Цей анекдот, однак, по-своєму відбивав пекучий інтерес глядача до тематики п'єси, до проблеми механізації Донбасу, до перековки психіки старого робітника й нових методів роботи.

Цією постановою Одеський театр Революції ще більше підніс другий період своєї діяльності, який проходив під знаком передової драматургії і в якому центральне місце зайняли п'єси «Диктатура», «Постріл», «Коммольці», «Кадри», Невідомі солдати», «Справа честі». А восени пішли «Страх» О. Афіногенова, «Ета» С. Левітіної. (Це вже було при режисері Шклярським).

* * *

Весною 1931 року Одеський театр Революції виїхав на гастролі в Донбас. Шахтарі Горлівки й інших міст прийняли його з радістю. Актори вдень вивчали шахти, провадили культурну роботу, а вечорами показували шахтарям свої спектаклі.

З Донбасу театр в піднесеному настрої приїхав до Харкова, а з осені 1931 року сили його розділились.

На Україні стало два театри Революції — одеський і харківський.

Організований з ініціативи пролетаріату столиці, Харківський театр Революції склався з частини одеського, з частини акторів театру Франка та інших театрів, і перед Жовтневими святами 1931 року цей театр відкрив свою завісу «Справою честі».

В цьому спектаклі всю першу половину сезону роль Гната Орди виконував Ю. В. Шумський. Про створений ним образ багато писала театральна критика. Це був справді монументальний образ.

Після повернення Шумського до Одеси роль Орди виконував Кречет та В. К. Сокирко.

Роль Кармануци виконувала заслужена артистка В. Ф. Варецька, що перейшла до театру Революції з театру Франка, де за ряд років вона створила багато майстерних образів. Основними образами Варецької в театрі Революції були, на мою думку, Анна — в «Украденому щасті» І. Франка (п'єса йшла в опрацюванні І. Ю. Кулика і називалася «Жаждарм»), леді Мільфорд — в трагедії Ф. Шіллера «Коварство і любов», Маша — в п'єсі М. Погодіна «Після балу» й Маруся Шурай.

Роль Марусі Цвіркун в «Справі честі» виконувала Н. І. Іващенко, яка зроста в театрі Революції, талановито грала потім роль Лотоцької — в «Дівчатах», Ульку — в «Бастилії», Олю — в «Соло на флейті», але, на жаль, залишила театр Революції 1935 року й виїхала до Ленінграда.

Після «Справи честі» було поставлено «Страх» О. М. Афіногенова, п'єсу, що була тоді центральною подією на театрі цілого Радянського Союзу. Ставив п'єсу Г. П. Юра. Спектакль пройшов з успіхом...

Першого ж сезону було поставлено й п'єсу ще одного нового драматурга, Якова Городського — «Залізна бригада» (в перекладі з російської). Ця п'єса була присвячена будівникам Харківського тракторного заводу.

Другий свій сезон театр відкрив «Дівчатами нашої країни» в постанові М. С. Терещенка та в оформленні А. Г. Петрицького.

Образи Марії Шапіги — К. В. Тимошенко, Панахиди — Міхневич, Шкурки — М. Ф. Яковченко в спектаклі Харківського театру Революції я вважаю за зразки акторської майстерності. Добре також зробили образи: Муратов — Пронашка, Янушевич — Маша, Г. М. Галицька — мати, Донець — Шметелюк, Н. І. Садовський — Старчай, І. А. Селюк — Водоп'ян, Н. І. Іващенко, яка в ролі Лотоцької дістала тоді широке визнання від столичної громадськості...

Серед кращих спектаклів Харківського театру Революції — і «Дівчата нашої країни». Цей спектакль до цього часу, ось уже п'ятий рік, залишається в репертуарі театру.

Але, на жаль, це, здається, єдиний приклад на Україні, коли театр зберігає в своєму репертуарі ряд років в якусь постанову. Жоден інший театр на Україні не виявив до цього часу такого бажання, і цим самим наші

театри виявляють якесь дивно легковажне ставлення до процесу розвитку нашої драматургії.

Дає драматург до театру п'єсу. За неї хапаються, «трублять» підряд сотню разів, розбивають декорації і па другий сезон — п'єси немає. А за два-три роки пам'ять про неї канула в Лету... Ні традицій, ні зразків акторської роботи, на яких з року в рік могла б учитись акторська молодь, ні можливості новому, підростаючому глядачеві побачити попередні надбання української радянської драматургії — нічого немає при такому ставленні театрів до роботи драматургії.

Де, справді, новий глядач, що виріс за ці роки, може побачити «Невідомі солдати»? Ніде! А «Загибель ескадри», якій всього три роки? Хіба що в одному-двох театрах. А «Кадри»? Ніде! Боюсь, що й «Платопа Кречета» скоро «відіграють» назавжди!

Невже нашим режисерам не зрозуміло, що так будувати радянський театр важко? Невже виши думають, що це питання потребує особливих роз'яснень? Ах, як це шкода, коли так думають наші режисери! Як шкода, що виши не хочуть зрозуміти простої істини: бурхливий розвиток нашого соціалістичного життя, що вимагає від нас все нових і нових зразків роботи, зовсім не вимагає, щоб ми другого дня забували про те, що було кращого в галузі нашої літератури, нашого театру вчора! Павпаки! Івани, «не помнящие родства», в культурному процесі — особливо смішні.

Москва, світовий центр революційної культури, робить інакше. Там устигають показувати і все нове, і світову класику, і кращі попередні надбання радянської драматургії. І тому там можна побачити до цього часу й «Чудака», і «Місто вітрів», які з'явилися на зорі розвитку радянської драматургії, і «Любов Ярову», яка свого часу пройшла з величезним успіхом в Академічному Малому — але пройшла не навіки! Тепер її ставить МХТ. Очевидно, діячі театру там краще розуміють, що значить процес розвитку нової радянської театральної культури. Чи не пора і нашим товаришам режисерам повчитися такому ставленню до цього процесу у діячів передового братнього російського театру?

Пора, товариші, пора!..

* * *

В зв'язку з постановою «Дівчат» я знову зустрівся з Одеським театром Революції.

Тут уже було багато не знайомого мені. В колективі не відчувалося єдності, чи, краще сказати, спільного внутрішнього вогню.

Читання «Дівчат» відбулося літом 1932 р. десь нагорі, в кімнаті, залитій пекучим сонцем. Повітря було нерухоме. Актори, по-моєму, думали про те, що добре було б піти на пляж, покупатись, а не про майбутній спектакль. Сумне враження залишилось у мене від того приїзду до театру.

Ставив п'єсу потім Д. Шклярський, що після від'їзду Терещенка (і до приїзду І. Я. Юхименка) був два сезони режисером театру Революції.

Спектакль я дивився. Він був загалом непоганий. Комсомолець Микола Пронашка у виконанні Ю. В. Шумського був чудовим образом, не подібним ні до одного з тих, які я бачив в інших театрах. Пронашка у Шумського був не тільки молодим комсомольцем, закоханим у Марію Шапігу; він був у нього ще й вдумливим, серйозним групооргом — молодим більшовиком, а це — те, про що я мріяв, писавши цю п'єсу. Роль Маші виконувала П. М. Нятко, що на цей час повернулась була до Одеського театру Революції з інших театрів. Роль матері в «Дівчатах» з великою теплотою і з прекрасним гумором виконувала Л. В. Мацієвська. Хороша також була в цьому спектаклі молодь театру Революції!

* * *

Взимку 1932—33 р. я працював на хлібозаготівлях в Одеській області. Ця робота дала мені багатющі матеріали. Повернувшись до Харкова, я незабаром виїхав до Прилук. Там, в трудовій комуні, що в 18 кілометрах від Прилук, я провів зиму, весну й літо 1933 р. в товаристві колишніх правопорушників, з яких більшовики-чекісти вивували прекрасних людей, молодих будівників соціалізму.

Комуна ця збудована на місці колишнього Ладинського «дівіча монастиря», що був справжньою bastілією релігії, реакції і контрреволюції. Чекісти України зруйнува-

ли це гніздо вікового гніту й експлуатації і утворили там чудову трудову комуни!

Там я писав «Ранок» і п'єсу «Бастилія божої матері».

* * *

...Але й термін здачі матеріалів ювілейного збірника до друку давно кінчився, і розмір мого розкиданого (й за браком часу— довгого) «екскурсу» в минуле перевищив уже дозволені межі.

Я почав своє «інтермеццо» в Києві, а кінчаю його в Одесі. Як колись, мені знову запропоновано «умови для роботи, кімнату з видом на море і так далі», аби я тільки скоріше кінчив своє писання, через яке затримується збірник.

В Одесі тепер весна. Так, весна в січні.

— Чи то календарі невірні, чи то полюси переміщилися,— жартуючи, кажуть мешканці Одеси... І справді, удень тепло, як ранньою весною. Іноді неспішно вигляє сонце.. Такий теплий січень, як тепер, був в Одесі 40 років тому. 1895 року температура в січні була 3,9 градуса вище нуля. 1936 року — 3,5 градуса вище нуля...

Але це вже спогади не мої, а «Чорноморської комуни».

В наших краях проходять тропічні повітряні маси. Циклони не дають можливості полярному повітрю дійти до півдня, ніжче Норвегії вони не спустились. І газета запевняє, що ближчим часом напевряд чи можна чекати похолодання в Одесі.

Але туман, густий сивий туман насувається з моря і ось уже третій день укутує місто, клубочиться вночі вогкими куделями навколо ліхтарів, стовпами стоїть у вулицях і провулках. З порту щохвилини доноситься тужлива сирена, вона попереджає грецькі пароплави, що стоять в порту і на рейді: обере-е-е-ж-но!

А телефонні дзвінки з театру і з друкарні щохвилини нагадують: скоріше! скоріше!

Тож треба кінчати.

У

Наступною моєю зустріччю з Одеським театром Революції була саме зустріч на п'єсі «Бастилія божої матері».

Театр починав новий, третій період своєї роботи і починав він його п'єсою О. Є. Корнійчука «Загибель ескадри».

Художнє керівництво Одеським театром Революції 1933 р. було доручено режисерові Івану Яковичу Юхименку, який здійснив це керівництво до дня сьогоднішнього ювілею. За кілька місяців по тому, в лютому 1934 р., прийшов до театру і новий директор М. Ф. Шостацький, що стоїть і зараз в чолі театру.

Свою режисерську роботу в Одеському театрі Революції як художній керівник Юхименко почав саме п'єсою Корнійчука «Загибель ескадри».

І вибір його був правильний.

Олександр Євдокимович Корнійчук, перша п'єса якої — «Камінний острів» — ішла на великій сцені (в театрі Франка) 1930 року, дав 1933 року п'єсу, яка стала однією з найпопулярніших п'єс на Україні, дістала 2-у премію на всесоюзному конкурсі Раднаркому СРСР, була поставлена в театрі Червоної Армії в Москві, в театрі державної драми в Ленінграді і в цілому ряді театрів Радянського Союзу. Автор «Загибелі ескадри» відразу став одним з найвідоміших передових наших драматургів.

В його п'єсі, написаній на історичну, надзвичайно хвилюючу тему громадянської війни — затоплення Чорноморської ескадри за наказом Лепіна — було закладено той внутрішній вогонь, який захопив акторів наших театрів і нашу радянську громадськість, що прийняла цю п'єсу з великим ентузіазмом.

«Загибель ескадри» стала одною з значних віх нашої української радянської драматургії.

Вибір Юхименка був більше ніж правильний.

І знову ж радісно згадати, що старий наш друг Ю. В. Шумський був перший з акторів, хто відчув цю п'єсу глибоко, по-справжньому.

Коли я прочитав в Одеському театрі Революції свою «Бастілію», Шумський сказав мені: «Чумака я грати не буду. Я сподівався більшого».

Мені було, звичайно, гірко. Але що зробиш. Шумського п'єса не задовольнила. Це була перша моя п'єса, в якій він відмовився грати. Почуття гіркості залишалось у мене після цього до нової нашої зустрічі. (Вона відбулась у Києві; прочитавши нову мою п'єсу «Соло на флейті», Шумський зайшов до мене в кімнату в готелі «Континенталь» і сказав: «Ну от, це інша річ! Хочу грати Ярчука». І зараз він виконує цю роль в театрі Франка).

Тоді, в Одесі, у нас відбулася з ним розмова, яка зайвий раз показала мені, як любовно ставиться цей майстер

до кожного нового досягнення нашої драматургії, як вітає він появу кожної хорошої п'єси.

Ми вийшли з ним з акторського під'їзду па вулицю Артема. Ішли хвилину мовчки. Потім він кашлянув якось особливо і зразу, стиснувши кулак, рубнув ним повітря.

— Розумієш... «Загибель ескадри»... Хороша п'єса. Молодий автор. Свіжа. Прекрасна тема. Образ Гайдая... Я от ходжу і думаю над ним. І мені звучить пісня:

Раскинулось море широко,
И волны бушуют вдали...

Я буду співати цю пісню. Вона — в образі Гайдая.

Ми довго стояли на розі вул. Пастера. Ми говорили про великі завдання нашої драматургії, про майбутні великі образи, які прийдуть, неодмінно прийдуть на сцену радянського театру.

Я дивився потім «Загибель ескадри» в Одеському театрі Революції. Це був хороший спектакль. Він пройшов в Одесі понад сто разів. Гайдай у Шумського, на мою думку, вийшов трохи розм'якшений. Я сподівався більшої вольовості, особливо після нашої розмови.

Другий центральний образ п'єси — петлюрівець Кобза на виконанні Й. Ф. Маяка — справив на мене велике враження. Це була така люта й мерзена твар, цей Кобза, така уперта й підла бестія, така хитра і ненависна, що хотілось всадити йому кулю в лоба значно раніше, ніж це робиться в п'єсі. І так гірко було, що Кобза водить за ніс мінера Гайдая, провокує, плутає сліди й паскудить більшовицькій організації... Коли, нарешті, його прикінали, всі в залі з полегшенням зітхнули.

* * *

На спектаклі «Бастілія» я зупинятися не буду. Я вже згадував, що його цікаво поставив Юхименко.

В березні 1935 року на сцену Одеського театру Революції молодий режисер Б. А. Борін (з технічного робітника сцени, яким я його знав колись, він виріс в Одеському і в Харківському театрі Революції — спочатку був помрежа у М. С. Терещенка — і став тепер режисером, в Одесі він уже поставив п'єсу Дюваля...) переніс з Харківського театру Революції «Марусю Шурай». (Приїздив для цієї роботи до Одеси й постановник п'єси Терещенко).

Ця п'єса пройшла в Одесі уже понад сто разів і ще не збирається сходити з репертуару. Очевидно (це можна судити й по інших театрах), я не помилився, взявши матеріал старої п'єси М. Старицького («Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці») та народні легенди про Марусю й зробивши з цього радянську п'єсу про минуле царської України, що терпіла пелюдський гніт. Це дало можливість і Одеському театру Революції показати глядачеві, як перетворюються в нашій дійсності «символи» старого, буржуазного, дореволюційного українського театру. Одним із таких «символів» був колись і «Гриць».

І ми можемо тільки вітати Одеський театр Революції, що він підхопив нашу ініціативу й продовжив роботу в цьому напрямку.

На ювілейні свята театр покаже нам «Сорочинський ярмарок» в переробці й постанові І. Я. Юхименка і в оформленні художника Є. К. Шаблювського. Ми з величезним нетерпінням чекаємо на цей спектакль. Я знаю, яке багатство українського фольклору, яку цікаву режисерську розробку п'єси і які яскраві акторські образи готує театр!

В цьому спектаклі буде зайнято близько 150 чоловік! Весь колектив акторів, студенти театральних технікумів і навіть технічні співробітники театру будуть виведені на сцену. (Мій друг, старий пожежник Микола Несторович Дубровський, що любить театр і береже його від огню, як зіницю ока, в нагороду за свою працю гратиме на скрипці в сцені ярмарку).

Я думаю, що цей спектакль буде святковим і що він дасть радість і глядачеві, і кожному співробітникові театру.

Успіху, товариші! Великого, грандіозного успіху на ювілейні свята!

І осташе.

Другого дня ювілею іде «Соло на флейті». Цей спектакль я бачив в Одеському театрі Революції раніше. Це одна з кращих постанов цієї п'єси, які мені довелось бачити. Зараз я вже далекий від «Соло на флейті». Мене хвилюють тепер образи майбутньої трагедії «Безсмертні». В цю тему вриваються образи ще одної теми, що схвилювала мене на зустрічі з нашими видатними радянськими медиками, професорами і лікарями, яка відбулась зовсім недавно в Києві, в кабінеті наркома здоровохорони. Цю тему я там же, на цій зустрічі, де було багато письменників, сформулював, дав їй назву «Сліпі і зрячі»

і там же накреслив сюжет майбутньої п'єси; всі присутні схвалили його, а президент Всеукраїнської академії наук академік О. О. Богомолець подав цікаву і влучну репліку, яка мені ще більше допомогла сприйняти що тому. З двох цих тем я зараз вибираю одну для н а й б л и ж ч о ї своєї роботи.

Отже «Соло на флейті» — пройдений етап у моїй роботі. Але цей етап для мене був дуже важливий, і я радий, що в особі І. Я. Юхименка «Соло на флейті» знайшло режисера, який зумів розкрити суть п'єси, а актори театру Революції — донесли образи п'єси до глядача.

Третього дня ювілейних свят ітиме «Платон Кречет» О. Корнійчука.

І я думаю, що по цьому театр Революції повинен поставити нову п'єсу Л. С. Первомайського (в історії театру Революції залишаються три його п'єси: «Коммольці», «Невідомі солдати» й «Містечко Ладеню») та нову п'єсу Івана Антоновича Кочерги «Підеш — не вернешся», що йде зараз з великим успіхом в інших театрах України. Я б нагадав товаришам також про п'єсу Юрія Мокрієва «Союз відважних», що написана на тему радянської авіації та парашутизму і ще не поставлена на великій сцені.

* * *

Успіху, великого успіху і радості бажаю вам, товариші, на ювілейні свята!

Я буду щасливий взяти в них участь.

Привіт вам, друзі, актори, художники і технічні робітники сцени театру Революції! Ми боролись і зростаємо разом. Привіт одеському студентству, медикам, і іншим, і всій радянській громадськості, а пасамперед — січнівцям, які вперше дали мені радість почуття, що моя літературна робота — не марна.

Привіт прекрасному глядачеві театру Революції, що перший підтримав мене на шляху радянської драматургії...

* * *

Ось переді мною «Чорноморська комуна». В ній надруковано статтю актриси театру Революції Г. Ю. Мещерської, що багато років свого життя віддала українському театру. Стаття кінчається так:

Я почуваю себе безмежно щасливою, що я, дочка простого робітника, можу віддати свої творчі сили на користь рідному мені робітничому класу.

Я пишаюсь і почуваю себе безмежно щасливою, що дожила до такого прекрасного часу, коли передо мною відкриті всі шляхи для творчості, для барвистого життя...

Так, товариші! Радісно жити і творити в нашій соціалістичній країні!

Київ — Одеса.

1—28 січня 1936 р.

БЕСІДИ З АКТОРАМИ

ПЕРША БЕСІДА (13.VIII 1936 р.)

ПЛАН ПОСТАВИ
Й АТМОСФЕРА СПЕКТАКЛЮ

1. Чому я беруся до постанови «Днів юності»

а) Тасмниці акторської і режисерської творчості мене вабили з дитинства, раніше ніж у мене прокинулись літературні прагнення.

б) Усі свої твори — від перших віршів, через повели й повісті до драми — я писав, відштовхуючись від драматичних ситуацій і в своїй уяві граючи те, що я думав і писав.

(Критика про мою прозу)

в) Ні в одній п'єсі я не міг вичерпати себе і взятій теми. Завжди хотілось доповнити свій текст додатковою участю у сценічному втіленні створених образів.

г) Братись писати перші п'єси було так само страшно, як і зараз братись до режисури.

д) Нарешті: «Мати, що ходить за хворою дитиною, буває завжди вишакдлівіша за кваліфікованого лікаря» (Філатов).

2. Що таке режисура

а) Це свідомий провід акторів, у який вони вірять і який через це здатен доходити ступеня гіпнозу, не в розумінні безвольності, а в розумінні сили переконання.

б) Тільки та режисура дає наслідки, яка викликає довіру актора.

3. Що мені треба від вас

а) Щоб ви забули про те, що ви багато знаєте, що ви учені, що ви все вмієте і кожен з вас міг би сам ставити п'єсу.

Забудьте це на деякий час, і ви не станете від цього гіршими, а кращими!

б) Мені потрібна простота і щирість наших взаємин.

в) Мені потрібно, щоб ми настільки поважали один одного, що могли по-справжньому сперечатись.

г) Мені потрібно, щоб ніхто з вас не залишався байдужим. Щоб ми всі ризикували і хвилювались однаковою мірою.

д) Мені потрібно, щоб ви від сьогоднішнього дня жили образами п'єси, інтересами майбутнього спектаклю і вели щоденник своїх спостережень і свого творчого самопочуття.

Це для нас конче необхідно.

Ось чого я прошу від вас.

е) «Спектакль — це добре організоване товариство», — каже Дідро, і він має рацію.

АНСАМБЛЬ

Честь створення режисури в тому сенсі, як ми її розуміємо, приписується Гете. У Вінда читасмо: «Перший режисер на нашій сцені був Гете».

Йому ж віддається заслуга створення ансамблю, ігнорування інтересів окремішностей в ім'я цілого. Але Дідро ще задовго до того ставив питання про ансамбль. «Спектакль, — казав він, — це добре організоване товариство, де кожний поступається частиною своїх прав в інтересах усіх і задля добра цілого. Спектакль — наслідок дружньої погодженості, гармонії».

Дідро не дійшов до думки про створення спеціального художника — режисера — і поклав цей обов'язок на автора. Автор, на його думку, збагачує актора комплексом

ідей і тримає в своїх руках віршовочку до серця актора.

Додатки Дідро до «Побічного сина» та «Батька родини» показують, як мислив собі Дідро постановочний план. Отже, утворення режисури можна приписати й йому.

Мені потрібна гармонія, але вона потрібна і вам.

4. Що таке театр, сценічне мистецтво

а) Це те, що насамперед жагуче цікаво дивитись.

б) Природа? Так.

«Мета сценічної гри була і є — бути дзеркалом природи, показати доброту і зло — її власні риси, пороку — його образ, а самій сучасності, самій плоті часу — їх вигляд і відбиток» (Шекспір).

В живом воображенъе развивает
Всю нашу жизнь в картине верной,
Все то, что мы в действительности видим,
Всю эту смесь и ужасов и смеха,
Печали, радости, добра и зла.
Она стоит, как зеркало, пред нами,
И в нем себя увидеть может каждый
Уже лицом к лицу; глупец и умник,
Старик и юноша, король и раб,
Муж и жена, девица и вдова.

(*Lone de Vega*)

в) Але що ж це значить? Чому фото — не цікаво, а портрет — цікаво?

Чому не кожен портрет цікаво?

Чому, коли йде вулицею людина й, замислившись або читаючи газету, ступає однією ногою по тротуару, а другою по бруку, — цікаво, а коли вона зробить це навмисно, — нікому не цікаво. Замрем і внутрішньо посміхнемось у першому випадку і, може, будемо потім думати про цю людину на самоті, а в другому випадку — одвернемось і забудемо за хвилину?

Чому з таким завмиранням серця ми стежимо за вуличною сценою, коли учасники цієї сцени нас не помічають, і чому нам стає нецікаво, коли вони нас помітили? (Інша річ, чому знову стає цікаво, коли учасники сцени шукають і знаходять контакт з юрбою).

Відповідь: Підглядання.

Театр — це 1000 людей, що підглядають таємниці людського життя.

Театр — іде від дитинства.
Театр — це прагнення узнати: «А як у інших, чи так, як у мене?»

5. Але чи всяке підглядання дає нам задоволення?

Ні.

Нас цікавить тільки те, що виходить за норми, за звичне, за межі звичайного.

ДЕЯКІ ВИСНОВКИ СТАНІСЛАВСЬКОГО

«Єдиний цар і владика сцени — талановитий артист». **Т р у д н і с т ь**: знайти сценічний фон, що не заважав би, а допомагав його складній художній роботі. Може, колись народиться великий художник і розв'яже це найтрудніше сценічне завдання.

П е р е ж и в а н н я: «Дев'ять десятих роботи артиста, дев'ять десятих справи в тому, щоб відчутти роль духовно, зажити нею: коли це зроблено, роль майже готова».

Т е х н і к а: «Що більший артист, то більше він цікавиться технікою свого мистецтва».

Т а л а н т: «Що більший талант, то більше обробки її техніки він вимагає», — сказав один великий артист.

«Тільки доморощені генії пишуться своєю близькістю до Аполлона, своїм всеохоплюючим нутром, беруть натхнення від горілки, наркотиків і передчасно зношують темперамент і обдаровання».

Французький художник Дега казав:

«Якщо в тебе є майстерності на сто тисяч франків, купи ще на п'ять су».

«Найближчим етапом нашого мистецтва, безперечно, є посилені праця в галузі внутрішньої техніки актора».

Система Станіславського розпадається на дві частини:

1. Внутрішня і зовнішня робота артиста над собою.
2. Внутрішня і зовнішня робота над роллю.

Внутрішня робота над собою полягає у виробленні психічної техніки, що дозволяє артисту викликати в себе творче самопочуття, при якому на нього найлегше сходять натхнення.

Зовнішня робота над собою полягає в приготуванні апарата свого тіла для втілення ролі, в точній передачі її внутрішнього життя.

Робота над роллю полягає у вивченні духовної сутності драматичного твору, того зерна, з якого він створився і яке визначає його смисл, як і смисл кожної з ролей, що складають його (твір).

Простота: Життя людського духу.

«Біда в тому, що змістовна простота багатой фантазії — найтрудніша в нашій справі, і саме її найбільш бояться і уникають ті, хто не дійшов до ступеня майстра в нашій акторській справі».

«Головне творче завдання мистецтва — передача в художній формі життя людського духу» (Станіславський).

«Не можна зрозуміти людей, не розуміючи їхніх діл» (Ленін).

«Зовнішнє повинно бути виправдано зсередини, і тільки тоді воно захоплює глядача» (Станіславський).

«Загострити почуття, його переживання значно важче, ніж загострити зовнішню форму втілення».

Не грати, а бути, існувати.

Грати не свою роль, а п'єсу. Кожен гратиме всю п'єсу.

Ми всі «щось знаємо». У нас є один спільний секрет, одне почуття, і ми зібралися для того, щоб висловити його своїм друзям.

ВНУТРІШНІ ЗАВДАННЯ

Ми повинні відтворити дихання п'єси. Що це за дихання?

Молодість країни, переходова грань до зрілості і мужності.

Чистота людей, як після грому й дощу.

«Воістину, людина — брудний потік. Треба бути морем, щоб прийняти в себе брудний потік і не забруднитись» (Ф. Ніцше).

Боля до життя — «Світ, який був би виявом незрівняно дужчої волі до життя, ніж теперішній, наповнився б тією ж мірою більшим стражданням: отже, він був би пеклом» (Артур Шопенгауер).

ПРУЖИНА П'ЄСИ, КОНФЛІКТ

Він вишикає через те, що двоє героїв стали один до одного спинами, зробили протягом п'єси фігури в формі знака запитання і зійшлися в центрі нашої уваги.

ОБРАЗИ П'ЄСИ

Ми поговорили вже про моральну, почуттєву атмосферу п'єси, що мусять бути її атмосферою нашого спектаклю.

Нам треба тепер розглянути систему образів, які цю атмосферу створюють, конкретизують, приводять у рух, щоб вона не залишалась мертвою.

1. Образ — одна з основних проблем мистецтвознавства.

Що ж таке образ в науковій поставі цього питання?

Образ — це своєрідна форма або своєрідний конкретний засіб відбивати життя, форма, що властива мистецтву як особливій ідеології, «що художньо освоює світ» («художественно осваивающей мир» — Маркс). А звідси поняття образу щільно зв'язане з питанням про критерій художності, з питанням про характер соціалістичного мистецтва й т. д.

Отже, образ — це своєрідний фокус, що збирає в собі основні проблеми мистецтвознавства.

Мистецтво відбиває дійсність і в свою чергу діє на неї.

Поняття образу спільне для всіх видів мистецтва — живопису, театру, музики, літератури, скульптури й т. д. Але, будучи спільним для цих різних видів, в той же час поняття образу потребує істотних специфікацій щодо кожного з цих окремих видів. Образ в архітектурі і образ в театрі виступають перед нами в зовсім інших окресленнях.

Саме поняття форми ми мислимо в єдності з змістом, форма розуміється марксизмом-ленінізмом як змістова форма. Такою змістовною формою мистецтва і є образ.

Образ — своєрідна форма пізнання дійсності, класового її відбиття.

Отже, образ — це ідея, якій властива «єдність поняття і реальності» (Ленін).

Характерною рисою образу (як ідеї, своєрідно висловленої) є збереження в ньому чуттєвої форми дійсності, її життєвих, конкретних окреслень.

Художник своє поняття про певну соціальну групу висловлює не загальною характеристикою, а в конкретній людській постаті.

Учений виділяє основні якості природного чи соціально-го явища у формулі, не даючи уявлення про чуттєву форму цього явища.

Хімік: вода — H_2O .

Л. Толстой: «Вода пз ключа, лоящая зубы, с блеском и солнцем и даже соринками, от которых она еще чище и свежей».

В. Белінський: «Політико-економ, озброївшись статистичними числами, доводить, діючи на розум своїх читачів чи слухачів, що становище такого-то класу в суспільстві набагато покращало чи погіршало в силу таких і таких причин. Поет, озброївшись живим, яскравим зображенням дійсності, показує в вірній картині, діючи на фантазію своїх читачів, що становище такого-то класу дійсно поліпшилось чи погіршало від таких-то й таких причин. Один доводить, другий показує і обидва переконують, тільки один логічними доказами, другий — картинами».

Уже Арістотель розглядав мистецтво як «наслідування життя», цебто збереження життєвих особливостей явищ, про які говорить художник.

Лессінг: «Поет хоче зробити ідеї, які він у нас викликає, настільки живими, щоб ми уявляли, ніби переживаєм справжні чуттєві уявлення зображуваних предметів».

Гегель основним для мистецтва вважав саме те, що воно висловлює дійсність (у Гегеля — її розум) у безпосередніх чуттєвих формах її втілення.

«Філософ говорить силогізмами, поет — образами» (Белінський).

Основним твердженням естетики Чернишевського було твердження про мистецтво як «відтворення того, чим цікавиться людина в дійсності».

Німецький літературознавець Т. Мейєр у відомій праці «Das Stilgesetz der Poesie» підкреслює, що «без конкретності немає справді великого поета», що головним для поета є **життєвість** (Lebendigkeit).

Маркс винуватив Ежена Сю, що його персонажі «не живуть живим змістовним життям», і вимагав від Лассаля показу «характерних рис в характерах» замість «перетворення індивідуумів в звичайні рупори духу часу», радячи йому більше «шекспіризувати».

Який же зміст життя наших персонажів?

Іван,
Люба,
Ярош Микола,
Оксана,
Три мушкетери,
Дід Шумейко,
професор Ярош (нема конкретності),
бабуся,
Вася.

«Шекспіризування» Енгельс мислить як **життєвість** твору, збереження індивідуальних, конкретних життєвих якостей в зображуваних явищах.

В листі до М. Каутської Енгельс говорить про те, що треба «окреслити характери з чіткістю і індивідуалізацією, щоб кожний персонаж був цілком визначеною особою».

Відомі подібні ж зауваження Леніна про мистецтво.

Все це, всі зауваження, що йдуть від різних джерел і настанов, виділяють в мистецтві як характерну його рису те, що ми можемо назвати індивідуалізованим показом дійсності: соціальної дійсності і природи.

Одні з могутніх засобів розкриття образу — мова.

Маркс: «Мова є безпосередня дійсність думки».

Можна сказати: «Мова є безпосередня дійсність образу».

В даному разі — мова українська.

Анрі Барбюс: «Мова — це глухий механізм, що приводить в рух і удосконалює розум і серце нації».

Що ж таке нація?

Нація українська; її мова, навіть селянські інтонації діда Шумейка звучать уже інакше, бо «машинна дирчить, і природа всі звуки відкриває». Отже, хутір, забуте село, безлюдний степ, вогні — все це тільки як далекі пахощі, які ще не видихались з одежі, а не як суть.

Як образи п'єси висловлюють те, що в п'єсі висловлюється?

Ще Арістотель установив, що можна розповісти одне й те саме, або «стаючи при цьому чимсь стороннім оповіданням, як робить Гомер, або від своєї особи, не замінюючи себе іншим, або зображуючи всіх діючими і виявляючими свою енергію».

В першому випадку маємо епос, в другому — лірику, в третьому — драму.

Трохи умовно: епос — це переважно оповідання, драма — показ, лірика — висловлювання.

Найзвичайнішим способом розповіді факти зовнішньої дійсності є оповідання про них, цебто епічна форма; для показу в п'ютрішнього переживання автора чи актора — їх висловлювання, лірична форма; а для дій, вчинків, подій, поруч з оповіданням — безпосередній показ їх читачеві, глядачу, цебто драматична форма.

У п'есі і в спектаклі будуть всі три форми.

Розглянемо конкретно, з яких елементів складаються наші образи:

У Шумейка переважас епос, у професора Яроша — лірика, у Івана, Люби, Яроша, Оксани — епос, лірика, драма в різній мірі.

Далі про моральні сентенції, спосіб їх виявлення, жести, лінію розвитку образів і т. д. — наступного разу.

*ТРЕТЯ БЕСІДА З АКТОРАМИ
ТЕАТРУ ім. І. ФРАНКА (26.IX 1936 р.)*

ДЕТАЛІ ОБРАЗІВ
І КОМПОЗИЦІЯ СПЕКТАКЛЮ
«ДНІ ЮНОСТІ»

1

1. Образи нашого майбутнього спектаклю ще й досі не набули достатньої тілесності, еластичності, конкретної пластичної характеристики.

Деякі образи, а вірніше — образи в деяких місцях ще й досі залишаються безплотними декламаторами тексту.

Оскільки в п'есі є місця, де текст сам по собі не виблискує конкретністю життєвих характеристик, та ще й актори, виконуючи його, залишаються безплотними, виходить висока порожнеча, високі порожні слова, на зразок такого поетичного вірша:

Аеродром, аеродром!
Росте життя... Польот і простір,
І я прийшов до тебе в гості,
Де крає сміливим крилом
Літак блакитні високості,

Літак, звичайно, своє діло знає, він своїм сміливим крилом може виробляти різні штуки в згаданій «блакитній високостві», а от ми цього показати конкретно ще не вміємо, так як не зумів цього зробити й поет.

2. Чому?

Тому, що не вжилися в образи, не почуваємо себе дома, й на вулиці, і в гостях, і на зборах, як Іван Цупрун, як Люба, як Микола Ярош, як дід Шумейко, як Оксана, як Баклажаненко, як Пантюша Середа, як Сава Журавель, як професор Ярош, як бабуся, як Тарасов, Штольц, Богатенко.

Щоправда, декому доводиться одночасно вживатися в «Дні юності» і в «Дон-Карлоса», в маркіза Позу і в учня 10 класу Миколу Яроша, в кардинала іспанської інквізиції і в радянського професора, в придворного Філіппа II і в учльота Петрова, якому дід Шумейко розповідав про предків, що померли від редьки... Але таких у нас, на щастя, небагато. Решта основних наших акторів мають можливість жити на один, а не на два фронти.

Назвіть же мені тих учнів 10-го класу, з якими ви за цей час зустрічалися, розмовляли, від яких ви взнали якісь інтимні подробиці, деталі їхнього життя, характерів, поведінки. Назвіть студентів, пілотів, командирів, професорів, від яких ви за цей час щось почерпнули.

Вам важко назвати їх.

Тоді скажіть, якою мірою ви прагнули до цього часу виховати в собі дисципліну й навчитись викликати творче самопочуття, якою мірою ця робота над собою увійшла в систему?

На жаль, ви не зможете дати цілком задовільної відповіді. На жаль, ви не зможете сказати, що у вас уже стався цілковитий перелом у цьому напрямку. І до тих товаришів, які найменш відійшли від старих методів роботи, я дозволю собі звернутись із запитанням:

3. Як же, якими силами й засобами ви будете показувати сьогоднішніх молодих людей, що діють у п'єсі, коли ви не збагатили себе конкретними деталями, взятими з життя характеристиками?

Вам доводиться ритися в арсеналі старих засобів, ліпити образи «наізусть» і шукати ефектів, залишаючись акторами, а не підіймаючись на ступінь артистів.

Можна з певністю сказати, що в такому разі вас чекає, можливо, деякий успіх у невибагливого критика, але для себе як для художника — п о р а з к а.

«Надто рання критика ламає молодого актора, який хотів би стати артистом і поривається щонайвище; вона примушує його робитися зрадником мистецтва улюбленого. Бережіться такого кінця і краще будьте неефектні. Сприймайте погану критику з веселим обличчям, знаючи, що, зберігши терплячість і гордість, ви можете пережити й перерости всіх навколо себе. Правда, критик говорить, що ви були неефектні у певний момент або кепсько зіграли свою роль, якщо ви пробули на сцені не більше чотирьох-п'яти років і якщо все ще повільно памапуєте власний шлях, замість того щоб звернутися по допомогу до трюків. Ці запевнення критиків по-своєму справедливі, кажуть вони щиру правду, але ви повинні з цього радіти: адже критики несвідомо розкривають ще більшу правду, а саме — чим артист кращий, тим він гірший актор»*.

4. Від чого ж таке становище?

а) Від недостатньої уваги до свого завдання.

б) Від безтурботності.

в) Від покладання на свій талант.

г) » на свій досвід.

д) » на свою майстерність.

В такому разі, присмню вам чи неприємно, але мушу знову нагадати слова Дега: «Якщо в тебе є майстерності на сто тисяч франків, купи ще на п'ять су».

Але де, в якій крамниці і за яку ціну можна докупити майстерності? Де можна збагатити себе дорогоцінними деталями, від яких наш образ оживе, набуде живої пластичності?

Тільки на репетиціях? Тільки в розмовах з режисером? Тільки у себе в кімнаті, вичитуючи текст, повторюючи схематичні мізапсцени?

Абсолютно ні.

Шукайте цього в крамниці життя. Хапайте на вулиці, в юрбі, в хвилих зустрічах, де попало. Розпитуйтеся, прислухайтесь і придивляйтесь. Ходіть у вільні від репетицій дні в школи, в інститути.

І фіксуйте. В пам'яті, в блокноті чи на вузлику носової хусточки.

Славнозвісний англійський портретист Вільям Хогарт побив усіх своїх суперників не тільки тому, що мав талант «від бога», а ще й тому, що був добрим спостеріга-

---

* Гордон Крэг. Искусство театра. [СПб, 1911], с. 35.— I. М.

чем, товкся завжди серед людей і робив маленькі зарисовки на нігті великого пальця лівої руки, а потім біг до своєї майстерні й переносив їх на полотно.

Ви, напевно, знаєте знамениті гравюри Вільяма Хогарта: «Життя повії», «Життя розпусника», «Модне одруження», «Життя підмайстра», «Парламентські вибори» і т. д. Цей самий Хогарт написав трактат під назвою «Аналіз краси», і це був найцікавіший художній трактат в Англії XVIII сторіччя.

Між іншим, Хогарт наводить у цьому трактаті кілька рядків з Ломаццо, який оповідає про ті правила, що їх тримався Мікеланджело.

«Є оповідання,— каже Ломаццо,— що Мікеланджело одного разу дав художникові Марку з Сієни таке правило: він повинен завжди постать робити пірамідально, «змієвидно» і один, два й три рази різноманітно-багатобічно. В цьому правилі полягає, на мою думку, вся тайна мистецтва. Бо ж найбільша чарівність і вищий ступінь життя, який може мати картина, полягає в тому, що вона виявляє рух, і от оце якраз художники називають *д у х о м к а р т и н и*».

Ми пробували на репетиціях з деякими товаришами робити постаті їх персонажів два-три, і десять, і двадцять разів по-різному. Ми шукали руху. Але рух на сцені є не просто рух, а дія. А дія, як каже Рембо,— це шлях до захоплення чого-небудь. При цьому треба погодитись з Гордоном Крегом, який нагадує, що найкраща дія завжди мінімальна. І я повинен сказати, що наші шукання такої дії, хоч і йшли кочкуватими шляхами, не завжди залишались безплідними. Але, на жаль, не завжди і не в усіх я бачив до цього часу готовність і бажання шукати разом з нами того, чого не міг знайти товариш поодинокі.

Звідки така пасивність?

Нашим правилом мусить стати творче змагання. Адже ми всі поставили собі одну мету: «Я повинен бути кращим *он за тих*».

Коли хочете, згаданий Вільям Хогарт децю тямив у людській психології. Він писав у своїй автобіографії:

«Треба пам'ятати, що люди з однаковою метою — це природні суперники, і коли їх ставлять поруч, вони, природно, будуть такими. Хто з бігунів коли-небудь бажав, щоб його конкурент випередив його? Художник, котрий прикидається, ніби він задоволений чи радий, бачачи, як

його суперник переважає його, певне, втратив усю пошану до істини або ж начисто позбавлений того духу змагання, котрий, як я вірю, є великим джерелом удосконалення в усіх людських справах».

Додамо тільки до цього присутню поправку, що в нас не конкуренція, і не суперництво, і не бігання наввипередки, і не просто змагання, а вищій тип змагання — змагання соціалістичне, з усіма висновками, що звідси випливають.

І на цьому умовимось не забувати Вільяма Хогарта, що завжди вештався у масі народу й робив іноді зарисовки на нігті великого пальця лівої руки. Хороший і старанний був спостерігач. Це йшло йому на користь. Запам'ятаймо це.

II

Я хотів би тепер сказати кілька слів про композицію спектаклю.

Це одна з найважчих і найважливіших частин напої праці.

Я думаю, що праця режисера і співпраця акторів саме над композицією спектаклю така ж важка, як праця поета, драматурга, взагалі літератора над композицією свого літературного твору. Я, власне, переконуюсь тепер у цьому на практиці. А з свого літературного досвіду можу сказати, що композиція твору — це завжди загрозна пропливання між Сциллою і Харібдою. Щоб не зачепитись об одну скелю, мусиш полегшити цей бік човна, але тоді переважає другий бік, і ти ризикуєш розбитись об протилежну скелю.

Навіть такий геніальний поет, як Байрон, говорив колись: «Потреба писати вирус в мені мукою, що вимагає розрешення. Але це ніколи не є насолода, навпаки, літературна композиція для мене тяжка праця».

Ви, звичайно, прекрасно знаєте, що таке композиція. Це слово походить від латинського *componere* — складати, будувати. У музиці композицією зветься витворення музичного твору, звідси композитор — автор музичних творів. Спектакль кінець кінцем, як синтез багатьох мистецтв, перейнятий також музичними законами. А звідси і режисер, і актори — певною мірою композитори.

В літературі, мистецтві образотворчому і в архітектурі терміном «композиція» визначається з'єднання окремих частин твору в художню ціле.

Це ж саме можна сказати й про театр. Композиція -- це таке з'єднання всіх елементів спектаклю, щоб вони давали художнє ціле.

Термін «композиція» іноді заміняють терміном «архітектоніка».

Так от ця сама композиція, або архітектоніка, в нашій роботі і є для нас найскладнішою і найважчою річчю.

В спектаклі, як і в поезії і взагалі в художній літературі, має значення, як звучить кожна фраза, кожне слово, як воно поставлено, як припасовано речення, як звучить його інтонація у взаємпіах з іншими частинами і періоду, чи цілого абзацу, чи окремої сцени.

Французький художник Ежен Делакруа писав у своєму «Щоденнику», що «серед труднощів технічного порядку, які є в живопису», він не знає нічого схожого «на педвячну працю безкопечної возні з переробкою фраз і слів, яка викликається прагненням то уникнути неблагозвучності або повторення, то доповити думку виразами, котрі все ж таки не передають її точного змісту». «Я міг би сказати всім письменникам, — каже Делакруа, — що їх ремесло диявольськи важке, що літературна праця вимагає болісних зусиль, що в ній завжди є педвячна сторона, від якої не врятує ніяка письменницька легкість».

Це вірно. Але не менш вірно буде сказати, що композиція кожного окремого акторського образу і спектаклю в цілому є так само диявольськи складна й важка річ, що вона так само вимагає болісних зусиль і що тут завжди залишається педвячна сторона, від якої не врятує ніяка ні режисерська, ні акторська легкість.

Можна погодитись з Делакруа, який заневяс, що Рафаель, Рубенс, Поль Веронез, Мурільйо, тримаючи в руках пензель або олівець, не відчували нічого подібного. «Для справжнього художника, — каже Делакруа, — робота над найменшими аксесуарами — це легка гра в процесі праці, і патхненням овіяні найдрібніші деталі виконання».

Але ми з вами, по суті, юнці; я, звичайно, не маю тут па увазі таких майстрів нашої групи, як Т. П. Юра, Г. М. Галицька, М. Ф. Яковченко, Мілютенко, а говорю про тих, у кого ще тим часом більше попереду, ніж позаду.

Одні з нас більш досвідчені, другі менш; і для одних робота над найдрібнішими деталями й композицією обра-

зу й цілого спектаклю — більш-менш легка гра, овіяна натхненням, для інших — це гра трудніша; одні ставляться до свого завдання з каратигіпеською послідовністю і, можливо, з його ж спокоєм, інші, може, й без достатніх підстав, вважають за можливе дотримуватись мочаловського принципу хвилини,— вибачте за ці архаїчні паралелі, які, проте, й до цього часу можуть правити в нашому мистецтві за зразки протилежності вияву акторської душі.

Та річ не в цьому, а в тому, що ми мусимо подолати всі протиріччя і звести наші зусилля в єдину струнку систему; вона повинна виявитися в спектаклі, який би зворушував глядача своїми основними, опорними пунктами і залишав враження художнього цілого.

Ось в чім завдання.

Я знаю, що кожен із нас перейнятий найкращими намірами і найблагороднішим ставленням до долі спектаклю, і тому дозволяю собі іноді висловлювати побажання бачити від вас більше, ніж ви вже зробили.

І насамперед ряд моїх побажань скерований в ту, ще не зовсім відкриту сторону, де заховані так звані опорні пункти.

Що це значить?

Вибачте, що я зловживаю думками представників образотворчого мистецтва, замість наводити частіше приклади з практики великих акторів і режисерів, але мене лякає та обставина, що саме практика акторів і режисерів дуже добре відома вам зі студентської лави, з лекцій, з мемуарної та сучасної журнальної літератури і що я можу лише повторювати відомі вам речі.

Тому я дозволю собі зайвий раз згадати ім'я Делакруа і саме в зв'язку з його думками про композицію. В згаданому щоденнику він пише такі цікаві речі:

«Ескіз картини або незакінчений пам'ятник, подібно до руїн і взагалі подібно до всякого витвору людської уяви, якому бракує деяких частин, повинен дужче діяти на душу, бо уява глядача додає дещо від себе до того враження, що викликається незакінченими творами. До цього треба додати, що досконалі творіння таких геліїв, як, наприклад, Расін або Моцарт, на перший погляд не справляють такого сильного враження, як твори геліїв, не вільних від помилок і недоладностей: в їхніх творах видатніші сторони випинаються тим яскравіш, що поруч з ними є змазані або зовсім погані частини».

І далі він запитує:

«Чи не є диспропорція однією з умов сильного враження? Якщо з одного боку Моцарт, Чимароза, Расін вражають меншою мірою завдяки дивній стрункості своїх творів, то чи не зобов'язані Шекспір, Мікеланджело, Бетховен своїм впливом частково протилежній причині. Я принаймні так думаю».

В цій думці Делакура є багато дискусійного, але не менше є привабливого, що повинно імпонувати кожному художникові. Справді, візьміть величну гармонійність Гете в його «Фаусті», де все на місці, все викінчено і все на рівні генія автора. Ми благоговіємо, наша душа переповнена, але ми не переживаємо струсу, як від раптових електричних розрядів.

Візьміть Мадонну Рафаеля, яка є зразком і символом неперевершеного мистецтва італійського Відродження.

Я дивився на цю картину в Дрездені, в славнозвісній Цвінгеровій галереї. (Розповіді. Не вражає, але «тихо приковує»).

Візьміть гладенько відполірованого «Мудреця» чи інший спектакль Малого театру. Майстерність, так! Але після нього ви все-таки спокійно п'єте чай з вишневим або малиновим варенням і, солодко позіхаючи, лізете під теплу ковдру, поринаючи в солодкий спокій.

Не будемо множити приклади цього порядку й перейдемо до прикладів протилежних.

1. Гете... А ось — Шекспір з його сильними, разючими сторонами, з його вуглами, що випинаються, завдяки зривам і проваллям, заспанним всяким лущинням. Випинаються і проймають вас наскрізь.

2. Мадонна Рафаеля — гармонія!

А ось «Покаянна Магдалина» Рубенса.

Або ще Кельнський музей — «Христові рани». Я бачив їх у Кельні (розповіді).

3. Чудові спектаклі Малого театру, де все рівномірнопереважно, а ось вам диспропорційно-нерівномірні прийоми Мейерхольда.

4. Класична французька комедія. Я слухав її акторів у Парижі.

А ось вам «Гран-Гіньоль» — «Театр жахів» — теж у Парижі (розповіді).

5. Ось вам «Видовище на повітрі» в Стокгольмі, а ось вам шведський «Інтимний театр».

6. Ось вам театр Рейнгардта в Берліні (1928), а ось вам Піскатор.

Все це — опорні пункти, які в голому вигляді, щоправда, можуть виродитись у формалізм.

ВИСНОВОК

Думку Делакруа в цілому ми не можемо прийняти, бо твори Шекспіра вражають нас насамперед своїми геніальними сторонами, а не слабими, але ось що ми візьмемо для себе з усього цього:

Необхідність самообмежень, необхідність жертв — такий основний принцип композиції.

1. Вражає те, що має яскраві опорні пункти. Їх мусить мати увесь спектакль в цілому і кожен образ зокрема.

2. І нам треба чітко визначити ці опорні пункти для кожної картини й для кожного актора в його ролі так, щоб ожив кожен образ і заблищав спектакль.

III

Що ж мусить бути опорними пунктами в 1-й картині? Їх три.

1. Експропріація костюма Баклажаненком.
2. Клятва в дружбі Івана і Люби.
3. Махінація Пацька Середи.

Картина друга. Опорних пунктів чотири:

1. Змова друзів — Баклажаненка, Середи, Журавля.
2. Монологи Івана про дружбу й Баклажаненка про костюм.

3. Любовна сцена Миколи і Люби.
4. Заключні акорди Івана й Оксани.

Картина третя. Опорних пунктів в суворому розумінні слова один: «Ти рвеш з ним назавжди, або я рву з тобою».

Художніх пунктуацій декілька:

1. Формула.
2. Оповідання Івана.
3. Сповідання Люби: «Завтра мій іспит».
4. Ув'язнення бабусі й докази.
5. Заключний монолог бабусі.

К а р т и н а ч е т в е р т а

1. Протигази і «мужній край».
2. Признання Івана: «Люблю тільки як друга».
3. «Кавказький гребінець».
4. Монолог Оксани і кінцівка діда Шумейка.

К а р т и н а п' я т а

1. Прихід Яроша.
2. Сцена Люби й Тарасова (монолог Люби).
3. Сцена Миколи й Івана.

К а р т и н а ш о с т а

1. Монолог професора.
2. Признання Івана («Люблю Оксану»).
3. Плач Миколи і слова Люби: «Як хороше на світі!»
4. Симфонія Бетховена.

IV

Тепер подивимось, які зарисовки зробили ми в наших образах і що в них акторські недомальовано, де конкретно ці образи безплотні, а де вони просто безпомічні.

Іван у тов. Кобилянського

Спочатку скажемо, де він у нього хороший.

В третій картині. Тут він переконливий. Треба тільки трошки більш свободи з самим собою.

В другій картині коло трюмо: «Як другу, як брату... Ох, кричати хочеться». Добре.

В сцені знайомства з Ярошем, потім на столі, потім: «Свиня, а не товариш». Добре.

Сцена з Оксаною: «Щоб пшениця не вимерзла» — не погано, а початок сцени — холодно-байдужий, причому не передається душевний стан Івана — ось

в чому лихо. Якщо й передається, то механічно, холодним засобом байдужості до Оксани. Враження таке, ніби Іван взагалі спокійний. Не вистачає цій сцені гумору («От причеплася»)..

Сцена з Любою коло столика — не задовольняє. Не має наелектризованості.

Вихід на поцілунок — зовсім не зроблений. Тут потрібне враження громового удару, від якого очі стають широкі, плечі підіймаються вгору і все тіло застигає на мить, немов у катаlepsії.

Монолог «Дружба — це союз» звучить офіційно. Треба шукати «застебчивого», або, по-нашому, «ніякового» пафосу...

Монолог до Оксани в кінці картини ще не знайдений. Його треба в тому плані, в якому зроблено монолог коло трюмо («Як другу, як брату...»). Увесь він повинен іти від серця, від почуття, що увійшло в кров, стало свідомістю, якої Іван навіть не помічає. Тим часом він звучить поки що розсудочно.

Взагалі місця, де подається мораль, треба вимовляти особливо. Дуже цікаво про це говорить Лессінг:

«Всяке правило моральності — це загальне положення, що потребує душевної зосередженості й спокійного розмірковування. Отже, воно повинно бути висловлене рівним тоном і з деякою холодністю.

Але водночас це загальне положення є наслідок тих вражень, що їх справляють на дійових осіб деякі особисті обставини; це — не звичайний висновок, а узагальнене відчуття, і в такому розумінні його треба висловлювати із запалом і з деяким натхненням.

Отже, з натхненням і рівним тоном, із запалом і холодністю?

Саме так: змішуючи і те і те, проте так, щоб на перший план виступало то одне, то друге, залежно від особливостей становища.

Якщо становище спокійне, то душа повинна прагнути дати собі за допомогою моралі ніби новий поштовх. Вона повинна ніби висловлювати загальні погляди на своє щастя і на свої обов'язки просто для того, щоб завдяки цій загальності мати можливість ще живіше насолоджуватися цим щастям і ще старанніше й мужніше виконувати ці обов'язки.

Навпаки, якщо становище бурхливе, то душа за допомогою моралі (під цими словами я розумію всякі

загальні погляди) повинна піби припинити свій політ. Вона мусить надати своїм пристрастям вигляду розумності, бурхливим поривам — схожості з обдуманими рішеннями.

У першому випадку вимагається тон піднесений, патхвенний, а в другому — розважний і урочистий. Бо у першому випадку міркування має розгорятися до афекту, а в другому афект має охолонути до розмірковування.

Більша частина акторів чинить саме навпаки. В бурхливих становищах вони висловлюють загальні міркування з таким самим запалом, як і все інше, а у спокійних барабаняють їх так само холоднокровно, як і решту слів. Звідси й виходить, що мораль їхня не виділяється яскраво ні в першому, ні в другому випадках; і що в першому вони настільки ж неприродні, наскільки в другому — нудні й холодні. Їм ні разу не спадало на думку, що виштий візерунок мусить виділятися від фону, що гантувати золотом по золоту — жалюгідний песмак.

Перша картина: Поява — нематеріальна, безплотна. Це вихід із-за лаштунків, а не вхід з вулиці, з надвору, де холодно, де було радіо, потім від кравця, де було страшенно цікаво. Нічого цього нема, не чувається. Взагалі поява «з-за лаштунків» відчувається не в одного Івана!

Але вже знайдено дорогоцінну «отстраняющую» детальку: на слова «А тут оплески, аж не вміцаються в гучномовець» — постукування замерзлими ногами — черевик об черевик. Та як шкода, що цей штрих залишається поки що єдиним!

У сценах з Васею і костюмом треба більше щирого захоплення, навіть хизування костюмом, а не поблажливої демонстрації костюма малюкові: «Що вже, мовляв, з тобою робити? Ось і піджак...» Ні! — «А ось піджак, брат! А ось штани, брат! А ось це, брат, ахнеш, як побачиш!..»

У сцені з товаришами треба більше товариської простоти, теплоти, щирості, одвертої милої посмішки.

У сценах з Любою не переходити на горло. Брати почуттям, грудьми.

Розглядання костюма на Баклажаненку й знаки йому, щоб не казав, — добре! Тут Іван симпатяга, простий, хороший, не замкнений. І цю якість треба розвинути й прищепити в інших сценах.

Люба у тов. Красовської

Хороша в сцені з Миколою коло грубки — освідчення.

Хороша в момент монолога «Я так її люблю, мою Україну убогу» — й далі — про Радянський Союз.

Але мізансцену треба змінити (попробувати стару, пошукати повоі).

Хороша в третій картині, особливо: «Неправда! Я щодня болю душею». Тут є характер, є форма, є повне заперечення безвольності, яка чувається подекуди в інших сценах. (Навіть до блага нннн, навіть до навколішок дійшло було в одному місці. Фальш. Не з тієї опери).

Є хороша простота в сцені з хлопцями в першій картині. А от в сценах з Іваном цієї простоти немає. Є сентиментальність, яку треба відкинути. І про Яроша не так «солодко» розказувати. ...І зпов-таки безплотність.

З чим ви, нарешті, увійдете до кімнати?

Я пропоную з папкою: «Була у подруги, захопила ноти. До речі й фізику взяла. Тобі не треба? Ти, здається, турбувався». — «Ні, дякую, я вже дістав». — «То й краще... А я, знаєш, про що оце думала, як ішла? Чому так примисно бачити людей, обсіпаних снігом...»

К а р т и п а ч е т в е р т а — в межах художньої коректності, але ще не піднесена до напруження і натхнення.

Прихід. Не треба страдництва. І далі теж. Шукання виходу — не страдництво.

К а р т и н а п' я т а — аеродром.

На аеродромі ні свята, ні тривоги. А треба й те й інше!

Тут полегшить справу одяг. Але треба знайти монолог. Зустріч з батьком, з товаришами, з Миколою. Не кидати так Івана: хоч руку йому потиснути за всі його турботи (як прийшли на аеродром).

К а р т и н а ш о с т а — говорити ще рано. Попрацювати над ходом і рухами.

Микола Ярош у тов. Сергієнка

Мене радує те, що ви не задоволені з того, що ми з вами вже зробили.

Де у вас добре і де я дивлюсь на вас з великою втіхою, ви знаєте. І де я морщусь, також знаєте.

Я оце думав у ліжку над першою появою Миколи. І знаєте, що «винайшов?» Що він мусить бути в сто разів

молодший, веселіший, рухливіший і радісніший, ніж ми його робили в другій картині.

А то він у третій картині, через півтора року, значно молодший, незрівнянно молодший, ніж у другій картині.

І, може, його залишити самого на веранді в шостій картині? Хай Люба увійде, побачить і скаже: «Не треба, Колю...»

«Якщо вам здається, що у людини є гідності, старайтесь всіляко перешкоджати всім її заходам. Коли її гідності справжні, вона зуміє побороти або обійти всі ваші перешкоди» (Стендаль, «Червоне і чорне»).

«Пристрасті бувають неподібні: що темніша їх глибина, то вони привабливіші. Так чорне небо прорікає бурю» (Байрон, «Дон-Жуан»).

До характеристики Миколи:

«О, як весна кохання подібна до сяйва квітневого дня, що виблискує сонцем і несподівано затьмарюється хмарами» (Шекспір, «Два веронці»).

«Цей пан розмірковує, а не розмовляє» (Стендаль, «Червоне і чорне»).

Щоб не вийшло у нас так, як це сказано у Сільвіо Пелліко: «Твоя вода не освіжає мене», — сказав спраглий геній. — «Але ж це найпрохолодніша криниця в цілому Діар-Бекірі».

Ми можемо вважати, що дамо найсвіжіше, а спраглий глядач скаже: твоя вода не освіжає мене...

«Я захоплений її красою, але розум її мене лякає» (Проспер Меріме).

Анекдот про Бернарда Шоу та красиву жінку.

«Ах, скільки злої відстані між великим планом і його виконанням. Скільки даремних страхів, скільки нерішучості. А справа йде про життя, і навіть більше: про честь!»

Оксана у тов. Орловської

Початок сцени з Іваном все-таки фальшивий. Не така вже вона повинна бути мімоза. Вона квітка польова, наївна, хай і сором'язлива, але ж не боязка.

І плакати голосно не треба («А я думала — тобі цікаво»).

Д і д Ш у м е й к о — шукати темпу й ритму.

ПЕРЕД ПРЕМ'ЄРОЮ

Приходжу до дев'ятнадцятих роковин Жовтня з новою п'єсою «Дні юності», що основною своєю темою має щасливу й радісну юність нашого життя, створеного великою більшовицькою партією.

Усім серцем хочеться дати радянському глядачеві радісний, сонячний спектакль, що відповідав би загальному настрою всіх трудящих, які переживають радість нових перемог соціалізму.

До прем'єри лишається кілька днів. Зараз ми зайняті останніми репетиціями. Часу не вистачає. Отже, дозволяйте обмежитись найпоблизькими зауваженнями, залишаючи на майбутнє докладніші відповіді на ваші запитання.

Чому і як я ставлю «Дні юності»?

Ставлю тому, що відчуваю в цьому внутрішню потребу, яка з'явилась у мене не сьогодні, а значно раніше, з початком моєї драматургічної діяльності. П'єси, що я раніше писав, ішли в сотнях радянських театрів, але ні одного разу я не почував, що «висловився» в цих повнотою і саме так, як хотілось. Це дуже непрямим, бентежним почуття. Іноді той чи той театр посилював це почуття ще й своєю недосконалою роботою над спектаклем. І от тепер, написавши нову п'єсу, я не міг перебороти в собі гострого бажання доповнити себе як автора власною режисерською розробкою спектаклю, роботою з акторами, з художником, композитором, одне слово — власною постановою п'єси.

Я здійснив цю постанову в Державному театрі ім. І. Франка. Я зробив це, звичайно, не тільки тому, що в мене було «бажання». Працюючи на театрі як драматург, я ніколи не був байдужим до мистецтва режисерського й до роботи з акторами. Ця чудесна робота може полонити людину до краю. Вона дає насолоду й творче задоволення, що своєю гостротою не поступаються переживанням поета, драматурга, композитора. З нею зв'язані всі відомі кожному художникові сумніви, болі й радощі. А те, що робота режисера живе тільки в спектаклі і не може бути зафіксована ні в якому тривалому художньому документі, робить її особливо складною і ще більш привабною.

Театр Франка, що на новому етапі свого розвитку здійснив такий значний спектакль, як «Дон-Карлос» у постанові мистецького керівника, народного артиста рес-

публіки Г. П. Юри, зустрів мене як режисера з повною довірою. Так само поставились і актори, яким припало зі мною працювати. І працювали ми дружно, в повному контакті, з цілковитим взаємним творчим задоволенням. Саме це дало мені можливість здійснити мої режисерські плани.

Я йшов до театру від літератури. І думка наших радянських письменників, їхнє ставлення до цього мали для мене першорядне значення. І от я з великим задоволенням можу сказати, що моральна підтримка з боку цілого ряду моїх товаришів письменників, які дуже позитивно і з цікавістю поставились до мого експерименту, а також підтримка з боку Управління мистецтв при Раднаркомі УРСР відіграли в моїй роботі велику стимулюючу роль.

Мої режисерські плани були дуже прості, як і сама п'єса «Дні юності». У ній немає нічого особливого, ні великих подій, ні загрозливих випадків, ні катастроф, ні врятування і слави. У ній лише звичайність радянської юності, в якій закладено всі можливості і радість нашого життя. Герої п'єси ще тільки виходять з хлоп'ячого віку; дозрілість і мужність — їхнє майбутнє, а не їхнє минуле. Вони ще тільки починають творити діла, що мають усі підстави стати в майбутньому великими і славитими, як і діла їхніх попередників. Молодий хімік, дівчина-пілот, дівчина-селекціонер, молоді стахановці-фрезерувальники, майбутній інженер надпотужних струмів — усі вони ще тільки пробують свої крила... І дружать, і люблять, і роблять дурниці вони так само вперше і з усією щирістю своїх кришталевих комсомольських сердець.

«Що таке життя? Це вічна пісня, вічне чекання і надія!» — каже один з героїв п'єси. Щастя людини віпачить у невмирущому бажанні творити, ніколи не зупиняючись на досягнутому. В скрутних особистих обставинах і ситуаціях молоді герої п'єси знаходять у собі ту мужність, яку зароджує в їхніх душах велич і слава Соціалістичної Батьківщини й безмежна любов до неї.

Вони веселі й безжурні в радощах, як тільки можуть бути веселі юнаки і юнки радянської землі. Вони ж свідомі й віддані діти своєї Вітчизни.

І от ця атмосфера п'єси підказувала мені й характер спектаклю, в якому все повинно бути художньо прости, щире і близке нашому глядачеві.

Молодість країни! Прекрасна молодість людей, серед

яких і дід Шумейко, член колгоспу «Червоний бовець», що «прожив на світі 67 років, а такого случаю ще ніколи не бачив», і професор Ярош, і бабуся, і всі інші персонажі живуть тими ж почуттями, що й сімнадцятирічна ланкова Оксана, що й «винахідник хімічних речовин, шкідливих для ворогів Радянського Союзу», Іван Цупрун, що й пілот Люба Василенко і всі інші... Передати ці почуття — було завданням режисера й акторів.

І от це якраз і є найскладніша справа.

«Загострити почуття, його переживання значно важче, ніж загострити зовнішню форму втілення», — каже геніальний творець Художнього театру К. С. Станіславський.

Більше двох місяців ми шукали образи п'єси, вживалися в них і потім знаходили форму втілення їхніх почуттів. Звичайно, ми знайшли не все! І не всі слабкі сторони п'єси ми подолали. Це абсолютно ясно. Однак наші питання й шукання не всі залишилися безплідними.

Як же виглядатиме наш спектакль?

Дуже просто і непретензійно. Може, навіть трохи наївно. Молодість, позбавлена наївності, перестає бути молодістю.

Оформлення п'єси зробив художник М. Б. Уманський. Воно починається білою завісою. Відкриті інтер'єри, повітря і срібна від морозу або квітуча галузка дерева замість стелі. Відкритий простір аеродрому. Широка веранда в саду. От і все.

У спектаклі не буде «гримучої» музики між картинами та між рядками діалога. Ми знаємо, яких перлів це коштує глядачеві. В спектаклі буде пісня й рояль. Пісня — народна і нова, подана від автора. Мелодії нових пісень написав заслужений артист республіки композитор-орденоносець В. Я. Йорип. На аеродромі пісня йде в супроводі духового оркестру, з яким приходять колони робітничої молоді.

У п'єсі зайнято ряд прекрасних акторів, серед яких чимало молодих.

Прем'єра «Дні юності» відбудеться в двадцятих числах жовтня.

Наприкінці хочеться висловити радість і задоволення, які я знайшов у цій роботі. Пережити цю радість може тільки письменник великого Радянського Союзу, перед яким відкрито всі можливості творчої праці.

[1936 р.]

ЛИСТИ

1. ДО П. ТИЧИНИ

Глибокошановний Павле Григоровичу!

Кілька днів тому я одержав своїх «Мужиків», по яких пройшла Ваша сувора рука... Признатись — я, як глянув, так у мене очі й випали і покотились... (Як ото, здається, у Стефаника десь).

Отака влучність Ваших зауважень разом з моєю власною свідомістю необхідності руйнації усього твору зробили мене німим... Мені було тяжко. Потім стало легко й гордо. Я тільки ходив, і думав, і ще чекав Вашого листа. Вчора я його дістав. Тепер пишу до Вас.

По-перше, не берусь висловлювати своєї глибокої Вам подяки й щонайбільшого подиву й радості з Вашого незвичайно доброго, уважного відношення до «Мужиків» і взагалі до цього збірника, не берусь, бо все одно зараз не зумію цього зробити.

По-друге, тепер я відчув, що можу взятись до роботи над поемою. Назву зміню. Мабуть, буде назва дуже проста — щось отаке: «Хлібороби», або «Землероби», або щось подібне,— я ще не знаю. Але таке, щоб виправдувалась і машинівка, й возовиця, і вся та робота, якої в поемі так багато. Зрештою, я не погоджуюсь з Вами лише в трьох-чотирьох місцях...

І певже ота стара назва «сама по собі трохи образлива (в ушах укр. селянина)»?.. Я ж так не думав, і це мені було особливо боляче од Вас почути...

Про майбутні зміни в поемі напишу видавництву — нехай затримають збірник, аж поки не надішлю поеми. Сьогодні ж і напишу.

І ще от що: я не для того брався до поеми, «щоби зійти на якісь вершини (формальні досягнення)»... Ні, ні, ні. Звичайно, я шукав форми, але не в ній же була моя думка і моє серце, а в моїх земляках, родичах, товаришах і батьках, яких люблю щиро і глибоко — їм і весь твір... І певже не дійде до них?.. Що частинами не дійде,— я знав. Але цілком, цілком, я гадав,— дійде. І це

було тяжко, що Ви сказали... Вона все-таки дійде, Павле Григоровичу... Адже я читав її (не перероблену ж), і доходила... І в «Плузі» я читав...

Тепер берусь до роботи.

З глибокою пошаною і з привітом

Ів. Микитенко

Р. С. А чи скоро ж вийде вже Ваша книга?

Може, Вас уже й немає в Харкові і лист цей буде лежати й лежати...

Ів. М.

1924 р. 18.IX.

2. ДО Л. ПЕРВОМАЙСЬКОГО

9.III 28 р. Харків.

Любий Льюно!

Давно чекав від тебе листа, і аж оце сьогодні, нарешті, ти зібрався написати. Тоді був ти в Харкові, і не довелося поговорити. Залізний регламент часу у мене, іноді навіть дихати немає коли. Погано це. Адже нерви така капосна матерія, що псується так само, як і інша. А щодо клітинок центральної нервової системи, то ці зовсім уже тендітні: зруйнується яка, то годі чекати на регенерацію. Ніколи не повернуться. І отак іноді відчуваєш, що якби хоч років на десять іще вистачило, то й добре. Особливо я дивуюся з тов. Кулика. Я вивчив його. Він працює, як найдосконаліша американська машина. І де воно в нього береться? Я ще не мав прикладу, щоб він в редакційній роботі (читаючи якусь працю) не знав якогось питання! Просто дивно. «А,— каже,— що це тут автор наплутав? Хіба ж така-то подія була тоді-то і отам-то? Нічого подібного. Вона була тоді-то і отам-то». Або «Хіба ж такий-то вчений (або діяч) говорив таке? Нічого подібного, він говорив отак і отак». І негайно виправить. Ти ж дивися: редагує, пише, перекладає англійські

романи і укр[аїнські] поезії (Тичину) на англійську мову, працює в Заксправах, читає лекції студентам ІНТ і т. ін. і т. ін. Тьфу, тьфу, щоб не наврочить часом, хай буде здоров. Між іншим, він поїде швидко на два тижні у відпуск. Тобі — привіт.

«Рецензію» твою на «Гарт» № 1 перечитав з приємністю, та не в усьому погоджуюсь із тобою. Зараз сидить над душею молодий автор — припис своє оповідання і просить, щоб я вислухав, — читатиме. Ох, як це важко: це вже він удруге прийшов. Каже, що хоче правдивої оцінки, а коли я почав той раз указувати на його хиби, — ображається. Ну, що його з такими товаришами робити?.. Треба якось попереджати людей, щоб не спантеличувалися, хто ще не вкусив цієї отрути.

Ів. Микитенко

3. ДО В. ЧЕРЕДНИЧЕНКО

Харків, 25. XII. 1928.

В. Чередииченковій.

Шановна товаришко!

Тільки вчора я повернувся з закордонної подорожі, що забрала мені майже два місяці. Отже, нічого певного не можу Вам сказати про Ваш твір у цьому листі. Зроблю це за кілька днів. У Харкові вийшов № 1 «Літературного ярмарку». Вчора в Буд[инку] Блакитного відбувся вечір на користь поета Плужника — він хворий. Читав В. Сосюра уривки з «Мазепи» та М. Куліш — дії з нової п'єси «Мокій Мазайло». Березільці заграли шматочок ревію, що йтиме незабаром в їхньому театрі. Вийшов № 2 журналу «Уж», № 12 «Гарту», № 12 «Ж[иття] й р[еволюція]» і т. д. В повітрі не зовсім спокійно. Багато й одноставно лайно В. Поліщука з його «Авангардом» — так кажуть, я при тому не був.

Тисну руку. З тов[ариським] привітанням

Ів. Микитенко

4. ДО Н. ЗУБАЧЕНКО

Харків, Токова, 2, кв. 15.
7 бер[езня] 1929.

Миколаїв, суднобудівний
завод, Н. Ю. Зубаченко.

Шановна товаришко!

Одержав Вашу листівку, дякую. Дуже мені незручно, піяково, що «навантажив» Вас так оцією роботою саме тоді, коли Ви й так перевантажені, стомлюєтесь. Одначе не будемо ламати угоди. Працюйте, хоч потроху, пишіть одну-дві сторіпки на день, і то за два тижні Ви виконаєте завдання. Дуже вдячний за критику плану повісті, хоч я подав був його до Вашої уваги надто схематичним. Проте Ваші зауваження допомогли мені зовсім конкретно. Я вирішив, що героїня повісті тоді (саме тоді) виявить своє справжнє почуття до бідолахи-письменника, коли він провалиться на диспуті і всі від цього відвернуться. Але не будемо зараз говорити, доки я не розробив ще плану остаточно. Мій письменник має бути також робітничого походження, але він не встиг набути стажу. Молодим він пішов на громадянські фронти, майже хлопцем. Батька тим часом повели білогвардійці, мати померла з голоду. Про це довідується Іван Щасливий аж 21 року, як повертається з армії. Йому нічого їхати додому. Він спиняється в одному місті, і тут починається його літературна кар'єра, яка потім перекидає його в столицю. Тут хід подій виносить його в перші лави, бо він був таки здібний хлопець. Та лихо його в тім, що він не має змоги вчитися. Історія уже зробила його керівником, тим часом внутрішніх даних для цього йому бракує. От ізвідки йде його внутрішня мука. Він сподівався на деяку підтримку дівчини-пролетарки, бо став почувати, що відірвався від робітничого масиву, але сталося так, що того вечора, коли вона вперше до нього прийшла, закликав ним на вечір, нікого в нього не застала, він був сам і почав до неї залицятися. Це її обурило, відкинуло на певний, досить довгий час від нього. І хоч вона не перестала його любити, та він цього не знає, йому здається, що вона зовсім його кинула, зневажає його. Як на останній захід, щоб повернути її прихильність, він рішається запросити її на диспут, до якого він сподівається добре підготуватися і, виступивши там так блискуче, як колись виступав на масових мітингах, розбити своїх ворогів,

вийти переможцем. От він посилав їй листа. Час іде. Вона відповіла, що прийде. Час летить, залишається до диспуту тиждень, три дні, два дні, а йому немає часу підготуватися... І от останньої ночі він сідає за книжки, але почувває, що все надаремно. Його охоплює пропасниця. Другого дня він виступає і провалюється... Але він прекрасно розуміє, що ті, котрі сьогодні виграли, вони не з пролетаріатом! А він з пролетаріатом, але без відповідної зброї. Він ладен сквитувати з життям. Тут вона його підтримує. Він вирішує їхати десь на завод. Далі мені ще неясно.

Знаю одне, що він повернеться ще до літератури і повернеться переможцем. Можливо, що Ів. Щасливий буде зустрічатися з одним старим робітником, який трохи скептично ставиться до його молодечих вигуків: «От ми творимо пролетарську літературу...» Робітник, що багато прожив, знає, що це не так легко, і не дуже вірить. Це, з одного боку, кидає Щасливого в розпач, а з другого — примушує його також серйозніше, глибше поставитись до справи.

Пишіть. Міцно тисну руку, з товариським привітом

Ів. Микитенко.

Р. С. От на це мені потрібні відомості про старого і про Ваших братів.

І. М.

5. ДО Р. ВЕРЛАНЯ

Харків, Токова, 2, кв. 15.
1929. 29.III

Р. Х. Верляню.

Шановний Родіоне Харитоновичу!

Сьогодні одержав Вашу відповідь на мій лист. Дуже радий, що Ви одержали надіслану Вам літературу, і дуже мені приємно, що мої книжки сподобалися Вам і стали такими популярними, як Ви пишете, серед селян Вашої нещасливої Володимирівки... Так, жити в глукому кутку важко, я співчуваю Вам щиро. Та, може, все-таки могли б ви гуртом хоч радіоустановку собі придбати. Організуйте гурток аматорів театрального мистецтва, робіть вистави,

отакі гуртові читання нових книжок, які я Вам старатимусь хоч потроху надсилати. Зараз надіслаю Вам повість Андрія Головка «Бур'ян». Це прекрасна книжка, я певен, що вона захопить все селянство. Отак потроху розвивайте самодіяльність, це хоч до деякої міри прикрасить сільське життя. Згодом воно взагалі покращає, а поки що беріться самі, поліпшуйте його тими засобами, які у вас є.

Пишіть мені, я радо буду відповідати і, чим зможу, завжди допоможу. Ви пишете, що повість «Вуркагани» слухали наші рівнянці. Хіба там багато, крім Вас, людей з нашого Рівного? Хто саме? Цікаво б мені знати. Передавайте їм привітання від мене.

Пишіть, як одержите «Бур'ян». Скоро вийде друге видання повної збірки «Вуркагани» українською мовою, тоді Вам надішлю. «Гарт» № 3 вийде днів через десять, а до Вас він дійде, мабуть, днів через двадцять. Чи одержали № 2 журналу «Червоний шлях»? Послав я Вам його просто тому, що був напхвату. Привіт Вашому школяреві Петі й дружині.

Ваш Ів. Микитенко

6. ДО Л. БУЛИЧ

Харків, Токова, 2, пом. 15.

І. Микитенко.

29.VII. 1929

Високоповажана Лідіє Іванівно!

Сьогодні мав несподівану приємність одержати Ваше лист, Вашого першого листа, першу звістку од Вас за двадцять довгих років, що проминули від того часу, як Ви зникли з мого дитячого обрію. Не буду й казати, що я часто, дуже часто згадував Вас і свої розхристані школярські роки у Вашій незабутній школі, де я завдавав Вам великого клопоту своєю неспокійною вдачею. Кілька років тому мені доводилось чувати, що Ви продовжуєте свою педагогічну діяльність, але де саме, так і не пощастило знати. І от сьогодні мені приносять Ваше лист... Ніяких інших листів, що про них Ви згадуєте, я, на жаль, не одержував. Інакше Ви давно уже мали

б мою відповідь. Мене неприємно вразила Ваша думка, що я не хочу Вам відповісти, та ще через побоювання... що Ви проситимете допомоги! Ви радите відкинути цю думку, «как негодную». Так, вона справді негідна моєї до Вас пошани, і коли б така думка могла з'явитися у колишнього Вашого учня, він був би негідником, якби не схотів відповісти і навіть допомогти своїй учительці. Отже, годі й казати про те, що я з великим задоволенням допоміг би Вам, коли б Ви потребували моєї допомоги. Та я знаю і радий, що Ви нічєїї допомоги не потребуєте...

Вас цікавить моє життя? Скільки це можна зробити в листі, я постаралоя Вам його розповісти. Після імперіалістичної війни, громадянської війни та революційної роботи на селі мене відрядила організація до Одеського державного медичного інституту. Вчився я добре, був одним із кращих студентів і разом із тим почав свою літературну діяльність. В день п'ятої річниці Жовтневої революції, 7 листопада 1922 року, в одеській газеті з'явився мій перший твір... Від того часу пройшло сім років. Тепер я відомий письменник, так принаймні пишуть про мене критики. Редактор, керівник Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників, громадський діяч, лікар, комуніст. От Вам і все. Працюю я годни по чотирнадцять, по шістнадцять на добу, пишу нові книжки, недавно Наркомос посилав мене за кордон — в наукову командировку. Пробув там два місяці. Дуже багато бачив цікавого. Тепер пишу про свою подорож книгу під назвою «Голуби миру». Читаю, вчує, а все почувую, що знаю дуже й дуже мало.

1924 року я одружився. Моя дружина, мій вірний товариш і друг, також скінчила цього року вищу освіту — в Харківському ІНО. Працюємо ми з нею дуже дружно і живемо добре. Маємо сина Олега, якому пішов оце восьмий місяць. Зараз вони на дачі, а я сам у Харкові. Через п'ять днів їду на місяць до Одеси. Там Державний драматичний театр збирається відкриватися моєю п'єсою. От і їду туди доробляти цю п'єсу. Через це прошу Вас надіслати Вашу відповідь саме на Одесу, держдрама, І. Микитенкові. Повернуся до Харкова в кінці серпня, і зараз же переїдемо в новий будинок — спеціальний будинок письменників «Слово». На жаль, не знаю назви вулиці. Сповідую потім, і, звичайно, буду радий зустріти Вас у себе.

Ви маєте рацію, коли говорите про «многосложные дела». Гуляти не доводиться. Наше покоління цілком пале-

жити революції. Наші сили і наше життя тільки для революції, для соціалістичного будівництва. Але хіба ж можна говорити про те, чи знайдеться час, щоб поговорити? Чудно навіть слухати про таке.

А втім, може, як Ви прочитаєте мої твори, Ви і не захочете цього побачення. Хто його знає... В кожному разі, залишаюся з цілковитою повагою до Вас.

Ваш Ів. Микитенко

7. ДО Н. ЗУБАЧЕНКО

Харків. 9.IX. 1929.

Миколаїв, суднобудівельний завод.
Н. Зубаченко.

Шановна товаришко!

Я одержав Вашу листівку. Дуже дякую, що написали. Я давно збирався написати Вам, але цілковитий брак часу, перевантаженість тощо не давали здійснити цей намір. Вас цікавить доля повісті «Іван Щасливий»? Справа стоїть так. Цілий час я працював виключно над «Диктатурою». Ця тема і та проблема, що в ній я поставив, захопили мене цілком. Повість я написав, дав їй полежати в шухляді, перечитав, і вона мене не зовсім задовольнила. Тим часом репертуарна криза в наших театрах, відсутність у них сучасної актуальної п'єси примусили мене подумати над тим, чи не можна було б з повісті «Диктатура» зробити добру п'єсу, тим більше, що проблему взаємин міста й села можна поставити в п'єсі дуже гостро на тлі класової боротьби в селі. Для цього я використав матеріали хлібозаготівель. Взявся і п'єсу написав. Вийшла вона, як запевняють режисери всіх театрів, дуже вирашною, актуальною і т. д. На художньо-політичній раді при Наркомосі, що оце зараз відбувається, виявилось, що «Диктатурою» відкривають свій сезон майже всі театри України: Одеса, Київ, Дніпропетровськ, Харків (Червонозаводський), Запоріжжя й т. д. Одеський театр ставитиме її також у Миколаєві під час гастролів. Однак я ж хочу закінчити повість і хочу тепер закінчувати її саме за тим планом, що в ньому написано п'єсу. Та для повісті мені треба все-таки побути на заводі. Я мало знаю

ваш котельний цех, а так просто перестрибувати через це я не хочу. Отже, я збираюся десь в двадцятих числах цього місяця приїхати в Миколаїв, дістати з біржі праці паряд на завод і попрацювати хоч із тиждень, але так, щоб робітники не знали, хто працює. Значить, Ви нічого в цеху не говоріть. Я так і договорився вже з завкультвідділу ОРПС Миколаєва, що є тут присутній на нараді. А потім, перед тим, як мені треба буде вже виїздити, ми зробимо вечірку так, як тоді робили. Я прочитаю уривки з повісті, обговоримо, робітники подадуть свої зауваження, які я зможу використати.

Ще один момент: у п'єсі я виводжу робітницю-електрозварщицю котельного цеху, цебто Вас. Але я трохи змінив Ваше прізвище,— вона зветься Зубченко. Це для того, що справжнє прізвище писати в літературному творі незручно, та Ви могли б і протестувати, а так Ви протестувати не зможете, бо прізвище не таке... Ну, от поки що і все. Зустрінемось — поговоримо докладніше. Головне, мені треба буде знайти помешкання в робітничому районі в сім'ї робітника. Чи це можливо?

Міцно тисну руку, з товариським привітанням —

Ів. Микитенко.

8. ДО Л. БУЛІЧ

Харьков, Токозая, 2, кв. 15.
1929. 13.Х.

Хмельное, Л. П. Булич.

Глубокоуважаемая Лидия Ивановна!

Я получил Ваше подробное письмо и прочел его с большим недоумением. Вы в нем утверждаете, будто моя повесть «Гавриил Кириченко» написана по злому наущению Ваших врагов, написана против Вас и чуть ли не со специальной целью очерпнуть Вас перед обществом. Я просто не нахожу с чего начать возражения, потому что все Ваши утверждения совершенно ошибочны и ни в какой мере не отвечают действительности. Прежде всего — мне никогда ни с кем почти не приходилось говорить о Вас. А затем, и это самое главное, «Гавриил Кириченко» вовсе не статья (как Вы пишете), а повесть, художествен-

пое произведение и вовсе не о Вас написанное. Откуда это видно, что события происходят в Ровном и что выведенная в повести учительница есть не кто иная, как Лидия Ивановна Булич? В повести есть учительница Глафира Ивановна, совершенно собирательный тип, в равной мере, как и тип Гавриила Кириченко. Автор хотел в данных художественных образах сочетать некоторые характерные черты царской школы и уж конечно был очень далек от мысли причинить кому бы то ни было личные неприятности. Так рассматривать беллетристику невозможно, дорогая Лидия Ивановна. Смешно на основании того, что я учился в Ровном, или что я вообще учился в сельской школе, а Вы в Ровном учительствовали, — делать подобные выводы, будто вещь автобиографическая и написана специально о Вас. Поверьте мне, что Вы совершенно напрасно себя расстраиваете из-за таких пустяков, как то, что кто-то из Ваших знакомых думает превратно о моей повести. Вам стоило бы только с большим недоумением пожать плечами, когда какой-то Ваш знакомый сказал Вам: «Посмотрите, что пишет о вас ваш бывший ученик», — и уж конечно ни в коей мере не принимать «Гавриила Кириченко» на себя. Пусть этот Ваш «добрый» знакомый успокоится и не берет на себя лишнего труда истолковывать по-обывательски, по-мещански, с ухватками провинциальной кумушки, мои произведения, а предоставит дело критики и истолковывания настоящим критикам. Повесть напечатана три года тому назад, она давно нашла свою оценку, и довольно об этом.

Глубоко сочувствую Вашему стесненному положению, Вашему нездоровью. Охотно бы приехал навестить Вас, если бы имел хоть малейшую для того возможность. Относительно Вашего заявления постараюсь навести справки.

Сердечный привет Вам от моей семьи!

Будьте здоровы!

С искренним уважением —

Ив. Микитенко

*9. ДО РОБІТНИКІВ КОТЕЛЬНОГО ЦЕХУ
МИКОЛАЇВСЬКОГО СУДНОБУДІВЕЛЬНОГО
ЗАВОДУ*

Харків, Пушкінська, 46.

Миколаїв, суднобудівельний завод.

1929. 14.Х.

Цех казанярів.

Ред. журналу «Гарт».

Здорові були, товариші Вася, Зубаченко, Ваня,
Глазовський, Кобцев і вся братва!

Випен я перед Вами, та ще й здорово, що так довго не писав. Одначе на все, як водиться, є об'єктивні причини і в даному разі також. Приїхавши з Одеси, я того ж таки дня поїхав до Дніпропетровська, де Державний театр ім. Шевченка відкривав свій сезон «Диктатурою». Пройшла п'єса дуже добре, і я через три дні повернувся в Харків, але не встиг іще хоч трохи управитись із роботою, що її набрався «вагон» за мою відсутність, як сьогодні увечері треба їхати до Києва, там також відкривається театр ім. Франка — «Диктатурою». Як бачите, нема коли і вгору глянути. Знаю, що і Вам не дуже-то є коли писати, але чекав од Вас листа давненько, хоч знаю добре, що я перший повинен був написати.

Пароплавом до Одеси я доплив дуже добре і спав аж до шостої години, хоч пароплав прийшов о п'ятій... Будить мене коридорний, дивлюсь, а на пароплаві нікогисінько, тільки я задаю хрпака. Пожив у Одесі два дні, подивився ще раз спектакль і знявся з якоря. На диспут не міг зостатися, а кажуть, що був цікавий. Тепер, як одбуду цю лихоманку з подорожами, візьмусь одразу за повість і, як скінчу, тоді надішлю Вам на редакцію та на рецензію, а може, й сам приїду, як буде можливість.

Прошу довідатись, чи одержала ощадкаса мій перший внесок на позичку індустріалізації (25 крб.), які я надіслав одразу, як приїхав до Харкова. Дальші внески робитиму щомісяця.

Через два-три тижні вийде з друку нова моя книжка «Голуби миру» (закордонна подорож) — я вам її надішлю. Незабаром вийде також моя теоретична книжка (стенограма доповіді на 2-му з'їзді ВУСПП) під назвою «Пролетарська література за доби реконструкції» — також надішлю.

У Харкові чудова осінь. Будівельний сезон іще продовжується. Нові будинки ростуть, як із води. Будинки письменників «Слово» майже готовий, але ще немає казанів (для опалення) — замовили їх аж в Гомелі, а завод не виконав замовлення в термін... Переїдемо, певне, аж через місяць. Це дуже погано. Не маю де працювати. Сьогодні в Харкові відкриття сезону Будинку літератури ім. Блакитного, де ми, всі письменники, збираємося для своєї лабораторної праці. На жаль, я не буду на відкритті, бо їду зараз до Києва.

Разом із цим листом надсилаю для цеху свої «Вуркагани»: один примірник українською мовою, а другий — у російському перекладі — для тих, хто української мови ні в зуб не знає... Хоча ви мені обіцяли, що у вас у цеху скоро не буде таких, що не знають української мови!

Поспішаю. Бувайте здорові. Не забувайте. Пишіть на таку адресу: Харків, Пушкінська вул., 46, редакція журналу «Гарт» (мені).

Привіт усім товаришам, усім котельщикам, чекащикам і т. д. Зокрема привіт тов. Фірсенкові, мосму учителю, а також електрозварщикам, у яких я також пробував робити, та нічого не вийшло... важко...

Міцно тисну руки.

Ваш Ів. Микитенко

10. ДО Д. МАЙ-ДНІПРОВИЧА

Харків, 1929, 2.XI.

АМСРР, Тирасполь,
Миколаївський пр., № 13,
Май-Дніпровичу.

Дорогий товаришу!

Не буду просити прощення, бо знаю, що винен, хоч і є об'єктивні причини мого мовчання — перевантаженість. Отак щодня відкладаєш, сподіваєшся, що завтра будеш вільніший, а воно, мабуть, ніколи не буде вільної хвилини.

Поєму Вашу прочитав з великим задоволенням. Передав її товаришу Куликові — відповідальному редакторові «Гарту». Чекаю від нього відповіді. Сподіваюся, що він її цуєсть у нашому журналі. Надсилайте також оповідання, що Ви переробили. Якщо маєте щось із дрібніших

віршів, надсилайте також. Не треба так песимістично говорити про свою першу збірку поезій. Хіба ж її так погано зустріли? А що вона не притягла до себе виключної уваги, то це не лише її доля. Очевидно, в поезії без нових винаходів чи принаймні без активно розробленої тематики не обійдеться. Тим часом наша сучасна поезія стоїть поки що на точці спокою. Проза має ширший попит.

Щиро Вам співчуваю, що Ви змушені відмовитись од роботи, шкодуємо, що Ви одірвані, що стан здоров'я не дозволяє Вам так широко розгорнути працю, як Ви, безперечно, могли б. Та не впадайте в песимізм. Ви можете писати й пишете. Отже, сподіваємося й на нові Ваші твори.

В Харкові оце були пімецькі наші товариші — Йоганнес Бехер, Вайскоф та інші. Літературний сезон іще не розгорнувся. Театральний учора тільки почався «Диктатурою», що нею відкрився Державний Червонозаводський театр. У «Березолі» ще й досі йде ремонт. Тим часом колектив працює над «Диктатурою», яку ставить народний артист республіки Л. Курбас. Поруч готують п'єсу Цимбала «Заповіт пана Ралка». Бойовищ літературних, принаймні одвертих, немає, але є сутічки при різних нагодах, на засіданнях тощо. Протиріччя настають у практиці «Літературного ярмарку», треба якось реагувати, та нам бракує часу, щоб на все одгукуватись своєчасно. Плєпум ВОАПП, що мав бути в Тифлісі у жовтні, відклали надалі. Оце поки що все. Пишіть! Працюйте потроху, беріть сили.

Бувайте здорові. Не дивуйтеся, коли хтось за причетність до прол[етарської] організації сердиться... Річ природна!

Ваш Ів. Микитенко,

11. ДО Г. ЮРИ

Харків, 12.XI. 1929.

Київ, засл[уженому] арт[исту]
Г. П. Юрі.

Вельмишановний Гнате Петровичу!

Мав я листа від директора. Писав він мені, що прем'єра пройшла дуже добре. Був Первомайський у Харкові. Розповідав, що продано нібито 40 вистав підряд. Читав

я в харківському «Вечірньому радіо», що 1 листопада йде перша відкрита вистава, що «Діло» довелося відсунути надалі. Розповідав Первомайський, що на одній виставі «Диктатури» він нарахував 112 реaguвань зали. Все це дуже приємні відомості. Але чому ж Ви ні слова мені не напишете? Навіть на мого листа не відповіли. Як пощастить бути в Києві, я вже тоді добре посередюсь. А тепер — діло. Я переробив п'єсу ще раз і оце надсилаю Вам примірник.

Що я змінив у ній? Насамперед Малоштана. Я викинув до дідька оті зорі, Чумацький Шлях, Волосожар і все, що зв'язане з цією психоідеологічною установкою типа. Він тепер говорить реальніше, і грати його треба реальніше. Малоштан — людина з здоровим класовим інстинктом, він тільки помилявся. Це раз. Змінив кінець апофеозу. Зветься 12 картина не апофеоз, а «Чусте? Кличе!» Кінчається вона словами про боротьбу. Під цим враженням і повинна розходитись аудиторія. Винувнив трохи Небабу. Щоправда, частина цього припадає на карт[ицу] «Шість тисяч пудів», яку Ви скреслили... Обробив трохи сходку. Словом, я Вас дуже прошу перечитати цей новий примірник і запровадити в діло нові зміни. Адже Вам доведеться ще не раз виставляти п'єсу і в зимовому сезоні, й під час літнього: значить, треба поправити.

Не відмовте ж, Гнате Петровичу, написати мені кілька слів щодо цього. І взагалі як іде справа.

Привіт усім товаришам!

З товариською пошаною

Ів. Микитенко

12. ДО В. СТАШЕВСЬКОГО

Харків, Пушкінська, 46,
ред. журн. «Гарт».
9.I 1930 р.

Менск, рог Ленінскай
і Універсытцаккай, Академія папук,
В. Сташеўскаму.

Високоповажний товаришу Сташеускі!

Прошу пробачити мені запізнення з відповіддю. Воно сталося через «велике переселення народів», а саме: ми, всі письменники, переїздили в будинок «Слово», де те-

пер сконцентрувалися майже всі наші літературні сили. З великою приємністю прочитав Вашого листа. Чекатиму на задоволення побачити свою роботу в друковій білоруською мовою, а ще з більшим нетерпінням чекатиму вистави п'єси на сцені білоруського театру. Якщо піде вона в Державному театрі в Мінську, неодмінно приїду подивитися. Але я мушу просити Вас, шановний товаришу, затримати п'єсу — не друкувати ще хоч з місяць. Можна буде дати в набір бодай до другого числа «Польмя», а в перше число я ніяк не можу дати, бо зв'язаний угодою з російським перекладачем. Якщо ж п'єса буде надрукована в січні, мені доведеться рвати з ним угоду. Через це я не друкую п'єсу і тут, у Харкові. Отже, прошу Вас затримати до другого числа. Крім того, я повинен надіслати Вам останню обробку п'єси. Зараз вона передруковується. Там є невеличкі поправки. Їх небагато, Вам буде зовсім легко виправити, а виправити треба неодмінно. Отже, й з цих міркувань треба почекати з друком. Щодо Ваших запитань, — відповідаю. Хоч ви і шкурники — вы. Тр ь о х н о л ь к а — борошно, по-російському м у к а найвищого сорту (три пуля — трьохнолька). У д р у г е — поросійському в т о р и ч н о. П е р е к а з и л а с ь — перебесилась. Н а г р и ж — описово можна перекласти так, як Ви запропонували — печаль, терзание, хоч це не точно. Але тут і не може бути точного перекладу, бо то є гра слова. П у х к и й б у ф е т н и к — полный, мягкий, толстый. З а с н я д і л и — зацвели, поккрылись плесенью. Н а 24 стор. В ы пишете: «Здаецца, апошнія в радкоў адносяцца да Каваля». Можливо. Я не можу перевірити, бо немає копії того примірника, що у Вас...

Н е в к у с и ш? — це запитання Величка. Значить — куркуль Чирва не вкусить, хоч би й хотів.

Апошні рядок вершу: П р о щ а в а й с п о л к о м. — В и к о п к о м. Скорочено. Так говорять іноді на селі...

К а ш п а р о в с ь к а б о г о р о д и ц я — так і буде, хоч я не пам'ятаю, здається, я викреслив цей вираз. Д у ш а н е з л о п у ц ь к а — російською мовою це можна перекласти приблизно так: н е и з м я к и п ы.

Ш к о н д р а б о р о д а т а — так і буде, місцевий вираз, не пригадую, здається, я його теж викреслив. Побачите в новому примірникові. М а л о ш т а н: В и г р у с и л и, в и т р у с и т и значить — знайти при обшукові (при обыске). І с т и к — паличка з залізним кінцем, що нею чистять

плуга, як орють. П л о м е н і т и — п ы л а т ь. П л о м і н ь — п л а м е н ь, з в і д с и — п л о м е н і т и. Нарешті, слову Сельбуд найбільше відповідає рос. Нардом. Це все.

Тепер ще про Дудача. Якщо це відповідає білоруській мові, я нічого не маю проти. Пишете також, що театр Галубка «має малаштанаўскую кішэню». Але я ж не візьму з них за право постановки нічого. Будь ласка. Нарешті, щодо гонорару. В усіх театрів за авторським правом перекладач дістає 40, а автор 60 відсотків гонорару. Отже, так буде і в нас, якщо п'єса піде в Державному білоруському театрі.

З правдивою пошаною до Вас —

Ів. Микитенко

Із. До М. ТЕРЕЩЕНКА

4.III 30 р.

с. Баштанка на Миколаївщині.

Дорогий Марку!

Тільки сьогодні одержав твого листа від 5.II, адресованого на Харків. Справа в тому, що 7.II я вже виїхав був на село. Отже, лист прийшов без мене і оце аж сьогодні нарешті добився до мене в Баштанку. Дуже радий був одержати його. Дуже радий. І можу сповістити тебе, друже, що «Світить нам, зорі» я вже закінчив — позавчора. Був саме в Миколаєві. Там же виніс свою працю на громадський суд. Читав у Будосі. Було чоловік з 600 народу — студентів та освітян. Слухали п'єсу з колосальним напруженням. По тому відбувся диспут. Зробили мені кілька зауважень. Газетний відчит я, певне, зможу тобі надіслати. Не може бути розмов про те, що п'єса піде раніше в Москві, ніж на Україні! Я ні на хвилину не припускав такої думки. Ясно, що ти поставиш раніше, бо в тебе сезон починається раніш від інших театрів. Крім того, ти перший почав «Диктатуру» і почав на славу. Але вся справа в тому, що саме тепер мені дуже треба було б поговорити, почитати, порадитись. Певне, коло 10 березня я буду в Харкові. Бажано було б, щоб ти приїхав, почитали б і поговорили. І я зміг би дати тобі першу

редакцію, щоб ти міг над нею думати. Бо хоча й будуть переробки протягом літа, але вони наставлення п'єси не змінять і формальної цілості п'єси не порушать. Мушу сказати, що п'єса, безперечно, важча до постановки, ніж «Диктатура». По-перше, в ній 14 картин. Всі картини в різних місцях, з різним оформленням. По-друге, до 50 дійових осіб. Вулиця, трамваї, вокзали, аудиторії, пароплави, море, лікарня, міщанська слобода, осінь на бульварі, зима у факультетській залі і т. ін.— все це, безперечно, потребуватиме витрати не лише творчої енергії режисера, а ще й... коштів, коли театр схоче поставити річ добре. Якби я зміг заїхати з Миколаєва до Одеси, я б так і зробив. Можливо, що так і буде, якщо трапиться пароплав. А в Миколаєві я буду 5.III на прем'єрі «Диктатури» в російському театрі «Шахтюрка Донбасу», що ставить п'єсу всупереч моему бажанню — з вимог місцевих організацій, і ставить за 4—5 днів підготовки!.. Треба подивитися на це «чудище огрошно»... З Миколаєва хочу поїхати на кілька днів до Харкова, і от, можливо, заскочу до Одеси. Якщо ж не зможу,— то добре було б, коли б ти зміг приїхати до Харкова.

Оце поки що все. Вітай всіх товаришів, увесь колектив держдрам. Я вже скупив за ними.

Міцно тисну руку.

Твій Ів. Микитенко

14. ДО БІЛОРУСЬКОГО ГОЛОВМИСТЕЦТВА

10.V. 1930 р. Харків, 12,
вул. Червоних письменників,
будинок «Слово», прим. 41.

БРСР, Мінськ, Головмістецтво.

Вельмишановні товариші!

З Вашою телеграмою, в котрій Ви просите згоди на поставу моєї п'єси «Світить нам, зорі», в Першій державній Білоруській театрі, я ознайомився тільки вчора, приїхавши з Москви, де пробув перед цим понад два тижні. Отже, прошу пробачити мені запізнення з відповіддю, що не залежало від мене.

Охоче даю свою згоду, прошу надіслати постановочний договір, який я негайно підпишу і надішлю Вам примір-

ник п'єси. Примірник міг би надіслати, не чекаючи й договору, але зараз не маю просто передрукованого. Близькими днями віддаю передруковувати і тоді зможу надіслати. Щоправда, з МХАТ-2 ми погодилися на тому, що до прем'єри у МХАТі я не буду давати п'єси іншим театрам. У МХАТі п'єса піде першою постановою наступного сезону, не пізніше, як 1.IX 30 р. Але Білоруському театрові я, звичайно, п'єсу маю право дати, лиш би вона не потрапила на сцену будь-якого російського театру, що певне є в білоруських містах.

Не визначаю в цьому листі п'яких умов, не знаючи можливостей театру. Отже, чекаю, що театр сам запропонує ті умови, які будуть для нього зручні. Я їх прийму без будь-яких застережень і буду дуже радий, коли моя річ піде на сцені в братській Білоруській республіці.

Щодо перекладу, то бажав би лише, щоб п'єсу перекладав добрий письменник, стиліст, взагалі добрий митець. За тими законами авторського права, що існують у нас, перекладач може одержати 40% гонорару, а автор — 60.

Отже, здається, все. Моя адреса — вгорі цього листа. Точну адресу театру чекаю від Вас.

З комуністичним привітанням

Ів. Микитенко

15. ДО В. СУШКЕВИЧА

Харьков, 12, «Слово», кв. 41.
25.X. 1930.

Б. М. Сушкевичу.

Многоуважаемый Борис Михайлович!

Последнюю неделю я не был в Харькове, а вернувшись, застал письмо от П. Б. Зенкевича, в котором он снова напоминает мне о тексте песни «Светите, звезды» и о мелодии. Но я послал и то, и другое еще перед отъездом в Николаев. Надеюсь, что Вы уже получили эти материалы. Слова песни мне, по правде сказать, очень не нравятся. Уж больно от них несет народничеством. Переделывать же их у меня не было желания, потому что по существу нужно было написать новые слова. Не знаю, как Вы на это дело смотрите.

Посылаю Вам также мелодию песенки Коти,— записана с голоса одесского беспризорного Крысы, который специально напевал ее актеру Одесской держдрамы. Кажется, в записи не переданы те характерные паузы, почти синкопы, которые умудряется делать в своем исполнении Крыса, но что поделаешь? Чем богат, тем и рад. Посылаю хоть такую запись и считаю, что она может Вам пригодиться. Этот самый Крыса долго обучал одесского актера искусству цокать косточками и однажды в припадке нетерпения заявил:

— Ой, вижу я, что мне с тобой будить много мороки... Актер все же научился. Но я считаю этот труд излишним, потому что цоканье можно заменить кастаньетами в оркестре, а актер может только «делать вид».

Из письма П. Б. Зенкевича я узнал, что премьеру Вы переносите на 28 ноября. При всем понятном Вам нетерпении автора я все же очень хорошо понимаю, что каждый лишний день отсрочки премьеры — залог большего совершенства спектакля. Поэтому возражать против перенесения премьеры, даже субъективно, не приходится. К тому же для меня это более удобное время, если Пленим Международного бюро революционной литературы, назначенный на 5 ноября, не будет перенесен также на конец ноября.

На украинской сцене пьеса пошла впервые в Николаеве, в Левобережной украинской гос[ударственной] драме, в постановке Л. И. Клещева. Театр совсем молодой, теперь только организованный, преимущественно из молодых актеров. На подготовку пьесы времени было очень мало. И все же спектакль идет у них с огромным успехом. Принимается буквально каждое слово. 1 ноября пьеса пойдет в Кисеве — в театре им. И. Франко. Ставит Г. П. Юра, в оформлении Б. Эрмана. Затем в Одессе, в постановке М. Терещенко, оформл[ение] А. Петрицкого. У Юры я смотрел репетицию. Начинается пьеса торжественным хором. На прощениум выходят специальные («ведущие») хористы и исполняют «Светите, звезды», нечто вроде кантаты, музыка Пруслина (композитор театра), надо сказать, неплохая. Затем уже начинается действие. Радует меня, что и театр им. И. Франко, и Одесский (последний в особенности) стремятся как можно больше уйти от бытовизма и заострить политические моменты пьесы, всячески дополняя и подчеркивая все, сказанное о кадрах, так, чтобы возможно более приблизить

его к той постановке, которую находит этот вопрос сегодня, в решениях последних съездов партии, в речах вождей, в текущей борьбе заводов за промфинплан и т. д. Делают это они различными путями: кино, плакаты, реплики и пр.

Вот это все новости. Посылаю Вам еще свою книжку «Уркаганы» в очень плохом русском переводе, извините, пожалуйста. В ней есть повесть «Уркаганы», с которой, м[ожет] б[ыть], не лишне будет познакомиться тов. Азарину (ведь он исполняет роль Коти?). Впервые типы беспризорных я вывел в этой повести. Если не трудно, напишите, пожалуйста, как идут репетиции. Меня сейчас мучает и пожирает тема «Уголь».

Искренний привет Вам, Ивану Никол[аевичу], Юрию Вас[ильевичу], тов. Подгорному и всем актерам, всему театру, по которому очень соскучился.

Крепко жму руку —

Ив. Микитенко

16. ДО НЕВІДОМОЇ АДРЕСАТКИ

7.XII. 30.

Харків.

Шановна товаришко!

Відповідаю на Ваш лист з запізненням, бо лише сьогодні повернувся до Харкова і прочитав його.

Насамперед епітет «ганебне відставання» літератури мені видається за не зовсім вдалий. Пролетарська література зараз бойовими темпами перешиковує свої лави, змінює методи роботи, переозброюється. Реконструктивна доба захопила письменників невідготованими, і їм доводиться зараз перешикуватись «на ходу». Ми живемо, боремось разом з партією. На проривах, на хлібозаготівлях, у колгоспах, на ліквідації глитаїні як класу. Поза цією конкретною участю в боротьбі за п'ятирічку не лишається жодної можливості творити літературу справді пролетарську. Але невміння творити її такими темпами, якими нам хотілося б, є наслідок не злої волі письменника, а тих традицій, що з них і в них вироблювався підхід до художньої літератури...

Не помічати великого зрушення пролетарської літератури, значних її перемог і переваг, які вона вже сьогодні має перед полутниками, що вчора ще вважалися мало не за сіль землі, знаходити для пролетарської літератури лише епітет «ганебне відставання» — погодьтесь, є ознака не віри в сили пролет. літератури, а скорше інтелігентського скепсису, бодай і найщирішого, і найбільш відданого партії. Лихо цього скепсису полягає в тім, що він нам не допомагає або навіть допомагає не пам.

Ви твердите, що громадянська війна, національне питання — теми перейдені, непотрібні, «життя їх давно розв'язало». Аж ніяк не маєте рації. Звичайно, що «життя» 13 років тому «розв'язало» тему громадянської війни: пролетаріат завоював диктатуру. Але справжній твір про громадянську війну, твір, що збуджував би й підтримував ентузіазм і великий оптимізм класу, що нині буде соціалізм, ще не написаний. Класовий ворог, якого Ви вважаєте за можливе проминути, зосередивши всю увагу на «болоті», радий був би, коли б пролетаріату пі художник, ні агітатор, ні вся партія не пагадували про героїчні перемоги його в громадянській війні.

З національного питання класовий ворог щодня пробує зробити для себе зброю. А Ви твердите, що все це — зайве, схема, суха, непотрібна. «Вищяток становлять питання родинно-побутові, яких життя по-новому ще не розв'язало. Тому й книжки на цю тему викликають цілі дискусії», — пишете Ви. Як для кого, звичайно. Скажу одверто: нам саме ніколи. Яюсь переб'ємось ще рік-два — вирішальні роки п'ятирічки, коли класовий ворог, інтервент, хоче схопити нас за горлянку. Швидше перервем горлянку йому, піз він нам. А тоді спокійніше побалакаємо з Вами на родинно-побутові теми. Вони й справді заслуговують на велику увагу, бо це теж у плані переробки людського матеріалу.

Я не розв'язав проблеми кадрів у своїй п'есі. Схема. Перейдений етап. Одвертий класовий ворог. А оп молоді інженери кличуть один одного «на ви» і залишаються байдужі до громадських справ. Ви маєте рацію! Проблема кадрів трьохгодинним спектаклем розв'язати не можна. Сказати в одній п'есі всього теж не можна. А от пролетарське студентство Києва, подивившись спектакль, надіслало мені таку телеграму: «Продивившись «Кадри», вітаємо Вас як свого письменника, що відбив класову боротьбу у вищій школі» й т. д. Що їм підказало цю теле-

граму? Мені говорили, що — ентузіазм, емоційна наснага, яку вони дістали на виставі. Оце й була моя мета...

Повною мірою вірю у Вашу щирість, вірю, що розвиток нашої літератури Вам болить як радянській інтелігентці, «партійній без партквитка». І тому дружньо раджу: більше витримки, менше розпачу, разом з масою, не плентаючись у хвості, але й не забігаючи наперед, з вірою в сили пролетарської літератури, без скепсису й зневаги до малих наших досягнень — разом з нами — вперед!

Проти критики недоліків мові п'єси не боронюсь. Вам здається так, а мені інакше. При цьому я маю сміливість уважати й себе за людину інтелігентну. Щоб не подумали Ви, що п'єса моя мене задовольняє і що я упиваюсь власними досягненнями, міг би Вам подати докази, які свідчили б про протилежне. Однак я вірю і знаю, що п'єса своє діло робить і робитиме аж доти, доки ми, товариші мої і я з ними, не дамо кращої, що робитиме нашу справу краще. А ще більша надія на нові кадри, що йдуть нині в літературу.

Багато питань я не встиг зачепити в цьому листі. Хай колись.

З тов. привітом.

Ів. Микитенко

Р. С. Може, десь різко ставлю питання, то Ви не «серчайте», бо так воно краще для справи.

І. М.

17. ДО А. ЛУНАЧАРСЬКОГО

Харьков. 21.І. 1931.

Ответственному редактору
«Литературной энциклопедии»
тов. А. В. Луначарскому,
Москва, Г. С. П. 10, Волхонка, 14.

Уважаемый Анатолий Васильевич!

Получив Ваше письмо по поводу недостающих статей для VII тома «Л. Э.», я немедленно обратился к кафедре литературоведения Института марксизма-ленинизма с просьбой как можно скорее приготовить эти статьи.

Тов. Кузьмич (аспірант кафедри, взявши на себе хлопоти по переговорах з товаришами) повідомив мене, що об цих статтях у них уже раніше був розговор, «но потім бросили, пройшов слух, що не надо». Тепер мені остаеться щодня нагадувати їм про те, що всі терміни закінчуються, і добуватися отримання статей.

Не ризикуючи за повний успіх (терміни дійсно нічогішні, час майже пройшов!), я буду рішуче тиснути на товарищів. Це все, що я можу зробити. К шкоді, ложні свідчення про припинення видання «Л. Э.», поширені серед нас кілька місяців тому назад, демобілізували організації і товарищів, інтересованих цим питанням. К тому ж ряд товарищів в дійсне час знаходяться в селі. Тому-то так важко зараз, за кілька залишених до терміну днів, виконати цю складну задачу.

Всі ж будемо намагатися її виконати.

З товарищеским привітанням

Ів. Микитенко

18. ДО КОСТОВАТСЬКОЇ СІЛЬРАДИ

27 березня 1931 року.
Харків.

Костоватській сільраді
Братського району
(на Кіровоградщині).

Дорогі товариші!

Я одержав протокол виборчих зборів громадян Володимирівського району, селища Володимирівки, з 5 січня 1931 року та протокол організаційного засідання Костоватської сільради також з 5 січня 1931 року. З першого протоколу я довідався, що село Володимирівка має 290 виборців, що з них 236 були на виборчих зборах і що ці 236 виборців одностайно обрали мене на почесного члена Костоватської сільради. З другого протоколу видно, що організаційне засідання Костоватської сільради висунуло мою кандидатуру на районний з'їзд Рад.

На жаль, прийти на з'їзд я не маю можливості, як не міг до цього часу й відповісти вам на ці протоколи. Прошу вибачити мені це запізнення, яке сталося через низку причин, а головне — через те, що я часто не бував у Хар-

кові, їздив до Москви, Києва, Одеси, працював на ліквідації вугільного прориву в Донбасі тощо. Отже, відповідаю тепер.

Постанови Володимирівських виборчих зборів та організаційного засідання вашої сільради мене глибоко схвилювали, принесли мені велику, глибоку радість. Я прочитав ці постанови як знак того, що колгоспне селянство, переводячи за проводом пролетаріату та його партії сільське господарство на соціалістичні рейки, ліквідуючи на базі суцільної колективізації глитайню як клас, доручав своїм письменникам боротися на фронті радянської літератури за ідеї Леніна, за комунізм, за більшовицьку п'ятирічку, за успішне будівництво соціалізму в найкоротші історичні терміни. Я зрозумів ці постанови як доручення всій радянській літературі і особливо її пролетарським загонам, а мені, зокрема, як одному з її бійців, міцно і високо тримати прапор Леніна на фронті культурної революції, уперто й послідовно боротися за здійснення плану Великих Робіт на цій ділянці загального нашого фронту соціалістичного будівництва. Я зрозумів, паренті, ці постанови, як директиву колгоспного селянства всій пролетарській літературі і мені зокрема перебудувати свою роботу так, щоб кожним твором, кожною новою книжкою, кожним рядком її служити безпосереднім завданням нашого соціалістичного сьогодні, кожною літерою допомагати пролетаріатові та колгоспному селянству викопувати п'ятирічку більшовицькими темпами і виконати її за 4 роки.

Товариші члени Костоватської сільради, товариші колгоспники с. Володимирівки та всього Братського району! Я приймаю ваші директиви, і приймаю їх не для годиться, а для того, щоб неухильно й послідовно виконувати їх у своїй щоденній праці. Як член партії, як громадянин, як письменник, усім серцем, усім єством відчуваю ту велику довіру й не меншу відповідальність, яку покладаете Ви на своїх письменників. Нам треба вдесятеро збільшити свою енергію, свій натиск, треба мобілізувати всі свої сили, треба по-справжньому озброїтись наукою Маркса і Леніна, щоб виправдати Вашу довіру й виконувати ті завдання, які перед усіма нами ставить ленінська комуністична партія.

Пролетарська література зробить це!

На літературному фронті йде зараз жорстока класова боротьба. Відмираючий клас буржуазії, агенти куркуль-

ства, агенти міжвародного імперіалізму намагаються через кожну щілину просунути своє отруйне жало... Вони не від того, щоб використати для цієї мети і найслабкіші ділянки літературного фронту; не від того, щоб поширювати через художню літературу свою контрреволюційну — буржуазну, куркульську, попівську — ідеологію; не від того, щоб підривати віру робітників та колгоспного селянства в сили революції, віру в соціалістичне будівництво, в справу Леніна.

Пролетарські письменники консолідують свої сили. Вони дають і даватимуть шпигунам і агентам старого, експлуататорського світу рішучого одкоша, били й битимуть їх так, як уміє бити караюча рука пролетаріату, яка щодня, щохвилини підносить нову цеглину на підмурки нового, комуністичного світу.

Ваші постанови, товариші колгоспники, впливають у мене нові, свіжі сили для цієї непримиренної боротьби за новий світ. Здійснюйте ж і Ви директиви партії, здійснюйте постанови X з'їзду КП(б)У та XVI з'їзду ВКП(б), виконуйте постанови останніх з'їздів Рад про розгортання й успішне закінчення колективізації сільського господарства! Допомогайте цим будівництву соціалізму, бо лише на базі соціалістичної промисловості й колективізованого сільського господарства зможемо ми остаточно й навіки зпичити старі злидні, наздогнати й випередити пайрозвиненіші капіталістичні країни, збудувати нову, могутню соціалістичну культуру й повести світ до перемоги пролетарської диктатури на всій земній кулі.

Товариші колгоспники! XII Всеукраїнський з'їзд Рад обрав мене у члени Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. Обов'язки члена сільради не менш почесні і не менш відповідальні й значущі, як обов'язки члена ВУЦВІКу. Отже, як член ВУЦВІКу й член Костоватської сільради, берусь з новими силами до конкретної роботи, що проказується завданнями третього, вирішального року п'ятирічки. Пишіть мені про справи сільради, про готування до другої більшовицької сівби. Бажаю вам успіху у Вашій роботі!

З палким комуністичним привітанням.

Ів. Микитенко

Харків, 9.VIII 1931 р.

Р. Х. Верланю, с. Володимирівка,
Братського району,
п./від. Безродня.

Шановний Родіоне Харитоновичу!

Я одержав Ваш лист, і ось, як бачите, зараз же на його й відповідаю. Буду з Вами цілком одвертий. У мене піяк не вкладається в голову, що свідомий селянин-бідняк, який брав таку активну участь у виконанні хлібозаготівель і в різних інших радянських кампаніях, боровся також за колективізацію, сьогодні перебуває сам поза колгоспом. Коли я їхав до Володимирівки, я був певен, що Ви в колгоспі. Коли ж в сільраді мені сказали, що це не так, я був глибоко вражений й сказав тоді: «Що ж, коли тов. Верлань свідомо не хоче йти в колгосп, то я з ним надалі не листуватимусь». Ви ж прекрасно знаєте, що опора Радянської влади в селі — це колгоспне селянство. Той, хто сьогодні ще не усвідомлює потреби бути в колгоспі й користі, яку колгосп дає селянинові, тому ми мусимо роз'яснити, допомагати й, нарешті, привести його до колгоспу. Цебто сьогоднішній одноосібник завтра мусить стати колгоспником. Але інакше ми ставитимось до тих, хто все це прекрасно розуміє й все-таки не хоче йти в колгосп. Чому він це робить? Очевидно, тому, що він проти колгоспу. Я добре Вас знаю й думаю, що Ваше перебування поза колгоспом тимчасове, що це вплив жінки. Ви мусите її переконати. Який же Ви борець за нове життя, коли Ви не можете переконати власної дружини? Думаю, що Ви це зробите коли не сьогодні, то завтра, тому й пишу Вам цього товариського листа.

Тепер про інше. Мене дуже зворушило Ваше хороше, товариське до мене ставлення й шкодування, що пам не довелось побачитись. Надаремно Ви турбуєтесь з приводу того, що володимирівці прийняли мене пібито не так, як треба. Вони мене прийняли дуже хороше, але я був там так недовго, що вони не могли зібрати зборів. Це був вже вечір, на ніч мені треба було додому, бо на другий день я виїздив до Харкова. Ви ж знаєте, що я був у Рівному й у Володимирівці проїздом. Отже, ми поговорили з товаришами на одному колгоспівському подвір'ї. Там було чоловік з 30 народу, я про дещо розпитав їх, наскільки

дозволяв час. Звичайно, я теж шкочую, що не довелось поговорити з колгоспниками докладніше. Але я сподіваюсь, що це не останній раз я був у Володимирівці й що коли я приїду знову, то можна буде поговорити як слід.

Отже, передайте всім товаришам моє привітання й пишність, як пройшла збиральна кампанія, чи обмолотились колгоспники, як проходять хлібозаготівлі і т. д. Пишіть й про себе, як Ваші особисті справи.

На цьому поки що бажаяу Вам всього кращого.

З товариським привітом

Ів. Микитенко

20. ДО БРЯНСЬКОГО

Харків. 17.V 1932 р.

Київ, вул. Воровського, 36,
Театр юного глядача.
тов. Брянському.

Шац[овний] тов[аришу]!

Я одержав Ваш лист, в якому Ви пишете: «Ми памітили тему «Карл Маркс», чекаємо вашої відповіді, чи не взяли б Ви на себе написати цю п'єсу». Можу повідомити, що п'єсу «Карл Маркс» я пишу давно, але пишу її для великих театрів. МХТ-2 в своєму рапорті XVII партконференції, уміщеному в «Советском искусстве» від 20.I. 1932 р., згадує, що цю мою п'єсу віп розраховує поставити на Жовтневі свята. Проте п'єсу на цей термін я не закінчу. Вона буде лише 1933 року. Але чи зможе вона піти в Театрі юного глядача. В такому вигляді, як я готую її для великих театрів, — не зможе. А про відповідну переробку можна буде говорити лише потім, коли п'єса буде готова. З тов[ариським] привітанням

І. Микитенко

21. ДО М. ТЕРЕЩЕНКА

17.VIII. 32. Харакє.

Дорогий Марку Степановичу!

Сьогодні одержав твій лист від 11.VIII. Він ішов пишність днів. Відповідь ітимає не менше, одержиш ти її десь числа 25, а в листі своєму ти пишеш: «Прошу тебе,

напиши мені негайно враження від розмови з Шумським, бо з приводу Шумського буду 14.VIII говорити з Карпеко». Погодься, що я маю підстави трохи полягати тебе за це, але, знаючи, що ти там дуже закрутився з усякими справами, не буду цього робити. А все-таки... це легковажність — чекати відповіді 14-го, коли сам пишеш 11-го!

З Шумським же стоїть справа так. Я розмовляв з ним досить довго, і я переконався, що працювати в Харківському театрі Революції він нізащо не буде. Він повторив мені всі ті претензії до тебе, які свого часу викладав і тобі (так він мене запевняв)... Тобі мусить стати ясно, що працювати у нас з усіма цими претензіями він справді не може і не буде. Це велика втрата, але опускати руки через це аж ніяк не доводиться.

Як я дивлюся на справу? Мушу тобі сказати, що я маю до тебе так само дуже багато претензій. Мільйон претензій. В цей мільйон входять і деякі з тих, що перераховує Шумський, хоч він зовсім певірно деякі з них формулює. Але, незважаючи ні на що, я вірю, що ми ще будемо з тобою працювати і що в процесі цієї праці у мене ставатиме все менше й менше претензій до тебе, а в тебе — до мене. А вірніше — цих претензій ставатиме більше, але то вже будуть претензії нової якості, то будуть вимоги один до одного і обох до цілого колективу, і колективу до нас — невпинно зростати, не топтатися на місці, а йти вперед. Ось для цієї мети я й іду знову до театру Революції і хочу віддати йому найбільшу увагу протягом цього сезону. Може, з цього нічого не вийде. (Шумський — той певен, що нічого не вийде, і тому не йде в театр). Не страшно! Поразка принаймні внесе ясність. Розійдемося тоді, як у морі кораблі. Але я чекаю не цього. Я сподіваюсь на інше. Я вірю в те, що разом переможемо.

Ти дуже добре зробив, що дійшов згоди з Анатолем Петрицьким. Це величезна перемога. І буде блискуче, коли він візьметься оформлювати «Дівчат». Він може дати таке оформлення, що забезпечить половину успіху спектаклю. Та й взагалі його робота в театрі має колосальне значення. Таких талановитих людей, як Петрицький, у нас зовсім, зовсім не багато, їх треба цінити і вміти створювати їм умови для творчої роботи.

Тепер ти — директор театру. Тобі дано дуже багато. З тебе багато й спитають. І коли ти не зумієш зібрати

навколо театру і в театрі кращі, талановитіші сили — це буде найбільша поразка. Знов-таки сподіваюся, що цієї поразки не буде. Допомагатиму тобі в цьому напрямку повною мірою.

Добре, що заручився згодою Грипича. Треба тепер цілий час підтримувати з ним листування, а коли я повернуся, поїду туди і ще раз поговорю з ним. Осташевського слід узяти. Твердохліба теж було б добре забрати до нас. Що втік Полежаєв, не тужи. Великої цінності він не становив. Також не варт плакати за Красноярьським як за режисером, хоч актор він непоганий, але біда його в тому, що він не має достатньої для режисера культури, а його здається, що він тямить дуже багато і що його затирають.

Треба цього року допилювати, щоб до т[еатру] Р[еволюції] потрапило чоловіка з два, принаймні один, але здібний, з тієї молоді, що кінчають театральні виші. Ти поглянь,— у театрі Зацьковецької — там чудесна режисерська молодь, що прийшла недавно з Київського інституту. З цієї молоді будуть люди! І це заслуга театру і, зокрема, Романицького, що сміливо висував цю молодь, давав їй роботу. Так треба зробити нам. Шлях вірний, і тільки він забезпечить театр за рік, за два потрібними режисерськими кадрами. На гастрольних поставах однаково ж театру не створиш і все життя не проживеш. Було б дуже добре, коли б уже зараз нам добитися одного такого молодика. Хай би вчився поки що в театрі, а там, гляди, й постанову можна було б дати, хоч би й те саме «Украдене щастя». Звісно, було б дуже добре, коли б цю п'єсу можна було розроблювати паралельно з іншою постановою і мати вже до Жовтневих свят три спектаклі. Та кому ж ти її зараз доручиш?

До речі, мені здається, що Лісовський не дуже-то щасливий, що він працює в Одесі, а не в Харкові. Що, коли б спробувати поговорити з ним? В кожному разі, якусь компенсацію за Шумського ми маємо право вимагати від Одеського театру, і то офіційно, через НКЮ.

Я дуже радий, що тобі пощастило добитися, нарешті, добудови приміщення. Разом уже бийся і за ремонт зали, фойє, кабінетів і т. д. Треба зробити максимум можливого, щоб приміщення театру не можна було пізнати.

Тепер кілька слів про «Дівчат». За п'ять-шість днів я закінчую роботу і виїжджаю на Одесу. Там я пробуду недовго і звідти — на Харків. Сподіваюся бути дома 1 ве-

ресня. Отже, першого-другого можна вже буде влаштувати читання п'єси. До того часу нікому не давай старого примірника, бо я вніс великі зміни.

Я відібрав телеграму від Гербова. Просить «Дівчат» для Червонозаводського театру, незалежно від постави в інших театрах. Принципово не маючи нічого проти, я вважаю за потрібне погодити це питання з театром Революції, про що їм і телеграфую. Думаю, що нам це ніскільки не перешкодить, адже Червонозаводський театр грає в іншому районі, досить далеко від т[еатру] Р[еволюції] і головним чином розраховує на виїзди за межі Харкова.

Кінчаю. До від'їзду уже не сподіваюся одержати від тебе відповіді. А тому всі питання будемо розв'язувати незабаром в особистій розмові. Дякую, що турбуєшся про мій грошовий стан. Поки що мені не треба. Бажаю тобі сили і моці в роботі. Кріпсь.

Твій Ів. Микитенко

19.VIII. P. S. Почавши листа 17.VIII, тільки сьогодні його кінчив. Сьогодні ж одержав твою телеграму про те, що справи театру вимагають мого приїзду не пізніше як 25 серпня. Дорогий Марку, я не зможу бути 25. В крайньому разі, я приїду числа 29-го — 30-го. До того — я не встигну при всьому бажанні. Тут треба за кілька днів вперед замовляти квиток, що я завтра і зроблю.

Привіт.

Ів. Микитенко

*22. ДО БЮРО КОМУНІСТИЧНОЇ ФРАКЦІЇ
ОРГКОМІТЕТУ СПІЛКИ
РАДЯНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ*

12.VIII. 1933.

Дорогі товариші

Місяць не бувши в Харкові і не мавши через це змоги брати разом з вами безпосередню участь у повсякденній роботі Оргкомітету, почуваю потребу встановити хоч листовний зв'язок і насамперед повідомити фракцію про перебіг роботи, заради якої я сиджу в с. Ладин. З початку 1933 року я працюю коло роману про трудову

комуни ДПУ УРСР, створену 1928 р. зусиллями чекістського колективу України за ухвалою Радпаркому. Ця комуна є одне з тих дивних явищ нашої дійсності, які приковують до себе увагу робітничого класу цілого світу. На місці монастиря, що буквально триста років «насаджував» морок і рабство, волею чекістського колективу збудовано фабрично-промислове містечко, в якому колишніх вуркаганів і злодіїв, узятих з бупрів, перетворено, звичайно, з пеймовірними труднощами, на робітників, свідомих будівників соціалізму, що вміють тепер по-справжньому битися на своєму виробництві за генеральну лінію партії і допомагають місцевому селянству по-більшовицькому зміцнювати колгоспи. Явище виїмкового політичного значення й такого ж художнього інтересу!

Передо мною на початку цього року стало завдання дати розгорнений твір про ту велетенську виховну роботу, що її проробила комуна. На XVI річницю Жовтневої революції колектив чекістів і всі комунари святкують п'ятиріччя комуни. Кінчити роман на цей термін є для мене справою честі, крім того, що це є і мого зобов'язання, яке я взяв на себе перед пролетарською громадськістю. Отже, через це я повинен затриматися в комуні до з'їзду, а потім знову 15 вересня повернутися сюди на місяць або на півтора для закінчення роману.

Інформуючи про це фракцію, прошу продовжити термін мого творчої відпустки до річниці Жовтневої революції, щоб я міг кінчити цю з багатьох поглядів важливу роботу.

Нарешті, вважаю за свій обов'язок повідомити фракцію про те, що протягом цього місяця я виступав з доповіддю бюро Прилуцького райпарткому з доповіддю на прилуцькому партактиві та вдруге — з ініціативи партійної й комсомольської організації провів передз'їздівський літературний вечір у Прилуках за участю постів трудкомуни ДПУ та прилуцької літературної групи. На цьому вечорі я доповідав про радянську літературу на новому етапі в розрізі тих завдань, що стоять перед нашим з'їздом.

З комуністичним привітом

Ів. Микитенко

12.VIII 1933 р.
ТК ДПУ УРСР.

Радгосп ТК ДПУ УРСР, № 101.

1.IX. 1933.

Дорогий Павле!

Одержав твій лист від 16.VIII, в якому такі приємні для мене вісті — про згоду видавництва, яке «роман печатає с радостью», як ти пишеш. Це чудово. Але ось у чому річ. До 10 вересня я кінчаю першу книгу роману. Здам її до друку. А другу книгу кінчу місяців через кілька. Отже, «Сов[етскої] літературе» доведеться друкувати дві книги, якщо вже вона бере роман. Перша книга матиме аркушів 16. Друга книга, може, на пару аркушів менше. Ти розумієш, матеріал такий, що його ніяк не можна втиснути в одну книгу, не зім'явши його. Я не хочу псувати річ і тому вирішив не гнатись, — все одно до Жовтневих свят усього роману кінчити ніяк не можна. Перша книга має самостійний інтерес і може спокійно друкуватися окремо, як друкувалися «Бруски», «Поднятая целина», «Петр I» і т. д. Останню (3-ю) главу другої частини я надішлю тобі з Харкова не пізніше як 15 вересня (мені треба її передрукувати). Цю главу я й хотів би дати до «Кр[асной] нови» — на листопад місяць. В ній є те, що хоче мати журнал. Але було б ще краще, коли б редакція погодилась видрукувати дві глави: «Чорна смуга» (яку ти, напевне, вже одержав) і цю, що я кінчаю («Шляхи і роздоріжжя»), якраз і розміром вони відповідають тому ліміту, що встановила редакція (приблизно 6 арк. у двох главах, якраз по 3 аркуші на листопадове та на грудневе число журналу). Це було б добре з усіх поглядів. Дуже прошу тебе поговорити про це з Марніним. Мотивуй моє прохання тим, що це якраз дві останні глави першої книги, в яких показано тих же правопорушників уже в умовах комуни ДПУ. Отже, це те, що хотіла мати редакція. Звісно, тут вони ще далеко не до кінця перевиховались, але для того, щоб показати процес перевиховання розгорнуто, я й пишу другу книгу.

Про яке нове призначення ти пишеш? Я читав лише, що мене обрано до складу секретаріату Оргкомітету. А ти пишеш, що мене призначено «одним з московських секретарів». Цього я не читав. Чи обрання до секретаріату

Оргкомітету ти і вважаєш за «призначення одним з московських секретарів»? Не знаю, як там воно буде, але поки я не напишу другої книги роману, я ніяким ні московським, ні харківським секретарем не буду. А з романом у мене, як бачиш, справа загальмувалася. З кожною новою сторінкою завдання стають складніші. Я з великими труднощами пишу цю останню главу першої книги. Думаю, що вона буде написана непогано, але писати її мені особливо важко.

Пробач за попередній лист, я, здається, понаписував там прикростей тобі, але я до цього часу не можу без внутрішнього здригання згадати всіх тих прикростей, яких заповдіяли мені з «Дівчатами». Та чорт з ним, це справа минула.

Дякую за привітання, мені, звичайно, було приємно, що про мене не забули, і, коли звільнюсь від роману, я таки попрацюю в секретаріаті, але можу тебе заспокоїти: від основної, творчої роботи мене не відтягне за вуха ніяка «командна висота». Тому мене й не забули, що я, крім секретарства у ВУСППі, написав децю. Так воно буде й тепер. Децю я таки напишу, а секретарство «приложитися».

Сердечно вітаю тебе, С[офію] О[лександрівну] й Женю. З великою приємністю побачуь з Вами, коли зможу, парешті, приїхати до Москви.

Ів. Микитенко

Р. С. В Харків повертаюся 10 вересня.

І. М.

24. ДО Г. ЮРИ

17.IX. 1933.
Харків, «Слово».

Дорогий Глоте Петровичу!

Опрацьовуючи «Бастілію», побачив я недоліки образу Матвія Чумака не лише в третій та четвертій дії, а також і в кінці другої дії. Крім того, мені стало ясно, що починати третю дію знову біл и м и, як і дві попередні дії, абсолютно неможливо. Картипа в кімнаті у Ольги зов-

сім у п'єсі непотрібна. Вона, по-перше, не посуває далі розвитку дії, а по-друге, перевантажує п'єсу показом монастиря, білих і куркулів. А крім усього, Бугрова, після його напруженого монологу, уже не можна показувати на сцені, коли не дати йому ще більшого напруження. Актор і його роль підуть на мертвий спад. А Ви пригадуєте, що на початку третьої дії — в кімнаті у Ольги, — де Бугров зустрічається з Ольгою, йому вже не лишається нічого робити. Він тільки бере ванну, переодягається, знайомиться з ігуменею та з попом, і на цьому справа кінчається. Це, безперечно, був драматичний провал.

Отже, з усіх цих міркувань виходячи, я, по-перше, зовсім викреслив цю картину з п'єси. По-друге, я вирішив дати не чотири, а три дії, бо ж після тих подій, що розгортаються в другій дії, глядач уже чекатиме лише розв'язки. Затягати, розсусолювати — це значить забирати глядачів час і не компенсувати його. Третя дія почнеться просто партизанами.

Але для всього цього мені треба було переробити початок і кінець другої дії, вкласти в неї все дійове й сценічне, що було в першій картині третьої дії. Надсилаю Вам перероблені шматки. Роль Молибози збільшується уже в кінці другої дії. Далі я думаю викреслити Комарця й передати його матеріал Молибозі, відповідним чином змінивши його. Було б прекрасно, коли б Ви взяли цей образ на себе. Коли ж він все-таки не підійде Вам, то доручить його акторові першого положення, наприклад, Пилипенкові.

Тепер беруся до опрацювання третьої дії. Надішлю без затримки, як тільки скінчу роботу.

Останнє: прошу Вас кількома словами сповістити мене про одержання цього листа й перероблених шматків п'єси та написати Вашу думку з приводу нової редакції кінця другої дії — яке вопа справить на Вас враження — та взагалі про викладені тут думки.

Міцно тисну руку й вітаю Вас —

Ів. Микитенко.

Р. С. Дуже хотів би довідатись, як розподілено ролі.

Ваш *І. М.*

Харків, 2.VII 1934 р.

с. Калаглія,
Одеського приміського району.
Артіль «Іскра». С. С. Кравченкові.

Шановний товаришу Кравченко!

Я одержав Ваш лист і Ваші поезії «У таборі». Мушу сказати Вам правду, що, читаючи лист, я теж, як і Ви, був «перекоаний в антихудожності вірша» (так Ви характеризувате свою поезію в листі). Я був певен, що поезії Ви пишете так само, як і свої листи, а цей лист до мене справді має деякі химерні звороти — і наївні, і не дуже письменні. Але тим більше було моє здивування, коли я прочитав Вашу поезію. В ній я відчув справжнього поета, ще молодого, ще зеленого, недосвідченого, але з безперечним поетичним чуттям, з художнім смаком і умінням мислити образами. Для поезії це — головне! Звичайно, що без культури, без упертої серйозної учби ніяке поетичне чуття ще не може зробити людину справжнім поетом, якого будуть читати десятки тисяч людей. Від поета читач вимагає великої, глибокої культури, якої у Вас іще немає і яку Ви неодмінно маєте пабути роками учби, роботи над собою. Але бездарна людина, скільки її не вчи, ніколи талановитих поезій не напише. Може написати «правильні вірші» — за всіма правилами версифікації — але того самого почуття поезії, художнього мислення, художніх образів, про які я говорю, в тих віршах не буде. А без цього не буде й поезії. Людина ж, яка могла написати таку прекрасну строфу —

Мрійний смуток віта над ланами,
Котить яром прозорий туман.
Повний місяць у жовтій панамі
І глибоких небес окіац,—

ця людина, безперечно, має поетичні здібності. Отже, я щиро вітаю Вас, дорогий поете. Коли хочете, надішліть мені дещо з того, що Ви написали до цього часу. До 30 липня я буду в Криму (адреса буде така: Ялта, «Харакс», санаторії ЦК КП(б)У, І. Микитенкові); після 30 липня пишіть на мою харківську адресу (Харків-22, будинок письменників «Слово», кв. 41,— мені), а десь восени я, очевидно, переїду до Києва,— там Ваш лист може мене знайти в Союзі радянських письменників (мо-

жете написати просто: заступникові голови Союзу радянських письменників України І. Микитенкові, бо точної київської адреси я ще не знаю). Пищу Вам докладно всі свої адреси для того, щоб Ви не забули сліду. Коли сам не матиму можливості часто підтримувати з Вами листівний зв'язок, то проситиму когось з товаришів, а підтримати Вас, мені здається, є за що,— Ваші поезії дають для цього підстави.

Проте не думайте, що «У таборі» — це вже бездоганна, високохудожня річ. Ні, це зовсім не так. У ній багато є примітивного, початківського, наївного. Відчувається ще вплив других поетів. Бракує сильної, цілеспрямованої думки. Є тільки настрій. Для молодого початківця і це непогано. Але для серйозної поезії цього ще дуже мало. Вам треба вчитися. Я не знаю, що Ви кінчили, що Ви читали, що Ви знаєте. Тому не можу зараз дати Вам конкретних порад,— з чого Вам починати. Про це іншим разом. А поки що кінчаю цей лист порадою: не кидайте писати, але більше читайте кращих радянських поетів (українських і російських), читайте і вивчайте великих поетів минулого (Пушкіна, Лермонтова, Шевченка та ін.); читайте і вивчайте твори М. Горького та інших великих майстрів; читайте також філософську та політичну літературу (пасамперед Лепіна — ніхто краще не навчить Вас думати глибоко і правильно розуміти життя), читайте, парешті, науково-технічну літературу. Що більше Ви знатимете, то кращий з Вас буде поет. Особливо пильну увагу треба Вам звернути на досконале вивчення мови. Коли Ви пишете «за сціною бречать на гітарі» замість «за стіною», то це не є незнання мови,— це просто елементарна неписьменність. Адже й школяр мусить знати, що треба писати «стіна», а не «сціна». Але коли Ваш поетичний словник буде бідний, одноманітний, то це — тільки від незнання багатств пародної мови, фольклору, парешті — революційних мовних падбашь.

Отже, працюйте, товаришу. «У таборі» я спробую дати до друку — в якийсь журнал або в «Літературну газету». Чи надрукують, не можу Вам твердо обіцяти, але я рекомендуватиму, щоб підтримати в Вас завзяття до роботи. Ви пишете: «Ваша відповідь допоможе мені вимести той песимізм, який на ґрунті літ. невдач почав залазити в моє молоде серце». За це Вас слід було б добре полаяти. Який це у Вас «песимізм

на ґрунті літ. невдач»? Смішно! Юнак, що тільки починає, і вже «песимізм на ґрунті літ. невдач»! Можу Вам сказати з певністю, що коли Ви почнете киснути «на ґрунті» будь-яких «невдач», то нічого з Вас не вийде. Радянській літературі потрібні не ображені кисляї, а вперті, мужні, здатні до систематичної праці і тверді в своїх переконаннях, віддані справі соціалізму люди. Вивчайте життя, вивчайте людей, працюйте над собою, над своїми поезіями, менше «засмічуйте» ними редакційні кошики, а надсилайте тільки те, що справді буде написано добре — тоді Вам не доведеться вимітати песимізму, бо його у Вас не буде!

Отже, тисну Вашу руку й бажаю доброї праці!

З товариським привітанням

І. Микитенко

Р. С. Напишіть мені свою коротеньку автобіографію.

І.М.

*26. ДО КОЛЕКТИВУ ХАРКІВСЬКОГО ТЕАТРУ
РЕВОЛЮЦІЇ*

25.X. 1934 р.

Лист до колективу
Харківського театру Революції.

Дорогі товариші!

Цей мій лист до Вас я пишу в хвилину великого песпокою і обурення. Випадок, що викликав у мене такий душевний стан, сам по собі, здавалося б, незначний. Але за ним таяться явища, про які не можна мовчати, які треба розкривати, коли ми чесно ставимось до своєї роботи, коли ми творці соціалістичного мистецтва, а не ремісники і не чиновники.

Коротко кажучи, справа ось у чому. 23 жовтня, другого дня після прем'єри «Після балу», я висловив свої враження з приводу цієї прем'єри і виклав Вам свої зауваження до неї. Я звертав Вашу увагу на те, що сцена Варвари і Людмили, в якій Варвара признається, що Адам Петрович з нею «по-п'яному балувався», — антихудожня, антиреалістична, пошла. Зі мною погодились. Мені ніхто не заперечив. І я думав, що з цього будуть зроблені висновки: пошлу сцену буде викреслено. Але ж

яке ж було моє здивування, коли вчора, дивлячись спектакль удруге, я знову почув зі сцени всю ту пошлятину, яку слухав два дні тому!.. Все залишилось по-старому, ніби про це не було ніяких розмов.

Одно з двох, товариші: або Ваша згода з моїми зауваженнями була лицемірною — тоді цілком зрозуміло, чому пошлятина продовжує виголошуватись зі сцени театру Революції, або Ваша згода з моїми зауваженнями була щира, але тоді стає незрозумілою та пасивність, з якою колектив поставився до факту, що ця сцена залишилась у попередньому вигляді.

Я хочу розглянути обидва ці припущення і скваліфікувати їх. Перше припущення: я висловився проти сцени «по-п'яному балувався» і назвав її пошлюю. Ви в душі не згодні з мною. Навпаки, Ви в душі схвалюєте цю сцену як таку, що лежить в межах радянського мистецтва. Але цю свою незгоду з моєю критикою Ви лицемірно приховали. Коли це припущення вірне, то висновок із цього один: нам треба з Вами рвати наші взаємини, бо спільної мови у нас немає,— колектив театру Революції ставиться до критики байдуже, не сприймає її або сприймає лицемірно. З таким театром мені немає чого робити, і ми повинні розійтись, «як у морі кораблі». Мені залишається тільки виступати проти цих явищ у пресі.

Друге припущення. Ви згодні з мною цілком щиро, але ніхто з Вас не кивнув пальцем, щоб виправити цю сцену. Ніхто з Вас не посміявся нагадати режисурі, що сцену треба виправити. Навіть актриса, якій доводиться викопувати цю сцену, актриса, яку я дуже поважаю, А. М. Галицька, і та нічого не зробила для того, щоб виправити неприємну сцену. Який з цього треба зробити висновок? Лише такий: колектив ставиться до того, що йде на сцені, цілком байдуже. Колектив не розглядає роботу цілого театру як справу своєї честі. Кожний думає лише про себе, а за спільну справу ніхто не хоче постояти, всяк боїться сваритися чи заходити в будь-які стосунки з режисурою. Чи варто кваліфікувати подібне явище? Кожному й так ясно, що так ставитись до справи радянський актор, актор передового театру не може, а що це є обивательське ставлення, що це є міщанське бажання зберегти спокій.

Я вже не кажу про те, що сама режисура не зробила для себе ніяких висновків. Цілковите samozаспокоєння, цілковита самовпевненість і ігнорація голосу критики.

Боліючи справами театру Революції, я мушу сказати, що це явище грізне, воно свідчить про небезпеку завмирання здорового почуття, яке було в театрі і без якого не може бути театру.

Чому я так обурився проти згаданої сцени? Тому що вона пошла до самого свого кореня, до дна. Вона така ж пошла, як і той жест, який робить за приписом автора тов. Сокирко, коли він нахилиється до вуха молодій своїй жінки Людмили, щоб сказати їй пошепки слово, що починається на літеру «г», або щось подібне... що культурні люди в культурній аудиторії голосно не скажуть. Цей «приймчик» Погодін повторює мало не в кожній своїй п'єсі. В «Моему другові» Гай нахилиється до вуха білогвардійського офіцера, щоб сказати йому пошепки «іди ти...» — він дає йому точну адресу, до якої матері той мусить піти. В цій п'єсі начполітвідділу нахилиється до вуха жінки, щоб сказати їй «запашку пошлятину», на яку та чомусь мусить розреготатись, замість згоріти з сорому за начполітвідділу.

Це, так би мовити, пошлості, що лежать на поверхні. Але сцена Варвари й Людмили — це пошлість, що йде своїми коріннями вглиб.

В чому саме її пошлість? В тому, що сита жінка раптом ні з цього, ні з того хоче розчулити глядача своєю «трагедією» — мовляв, вона віддавалася Адаму Петровичу за шматок хліба. За шматок хліба той з нею «поп'яному балувався». Це в обстановці колгоспного добробуту, в обстановці балу і загального «ізобілія плодів земних».

Можна, товариші, трагічно зображувати горе кохання, що втратив свого кохану; давно відомо, що можна плакати за втраченою любов'ю, але найгіршою пошлятиною звучатиме «горе» скупсердя, скнари, гендляря, який загубив, припустімо, вексель на свого боржника. Уявіть собі актора, який хоче розчулити глядача таким «горем» такого «героя»!

Можна трагічно зображувати горе дівчини чи молодій жінки, що пристрасно кохає свого обранця і сподівається віддати йому свою любов, але через нещасливий випадок, через злочин, через замах на її честь і насильство її любов дістається комусь негіднику. Можна зрозуміти також трагедію голодної жінки в капіталістичному світі, жінки, що йде на вулицю за шматок хліба, хоч сентиментального сюсюкання з приводу проституції револю-

ційний робітничий клас ніколи не припускав і розчулювати цими мотивами нікого не треба.

Але нестерпною пошлятиною звучать скарги старої жінки-селянки, ситої, в теплій хаті, жіпки, яка, мовляв, дозволяла за шматок хліба «балуватись з нею по-п'яному».

Нетиповість, нехарактерність цього явища в наших умовах настільки разюча, що це місце обурює своєю гідотністю. І якраз це місце актори «грають» з особливим смаком...

Дідро, великий основоположник естетичних норм просвітителів XVIII ст., казав колись:

Освітлюйте предмети світлом вашого сонця, не забуваючи, що це не сонце природи; будьте прихильниками райдуги, але не будьте її рабами.

Енгельс в книзі «Анти-Дюрінг» писав:

Як висміяли б у суспільстві, де усунено всі приводи до крадіжки, де красти можуть лише душевнихворі, як висміяли б там морального проповідника, який зважився б урочисто проголосити вічну істину — не украдь.

Що ж ми бачимо в цій сцені погодінської п'єси? В суспільстві, де затріумфував колгоспний лад, де жінка стала вільною і рівною співучасницею соціалістичного будівництва, береться якийсь окремих, нетиповий для цього суспільства, для цього ладу і для жінки в цьому факт, натуралістично його виображується і при цьому робиться божевільна спроба виставити цей факт («по-п'яному балувався») як типовий для цієї старої жінки, як вияв знущання класового ворога з беззахисної і безробітної мамами в радянському колгоспному селі.

Чи ж не пошлятина? Чи ж не гідотність одя сцена?

І мене найбільше непокоїть те, що цього ніхто з Вас не відчув, а коли й відчув, то ніхто не піддав критиці, а коли я піддав це місце критиці, ніхто мене фактично не підтримав.

Я ставлю це питання перед Вами в такій формі:

— В чім річ, товариші? Давайте говорити по щирості, бо без цього говорити взагалі не можна. Отже, слово — за Вами.

Ів. Микитенко

27. ДО Г. ПЕТРОВСЬКОГО

5.VI. 1935. Київ.

Голові ЦВК СРСР та УРСР
Г. І. Петровському.

Шановний Григорію Івановичу!

Я з великим захопленням прочитав уривки з роману М. Островського, які Ви мені дали. Цілий ряд газет уже звернувся до мене з проханням дати уривки для опублікування. Днями вони мають з'явитися на сторінках «Вістей», «Більшовика», «Пролетарія». Я прошу Вас повернути ці уривки пізніше тов. Сенченку, голові Правління Спілки радянських письменників України, щоб він міг умістити їх в журналі «Радянська література».

Ваші побажання, висловлені в розмові зі мною, Спілка радянських письменників гаряче підтримує. Близьким часом вони будуть реалізовані.

Передаю Вам коротеньку нотатку з приводу перших розділів роману, який, на мою думку, буде видатним твором радянської літератури.

З щирим привітанням і пошаною

І. Микитенко

28. ДО В. ШАБЛІЯ

19.VIII. 1935.
Київ.

Кривий Ріг, редакція газети
«Червоний гірник», В. К. Шаблю.

Шановний товаришу Шаблій!

Вашу п'єсу «Люба дитино» я сьогодні одержав, зараз оце прочитав, деякі сцени перечитав двічі і, як бачите, слідом за цим відповідаю.

Перш за все треба сказати, що тему Ви зачепили цікаву, актуальну, злободенну. Питання про зміцнення родинного вогнища, про чистоту взаємин між подружжям, про любов і материнство — ці питання широко ставить перед суспільством наша партія, і Ви прекрасно робите, що відгукуєтесь на них п'єсою. Я певен, що близьким часом на цю тему з'явиться не одна п'єса: чимало драматургів працюють над цією темою, є вона також і в моїй лабораторії. Одначе Ви перший подаєте на суд наслідки своєї роботи в цій галузі, і я вітаю як самий факт, що

Ви написали першу свою п'єсу, так і те, що Ви написали її на дуже актуальну тему. Будемо сподіватися, що вдалий вибір теми полегшить Вашому першому драматургічному творові знайти для себе театр.

Яке ж враження справив на мене Ваш твір?

Я буду одвертим, бо ж Вам не потрібні пешири висловлювання, як не потрібні вони нікому. Враження від п'єси «Люба дитино» у мене дуже нерівне. Перші сцени і всю першу дію я читав через велику силу, змушуючи себе читати, хоч мені хотілось відкласти рукопис: так невдало написано ці сцени. Брутальне поводження Вашого героя Бочковського з дружиною, його базарний лексикон, смак не лише в словах, а і в почуттях (а це далеко гірше!) — все це я ледве-ледве міг проковтнути. Погодьтеся самі:

«Мадам, до біса ваші сльози... Мені в печінках верне від вашої непотрібної тут присутності... Задушу на місці... Проститутка!..

- Брешеш! Негідник!
- Покидьок суспільства!
- Божевільний самодур!
- Проститутка!» —

погодьтеся, товаришу, що це мало що спільного має з місцевством. А саме так «розмовляють» у Вас Бочковський і Ніла в першій дії. І коли цей «божевільний самодур» кричить (саме кричить!) своїй дружині, що він комуніст, і що це слово мусить бути для неї святе, то стає образливо насамперед за комуністів, потім і за Бочковського персонально. Тим більше, що вже в другій дії Ви знаходите для нього хороші, благородні фарби, і гідні його пристрасті вислови, і гідну відповідь на мерзенне базікання Блотикова. У першій же дії Ви ще не знайшли свого героя, Ви ще мусите його шукати. І, сказати до речі, я не бачу потреби робити Бочковського членом партії. Хіба ситуація, в якій перебуває Бочковський у Вашій п'єсі, характерна саме для членів партії? Хіба заслуження безпідставними ревнощами характерне саме для комуністів? Хіба саме комуністи здатні на такі необдумані кроки, які робить у Вашій п'єсі Бочковський? Ні, мені здається, що саме тут лежить Ваша перша помилка. І коли Ви захочете, щоб Ваш герой залишився-таки комуністом, то Вам треба буде писати його інакше з самого початку, а це може потягти за собою і зміну ситуації, природно. Та навіть коли Ви зробите його й звичайним

радянським безпартійним інженером, навіть і тоді образів його будуть чужі ті гримаси пошлости, якими Ви наділили його спочатку п'єси.

Але все це Ви можете, звичайно, виправити, бо вміння писати у Вас є і є також драматургічне вміння. Я бачу його, наприклад, у такій блискуче написаній сцені, як сцена Григорія з Халімом і Балімом, яку я читав із справжньою насолодою. Чудова сцена також самих Халіма і Баліма, коли вони збираються вкрасти дитину, і друга — коли вони приносять її до Григорія. Дуже теплі, з художнім смаком написані сцени Шульги і Тави, цих прекрасних юнаків нашої епохи. Дотепно зроблено сцену Бочковського з Блотиковим, образ самого Блотикова також зроблено з вичерпливою економністю.

Та, незважаючи на це, я зроблю друге зауваження, серйознішого порядку. Я не бачу в Вашій п'єсі того ідейно-філософського рівня, на якому мусять розв'язуватись питання, які Ви зачіпаєте в своєму творі. У Ваших героїв є пристрасті. Але самих пристрастей ще не досить, особливо пристрастей мелодраматичних. У Ваших героїв є почуття, але й почуттів не досить, особливо, коли вони сліпі або солодко-сентиментальні. У Ваших героїв є і грізні, і ніжні слова, але й цих слів не досить, особливо, коли вони банальні. А саме цих якостей — мелодраматичних пристрастей, сентименталізму й банальних слів — у п'єсі багато.

Що ж треба замість цього?

Думку! Високу думку, яка стояла б на тому високому рівні, на якому розв'язує ці гострі питання наша партія, наше соціалістичне суспільство. Первісна елементарність почуттів, одягнених у лірично-сентиментальні слова, задовольнить лише невибагливого глядача, а глядач серйозніший зажадає від драматурга більше, значно більше!

Це не значить, що Ви можете і мусите все знайти і все сказати уже в першій своїй п'єсі. Ні. Але Ви мусите шукати, вдивлятися в душу своїх героїв і знаходити в ній почуття складніші, і слова достойніші, і мислі глибші, ніж ця, що «він ще буде прохати тебе, молитиме, на колінах повзатиме перед тобою... Не плач, горлице моя... Закінчилось моє щастя, промчало бистрокрилою ластівкою...» і т. д. і т. ін. Цього добра у Вас посіяно густо, як проса.

Працуйте ще над п'єсою. Рвіть із неї бур'ян і вирізьте мелодраматичні пухири. Поки що тіло Вашої ди-

тини на добру третину вкрито цими пухирями. Найбільш загрозові з них мають продовгувато-валькуватий вигляд: це монологи. Але й між здоровою тканиною діалогу їх теж багато.

У п'єсі 105 сторінок. Їх мусить бути 75. Не більше.

І стережіться сильних виразів. Вони, як отрута: що більше її дати, то скорше вона повернеться назад, не подіючи на людину.

Щиро бажаю Вам успіху!

З товариським привітанням

Ів. Микитенко

Р. С. Рукопис я Вам повертаю одночасно з цим листом. Про дальшу долю п'єси повідомте мене, як буде у Вас охота.

Ів. М.

29. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ
«ЛІТЕРАТУРА І МАСТАЦТВО»

[9 грудня 1935 р.]

Мінськ, редакція газети
«Література і мистецтво».

Безмежно радий запрошенню ювілейного комітету і ва-
шому взяти участь у святкуванні 30-річного ювілею літе-
ратурної діяльності видатного співця нашої великої
Батьківщини, славного народного поета Радянської Біло-
русії Янки Купали. Шлю гарячий привіт ювілярові, всій
радянській білоруській літературі і її читачам — творцям
передової квітучої орденоносної республіки Радянсько-
го Союзу!

Міцно тисну ваші руки!

Приїду одинадцятого.

Ваш *І. Микитенко*

30. ДО В. ТРИМКА

14.V. 1936.

Київ, Леніна, 68, кв. 52.

Товаришу Тримко!

Гірко було мені читати Ваш лист, дуже гірко. Ех, Ва-
сютко, Васютко, що ж це Ви наробили?.. Ніколи я не
сподівався, що Ви знову зійдете з шляху чесної радян-

ської людини, на який Ви були стали і на якому Вас чекало стільки радощів світлого життя, праці і перемог. Одначе це сталося... Ви обдурили тих, хто Вам був щиро повірив. Піддалися на підступи негідників, злодіг, які плюнули Вам у душу. Чи ж потрібні тут мої докори? Ні, вони ні до чого, бо Ви й самі караєтесь, і я скоріше хочу розділити з Вами Ваші гіркі, болючі хвилини, ніж докоряти Вам. Якщо і рветься у мене з грудей слово догани, то насамперед за те, що, натворивши негідних справ і потрапивши в тюрму, Ви, замість того щоб подумати серйозно над своїм становищем, взяти себе в руки, мужньо зносити заслужену кару й готуватися до майбутнього життя — а воно ще перед Вами! Я в це вірив і вірю! — Ви починаєте верзти дурощі, нібито надалі Ви за себе не ручаетесь, нібито Ви дуже вже втяглись в блатне життя й нібито не знаєте тепер, на яку дорогу стати — на чесну чи на злочинну.

Неправда! Не може цього бути!

Знаєте Ви добре, на яку дорогу треба стати. І станете Ви не на дорогу злочинства й громадської смерті, а на шлях життя і праці в соціалістичному суспільстві. Інакше не може бути. Ви це повинні зрозуміти. Згадайте Марка Ленату. Він теж зірвався з правдивої стежки, на яку почав був виходити, але не загинув! Став потім прекрасною людиною, молодим більшовиком, бійцем Червоної Армії (про це я розповім у 2-й книзі «Ранку»). Так буде і з Вами. Тільки візьміть себе в руки, викиньте з голови дурощі і пам'ятайте, що прожили Ви ще тільки 18 років, з них 7—8 малосвідомого дитинства, кілька років собачого поневіряння на вулиці і лише 2—3 роки людського життя, яке Ви під кінець знову затьмарили. А прожити ще залишається років сорок! І проживете Ви їх в соціалістичному суспільстві, в країні радості й людської гідності. Готуйтеся же до цього життя негайно! Відкиньте гнилі настрої, змийте памуль з своєї душі і відчуйте себе знову людиною, до того ж молодою людиною! Скажіть собі: я хочу бути людиною і буду! І ви зможете.

Пишіть мені частіше, пишіть регулярно про все: про свою роботу, про настрої. В залежності від Вашої поведінки й роботи буде й термін Вашого ув'язнення, і Ваша подальша доля. Сповістіть Вашу тюремну адресу, бо писати через когось я не буду. Для чого? Хіба адміністрація бупру не передасть Вам мого листа? Чи, може, я пи-

сатишу щось інше, коли листа передивиться хтось сторонній? Ні те, ні друге. Отже, чекаю адреси. А поки що бувайте здорові й пам'ятайте мої дружні поради.

Ваш І. Микитенко

Р. С. Матеріали про роботу на селі, щоденник тощо, коли хочете, пришліть, може, справді знайду щось цікаве для 2-ї книги «Ранку», покажу в ній і Ваше життя. Якщо надумаете виконати цей намір, то пишіть, не турбуючись про форму, пишіть, як на думку спливе, подавайте факти, час, місце дії, обстановку, людей, себе, а я розберусь, що до чого і що варте уваги.

І. М.

31. ДО В. ШАБЛИЯ

9. XI. 1936. Київ, Леніна, 68.

Шановний товаришу Шаблію!

Вибачте, що так довго не відповідав на Ваші листи. Я розумію Ваш гнів на мене, але що вдієш, коли не встигаєш зробити вчасно все, що треба зробити. Вашу п'єсу «Кордон» я проглянув тоді ж таки, як одержав. Але відповісти зразу не міг, і ось чому. Я розгортав рукопис з надією і хвилюванням. Героїчна, дуже актуальна тема, а Ваші здібності я бачив ще в першій п'єсі, і мені здавалося, що «Кордон» у вас вийде сильнішим. А вийшло... Одним словом, друга п'єса у Вас слабша від першої. Написати Вам зразу про це в кількох словах просто не вистачило духу, а на докладний аналіз п'єси не було часу. Шість місяців тому я повинен був здати до Держлітвидаву свою книгу, і ось вона не здана ще й сьогодні, незважаючи на десятки нагадувань і попереджень від видавництва. Думаєте, новий твір? Ні, однотомник старих вибраних творів. Рукописи лежать на столі, немає часу переглянути.

І сьогодні я про «Кордон» докладно не можу Вам написати, бо вже 3 год. ночі, а я мушу ще готувати матеріали на завтрашнє засідання. Та й п'єсу треба поновити в пам'яті. Прочитаю її ще раз, тоді напишу. Постараюсь зробити це протягом найближчої декади.

Що ж до «Почуттів і пристрастей», то я рекомендував режисерам наших театрів на Всеукраїнській театральній нараді познайомитись з цією п'єсою, говорив про Вас у своїй промові й радив режисерам зв'язатися з Вами, згадував Ваше ім'я у своїй статті в «Комуністі», говорив про Вашу п'єсу режисерові Київського польського театру Сумарокову, дав йому Вашу адресу, і він обіцяв Вам написати. Одним словом, я це був пасивним; як міг, намагався допомогти Вашому творові потрапити до театру.

І ось сьогодні нарешті я можу порадувати Вас. Мистецький керівник Одеського театру Революції заслужений артист республіки Іван Якович Юхименко, якого я просив прочитати обидві Ваші п'єси, вибрав «Почуття» для своєї студії. Надсилаю Вам його листа.

Зв'яжіться з ним листовно. Ось його адреса: Одеса, вул. Пастера, 15, театр Революції. Він дасть Вам практичні режисерські поради, за якими Ви опрацюєте Ваш твір, і коли студія Одеського театру Революції поставить його, це буде добре. То нічого, що Ви почнете з студії, а не з великої сцени відразу. Початок завжди найважчий. Коли хочете прикладів, то багато найвидатніших сучасних драматургів починали з маленької сцени. Зразу ніщо не дається. А знайомство з таким режисером, як І. Я. Юхименко, допоможе Вам надалі і в роботі, і в заведенні Вашого нового твору до репертуару великого театру. Юхименко не одному з нас допомагав поліпшувати наші п'єси.

«Кордон» Ви написали трохи наспіх, так мені здається. Ви взяли тему поверхово. Немає в п'єсі потрібного ідейного насаження. Нема й характерів, і ситуації якись штучні подекуди. Але про це, я ж кажу, напишу Вам потім. Можливо, що після додаткового опрацювання п'єса вийде хороша.

А от над новою п'єсою Ви повинні працювати з самого початку серйозно, не поспішаючи, озброївшись матеріалами. Візьміть, наприклад, таку тему, як потяг радянської людини до творчості.

Тов. П. П. Постишев у своїй промові на пленумі Правління СРПУ говорив про потяг до творчості як про нову рису «душі» радянської людини. Це чудова, широка тема!

Навколо Вас багато героїв, багато людей, в душі яких Ви можете легко знайти цю рису. І коли б Ви серйозно

над цією темою попрацювали, могла б вийти п'єса, з якою можна було б і на велику сцену подаватись.

Пишіть мені, що Ви про це думаете. А може, у Вас є своя тема, над якою ви працюєте? Сповістіть про неї, наприклад, театр ім. І. Франка, який за рік наперед добирає собі репертуар.

Кінчаю. Одне мені прикро, що моє вимушене зазінання з відповіддю Ви пояснюєте небажанням «мати справу з провінціалом». Це смішно. Ну, та нехай. Я бачу в Вас становлення драматурга і вірю, що наступний Ваш твір буде кращий за обидва попередні.

Тисву руку.

З товариським привітом

Ів. Микитенко

32. ДО І. ТА Н. ЗЕМГАНО

5.XII. 1936 г.
г. Київ.

Левинград, ул. Рубинштейна, 13.
Государственный Новый театр.

Дорогие друзья, Игорь Земгано и Нилочка!

Получил Ваше письмо приблизительно месяц тому назад, а ответить собрался только сегодня, вернувшись из Москвы со съезда Советов.

Не ремствуйте на мене, Ви ж знаєте, що вільного часу у мене не дуже багато. Бідна Нілочка, не убереглася. Захворіла. Що з Вами було? Грип, «запалення організму»? Співчуваю, шкодую і не можу стриматись, щоб не нагримати на Вас за те, що не бережете свого здоров'я. А Ви теж — Ігор Земгано — добрий товариш, іть Ви знаєте, що воно утле, як каченя (Нілочка). Треба берегти її від левінградських туманів, від негоди, від дощу і сльоти, і взагалі від великих неприємностей, бо як вона захворіє — бити будемо Вас.

У Києві театральний сезон в розпалі. Театр Франка дав дві успішні прем'єри — «Дон-Карлос» у постанові Г. П. Юри і «Дні юності» в постанові автора. Обидві п'єси ідуть з величезним успіхом. Громадськість і преса відзначають піднесення театру. Глядачів у нас повно, квитків на «Дні юності» ніколи не можна дістати, п'єса іде зверханшлагами. Незабаром випускаємо нову прем'єру «Кармельюк» у постанові К. П. Кошевського. Потім підуть

«Банкір» Корнійчука, «Борис Годунов», «Останні» М. Горького, «Маруся Богуславка»...

З Франкових творів театр ще остаточно ні на якому не зупинився. «Украдене щастя» не викликає у театру великого ентузіазму. І, можливо, стане питання про інсценізацію якогось з основних прозових творів Франка. Проте це питання ще остаточно не розв'язано.

В театрі, як Вам відомо, тепер працює група акторів з Харківського театру ім. Шевченка — Ужвій, Бучма, Мілютенко, Романенко; і з Одеси Женя Пономаренко й ін.

У «Днях юності» добре себе показала група молодих акторів, в тому числі й молода актриса з Чернігівського театру Франчевська-Красовська, яка дебютувала на столичній сцені в ролі Люби Василенко. Я дуже задоволений роботою акторів і як автор, і як постановник п'єси. Але про Вас, Ніло Іванівно, я не раз згадував і згадую і дуже хотів би, щоб Ви були в театрі Франка.

Звичайно, пегаразд вийшло, що Ви не могли тоді залишитись обоє в театрі, коли ми Вас просили, але я не втрачаю надії, що на наступний сезон ми зустрінемося і що в театрі знайдеться робота також і для товариша Земгано. Раджу Вам підтримувати листовий зв'язок з директором театру та з Г. П. Юрою.

Російська драма 1 грудня відкрила сезон п'єсою «Восстание Емельяна Пугачева». Столична опера випустила прем'єру «Тихий Дон», дуже добре зустріли пресою і глядачами.

За кілька днів я маю виїхати до Москви працювати над матеріалами для п'єси про Жовтневу революцію. Збираюсь побувати також і в Ленінграді. Тоді зустрінемося. «Днів юності» ще нікому з театрів Москви і Ленінграда не давав, — що Ви мені можете в цьому напрямку порадити?

Бувайте здорові. Тисну Ваші руки і бажаю успіху в роботі.

Ів. Микитенко

28. IV. 1937. Киев.

Уважаемый товарищ Рузавин!

Ваше письмо по поводу моей пьесы «Дни юности» я получил давно, но ответить раньше никак не мог, так как был занят неотложной работой. Прочел я Ваше письмо с большим интересом. В нем есть много интересных мыслей, оно все проникнуто высокими требованиями к искусству, чему я, как человек, имеющий некоторое отношение к искусству, могу только радоваться. С некоторыми Вашими критическими замечаниями я согласен, а некоторые из них свидетельствуют, что Вы неправильно толкуете пьесу и иногда извращаете смысл отдельных сцен.

К сожалению, я и сейчас не располагаю свободным временем, чтобы ответить Вам подробно. Но дело, в конце концов, не в частностях, а в основном. Пьеса не удовлетворяет Вас в целом. Что же можно против этого возразить? Меня она также не удовлетворяет. И вообще я не могу назвать ни одного своего произведения, которое меня удовлетворяло бы. Поэтому я и продолжаю свою литературную работу, питая несбыточную надежду написать когда-нибудь произведение, о котором я мог бы сказать с легким сердцем: «Хорошо! Достигнуто!» И не только поэтому. Если бы дело обстояло только так, если бы меня вела только эта надежда, а со стороны нашей общественности я не видел подтверждения хоть минимальной полезности своей работы, я бы, конечно, оставил ее. Но дело обстоит иначе. И даже «Дни юности», которые меня удовлетворяют меньше всех других моих вещей, получают оценку со стороны десятков тысяч советских граждан такую, которая ободряет меня для новой, более совершенной работы. Если Вы позволите мне критическое замечание по поводу некоторых Ваших взглядов, то я прежде всего скажу откровенно, что Вы без основания пренебрежительно относитесь к мнению советской общественности, к ее художественным вкусам.

А Ваш пример с клубом, в котором артистов, исполнявших Моцарта и Бетховена, чуть ли не забрасывали камнями,— граничит... или, скажем прямо, является клеветой на советскую общественность. Мне пришлось побывать в

различных театральных и концертных залах десяти европейских капиталистических стран. Я нигде не встречал зрителей и слушателей более внимательных и чутких, как у нас, в Советской нашей стране. Впрочем, это знают и в капиталистических странах: советские люди наиболее внимательно и любовно относятся к искусству, высоко ценят искусство, умеют в нем разбираться и создают наилучшие условия для его расцвета. Они же и наиболее требовательны к искусству.

Ваш пример с клубом — это не наша действительность (если такой случай где-то когда-то был, то это не только не типичное явление, а совершенно исключительный и, можно сказать, единственный в своем роде случай дичи. И, наконец, слушатели могли не принимать исполнителей Моцарта и Бетховена, а не самих Моцарта и Бетховена)...

Моя мысль сводится к следующему: критик не должен плестись в хвосте отсталых «художественных вкусов», но не меньшую ошибку он совершит, если будет по-барски относиться к художественным критериям *п а р о д а*. Такой критик зачахнет в бесплодной атмосфере собственной зауми.

Если мне придется (возможно, придется) в ближайшее время или, может быть, в конце лета быть в Одессе, мы сможем встретиться и обменяться мнениями более полно.

Ив. Микитенко

П Р И М І Т К И

До четвертого тому ввійшли п'єси І. Микитенка 1934—1937 років, його вибрані статті й промови на літературні, театральні, громадські теми, автобіографічні матеріали та листи (1924—1937).

Як і в попередніх томах, твори в межах жанрових груп розміщені в хронологічній послідовності.

До тому додана добірка фотографій, що ілюструють життєвий і творчий шлях письменника.

МАРУСЯ ШУРАЙ

П'єса є переробкою «драми із давніх часів» Михайла Старицького «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці» (1887), написаної на сюжет народної пісні та народного переказу про Марусю Шурай. Переробка І. Микитенка виникла внаслідок прагнення драматурга поповити на українській сцені п'єси класичного репертуару, які, в зв'язку з недооцінкою класичної спадщини, майже зникли з театрів наприкінці 20-х — на початку 30-х років.

П'єса була вперше поставлена в Харківському театрі Революції 17 грудня 1934 р. і ввійшла до репертуару багатьох театрів України. У підготовці спектаклю в Харкові й Києві брали участь відомі майстри мистецтва — художник М. Бурачек, композитор М. Вериківський. Вистава «Маруся Шурай» була тепло зустрінута глядачами, захоплені відгуки про неї залишили П. Тичина, П. Папч, В. Затонський та інші письменники й громадські діячі.

Уперше надруковано у вид.: Маруся Шурай. Перероб. п'єси М. Старицького «Ой не ходи, Грицю». Постановка засл. арт. респ. М. С. Терещенка. Харківський державний театр Революції. Х., 1935.

Текст подається за рукописом, що зберігається в архіві письменника.

ДНІ ЮНОСТІ

П'єса написана в 1935—1936 рр. Уривки з неї друкувалися в «Літературній газеті» 17 жовтня 1936 р. Повністю п'єса опублікована в журн. «Театр», 1937, № 1 (вересень — жовтень). Окремим

видаанням вийшла в 1937 р.: **Микитенко**. Дні юності. Комедія на 4 дії, 6 картин. К., Держлітвидав.

Уперше п'єса поставлена самим автором 22 жовтня 1936 р. па сцені театру ім. І. Франка в Києві.

Рукописи п'єси зберігаються в архіві **І. Микитенка** та в ЦДАМЛМ УРСР.

Текст подається за видаанням 1937 р.

ЯК СХОДИЛО СОНЦЕ

Це — останній художній твір **І. Микитенка**. Початок роботи над п'єсою припадає на травень 1936 р. Перша редакція завершена 2 квітня 1937 р. У квітні ж п'єса була ґрунтовно відредагована й дороблена письменником. У червні автор знову повертається до роботи над нею.

П'єса «Як сходило сонце» належить до перших творів радянської драматургії, в яких змальовано образ Лєніна.

Опублікована п'єса 1962 р. в журн. «Жовтень», № 11. Напередодні 50-річчя Жовтневої революції вона вийшла у видавництві «Мистецтво» в збірнику «П'єси сезону 1966/1967 рр», 1967, в наступні роки друкувалася в тритомнику «Лєнін з нами». К., «Дніпро», 1969, та ін. видавних. Перекладає її видана російською мовою. Сцени VI і XI були опубліковані в журналі «Український театр», 1980, № 2.

Уперше п'єса поставлена 14 жовтня 1967 р. в Тернопільському музично-драматичному театрі ім. Т. Г. Шевченка (режисер Б. Головатюк), а наприкінці 1969 р. її там же поповнено як ювілейну виставу до 100-річчя з дня народження В. І. Лєніна (режисер Я. Геляс). У 1980 р. п'єсу показав до 110-річчя народження В. І. Лєніна Запорізький театр ім. М. Щєрса (постановник В. Гриняч).

Текст подається за рукописом, що зберігається в архіві письменника.

ПУБЛІЦИСТИКА

У повоєнні роки публіцистика й листи **І. Микитенка** друкувались у республіканській періодиці, а також у видаваннях: **Іван Микитенко**. На фронті літератури. 1927—1937. Статті, доповіді, промови. К., «Радянський письменник», 1962; **Іван Микитенко**. Театральні мрії. Публіцистика, листи. К., «Мистецтво», 1968; **Іван Микитенко**. Зібрання творів у шести томах, т. 6. К., «Наукова думка», 1965. Більшість вміщених у томі статей, промов

і листів подаються за цими виданнями. Винятки обумовлюються в примітках.

ПИСЬМЕННИКИ НА РУДНЯХ (Подорожні нотатки)

Уперше надруковано в журн. «Гарт», 1928, № 3. Подається за першодруком.

ВСТУПНЕ СЛОВО НА ВІДКРИТТІ МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПИСЬМЕННИКІВ У ХАРКОВІ

6—15 листопада 1930 р. в Харкові відбулася Друга Міжнародна конференція революційних і пролетарських письменників світу. Вступне слово І. Микитенка від імені секретаріату Міжнародного бюро революційної літератури було опубліковано в спеціальному номері журн. «Література мировой революции» за 1931 р.

Подається в перекладі за першодруком.

ПІДСУМКИ СВІТОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» 20 грудня 1930 р. та в журн. «Критика», 1930, № 11. Стаття ввійшла в брошуру: І. Микитенко. На інтернаціональному фронті. Доповідь про українську радянську літературу на Другій світовій конференції революційної літератури. Література і мистецтво. X., ДВОУ, 1931. (Літературно-критична бібліотека журналу «Критика», № 3).

Подається з певними скороченнями за журналом «Критика».

НОВА ЛЮДИНА — ОСНОВНА ПРОБЛЕМА ЛІТЕРАТУРИ

З промови І. Микитенка на III пленумі Оргкомітету Спілки радянських письменників СРСР у Москві в березні 1934 р. Надруковано в «Літературній газеті» 30 березня 1934 р.

Подається за першодруком.

ЖИТТЯ НАЛЕЖИТЬ НАМ

Промова на зустрічі письменників — учасників I Всеукраїнського з'їзду радянських письменників — з інтелігенцією тодішньої столиці УРСР Харкова.

Подається за рукописом, що зберігається в архіві письменника.

ПРОМОВА НА ПЕРШОМУ ВСЕСОЮЗНОМУ З'ЇЗДІ ПИСЬМЕННИКІВ

Уперше надруковано в «Літературной газете» 22 серпня 1934 р.
Подається в перекладі за виданням: I Всесоюзный съезд советских писателей. 1934. Стенографический отчет. М., ГИХЛ, 1934.

З'ЇЗД СПІВЦІВ СОЦІАЛІЗМУ

Уперше надруковано в газ. «Зоря» (Дніпропетровськ) 21 вересня 1934 р.

Подається за першодруком.

М. ОСТРОВСЬКИЙ. «НАРОДЖЕНІ БУРЕЮ»

Надіслано 5 червня 1935 р. Голові Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (членом якого був І. Микитенко) Г. І. Петровському як офіційний відгук на перші розділи повісті «Народжені бурею», що були передані І. Микитенку для ознайомлення.

Уперше надруковано за машинописною копією з архіву письменника у вид.: Іван Микитенко. На фронті літератури, 1962.

Подається за першодруком.

ТІСНУ МУЖНЮ РУКУ

(Відкритий лист до О. Довженка)

Уперше надруковано в «Літературній газеті» 8 червня 1935 р.
Подається за першодруком.

НАЦІЯ І КУЛЬТУРА

Промова на Міжнародному антифашистському конгресі письменників на захист культури у червні 1935 р. в Парижі. Вперше надруковано в газ. «Комуніст» 4 липня 1935 р.

Подається за першодруком.

До складу української делегації на конгресі входили І. Микитенко (голова), О. Корпійчук, П. Панч, П. Тичина.

ПРАЦЯ — НАШ ДЕВІЗ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» 24 серпня 1935 р.
Подається за першодруком.

ВИХОВАТИ ДІЯЧІВ РЕВОЛЮЦІЇ

Стаття-пекролог на смерть Анрі Барбюса. Вперше надруковано в «Літературній газеті» 5 вересня 1935 р. та в журн. «Радянська література», 1935, № 8.

Подається за журнальним текстом.

ПРОТИ ВОРОГІВ РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ

Виступ по Українському радіомовленню у вересні 1935 р. в зв'язку з приїздом до Києва французьких письменників Люка Дюртена і Шарля Вільдрака, які також взяли участь у цій радіопередачі.

Уперше надруковано в «Літературній газеті» 15 вересня 1935 р.

Подається за першодруком.

КОНГРЕС ОБОРОНИ КУЛЬТУРИ

Доповідь, виголошена на зборах загальноміського культурного активу Києва (13 серпня), зборах культурного активу Харкова (30 серпня) та на загальноміському партійному активі Одеси (у вересні) 1935 р.

Уперше надруковано в журн. «Радянська література», 1935, № 11, 12.

Подається за журнальним текстом.

Жід Андре (1869—1951) — французький письменник. У 1926—1935 рр. виступав у своїх романах і публіцистичних творах з різкою критикою буржуазної моралі, культури, політики, висловлював симпатії до ідей соціалізму. Згодом перейшов у табір реакції.

31. XII. 1935.

Написано в грудні 1935 р.

Подається за рукописом, що зберігається в архіві письменника.

РАДІСТЬ ЖИТТЯ

Уперше надруковано в журн. «Радянська література», 1936, № 1.

Подається за першодруком з незначними скороченнями.

Макушинський Корнель (1884—1953) — польський поет, прозаїк, фейлетоніст.

Стафф Леопольд (1878—1957) — польський поет.

ВЕЛИКИЙ ІСПИТ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» 18 травня 1936 р.
Подається за першодруком.

ПА КРИЛАХ БЕЗСТРАШНОЇ ДУМКИ («Враги» М. Горького у МХАТі СРСР)

Уперше надруковано в газ. «Комуніст» 3 червня 1936 р. як рецензія на виставу театру МХАТ під час гастролей у Києві.
Подається за першодруком.

МЕРТВІ НЕ ЧУЮТЬ («На дне» М. Горького у МХАТі СРСР)

Уперше надруковано в газ. «Комуніст» 5 червня 1936 р.
Подається за першодруком.

ВЕЛИКА І ГОРДА ЛЮДИНА

Стаття-некролог на смерть О. М. Горького. Уперше надруковано в «Літературній газеті» 21 червня 1936 р.
Подається за першодруком.

ВЕЛИКІ ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ (Театр ім. І. Франка перед новим сезоном)

Уперше надруковано в газ. «Комуніст» 13 серпня 1936 р.
Подається за першодруком.

«ПРОДАНА ПАРЕЧЕНА» У КИЇВСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ ОРДЕНА ЛЕНІНА ТЕАТРІ ОПЕРИ ТА БАЛЕТУ

Після подорожі восени 1935 р. до Чехословаччини у складі делегації радянських письменників і журналістів І. Микитенко здійснив український переклад лібретто опери Б. Сметани «Продана паречена» (автор лібретто Карел Сабіна). Прем'єра опери відбулася в Київському театрі опери та балету 9 грудня 1936 р.

Стаття письменника про цю виставу вперше була надрукована в газ. «Правда» 11 січня 1937 р. В архіві письменника зберігся авторський примірник машинопису статті у дещо ширшому вигляді порівняно з газетною публікацією. Скорочений варіант статті під назвою «Твір, який ми шануємо» опублікований у кн.: Про- дана наречена. К., «Мистецтво», 1937.

Подається за авторським машинописом.

ПУШКІН І УКРАЇНА

Ця промова І. Микитенка, члена Всеукраїнського і Всесоюзного Пушкінського комітетів, була виголошена 10 лютого 1937 р. на урочистому засіданні у Великому театрі в Москві, присвяченому 100-річчю з дня смерті О. С. Пушкіна, і вперше надрукована в газ. «Правда» 11 лютого 1937 р., а також у кн.: Геніальний поет російського народу. До 100-річчя з дня смерті О. С. Пушкіна. К., Держ- соцеквидав України, 1937.

Подається за цим виданням.

ВСЕНАРОДНЕ ТОРЖЕСТВО ПОЕТА

Уперше надруковано в журн. «Літературна критика», 1937, № 1. Подається за першодруком.

ТЕАТРАЛЬНІ МРИ

Промова на нараді драматургів і режисерів, що відбулася в Києві на початку 1937. Уперше надруковано за автографом з архі- ву І. Микитенка в журн. «Дніпро», 1961, № 4.

Подається за першодруком.

ПРОМОВА НА МІЖНАРОДНОМУ АНТИФАШИСТСЬКОМУ КОНГРЕСІ ПИСЬМЕННИКІВ У МАДРІДІ

Другий Міжнародний антифашистський конгрес письменників на захист культури відбувся у липні 1937 р. в республіканській Іспанії. І. Микитенко представляв на конгресі українську літературу.

Промова була вперше надрукована іспанською мовою в мадрід- ській газ. «Мундо обреро», органі Іспанської компартії, 15 липня 1937 р. і українською — в «Літературній газеті» 12 серпня 1937 р.

Подається за українським першодруком.

ПРО СЕБЕ І СВОЮ ТВОРЧІСТЬ

[ПРО СЕБЕ]

Ця автобіографія була написана у 1930 р. російською мовою на замовлення редакції збірника «Пролетарские драматурги» (М., ГИЗ), що готувався тоді до друку.

Уперше надруковано в перекладі за машинописом з архіву письменника у вид.: Іван Микитенко. На фронті літератури, 1962.

Подається за українським першодруком.

КІЛЬКА УВАГ ДЛЯ РОБСЕЛЬТЕАТРІВ

Це поради автора для постановки п'єси «Диктатура» на самодіяльній сцені.

Уперше надруковано за авторським машинописом, що зберігається в архіві письменника, у вид.: Іван Микитенко. Театральні мрії, 1968.

Подається за першодруком.

ПОТАТКИ ВІД АВТОРА

Уперше надруковано як авторську передмову до вид.: І. Микитенко. Кадри («Світить нам, зорі!»). Харків, 1932.

Подається за першодруком.

ЩО Я МОЖУ СКАЗАТИ ПРО «ДІВЧАТ НАШОЇ КРАЇНИ»

Уперше надруковано в малотиражній газеті «За велике більшовицьке містечтво» (орган Харківського театру Революції), 1932, № 2.

Подається за рукописом, що зберігається в архіві письменника.

ІЗ ІСТОРІЇ МОГО РОМАНУ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» 20 лютого 1934 р.
Подається за першодруком.

МОРАЛЬ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ

У 1935 р. п'єса І. Микитенка «Соло на флейті» була поставлена на сцені Малого театру в Москві. Стаття письменника про цю п'єсу, «Мораль классовой борьбы», була надрукована російською мовою у вид.: Государственный академический Малый театр. «Соло на флейте». Комедия в трех действиях И. К. Микитенко. Пер. с укр. П. Зенкевича. Постановка засл. деятеля искусств М. С. Нарокова. М., издание Музея Малого театра, 1935. У 1962 р. стаття в перекладі українською мовою увійшла до вид.: І в а н М и к и т е н к о. На фронті літератури, 1962.

Подається за українським першодруком.

В ХВИЛИНИ СПОГАДІВ

Уперше надруковано в кн.: Десять років Одеського театру Революції. Вид. Одеського театру Революції. Одеса, 1936 р.

Подається за прешодруком з деякими скороченнями.

БЕСІДИ З АКТОРАМИ

У жовтні 1936 р. Київський театр ім. І. Франка показав прем'єру нової п'єси І. Микитенка «Дні юності», режисером-постановником якої виступив сам автор. Перед початком режисерської роботи І. Микитенко в конспективній формі занотував думки з приводу постановки цієї п'єси в рукописі під назвою «Бесіди з акторами», де були викладені принципи погляди письменника на мистецтво актора та на сценічне мистецтво взагалі.

Уривки з «Бесід з акторами» друкувалися за машинописом з архіву письменника в журн. «Мистецтво», 1966, № 5, а повністю були опубліковані у вид.: І в а н М и к и т е н к о. Театральні мрії, 1968.

Подається за цим виданням.

ПЕРЕД ПРЕМ'ЄРОЮ

Уперше надруковано в «Літературній газеті» 17 жовтня 1936 р. Прем'єра п'єси «Дні юності» відбулася в театрі ім. І. Франка 20 жовтня 1936 р.

Подається за першодруком.

ЛИСТИ

Переважна більшість вміщених у цьому томі листів була опублікована свого часу у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах. Т. 6. К., «Наукова думка», 1965, за автографами або авторськими машинописними копіями з архіву І. Микитенка, що нині зберігаються в ЦДАМЛМ УРСР (фонд І. Микитенка).

Тексти листів подаються за першодруками.

1. ДО П. ТИЧИНИ 18 вересня 1924 р.

Уперше надруковано за фотокопією з архіву П. Тичини у статті: Олег Микитенко. Розповідають літературні документи.— «Літературна Україна», 29 червня 1971 р.

Тичина П. Г. (1891—1967) — видатний український радянський письменник і громадський діяч.

2. ДО Л. ПЕРВОМАЙСЬКОГО 9 березня 1928 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Первомайський Л. С. (1908—1973) — український радянський письменник.

3. ДО В. ЧЕРЕДНИЧЕНКО 25 грудня 1928 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Чередниченко В. І. (1896—1949) — українська радянська письменниця. Наприкінці 20-х і в 30-х рр. жила в м. Цхінвалі (Південна Осетія).

4. ДО Н. ЗУБАЧЕНКО 7 березня 1929 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Зубаченко Н. Ю. — робітниця казанового цеху Миколаївського суднобудівельного заводу, прототип Ніли (Ганки) Зубченко з п'єси І. Микитенка «Диктатура». У журнальному варіанті та першому книжковому виданні п'єси фігурувала під справжнім прізвищем П. Зубаченко.

5. ДО Р. ВЕРЛАНЯ
29 березня 1929 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Верлань Р. Х. — земляк І. Микитенка з с. Рівного, у 1929 р. жив у с. Володимирівці на Кіровоградщині.

6. ДО Л. БУЛИЧ
29 липня 1929 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Булич Л. І. — вчителька початкової сільської школи в с. Рівному, де вчився І. Микитенко.

7. ДО Н. ЗУБАЧЕНКО
9 вересня 1929 р.

Уперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1960, № 1.

8. ДО Л. БУЛИЧ
13 жовтня 1929 р.

Уперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1960, № 1.

**9. ДО РОБИТНИКІВ КОТЕЛЬНОГО ЦЕХУ
МИКОЛАЇВСЬКОГО СУДНОВУДІВЕЛЬНОГО ЗАВОДУ**
14 жовтня 1929 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

10. ДО Д. МАЙ-ДНІПРОВИЧА
2 листопада 1929 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Май-Дніпрович Д. А. (1895—1930) — український радянський письменник, автор збірки віршів «Залізний тон» (1928), поеми «Грабарі» (1929).

11. ДО Г. ЮРИ
12 листопада 1929 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Юра Г. П. (1888—1966) — видатний український радянський актор і режисер, народний артист СРСР, один із засновників і керівників театру ім. І. Франка в Києві.

12. ДО В. СТАШЕВСЬКОГО
9 січня 1930 р.

Уперше надруковано у вид.: І. Микитенко. Театральні мрії, 1968.

Сташевський В. П. — білоруський письменник, перекладач п'єси «Диктатура» І. Микитенка.

13. ДО М. ТЕРЕЩЕНКА
4 березня 1930 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Терещенко М. С. (1894—1982) — український радянський режисер, заслужений артист УРСР, художній керівник Одеської держдрами та Харківського театру Революції у 20-і й 30-і роки.

14. ДО БІЛОРУСЬКОГО ГОЛОВМИСТЕЦТВА
10 травня 1930 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

15. ДО Б. СУШКЕВИЧА
25 жовтня 1930 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Сушкевич Б. М. (1887—1946) — російський радянський актор і режисер, один із засновників МХАТ-2, постановник п'єси І. Микитенка «Жадри» («Світить нам, зорі!») 1930 р. у цьому театрі.

16. ДО НЕВІДОМОЇ АДРЕСАТКИ
7 грудня 1930 р.

Уперше надруковано в газ. «Літературна Україна» 5 вересня 1972 р. Прізвище адресатки в авторській копії листа не зазначено.

17. ДО А. ЛУНАЧАРСЬКОГО
21 січня 1931 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Луначарський А. В. (1875—1933) — видатний радянський державний і партійний діяч, літературний критик, письменник, академік АН СРСР.

18. ДО КОСТОВАТСЬКОЇ СІЛЬРАДИ
27 березня 1931 р.

Уперше надруковано в газ. «Літературна Україна» 5 вересня 1972 р.

19. ДО Р. ВЕРЛАНЯ
9 серпня 1931 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

20. ДО БРЯНСЬКОГО
17 травня 1932 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Брянський — один із керівників Київського театру юного глядача в 30-і роки.

21. ДО М. ТЕРЕЩЕНКА
17 серпня 1932 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

*22. ДО БЮРО КОМУНІСТИЧНОЇ ФРАЦЦІЇ
ОРГКОМІТЕТУ СПІЛКИ РАДЯНСЬКИХ
ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ*
12 серпня 1933 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

23. ДО П. ЗЕНКЕВИЧА
1 вересня 1933 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Зенкевич П. Б. (1886—1942) — перекладач творів української літератури, у 30-х роках перекладав російською мовою твори І. Микитенка.

24. ДО Г. ЮРИ
17 вересня 1933 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

25. ДО Є. КРАВЧЕНКА
2 липня 1934 р.

Уперше надруковано в журн. «Прапор», 1972, № 10 у добірці «Письменник і життя. Із неопублікованого листування Івана Микитенка».

Кравченко Є. С. (1907—1977) — український радянський письменник.

26. ДО КОЛЕКТИВУ
ХАРКІВСЬКОГО ТЕАТРУ РЕВОЛЮЦІЇ
25 жовтня 1934 р.

Уперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1960, № 1.

27. ДО Г. ПЕТРОВСЬКОГО
5 червня 1935 р.

Уперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1960, № 1.

Петровський Г. І. (1878—1958) — видатний радянський державний і партійний діяч, голова ВУЦВК у 1919—1938 рр.

І. Микитенко як один із керівників письменницької організації України доклав багато зусиль для публікації українською мовою роману М. Островського «Як гартувалася сталь» та повісті «Народжені бурєю». «Коротенька нотатка» з приводу повісті «Народжені бурєю», що її згадає І. Микитенко, вміщена у цьому ж томі.

28. ДО В. ШАБЛІЯ
19 серпня 1935 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Театральні мрії, 1968.

29. ДО РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ
«ЛІТЕРАТУРА І МАСТАЦТВО»
9 грудня 1935 р.

Ця телеграма була вперше надрукована в «Літературній газеті» 9 грудня 1935 р. під заголовком «Гарячий привіт ювілярові».

30. ДО В. ТРИМКА
14 травня 1936 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Зібрання творів у шести томах, т. 6, 1965.

Тримко Василь — один із вихованців трудової комуни ДПУ на Прилуччині (с. Ладип), де І. Микитенко жив у 1933 р., пишучи роман «Ранок». Лист був надісланий письменником до в'язниці (будинку примусових праць), куди В. Тримко потрапив за якесь нове правопорушення.

31. ДО В. ШАБЛІЯ
9 листопада 1936 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Театральні мрії, 1968.

32. ДО І. ТА Н. ЗЕМГАНО
5 грудня 1936 р.

Уперше надруковано у вид.: Іван Микитенко. Театральні мрії, 1968.

Земгапо Ігор та Ніла — актори театру ім. І. Франка, пізніше — левінградських театрів.

33. ДО РУЗАВІНА
28 квітня 1937 р.

Цей лист І. Микитенка до читача з Одеси Рузавіна вперше надруковано в журн. «Радянське літературознавство», 1960, № 1.

З М І С Т

МАРУСЯ ШУРАЙ

Музична драма на 4 дії, 5 картин 5

ДНІ ЮНОСТІ

Комедія на 4 дії, 6 картин 71

ЯК СХОДИЛО СОНЦЕ

П'єса на 4 дії, 16 картин 155

П У Б Л І Ц И С Т И К А

Письменники на руднях (*Подорожні нотатки*) 234

Вступне слово на відкритті Міжнародної конференції революційних письменників у Харкові 238

Підсумки світової конференції пролетарської літератури 240

Нова людина — основна проблема літератури

(3 промови на III пленумі Оргкомітету СРП СРСР) 244

Життя належить нам 250

Промова на Першому Всесоюзному з'їзді письменників 255

З'їзд співців соціалізму 262

М. Островський. «Народжені бурєю» 264

Тисну мужню руку (*Відкритий лист до О. Довженка*) 265

Нація і культура (*Промова на Міжнародному конгресі захисту культури в Парижі*) 265

Праця — наш девіз 278

Виховати діячів революції 279

Проти ворогів Радянського Союзу 282

Конгрес оборони культури 284

31. XII 1935 р. 312

Радість життя 321

Великий іспит 338

На крилах безстрашної думки

(«Враги» М. Горького у МХАТі СРСР) 340

Мертві не чують!

(«На дні» М. Горького у МХАТі СРСР) 347

Велика і горда людина 351

Великі творчі завдання

(*Театр ім. І. Франка перед новим сезоном*) 353

«Продана наречена» у Київському державному ордена Леніна театрі опери та балету	359
Пушкін і Україна (<i>Промова у Великому театрі СРСР на урочистому засіданні, присвяченому 100-річчю з дня смерті О. С. Пушкіна</i>)	364
Всенародне торжество поета	373
Театральні мрії (<i>Промова на нараді драматургів та режисерів</i>)	384
Промова на Міжнародному антифашистському конгресі письменників у Мадриді	394

ПРО СЕБЕ І СВОЮ ТВОРЧІСТЬ

[Про себе]	400
Кілька уваг для робсельтеатрів	407
Нотатки від автора	409
Що я можу сказати про «Дівчат нашої країни»	412
Із історії мого роману	415
Мораль класової боротьби	420
В хвилини спогадів	422
Бесіди з акторами	464
Перед прем'єрою	486

Л И С Т И

1. До П. Тичини. 18 вересня 1924 р. 490
2. До Л. Первомайського. 9 березня 1928 р. 491
3. До В. Чередниченко. 25 грудня 1928 р. 492
4. До Н. Зубаченко. 7 березня 1929 р. 493
5. До Р. Верланя. 29 березня 1929 р. 494
6. До Л. Булич. 29 липня 1929 р. 495
7. До Н. Зубаченко. 9 вересня 1929 р. 497
8. До Л. Булич. 13 жовтня 1929 р. 498
9. До робітників котельного цеху Миколаївського
суднобудівельного заводу. 14 жовтня 1929 р. 500
10. До Д. Май-Дніпровича. 2 листопада 1929 р. 501
11. До Г. Юри. 12 листопада 1929 р. 502
12. До В. Сташевського. 9 січня 1930 р. 503
13. До М. Терещенка. 4 березня 1930 р. 505
14. До білоруського Головмистецтва. 10 травня 1930 р. 506

15. До Б. Сушкевича. 25 жовтня 1930 р. 507
16. До невідомої адресатки. 7 грудня 1930 р. 509
17. До А. Луначарського. 21 січня 1931 р. 511
18. До Костоватської сільради. 27 березня 1931 р. 512
19. До Р. Верланя. 9 серпня 1931 р. 515
20. До Брянського. 17 травня 1932 р. 516
21. До М. Терещенка. 17 серпня 1932 р. 516
22. До бюро комуністичної фракції Оргкомітету Спілки радянських письменників України. 12 серпня 1933 р. 519
23. До П. Зенкевича. 1 вересня 1933 р. 521
24. До Г. Юри. 17 вересня 1933 р. 522
25. До С. Кравченка. 2 липня 1934 р. 524
26. До колективу Харківського театру Революції.
25 жовтня 1934 р. 526
27. До Г. Петровського. 5 червня 1935 р. 530
28. До В. Шаблія. 19 серпня 1935 р. 530
29. До редакції газети «Література і мистецтво».
9 грудня 1935 р. 533
30. До В. Тримка. 14 травня 1936 р. 533
31. До В. Шаблія. 9 листопада 1936 р. 535
32. До І. та П. Земгано. 5 грудня 1936 р. 537
33. До Рузв'їна. 28 квітня 1937 р. 539

Примітки 541

Фотонарис про Івана Микитенка між 384—385

ИВАН КОНДРАТЬЕВИЧ МИКИТЕНКО

СОЧИНЕНИЯ В ЧЕТЫРЕХ ТОМАХ

Т О М 4

**ПЬЕСЫ, ПУБЛИЦИСТИКА,
О СЕБЕ И СВОЕМ ТВОРЧЕСТВЕ,
ПИСЬМА**

Составитель *Олег Иванович Микитенко*

Титульный редактор *С. А. Крыжаневский*

Киев, издательство художественной
литературы «Дніпро», 1983

(На украинском языке)

Редактор *С. А. Захарова*

Художник *Ю. В. Бондаренко*

Художний редактор *І. М. Гаврилюк*

Технічний редактор *Л. І. Ільченко*

Коректор *Т. В. Грузинська*

Информ. бланк № 1969

Здано до складання 07.08.82.

Підписано до друку 22.03.83. ВФ 50984.

Формат 84×108¹/₃₂. Папір друкарський № 1.

Гарнітура звичайна нова. Друк високий.

Ум. друк. арк. 29 4+16 вкл. Ум. фарб. відб. 31,08.

Обл.-вид. арк. 31,555. Тираж 65 000.

Зам. 1257. Ціна 1 крб. 50 к.

Видавництво художньої літератури «Дніпро»,
252601, Київ-МСП, вул. Володимирська, 42.

З матриць Головного підприємства

«Поліграфкнига»

на Київській книжковій фабриці.

252054, вул. Воровського, 24.

Микитенко І. К.

М59 Твори: В 4-х т. Т. 4: П'єси; Публіцистика; Про себе і свою творчість; Листи / Упоряд. О. Микитенко. — К. : Дніпро, 1983. — 558 с.

До тому ввійшли п'єси про тяжке минуле українського народу («Маруся Шурай»), про його боротьбу за владу Рад («Як сходило сонце»), про нове життя («Дні юності»).

Вміщено тут також публіцистичні твори письменника, його листи, автобіографічні матеріали.

М 4702590200—065
М205(04)—83 передилатив,

У2+83.3Ук7

